||श्रीमत् दासबोध ||

||समर्थ दासबोध ||

दासबोध अनुक्रमणिका

॥ दशक सहावा : देवशोधन ॥६॥

॥ दशक सातवा : चौदा ब्रह्मांचा ॥७॥

|| दशक अठरावा : बहुजिनसी ||१८||

|| दशक एकोणिसावा : शिकवण ||१९||

|| दशक विसावा : पूर्णनाम ||२०||

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ||

||श्री राम समर्थ ||

श्री ग्रन्थराज दासबोध

||नमन ||

गणेशः शारदा चैव सद्गुरुः सज्जनस्तथा ।
आराध्यदैवतं गुह्यं सर्वं मे रघुनन्दनः ||१||
गणेश शारदा सद्गुरु। संत सज्जन कुळेश्वरू ।
सर्वहि माझा रघुवीरु। सद्गुरुरूपें ||२||
माझें आराध्यदैवत। परम गुह्य गुह्यातीत ।
गुह्यपणाची मात। न चले जेथें ||३||
यो जातो मरुदंशजा खितितले संबोधयन् सज्जनान् ।
ग्रन्थं यो रचयन् सुपुण्यजनकं श्रीदासबोधाभिधम् ।
यः कीर्त्या पठनेन सर्वविदुषां स्वांतापहारिः सदा ।
सोऽयं मुक्तिकरः क्षितौ विजयते श्रीरामदासो गुरुः ||४||
मला वाटतें अंतरिं त्वां वसावें ।
तुझ्या दासबोधासि त्वां बोधवावें ।
अपत्यापरी पाववी प्रेमग्रासा ।

महाराजया सद्गुरु रामदासा ।।५।।
ब्रह्मानंदं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिम् ।
द्वन्द्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् ।
एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभूतम् ।
भाव्वातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ।।६।।
गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णु गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुरेकं परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।७।।
अनेन प्रीयतां देवो भगवाञ्जानकीपतिः ।
श्रीरामचन्द्रः पूर्वेषामस्माकं कुलदैवतम् ।।८।।
।।श्रोता वक्ता श्रीराम समर्थ ।।
।।जय जय रघुवीर समर्थ ।।

भगवान् श्रीमत् प. पू. श्रीधरस्वामिविरचित

।।श्रीमद्दासबोधतत्त्वस्तवः ।।

' दासस्त्वं भव रामस्य भवपारं स नेष्यति ' ।
भवसेतुरिवाभाति दासबोधः प्रबोधयन् ।।१।।
' सर्वं हि पूरयत्येष श्रीरामो दासवांछितम् ' ।
चिन्तामणिरिवाभाति दासबोधः प्रबोधयन् ।।२।।
' सर्वप्रकारं दास्यं रामदास्येन नश्यति ' ।
स्वातंत्रभाः प्रभातीत्थं दासबोधः प्रबोधयन् ।।३।।
' पापं तापं च दैन्यं च रामदास्येन नश्यति ' ।
इत्येवं बोधयन् भाति दासबोधः प्रबोधयन् ।।४।।
' प्रपंचः परमार्थश्च रामदास्येन सिध्यति ' ।
देहलीदीपवद्भाति दासबोधः प्रबोधयन् ।।५।।
' वासनाजालनिर्मोकः रामदास्येन संभवेत् ' ।

भवाब्धिनौरिवाभाति दासबोधः प्रबोधयन् ||६||
' स्वाराज्यं च स्वराज्यं च रामदास्येन लभ्यते ' |
भातीत्थं बोधयन् नित्यं दासबोधः सुरद्रुमः ||७||
' श्रीसमर्थसमस्त्वंस्या रामदास्येन पावनः ' |
स्पर्शोपल इवाभाति दासबोधः प्रबोधयन् ||८||
' तवात्मा ब्रह्मरामोऽयं सा त्वमेव त्वमेव सः ' |
महावाक्यमिवाभाति दासबोधः प्रबोधयन् ||९||
' दासोऽपि रामदास्येन रामस्त्वं त्वमृतो भवेः ' |
इति प्रबोधयन् भाति दासबोधः प्रबोधयन् ||१०||
दासबोधश्चिदादित्यो यत्र कुत्रापि वा स्थितः |
अज्ञानतिमिरं शीघ्रं नाशयन् काशतेऽनिशम् ||११||

||इति श्रीमद्दासबोधतत्त्वस्तवः ||

श्रीधरस्वामी, बुधवार फाल्गुन शु. पौर्निमा शके १८७९
लोणवळें, दि. ५ मार्च १९५८

||श्रीरामसमर्थ ||

नमस्ते दासबोधाय त्रिपथैक्यस्वरूपिणे |
यस्य चिंतनमात्रेण कल्याणं च भवेत्सदा ||
सर्वेऽपि सुखिनः सन्तु| सर्वे सन्तु निरामयाः |
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु| मा कश्चित् दुःखमाप्नुयात् ||
||जय जय रघुवीर समर्थ ||

||श्रीरामसमर्थ ||

||श्रीमत् दासबोध ||

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १ ||

||दशक पहिला : स्तवननाम ||१||

समास पहिला : ग्रंथारंभलक्षण

||श्रीराम ||

श्रोते पुसती कोण ग्रंथ। काय बोलिलें जी येथ ।
श्रवण केलियानें प्राप्त। काय आहे ||१||
ग्रंथा नाम दासबोध। गुरुशिष्यांचा संवाद ।
येथ बोलिला विशद। भक्तिमार्ग ||२||
नवविधा भक्ति आणि ज्ञान। बोलिलें वैराग्याचें लक्षण ।
बहुधा अध्यात्म निरोपण। निरोपिलें ||३||
भक्तिचेन योगें देव। निश्चयें पावती मानव ।
ऐसा आहे अभिप्राव। ईये ग्रंथीं ||४||
मुख्य भक्तीचा निश्चयो। शुद्धज्ञानाचा निश्चयो ।
आत्मस्थितीचा निश्चयो। बोलिला असे ||५||
शुद्ध उपदेशाचा निश्चयो। सायोज्यमुक्तीचा निश्चयो ।
मोक्षप्राप्तीचा निश्चयो। बोलिला असे ||६||
शुद्धस्वरूपाचा निश्चयो। विदेहस्थितीचा निश्चयो ।
अलिप्तपणाचा निश्चयो। बोलिला असे ||७||
मुख्य देवाचा निश्चयो। मुख्य भक्ताचा निश्चयो ।
जीवशिवाचा निश्चयो। बोलिला असे ||८||
मुख्य ब्रह्माचा निश्चयो। नाना मतांचा निश्चयो ।
आपण कोण हा निश्चयो। बोलिला असे ||९||
मुख्य उपासनालक्षण। नाना कवित्वलक्षण ।
नाना चातुर्यलक्षण। बोलिलें असे ||१०||
मायोद्भवाचें लक्षण। पंचभूतांचे लक्षण ।
कर्ता कोण हें लक्षण। बोलिलें असे ||११||
नाना किंत निवारिले ||नाना संशयो छेदिले ।

नाना आशंका फेडिले। नाना प्रश्न ।।१२।।
ऐसें बहुधा निरोपिलें। ग्रंथगर्भी जें बोलिलें ।
तें अवघेंचि अनुवादलें। न वचे किं कदा ।।१३।।
तथापि अवघा दासबोध। दशक फोडून केला विशद ।
जे जे दशकींचा अनुवाद। ते ते दशकीं बोलिला ।।१४।।
नाना ग्रंथांच्या समती। उपनिषदें वेदांत श्रुती ।
आणि मुख्य आत्मप्रचीती। शास्त्रेंसहित ।।१५।।
नाना समतीअन्वये। म्हणौनी मिथ्या म्हणतां न ये ।
तथापि हें अनुभवासि ये। प्रत्यक्ष आतां ।।१६।।
मत्सरें यासी मिथ्या म्हणती। तरी अवघेचि ग्रंथ उछेदती ।
नाना ग्रंथांच्या समती। भगवद्वाक्यें ।।१७।।
शिवगीता रामगीता। गुरुगीता गर्भगीता ।
उत्तरगीता अवधूतगीता। वेद आणी वेदांत ।।१८।।
भगवद्गीता ब्रह्मगीता। हंसगीता पाण्डवगीता ।
गणेशगीता येमगीता। उपनिषदें भागवत ।।१९।।
इत्यादिक नाना ग्रंथ। समतीस बोलिले येथ ।
भगवद्वाक्ये येथार्थ। निश्चयेंसीं ।।२०।।
भगवद्वचनीं अविश्वासे। ऐसा कोण पतित असे ।
भगवद्वाक्याविरहित नसे। बोलणे येथीचें ।।२१।।
पूर्णग्रंथ पाहिल्याविण। उगाच ठेवी जो दूषण ।
तो दुरात्मा दुराभिमान। मत्सरें करी ।।२२।।
अभिमानें उठे मत्सर। मत्सरें ये तिरस्कार ।
पुढें क्रोधाचा विकार। प्रबळे बळें ।।२३।।
ऐसा अंतरी नासला। कामक्रोधें खवळला ।
अहंभावे पालटला। प्रत्यक्ष दिसे ।।२४।।
कामक्रोधें लिथाडिला। तो कैसा म्हणावा भला ।
अमृत सेवितांच पावला। मृत्य राहो ।।२५।।

आतां असो हें बोलणें। अधिकारासारिखें घेणें ।
परंतु अभिमान त्यागणें। हें उत्तमोत्तम ।।२६।।
मागां श्रोतीं आक्षेपिलें। जी ये ग्रंथीं काय बोलिलें ।
तें सकळहि निरोपिलें। संकळीत मार्गे ।।२७।।
आतां श्रवण केलियाचें फळ। क्रिया पालटे तत्काळ ।
तुटे संशयाचें मूळ। येकसरां ।।२८।।
मार्ग सांपडे सुगम। न लगे साधन दुर्गम ।
सायोज्यमुक्तीचें वर्म। ठांइं पडे ।।२९।।
नासे अज्ञान दुःख भ्रांती। शीघ्रचि येथें ज्ञानप्राप्ती ।
ऐसी आहे फळश्रुती। ईये ग्रंथीं ।।३०।।
योगियांचे परम भाग्य। आंगीं बाणे तें वैराग्य ।
चातुर्य कळे यथायोग्य। विवेकेंसहित ।।३१।।
भ्रांत अवगुणी अवलक्षण। तेंचि होती सुलक्षण ।
धूर्त तार्किक विचक्षण। समयो जाणती ।।३२।।
आळसी तेचि साक्षपी होती। पापी तेचि प्रस्तावती ।
निंदक तेचि वंदूं लागती। भक्तिमार्गासी ।।३३।।
बद्धची होती मुमुक्ष। मूर्ख होती अतिदक्ष ।
अभक्तची पावती मोक्ष। भक्तिमार्गें ।।३४।।
नाना दोष ते नासती। पतित तेचि पावन होती ।
प्राणी पावे उत्तम गती। श्रवणमात्रें ।।३५।।
नाना धोकें देहबुद्धीचे। नाना किंत संदेहाचे ।
नाना उद्वेग संसाराचे। नासती श्रवणें ।।३६।।
ऐसी याची फळश्रुती। श्रवणें चुके अधोगती ।
मनास होय विश्रांती। समाधान ।।३७।।
जयाचा भावार्थ जैसा। तयास लाभ तैसा ।
मत्सर धरी जो पुंसा। तयास तेंचि प्राप्त ।।३८।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे ग्रंथारंभलक्षणनाम

समास दुसरा : गणेशस्तवन

||श्रीराम ||

ॐ नमोजि गणनायेका। सर्व सिद्धिफळदायेका ।
अज्ञानभ्रांतिछेदका। बोधरूपा ||१||
माझिये अंतरीं भरावें। सर्वकाळ वास्तव्य करावें ।
मज वाग्सुंन्यास वदवावें। कृपाकटाक्षेंकरूनी ||२||
तुझिये कृपेचेनि बळें। वितुळती भ्रांतीचीं पडळें ।
आणी विश्वभक्षक काळें। दास्यत्व कीजे ||३||
येतां कृपेची निज उडी। विघ्नें कापती बापुडीं ।
होऊन जाती देशधडी। नाममात्रें ||४||
म्हणौन नामें विघ्नहर। आम्हां अनाथांचे माहेर ।
आदिकरूनी हरीहर। अमर वंदिती ||५||
वंदूनियां मंगळनिधी। कार्य करितां सर्वसिद्धी ।
आघात अडथाळे उपाधी। बाधूं सकेना ||६||
जयाचें आठवितां ध्यान। वाटे परम समाधान ।
नेत्रीं रिघोनियां मन। पांगुळे सर्वांगी ||७||
सगुण रूपाची टेव। माहा लावण्य लाघव ।
नृत्य करितां सकळ देव। तटस्त होती ||८||
सर्वकाळ मदोन्मत्त। सदा आनंदे डुल्लत ।
हरूषें निर्भर उद्दित। सुप्रसन्नवदनु ||९||
भव्यरूप वितंड। भीममूर्ति माहा प्रचंड ।
विस्तीर्ण मस्तकीं उदंड। सिंधूर चर्चिला ||१०||
नाना सुगंध परिमळें। थबथबा गळती गंडस्थळें ।
तेथें आलीं षट्पदकुळें। झुंकारशब्दें ||११||
मुर्डीव शुंडादंड सरळे। शोभे अभिनव आवाळें ।

लंबित अधर तिक्षण गळे। क्षणक्ष्णा मंदसत्वी ।।१२।।
चौदा विद्यांचा गोसांवी। ह्रस्व लोचन ते हिलावी ।
लवलवित फडकावी। फडै फडै कर्णथापा ।।१३।।
रत्नखचित मुगुटीं झळाळ। नाना सुरंग फांकती कीळ ।
कुंडलें तळपती नीळ। वरी जडिले झमकती ।।१४।।
दंत शुभ्र सद्दट। रत्नखचित हेमकट्ट ।
तया तळवटीं पत्रें नीट। तळपती लघु लघु ।।१५।।
लवथवित मलपे दोंद। वेष्टित कट्ट नागबंद ।
क्षुद्र घंटिका मंद मंद। वाजती झणत्कारें ।।१६।।
चतुर्भुज लंबोदर। कासे कासिला पितांबर ।
फडके दोंदिचा फणीवर। धुधूकार टाकी ।।१७।।
डोलवी मस्तक जिव्हा लाळी। घालून बैसला वेटाळी ।
उभारोनि नाभिकमळीं। टकमकां पाहे ।।१८।।
नाना याति कुशुममाळा। व्याळपरियंत रुळती गळां ।
रत्नजडित हृदयकमळा- । वरी पदक शोभे ।।१९।।
शोभे फरश आणी कमळ। अंकुश तिक्षण तेजाळ ।
येके करीं मोदकगोळ। तयावरी अति प्रीति ।।२०।।
नट नाट्य कळा कुंसरी। नाना छंदें नृत्य करी ।
टाळ मृदांग भरोवरी। उपांग हुंकारे ।।२१।।
स्थिरता नाहीं येक क्षण। चपळविशईं अग्रगण ।
साअजिरी मूर्ति सुलक्षण। लावण्यखाणी ।।२२।।
रुणझुणा वाजती नेपुरें। वांकी बोभाटती गजरें ।
घागरियासहित मनोहरें। पाउलें दोनी ।।२३।।
ईश्वरसभेसी आली शोभा। दिव्यांबरांची फांकली प्रभा ।
साहित्यविशईं सुल्लभा। अष्टनायका होती ।।२४।।
ऐसा सर्वांगे सुंदरु। सकळ विद्यांचा आगरु ।
त्यासी माझा नमस्कारु। साष्टांग भावें ।।२५।।

ध्यान गणेशाचें वर्णितां। मतिप्रकाश होये भ्रांता ।
गुणानुवाद श्रवण करितां। वोळे सरस्वती ।।२६।।
जयासि ब्रह्मादिक वंदिती। तेथें मानव बापुडे किती ।
असो प्राणी मंदमती। तेहीं गणेश चिंतावा ।।२७।।
जे मूर्ख अवलक्षण। जे कां हीणाहूनि हीण ।
तेचि होती दक्ष प्रविण। सर्वविशईं ।।२८।।
ऐसा जो परम समर्थ। पूर्ण करी मनोरथ ।
सप्रचीत भजनस्वार्थ। कल्लौ चंडीविनायेकौ ।।२९।।
ऐसा गणेश मंगळमूर्ती। तो म्यां स्तविला येथामति ।
वांछ्या धरूनि चित्तीं। परमार्थाची ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे गणेशस्तवननाम
समास दुसरा ।।२।।१. २

समास तिसरा : शारदास्तवन

||श्रीराम ||

आतां वंदीन वेदमाता। श्रीशारदा ब्रह्मसुता ।
शब्दमूल वाग्देवता। माहं माया ।।१।।
जे उठवी शब्दांकुर। वदे वैखरी अपार ।
जे शब्दाचें अभ्यांतर। उकलून दावी ।।२।।
जे योगियांची समाधी। जे धारिष्टांची कृतबुद्धी ।
जे विद्या अविद्या उपाधी। तोडून टाकी ।।३।।
जे माहापुरुषाची भार्या। अति सलग्न अवस्था तुर्या ।
जयेकरितां महत्कार्या। प्रवर्तले साधु ।।४।।
जे महंतांची शांती। जे ईश्वराची निज शक्ती ।
जे ज्ञानियांची विरक्ती। नैराशशोभा ।।५।।
जे अनंत ब्रह्मांडें घडी। लीळाविनोदेंचि मोडी ।
आपण आदिपुरुषीं दडी। मारून राहे ।।६।।

जे प्रत्यक्ष पाहातां आडळे। विचार घेतां तरी नाडळे ।
जयेचा पार न कळे। ब्रह्मादिकांसी ।।७।।
जे सर्व नाटक अंतर्कळा। जाणीव स्फूर्ती निर्मळा ।
जयेचेनी स्वानंदसोहळा। ज्ञानशक्ती ।।८।।
जे लावण्यस्वरूपाची शोभा। जे परब्रह्मसूर्याची प्रभा ।
जे शब्दीं वदोनि उभा। संसार नासी ।।९।।
जे मोक्षश्रिया माहांमंगळा। जे सत्रावी जीवनकळा ।
हे सत्त्वलीळा सुसीतळा। लावण्यखाणी ।।१०।।
जे अवेक्त पुरुषाची वेक्ती। विस्तारें वाढली इच्छाशक्ती ।
जे कळीकाळाची नियंती। सद्गुरुकृपा ।।११।।
जे परमार्थमार्गींचा विचार- । निवडून, दावी सारासार ।
भवसिंधूचा पैलपार। पाववी शब्दबळें ।।१२।।
ऐसी बहुवेषें नटली। माया शारदा येकली ।
सिद्धचि अंतरी संचली। चतुर्विधा प्रकारें ।।१३।।
तींहीं वाचा अंतरीं आलें। तें वैखरिया प्रगट केलें ।
म्हणौन कर्तुत्व जितुकें जालें। तें शारदागुणें ।।१४।।
जे ब्रह्मादिकांची जननी। हरीहर जयेपासुनी ।
सृष्टिरचना लोक तिनी। विस्तार जयेचा ।।१५।।
जे परमार्थाचें मूळ। नांतरी सद्विद्याची केवळ ।
निवांत निर्मळ निश्चळ। स्वरूपस्थिती ।।१६।।
जे योगियांचे ध्यानीं। जे साधकांचे चिंतनीं ।
जे सिद्धांचे अंतःकर्णी। समाधिरूपें ।।१७।।
जे निर्गुणाची वोळखण। जे अनुभवाची खूण ।
जे व्यापकपणें संपूर्ण। सर्वांघटीं ।।१८।।
शास्त्रें पुराणें वेद श्रुति। अखंड जयेचें स्तवन करिती ।
नाना रूपीं जयेसी स्तविती। प्राणीमात्र ।।१९।।
जे वेदशास्त्रांची महिमा। जे निरोपमाची उपमा ।

जयेकरितां परमात्मा। ऐसें बोलिजे ।।२०।।
नाना विद्या कळा सिद्धी। नाना निश्चयाची बुद्धी ।
जे सूक्ष्म वस्तूची शुद्धी। ज्ञप्तीमात्र ।।२१।।
जे हरिभक्तांची निजभक्ती। अंतरनिष्ठांची अंतरस्तिथी ।
जे जीवन्मुक्तांची मुक्ती। सायोज्यता ते ।।२२।।
जे अनंत माया वैष्णवी। न कळे नाटक लाघवी ।
जे थोराथोरासी गोवी। जाणपणें ।।२३।।
जें जें दृष्टीनें देखिलें। जें जें शब्दें वोळखिलें ।
जें जें मनास भासलें। तितुकें रूप जयेचें ।।२४।।
स्तवन भजन भक्ति भाव। मायेंवाचून नाहीं ठाव ।
या वचनाचा अभिप्राव। अनुभवी जाणती ।।२५।।
म्हणौनी थोराहुनि थोर। जे ईश्वराचा ईश्वर ।
तयेसी माझा नमस्कार। तदांशेंचि आतां ।।२६।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे शारदास्तवननाम
समास तिसरा ।।३।।१. ३

समास चवथा : सद्गुरुस्तवन

||श्रीराम ||

आतां सद्गुरु वर्णवेना। जेथें माया स्पर्शों सकेना ।
तें स्वरूप मज अज्ञाना। काये कळे ।।१।।
न कळे न कळे नेति नेति। ऐसें बोलतसे श्रुती ।
तेथें मज मूर्खाची मती। पवाडेल कोठें ।।२।।
मज न कळे हा विचारु। दुर्‌हूनि माझा नमस्कारु ।
गुरुदेवा पैलपारु। पाववीं मज ।।३।।
होती स्तवनाची दुराशा। तुटला मायेचा भर्वसा ।
आतां असाल तैसे असा। सद्गुरु स्वामी ।।४।।
मायेच्या बळें करीन स्तवन। ऐसें वांछित होतें मन ।

माया जाली लज्यायमान। काय करूं ।।५।।
नातुडे मुख्य परमात्मा। म्हणौनी करावी लागे प्रतिमा ।
तैसा मायायोगें महिमा। वर्णीन सद्गुरूचा ।।६।।
आपल्या भावासारिखा मनीं। देव आठवावा ध्यानीं ।
तैसा सद्गुरु हा स्तवनीं। स्तऊं आतां ।।७।।
जय जया जि सद्गुरुराजा। विश्वंभरा बिश्वबीजा ।
परमपुरुषा मोक्षध्वजा। दीनबंधु ।।८।।
तुझीयेन अभयंकरें। अनावर माया हे वोसरे ।
जैसें सूर्यप्रकाशें अंधारें। पळोन जाये ।।९।।
आदित्यें अंधकार निवारे। परंतु मागुतें ब्रह्मांड भरे ।
नीसी जालियां नंतरें। पुन्हां काळोखें ।।१०।।
तैसा नव्हे स्वामीराव। करी जन्ममृत्य वाव ।
समूळ अज्ञानाचा ठाव। पुसून टाकी ।।११।।
सुवर्णाचें लोहो कांहीं। सर्वथा होणार नाहीं ।
तैसा गुरुदास संदेहीं। पडोंचि नेणे सर्वथा ।।१२।।
कां सरिता गंगेसी मिळाली। मिळणी होतां गंगा जली ।
मग जरी वेगळी केली। तरी होणार नाहीं सर्वथा ।।१३।।
परी ते सरिता मिळणीमागें। वाहाळ मानिजेत जगें ।
तैसा नव्हे शिष्य वेगें। स्वामीच होये ।।१४।।
परीस आपणा ऐसें करीना। सुवर्णें लोहो पालटेना ।
उपदेश करी बहुत जना। अंकित सद्गुरूचा ।।१५।।
शिष्यास गुरुत्व प्राप्त होये। सुवर्णें सुवर्ण करितां न ये ।
म्हणौनी उपमा न साहे। सद्गुरूसी परिसाची ।।१६।।
उपमे द्यावा सागर। तरी तो अत्यंतची क्षार ।
अथवा म्हणों क्षीरसागर। तरी तो नासेल कल्पांतीं ।।१७।।
उपमे द्यावा जरी मेरु। तरी तो जड पाषाण कठोरु ।
तैसा नव्हे कीं सद्गुरु। कोमळ दिनाचा ।।१८।।

उपमे म्हणों गगन। तरी गगनापरीस तें निर्गुण ।
या कारणें दृष्टांत हीण। सद्गुरूस गगनाचा ।।१९।।
धीरपणे.म् उपमूं जगती। तरी हेहि खचेल कल्पांतीं ।
म्हणौन धीरत्वास दृष्टांतीं। हीण वसुंधरा ।।२०।।
आतां उपमावा गभस्ती। तरी गभस्तीचा प्रकाश किती ।
शास्त्रें मर्यादा बोलती। सद्गुरु अमर्याद ।।२१।।
म्हणौनी उपमे उणा दिनकर। सद्गुरुज्ञानप्रकाश थोर ।
आतां उपमावा फणीवर। तरी तोहि भारवाही ।।२२।।
आतां उपमे द्यावें जळ। तरी तें काळांतरीं आटेल सकळ ।
सद्गुरुरूप तें निश्चळ। जाणार नाहीं ।।२३।।
सद्गुरूसी उपमावे.म् अमृत। तरी अमर धरिती मृत्यपंथ ।
सद्गुरुकृपा यथार्थ। अमर करी ।।२४।।
सद्गुरूसी म्हणावें कल्पतरु। तरी हा कल्पनेतीत विचारु ।
कल्पवृक्षाचा अंगिकारु। कोण करी ।।२५।।
चिंता मात्र नाहीं मनीं। कोण पुसे चिंतामणी ।
कामधेनूचीं दुभणीं। निःकामासी न लगती ।।२६।।
सद्गुरु म्हणों लक्ष्मीवंत। तरी ते लक्ष्मी नाशिवंत ।
ज्याचे द्वारीं असे तिष्टत। मोक्षलक्ष्मी ।।२७।।
स्वर्गलोक इंद्र संपती। हे काळांतरीं विटंबती ।
सद्गुरुकृपेची प्राप्ती। काळांतरीं चळेना ।।२८।।
हरीहर ब्रह्मादिक। नाश पावती सकळिक ।
सर्वदा अविनाश येक। सद्गुरुपद ।।२९।।
तयासी उपमा काय द्यावी। नाशिवंत सृष्टी आघवी ।
पंचभूतिक उठाठेवी। न चले तेथें ।।३०।।
म्हणौनी सद्गुरु वर्णवेना। हे गे हेचि माझी वर्णना ।
अंतरस्थितीचिया खुणा। अंतर्निष्ठ जाणती ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सद्गुरुस्तवननाम

समास पांचवा : संतस्तवन

।।श्रीराम ।।

आतां वंदीन सज्जन। जे परमार्थाचें अधिष्ठान ।
जयांचेनि गुह्यज्ञान। प्रगटे जनीं ।।१।।
जे वस्तु परम दुल्लभ। जयेचा अलभ्य लाभ ।
तेंचि होये सुल्लभ। संतसंगेकरूनी ।।२।।
वस्तु प्रगटचि असे। पाहातां कोणासीच न दिसे ।
नाना साधनीं सायासें। न पडे ठाईं ।।३।।
जेथें परिक्षवंत ठकले। नांतरी डोळसचि अंध जाले ।
पाहात असताअंचि चुकले। निजवस्तूसी ।।४।।
हें दीपाचेनि दिसेना। नाना प्रकाशें गवसेना ।
नेत्रांजनेंहि वसेना। दृष्टीपुढें ।।५।।
सोळां कळी पूर्ण शशी। दाखवू शकेना वस्तूसी ।
तीव्र आदित्य कळारासी। तोहि दाखवीना ।।६।।
जया सुर्याचेनि प्रकाशें। ऊर्णतंतु तोहि दिसे ।
नाना सूक्ष्म पदार्थ भासे। अणुरेणादिक ।।७।।
चिरलें वाळाग्र तेंहि प्रकासी। परी तो दाखवीना वस्तूसी ।
तें जयाचेनि साधकांसी। प्राप्त होये ।।८।।
जेथें आक्षेप आटले। जेथें प्रेत्न प्रस्तावले ।
जेथें तर्क मंदावले। तर्कितां निजवस्तूसी ।
वळे विवेकाची वेगडी। पडे शब्दाची बोबडी ।
जेथें मनाची तांतडी। कामा नये ।।१०।।
जो बोलकेपणें विशेष। सहस्र मुखांचा जो शेष ।
तोहि सिणला निःशेष। वस्तु न संगवे ।।११।।
वेदे प्रकाशिलें सर्वही। वेदविरहित कांहीं नाहीं ।

तो वेद कोणासही। दाखवूं सकेना ।।१२।।
तेचि वस्तु संतसंगें। स्वानुभवें कळों लागे ।
त्याचा महिमा वचनीं सांगे। ऐसा कवणु ।।१३।।
विचित्र कळा ये मायेची। परी वोळखी न संगवे वस्तूची ।
मायातीता अनंताची। संत सोये सांगती ।।१४।।
वस्तूसी वर्णिलें नवचे। तेंचि स्वरूप संतांचें ।
या कारणे वचनाचें। कार्य नाही ।।१५।।
संत आनंदाचें स्थळ। संत सुखचि केवळ ।
नाना संतोषाचें मूळ। ते हे संत ।।१६।।
संत विश्रांतीची विश्रांती। संत तृप्तीची निजतृप्ती ।
नांतरी भक्तीची फळश्रुती। ते हे संत ।।१७।।
संत धर्माचें धर्मक्षेत्र। संत स्वरूपाचें सत्पात्र ।
नांतरी पुण्याची पवित्र। पुण्यभूमी ।।१८।।
संत समाधीचें मंदिर। संत विवेकाचें भांडार ।
नांतरी बोलिजे माहेर। सायोज्यमुक्तीचें ।।१९।।
संत सत्याचा निश्चयो। संत सार्थकाचा जयो ।
संतप्राप्तीचा समयो। सिद्धरूप ।।२०।।
मोक्षश्रिया आळंकृत। ऐसे हे संत श्रीमंत ।
जीव दरिद्री असंख्यात। नृपती केले ।।२१।।
जे समर्थपणें उदार। जे कां अत्यंत दानशूर ।
तयांचेनि हा ज्ञानविचार। दिधला न वचे ।।२२।।
माहांराजे चक्रवर्ती। जाले आहेत पुढें होती ।
परंतु कोणी सायोज्यमुक्ती। देणार नाहीं ।।२३।।
जें त्रैलोकीं नाहीं दान। तें करिती संतसज्जन ।
तयां संतांचें महिमान। काय म्हणौनी वर्णावें ।।२४।।
जें त्रैलोक्याहून वेगळें। जें वेदश्रुतीसी नाकळे ।
तेंचि जयांचेनि वोळे। परब्रह्म अंतरीं ।।२५।।

ऐसी संतांची महिमा। बोलिजे तितुकी उणी उपमा ।
जयांचेनि मुख्य परमात्मा। प्रगट होये ।।२६।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे संतस्तवननाम
समास पांचवा ।।५।।१. ५

समास सहावा : श्रोतेजनस्तवन

||श्रीराम ||

आतां वंदूं श्रोते जन। भक्त ज्ञानी संत सज्जन ।
विरक्त योगी गुणसंपन्न। सत्यवादी ।।१।।
येक सत्वाचे सागर। येक बुद्धीचे आगर ।
येक श्रोते वैरागर। नाना शब्दरत्नांचे ।।२।।
जे नाना अर्थांबृताचे भोक्ते। जे प्रसंगीं वक्तयाचे वक्ते ।
नाना संशयातें छेदिते। निश्चै पुरुष ।।३।।
ज्यांची धारणा अपार। जे ईश्वराचे अवतार ।
नांतरी प्रत्यक्ष सुरवर। बैसले जैसे ।।४।।
किं हे ऋषेश्वरांची मंडळी। शांतस्वरूप सत्वागळी ।
जयांचेनि सभामंडळीं। परम शोभा ।।५।।
हृदईं वेदगर्भ विलसे। मुखीं सरस्वती विळासे ।
साहित्य बोलतां जैसे। भासती देवगुरु ।।६।।
जे पवित्रपणें वैश्वानर। जे स्फूर्तिकिरणाचे दिनकर ।
ज्ञातेपणें दृष्टीसमोरे। ब्रह्मांड न ये ।।७।।
जे अखंड सावधान। जयांस त्रिकाळाचें ज्ञान ।
सर्वकाळ निराभिमान। आत्मज्ञानी ।।८।।
ज्यांचे दृष्टीखालून गेलें। ऐंसें कांहींच
नाहीं उरलें ।
पदार्थमात्रांसी लक्षिलें। मनें जयांच्या ।।९।।
जें जें कांहीं आठवावें। तें तें तयांस पूर्वीच ठावें ।

तेथें काये अनुवादावें। ज्ञातेपणेंकरूनी ।।१०।।
परंतु हे गुणग्राहिक। म्हणौन बोलतों निःशंक ।
भाग्यपुरुष काये येक। सेवीत नाहीं ।।११।।
सदा सेविती दिव्यान्नें। पालटाकारणें आवेट अन्नें ।
तैसींच माझीं वचनें। पराकृतें ।।१२।।
आपुले शक्तिनुसार। भावें पुजावा परमेश्वर ।
परंतु पुजूं नये हा विचार। कोठेंचि नाहीं ।।१३।।
तैसा मी येक वाग्दुर्बळ। श्रोते परमेश्वरचि केवळ ।
यांची पूजा वाचाबरळ। करूं पाहे ।।१४।।
वित्पत्ती नाहीं कळा नाहीं। चातुर्य नाहीं प्रबंद नाहीं ।
भक्ति ज्ञान वैराग्य नाहीं। गौल्यता नाहीं वचनाची ।।१५।।
ऐसा माझा वाग्विळास। म्हणौन बोलतों सावकाश ।
भावाचा भोक्ता जगदीश। म्हणौनियां ।।१६।।
तुम्ही श्रोते जगदीशमूर्ति। तेथें माझी वित्पत्ती किती ।
बुद्धिहीण अल्पमती। सलगी करितों ।।१७।।
समर्थाचा पुत्र मूर्ख जगीं। परी सामर्थ्य असे त्याचा
आंगीं ।
तुम्हां संतांचा सलगी। म्हणौनि करितों ।।१८।।
व्याघ्र सिंह भयानक। देखोनि भयाचकित लोक ।
परी त्यांचीं पिलीं निःशंक। तयांपुढे खेळती ।।१९।।
तैसा मी संतांचा अंकित। तुम्हां संतांपासीं बोलत ।
तरी माझी चिंता तुमचे चित्त। वाहेलच कीं ।।२०।।
आपलेंची बोले वाउगें। त्याची संपादणी करणें लागे ।
परंतु काहीं सांगणें नलगे। न्यून तें पूर्ण करावें ।।२१।।
हें तों प्रीतीचें लक्षण। स्वभावेंची करी मन ।
तैसे तुम्ही संतसज्जन। मायेबाप विश्वाचे ।।२२।।
माझा आशय जाणोनी जीवें। आतां उचित तें करावें ।

पुढें कथेसि अवधान द्यावें। म्हणे दासानुदास ||२३||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे श्रोतेस्तवननाम
समास सहावा ||६||१. ६

समास सातवा : कवेश्वरस्तवन

||श्रीराम ||

आतां वंदूं कवेश्वर। शब्दसृष्टीचे ईश्वर ।
नांतरी हे परमेश्वर। वेदावतारी ||१||
कीं हे सरस्वतीचें निजस्थान। कीं हे नाना कळांचें जीवन ।
नाना शब्दांचें भुवन। येथार्थ होये ||२||
कीं हे पुरुषार्थाचें वैभव। कीं हे जगदीश्वराचें
महत्व ।
नाना लाघवें सत्कीर्तीस्तव। निर्माण कवी ||३||
कीं हे शब्दरत्नाचे सागर। कीं हे मुक्तांचे मुक्त सरोवर ।
नाना बुद्धीचे वैरागर। निर्माण जाले ||४||
अध्यात्मग्रंथांची खाणी। कीं हे बोलिके चिंतामणी ।
नाना कामधेनूचीं दुभणीं। वोळलीं श्रोतयांसी ||५||
कीं हे कल्पनेचे कल्पतरु। कीं हे मोक्षाचे मुख्य पडीभरु ।
नाना सायोज्यतेचे विस्तारु। विस्तारले ||६||
कीं हा परलोकींचा निजस्वार्थु। कीं हा योगियांचा
गुप्त पंथु ।
नाना ज्ञानियांचा परमार्थु। रूपासि आला ||७||
कीं हे निरंजनाची खूण। कीं हे निर्गुणाची वोळखण ।
मायाविलक्षणाचे लक्षण। ते हे कवी ||८||
कीं हा श्रुतीचा भावगर्भ। कीं हा परमेश्वराचा
अलभ्य लाभ ।
नातरी होये सुल्लभ। निजबोध कविरूपें ||९||

कवि मुमुक्षाचें अंजन| कवि साधकांचें साधन |
कवि सिद्धांचें समाधान| निश्चयात्मक ||१०||
कवि स्वधर्माचा आश्रयो| कवि मनाचा मनोजयो |
कवि धार्मिकाचा विनयो| विनयकर्ते ||११||
कवि वैराग्याचें संरक्षण| कवि भक्तांचें भूषण |
नाना स्वधर्मरक्षण| ते हे कवी ||१२||
कवि प्रेमळांची प्रेमळ स्थिती| कवि ध्यानस्थांची ध्यानमूर्ति |
कवि उपासकांची वाड कीर्ती| विस्तारली ||१३||
नाना साधनांचे मूळ| कवि नाना प्रेत्नांचें फळ |
नाना कार्यसिद्धि केवळ| कविचेनि प्रसादें ||१४||
आधीं कवीचा वाग्विळास| तरी मग श्रवणीं तुंबळे रस |
कविचेनि मतिप्रकाश| कवित्वास होये ||१५||
कवि वित्पन्नाची योग्यता| कवि सामर्थ्यवंतांची सत्ता |
कवि विचक्षणाची कुशळता| नाना प्रकारें ||१६||
कवि कवित्वाचा प्रबंध| कवि नाना धाटी मुद्रा छंद |
कवि गद्यपद्यें भेदाभेद| पदत्रासकर्ते ||१७||
कवि सृष्टीचा आळंकार| कवि लक्ष्मीचा शृंघार |
सकळ सिद्धींचा निर्धार| ते हे कवी ||१८||
कवि सभेचें मंडण| कवि भाग्याचें भूषण |
नाना सुखाचें संरक्षण| ते हे कवी ||१९||
कवि देवांचे रूपकर्ते| कवि ऋषीचें महत्ववर्णिते |
नाना शास्त्रांचें सामर्थ्य ते| कवि वाखाणिती ||२०||
नस्ता कवीचा व्यापार| तरी कैंचा अस्ता जगोद्धार |
म्हणौनि कवि हे आधार| सकळ सृष्टीसी ||२१||
नाना विद्या ज्ञातृत्व कांहीं| कवेश्वरेंविण तों नाहीं |
कवीपासून सर्वही| सर्वज्ञता ||२२||
मागां वाल्मीक व्यासादिक| जाले कवेश्वर अनेक |

तयांपासून विवेक। सकळ जनासी ||२३||
पूर्वीं काव्यें होतीं केलीं। तरीच वित्पत्ती प्राप्त झाली ।
तेणे पंडिताआंगीं बाणली। परम योग्यता ||२४||
ऐसे पूर्वीं थोर थोर। जाले कवेश्वर अपार ।
आतां आहेत पुढें होणार। नमन त्यांसी ||२५||
नाना चातुर्याच्या मूर्ती। किं हे साक्षात् बृहस्पती ।
वेद श्रुती बोलों म्हणती। ज्यांच्या मुखें ||२६||
परोपकाराकारणें। नाना निश्चय अनुवादणें ||
सेखीं बोलीले पूर्णपणें। संशयातीत ||२७||
कीं हे अमृताचे मेघ वोळले। कीं हे नवरसाचे वोघ लोटले ।
नाना सुखाचे उचंबळले। सरोवर हे ||२८||
कीं हे विवेकनिधीचीं भांडारें। प्रगट जालीं
मनुष्याकारें ।
नाना वस्तूचेनि विचारें। कोंदाटले हे ||२९||
कीं हे आदिशक्तीचें ठेवणें। नाना पदार्थास आणी उणें ।
लाधलें पूर्व संचिताच्या गुणें। विश्वजनासी ||३०||
कीं हे सुखाचीं तारुवें लोटलीं। आक्षै आनंदे उतटलीं ।
विश्वजनास उपेगा आलीं। नाना प्रयोगाकारणे ||३१||
कीं हे निरंजनाची संपत्ती। कीं हे विराटाची योगस्थिती ।
नांतरी भक्तीची फळश्रुती। फळास आली ||३२||
कीं हा ईश्वराचा पवाड। पाहातां गगनाहून वाड ।
ब्रह्मांडरचनेहून जाड। कविप्रबंदरचना ||३३||
आतां असो हा विचार। जगास आधार कवेश्वर ।
तयांसी माझा नमस्कार। साष्टांग भावें ||३४||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे कवेश्वरस्तवननाम
समास सातवा ||७||१. ७

समास आठवा : सभास्तवन

||श्रीराम ||

अतां वंदूं सकळ सभा। जये सभेसी मुक्ति सुल्लभा ।
जेथें स्वयें जगदीश उभा। तिष्ठतु भरें ||१||
श्लोक ||नाह.म् वसामि वैकुंठे योगिनां हृदये रवौ ।
मद्भक्ता यत्र गायन्ति तत्र तिष्ठामि नारद ||
नाहीं वैकुंठीचा ठाईं। नाहीं योगियांचा हृदईं ।
माझे भक्त गाती ठाईं ठाईं। तेथें मी तिष्ठतु
नारदा ||२||
याकारणें सभा श्रेष्ठ। भक्त गाती तें वैकुंठ ।
नामघोषें घडघडाट। जयजयकारें गर्जती ||३||
प्रेमळ भक्तांचीं गायनें। भगवत्कथा हरिकीर्तनें ।
वेदव्याख्यान पुराणश्रवणें। जेथें निरंतर ||४||
परमेश्वराचे गुणानुवाद। नाना निरूपणाचे संवाद ।
अध्यात्मविद्या भेदाभेद। मथन जेथे ||५||
नाना समाधानें तृप्ती। नाना आशंकानिवृत्ती ।
चित्तीं बैसे ध्यानमूर्ति। वाग्विळासें ||६||
भक्त प्रेमळ भाविक। सभ्य सखोल सात्त्विक ।
रम्य रसाळ गायक। निष्ठावंत ||७||
कर्मसीळ आचारसीळ। दानसीळ धर्मसीळ ।
सुचिस्मंत पुण्यसीळ। अंतरशुद्ध कृपाळु ||८||
योगी वीतरागी उदास। नेमक निग्रह तापस ।
विरक्त निस्पृह बहुवस। आरण्यवासी ||९||
दंडधारी जटाधारी। नाथपंथी मुद्राधारी ।
येक बाळब्रह्मचारी। योगेश्वर ||१०||
पुरश्चरणी आणी तपस्वी। तीर्थवासी आणी मनस्वी ।
माहायोगी आणी जनस्वी। जनासारिखे ||११||

सिद्ध साधु आणी साधक। मंत्रयंत्रशोधक ।
येकनिष्ठ उपासक। गुणग्राही ।।१२।।
संत सज्जन विद्वज्जन। वेदज्ञ शास्त्रज्ञ माहाजन ।
प्रबुद्ध सर्वज्ञ समाधान। विमळकर्ते ।।१३।।
योगी वित्पन्न ऋषेश्वर। धूर्त तार्किक कवेश्वर ।
मनोजयाचे मुनेश्वर। आणी दिग्वल्की ।।१४।।
ब्रह्मज्ञानी आत्मज्ञानी। तत्त्वज्ञानी पिंडज्ञानी ।
योगाभ्यासी योगज्ञानी। उदासीन ।।१५।।
पंडित आणी पुराणिक। विद्वांस आणी वैदिक ।
भट आणी पाठक। येजुर्वेदी ।।१६।।
माहाभले माहाश्रोत्री। याज्ञिक आणी आग्नहोत्री ।
वैद्य आणी पंचाक्षरी। परोपकारकर्ते ।।१७।।
भूत भविष्य वर्तमान। जयांस त्रिकाळाचें ज्ञान ।
बहुश्रुत निराभिमान। निरापेक्षी ।।१८।।
शांति क्ष्मा दयासीळ। पवित्र आणी सत्वसीळ ।
अंतरशुद्ध ज्ञानसीळ। ईश्वरी पुरुष ।।१९।।
ऐसे जे कां सभानायेक। जेथें नित्यानित्यविवेक ।
त्यांचा महिमा अलोलिक। काय म्हणोनि वर्णावा ।।२०।।
जेथें श्रवणाचा उपाये। आणी परमार्थसमुदाये ।
तेथें जनासी तरणोपाये। सहजचि होये ।।२१।।
उत्तम गुणाची मंडळी। सत्वधीर सत्वागळी ।
नित्य सुखाची नव्हाळी। जेथें वसे ।।२२।।
विद्यापात्रें कळापात्रें। विशेष गुणांची सत्पात्रें ।
भगवंताचीं प्रीतिपात्रें। मिळालीं जेथें ।।२३।।
प्रवृत्ती आणी निवृत्ती। प्रपंची आणी परमार्थी ।
गृहस्ताश्रमी वानप्रहस्ती। संन्यासादिक ।।२४।।
वृद्ध तरुण आणी बाळ। पुरुष स्त्रियादिक सकळ ।

अखंड ध्याती तमाळनीळ। अंतर्यामीं ।।२५।।
ऐसे परमेश्वराचे जन। त्यांसी माझें अभिवंदन ।
जयांचेनि समाधान। अकस्मात बाणें ।।२६।।
ऐंसिये सभेचा गजर। तेथें माझा नमस्कार ।
जेथें नित्य निरंतर। कीर्तन भगवंताचें ।।२७।।
जेथें भगवंताच्या मूर्ती। तेथें पाविजे उत्तम गती ।
ऐसा निश्चय बहुतां ग्रंथीं। महंत बोलिले ।।२८।।
कल्लौ कीर्तन वरिष्ठ। जेथें होय ते सभा श्रेष्ठ ।
कथाश्रवणें नाना नष्ट। संदेह मावळती ।।२९।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सभास्तवननाम
समास आठवा ।।८।।१. ८

समास नववा : परमार्थस्तवन

||श्रीराम ||

आतां स्तऊं हा परमार्थ। जो साधकांचा निजस्वार्थ ।
नांतरी समर्थामध्ये समर्थ। योग हा ।।१।।
आहे तरी परम सुगम। परी जनासी जाला दुर्गम ।
कां जयाचें चुकलें वर्म। सत्समागमाकडे ।।२।।
नाना साधनांचे उधार। हा रोकडा ब्रह्मसाक्षात्कार ।
वेदशास्त्रीं जें सार। तें अनुभवास ये ।।३।।
आहे तरी चहूंकडे। परी अणुमात्र दृष्टी न पडे ।
उदास परी येकीकडे। पाहातां दिसेना ।।४।।
आकाशमार्गी गुप्त पंथ। जाणती योगिये समर्थ ।
इतरांस हा गुह्यार्थ। सहसा न कळे ।।५।।
साराचेंहि निजसार। अखंड अक्षै अपार ।
नेऊं न सकती तश्कर। कांही केल्या ।।६।।
तयास नाहीं राजभये। अथवा नाहीं अग्निभये ।

अथवास्वापदभये। बोलोंच नये ।।७।।
परब्रह्म तें हालवेना। अथवा ठावही चुकेना ।
काळांतरी चळेना। जेथीचा तेथें ।।८।।
ऐसें तें निज ठेवणें। कदापि पालटों नेणे ।
अथवा नव्हे आदिक उणें। बहुतां काळें ।।९।।
अथवा तें घसवटेना। अथवा अदृश्य होयेना ।
नांतरी पाहातां दिसेना। गुरुअंजनेविण ।।१०।।
मागां योगिये समर्थ। त्यांचाहि निजस्वार्थ ।
यासि बोलिजे परमार्थ। परमगुह्य म्हणौनि ।।११।।
जेंही शोधून पाहिला। त्यासी अर्थ सांपडला ।
येरां असोनी अलभ्य जाला। जन्मोजन्मीं ।।१२।।
अपूर्वता या परमार्थाची। वार्ता नाहीं जन्ममृत्याची ।
आणी पदवी सायोज्यतेची। सन्निधचि लाभें ।।१३।।
माया विवेकें मावळे। सारासारविचार कळे ।
परब्रह्म तेंहि निवळे। अंतर्यामीं ।।१४।।
ब्रह्म भासले उदंड। ब्रह्मीं बुडालें ब्रह्मांड ।
पंचभूतांचें थोतांड। तुछ्य वाटे ।।१५।।
प्रपंच वाटे लटिका। माया वाटे लापणिका ।
शुद्ध आत्मा विवेका- । अंतरीं आला ।।१६।।
ब्रह्मस्थित बाणतां अंतरीं। संदेह गेला ब्रह्मांडाबाहेरीं ।
दृश्याची जुनी जर्जरी। कुहिट जाली ।।१७।।
ऐसा हा परमार्थ। जो करी त्याचा निजस्वार्थ ।
आतां या समर्थास समर्थ। किती म्हणौनि म्हणावें ।।१८।।
या परमार्थाकरितां। ब्रह्मादिकांसि विश्रामता ।
योगी पावती तन्मयता। परब्रह्मीं ।।१९।।
परमार्थ सकळांस विसांवा। सिद्ध साधु माहानुभावां ।
सेखीं सात्विक जड जीवां। सत्संगेंकरूनी ।।२०।।

परमार्थ जन्माचें सार्थक। परमार्थ संसारीं तारक ।
परमार्थ दाखवी परलोक। धार्मिकासी ।।२१।।
परमार्थ तापसांसी थार। परमार्थ साधकांसी आधार ।
परमार्थ दाखवी पार। भवसागराचा ।।२२।।
परमार्थी तो राज्यधारी। परमार्थ नाहीं तो भिकारी ।
या परमार्थाची सरी। कोणास द्यावी ।।२३।।
अनंत जन्मींचें पुण्य जोडे। तरीच परमार्थ घडे ।
मुख्य परमात्मा आतुडे। अनुभवासी ।।२४।।
जेणें परमार्थ वोळखिला। तेणें जन्म सार्थक केला ।
येर तो पापी जन्मला। कुलक्षयाकारणें ।।२५।।
असो भगवत्प्राप्तीविण। करी संसाराचा सीण ।
त्या मूर्खाचें मुखावलोकन। करूंच नये ।।२६।।
भल्यानें परमार्थी भरावें। शरीर सार्थक करावें ।
पूर्वजांस उद्धरावें। हरिभक्ती करूनी ।।२७।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे परमार्थस्तवननाम
समास नववा ।।९।।१. ९

समास दहावा : नरदेहस्तवननिरूपण

||श्रीराम ||

धन्य धन्य हा नरदेहो। येथील अपूर्वता पाहो ।
जो जो कीजे परमार्थलाहो। तो तो पावे सिद्धीतें ।।१।।
या नरदेहाचेनि लागवेगें। येक लागले भक्तिसंगें ।
येकीं परम वीतरागें। गिरिकंदरें सेविलीं ।।२।।
येक फिरती तिर्थाटणें। येक करिती पुरश्चरणें ।
येक अखंड नामस्मरणें। निष्ठावंत राहिले ।।३।।
येक तपें करूं लागले। येक योगाभ्यासी माहाभले ।
येक अभ्यासयोगें जाले। वेदशास्त्री वित्पन्न ।।४।।

येकीं हटनिग्रह केला। देह अत्यंत पीडिला ।
येकीं देह ठाईं पाडिला। भावार्थबळें ।।५।।
येक माहानुभाव विख्यात। येक भक्त जाले ख्यात ।
येक सिद्ध अकस्मात। गगन वोळगती ।।६।।
येक तेजीं तेजचि जाले। येक जळीं मिळोन गेले ।
येक ते दिसतचि अदृश्य जाले। वायोस्वरूपीं ।।७।।
येक येकचि बहुधा होती। येक देखतचि निघोनि जाती ।
येक बैसले असतांची भ्रमती। नाना स्थानीं समुद्रीं ।।८।।
येक भयानकावरी बैसती। एक अचेतनें चालविती ।
येक प्रेतें उठविती। तपोबळेंकरूनी ।।९।।
येक तेजें मंद करिती। येक जळें आटविती ।
येक वायो निरोधिती। विश्वजनाचा ।।१०।।
ऐसे हटनिग्रही कृतबुद्धी। जयांस वोळल्या नाना सिद्धी ।
ऐसे सिद्ध लक्षावधी। होऊन गेले ।।११।।
येक मनोसिद्ध येक वाचासिद्ध। येक अल्पसिद्ध येक सर्वसिद्ध ।
ऐसे नाना प्रकारीचे सिद्ध। विख्यात जाले ।।१२।।
येक नवविधाभक्तिराजपंथें। गेले, तरले परलोकींच्या
निजस्वार्थें ।
येक योगी गुप्तपंथें। ब्रह्मभुवना पावले ।।१३।।
येक वैकुंठास गेले। येक सत्यलोकीं राहिले ।
येक कैळासीं बैसले। शिवरूप होऊनी ।।१४।।
येक इंद्रलोकीं इंद्र जाले। येक पितृलोकीं मिळाले ।
येक ते उडगणी बैसले। येक ते क्षीरसागरी ।।१५।।
सलोकता समीपता। स्वरूपता सायोज्यता ।
या चत्वार मुक्ती तत्वतां। इच्छा सेऊनि राहिले ।।१६।।
ऐसे सिद्ध साधू संत। स्वहिता प्रवर्तले अनंत ।
ऐसा हा नरदेह विख्यात। काय म्हणौन वर्णावा ।।१७।।

या नरदेहाचेनि आधारें। नाना साधनांचेनि द्वारें ।
मुख्य सारासारविचारें। बहुत सुटले ।।१८।।
या नरदेहाचेनि संमंधें। बहुत पावले उत्तम पदें ।
अहंता सांडून स्वानंदे। सुखी जाले ।।१९।।
नरदेहीं येऊन सकळ। उधरागती पावले केवळ ।
येथें संशयाचें मूळ। खंडोन गेलें ।।२०।।
पशुदेहीं नाहीं गती। ऐसे सर्वत्र बोलती ।
म्हणौन नरदेहींच प्राप्ती। परलोकाची ।।२१।।
संत महंत ऋषी मुनी। सिद्ध साधू समाधानी ।
भक्त मुक्त ब्रह्मज्ञानी। विरक्त योगी तपस्वी ।।२२।।
तत्त्वज्ञानी योगाभ्यासी। ब्रह्मच्यारी दिगंबर संन्यासी ।
शडदर्शनी तापसी। नरदेहींच जाले ।।२३।।
म्हणौनी नरदेह श्रेष्ठ। नाना देहांमध्यें वरिष्ठ ।
जयाचेनि चुके आरिष्ट। येमयातनेचें ।।२४।।
नरदेह हा स्वाधेन। सहसा नव्हे पराधेन ।
परंतु हा परोपकारीं झिजऊन। कीर्तिरूपें उरवावा ।।२५।।
अश्व वृषभ गाई म्हैसी। नाना पशु स्त्रिया दासी ।
कृपाळूपणें सोडितां त्यांसी। कोणी तरी धरील ।।२६।।
तैसा नव्हे नरदेहो। इछ्या जाव अथवा रहो ।
परी यास कोणी पाहो। बंधन करूं सकेना ।।२७।।
नरदेह पांगुळ असता। तरी तो कार्यास न येता ।
अथवा थोंटा जरी असता। तरी परोपकारास न ये ।।२८।।
नरदेह अंध असिला। तरी तो निपटचि वायां गेला ।
अथवा बधिर जरी असिला। तरी निरूपण नाहीं ।।२९।।
नरदेह असिला मुका। तरी घेतां न ये आशंका ।
अशक्त रोगी नासका। तरी तो निःकारण ।।३०।।
नरदेह असिला मूर्ख। अथवा फेंपऱ्या समंधाचें दुःख ।

तरी तो जाणावा निरार्थक। निश्चयेंसीं ।।३१।।
इतकें हें नस्तां वेंग। नरदेह आणी सकळ सांग ।
तेणें धरावा परमार्थमार्ग। लागवेगें ।।३२।।
सांग नरदेह जोडलें। आणी परमार्थबुद्धि विसर्ले ।
तें मूर्ख कैसें भ्रमलें। मायाजाळीं ।।३३।।
मृत्तिका खाणोन घर केलें। तें माझें ऐसें दृढ कल्पिलें ।
परी तें बहुतांचें हें कळलें। नाहींच तयासी ।।३४।।
मुष्यक म्हणती घर आमुचें। पाली म्हणती घर आमुचें ।
मक्षिका म्हणती घर आमुचें। निश्चयेंसीं ।।३५।।
कांतण्या म्हणती घर आमुचें। मुंगळे म्हणती घर आमुचें ।
मुंग्या म्हणती घर आमुचें। निश्चयेंसीं ।।३६।।
विंचू म्हणती आमुचें घर। सर्प म्हणती आमुचें घर ।
झुरळें म्हणती आमुचें घर। निश्चयेंसीं ।।३७।।
भ्रमर म्हणती आमुचें घर। भिंगोर्या म्हणती आमुचें घर ।
आळीका म्हणती आमुचें घर। काष्ठामधें ।।३८।।
मार्जरें म्हणती आमुचें घर। श्वानें म्हणती आमुचें घर ।
मुंगसें म्हणती आमुचें घर। निश्चयेंसीं ।।३९।।
पुंगळ म्हणती आमुचें घर। वाळव्या म्हणती आमुचें घर ।
पिसुवा म्हणती आमुचें घर। निश्चयेंसीं ।।४०।।
ढेकुण म्हणती आमुचें घर। चांचण्या म्हणती आमुचें घर ।
घुंगर्डी म्हणती आमुचें घर। निश्चयेंसीं ।।४१।।
पिसोळे म्हणती आमुचें घर। गांधेले म्हणती आमुचें घर ।
सोट म्हणती आमुचें घर। आणी गोंवी ।।४२।।
बहुत किड्यांचा जोजार। किती सांगावा विस्तार ।
समस्त म्हणती आमुचें घर। निश्चयेंसीं ।।४३।।
पशु म्हणती आमुचें घर। दासी म्हणती आमुचें घर ।
घरीचीं म्हणती आमुचें घर। निश्चयेंसीं ।।४४।।

पाहुणे म्हणती आमुचें घर। मित्र म्हणती आमुचें घर ।
ग्रामस्त म्हणती आमुचें घर। निश्चयेंसीं ।।४५।।
तश्कर म्हणती आमुचें घर। राजकी म्हणती आमुचें घर ।
आग्न म्हणती आमुचें घर। भस्म करूं ।।४६।।
समस्त म्हणती घर माझें। हें मूर्खहि म्हणे माझें माझें ।
सेवट जड जालें वोझें। टाकिला देश ।।४७।।
अवघीं घरें भंगलीं। गांवांची पांढरी पडिली ।
मग तें गृहीं राहिलीं। आरण्यस्वापदें ।।४८।।
किडा मुंगी वाळवी मूषक। त्यांचेंच घर हें
निश्चयात्मक ।
हें प्राणी बापुडें मूर्ख। निघोन गेलें ।।४९।।
ऐसी गृहांची स्थिती। मिथ्या आली आत्मप्रचीती ।
जन्म दों दिसांची वस्ती। कोठें तरी करावी ।।५०।।
देह म्हणावें आपुलें। तरी हें बहुतांकारणें निर्मिलें ।
प्राणीयांच्या माथां घर केलें। वा मस्तकीं भक्षिती ।।५१।।
रोमेमुळी किडे भक्षिती। खांडुक जाल्यां किडे पडती ।
पोटामध्ये जंत होती। प्रत्यक्ष प्राणियांच्या ।।५२।।
कीड लागे दांतासी। कीड लागे डोळ्यांसी ।
कीड लागे कर्णासी। आणी गोमाशा भरती ।।५३।।
गोचिड अशुद्ध सेविती। चामवा मांसांत घुसती ।
पिसोळे चाऊन पळती। अकस्मात ।।५४।।
भोंगें गांधेंलें चाविती। गोंबी जळवा अशुद्ध घेती ।
विंचू सर्प दंश करिती। कानटें फुर्सी ।।५५।।
जन्मून देह पाळिलें। तें अकस्मात व्याघ्रें नेलें ।
कां तें लांडगींच भक्षिलें। बळात्कारें ।।५६।।
मूषकें मार्जरें दंश करिती। स्वानें अश्वें लोले तोडिती ।
रीसें मर्कटें मारिती। कासावीस करूनी ।।५७।।

उष्टरें डसोन इचलिती। हस्थी चिर्डून टाकिती ।
वृषभ टोचून मारिती। अकस्मात ।।५८।।
तश्कर तडतडां तोडिती। भूतें झडपोन मारिती ।
असो या देहाची स्थिती। ऐसी असे ।।५९।।
ऐसें शरीर बहुतांचें। मूर्ख म्हणे आमुचें ।
परंतु खाजें जिवांचें। तापत्रैं बोलिलें ।।६०।।
देह परमार्थीं लाविलें। तरीच याचें सार्थक जालें ।
नाहीं तरी हें वेर्थची गेलें। नाना आघातें
मृत्यपंथें ।।६१।।
असो जे प्रपंचिक मूर्ख। ते काये जाणती परमार्थसुख ।
त्या मूर्खांचें लक्षण कांहीं येक। पुढे बोलिलें असे ।।६२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे नरदेहस्तवननिरूपणनाम
समास दहावा ।।१०।।१. १०
।।दशक पहिला समाप्त ।।

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक २ ||

।।दशक दुसरा : मूर्खलक्षणनाम ।।२।।

समास पहिला : मूर्खलक्षण

।।श्रीराम ।।

ॐ नमोजि गजानना। येकदंता त्रिनयना ।
कृपादृष्टि भक्तजना अवलोकावें ।।१।।
तुज नमूं वेदमाते। श्रीशारदे ब्रह्मसुते ।
अंतरी वसे कृपावंते। स्फूर्तिरूपें ।।२।।
वंदून सद्गुरुचरण। करून रघुनाथस्मरण ।
त्यागार्थ मूर्खलक्षण। बोलिजेल ।।३।।
येक मूर्ख येक पढतमूर्ख। उभय लक्षणीं कौतुक ।

श्रोतीं सादर विवेक। केला पाहिजे ।।४।।
पढतमूर्खाचें लक्षण। पुढिले समासीं निरूपण ।
साअवध होऊनि विचक्षण। परिसोत पुढें ।।५।।
आतां प्रस्तुत विचार। लक्षणें सांगतां अपार ।
परि कांहीं येक तत्पर। होऊन ऐका ।।६।।
जे प्रपंचिक जन। जयांस नाहीं आत्मज्ञान ।
जे केवळ अज्ञान। त्यांचीं लक्षणें ।।७।।
जन्मला जयांचे उदरीं। तयासि जो विरोध करी ।
सखी मनिली अंतुरी। तो येक मूर्ख ।।८।।
सांडून सर्वही गोत। स्त्रीआधेन जीवित ।
सांगे अंतरींची मात । तो येक मूर्ख ।।९।।
परस्त्रीसीं प्रेमा धरी। श्वशुरगृही वास करी ।
कुळेंविण कन्या वरी। तो येक मूर्ख ।।१०।।
समर्थावरी अहंता। अंतरीं मानी समता ।
सामर्थ्येंविण करी सत्ता। तो येक मूर्ख ।।११।।
आपली आपण करी स्तुती। स्वदेशीं भोगी विपत्ति ।
सांगे वडिलांची कीर्ती। तो येक मूर्ख ।।१२।।
अकारण हास्य करी। विवेक सांगतां न धरी ।
जो बहुतांचा वैरी। तो येक मूर्ख ।।१३।।
आपुलीं धरूनियां दुरी। पराव्यासीं करी मीत्री ।
परन्यून बोले रात्रीं। तो येक मूर्ख ।।१४।।
बहुत जागते जन। तयांमध्यें करी शयन ।
परस्थळीं बहु भोजन- । करी, तो येक मूर्ख ।।१५।।
मान अथवा अपमान। स्वयें करी परिच्छिन्न ।
सप्त वेसनीं जयाचें मन। तो येक मूर्ख ।।१६।।
धरून परावी आस। प्रेत्न सांडी सावकास ।
निसुगाईचा संतोष- । मानी, तो येक मूर्ख ।।१७।।

घरीं विवेक उमजे। आणि सभेमध्यें लाजे ।
शब्द बोलतां निर्बुजे। तो येक मूर्ख ।।१८।।
आपणाहून जो श्रेष्ठ। तयासीं अत्यंत निकट ।
सिकवेणेचा मानी वीट। तो येक मूर्ख ।।१९।।
नायेके त्यांसी सिकवी। वडिलांसी जाणीव दावी ।
जो आरजास गोवी। तो येक मूर्ख ।।२०।।
येकायेकीं येकसरा। जाला विषईं निलाजिरा ।
मर्यादा सांडून सैरा- । वर्ते, तो येक मूर्ख ।।२१।।
औषध न घे असोन वेथा। पथ्य न करी सर्वथा ।
न मिळे आलिया पदार्था। तो येक मूर्ख ।।२२.
संगेंविण विदेश करी। वोळखीविण संग धरी ।
उडी घाली माहापुरीं। तो येक मूर्ख ।।२३।।
आपणास जेथें मान। तेथें अखंड करी गमन ।
रक्षूं नेणे मानाभिमान। तो येक मूर्ख ।।२४।।
सेवक जाला लक्ष्मीवंत। तयाचा होय अंकित ।
सर्वकाळ दुश्चित्त। तो येक मूर्ख ।।२५।।
विचार न करितां कारण। दंड करी अपराधेंविण ।
स्वल्पासाठीं जो कृपण। तो येक मूर्ख ।।२६।।
देवलंड पितृलंड। शक्तिवीण करी तोड ।
ज्याचे मुखीं भंडउभंड। तो येक मूर्ख ।।२७।।
घरीच्यावरी खाय दाढा। बाहेरी दीन बापुडा ।
ऐसा जो कां वेड मूढा। तो येक मूर्ख ।।२८।।
नीच यातीसीं सांगात। परांगनेसीं येकांत ।
मार्गे जाय खात खात। तो येक मूर्ख ।।२९।।
स्वयें नेणे परोपकार। उपकाराचा अनोपकार ।
करी थोडें बोले फार। तो येक मूर्ख ।।३०।।
तपीळ खादाड आळसी। कुश्चीळ कुटीळ मानसीं ।

धारीष्ट नाहीं जयापासीं। तो येक मूर्ख ।।३१।।
विद्या वैभव ना धन। पुरुषार्थ सामर्थ्य ना मान ।
कोरडाच वाहे अभिमान। तो येक मूर्ख ।।३२।।
लंडी लटिका लाबाड। कुकर्मी कुटीळ निचाड ।
निद्रा जयाची वाड। तो येक मूर्ख ।।३३।।
उंचीं जाऊन वस्त्र नेसे। चौबारां बाहेरी बैसे ।
सर्वकाळ नग्न दिसे। तो येक मूर्ख ।।३४।।
दंत चक्षु आणी घ्राण। पाणी वसन आणी चरण ।
सर्वकाळ जयाचे मळिण। तो येक मूर्ख ।।३५।।
वैधृति आणी वितिपात। नाना कुमुहूर्तें जात ।
अपशकुनें करी घात। तो येक मूर्ख ।।३६।।
क्रोधें अपमानें कुबुद्धि। आपणास आपण वधी ।
जयास नाहीं द्दढ बुद्धि। तो येक मूर्ख ।।३७।।
जिवलगांस परम खेदी। सुखाचा शब्द तोहि नेदी ।
नीच जनास वंदी। तो येक मूर्ख ।।३८।।
आपणास राखे परोपरी। शरणागतांस अव्हेरी ।
लक्ष्मीचा भरवसा धरी। तो येक मूर्ख ।।३९।।
पुत्र कळत्र आणी दारा। इतुकाचि मानुनियां थारा ।
विसरोन गेला ईश्वरा। तो येक मूर्ख ।।४०।।
जैसें जैसें करावें। तैसें तैसें पावाअवें ।
हे जयास नेणवे। तो येक मूर्ख ।।४१।।
पुरुषाचेनि अष्टगुणें। स्त्रियांस ईश्वरी देणें ।
ऐशा केल्या बहुत जेणें। तो येक मूर्ख ।।४२।।
दुर्जनाचेनि बोलें। मर्यादा सांडून चाले ।
दिवसा झांकिले डोळे। तो येक मूर्ख ।।४३।।
देवद्रोही गुरुद्रोही। मातृद्रोही पितृद्रोही ।
ब्रह्मद्रोही स्वामीद्रोही। तो येक मूर्ख ।।४४।।

परपीडेचें मानी सुख। पससंतोषाचें मानी दुःख ।
गेले वस्तूचा करी शोक। तो येक मूर्ख ।।४५।।
आदरेंविण बोलणें। न पुसतां साअक्ष देणें ।
निंद्य वस्तु आंगिकारणें। तो येक मूर्ख ।।४६।।
तुक तोडून बोले। मार्ग सांडून चाले ।
कुकर्मी मित्र केले। तो येक मूर्ख ।।४७।।
पत्य राखों नेणें कदा। विनोद करी सर्वदा ।
हासतां खिजे पेटे द्वंदा। तो येक मूर्ख ।।४८।।
होड घाली अवघड। काजेंविण करी बडबड ।
बोलोंचि नेणे मुखजड। तो येक मूर्ख ।।४९।।
वस्त्र शास्त्र दोनी नसे। उंचे स्थळीं जाऊन बैसे ।
जो गोत्रजांस विश्वासे। तो येक मूर्ख ।।५०।।
तश्करासी वोळखी सांगे। देखिली वस्तु तेचि मागे ।
आपलें आन्हीत करी रागें। तो येक मूर्ख ।।५१।।
हीन जनासीं बरोबरी। बोल बोले सरोत्तरीं ।
वामहस्तें प्राशन करी । तो येक मूर्ख ।।५२।।
समर्थासीं मत्सर धरी। अलभ्य वस्तूचा हेवा करी ।
घरीचा घरीं करी चोरी। तो येक मूर्ख ।।५३।।
सांडूनियां जगदीशा। मनुष्याचा मानी भर्वसा ।
सार्थकेंविण वेंची वयसा। तो येक मूर्ख ।।५४।।
संसारदुःखाचेनि गुणें। देवास गाळी देणें ।
मैत्राचें बोले उणें। तो येक मूर्ख ।।५५।।
अल्प अन्याय क्ष्मा न करी। सर्वकाळ धारकीं धरी ।
जो विस्वासघात करी। तो येक मूर्ख ।।५६।।
समर्थाचे मनींचे तुटे। जयाचेनि सभा विटे ।
क्षणा बरा क्षणा पालटे। तो येक मूर्ख ।।५७।।
बहुतां दिवसांचे सेवक। त्यागून ठेवी आणिक ।

ज्याची सभा निर्नायेक। तो येक मूर्ख ।।५८।।
अनीतीनें द्रव्य जोडी। धर्म नीति न्याय सोडी ।
संगतीचें मनुष्य तोडी। तो येक मूर्ख ।।५९।।
घरीं असोन सुंदरी। जो सदांचा परद्वारी ।
बहुतांचे उच्छिष्ट अंगीकारी। तो येक मूर्ख ।।६०।।
आपुलें अर्थ दुसऱ्यापासीं। आणी दुसऱ्याचें अभिळासी ।
पर्वत करी हीनासी। तो येक मूर्ख ।।६१।।
अतिताचा अंत पाहे। कुग्रामामधें राहे ।
सर्वकाळ चिंता वाहे। तो येक मूर्ख ।।६२।।
दोघे बोलत असती जेथें। तिसरा जाऊन बैसे तेथें ।
डोई खाजवी दोहीं हातें। तो येक मूर्ख ।।६३।।
उदकामधें सांडी गुरळी। पायें पायें कांडोळी ।
सेवा करी हीन कुळीं । तो येक मूर्ख ।।६४।।
स्त्री बाळका सलगी देणें। पिशाच्या सन्निध बैसणें ।
मर्यादेविण पाळी सुणें। तो येक मूर्ख ।।६५।।
परस्त्रीसीं कळह करी। मुकी वस्तु निघातें मारी ।
मूर्खाची संगती धरी। तो येक मूर्ख ।।६६।।
कळह पाहात उभा राहे। तोडविना कौतुक पाहे ।
खरें अस्ता खोटें साहे। तो येक मूर्ख ।।६७।।
लक्ष्मी आलियावरी। जो मागील वोळखी न धरी ।
देवीं ब्राह्मणीं सत्ता करी। तो येक मूर्ख ।।६८।।
आपलें काज होये तंवरी। बहुसाल नम्रता धरी ।
पुढीलांचें कार्य न करी। तो येक मूर्ख ।।६९।।
अक्षरें गाळून वाची। कां तें घाली पदरिचीं ।
नीघा न करी पुस्तकाची। तो येक मूर्ख ।।७०।।
आपण वाचीना कधीं। कोणास वाचावया नेदी ।
बांधोन ठेवी बंदीं। तो येक मूर्ख ।।७१।।

ऐसीं हें मूर्खलक्षणें। श्रवणें चातुर्य बाणे ।
चीत्त देऊनियां शहाणे। ऐकती सदा ।।७२।।
लक्षणें अपार असती। परी कांहीं येक येथामती ।
त्यागार्थ बोलिलें श्रोतीं। क्ष्मा केलें पाहिजे ।।७३।।
उत्तम लक्षणें घ्यावीं। मूर्खलक्षणें त्यागावीं ।
पुढिले समासी आघवीं। निरोपिलीं ।।७४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे मूर्खलक्षणनाम
समास पहिला ।।१।।२. १

समास दुसरा : उत्तम लक्षण

||श्रीराम ||

श्रोतां व्हावें सावधान। आतां सांगतों उत्तम गुण ।
जेणें करितां बाणे खुण। सर्वज्ञपणाची ।।१।।
वाट पुसल्याविण जाऊं नये। फळ वोळखिल्याविण खाऊं नये ।
पडिली वस्तु घेऊं नये। येकायेकीं ।।२।।
अति वाद करूं नये। पोटीं कपट धरूं नये ।
शोधल्याविण करूं नये। कुळहीन कांता ।।३।।
विचारेंविण बोलों नये। विवंचनेविण चालों नये ।
मर्यादेविण हालों नये। कांहीं येक ।।४।।
प्रीतीविण रुसों नये। चोरास वोळखी पुसों नये ।
रात्री पंथ क्रमूं नये। येकायेकीं ।।५।।
जनीं आर्जव तोडूं नये। पापद्रव्य जोडूं नये ।
पुण्यमार्ग सोडूं नये। कदाकाळीं ।।६।।
निंदा द्वेष करूं नये। असत्संग धरूं नये ।
द्रव्यदारा हरूं नये। बळात्कारें ।।७।।
वक्तयास खोदूं नये। ऐक्यतेसी फोडूं नये ।
विद्याअभ्यास सोडूं नये। कांहीं केल्या ।।८।।

तोंडाळासि भांडों नये। वाचाळासी तंडों नये ।
संतसंग खंडूं नये। अंतर्यामीं ।।९।।
अति क्रोध करूं नये। जिवलगांस खेदूं नये ।
मनीं वीट मानूं नये। सिकवणेचा ।।१०।।
क्षणाक्षणां रुसों नये। लटिका पुरुषार्थ बोलों नये ।
केल्याविण सांगों नये। आपला पराक्रमु ।।११।।
बोलिला बोल विसरों नये। प्रसंगी सामर्थ्य चुकों नये ।
केल्याविण निखंदूं नये। पुढिलांसि कदा ।।१२।।
आळसें सुख मानूं नये। चाह्याडी मनास आणूं नये ।
शोधिलुआविण करूं नये। कार्य कांहीं ।।१३।।
सुखा आंग देऊं नये। प्रेत्न पुरुषें सांडूं नये ।
कष्ट करितां त्रासों नये। निरंतर ।।१४।।
सभेमध्यें लाजों नये। बाष्कळपणें बोलों नये ।
पैज होड घालूं नये। काहीं केल्या ।।१५।।
बहुत चिंता करूं नये। निसुगपणें राहों नये ।
परस्त्रीतें पाहों नये। पापबुद्धी ।।१६।।
कोणाचा उपकार घेऊं नये। घेतला तरी राखों नये ।
परपीडा करूं नये। विस्वासघात ।।१७।।
शोच्येंविण असों नये। मळिण वस्त्र नेसों नये ।
जणारास पुसों नये। कोठें जातोस म्हणौनी ।।१८।।
व्यापकपण सांडूं नये। पराधेन होऊं नये ।
आपलें वोझें घालूं नये। कोणीयेकासी ।।१९।।
पत्रेंविण पर्वत करूं नये। हीनाचें रुण घेऊं नये ।
गोहीविण जाऊं नये। राजद्वारा ।।२०।।
लटिकी जाजू घेऊं नये। सभेस लटिकें करूं नये ।
आदर नस्तां बोलों नये। स्वभाविक ।।२१।।
आदखणेपण करूं नये। अन्यायेंविण गांजूं नये ।

अवनीतीनें वर्तों नये। आंगबळें ।।२२।।
बहुत अन्न खाऊं नये। बहुत निद्रा करूं नये ।
बहुत दिवस राहूं नये। पिसुणाचेथें ।।२३।।
आपल्याची गोही देऊं नये। आपली कीर्ती वर्णूं नये ।
आपलें आपण हांसों नये। गोष्टी सांगोनी ।।२४।।
धूम्रपान घेऊं नये। उन्मत्त द्रव्य सेवूं नये ।
बहुचकासीं करूं नये। मैत्री कदा ।।२५।।
कामेंविण राहों नये। नीच उत्तर साहों नये ।
आसुदें अन्न सेऊं नये। वडिलांचेंहि ।।२६।।
तोंडीं सीवी असों नये। दुसऱ्यास देखोन हांसों नये ।
उणें अंगीं संचारों नये। कुळवंताचे ।।२७।।
देखिली वस्तु चोरूं नये। बहुत कृपण होऊं नये ।
जिवलगांसी करूं नये। कळह कदा ।।२८।।
येकाचा घात करूं नये। लटिकी गोही देऊं नये ।
अप्रमाण वर्तों नये। कदाकाळीं ।।२९।।
चाहाडी चोरी धरूं नये। परद्वार करूं नये ।
मागें उणें बोलों नये। कोणीयेकाचें ।।३०।।
समईं यावा चुकों नये। सत्वगुण सांडूं नये ।
वैरियांस दंडूं नये। शरण आलियां ।।३१।।
अल्पधनें माजों नये। हरिभक्तीस लाजों नये ।
मर्यादेविण चालों नये। पवित्र जनीं ।।३२।।
मूर्खासीं संमंध पडों नये। अंधारीं हात घालूं नये ।
दुश्चितपणें विसरों नये। वस्तु आपुली ।।३३।।
स्नानसंध्या सांडूं नये। कुळाचार खंडूं नये ।
अनाचार मांडूं नये। चुकुरपणें ।।३४।।
हरिकथा सांडूं नये। निरूपण तोडूं नये ।
परमार्थास मोडूं नये। प्रपंचबळें ।।३५।।

देवाचा नवस बुडऊं नये। आपला धर्म उडऊं नये ।
भलते भरीं भरों नये। विचारेंविण ||३६||
निष्ठुरपण धरूं नये। जीवहत्या करूं नये ।
पाउस देखोन जाऊं नये। अथवा अवकाळीं ||३७||
सभा देखोन गळों नये। समईं उत्तर टळों नये ।
धिःकारितां चळों नये। धारिष्ट आपुलें ||३८||
गुरुविरहित असों नये। नीच यातीचा गुरु करूं नये ।
जिणें शाश्वत मानूं नये। वैभवेंसीं ||३९||
सत्यमार्ग सांडूं नये। असत्य पंथें जाऊं नये ।
कदा अभिमान घेऊं नये। असत्याचा ||४०||
अपकीर्ति ते सांडावी। सद्कीर्ति वाढवावी ।
विवेकें दृढ धरावी। वाट सत्याची ||४१||
नेघतां हे उत्तम गुण। तें मनुष्य अवलक्षण ।
ऐक तयांचे लक्षण। पुढिले समासीं ||४२||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे उत्तामलक्षणनाम
समास दुसराअ ||२||२. २

समास तिसरा : कुविद्या लक्षण

||श्रीराम ||

ऐका कुविद्येचीं लक्षणें। अति हीनें कुलक्षणें ।
त्यागार्थ बोलिलीं ते श्रवणें। त्याग घडे ||१||
ऐका कुविद्येचा प्राणी। जन्मा येऊन केली हानी ।
सांगिजेल येहीं लक्षणीं। वोळखावा ||२||
कुविद्येचा प्राणी असे। तो कठिण निरूपणें त्रासे ।
अवगुणाची समृद्धि असे। म्हणौनियां ||३||

श्लोक ||दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।

अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ।।

काम क्रोध मद मत्सर। लोभ दंभ तिरस्कार ।
गर्व ताठा अहंकार। द्वेष विषाद विकल्पी ।।४।।
आशा ममता तृष्णा कल्पना। चिंता अहंता कामना भावना ।
असूय अविज्ञा ईषणा वासना। अतृप्ती लोलंगता ।।५।।
इछ्या वांछ्या चिकिछ्या निंदा। आनित्य ग्रामणी मस्ती सदा ।
जाणीव अवज्ञा विपत्ती आपदा। दुर्वृत्ती दुर्वासना ।।६।।
स्पर्धा खटपट आणि चटचट। तर्हे झटपट आणी वटवट ।
सदा खटपट आणी लटपट। परम वेथा कुविद्या ।।७।।
कुरूप आणी कुलक्षण। अशक्त आणी दुर्जन ।
दरिद्री आणी कृपण। आतिशयेंसीं ।।८।।
आळसी आणी खादाड। दुर्बळ आणी लाताड ।
तुटक आणी लाबाड। आतिशयेंसीं ।।९।।
मूर्ख आणी तपीळ। वेडें आणी वाचाळ ।
लटिकें आणी तोंडाळ। आतिशयेंसीं ।।१०।।
नेणे आणी नायके। न ये आणी न सीके ।
न करी आणी न देखे। अभ्यास दृष्टी ।।११।।
अज्ञान आणी अविस्वासी। छळवादी आणी दोषी ।
अभक्त आणी भक्तांसी। देखों सकेना ।।१२।।
पापी आणी निंदक। कष्टी आणी घातक ।
दुःखी आणी हिंसक। आतिशयेंसीं ।।१३।।
हीन आणी कृत्रिमी। रोगी आणी कुकर्मी ।
आचंगुल आणी अधर्मी। वासना रमे ।।१४।।
हीन देह आणी ताठा। अप्रमाण आणी फांटा ।
बाष्कळ आणी करंटा। विवेक सांगे ।।१५।।
लंडी आणी उन्मत्त। निकामी आणी डुल्लत ।

भ्याड आणी बोलत। पराक्रमु ।।१६।।
कनिष्ठ आणी गर्विष्ठ। नुपरतें आणी नष्ट ।
द्वेषी आणी भ्रष्ट। आतिशयेंसीं ।।१७।।
अभिमानी आणी निसंगळ। वोडगस्त आणी खळ ।
दंभिक आणी अनर्गळ। आतिशयेंसीं ।।१८।।
वोखटे आणी विकारी। खोटे आणी अनोपकारी ।
अवलक्षण आणी धिःकारी। प्राणिमात्रांसी ।।१९।।
अल्पमती आणी वादक। दीनरूप आणि भेदक ।
सूक्ष्म आणी त्रासक। कुशब्दें करूनि ।।२०।।
कठिणवचनी कर्कशवचनी। कापट्यवचनी संदेहवचनी ।
दुःखवचनी तीव्रवचनी। क्रूर निष्ठुर दुरात्मा ।।२१।।
न्यूनवचनी पैशून्यवचनी। अशुभवचनी अनित्यवचनी ।
द्वेषवचनी अनृत्यवचनी। बाष्कळवचनी धिःकारु ।।२२।।
कओअटी कुटीळ गाठ्याळ। कुर्टे कुचर नट्याळ ।
कोपी कुधन टवाळ। आतिशयेंसीं ।।२३।।
तपीळ तामस अविचार। पापी अनर्थी अपस्मार ।
भूत समंधी संचार। आंगीं वसे ।।२४।।
आत्महत्यारा स्त्रीहत्यारा। गोहत्यारा ब्रह्महत्यारा ।
मातृहत्यारा पितृहत्यारा। माहापापी पतित ।।२५।।
उणें कुपात्र कुतर्की। मित्रद्रोही विस्वासघातकी ।
कृतघ्न तल्पकी नारकी। अतित्याई जल्पक ।।२६।।
किंत भांडण झगडा कळहो। अधर्म अनराहाटी शोकसंग्रहो ।
चाहाड वेसनी विग्रहो। निग्रहकर्ता ।।२७।।
द्वाड आपेसी वोंगळ। चाळक चुंबक लच्याळ ।
स्वार्थी अभिळासी वोढाळ। आद्दत्त झोड आदखणा ।।२८।।
शठ शुंभ कातरु। लंड तर्मुंड सिंतरु ।
बंड पाषांड तश्करु। अपहारकर्ता ।।२९।।

धीट सैराट मोकाट। चाट चावट वाजट ।
थोट उद्धट लंपट। बटवाल कुबुद्धी ।।३०।।
मारेकरी वरपेकरी। दरवडेकरी खाणोरी ।
मैंद भोंदु परद्वारी। भुररेकरी चेटकी ।।३१।।
निशंक निलाजिरा कळभंट। टौणपा लौंद धट उद्धट ।
ठस ठोंबस खट नट। जगभांड विकारी ।।३२।।
अधीर आळिका अनाचारी। अंध पंगु खोकलेंकरी ।
थोंटा बधिर दमेकरी। तऱ्ही ताठा न संडी ।।३३।।
विद्याहीन वैभवहीन। कुळहीन लक्ष्मीहीन ।
शक्तिहीन सामर्थ्यहीन। अदृष्टहीन भिकारी ।।३४।।
बळहीन कळाहीन। मुद्राहीन दीक्षाहीन ।
लक्षणहीन लावण्यहीन। आंगहीन विपारा ।।३५।।
युक्तिहीन बुद्धिहीन। आचारहीन विचारहीन ।
क्रियाहीन सत्वहीन। विवेकहीन संशई ।।३६।।
भक्तिहीन भावहीन। ज्ञानहीन वैराग्यहीन ।
शांतिहीन क्ष्माहीन। सर्वहीन क्षुल्लकु ।।३७।।
समयो नेणे प्रसंग नेणे। प्रेत्न नेणे अभ्यास नेणे ।
आर्जव नेणे मैत्री नेणे। कांहींच नेणे अभागी ।।३८।।
असो ऐसे नाना विकार। कुलक्षणाचें कोठार ।
ऐसा कुविद्येचा नर। श्रोतीं वोळखावा ।।३९।।
ऐसीं कुविद्येचीं लक्षणें। ऐकोनि त्यागची करणें ।
अभिमानीं तऱ्हें भरणें। हें विहित नव्हें ।।४०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे कुविद्यालक्षणनाम
समास तिसरा ।।३।।२. ३

समास चवथा : भक्ति निरूपण

।।श्रीराम ।।

नाना सुकृताचें फळ। तो हा नरदेह केवळ ।
त्याह्मिधें भाग्य सफळ। तरीच सन्मार्ग लागे ।।१।।
नरदेहीं विशेष ब्राह्मण। त्याहीवरी संध्यास्नान ।
सद्वासना भगवद्भजन। घडे पूर्वपुण्यें ।।२।।
भगवद्भक्ति हे उत्तम। त्याह्मिवरी सत्समागम ।
काळ सार्थक हाचि परम। लाभ, जाणावा ।।३।।
प्रेमप्रीतीचा सद्भाव। आणी भक्तांचा समुदाव ।
हरिकथा मोहोत्साव। तेणें प्रेमा दुणावे ।।४।।
नरदेहीं आलियां येक। कांही करावें सार्थक ।
जेणें पाविजे परलोक। परम दुल्लभ जो ।।५।।
विधियुक्त ब्रह्मकर्म। अथवा दया दान धर्म ।
अथवा करणें सुगम। भजन भगवंताचें ।।६।।
अनुतापें करावा त्याग। अथवा करणें भक्तियोग ।
नाहीं तरी धरणें संग। साधुजनाचा ।।७।।
नाना शास्त्रें धांडोळावीं। अथवा तीर्थें तरी करावीं ।
अथवा पुरश्चरणें बरवीं। पापक्षयाकारणें ।।८।।
अथवा कीजे परोपकार। अथवा ज्ञानाचा विचार ।
निरूपणीं सारासार। विवेक करणें ।।९।।
पाळावी वेदांची आज्ञा। कर्मकांड उपासना ।
जेणें होइजे ज्ञाना- । आधिकारपात्र ।।१०।।
काया वाचा आणी मनें। पत्रें पुष्पें फळें जीवनें ।
कांहीं तरी येका भजनें। सार्थक करावें ।।११।।
जन्मा आलियाचें फळ। कांहीं करावें सफळ ।
ऐसें न करितां निर्फळ। भूमिभार होये ।।१२।।
नरदेहाचे उचित। कांहीं करावें आत्महित ।
येथानुशक्त्या चित्तवित्त। सर्वोत्तमीं लावावें ।।१३।।
हें कांहींच न धरी जो मनीं। तो मृत्यप्राय वर्ते जनीं ।

जन्मा येऊन तेणें जननी। वायांच कष्टविली ।।१४।।
नाहीं संध्या नाहीं स्नान। नाहीं भजन देवतार्चन ।
नाहीं मंत्र जप ध्यान। मानसपूजा ।।१५।।
नाहीं भक्ति नाहीं प्रेम। नाहीं निष्ठा नाहीं नेम ।
नाहीं देव नाहीं धर्म। अतीत अभ्यागत ।।१६।।
नाहीं सद्बुद्धि नाहीं गुण। नाहीं कथा नाहीं श्रवण ।
नाहीं अध्यात्मनिरूपण। ऐकिलें कदां ।।१७।।
नाहीं भल्यांची संगती। नाहीं शुद्ध चित्तवृत्ती ।
नाहीं कैवल्याची प्राप्ती। मिथ्यामदें ।।१८।।
नाहीं नीति नाहीं न्याये। नाहीं पुण्याचा उपाये ।
नाहीं परत्रीची सोये। युक्तायुक्त क्रिया ।।१९।।
नाहीं विद्या नाहीं वैभव। नाहीं चातुर्याचा भाव ।
नाहीं कळा नाहीं लाघव। रम्यसरस्वतीचें ।।२०।।
शांती नाहीं क्ष्मा नाहीं। दीक्षा नाहीं मैत्री नाहीं ।
शुभाशुभ कांहींच नाहीं। साधनादिक ।।२१।।
सुचि नाहीं स्वधर्म नाहीं। आचार नाहीं विचार नाहीं ।
आरत्र नाहीं परत्र नाहीं। मुक्त क्रिया मनाची ।।२२।।
कर्म नाहीं उपासना नाहीं। ज्ञान नाहीं वैराग्य नाहीं ।
योग नाहीं धारिष्ट नाहीं। कांहीच नाहीं पाहातां ।।२३।।
उपरती नाहीं त्याग नाहीं। समता नाहीं लक्षण नाहीं ।
आदर नाहीं प्रीति नाहीं। परमेश्वराची ।।२४।।
परगुणाचा संतोष नाहीं। परोपकारें सुख नाहीं ।
हरिभक्तीचा लेश नाहीं। अंतर्यामीं ।।२५।।
ऐसे प्रकारीचे पाहातां जन। ते जीतचि प्रेतासमान ।
त्यांसीं न करावें भाषण। पवित्र जनीं ।।२६।।
पुण्यसामग्रेए पुरती। तयासीच घडें भगवद्भक्ती ।
जें जें जैसें करिती। ते पावती तैसेंचि ।।२७।।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे भक्तिनिरूपणणनाम
समास चवथा ||४||२. ४

समास पाचवा : रजोगुण लक्षण
||श्रीराम ||
मुळीं देह त्रिगुणाचा| सत्त्वरजतमाचा |
त्यामध्यें सत्त्वाचा| उत्तम गुण ||१||
सत्वगुणें भगवद्भक्ती| रजोगुणें पुनरावृत्ती |
तमोगुणें अधोगती| पावति प्राणी ||२||
श्लोक ||ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः |
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ||
त्यांतहि शुद्ध आणी सबळ| तेहि बोलिजेति सकळ |
शुद्ध तेंचि जें निर्मळ| सबळ बाधक जाणावें ||३||
शुद्धसबळाचें लक्षण| सावध परिसा विचक्षण |
शुद्ध तो परमार्थी जाण| सबळ तो संसारिक ||४||
तयां संसारिकांची स्थिती| देहीं त्रिगुण वर्तती |
येक येतां दोनी जाती| निघोनियां ||५||
रज तम आणी सत्व| येणेंचि चाले जीवित्व |
रजोगुणाचें कर्तृत्व| दाखऊं आता ||६||
रजोगुण येतां शरिरीं| वर्तणुक कैसी करी |
सावध होऊनी चतुरीं| परिसावें ||७||
माझें घर माझा संसार| देव कैंचा आणिला थोर |
ऐसा करी जो निर्धार| तो रजोगुण ||८||
माता पिता आणी कांता| पुत्र सुना आणी दुहिता |
इतुकियांची वाहे चिंता| तो रजोगोण ||९||
बरें खावें बरें जेवावें| बरें ल्यावें बरें नेसावें |
दुसर्याचें अभिळाषावें| तो रजोगोण ||१०||

कैंचा धर्म कैंचें दान। कैंचा जप कैंचें ध्यान ।
विचारीना पापपुण्य। तो रजोगुण ।।११।।
नेणे तीर्थ नेणे व्रत। नेणे अतीत अभ्यागत ।
अनाचारीं मनोगत। तो रजोगोण ।।१२।।
धनधान्याचे संचित। मन होये द्रव्यासक्त ।
अत्यंत कृपण जीवित्व। तो रजोगोण ।।१३।।
मी तरुण मी सुंदर। मी बलाढ्य मी चतुर ।
मी सकळांमध्ये थोर- । म्हणे, तो रजोगुण ।।१४।।
माझा देश माझा गांव। माझा वाडा माझा ठाव ।
ऐसी मनीं धरी ह्मंव। तो रजोगोण ।।१५।।
दुसऱ्याचें सर्व जावें। माझेचेंचि बरें असावें ।
ऐसें आठवे स्वभावें। तो रजोगोण ।।१६।।
कपट आणी मत्सर। उठे देहीं तिरस्कार ।
अथवा कामाचा विकार। तो रजोगोण ।।१७।।
बाळकावरी ममताअ। प्रीतीनें आवडे कांता ।
लोभ वाटे समस्तां। तो रजोगोण ।।१८।।
जिवलगांची खंती। जेणें काळें वाटे चित्तीं ।
तेणें काळें सीघ्रगती। रजोगुण आला ।।१९।।
संसाराचे बहुत कष्ट। कैसा होईल सेवट ।
मनास आठवे संकट। तो रजोगोण ।।२०।।
कां मागें जें जें भोगिलें। तें तें मनीं आठवलें ।
दुःख अत्यंत वाटलें। तो रजोगोण ।।२१।।
वैभव देखोनि दृष्टी। आवडी उपजली पोटीं ।
आशागुणें हिंपुटी- । करी, तो रजोगुण ।।२२।।
जें जें दृष्टी पडिलें। तें तें मनें मागितलें ।
लभ्य नस्तां दुःख जालें। तो रजोगोण ।।२३।।
विनोदार्थी भरे मन। शृंघारिक करी गायेन ।

राग रंग तान मान। तो रजोगोण ||२४||
टवाळी ढवाळी निंदा। सांगणें घडे वेवादा ।
हास्य विनोद करी सर्वदा। तो रजोगोण ||२५||
आळस उठे प्रबळ। कर्मणुकेचा नाना खेळ ।
कां उपभोगाचे गोंधळ। तो रजोगोण ||२६||
कळावंत बहुरूपी। नटावलोकी साक्षेपी ।
नाना खेळी दान अर्पी। तो रजोगोण ||२७||
उन्मत्त द्रव्यापरी अति प्रीती। ग्रामज्य आठवे चित्तीं ।
आवडे नीचाची संगती। तो रजोगुण ||२८||
तश्करविद्या जीवीं उठे। परन्यून बोलावें वाटे ।
नित्यनेमास मन विटे। तो रजोगुण ||२९||
देवकारणीं लाजाळु। उदरालागीं कष्टाळु ।
प्रपंची जो स्नेहाळु। तो रजोगुण ||३०||
गोडग्रासीं आळकेपण। अत्यादरें पिंडपोषण ।
रजोगुणें उपोषण। केलें न वचे ||३१||
शृंगारिक तें आवडे। भक्ती वैराग्य नावडे ।
कळालाघवीं पवाडे। तो रजोगुण ||३२||
नेणोनियां परमात्मा। सकळ पदार्थी प्रेमा ।
बळात्कारें घाली जन्मा। तो रजोगुण ||३३||
असो ऐसा रजोगुण। लोभें दावी जन्ममरण ।
प्रपंची तो सबळ जाण। दारुण दुःख भोगवी ||३४||
आतां रजोगुण हा सुटेना। संसारिक हें तुटेना ।
प्रपंचीं गुंतली वासना। यास उपाय कोण ||३५||
उपाये येक भगवद्भक्ती। जरी ठाकेना विरक्ती ।
तरी येथानुशक्ती। भजन करावें ||३६||
काया वाचा आणी मनें। पत्रें पुष्पें फळें जीवनें ।
ईश्वरीं अर्पूनियां मनें। सार्थक करावें ||३७||

येथानुशक्ती दानपुण्य। परी भगवंतीं अनन्य ।
सुखदुःखें परी चिंतन। देवाचेंचि करावें ।।३८।।
आदिअंती येक देव। मध्येंचि लाविली माव ।
म्हणोनियां पूर्ण भाव। भगवंतीं असावा ।।३९।।
ऐसा सबळ रजोगुण। संक्षेपें केलें कथन ।
आतां शुद्ध तो तूं जाण। परमार्थिक ।।४०।।
त्याचे वोळखीचें चिन्ह। सत्वगुणीं असे जाण ।
तो रजोगुण परिपूर्ण। भजनमूळ ।।४१।।
ऐसा रजोगुण बोलिला। श्रोतीं मनें अनुमानिला ।
आतां पुढें परिसिला। पाहिजे तमोगुण ।।४२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे रजोगुणलक्षणनाम
समास पांचवा ।।५।।२. ५

समास सहावा : तमोगुण लक्षण

||श्रीराम ||

मागां बोलिला रजोगुण। क्रियेसहित लक्षण ।
आतां ऐका तमोगुण। तोहि सांगिजेल ।।१।।
संसारीं दुःखसंमंध। प्राप्त होतां उठे खेद ।
कां अद्भुत आला क्रोध। तो तमोगुण ।।२।।
शेरीरीं क्रोध भरतां। नोळखे माता पिता ।
बंधु बहिण कांता। ताडी, तो तमोगुण ।।३।।
दुसऱ्याचा प्राण घ्यावा। आपला आपण स्वयें द्यावा ।
विसरवी जीवभावा। तो तमोगुण ।।४।।
भरलें क्रोधाचें काविरें। पिश्याच्यापरी वावरे ।
नाना उपायें नावरे। तो तमोगुण ।।५।।
आपला आपण शस्त्रपात। पराचा करी घात ।
ऐसा समय वर्तत। तो तमोगुण ।।६।।

डोळा युध्यचि पाहवें। रण पडिलें तेथें जावें ।
ऐसें घेतलें जीवें। तो तमोगुण ।।७।।
अखंड भ्रांती पडे। केला निश्चय विघडे ।
अत्यंत निद्रा आवडे। तो तमोगुण ।।८।।
क्षुधा जयाची वाड। नेणे कडु अथवा गोड ।
अत्यंत जो कां मूढ। तो तमोगुण ।।९।।
प्रीतिपात्र गेलें मरणें। तयालागीं जीव देणें ।
स्वयें आत्महत्या करणें। तो तमोगुण ।।१०।।
किडा मुंगी आणी स्वापद। यांचा करूं आवडे वध ।
अत्यंत जो कृपामंद। तो तमोगुण ।।११।।
स्त्रीहत्या बाळहत्या। द्रव्यालागीं ब्रह्मत्या ।
करूं आवडे गोहत्या। तो तमोगुण ।।१२।।
विसळाचेनि नेटें। वीष घ्यावेंसें वाटे ।
परवध मनीं उठे। तो तमोगुण ।।१३।।
अंतरीं धरूनि कपट। पराचें करी तळपट ।
सदा मस्त सदा उद्धट। तो तमोगुण ।।१४।।
कळह व्हावा ऐसें वाटे। झोंबी घ्यावी ऐसें उठे ।
अन्तरी द्वेष प्रगटे। तो तमोगुण ।।१५।।
युध्य देखावें ऐकावें। स्वयें युध्यचि करावें ।
मारावें कीं मरावें। तो तमोगुण ।।१६।।
मत्सरें भक्ति मोडावी। देवाळयें विघडावीं ।
फळतीं झाडें तोडावीं। तो तमोगुण ।।१७।।
सत्कर्में ते नावडती। नाना दोष ते आवडती ।
पापभय नाहीं चित्ती। तो तमोगुण ।।१८।।
ब्रह्मवृत्तीचा उछेद। जीवमात्रास देणें खेद ।
करूं आवडे अप्रमाद। तो तमोगुण ।।१९।।
आग्नप्रळये शस्त्रप्रळये। भूतप्रळये वीषप्रळये ।

मत्सरें करीं जीवक्षये। तो तमोगुण ।।२०।।
परपीडेचा संतोष। निष्ठुरपणाचा हव्यास ।
संसाराचा नये त्रास। तो तमोगुण ।।२१।।
भांडण लाऊन द्यावें। स्वयें कौतुक पाहावें ।
कुबुद्धि घेतली जीवें। तो तमोगुण ।।२२।।
प्राप्त जालियां संपत्ती। जीवांस करी यातायाती ।
कळवळा नये चित्तीं। तो तमोगुण ।।२३।।
नावडे भक्ति नावडे भाव। नावडे तीर्थ नावडे देव ।
वेदशास्त्र नलगे सर्व। तो तमोगुण ।।२४।।
स्नानसंध्या नेम नसे। स्वधर्मीं भ्रष्टला दिसे ।
अकर्तव्य करीतसे। तो तमोगुण ।।२५।।
जेष्ठ बंधु बाप माये। त्यांचीं वचनें न साहे ।
सीघ्रकोपी निघोन जाये। तो तमोगुण ।।२६।।
उगेंचि खावें उगेंचि असावें। स्तब्ध होऊन बैसावें ।
कांहींच स्मरेना स्वभावें। तो तमोगुण ।।२७।।
चेटकविद्येचा अभ्यास। शस्त्रविद्येचा हव्यास ।
मल्लविद्या व्हावी ज्यास। तो तमोगुण ।।२८।।
केले गळाचे नवस। रडिबेडीचे सायास ।
काष्ठयंत्र छेदी जिव्हेस। तो तमोगुण ।।२९।।
मस्तकीं भदें जाळावें। पोतें आंग हुरपळावें ।
स्वयें शस्त्र टोचून घ्यावें। तो तमोगुण ।।३०।।
देवास सिर वाहावें। कां तें आंग समर्पावें ।
पडणीवरून घालून घ्यावे। तो तमोगुण ।।३१।।
निग्रह करून धरणें। कां तें टांगून घेणें ।
देवद्वारीं जीव देणें। तो तमोगुण ।।३२।।
निराहार उपोषण। पंचाग्नी धूम्रपान ।
आपणास घ्यावें पुरून। तो तमोगुण ।।३३।।

सकाम जें का अनुष्ठान। कां तें वायोनिरोधन ।
अथवा राहावें पडोन। तो तमोगुण ।।३४।।
नखें केश वाढवावे। हस्तचि वर्ते करावे ।
अथवा वाग्सुंन्य व्हावें। तो तमोगुण ।।३५।।
नाना निग्रहें पिडावें। देहदुःखें चर्फडावें ।
क्रोधें देवांस फोडावें। तो तमोगुण ।।३६।।
देवाची जो निंदा करी। तो आशाबद्धि अघोरी ।
जो संतसंग न धरी। तो तमोगुण ।।३७।।
ऐसा हा तमोगुण। सांगतां जो असाधारण ।
परी त्यागार्थ निरूपण। कांहीं येक ।।३८।।
ऐसें वर्ते तो तमोगुण। परी हा पतनास कारण ।
मोक्षप्राप्तीचें लक्षण। नव्हे येणें ।।३९।।
केल्या कर्माचें फळ। प्राप्त होईल सकळ ।
जन्म दुःखाचें मूळ। तुटेना कीं ।।४०।।
व्हावया जन्माचें खंडण। पाहिजे तो सत्वगुण ।
तेंचि असे निरुपण। पुढिले समासीं ।।४१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे तमोगुणलक्षणनाम
समास सहावा ।।६।।२. ६

समास सातवा : सत्त्वगुण लक्षण

।।श्रीराम ।।

मागां बोलिला तमोगुण। जो दुःखदायक दारुण ।
आतां ऐका सत्वगुण। परम दुल्लभ ।।१।।
जो भजनाचा आधार। जो योगियांची थार ।
जो निरसी संसार। दुःखमूळ जो ।।२।।
जेणें होये उत्तम गती। मार्ग फुटे भगवंतीं ।
जेणें पाविजे मुक्ती। सायोज्यता ते ।।३।।

जो भक्तांचा कोंवसा। जो भवार्णवींचा भर्वसा ।
मोक्षलक्ष्मीची दशा। तो सत्वगुण ।।४।।
जो परमार्थाचें मंडण। जो महंतांचें भूषण ।
रजतमाचें निर्शन। तो सत्वगुण ।।५।।
जो परमसुखकारी। जो आनंदाची लहरी ।
देऊनियां, निवारी- । जन्ममृत्य ।।६।।
जो अज्ञानाचा सेवट। जो पुण्याचें मूळ पीठ ।
जयाचेनि सांपडे वाट। परलोकाची ।।७।।
ऐसा ह्या सत्वगुण। देहीं उमटतां आपण ।
तये क्रियेचें लक्षण। ऐसें असे ।।८।।
ईश्वरीं प्रेमा अधिक। प्रपंच संपादणे लोकिक ।
सदा सन्निध विवेक। तो सत्वगुण ।।९।।
संसारदुःख विसरवी। भक्तिमार्ग विमळ दावी ।
भजनक्रिया उपजवी। तो सत्वगुण ।।१०।।
परमार्थाची आवडी। उठे भावार्थाची गोडी ।
परोपकारीं तांतडी। तो सत्वगुण ।।११।।
स्नानसंध्या पुण्यसीळ। अभ्यांतरींचा निर्मळ ।
शरीर वस्त्रें सोज्वळ। तो सत्वगुण ।।१२।।
येजन आणी याजन। आधेन आणी अध्यापन ।
स्वयें करी दानपुण्य। तो सत्वगुण ।।१३।।
निरूपणाची आवडी। जया हरिकथेची गोडी ।
क्रिया पालटे रोकडी। तो सत्वगुण ।।१४।।
अश्वदानें गजदानें। गोदानें भूमिदानें ।
नाना रत्नांचीं दानें- । करी, तो सत्वगुण ।।१५।।
धनदान वस्त्रदान। अन्नदान उदकदान ।
करी ब्राह्मणसंतर्पण। तो सत्वगुण ।।१६।।
कार्तिकस्नानें माघस्नानें। व्रतें उद्यापनें दानें ।

निःकाम तीर्थें उपोषणे। तो सत्वगुण ।।१७।।
सहस्रभोजनें लक्षभोजनें। विविध प्रकारींचीं दानें ।
निःकाम करी सत्वगुणें। कामना रजोगुण ।।१८।।
तीर्थीं अर्पी जो अग्रारें। बांधे वापी सरोवरें ।
बांधे देवाळयें सिखरें। तो सत्वगुण ।।१९।।
देवद्वारीं पडशाळा। पाईरीया दीपमाळा ।
वृंदावनें पार पिंपळा- । बांधे, तो सत्वगुण ।।२०।।
लावीं वनें उपवनें। पुष्पवाटिका जीवनें ।
निववी तापस्यांचीं मनें। तो सत्वगुण ।।२१।।
संध्यामठ आणि भुयेरीं। पाईरीया नदीतीरीं ।
भांडारगृहें देवद्वारीं। बांधें, तो सत्वगुण ।।२२.
नाना देवांचीं जे स्थानें। तेथें नंदादीप घालणें ।
वाहे आळंकार भूषणें। तो सत्वगुण ।।२३।।
जेंगट मृदांग टाळ। दमामे नगारे काहळ ।
नाना वाद्यांचे कल्लोळ। सुस्वरादिक ।।२४।।
नाना समग्री सुंदर। देवाळईं घाली नर ।
हरिभजनीं जो तत्पर। तो सत्वगुण ।।२५।।
छेत्रें आणी सुखासनें। दिंड्या पताका निशाणें ।
वाहे चामरें सूर्यापानें। तो सत्वगुण ।।२६।।
वृंदावनें तुळसीवने। रंगमाळा संमार्जनें ।
ऐसी प्रीति घेतली मनें। तो सत्वगुण ।।२७।।
सुंदरें नाना उपकर्णें। मंडप चांदवे आसनें ।
देवाळईं समर्पणें। तो सत्वगुण ।।२८।।
देवाकारणें खाद्य। नाना प्रकारीं नैवेद्य ।
अपूर्व फळें अर्पी सद्य। तो सत्वगुण ।।२९।।
ऐसी भक्तीची आवडी। नीच दास्यत्वाची गोडी ।
स्वयें देवद्वार झाडी। तो सत्वगुण ।।३०।।

तिथी पर्व मोहोत्साव। तेथें ज्याचा अंतर्भाव ।
काया वाचा मनें सर्व- । अर्पी, तो सत्वगुण ।।३१।।
हरिकथेसी तत्पर। गंधें माळा आणी धुशर ।
घेऊन उभीं निरंतर। तो सत्वगुण ।।३२।।
नर अथवा नारी। येथानुशक्ति सामग्री ।
घेऊन उभीं देवद्वारीं। तो सत्वगुण ।।३३।।
महत्कृत्य सांडून मागें। देवास ये लागवेगें ।
भक्ति निकट आंतरंगें। तो सत्वगुण ।।३४।।
थोरपण सांडून दुरी। नीच कृत्य आंगीकारी ।
तिष्ठत उभा देवद्वारीं। तो सत्वगुण ।।३५।।
देवालागीं उपोषण। वर्जी तांबोल भोजन ।
नित्य नेम जप ध्यान- । करी, तो सत्वगुण ।।३६।।
शब्द कठीण न बोले। अतिनेमेसी चाले ।
योगोओ जेणें तोषविले। तो सत्वगुण ।।३७।।
सांडूनिया अभिमान। निःकाम करी कीर्तन ।
श्वेद रोमांच स्फुराण। तो सत्वगुण ।।३८।।
अंतरीं देवाचें ध्यान। तेणें निडारले नयन ।
पडे देहाचें विस्मरण। तो सत्वगुण ।।३९।।
हरिकथेची अति प्रीति। सर्वथा नये विकृती ।
आदिक प्रेमा आदिअंतीं। तो सत्वगुण ।।४०।।
मुखीं नाम हातीं टाळी। नाचत बोले ब्रीदावळी ।
घेऊन लावी पायधुळी। तो सत्वगुण ।।४१।।
देहाभिमान गळे। विषईं वैराग्य प्रबळे ।
मिथ्या माया ऐसें कळे। तो सत्वगुण ।।४२।।
कांहीं करावा उपाये। संसारीं गुंतोन काये ।
उकलवी ऐसें हृदये। तो सत्वगुण ।।४३।।
संसारासी त्रासे मन। कांहीं करावें भजन ।

ऐसें मनीं उठे ज्ञान। तो सत्वगुण ।।४४।।
असतां आपुले आश्रमीं। अत्यादरें नित्यनेमी ।
सदा प्रीती लागे रामीं। तो सत्वगुण ।।४५।।
सकळांचा आला वीट। परमार्थी जो निकट ।
आघातीं उपजे धारिष्ट। तो सत्वगुण ।।४६।।
सर्वकाळ उदासीन। नाना भोगीं विटे मन ।
आठवे भगवद्भजन। तो सत्वगुण ।।४७।।
पदार्थी न बैसे चित्त। मनीं आठवे भगवंत ।
ऐसा दृढ भावार्थ। तो सत्वगुण ।।४८।।
लोक बोलती विकारी। तरी आदिक प्रेमा धरी ।
निश्चय बाणे अंतरीं। तो सत्वगुण ।।४९।।
अंतरीं स्फूर्ती स्फुरे। सस्वरूपीं तर्क भरे ।
नष्ट संदेह निवारे। तो सत्वगुण ।।५०।।
शरीर लावावें कारणीं। साक्षेप उठे अंतःकर्णी ।
सत्वगुणाची करणी। ऐसी असे ।।५१।।
शांति क्ष्मा आणि दया। निश्चय उपजे जया ।
सत्वगुण जाणावा तया। अंतरीं आला ।।५२।।
आले अतीत अभ्यागत। जाऊं नेदी जो भुकिस्त ।
येथानुशक्ती दान देन। तो सत्वगुण ।।५३।।
तडितापडी दैन्यवाणें। आलें आश्रमाचेनि गुणें ।
तयालागीं स्थळ देणें। तो सत्वगुण ।।५४।।
आश्रमीं अन्नची आपदा। परी विमुख नव्हे कदा ।
शक्तिनुसार दे सर्वदा। तो सत्वगुण ।।५५।।
जेणें जिंकिली रसना। तृप्त जयाची वासना ।
जयास नाहीं कामना। तो सत्वगुण ।।५६।।
होणार तैसें होत जात। प्रपंचीं जाला आघात ।
डळमळिना ज्याचें चित्त। तो सत्वगुण ।।५७।।

येका भगवंताकारणें। सर्व सुख सोडिलें जेणें ।
केलें देहाचें सांडणें। तो सत्वगुण ।।५८।।
विषईं धांवे वासना। परी तो कदा डळमळिना ।
ज्याचें धारिष्ट चळेना। तो सत्वगुण ।।५९।।
देह आपदेनें पीडला। क्षुधे तृषेनें वोसावला ।
तरी निश्चयो राहिला। तो सत्वगुण ।।६०।।
श्रवण आणी मनन। निजध्यासें समाधान ।
शुद्ध जालें आत्मज्ञान। तो सत्वगुण ।।६१।।
जयास अहंकार नसे। नैराशता विलसे ।
जयापासीं कृपा वसे। तो सत्वगुण ।।६२।।
सकळांसीं नम्र बोले। मर्यादा धरून चाले ।
सर्व जन तोषविले। तो सत्वगुण ।।६३।।
सकळ जनासीं आर्जव। नाहीं विरोधास ठाव ।
परोपकारीं वेची जीव। तो सत्वगुण ।।६४।।
आपकार्याहून जीवीं। परकार्यसिद्धी करावी ।
मरोन कीर्ती उरवावी। तो सत्वगुण ।।६५।।
पराव्याचे दोषगुण। दृष्टीस देखे आपण ।
समुद्राऐसी साठवण। तो सत्वगुण ।।६६।।
नीच उत्तर साहाणें। प्रत्योत्तर न देणें ।
आला क्रोध सावरणें। तो सत्वगुण ।।६७।।
अन्यायेंवीण गांजिती। नानापरी पीडा करिती ।
तितुकेंहि साठवी चित्तीं। तो सत्वगुण ।।६८।।
शरीरें घीस साहाणें। दुर्जनासीं मिळोन जाणें ।
निंदकास उपकार करणें। हा सत्वगुण ।।६९।।
मन भलतीकडे धावें। तें विवेकें आवराअवें ।
इंद्रियें दमन करावें। तो सत्वगुण ।।७०।।
सत्क्रिया आचरावी। असत्क्रिया त्यागावी ।

वाट भक्तीची धरावी। तो सत्वगुण ।।७१।।
जया आवडे प्रातःस्नान। आवडे पुराणश्रवण ।
नाना मंत्रीं देवतार्चन- । करी, तो सत्वगुण ।।७२।।
पर्वकाळीं अतिसादर। वसंतपूजेस तत्पर ।
जयंत्यांची प्रीती थोर। तो सत्वगुण ।।७३।।
विदेसिं मेलें मरणें। तयास संस्कार देणें ।
अथवा सादर होणें। तो सत्वगुण ।।७४।।
कोणी येकास मारी। तयास जाऊन वारी ।
जीव बंधनमुक्त करी । तो सत्वगुण ।।७५।।
लिंगें लाहोलीं अभिशेष। नामस्मरणीं विश्वास ।
देवदर्शनीं अवकाश। तो सत्वगुण ।।७६।।
संत देखोनि धावें। परम सुख हेलावे ।
नमस्कारी सर्वभावें। तो सत्वगुण ।।७७।।
संतकृपा होय जयास। तेणें उद्धरिला वंश ।
तो ईश्वराचा अंश। सत्वगुणें ।।७८।।
सन्मार्ग दाखवी जना। जो लावी हरिभजना ।
ज्ञान सिकवी अज्ञाना। तो सत्वगुण ।।७९।।
आवडे पुण्य संस्कार। प्रदक्षणा नमस्कार ।
जया राहे पाठांतर। तो सत्वगुण ।।८०।।
भक्तीचा ह्व्यास भारी। ग्रंथसामग्री जो करी ।
धातुमूर्ति नानापरी। पूजी, तो सत्वगुण ।।८१।।
झळफळित उपकर्णें। माळा गवाळी आसनें ।
पवित्रे सोज्वळें वसनें। तो सत्वगुण ।।८२।।
परपीडेचें वाहे दुःख। परसंतोषाचें सुख ।
वैराग्य देखोन हरिख- । मानी, तो सत्वगुण ।।८३।।
परभूषणें भूषण। परदूषणें दूषण ।
परदुःखें सिणे जाण। तो सत्वगुण ।।८४।।

आतां असों हें बहुत। देवीं धर्मीं ज्याचें चित्त ।
भजे कामनारहित। तो सत्वगुण ।।८५।।
ऐसा ह्या सत्वगुण सात्विक। संसारसागरीं तारक ।
येणें उपजे विवेक। ज्ञानमार्गाचा ।।८६।।
सत्वगुणें भगवद्भक्ती। सत्वगुणें ज्ञानप्राप्ती ।
सत्वगुणें सायोज्यमुक्ती। पाविजेते ।।८७।।
ऐसी सत्वगुणाची स्थिती। स्वल्प बोलिलें येथामती ।
सावध होऊन श्रोतीं। पुढें अवधान द्यावें ।।८८।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सत्वगुणनाम
समास सातवा ।।७।।२. ७

समास आठवा : सद्विद्या निरूपण

||श्रीराम ||

ऐका सद्विद्येचीं लक्षणें। परम शुद्ध सुलक्षणें ।
विचार घेतां बळेंचि बाणे। सद्विद्या आंगीं ।।१।।
सद्विद्येचा जो पुरुष। तो उत्तमलक्षणी विशेष ।
त्याचे गुण ऐकतां संतोष। परम वाटे ।।२।।
भाविक सात्विक प्रेमळ। शांति क्ष्मा दयासीळ ।
लीन तत्पर केवळ। अमृतवचनी ।।३।।
परम सुंदर आणी चतुर। परम सबळ आणी धीर ।
परम संपन्न आणी उदार। आतिशयेंसीं ।।४।।
परम ज्ञाता आणी भक्त। माहा पंडीत आणी विरक्त ।
माहा तपस्वी आणी शांत। आतिशयेंसीं ।।५।।
वक्ता आणी नैराशता। सर्वज्ञ आणी सादरता ।
श्रेष्ठ आणी नम्रता। सर्वत्रांसी ।।६।।
राजा आणी धार्मिक। शूर आणी विवेक ।
तारुण्य आणी नेमक। आतिशयेंसीं ।।७।।

वृधाचारी कुळाचारी। युक्ताहारी निर्विकारी ।
धन्वंतरी परोपकारी। पद्महस्ती ।।८।।
कार्यकर्ता निराभिमानी। गायक आणी वैष्णव जनी ।
वैभव आणी भगवद्भजनी। अत्यादरें ।।९।।
तत्वज्ञ आणी उदासीन। बहुश्रुत आणी सज्जन ।
मंत्री आणी सगुण। नीतिवंत ।।१०।।
आधु पवित्र पुण्यसीळ। अंतरशुद्ध धर्मात्मा कृपाळ ।
कर्मनिष्ठ स्वधर्मे निर्मळ। निर्लोभ अनुतापी ।।११।।
गोडी आवडी परमार्थप्रीती। सन्मार्ग सत्क्रिया धारणा धृती ।
श्रुति स्मृती लीळा युक्ति। स्तुती मती परीक्षा ।।१२।।
दक्ष धूर्त योग्य तार्किक। सत्यसाहित्य नेमक भेदक ।
कुशळ चपळ चमत्कारिक। नाना प्रकारें ।।१३।।
आदर सन्मान तार्तम्य जाणे। प्रयोगसमयो प्रसंग जाणे ।
कार्याकारण चिन्हें जाणे। विचक्षण बोलिका ।।१४।।
सावध साक्षेपी साधक। आगम निगम शोधक ।
ज्ञानविज्ञान बोधक। निश्चयात्मक ।।१५।।
पुरश्चरणी तीर्थवासी। धृढव्रती कायाक्लेसी ।
उपासक, निग्रहासी- । करूं जाणे ।।१६।।
सत्यवचनी शुभवचनी। कोमळवचनी येकवचनी ।
निश्चयवचनी सौख्यवचनी। सर्वकाळ ।।१७।।
वासनातृप्त सखोल योगी। भव्य सुप्रसन्न वीतरागी ।
सौम्य सात्विक शुद्धमार्गी। निःकपट निर्वेसनी ।।१८।।
सुगड संगीत गुणग्राही। अनापेक्षी लोकसंग्रही ।
आर्जव सख्य सर्वहि। प्राणीमात्रासी ।।१९।।
द्रव्यसुची दारासुची। न्यायसुची अंतरसुची ।
प्रवृत्तिसुची निवृत्तिसुची। सर्वसुची निःसंगपणें ।।२०।।
मित्रपणें परहितकारी। वाग्माधुर्य परशोकहारी ।

सामर्थ्यपणें वेत्रधारी। पुरूषार्थे जगमित्र ||२१||
संशयछेदक विशाळ वक्ता। सकळ क्लृप्त असोनी श्रोता ।
कथानिरूपणीं शब्दार्था। जाऊंच नेदी ||२२||
वेवादरहित संवादी। संगरहित निरोपाधी ।
दुराशारहित अक्रोधी। निर्दोष निर्मत्सरी ||२३||
विमळज्ञानी निश्चयात्मक। समाधानी आणी भजक ।
सिद्ध असोनी साधक। साधन रक्षी ||२४||
सुखरूप संतोषरूप। आनंदरूप हास्यरूप ।
ऐक्यरूप आत्मरूप। सर्वत्रांसी ||२५||
भाग्यवंत जयवंत। रूपवंत गुणवंत ।
आचारवंत क्रियावंत। विचारवंत स्थिती ||२६||
येशवंत किर्तिवंत। शक्तिवंत सामर्थ्यवंत ।
वीर्यवंत वरदवंत। सत्यवंत सुकृती ||२७||
विद्यावंत कळावंत। लक्ष्मीवंत लक्ष्णवंत ।
कुळवंत सुचिष्मंत। बळवंत दयाळु ||२८||
युक्तिवंत गुणवंत वरिष्ठ। बुद्धिवंत बहुधारिष्ट ।
दीक्षावंत सदासंतुष्ट। निस्पृह वीतरागी ||२९||
असो ऐसे उत्तम गुण। हें सद्विद्येचें लक्षण ।
अभ्यासाया निरूपण। अल्पमात्र बोलिलें ||३०||
रूपलावण्य अभ्यासितां न ये। सहजगुणास न चले उपाये ।
कांहीं तरी धरावी सोये। अगांतुक गुणाची ||३१||
ऐसी सद्विद्या बरवी। सर्वत्रांपासी असावी ।
परी विरक्तपुरुषें अभ्यासवी। अगत्यरूप ||३२||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सद्विद्यानिरूपणनाम
समास आठवा ||८||२. ८

समास नववा : विरक्त लक्षण

||श्रीराम ||

ऐका विरक्तांची लक्षणें। विरक्तें असावें कोण्या गुणें ।
जेणें आंगीं सामर्थ्य बाणें। योगियाचें ||१||
जेणें सत्कीर्ति वाढे। जेणें सार्थकता घडे ।
जेणेंकरितां महिमा चढे। विरक्तांसी ||२||
जेणें परमार्थ फावे। जेणें आनंद हेलावे ।
जेणें विरक्ति दुणावे। विवेकेंसहित ||३||
जेणें सुख उचंबळे। जेणें सद्विद्या वोळे ।
जेणें भाग्यश्री प्रबळे। मोक्षेंसहित ||४||
मनोरथ पूर्ण होती। सकळ कामना पुरती ।
मुखीं राहे सरस्वती। मधुर बोलावया ||५||
हे लक्षणें श्रवण कीजे। आणी सद्दढ जीवीं धरिजे ।
तरी मग विख्यात होईजे। भूमंडळीं ||६||
विरक्तें विवेकें असावें। विरक्तें अध्यात्म वाढवावें ।
विरक्तें धारिष्ट धरावें। दमनविषईं ||७||
विरक्तें राखावें साधन। विरक्तें लावावें भजन ।
विरक्तें विशेष ब्रह्मज्ञान। प्रगटवावें ||८||
विरक्तें भक्ती वाढवावी। विरक्ते शांती दाखवावी ।
विरक्तें येत्नें करावी। विरक्ती आपुली ||९||
विरक्तें सदि्क्रया प्रतिष्ठावी। विरक्तें निवृत्ति विस्तारावी ।
विरक्तें नैराशता धरावी। सद्दढ जिवेंसीं ||१०||
विरक्तें धर्मस्थापना करावी। विरक्तें नीति आवलंबावी ।
विरक्तें क्ष्मा सांभाळावी। अत्यादरेंसी ||११||
विरक्तें परमार्थ उजळावा। विरक्तें विचार शोधावा ।
विरक्तें सन्निध ठेवावा। सन्मार्ग सत्वगुण ||१२||
विरक्तें भाविकें सांभाळावीं। विरक्तें प्रेमळें निववावीं ।
विरक्तें साबडीं नुपेक्षावीं। शरणागतें ||१३||

विरक्तें असावें परम दक्ष। विरक्तें असावें अंतरसाक्ष ।
विरक्तें वोढावा कैपक्ष। परमार्थाचा ।।१४।।
विरक्तें अभ्यास करावा। विरक्तें साक्षेप धरावा ।
विरक्तें वग्त्रृत्वें उभारावा। मोडला परमार्थ ।।१५।।
विरक्तें विमळज्ञान बोलावें। विरक्तें वैराग्य स्तवीत जावें ।
विरक्तें निश्चयाचें करावें। समाधान ।।१६।।
पर्वें करावीं अचाटें। चालवावी भक्तांची थाटे ।
नाना वैभवें कचाटें। उपासनामार्ग ।।१७।।
हरिकीर्तनें करावीं। निरूपणें माजवावीं ।
भक्तिमार्गे लाजवावीं। निंदक दुर्जनें ।।१८।।
बहुतांस करावे परोपकार। भलेपणाचा जीर्णोद्धार ।
पुण्यमार्गाचा विस्तार। बळेंचि करावा ।।१९।।
स्नान संध्या जप ध्यान। तीर्थयात्रा भगवद्भजन ।
नित्यनेम पवित्रपण। अंतरशुद्ध असावें ।।२०।।
दृढ निश्चयो धरावा। संसार सुखाचा करावा ।
विश्वजन उद्धरावा। संसर्गमात्रें ।।२१।।
विरक्तें असावें धीर। विरक्तें असावें उदार ।
विरक्तें असावें तत्पर। निरूपणविषईं ।।२२।।
विरक्तें सावध असावें। विरक्तें शुद्ध मार्गें जावें ।
विरक्तें झिजोन उरवावें। सद्कीर्तीसी ।।२३।।
विरक्तें विरक्त धुंडावे। विरक्तें साधु वोळखावे ।
विरक्तें मित्र करावे। संत योगी सज्जन ।।२४।।
विरक्तें करावीं पुरश्चरणें। विरक्तें फिरावीं तीर्थाटणें ।
विरक्तें करावीं नानास्थानें। परम रमणीय ।।२५।।
विरक्तें उपाधी करावी। आणि उदासवृत्ति न संडावी ।
दुराशा जडो नेदावी। कोणयेकविषईं ।।२६।।
विरक्तें असावें अंतरनिष्ठ। विरक्तें नसावें क्रियाभ्रष्ट ।

विरक्तें न व्हावें कनिष्ठ। पराधेनपणें ।।२७।।
विरक्तें समय जाणावा। विरक्तें प्रसंग वोळखावा ।
विरक्त चतुर असाअवा। सर्वप्रकारें ।।२८।।
विरक्तें येकदेसी नसावें। विरक्तें सर्व अभ्यासावें ।
विरक्तें अवघें जाणावें। ज्याचें त्यापरी ।।२९।।
हरिकथा निरूपण। सगुणभजन ब्रह्मज्ञान ।
पिंडज्ञान तत्वज्ञान। सर्व जाणावें ।।३०।।
कर्ममार्ग उपासनामार्ग। ज्ञानमार्ग सिद्धांतमार्ग ।
प्रवृत्तिमार्ग निवृत्तिमार्ग। सकळ जाणावें ।।३१।।
प्रेमळ स्थिती उदास स्थिती। योगस्थिती ध्यानस्थिती ।
विदेह स्थिती सहज स्थिती। सकळ जाणावें ।।३२।।
ध्वनी लक्ष मुद्रा आसनें। मंत्र यंत्र विधी विधानें ।
नाना मतांचें देखणें। पाहोन सांडावें ।।३३।।
विरक्तें असावें जगमित्र। विरक्तें असावें स्वतंत्र ।
विरक्तें असावें विचित्र। बहुगुणी ।।३४।।
विरक्तें असावें विरक्त। विरक्तें असावें हरिभक्त ।
विरक्तें असावें नित्यमुक्त। अलिप्तपणें ।।३५।।
विरक्तें शास्त्रें धांडोळावीं। विरक्तें मतें विभांडावीं ।
विरक्तें मुमुक्षें लावावीं। शुद्धमार्गें ।।३६।।
विरक्तें शुद्धमार्ग सांगावा। विरक्तें संशय छेदावा ।
विरक्तें आपला म्हणावा। विश्वजन ।।३७।।
विरक्तें निंदक वंदावें। विरक्तें साधक बोधावे ।
विरक्तें बद्ध चेववावे- । मुमुक्षनिरूपणें ।।३८।।
विरक्तें उत्तम गुण घ्यावे। विरक्तें अवगुण त्यागावे ।
नाना अपाय भंगावे। विवेकबळें ।।३९।।
ऐसीं हे उत्तम लक्षणें। ऐकावीं येकाग्र मनें ।
याचा अव्हेर न करणें। विरक्त पुरुषें ।।४०।।

इतुकें बोलिलें स्वभावें। त्यांत मानेल तितुकें घ्यावें ।
श्रोतीं उदास न करावें। बहु बोलिलें म्हणौनी ।।४१।।
परंतु लक्षणें ने घेतां। अवलक्षणें बाष्कळता ।
तेणें त्यास पढतमूर्खता। येवों पाहे ।।४२।।
त्या पढतमूर्खाचें लक्षण। पुढिले समासीं निरूपण ।
बोलिलें असे सावधान- । होऊन आइका ।।४३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे विरक्तलक्षणनाम
समास नववा ।।९।।२. ९

समास दहावा : पढतमुर्ख लक्षण

||श्रीराम ||

मागां सांगितलीं लक्षणें। मूर्खाआंगी चातुर्य बाणे ।
आतां ऐका शाहाणे- । असोनि, मूर्ख ।।१।।
तया नांव पढतमूर्ख। श्रोतीं न मनावें दुःख ।
अवगुण त्यागितां , सुख- । प्राप्त होये ।।२।।
बहुश्रुत आणि वित्पन्न। प्रांजळ बोले ब्रह्मज्ञान ।
दुराशा आणि अभिमान। धरी, तो येक पढतमूर्ख ।।३।।
मुक्तक्रिया प्रतिपादी। सगुणभक्ति उछेदी ।
स्वधर्म आणि साधन निंदी। तो येक पढतमूर्ख ।।४।।
आपलेन ज्ञातेपणें। सकळांस शब्द ठेवणें ।
प्राणीमात्राचें पाहे उणें। तो येक पढतमूर्ख ।।५।।
शिष्यास अवज्ञा घडे। कां तो संकटीं पडे ।
जयाचेनि शब्दें मन मोडे । तो येक पढतमूर्ख ।।६।।
रजोगुणी तमोगुणी। कपटी कुटिळ अंतःकर्णी ।
वैभव देखोन वाखाणी। तो येक पढतमूर्ख ।।७।।
समूळ ग्रंथ पाहिल्याविण। उगाच ठेवी जो दूषण ।
गुण सांगतां अवगुण- । पाहे तो येक पढतमूर्ख ।।८।।

लक्षणें ऐकोन मानी वीट। मत्सरें करी खटपट ।
नीतिन्याय उद्धट। तो येक पढतमूर्ख ।।९।।
जाणपणें भरीं भरे। आला क्रोध नावरे ।
क्रिया शब्दास अंतरे। तो येक पढतमूर्ख ।।१०।।
वक्ता अधिकारेंवीण। वग्त्रृत्वाचा करी सीण ।
वचन जयाचें कठीण। तो येक पढतमूर्ख ।।११।।
श्रोता बहुश्रुतपणें। वक्तयास आणी उणें ।
वाचाळपणाचेनि गुणें। तो येक पढतमूर्ख ।।१२।।
दोष ठेवी पुढिलांसी। तेंचि स्वयें आपणापासीं ।
ऐसें कळेना जयासी। तो येक पढतमूर्ख ।।१३।।
अभ्यासाचेनि गुणें। सकळ विद्या जाणे ।
जनास निवऊं नेणें। तो येक पढतमूर्ख ।।१४।।
हस्त बांधीजे ऊर्णतंतें। लोभें मृत्य भ्रमरातें ।
ऐसा जो प्रपंची गुंते। तो येक पढतमूर्ख ।।१५।।
स्त्रियंचा संग धरी। स्त्रियांसी निरूपण करी ।
निंद्य वस्तु आंगिकारी। तो येक पढतमूर्ख ।।१६।।
जेणें उणीव ये आंगासी। तेंचि दृढ धरी मानसीं ।
देहबुद्धि जयापासीं। तो येक पढतमूर्ख ।।१७।।
सांडूनियां श्रीपती। जो करी नरस्तुती ।
कां दृष्टी पडिल्यांची कीर्ती- । वर्णी, तो येक
पढतमूर्ख ।।१८।।
वर्णी स्त्रियांचे आवेव। नाना नाटकें हावभाव ।
देवा विसरे जो मानव। तो येक पढतमूर्ख ।।१९।।
भरोन वैभवाचे भरीं। जीवमात्रास तुछ्य करी ।
पाषांडमत थावरी। तो येक पढतमूर्ख ।।२०।।
वित्पन्न आणी वीतरागी। ब्रह्मज्ञानी माहायोगी ।
भविष्य सांगों लागे जगीं। तो येक पढतमूर्ख ।।२१।।

श्रवण होतां अभ्यांतरीं। गुणदोषाची चाळणा करी ।
परभूषणें मत्सरी। तो येक पढतमूर्ख ।।२२।।
नाहीं भक्तीचें साधन। नाहीं वैराग्य ना भजन ।
क्रियेविण ब्रह्मज्ञान- । बोले, तो येक पढतमूर्ख ।।२३।।
न मनी तीर्थ न मनी क्षेत्र। न मनी वेद न मनी शास्त्र ।
पवित्रकुळीं जो अपवित्र। तो येक पढतमूर्ख ।।२४।।
आदर देखोनि मन धरी। कीर्तीविण स्तुती करी ।
सर्वेंचि निंदी अनादरी। तो येक पढतमूर्ख ।।२५।।
मागें येक पुढें येक। ऐसा जयाचा दंडक ।
बोले येक करी येक। तो येक पढतमूर्ख ।।२६।।
प्रपंचविशीं सादर। परमार्थी ज्याचा अनादर ।
जाणपणें घे अधार। तो येक पढतमूर्ख ।।२७।।
येथार्थ सांडून वचन। जो रक्षून बोले मन ।
ज्याचें जिणें पराधेन। तो येक पढतमूर्ख ।।२८।।
सोंग संपाधी वरीवरी। करूं नये तेंचि करी ।
मार्ग चुकोन भरे भरीं। तो येक पढतमूर्ख ।।२९।।
रात्रंदिवस करी श्रवण। न संडी आपले अवगुण ।
स्वहित आपलें आपण। नेणे तो येक पढतमूर्ख ।।३०।।
निरूपणीं भले भले। श्रोते येऊन बैसले ।
क्षुद्रें लक्षुनी बोले। तो येक पढतमूर्ख ।।३१।।
शिष्य जाला अनधिकारी। आपली अवज्ञा करी ।
पुन्हां त्याची आशा धरी। तो येक पढतमूर्ख ।।३२।।
होत असतां श्रवण। देहास आलें उणेपण ।
क्रोधें करी चिणचिण। तो येक पढतमूर्ख ।।३३।।
भरोन वैभवाचे भरीं। सद्गुरूची उपेक्षा करी ।
गुरुपरंपरा चोरी। तो येक पढतमूर्ख ।।३४।।
ज्ञान बोलोन करी स्वार्थ। कृपणा ऐसा सांची अर्थ ।

अर्थासाठीं लावी परमार्थ। तो येक पढतमूर्ख ||३५||
वर्तल्यावीण सिकवी। ब्रह्मज्ञान लावणी लावी ।
पराधेन गोसावी। तो येक पढतमूर्ख ||३६||
भक्तिमार्ग अवघा मोडे। आपणामध्यें ठपंढर पडे ।
ऐसिये कर्मीं पवाडे। तो येक पढतमूर्ख ||३७||
प्रपंच गेला हातीचा। लेश नाहीं परमार्थाचा ।
द्वेषी देवां ब्राह्मणाचा। तो येक पढतमूर्ख ||३८||
त्यागावया अवगुण। बोलिलें पढतमूर्खाचें लक्षण ।
विचक्षणें नीठन पूर्ण। क्ष्मा केलें पाहिजे ||३९||
परम मूर्खामाजी मूर्ख। जो संसारीं मानी सुख ।
या संसारदुःखा ऐसें दुःख। आणीक नाहीं ||४०||
तेंचि पुढें निरूपण। जन्मदुःखाचें लक्षण ।
गर्भवास हा दारुण। पुढें निरोपिला ||४१||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे पढतमूर्खलक्षणनाम
समास दहावा ||१०||२. १०
|| दशक दुसरा समास ||

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ३ ||

||दशक तिसरा : स्वगुणपरीक्षानाम ||३||
समास पहिला : जन्मदुःख निरूपण
||श्रीराम ||
जन्म दुःखाचा अंकुर। जन्म शोकाचा सागर ।
जन्म भयाचा डोंगर। चळेना ऐसा ||१||
जन्म कर्माची आटणी। जन्म पातकाची खाणी ।

जन्म काळाची जाचणी। निच नवी ।।२।।
जन्म कुविद्येचें फळ। जन्म लोभाचें कमळ ।
जन्म भ्रांतीचें पडळ। ज्ञानहीन ।।३।।
जन्म जिवासी बंधन। जन्म मृत्यासी कारण ।
जन्म हेंचि अकारण। गथागोवी ।।४।।
जन्म सुखाचा विसर। जन्म चिंतेचा आगर ।
जन्म वासनाविस्तार। विस्तारला ।।५।।
जन्म जीवाची आवदसा। जन्म कल्पनेचा ठसा ।
जन्म लांवेचा वळसा। ममतारूप ।।६।।
जन्म मायेचे मैंदावें। जन्म क्रोधाचें विरावें ।
जन्म मोक्षास आडवें। विघ्न आहे ।।७।।
जन्म जिवाचें मीपण। जन्म अहंतेचा गुण ।
जन्म हेंचि विस्मरण। ईश्वराचें ।।८।।
जन्म विषयांची आवडी। जन्म दुराशेची बेडी ।
जन्म काळाची कांकडी। भक्षिताहे ।।९।।
जन्म हाचि विषमकाळ। जन्म हेंचि वोखटी वेळ ।
जन्म हा अति कुश्चीळ। नर्कपतन ।।१०।।
पाहातां शरीराचें मूळ। या ऐसें नाहीं अमंगळ ।
रजस्वलेचा जो विटाळ। त्यामध्यें जन्म यासी ।।११।।
अत्यंत दोष ज्या विटाळा। त्या विटाळाचाचि पुतळा ।
तेथें निर्मळपणाचा सोहळा। केवी घडे ।।१२।।
रजस्वलेचा जो विटाळ। त्याचा आळोन जाला गाळ ।
त्या गळाचेंच केवळ। शरीर हें ।।१३।।
वरी वरी दिसे वैभवाचें। अंतरीं पोतडें नर्काचें ।
जैसें झांकणें चर्मकुंडाचें। उघडितांच नये ।।१४।।
कुंड धुतां शुद्ध होतें। यास प्रत्यईं धुईजेतें ।
तरी दुर्गंधी देहातें। शुद्धता न ये ।।१५।।

अस्तीपंजर उभविला। सीरानाडीं गुंडाळिला ।
मेदमांसें सरसाविला। सांदोसाअंदीं भरूनी ।।१६।।
अशुद्ध शब्दें शुद्ध नाहीं। तेंहि भरलें असे देहीं ।
नाना व्याधी दुःखें तेंहि। अभ्यांतरी वसती ।।१७।।
नर्काचें कोठार भरलें। आंतबाहेरी लिडीबिडिलें ।
मूत्रपोतडें जमलें। दुर्गंधीचें ।।१८।।
जंत किडे आणी आंतडी। नाना दुर्गंधीची पोतडी ।
अमुप लवथविती कातडी। कांटाळवाणी ।।१९।।
सर्वांगास सिर प्रमाण। तेथें बळसें वाहे घ्राण ।
उठे घाणी फुटतां श्रवण। ते दुर्गंधी नेघवे ।।२०।।
डोळां निघती चिपडें। नाकीं दाटतीं मेकडें ।
प्रातःकाळीं घाणी पडे। मुखीं मळासारिखी ।।२१।।
लाळ थुंका आणी मळ। पीत श्लेष्मा प्रबळ ।
तयास म्हणती मुखकमळ। चंद्रासारिखें ।।२२।।
मुख ऐसें कुश्चीळ दिसे। पोटीं विष्ठा भरली असे ।
प्रत्यक्षास प्रमाण नसे। भूमंडळीं ।।२३।।
पोटीं घालितां दिव्यान्न। कांहीं विष्ठा कांहीं वमन ।
भागीरथीचें घेतां जीवन। त्याची कोये लघुशंका ।।२४।।
एवं मळ मूत्र आणी वमन। हेंचि देहाचें जीवन ।
येणेंचि देह वाढे जाण। यदर्थीं संशय नाहीं ।।२५।।
पोटीं नस्तां मळ मूत्र वोक। मरोन जाती सकळ लोक ।
जाला राव अथवा रंक। पोटीं विष्ठा चुकेना ।।२६।।
निर्मळपणें काढूं जातां। तरी देह पडेल तत्वतां ।
एवं देहाची वेवस्था। ऐसी असे ।।२७।।
ऐसा हा धड असतां। येथाभूत पाहों जातां ।
मग ते दुर्दशा सांगतां। शंका बाधी ।।२८।।
ऐसिये कारागृहीं वस्ती। नवमास बहु विपत्ती ।

नवहि द्वारें निरोधती। वायो कैंचा तेथें ।।२९।।
वोका नरकाचे रस झिरपती। ते जठराग्नीस्तव तापती ।
तेणें सर्वहि उकडती। अस्तिमांस ।।३०।।
त्वचेविण गर्भ खोळे। तंव मातेसी होती डोहळे ।
कटवतिक्षणें सर्वांग पोळे। तया बाळकाचें ।।३१।।
बांधलें चर्माचें मोटाळें। तेथें विष्ठेचें पेटाळें ।
रसौपाय वंकनाळें। होत असे ।।३२।।
विष्ठा मूत्र वांती पीत। नाकीं तोंडीं निघती जंत ।
तेणें निर्बुजलें चित्त। आतिशयेंसीं ।।३३।।
ऐसिये कारागृहीं प्राणी। पडिला अत्यंत दाटणीं ।
कळवळोन म्हणे चक्रपाणी। सोडवीं येथून आतां ।।३४।।
देवा सोडविसी येथून। तरी मी स्वहित करीन ।
गर्भवास हा चुकवीन। पुन्हां न ये येथें ।।३५।।
ऐसी दुखवोन प्रतिज्ञा केली। तंव जन्मवेळ पुढें आली ।
माता आक्रंदों लागली। प्रसूतकाळीं ।।३६।।
नाकीं तोंडीं बैसलें मांस। मस्तकद्वारें सांडी स्वास ।
तेंहि बुजलें निशेष। जन्मकाळीं ।।३७।।
मस्तकद्वार तें बुजलें। तेणें चित्त निर्बुजलें ।
प्राणी तळमळूं लागलें। चहूंकडे ।।३८।।
स्वास उस्वास कोंडला। तेणें प्राणी जाजावला ।
मार्ग दिसेनासा जाला। कासावीस ।।३९।।
चित्त बहु निर्बुजलें। तेणें आडभरीं भरलें ।
लोक म्हणती आडवें आलें। खांडून काढा ।।४०।।
मग ते खांडून काढिती। हस्तपाद छेदून घेती ।
हातां पडिलें तेंचि कापिती। मुख नासिक उदर ।।४१।।
ऐसे टवके तोडिले। बाळकें प्राण सोडिले ।
मातेनेंहि सांडिलें। कळिवर ।।४२।।

मृत्य पावला आपण। मतेचा घेतला प्राण ।
दुःख भोगिलें दारुण। गर्भवासीं ।।४३।।
तथापी सुकृतेंकरूनी। मार्ग सांपडला योनी ।
तऱ्हीं आडकला जाउनी। कंठस्कंदीं मागुता ।।४४।।
तये संकोचित पंथीं। बळेंचि वोढून काढिती ।
तेणें गुणें प्राण जाती। बाळकाचे ।।४५।।
बाळकाचे जातां प्राण। अंतीं होये विस्मरण ।
तेणें पूर्वील स्मरण। विसरोन गेला ।।४६।।
गर्भी म्हणे सोहं सोहं। बाहेरी पडतां म्हणे कोहं ।
ऐसा कष्टी जाला बहु। गर्भवासीं ।।४७।।
दुःखा वरपडा होता जाला। थोरा कष्टीं बाहेरी आला ।
सवेंच कष्ट विसरला। गर्भवासाचे ।।४८।।
सुंन्याकार जाली वृत्ती। कांहीं आठवेना चित्तीं ।
अज्ञानें पडिली भ्रांती। तेणें सुखचि मानिलें ।।४९।।
देह विकार पावलें। सुखदुःखें झळंबळे ।
असो ऐसें गुंडाळलें। मायाजाळीं ।।५०।।
ऐसें दुःख गर्भवासीं। होतें प्राणीमात्रांसीं ।
म्हणोनियां भगवंतासी। शरण जावें ।।५१।।
जो भगवंताचा भक्त। तो जन्मापासून मुक्त ।
ज्ञानबळें बिरक्त। सर्वकाळ ।।५२।।
ऐशा गर्भवासीं विपत्ती। निरोपिल्या येथामती ।
सावध होऊन श्रोतीं। पुढें अवधान द्यावें ।।५३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे जन्मदुःखनिरूपणनाम
समास पहिला ।।१।।३. १

समास दुसरा : स्वगुणपरीक्षा

||श्रीराम ||

संसार हाचि दुःखमूळ। लागती दुःखाचे इंगळ ।
मागां बोलिली तळमळ। गर्भवासाची ।।१।।
गर्भवासीं दुःख जालें। तें बाळक विसरलें ।
पुढें वाढों लागलें। दिवसेंदिवस ।।२।।
बाळपणीं त्वचा कोंवळी। दुःख होतांचि तळमळी ।
वाचा नाहीं तये काळीं। सुखदुःख सांगावया ।।३।।
देहास कांहीं दुःख जालें। अथवा क्षुधेनें पीडलें ।
तरी तें परम आक्रंदलें। परी अंतर नेणवे ।।४।।
माता कुरवाळी वरी। परी जे पीडा जाली अंतरीं ।
ते मायेसी न कळे अभ्यांतरीं। दुःख होये बाळकासीं ।।५।।
मागुतें मागुतें फुंजे रडे। माता बुझावी घेऊन कडे ।
वेथा नेणती बापुडें। तळमळी जीवीं ।।६।।
नानाव्याधीचे उमाळे। तेणें दुःखें आंदोळे ।
रडे पडे कां पोळे। अग्निसंगें ।।७।।
शरीर रक्षितां नये। घडती नाना अपाये ।
खोडी अधांतरीं होये। आवेवहीन बाळक ।।८।।
अथवा अपाय चुकले। पूर्णपुण्य पुढें ठाकलें ।
मातेस ओळखों लागलें। दिवसेंदिवस ।।९।।
क्षणभरी मातेस न देखे। तरी आक्रंदें रुदन करी दुःखें ।
ते समईं मातेसारिखें। आणीक कांहिंच नाहीं ।।१०।।
आस करून वास पाहे। मातेविण कदा न राहे ।
वियोग पळमात्र न साहे। स्मरण जालियां नंतरें ।।११।।
जरी ब्रह्मादिक देव आले। अथवा लक्ष्मीने अवलोकिलें ।
तरी न वचे बुझाविलें। आपले मातेवांचुनी ।।१२।।
कुरूप अथवा कुलक्षण। सकळांहूनि करंटेपण ।
तरी नाहीं तीसमान। भूमंडळीं कोणी ।।१३।।
ऐसें तें केविलवाणें। मातेविण दिसे उणें ।

रागें परतें केलें तिनें। तरी आक्रंदोनी मिठी घाली ।।१४।।
सुख पावे मातेजवळी। दुरी करितांचि तळमळी ।
अतिप्रीति तयेकाळीं। मातेवरी लागली ।।१५।।
तंव ते मातेस मरण आलें। प्राणी पोरटें जालें ।
दुःखें झुर्णीं लागलें। आई आई म्हणोनी ।।१६।।
आई पाहातां दिसेना। दीनरूप पाहे जना ।
आस लागलिसे मना। आई येईल म्हणोनी ।।१७।।
माता म्हणौन मुख पाहे। तंव ते आपुली माता नव्हे ।
मग हिंवासलें राहे। दैन्यवाणें ।।१८।।
मातावियोगें कष्टलें। तेणें मानसीं दुःख जालें ।
देहहि क्षीणत्व पावलें। आतिशयेंसीं ।।१९।।
अथवा माताहि वांचली। मायलेंकुरा भेटी जाली ।
बाळदशा ते राहिली। देवसेंदिवस ।।२०।।
बाळपण जालें उणें। दिवसेंदिवस होये शाहाणें ।
मग ते मायेचें अत्यंत पेरूणें। होतें, तें राहिलें ।।२१।।
पुढें लो लागला खेळाचा। कळप मेळविला पोरांचा ।
आल्यगेल्या डायाचा। आनंद शोक वाहे ।।२२।।
मायेबापें सिकविती पोटें। तयाचें परम दुःख वाटे ।
चट लागली न सुटे। संगती लेंकुरांची ।।२३।।
लेंकुराअंमध्यें खेळतां। नाठवे माता पिता ।
तंव तेंथेहि अवचिताअ। दुःख पावला ।।२४।।
पडिले दांत फुटला डोळा। मोडले पाय जाला खुळा ।
गेला माज अवकळा- । ठाकून आली ।।२५।।
निघाल्या देवी आणी गोवर। उठलें कपाळ लागला ज्वर ।
पोटसुळीं निरंतर। वायगोळा ।।२६।।
लागलीं भूतें जाली झडपणी। जळीच्या मेसको मायेराणी ।
मुंज्या झोटिंग करणी। म्हैसोबाची ।।२७।।

वेताळ खंकाळ लागला। ब्रह्मगिर्‍हो संचरला ।
नेणों चेडा वोलांडिला। कांहीं कळेना ।।२८।।
येक म्हणती बीरे देव। येक म्हणती खंडेराव ।
येक म्हणती सकळ वाव। हा ब्राह्मणसमंध ।।२९।।
येक म्हणती कोणें केलें। आंगीं देवत घातले ।
येक म्हणती चुकलें। सटवाईचें ।।३०।।
येक म्हणती कर्मभोग। आंगीं जडले नाना रोग ।
वैद्य पंचाक्षरी चांग। बोलाऊन आणिले ।।३१।।
येक म्हणती हा वांचेना। येक म्हणती हा मरेना ।
भोग भोगितो यातना। पापास्तव ।।३२।।
गर्भदुःख विसरला। तो त्रिविधतापें पोळला ।
प्राणी बहुत कष्टी जाला। संसारदुःखें ।।३३।।
इतुकेंहि चुकोन वांचला। तरी मारमारूं शाहाणा केला ।
लोकिकीं नेटका जाला। नांव राखे ऐसा ।।३४।।
पुढें मायबापीं लोभास्तव। संभ्रमें मांडिला विव्हाव ।
दाऊनियां सकळ वैभव। नोवरी पाहिली ।।३५।।
वर्‍हाडीवैभव दाटलें। देखोन परमसुख वाटले ।
मन हें रंगोन गेलें। सासुरवाडीकडे ।।३६।।
मायबापीं भलतैसें असावें। परी सासुरवाडीस नेटकें
जावें ।
द्रव्य नसेल तरी घ्यावें। रुण कळांतरें ।।३७।।
आंतर्भाव ते सासुरवाडीं। मायेबापें राहिलीं बापुडीं ।
होताती सर्वस्वें कुडकुडीं। तितुकेंच कार्य त्यांचें ।।३८।।
नोवरी आलियां घरा। अती हव्यास वाटे वरा ।
म्हणे मजसारिखा दुसरा। कोणीच नाहीं ।।३९।।
मायबाप बंधु बहिणी। नोवरी न दिसतां वाटे काणी ।
अत्यंत लोधला पापिणीं। अविद्येनें भुलविला ।।४०।।

संभोग नस्तां इतुका प्रेमा। योग्य जालिया उलंघी सीमा ।
प्रीती वाढविती कामा- । करितां प्राणी गुंतला ।।४१।।
जरी न देखे क्षण येक डोळां। तरी जीव होय उताविळा ।
प्रीतीपात्र अंतर्कळा। घेऊन गेली ।।४२।।
कोवळे कोवळे शब्द मंजुळ। मर्यादा लज्या मुखकमळ ।
वक्त्रलोकनें केवळ। ग्रामज्याचे मैंदावें ।।४३।।
कळवळा येतां सांवरेना। शरीर विकळ आवरेना ।
अनेत्र वेवसाईं क्रमेना। हुरहुर वाटे ।।४४।।
वेवसाय करितां बाहेरी। मन लागलेंसे घरीं ।
क्षणाक्षणां अभ्यांतरीं। स्मरण होये कामिनीचें ।।४५।।
तुम्हीं माझिया जिवांतील जीव। म्हणौनी अत्यंत लाघव ।
दाऊनियां चित्त सर्व। हिरोन घेतलें ।।४६।।
मैद सोइरीक काढिती। फांसे घालून प्राण घेती ।
तैसें आयुष्य गेलियां अंतीं। प्राणीयांस होये ।।४७।।
प्रीति कामिनीसीं लागली। जरी तयेसी कोणी रागेजली ।
तरी परम क्षिती वाटली। मानसीं गुप्तरूपें ।।४८।।
तये भार्येचेनि कैवारें। मायेबापासीं नीच उत्तरें ।
बोलोनियां तिरस्कारें। वेगळा निघे। ४९।।
स्त्रीकारणें लाज सांडिली। स्त्रीकारणें सखीं सोडिलीं ।
स्त्रीकारणें विघडिलीं। सकळहि जिवलगें ।।५०।।
स्त्रीकारणें देह विकिला। स्त्रीकारणें सेवक जाला ।
स्त्रीकारणें सांडविला। विवेकासी ।।५१।।
स्त्रीकारणें लोलंगता। स्त्रीकारणें अतिनम्रता ।
स्त्रीकारणें पराधेनता। अंगिकारिली ।।५२।।
स्त्रीकारणें लोभी जाला। स्त्रीकारणें धर्म सांडिला ।
स्त्रीकारणें अंतरला। तीर्थयात्रा स्वधर्म ।।५३।।
स्त्रीकारणें सर्वथा कांहीं। शुभाशुभ विचारिलें नाहीं ।

तनु मनु धनु सर्वही। अनन्यभावें अर्पिलें ।।५४।।
स्त्रीकारणें परमार्थ बुडविला। प्राणी स्वहितास नाडला ।
ईश्वरीं कानकोंडा जाला। स्त्रीकारणें कामबुद्धी ।।५५।।
स्त्रीकारणें सोडिली भक्ती। स्त्रीकारणें सोडिली विरक्ती ।
स्त्रीकारणें सायोज्यमुक्ती। तेहि तुछ्य मानिली ।।५६।।
येके स्त्रियेचेनि गुणें। ब्रह्मांड मानिलें ठेंगणें ।
जिवलगें तीं पिसुणें। ऐसीं वाटलीं ।।५७।।
ऐसी अंतरप्रीति जडली। सार्वस्वाची सांडी केली ।
तंव ते मरोन गेली। अकस्मात ।।५८।।
तेणें मनीं शोक वाढला। म्हणे थोर घात जाला ।
आतां कैंचा बुडाला। संसार माझा ।।५९।।
जिवलगांचा सोडिला संग। अवचिता जाला घरभंग ।
आतां करूं मायात्याग। म्हणे दुःखें ।।६०।।
स्त्री घेऊन आडवी। ऊर बडवी पोट बडवी ।
लाज सांडून गौरवी। लोकां देखतां ।।६१।।
म्हणे माझें बुडालें घर। आतां न करी हा संसार ।
दुःखें आक्रंदला थोर। घोर घोषें ।।६२।।
तेणें जीव वारयावेघला। सर्वस्वाचा उबग आला ।
तेणें दुःखें जाला। जोगी कां महात्मा ।।६३।।
कां तें निघोन जाणें चुकलें। पुन्हां मागुतें लग्न केलें ।
तेणें अत्यंतचि मग्न जालें। मन द्वितीय संमंधीं ।।६४।।
जाला द्वितीय संमंध। सवेंचि मांडिला आनंद ।
श्रोतीं व्हावें सावध। पुढिले समासीं ।।६५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्वगुणपरीक्षानाम
समास दुसरा ।।२।।३. २

समास तिसरा : स्वगुणपरीक्षा २

||श्रीराम ||

द्वितीय संमंध जाला। दुःख मागील विसरला ।
सुख मानून राहिला। संसाराचें ||१||
जाला अत्यंत कृपण। पोटें न खाय अन्न ।
रुक्याकारणें सांडी प्राण। येकसरा ||२||
कदा कल्पांतीं न वेची। सांचिलेंचि पुन्हा सांची ।
अंतरीं असेल कैंची। सद्वासना ||३||
स्वयें धर्म न करी। धर्मकर्त्यासहि वारी ।
सर्वकाळ निंदा करी। साधुजनाची ||४||
नेणे तीर्थ नेणे व्रत। नेणे अतित अभ्यागत ।
मुंगीमुखींचें जें सीत। तेंही वेंचून सांची ||५||
स्वयें पुण्य करवेना। केलें तरी देखवेना ।
उपहास्य करी मना- । नये म्हणौनी ||६||
देवां भक्तांस उछेदी। आंगबळें सकळांस खेदी ।
निष्ठुर शब्दें अंतर भेदी। प्राणीमात्रांचें ||७||
नीति सांडून मार्गें। अनीतीनें वर्तों लागे ।
गर्व धरून फुगे। सर्वकाळ ||८||
पूर्वजांस सिंतरिलें। पक्षश्राद्धहि नाहीं केलें ।
कुळदैवत ठकिलें। कोणेपरी ||९||
आक्षत भरिली भाणा। दुजा ब्राह्मण मेहुणा ।
आला होता पाहुणा। स्त्रियेस मूळ ||१०||
कदा नावडे हरिकथा। देव नलगे सर्वथा ।
स्नानसंध्या म्हणे वृथा। कासया करावी ||११||
अभिळाषें सांची वित्त। स्वयें करी विस्वासघात ।
मदें मातला उन्मत्त। तारुण्यपणें ||१२||
तारुण्य आंगीं भरलें। धारिष्ट न वचे धरिलें ।
करूं नयें तेंचि केलें। माहापाप ||१३||

स्त्री केली परी धाकुटी। धीर न धरवेचि पोटीं ।
विषयलोभें सेवटीं। वोळखी सांडिली ।।१४।।
माये बहिण न विचारी। जाला पापी परद्वारी ।
दंड पावला राजद्वारीं। तऱ्हीं पालटेना ।।१५।।
परस्त्री देखोनि दृष्टीं। अभिळाष उठे पोटीं ।
अकर्तव्यें हिंपुटी। पुन्हां होये ।।१६।।
ऐसें पाप उदंड केलें। शुभाशुभ नाहीं उरलें ।
तेणें दोषें दुःख भरलें। अकस्मात आंगीं ।।१७।।
व्याधी भरली सर्वांगीं। प्राणी जाला क्षयरोगी ।
केले दोष आपुले भोगी। सीघ्र काळें ।।१८।।
दुःखें सर्वांग फुटलें। नासिक अवघेंचि बैसलें ।
लक्षण जाऊन जालें। कुलक्षण ।।१९।।
देहास क्षीणता आली। नाना वेथा उद्भवली ।
तारुण्यशक्ती राहिली। खंगला प्राणी ।।२०।।
सर्वांगीं लागल्या कळा। देहास आली अवकळा ।
प्राणी कांपे चळचळां। शक्ति नाहीं ।।२१।।
हस्तपादादिक झडले। सर्वांगीं किडे पडिले ।
देखोन थुंकों लागले। लाहानथोर ।।२२।।
जाली विष्टेची सारणी। भोवती उठली वर्ढाणी ।
अत्यंत खंगला प्राणी। जीव न वचे ।।२३।।
आतां मरण दे गा देवा। बहुत कष्ट जाले जीवा ।
जाला नाहीं नेणों ठेवा। पातकाचा ।।२४।।
दुःखें घळघळां रडे। जों जों पाहे आंगाकडे ।
तों तों दैन्यवाणें बापुडें। तळमळी जीवीं ।।२५।।
ऐसे कष्ट जाले बहुत। सकळ जालें वाताहात ।
दरवडा घालून वित्त। चोरटीं नेलें ।।२६।।
जालें आरत्र ना परत्र। प्रारब्ध ठाकलें विचित्र ।

आपला आपण मळमूत्र। सेविला दुःखें ।।२७।।
पापसामग्री सरली। देवसैंदिवस वेथा हरली ।
वैद्यें औषधें दिधलीं। उपचार जाला ।।२८।।
मरत मरत वांचला। यास पुन्हां जन्म जाला ।
लोक म्हणती पडिला। माणसांमध्यें ।।२९।।
येरें स्त्री आणिली। बरवी घरवात मांडिली ।
अति स्वार्थबुद्धी धरिली। पुन्हां मागुती ।।३०।।
कांहीं वैभव मेळविलें। पुन्हां सर्वही संचिलें ।
परंतु गृह बुडालें। संतान नाहीं ।।३१।।
पुत्र संताअन नस्तां दुःखी। वांज नांव पडिलें लोकिकीं ।
तें न फिटे म्हणोनी लेंकी। तरी हो आतां ।।३२।।
म्हणोन नाना सायास। बहुत देवास केले नवस ।
तीर्थें व्रतें उपवास। धरणें पारणें मांडिलें ।।३३।।
विषयसुख तें राहिले। वांजपणें दुःखी केलें ।
तंव तें कुळदैवत पावलें। जाली वृद्धी ।।३४।।
त्या लेंकुरावरी अतिप्रीति। दोघेहि क्षण येक न विशंभती ।
कांहीं जाल्या आक्रंदती। दीर्घस्वरें ।।३५।।
ऐसी ते दुःखिस्ते। पूजीत होती नाना दैवतें ।
तंव तेंहि मेलें अवचितें। पूर्व पापेंकरूनी ।।३६।।
तेणें बहुत दुःख जालें। घरीं आरंधें पडिलें ।
म्हणती आम्हांस कां ठेएविलें। देवें वांज करूनी ।।३७।।
आम्हांस द्रव्य काये करावें। तें जावें परी अपत्य व्हावें ।
अपत्यालागी त्यजावें। लागेल सर्व ।।३८।।
वांजपण संदिसें गेलें। तों मरतवांज नांव पडिलें ।
तें न फिटे कांहीं केलें। तेणें दुःखें आक्रंदती ।।३९।।
आमुची वेली कां खुंटिली। हा हा देवा वृत्ती बुडाली ।
कुळस्वामीण कां क्षोभली। विझाला कुळदीप ।।४०।।

आतां लेंकुराचें मुख देखेन। तरी आनंदें राडी चालेन ।
आणी गळही टोंचीन। कुळस्वामिणीपासीं ।।४१।।
आई भुता करीन तुझा। नांव ठेवीन केरपुंजा ।
वेसणी घालीन, माझा- । मनोरथ पुरवी। ४२।।
बहुत देवांस नवस केले। बहुत गोसावी धुंडिले ।
गटगटां गिळिले। सगळे विंचू ।।४३।।
केले समंधास सायास। राहाणे घातलें बहुवस ।
केळें नारिकेळें ब्राह्मणास। अंब्रदानें दिधलीं ।।४४।।
केलीं नाना कवटालें। पुत्रलोभें केलीं ढालें ।
तरी अदृष्ट फिरलें। पुत्र नाहीं ।।४५
वृक्षाअखालें जाऊन नाहाती। फळतीं झाडें करपती ।
ऐसे नाना दोष करिती। पुत्रलोभाकारणें ।।४६।।
सोडून सकळ वैभव। त्यांचा वारयावेधला जीव ।
तंव तो पावला खंडेराव। आणी कुळस्वामिणी ।।४७।।
आतां मनोरथ पुरती। स्त्रीपुरुषें आनंदती ।
सावध होऊन श्रोतीं। पुढें अवधान द्यावें ।।४८।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्वगुणपरीक्षानाम
समास तिसरा ।।३।।३. ३

समास चवथा : स्वगुणपरीक्षा ४

।।श्रीराम ।।

लेंकुरें उदंड जालीं। तों ते लक्ष्मी निघोन गेली ।
बापडीं भिकेसी लागलीं। कांहीं खाया मिळेना ।।१।।
लेंकुरें खेळती धाकुटीं। येकें रांगती येकें पोटीं ।
ऐसी घरभरी जाली दाटी। कन्या आणी पुत्रांची ।।२।।
देवसेंदिवसा खर्च वाढला। यावा होता तो खुंटोन गेला ।
कन्या उपवरी जाल्या, त्यांला- । उजवावया द्रव्य नाहीं ।।३।।

मायेबापें होतीं संपन्न। त्यांचें उदंड होतें धन ।
तेणें करितां प्रतिष्ठा मान। जनीं जाला होता ।।४।।
भरम आहे लोकाचारीं। पहिली नांदणूक नाहीं घरीं ।
देवसेंदिवस अभ्यांतरीं। दरिद्र आलें ।।५।।
ऐसी घरवात वाढली। खातीं तोंडें मिळालीं ।
तेणें प्राणीयांस लागली। काळजी उद्वेगाची ।।६।।
कन्या उपवरी जाल्या। पुत्रास नोवऱ्या आल्या ।
आतां उजवणा केल्या। पहिजेत कीं ।।७।।
जरी मुलें तैसींच राहिलीं। तरी पुन्हां लोकलाज जाली ।
म्हणती कासया व्यालीं। जन्मदारिद्र्यें ।।८।।
ऐसी लोकलाज होईल। वडिलांचें नांव जाईल ।
आतां रुण कोण देईल। लग्नापुरतें ।।९।।
मागें रुण ज्याचें घेतलें। त्याचें परतोन नाहीं दिल्हें ।
ऐसें आभाळ कोंसळलें। उद्वेगाचें ।।१०।।
आपण खातों अन्नासी। अन्न खातें आपणासीं ।
सर्वकाळ मानसीं। चिंतातुर ।।११।।
पती अवघीच मोडली। वस्तभाव गाहाण पडिली ।
अहा देवा वेळ आली। आतां डिवाळ्याची ।।१२।।
कांहीं केला ताडामोडा। विकिला घरींचा पाडारेडा ।
कांहीं पैका रोकडा। कळांतरें काढिला ।।१३।।
ऐसें रुण घेतलें। लोकिकीं दंभ केलें ।
सकळ म्हणती नांव राखिलें। वडिलांचें ।।१४।।
ऐसें रुण उदंड जालें। रिणाइतीं वेढून घेतलें ।
मग प्रयाण आरंभिलें। विदेशाप्रती ।।१५।।
दोनी वरुषें बुडी मारिली। नीच सेवा अंगीकारिली ।
शरीरें आपदा भोगिली। आतिशयेंसीं ।।१६।।
कांहीं मेळविलें विदेशीं। जीव लागला मनुष्यांपासीं ।

मग पुसोनियां स्वामीसी। मुरडता जाला ।।१७।।
तंव तें अत्यंत पीडावलीं। वाट पाहात बैसलीं ।
म्हणती दिवसगती कां लागली। काये कारणें देवा ।।१८।।
आतां आम्ही काये खावें। किती उपवासीं मरावें ।
ऐसियाचे संगतीस देवें। कां पां घातलें आम्हांसी ।।१९।।
ऐसें आपुलें सुख पाहाती। परी त्याचें दुःख नेणती ।
आणी शक्ती गेलियां अंतीं। कोणीच कामा न येती ।।२०।।
असो ऐसी वाट पाहतां। दृष्टीं देखिला अवचिता ।
मुलें धावती, ताता। भागलास म्हणौनी ।।२१।।
स्त्री देखोन आनंदली। म्हणे आमुची दैन्यें फिटली ।
तंव येरें दिधली। गांठोडी हातीं ।।२२।।
सकळांस आनंद जाला। म्हणती आमुचा वडील आला ।
तेणें तरी आम्हांला। आंग्या टोप्या आणिल्या ।।२३।।
ऐसा आनंद च्यारी देवस। सवेंच मांडिली कुसमुस ।
म्हणती हें गेलियां आम्हांस। पुन्हां आपदा लागती ।।२४।।
म्हणौनी आणिलें तें असावें। येणें मागुतें विदेशास जावें ।
आम्ही हें खाऊं न तों यावें। द्रव्य मेळऊन ।।२५।।
ऐसी वासना सकळांची। अवघीं सोईरीं सुखाचीं ।
स्त्री अत्यंत प्रीतीची। तेहि सुखाच लागली ।।२६।।
विदेसीं बहु दगदला। विश्रांती घ्यावया आला ।
स्वासहि नाहीं टाकिला। तों जाणें वोढवलें ।।२७।।
पुढें अपेक्षा जोसियांची। केली विवंचना मुहूर्ताची ।
वृत्ति गुंतली तयाची। जातां प्रशस्त न वटे ।।२८।।
माया मात्रा सिद्ध केली। कांहीं सामग्री बांधली ।
लेंकुरें दृष्टीस पाहिलीं। मार्गस्त जाला ।।२९।।
स्त्रियेस अवलोकिलें। वियोगें दुःख बहुत वाटलें ।
प्रारब्धसूत्र तुकलें। रुणानबंधाचें ।।३०।।

कंठ सद्गदित जाला। न संवरेच गह्िवरला ।
लेंकुरा आणी पित्याला। तडातोडी जाली ।।३१।।
जरी रुणानुबंध असेल। तरी मागुती भेटी होईल ।
नाहीं तरी संगती पुरेल। येचि भेटीनें तुमची ।।३२।।
ऐसेएं बोलोन स्वार होये। मागुता फीरफिरों पाहे ।
वियोगदुःख न साहे। परंतु कांहीं न चले ।।३३।।
आपुला गांव राहिला मागें। चित्त भ्रमलें संसारौद्वेगें ।
दुःखवला प्रपंचसंगें। अभिमानास्तव ।।३४।।
ते समईं माता आठवली। म्हणे म्हणे धन्य ते माउली ।
मजकारणें बहुत कष्टली। परी मी नेणेंचि मूर्ख ।।३५।।
आजी जरी ते असती। तरी मजला कदा न विशंभती ।
वियोग होतां आक्रंदती। ते पोटागि वेगळीच ।।३६।।
पुत्र वैभवहीन भिकारी। माता तैसाचि अंगिकारी ।
दगदला देखोन अंतरीं। त्याच्या दुःखें दुःखवे ।।३७।।
प्रपंच विचारें पाहातां। हें सकळ जोडे न जोडे माता ।
हें शरीर जये करितां। निर्माण जालें ।।३८।।
लांव तरी ते माया। काय कराविया सहश्र जाया ।
परी भुलोन गेलों वायां। मकरध्वजाचेनी ।।३९।।
या येका कामाकारणें। जिवलगांसिं द्वंद घेणें ।
सखीं तींच पिसुणें। ऐसीं वाटतीं ।।४०।।
म्हणौन धन्य धन्य ते प्रपंची जन। जे मायेबापाचें भजन ।
करिती न करिती, मन- । निष्ठुर जिवलगांसीं ।।४१।।
संगती स्त्रीबाळकाची। आहे साठी जन्माची ।
परी मायेबापेएं कैंचीं। मिळतील पुढें ।।४२।।
ऐसें पूर्वीं होतें ऐकिलें। परी ते समईं नाहीं कळलें ।
मन हें बुडोन गेलें। रतिसुखाचा डोहीं ।।४३।।
हे सखीं वाटती परी पिसुणें। मिळाली वैभवाकारणें ।

रितें जातां लाजिरवाणें। अत्यंत वाटे ।।४४।।
आता भलतैसें करावें। परि द्रव्य मेळऊन न्यावें ।
रितें जातां स्वभावें। दुःख आहे ।।४५।।
ऐसी वेवर्धना करी। दुःख वाटलें अंतरीं ।
चिंतेचिये माहापुरीं। बुडोन गेला ।।४६।।
ऐसा ह्रा देह आपुला। असतांच पराधेन केला ।
ईश्वरीं कानकोंडा जाला। कुटुंबकाबाडी ।।४७।।
या येका कामासाठीं। जन्म गेला आटाटी ।
वय वेचल्यां सेवटीं। येकलेंचि जावें ।।४८।।
ऐसा मनीं प्रस्तावला। क्षण येक उदास जाला ।
सर्वेंचि प्राणी झळंबला। मायाजाळें ।।४९।।
कन्यापुत्रेएं आठवलीं। मनींहुनि क्षिती वाटली ।
म्हणे लेंकुरें अंतरलीं। माझीं मज ।।५०।।
मागील दुःख आठवलें। जें जें होतें प्राप्त जालें ।
मग रुदन आरंभिलें। दीर्घ स्वरें ।।५१।।
आरुण्यरुदन करितां। कोणी नाहीं बुझाविता ।
मग होये विचारिता। आअपुले मनीं ।।५२।।
आतां कासया रडावें। प्राप्त होतें तें भोगावें ।
ऐसे बोलोनिया जीवें। धारिष्ट केलें ।।५३।।
ऐसा दुःखें दगदला। मग विदेशाप्रती गेला ।
पुढे प्रसंग वर्तला। तो सावध ऐका ।।५४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्वगुणपरीक्षानाम
समास चवथा ।।४।।३. ४

समास पाचवा : स्वगुणपरीक्षा ५

||श्रीराम ||

पुढें गेला विदेशासी। प्राणी लागला व्यासंगासी ।

आपल्या जिवेसीं सोसी। नाना श्रम ।।१।।
ऐसा दुस्तर संसार। करितां कष्टला थोर ।
पुढें दोनी च्यारी संवत्सर। द्रव्य मेळविलें ।।२।।
सवेंचि आला देशासी। तों आवर्षण पडिलें देसीं ।
तेणें गुणें मनुष्यांसी। बहुत कष्ट जाले ।।३।।
येकांच्या बैसल्या अमृतकळा। येकांस चंद्री लागली डोळां ।
येकें कांपती चळचळा। दैन्यवाणीं ।।४।।
येकें दीनरूप बैसलीं। येकें सुजलीं येकें मेलीं ।
ऐसीं कन्यापुत्रें देखिलीं। अकस्मात डोळां ।।५।।
तेणें बहुत दुःखी जाला। देखोनिया उभड आला ।
प्राणी आक्रंदों लागला। दैन्यवाणा ।।६।।
तंव तीं अवघीं सावध जालीं। म्हणती बाबा बाबा
जेऊं घाली ।
अन्नालागीं मिडकलीं। झडा घालिती ।।७।।
गांठोडें सोडून पाहाती। हातां पडिलें तेंचि खाती ।
कांहीं तोंडीं कांहीं हातीं। प्राण जाती निघोनी ।।८।।
तांतडी तांतडी जेऊं घाली। तों तें जेवितां
जेवितां कांहीं मेलीं ।
कांहीं होतीं धादावलीं। तेंहि मेलीं अजीर्णें ।।९।।
ऐसीं बहुतेकें मेलीं। येक दोनीं मुलें उरलीं ।
तेंहि दैन्यवाणीं जालीं। आपलें मातेवांचुनी ।।१०।।
ऐसे आवर्षण आलें। तेणें घरचि बुडालें ।
पुढें देसीं सुभिक्ष जालें। आतिशयेंसी ।।११।।
लेकुरां नाहीं वाढवितें। अन्न करावें लागे आपुलेन हातें ।
बहु त्रास घेतला चित्तें। स्वयंपाकाचा ।।१२।।
लोकीं भरीस घातलें। पुन्हां मागुतें लग्न केलें ।
द्रव्य होतें तें वेचलें। लग्नाकारणें ।।१३।।

पुन्हां विदेशासी गेला। द्रव्य मेळऊन आला ।
तव घरीं कळहो लागला। सावत्र पुत्रांसी ।।१४।।
स्त्री जाली न्हातीधुती। पुत्र देखों न सकती ।
भ्रताराची गेली शक्ती। वृद्ध जाला ।।१५।।
सदा भांडण पुत्रांचें। कोणी नायकती कोणाचें ।
वनिता अति प्रीतीचें। प्रीतिपात्र ।।१६।।
किंत बैसला मनां। येके ठाई पडेना ।
म्हणोनियां पांचा जणा। मेळविलें ।।१७।।
पांच जण वांटे करिती। तों ते पुत्र नायेकती ।
निवाडा नव्हेचि अंतीं- । भांडण लागलें ।।१८।।
बापलेकां भांडण जालें। लेंकीं बापास मारिलें ।
तंव ते मातेनें घेतलें। शंखतीर्थ ।।१९।।
ऐकोनि मेळले लोक। उभे पाहाती कौतुक ।
म्हणती बापास लेक। कामा आले ।।२०।।
ज्या कारणें केले नवस। ज्या कारणें केले सायास ।
ते पुत्र पितीयास। मारिती पहा ।।२१।।
ऐसी आली पापकळी। आश्चिर्य मानिलें सकळीं ।
उभे तोडिती कळी। नगरलोक ।।२२।।
पुढें बैसोन पांच जण। वांटे केले तत्समान ।
बापलेंकांचें भांडण। तोडिलें तेहीं ।।२३।।
बापास वेगळें घातलें। कोंपट बांधोन दिधलें ।
मन कांतेचें लागलें। स्वार्थबुद्धी ।।२४।।
कांता तरुण पुरुष वृद्ध। दोघांस पडिला संमंध ।
खेद सांडून आनंद। मानिला तेहीं ।।२५।।
स्त्री सांपडली सुंदर। गुणवंत आणी चतुर ।
म्हणे माझें भाग्य थोर। वृद्धपणीं ।।२६।।
ऐसा आनंद मानिला। दुःख सर्वही विसरला ।

तंव तो गल्बला जाला। परचक्र आलें ||२७||
अकस्मात धाडी आली। कांता बंदीं धरून नेली |
वस्तभावही गेली। प्राणीयाची ||२८||
तेणें दुःख जालें भारीं। दीर्घ स्वरें रुदन करी |
मनीं आठवे सुंदरी। गुणवंत ||२९||
तंव तिची वार्ता आली। तुमची कांता भ्रष्टली |
ऐकोनियां आंग घाली। पृथ्वीवरी ||३०||
सव्य अपसव्य लोळे। जळें पाझरती डोळे |
आठवितां चित्त पोळे। दुःखानळें ||३१||
द्रव्य होतें मेळविलें। तेंही लग्नास वेचलें |
कांतेसिही धरून नेलें। दुराचारी ||३२||
मजही वृद्धाप्य आलें। लेंकीं वेगळें घातलें |
अहा देवा वोढवलें। अदृष्ट माझें ||३३||
द्रव्य नाहीं कांता नाहीं। ठाव नाहीं शक्ति नाहीं |
देवा मज कोणीच नाहीं। तुजवेगळें ||३४||
पूर्वीं देव नाहीं पुजिला। वैभव देखोन भुलला |
सेखीं प्राणी प्रस्तावला। वृद्धपणीं ||३५||
देह अत्यंत खंगलें। सर्वांग वाळोन गेलें |
वातपीत उसळलें। कंठ दाटला कफें ||३६||
वळे जिव्हेची बोबडी। कफें कंठ घडघडी |
दुर्गंधी सुटली तोंडीं। नाकीं स्लेष्मा वाहे। ३७||
मान कांपे चळचळां। डोळे गळती भळभळां |
वृद्धपणीं अवकळा। ठाकून आली ||३८||
दंतपाटी उखळली। तेणें बोचरखिंडी पडिली |
मुखीं लाळ गळों लागली। दुर्गंधीची ||३९||
डोळां पाहातां दिसेना। कानीं शब्द ऐकेना |
दीर्घ स्वरें बोलवेना। दमा दाटे ||४०||

शक्ती पायांची राहिली। बैसवेना मुरुकुंडी घाली ।
बृहती वाजों लागली। तोंडाच ऐसी ।।४१।।
क्षुधा लागतां आवरेना। अन्न समई मिळेना ।
मिळालें तरी चावेना। दांत गेले ।।४२।।
पित्तें जिरेना अन्न। भक्षीतांच होये वमन ।
तैशेंचि जाये निघोन। अपानद्वारें ।।४३।।
विष्टा मूत्र आणि बळस। भोवता वमनें केला नास ।
दुरून जातां कोंडे स्वास। विश्वजनाचा ।।४४।।
नाना दुःखें नाना व्याधी। वृद्धपणीं चळे बुद्धी ।
तऱ्हीं पुरेना आवधी। आयुष्याची ।।४५।।
पापण्या भवयाचे केंश। पिकोन झडले निःशेष ।
सर्वांगीं लोंबलें मांस। चिरकुटासारिखें ।।४६।।
देह सर्व पाअरिखें जालें। सवंगडे निःशेष राहिले ।
सकळ प्राणीमात्र बोले। मरेना कां ।।४७।।
जें जन्मून पोसलीं। तेंचि फिरोन पडिलीं ।
अंतीं विषम वेळ आली। प्राणीयासी ।।४८।।
गेलें तारुण्य गेलें बळ। गेलें संसारीचें सळ ।
वाताहात जालें सकळ। शरीर आणी संपत्ती ।।४९।।
जन्मवरी स्वार्थ केला। तितुकाहि वेर्थ गेला ।
कैसा विषम काळ आला। अंतकाळीं ।।५०।।
सुखाकारणें झुरला। सेखीं दुःखें कष्टी जाला ।
पुढें मागुता धोका आला। येमयातनेचा ।।५१।।
जन्म अवघा दुःखमूळ। लागती दुःखाचे इंगळ ।
म्हणोनियां तत्काळ। स्वहित करावें ।।५२।।
असो ऐसें वृद्धपण। सकळांस आहे दारुण ।
म्हणोनियां शरण। भगवंतास जावें ।।५३।।
पुढें वृद्धीस तत्वतां। गर्भीं प्रस्तावा होता ।

तोचि आला मागुता। अंतकाळीं ।।५४।।
म्हणौनि मागुतें जन्मांतर। प्राप्त मातेचें उदर ।
संसार हा अति दुस्तर। तोचि ठाकून आला ।।५५।।
भगवद्भजनावांचुनी। चुकेना हे जन्मयोनि ।
तापत्रयांची जाचणी। सांगिजेल पुढे ।।५६।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्वगुणपरीक्षानाम
समास पाचवा ।।५।।३. ५

समास सहावा : आध्यात्मिक ताप

।।श्रीराम ।।

तापत्रयाचें लक्षण। आतां सांगिजेल निरूपण ।
श्रोतीं करावें श्रवण। यकाग्र होऊनी ।।१।।
जो तापत्रैं पोळला। तो संतसंगें निवाला ।
आर्तभूत तोषला। पदार्थ जेवी ।।२।।
क्षुधाक्रांतास मिळे अन्न। तृषाक्रांतास जीवन ।
बंदीं पडिल्याचें बंधन- । तोडिनां, सुख ।।३।।
माहापुरें जाजावला। तो पैलतीरास नेला ।
कां तो स्वप्नींचा चेइला। स्वप्नदुःखी ।।४।।
कोणी येकासी मरण- । येतां, दिलें जीवदान ।
संकटास निवारण। तोडितां सुख ।।५।।
रोगियास औषध। सप्रचित आणी शुद्ध ।
तयासी होये आनंद। आरोग्य होतां ।।६।।
तैसा संसारें दुःखवला। त्रिविधतापें पोळला ।
तोचि येक अधिकारी जाला। परमार्थासी ।।७।।
ते त्रिविध ताप ते कैसे। आतां बोलिजेत तैसे ।
येविषईं येक असे। वाक्याधार ।।८।।
श्लोक ।।देहेंद्रियप्राणेन सुखं दुःखं च प्राप्यते ।

इममाध्यात्मिकं तापं जायते दुःक देहिनाम् ||१||
सर्वभूतेन संयोगात् सुखं दुःखं च जायते |
द्वितीयतापसंतापः सत्यं चैवाधिभौतिकः ||२||
शुभाशुभेन कर्मणा देहांते यमयातना |
स्वर्गनरकादिं भोक्तव्यमिदं चैवाधिदैविकम् ||३||
येक ताप आध्यात्मिक| दुजा तो आदिभूतिक |
तिसरा आदिदैविक| ताप जाणावा ||९||
आध्यात्मिक तो कोण| कैसी त्याची वोळखण |
आदिभूतिकांचें लक्षण| जाणिजे कैसें ||१०||
आदिदैविक तो कैसा| कवण तयाची दशा |
हेंहि विशद कळे ऐसा| विस्तार कीजे ||११||
हां जी म्हणोनि वक्ता| जाला कथा विस्तारिता |
आध्यात्मिक ताप आतां| सावध ऐका ||१२||
देह इंद्रिय आणी प्राण| यांचेनि योगें आपण |
सुखदुःखें सिणे जाण| या नांव आध्यात्मिक ||१३||
देहामधून जें आलें| इंद्रियें प्राणें दुःख जालें |
तें आध्यात्मिक बोलिलें| तापत्रईं ||१४||
देहामधून काये आलें| प्राणें कोण दुःख जालें |
आतां हें विशद केलें| पाहिजे कीं ||१५||
खरुज खवडे पुळिया नारु| नखरुडें मांजऱ्या देवि गोवरु |
देहामधील विकारु| या नांव आध्यात्मिक ||१६||
काखमांजरी केशतोड| वोखटें वर्ण काळफोड |
व्याधी मूळव्याधी माहाजड| या नांव आध्यात्मिक ||१७||
अंगुळवेडे गालफुगी| कंड लागे वाउगी |
हिरडी सुजे भरे बलंगी| या नांव आध्यात्मिक ||१८||
वाउगे फोड उठती| कां ते सुजे आंगकांती |
वात आणी तिडका लागती| या नांव आध्यात्मिक ||१९||

नाइटे अंदु गजकर्ण। पेहाचे पोट विस्तीर्ण ।
बैसलें टाळें फुटती कर्ण। या नांव आध्यात्मिक ।।२०।।
कुष्ट आणि वोला कुष्ट। पंड्यारोग अतिश्रेष्ठ ।
क्षयरोगाचे कष्ट। या नांव आध्यात्मिक ।।२१।।
वाटी वटक वायेगोळा। हातीं पाईं लागती कळा ।
भोवंडी लागे वेळोवेळां। या नांव आध्यात्मिक ।।२२।।
वोलांडा आणी वळ। पोटसुळाची तळमळ ।
आर्धशिसी उठे कपाळ। या नांव आध्यात्मिक ।।२३।।
दुःखे माज आणि मान। पुष्ठी ग्रीवा आणि वदन ।
अस्तिसांदे दुःखती जाण। या नांव आध्यात्मिक ।।२४।।
कुळिक तरळ कामिणी। मुरमा सुंठरें माळिणी ।
विदेसीं लागलें पाणी। या नांव आध्यात्मिक ।।२५।।
जळसोस आणी हिवारें। गिरीविरी आणी अंधारें ।
ज्वर पाचाव आणी शारें। या नांव आध्यात्मिक ।।२६।।
शैत्य उष्ण आणी तृषा। क्षुधा निद्रा आणी दिशा ।
विषयतृष्णेची दुर्दशा। या नांव आध्यात्मिक ।।२७।।
आळसी मूर्ख आणी अपेसी। भय उद्भवे मानसीं ।
विसराळु दुश्चित्त आहिर्निशी। या नांव आध्यात्मिक ।।२८।।
मूत्रकोड आणी परमें। रक्तपिती रक्तपरमें ।
खडाचढाचेनि श्रमे। या नांव आध्यात्मिक ।।२९।।
मुरडा हागवण उन्हाळे। दिशा कोंडतां आंदोळे ।
येक वेथा असोन न कळे। या नांव आध्यात्मिक ।।३०।।
गांठी ढळली जाले जंत। पडे आंव आणी रक्त ।
अन्न तैसेचि पडत। या नांव आध्यात्मिक ।।३१।।
पोटफुगी आणी तडस। भरला हिर लागला घांस ।
फोडी लागतां कासावीस। या नांव आध्यात्मिक ।।३२।।
उचकी लागली उसित गेला। पीत उसळलें उलाट झाला ।

खरे पडसा आणी खोंकला। या नांव आध्यात्मिक ||३३||
उसळला दमा आणी धाप। पडजिभ ढासि आणी कफ ।
मोवाज्वर आणी संताप। या नांव आध्यात्मिक ||३४||
कोणी सेंदूर घातलाअ। तेणें प्राणी निर्बुजला ।
घशामध्ये फोड जाला। या नांव आध्यात्मिक ||३५||
गळसोट्या आणी जीभ झडे। सदा मुखीं दुर्गंधी पडे ।
दंतहीन लागती किडे। या नांव आध्यात्मिक ||३६||
जरंडी घोलाणा गंडमाळा। अवचिता स्वयें फुटे डोळा ।
आपणचि कापी अंगुळा। या नांव आध्यात्मिक ||३७||
कळा तिडकी लागती। कां ते दंत उन्मळती ।
अधर जिव्हा रगडती। या नांव आध्यात्मिक ||३८||
कर्णदुःख नेत्र दुःख। नाना दुःखें घडे शोक ।
गर्भांध आणी नपुश्यक। या नांव आध्यात्मिक ||३९||
फुलें वडस आणी पडळें। कीड गर्ता रातांधळें ।
दुश्चित्त भ्रमिष्ट आणी खुळें। या नांव आध्यात्मिक ||४०||
मुकें बधीर राखोंडें। थोटें चळलें आणी वेडें ।
पांगुळ कुर्हें आणी पावडे। या नांव आध्यात्मिक ||४१||
तारसें घुलें काणें कैरें। गारोळें जामुन टाफरें ।
शडांगुळें गेंगाणें विदरें। या नांव आध्यात्मिक ||४२||
दांतिरें बोचिरें घानाळ। घ्राणहीन श्रोत्रहीन बरळ ।
अति कृश अति स्थूळ। या नांव आध्यात्मिक ||४३||
तोंतरें बोंबडें निर्बळ। रोगी कुरूप कुटीळ ।
मत्सरी खादाड तपीळ। या नांव आध्यात्मिक ||४४||
संतापी अनुतापी मत्सरी। कामिक हेवा तिरस्कारी ।
पापी अवगुणी विकारी। या नांव आध्यात्मिक ||४५||
उठवणें ताठा करक। आवटळे आणी लचक ।
सुजी आणी चालक। या नांव आध्यात्मिक ||४६||

सल आडवें गर्भपात। स्तनगुंते सनपात ।
संसारकोंडे आपमृत्य। या नांव आध्यात्मिक ।।४७।।
नखविख आणी हिंगुर्डें। बाष्ट आणी वावडें ।
उगीच दांतखीळ पडे। या नांव आध्यात्मिक ।।४८।।
झडती पातीं सुजती भवया। नेत्रीं होती राझणवडीया ।
चाळसी लागे प्राणियां। या नांव आध्यात्मिक ।।४९।।
वांग तिळ सुरमें लांसें। चामखिळ गलंडे मसें ।
चुकुर होइजे मानसें। या नांव आध्यात्मिक ।।५०।।
नाना फुग आणी आवाळें। आंगीं दुर्गंधी प्रबळे ।
चाईचाटी लाळ गळे। या नांव आध्यात्मिक ।।५१।।
नाना चिंतेची काजळी। नाना दुःखें चित्त पोळी ।
व्याधीवांचून तळमळी। या नांव आध्यात्मिक ।।५२।।
वृद्धपणीच्या आपदा। नाना रोग होती सदा ।
देह क्षीण सर्वदा। या नांव आध्यात्मिक ।।५३।।
नाना व्याधी नाना दुःखें। नाना भोग नाना खांडकें ।
प्राणी तळमळी शोकें। या नांव आध्यात्मिक ।।५४।।
ऐसा आध्यात्मिक ताप। पूर्वपापाचा संताप ।
सांगतां सरेना अमूप। दुःखसागर ।।५५।।
बहुत काय बोलावें। श्रोतीं संकेतें जाणावें ।
पुढें बोलिजे स्वभावें। आदिभूतिक ।।५६।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आध्यात्मिकतापनिरूपणनाम
समास सहावा ।।६।।३. ६

समास सातवा : आधिभौतिक ताप

||श्रीराम ||

मागां जालें निरूपण। आध्यात्मिकाचें लक्षण ।
आतां आदिभूतिक तो कोण। सांगिजेल ।।१।।

श्लोक ||सर्वभूतेन संयोगात् सुखं दुःखं च जायते |
द्वितीयतापसंतापः सत्यं चैवाधिभौतिकः ||
सर्व भूतांचेनि संयोगें| सुखदुःख उपजों लागे |
ताप होतां मन भंगे| या नांव आदिभूतिक ||२||
तरी या आदिभूतिकाचें लक्षण| प्रांजळ करूं निरूपण |
जेणें अनुभवास ये पूर्ण| वोळखी तापत्रयाची ||३||
ठेंचा लागती मोडती कांटे| विझती शस्त्रांचे धायटे |
सला सिलका आणी सरांटे| या नांव आदिभूतिक ||४||
अंग्या आणी काचकुहिरी| आवचटा लागे शरीरीं |
गांधील येऊन दंश करी| या नांव आदिभूतिक ||५||
मासी गोमासी मोहळमासी| मुंगी तेलमुंगी डांस दसी |
सोट जळू लागे यासी| आदिभूतिक बोलिजे ||६||
पिसा पिसोळे चांचण| कुसळें मुंगळे ढेंकुण |
विसीफ भोवर गोंचिड जाण| या नांव आदिभूतिक ||७||
गोंबी विंचु आणी विखार| व्याघ्र लाअंडिगे आणी शूकर |
गौसायळ सामर| या नांव आदिभूतिक ||८||
रानगाई रानम्हैसे| रानशकट्ट आणी रीसें |
रानहाती लांवपिसें| या नांव आदिभूतिक ||९||
सुसरीनें वोढून नेलें| कां तें आवचितें बुडालें |
आथवा खळाळीं पडिलें| या नांव आदिभूतिक ||१०||
नाना विखारें आजगर| नाना मगरें जळचर |
नाना वनचरें अपार| या नांव आदिभूतिक ||११||
अश्व वृषभ आणी खर| स्वान शूकर जंबुक मार्जर |
ऐसीं बहुविध क्रूर| या नांव आदिभूतिक ||१२||
ऐसीं कर्कशें भयानकें| बहुविध दुःखदायकें |
दुःखें दारुणें अनेकें| या नांव आदिभूतिक ||१३||
भिंती माळवंदे पडती| कडे भुयेरीं कोंसळती |

वृक्ष आंगावरी मोडती। या नांव आदिभूतिक ।।१४।।
कोणी येकाचा श्राप जडे। कोणी येकें केले चेडे ।
आधांतरी होती वेडे। या नांव आदिभूतिक ।।१५।।
कोणी येकें चाळविलें। कोणी येकें भ्रष्टविले ।
कोणी येकें धरून नेलें। या नांव आदिभूतिक ।।१६।।
कोणी येकें दिलें वीष। कोणी येकें लाविले दोष ।
कोणी येकें घातलें पाश। या नांव आदिभूतिक ।।१७।।
अवचिता सेर लागला। नेणो बिबवा चिडला ।
प्राणी धुरें जाजावला। या नांव आदिभूतिक ।।१८।।
इंगळावरी पाय पडे। शिळेखालें हात सांपडे ।
धावतां आडखुळे पडे। या नांव आदिभूतिक ।।१९।।
वापी कूप सरोवर। गर्ता कडा नदीतीर ।
आवचितें पडे शरीर। या नांव आदिभूतिक ।।२०।।
दुर्गाखालें कोंसळती। झाडावरून पडती ।
तेणें दुह्खें आक्रंदती। या नांव आदिभूतिक ।।२१।।
सीतें वोठ तरकती। हात पाव टांका फुटती ।
चिखल्या जिव्हाळ्या लागती। या नांव आदिभूतिक ।।२२।।
अशनपानाचिये वेळे। उष्ण रसें जिव्हा पोळे ।
दांत कस्करे आणी हरळे। या नांव आदिभूतिक ।।२३।।
पराधेन बाळपणीं। कुशब्दमारजाचणी ।
अन्नवस्त्रेंवीण आळणी। या नांव आदिभूतिक ।।२४।।
सासुरवास गालोरे। ठुणके लासणें चिमोरे ।
आलें रुदन न धरे। या नांव आदिभूतिक ।।२५।।
चुकतां कान पिळिती। कां तो डोळा हिंग घालिती ।
सर्वकाळ धारकीं धरिती। या नांव आदिभूतिक ।।२६।।
नाना प्रकारीचे मार। दुर्जन मारिती अपार ।
दुरी अंतरे माहेर। या नांव आदिभूतिक ।।२७।।

कर्णनासिक विंधिलें। बळेंचि धरून गोंधिलें ।
खोडी जालिया पोळविलें। या नांव आदिभूतिक ।।२८।।
परचक्रीं धरून नेलें। नीच यातीस दिधलें ।
दुर्दशा होऊन मेलें। या नांव आदिभूतिक ।।२९।।
नाना रोग उद्भवले। जे आध्यात्मिकीं बोलिले ।
वैद्य पंचाक्षरी आणिले। या नांव आदिभूतिक ।।३०।।
नाना वेथेचें निर्शन। व्हावया औषध दारुण ।
बळात्कारें देती जाण। या नांव आदिभूतिक ।।३१।।
नाना वल्लीचे रस। काडे गर्गोड कर्कश ।
घेतां होये कासावीस। या नांव आदिभूतिक ।।३२।।
ढाळ आणी उखाळ देती। पथ्य कठीण सांगती ।
अनुपान चुकतां विपत्ती। या नांव आदिभूतिक ।।३३।।
फाड रक्त फांसणी। गुल्लडागांची जाचणी ।
तेणें दुःखें दुःखवे प्राणी। या नांव आदिभूतिक ।।३४।।
रुचिक बिबवे घालिती। नाना दुःखें दडपे देती ।
सिरा तोडिती जळा लाविती। या नांव आदिभूतिक ।।३५।।
बहु रोग बहु औषधें। सांगतां अपारें अगाधें ।
प्राणी दुखवे तेणें खेदें। या नांव आदिभूतिक ।।३६।।
बोलाविला पंचाक्षरी। धूरमार पीडा करी ।
नाना यातना चतुरीं। आदिभूतिक जाणिजे ।।३७।।
दरवडे घालूनियां जना। तश्कर करिती यातना ।
तेणें दुःख होये मना। या नांव आदिभूतिक ।।३८।।
अग्नीचेनि ज्वाळें पोळे। तेणें दुःखें प्राणी हरंबळे ।
हानी जालियां विवळे। या नांव आदिभूतिक ।।३९।।
नाना मंदिरें सुंदरें। नाना रत्नांचीं भांडारें ।
दिव्यांबरें मनोहरें। दग्ध होती ।।४०।।
नाना धान्यें नाना पदार्थ। नाना पशु नाना स्वार्थ ।

नाना पात्रें नाना अर्थ। मनुष्यें भस्म होती ।।४१।।
आग्न लागला सेती। धान्यें बणव्या आणी खडकुती ।
युक्षदंड जळोन जाती। अकस्मात ।।४२।।
ऐसा आग्न लागला। अथवा कोणी लाविला ।
हानी जाली कां पोळला। या नांव आदिभूतिक ।।४३।।
ऐसें सांगतां बहुत। होती वन्हीचे आघात ।
तेणे दुःखें दुःखवे चित्त। या नांव आदिभूतिक ।।४४।।
हारपे विसरे आणी सांडे। नासे गाहाळ फुटे पडे ।
असाध्य होये कोणीकडे। या नांव आदिभूतिक ।।४५।।
प्राणी स्थानभ्रष्ट जालें। नाना पशूतें चुकलें ।
कन्यापुत्र गाहाळले। या नांव आदिभूतिक ।।४६।।
तश्कर अथवा दावेदार। आवचितां करिती संव्हार ।
लुटिती घरें नेती खिल्लार। या नांव आदिभूतिक ।।४७।।
नाना धान्यें केळी कापिती। पानमळां मीठ घालिती ।
ऐसे नाना आघात करिती। या नांव आदिभूतिक ।।४८।।
मैंद उचले खाणोरी। सुवर्णपंथी भुररेकरी ।
ठकु सिंतरु वरपेकरी। वरपा घालिती ।।४९।।
गठीछोडे द्रव्य सोडिती। नाना आळंकार काढिती ।
नाना वस्तु मूषक नेती। या नांव आदिभूतिक ।।५०।।
वीज पडे हिंव पडे। प्राणी प्रजंनी सांपडे ।
कां तो माहापुरीं बुडे। या नांव आदिभूतिक ।।५१।।
भोवरें वळणें आणी धार। वोसाणें लाटा अपार ।
वृश्चिक गोंबी आजगर। वाहोन जाती ।।५२।।
तयामधें प्राणी सांपडला। खडकी बेटीं आडकला ।
बुडत बुडत वांचला। या नांव आदिभूतिक ।।५३।।
मनासारिखा नसे संसार। कुरूप कर्कश स्त्री क्रूर ।
विधवा कन्या मूर्ख पुत्र। या नांव आदिभूतिक ।।५४।।

भूत पिशाच्च लागलें। आंगावरून वारें गेलें ।
अबद्धमंत्रे प्राणी चळलें। या नांव आदिभूतिक ।।५५।।
ब्राह्मणसमंध शरीरीं। बहुसाल पीडा करी ।
शनेश्वराचा धोका धरी। या नांव आदिभूतिक ।।५६।।
नाना ग्रहे काळवार। काळतिथी घातचंद्र ।
काळवेळ घातनक्षत्र। या नांव आदिभूतिक ।।५७।।
सिंक पिंगळा आणी पाली। वोखटें होला काक कलाली ।
चिंता काजळी लागली। या नांव आदिभूतिक ।।५८।।
दिवटा सरवदा भाकून गेला। अंतरीं धोका लागला ।
दुःस्वप्नें जाजावला। या नांव आदिभूतिक ।।५९।।
भालु भुंके स्वान रडे। पाली अंगावरी पडे ।
नाना चिन्हें चिंता पवाडे। या नांव आदिभूतिक ।।६०।।
बाहेरी निघतां अपशकून। नाना प्रकारें विछिन्न ।
तेणें गुणें भंगे मन। या नांव आदिभूतिक ।।६१।।
प्राणी बंदी सांपडला। यातने वरपडा जाला ।
नाना दुःखें दुःखवला। या नांव आदिभूतिक ।।६२।।
प्राणी राजदंड पावत। जेरबंद चाबुक वेत ।
दरेमार तळवेमार होत। या नांव आदिभूतिक ।।६३।।
कोरडे पारंब्या फोक। बहुप्रकारें अनेक ।
बहुताडिती आदिभूतिक। या नांव बोलिजे ।।६४।।
मोघरीमार बुधलेमार। चौखुरून डंगारणेमार ।
बुक्या गचांड्या गुढघेमार। या नांव आदिभूतिक ।।६५।।
लाता तपराखा सेणमार। कानखडे दगडमार ।
नाना प्रकारींचे मार। या नांव आदिभूतिक ।।६६।।
टांगणें टिपऱ्या पिछोडे। बेडी बुधनाल कोलदंडे ।
रक्षणनिग्रह चहूंकडे। या नांव आदिभूतिक ।।६७।।
नाकवणी चुनवणी। मीठवणी रायवणी ।

गुळवण्याची जाचणी। या नांव आदिभूतिक ।।६८।।
जळामध्यें बुचकळिती। हस्तीपुढें बांधोन टाकिती ।
हाकिती छळिती यातायाती। या नांव आदिभूतिक ।।६९।।
कर्णछेद घ्राणछेद। हस्तछेद पादछेद ।
जिव्हाछेद अधरछेद। या नांव आदिभूतिक ।।७०।।
तीरमार सुळीं देती। नेत्र वृषण काढिती ।
नखोनखीं सुया मारिती। या नांव आदिभूतिक ।।७१
पारड्यामध्यें घालणें। कां कडेलोट करणें ।
कां भांड्यामुखें उडवणें। या नांव आदिभूतिक ।।७२।।
कानीं खुंटा आदळिती। अपानीं मेखा मारिती ।
खाल काढून टाकिती। या नांव आदिभूतिक ।।७३।।
भोत आणी बोटबोटी। अथवा गळ घालणें कंठीं ।
सांडस लावून आटाटी। या नांव आदिभूतिक ।।७४।।
सिसें पाजणें वीष देणें। अथवा सिरछेद करणें ।
कां पायातळीं घालणें। या नांव आदिभूतिक ।।७५।।
सरड मांजरें भरिती। अथवा फांसीं नेऊन देती ।
नानापरी पीडा करिती। या नांव आदिभूतिक ।।७६।।
स्वानप्रळये व्याघ्रप्रळये। भूतप्रळये सुसरीप्रळये ।
शस्त्रप्रळये विझप्रळये। या नांव आदिभूतिक ।।७७।।
सीरा वोढून घेती। टेंभें लाउन भाजिती ।
ऐशा नाना विपत्ती। या नांव आदिभूतिक ।।७८।।
मनुष्यहानी वित्तहानी। वैभवहानी महत्वहानी ।
पशुहानी पदार्थहानी। या नांव आदिभूतिक ।।७९।।
बाळपणीं मरे माता। तारुण्यपणीं मरे कांता ।
वृद्धपणीं मृत्य सुता। या नांव आदिभूतिक ।।८०।।
दुःख दारिद्र आणी रुण। विदेशपळणी नागवण ।
आपदा अनुपत्ति कदान्न। या नांव आदिभूतिक ।।८१।।

आकांत वाखाप्रळये। युद्ध्य होतां पराजये ।
जिवलगांचा होये क्षये। या नांव आदिभूतिक ।।८२।।
कठीण काळ आणी दुष्काळ। साशंक आणी वोखटी वेळ ।
उद्वेग चिंतेचे हळाळ। या नांव आदिभूतिक ।।८३।।
घाणा चरखीं सिरकला। चाकाखालें सांपडला ।
नाना वन्हींत पडिला। या नांव आदिभूतिक ।।८४।।
नाना शस्त्रें भेदिला। नाना स्वापदीं भक्षिला ।
नाना बंदीं पडिला। या नांव आदिभूतिक ।।८५।।
नाना कुवासें निर्बुजे। नाना अपमानें लाजे ।
नाना शोकें प्राणी झिजे। या नांव आदिभूतिक ।।८६।।
ऐसें सांगतां अपार। आहेत दुःखाचे डोंगर ।
श्रोतीं जाणावा विचार। आदिभूतिकाचा ।।८७।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आदिभौतिकतापनिरूपणनाम
समास सातवा ।।७।।३. ७

समास आठवा : आधिदैविक ताप

||श्रीराम ||

मागां बोलिला आध्यात्मिक। त्याउपरीं आदिभूतिक ।
आतां बोलिजेल आदिदैविक। तो सावध ऐका ।।१।।
श्लोक: शुभाशुभेन कर्मणा देहांते यमयातना ।
स्वर्गनरकादिभोक्तव्यमिदं चैवाधिदैविकम् ।।
शुभाशुभ कर्मानें जना। देहांतीं येमयातना ।
स्वर्ग नर्क भोग नाना। या नांव आधिदैविक ।।२।।
नाना दोष नाना पातकें। मदांधपणें अविवेकें ।
केलीं, परी तें दुःखदायकें। येमयातना भोगविती ।।३।।
आंगबळें द्रव्यबळें। मनुष्यबळें राजबळें ।
नाना सामर्थ्याचेनि बळें। अकृत्य करिती ।।४।।

नीती सांडूनियां तत्वतां। करूं नये तेंचि करितां ।
येमयातना भोगितां। जीव जाये ।।५।।
डोळे झांकून स्वार्थबुद्धीं। नाना अभिळाश कुबुद्धीं ।
वृत्ति भूमिसिमा सांधी। द्रव्य दारा पदार्थ ।।६।।
मातलेपणें उन्मत्त। जीवघात कुटुंबघात ।
अप्रमाण क्रिया करीत। म्हणौन येमयातना ।।७।।
मर्यादा सांडूनि चालती। ग्रामा दंडी ग्रामाधिपती ।
देशा दंडी देशाधिपती। नीतिन्याय सांडितां ।।८।।
देशाधिपतीस दंडिता रावो। रायास दंडिता देवो ।
राजा न करितां नीतिन्यावो। म्हणौन यमयातना ।।९।।
अनीतीनें स्वार्थ पाहे। राजा पापी होऊन राहे ।
राज्याअंतीं नर्क आहे। म्हणौनियां ।।१०।।
राजा सांडितां राजनीति। तयास येम गांजिती ।
येम नीति सांडितां धावती। देवगण ।।११।।
ऐसी मर्यादा लाविली देवें। म्हणौनि नीतीनें वर्तावें ।
नीति न्याय सांडितां भोगावें। येमयातनेसी ।।१२।।
देवें प्रेरिले येम। म्हणौनि आदिदैविक नाम ।
तृतीय ताप दुर्गम। येमयातनेचा ।।१३।।
येमदंड येमयातना। शास्त्रीं बोलिले प्रकार नाना ।
तो भोग कदापि चुकेना। या नांव आदिदैविक ।।१४।।
येमयातनेचे खेद। शास्त्रीं बोलिले विशद ।
शेरीरीं घालून, अप्रमाद- । नाना प्रकारें ।।१५।।
पापपुण्याचीं शरीरे। स्वर्गीं असती कळिवरें ।
त्यांत घालून नाना प्रकारें। पापपुण्य भोगविती ।।१६।।
नाना पुण्यें विळास। नाना दोषें यातना कर्कश ।
शास्त्रीं बोलिलें अविश्वास- । मानूंच नये ।।१७।।
वेदाज्ञेनें न चालती। हरिभक्ती न करिती ।

त्यास येमयातना करिती। या नांव आदिदैविक ||१८||
अक्षोभ नर्की उदंड जीव। जुनाट किडे करिती रवरव ।
बांधोन टाकिती हातपाव। या नांव आदिदैविक ||१९||
उदंड पैस लाह्यान मुख। कुंभाकार कुंड येक ।
दुर्गंधी उकाडा कुंभपाक। । या नांव आदिदैविक ||२०||
तप्तभूमिका ताविती। जळत स्थंभ पोटाळविती ।
नाना सांडस लाविती। या नांव आदिदैविक ||२१||
येमदंडाचे उदंड मार। यातनेची सामग्री अपार ।
भोग भोगिती पाअपी नर। या नांव आदिदैविक ||२२||
पृथ्वीमध्यें मार नाना। त्याहून कठीण येमयातना ।
मरितां उसंतचि असेना। या नांव आदिदैविक ||२३||
चौघे चौंकडे वोढिती। येक ते झोंकून पाडिती ।
ताणिती मारिती वोढूनि नेती। या नांव आदिदैविक ||२४||
उठवेना बसवेना। रडवेना पडवेना ।
यातनेवरी यातना। या नांव आदिदैविक ||२५||
आक्रंदे रडे आणि फुंजे। धकाधकीनें निर्बुजे ।
झुर्झरों पंजर होऊन झिजे। या नांव आदिदैविक ||२६||
कर्कश वचनें कर्कश मार। यातनेचे नाना प्रकार ।
त्रास पावती दोषी नर। या नांव आदिदैविक ||२७||
मागां बोलिलां राजदंड। त्याहून येमदंड उदंड ।
तेथील यातना प्रचंड। भीमरूप दारुण ||२८||
आध्यात्मिक आदिभूतिक। त्याहूनि विशेष आदिदैविक ।
अल्प संकेतें कांहींयेक। कळावया बोलिलें ||२९||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आधिदैविकतापनिरूपणनाम
समास आठवा ||८||३. ८

समास नववा : मृत्युनिरूपण

||श्रीराम ||

संसार म्हणिजे सवेंच स्वार। नाहीं मरणास उधार ।
मापीं लागलें शरीर। घडीनें घडी ||१||
नित्य काळाची संगती। न कळे होणाराची गती ।
कर्मासारिखे प्राणी पडती। नाना देसीं विदेसीं ||२||
सरतां संचिताचें शेष। नाहीं क्षणाचा अवकाश ।
भरतां न भरतां निमिष्य। जाणें लागे ||३||
अवचितें काळाचे म्हणियारे। मारित सुटती येकसरें ।
नेऊन घालिती पुढारें। मृत्युपंथे ||४||
होतां मृत्याची आटाटी। कोणी घालूं न सकती पाठीं ।
सर्वत्रांस कुटाकुटी। मागेंपुढें होतसे ||५||
मृत्युकाळ काठी निकी। बैसे बळियाचे मस्तकीं ।
माहाराजे बळिये लोकीं। राहों न सकती ||६||
मृत्य न म्हणे किं हा क्रूर। मृत्य न म्हणे हा जुंझार ।
मृत्य न म्हणे संग्रामशूर। समरांगणीं ||७||
मृत्य न म्हणे किं हा कोपी। मृत्य न म्हणे हा प्रतापी ।
मृत्य न म्हणे उग्ररूपी। माहांखळ ||८||
मृत्य न म्हणे बलाढ्य। मृत्य न म्हणे धनाढ्य ।
मृत्य न म्हणे आढ्य। सर्व गुणें ||९||
मृत्य न म्हणे हा विख्यात। मृत्य न म्हणे हा श्रीमंत ।
मृत्य न म्हणे हा अद्भुत। पराक्रमी ||१०||
मृत्य न म्हणे हा भूपती। मृत्य न म्हणे हा चक्रवती ।
मृत्य न म्हणे हा करामती। कैवाड जाणे ||११||
मृत्य न म्हणे हा हयपती। मृत्य न म्हणे गजपती ।
मृत्य न म्हणे नरपती। विख्यात राजा ||१२||
मृत्य न म्हणे वरिष्ठ जनीं। मृत्य न म्हणे राजकारणी ।
मृत्य न म्हणे वेतनी। वेतनधर्ता ||१३||

मृत्य न म्हणे देसाई। मृत्य न म्हणे वेवसाई ।
मृत्य न म्हणे ठाई ठाई। पुंड राजे ।।१४।।
मृत्य न म्हणे मुद्राधारी। मृत्य न म्हणे व्यापारी ।
मृत्य न म्हणे परनारी। राजकन्या ।।१५।।
मृत्य न म्हणे कार्याकारण। मृत्य न म्हणे वर्णावर्ण ।
मृत्य न म्हणे हा ब्राह्मण। कर्मनिष्ठ ।।१६।।
मृत्य न म्हणे वित्पन्न। मृत्य न म्हणे संपन्न ।
मृत्य न म्हणे विद्वज्जन। समुदाई ।।१७।।
मृत्य न म्हणे हा धूर्त। मृत्य न म्हणे बहुश्रुत ।
मृत्य न म्हणे हा पंडित। माहाभला ।।१८।।
मृत्य न म्हणे पुराणिक। मृत्य न म्हणे हा वैदिक ।
मृत्य न म्हणे हा याज्ञिक। अथवा जोसी ।।१९।।
मृत्य न म्हणे अग्निहोत्री। मृत्य न म्हणे हा श्रोत्री ।
मृत्य न म्हणे मंत्रयंत्री। पूर्णागमी ।।२०।।
मृत्य न म्हणे शास्त्रज्ञ। मृत्य न म्हणे वेदज्ञ ।
मृत्य न म्हणे सर्वज्ञ। सर्व जाणे ।।२१।।
मृत्य न म्हणे ब्रह्मत्या। मृत्य न म्हणे गोहत्या ।
मृत्य न म्हणे नाना हत्या। स्त्रीबाळकादिक ।।२२।।
मृत्य न म्हणे रागज्ञानी। मृत्य न म्हणे ताळज्ञानी ।
मृत्य न म्हणे तत्वज्ञानी। तत्ववेत्ता ।।२३।।
मृत्य न म्हणे योग्याभ्यासी। मृत्य न म्हणे संन्यासी ।
मृत्य न म्हणे काळासी। वंचूं जाणे ।।२४।।
मृत्य न म्हणे हा सावध। मृत्य न म्हणे हा सिद्ध ।
मृत्य न म्हणे वैद्य प्रसिद्ध। पंचाक्षरी ।।२५।।
मृत्य न म्हणे हा गोसावी। मृत्य न म्हणे हा तपस्वी ।
मृत्य न म्हणे हा मनस्वी। उदासीन। २६।।
मृत्य न म्हणे ऋषेश्वर। मृत्य न म्हणे कवेश्वर ।

मृत्य न म्हणे दिगंबर। समाधिस्थ ||२७||
मृत्य न म्हणे हठयोगी। मृत्य न म्हणे राजयोगी ।
मृत्य न म्हणे वीतरागी। निरंतर ||२८||
मृत्य न म्हणे ब्रह्मच्यारी। मृत्य न म्हणे जटाधारी ।
मृत्य न म्हणे निराहारी। योगेश्वर ||२९||
मृत्य न म्हणे हा संत। मृत्य न म्हणे हा महंत ।
मृत्य न म्हणे हा गुप्त। होत असे ||३०||
मृत्य न म्हणे हा स्वाधेन। मृत्य न म्हणे हा पराधेन ।
सकळ जीवांस प्राशन। मृत्युचि करी ||३१||
येक मृत्युमार्गी लागले। येकीं आर्धपंथ क्रमिले ।
येक ते सेवटास गेले। वृद्धपणीं ||३२||
मृत्य न म्हणे बाळ तारुण्य। मृत्य न म्हणे सुलक्षण ।
मृत्य न म्हणे विचक्षण। बहु बोलिका ||३३||
मृत्य न म्हणे हा आधारु। मृत्य न म्हणे उदार ।
मृत्य न म्हणे हा सुंदर। चतुरांग जाणे ||३४||
मृत्य न म्हणे पुण्यपुरुष। मृत्य न म्हणे हरिदास ।
मृत्य न म्हणे विशेष। सुकृती नर ||३५||
आतां असो हें बोलणें। मृत्यापासून सुटिजे कोणें ।
मागेंपुढें विश्वास जाणें। मृत्युपंथें ||३६||
च्यारी खाणी च्यारी वाणी। चौऱ्यासी लक्ष जीवयोनी ।
जन्मा आले तितुके प्राणी। मृत्य पावती ||३७||
मृत्याभेणें पळों जातां। तरी मृत्य सोडिना सर्वथा ।
मृत्यास न ये चुकवितां। कांहीं केल्या ||३८||
मृत्य न म्हणे हा स्वदेसी। मृत्य न म्हणे हा विदेसी ।
मृत्य न म्हणे हा उपवासी। निरंतर ||३९||
मृत्य न म्हणे थोर थोर। मृत्य न म्हणे हरिहर ।
मृत्य न म्हणे अवतार। भगवंताचे ||४०||

श्रोतीं कोप न करावा। हा मृत्यलोक सकळांस ठावा ।
उपजला प्राणी जाईल बरवा। मृत्यपंथें ।।४१।।
येथें न मनावा किंत। हा मृत्यलोक विख्यात ।
प्रगट जाणती समस्त। लहान थोर ।।४२।।
तथापी किंत मानिजेल। तरी हा मृत्यलोक नव्हेल ।
याकारणें नासेल। उपजला प्राणी ।।४३।।
ऐसें जाणोनियां जीवें। याचें सार्थकचि करावें ।
जनीं मरोन उरवावें। कीर्तिरूपें ।।४४।।
येरवीं प्राणी लहान थोर। मृत्य पावती हा निर्धार ।
बोलिलें हें अन्यथा उत्तर। मानूंची नये ।।४५।।
गेले वहुत वैभवाचे। गेले बहुत आयुष्याचे ।
गेले अगाध महिमेचे। मृत्यपंथें ।।४६।।
गेले बहुत पराक्रमी। गेले बहुत कपटकर्मी ।
गेले बहुत संग्रामी। संग्रामसौरे ।।४७।।
गेले बहुतां बळांचे। गेले बहुतां काळांचे ।
गेले बहुतां कुळांचे। कुळवंत राजे ।।४८।।
गेले बहुतांचे पाळक। गेले बुद्धीचे चाळक ।
गेले युक्तीचे तार्किक। तर्कवादी ।।४९।।
गेले विद्येचे सागर। गेले बळाचे डोंग़र ।
गेले धनाचे कुबेर। मृत्यपंथे ।।५०।।
गेले बहुत पुरुषार्थाचे। गेले बहुत विक्रमाचे ।
गेले बहुत आटोपाचे। कार्यकर्ते ।।५१।।
गेले बहुत शस्त्रधारी। गेले बहुत परोपकारी ।
गेले बहुत नाअनापरी। धर्मरक्षक ।।५२।।
गेले बहुत प्रतापाचे। गेले बहुत सत्कीर्तीचे ।
गेले बहुत नीतीचे। नीतिवंत राजे ।।५३।।
गेले बहुत मतवादी। गेले बहुत कार्यवादी ।

गेले बहुत वेवादी। बहुतांपरीचे ||५४||
गेलीं पंडितांची थाटें। गेलीं शब्दांचीं कचाटें |
गेलीं वादकें अचाटें। नाना मतें ||५५||
गेले तापषांचे भार। गेले संन्यासी अपार |
गेले विचारकर्ते सार। मृत्यपंथे ||५६||
गेले बहुत संसारी। गेले बहुत वेषधारी |
गेले बहुत नानापरी। नाना छंद करूनी ||५७||
गेले ब्राह्मणसमुदाये। गेले बहुत आच्यार्य |
गेले बहुत सांगों काये। किती म्हणौनि ||५८||
असो ऐसे सकळहि गेले। परंतु येकचि राहिले |
जे स्वरुपाकार जाले। आत्मज्ञानी ||५९||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे मृत्यनिरूपणनाम
समास नववा ||९||३. ९

समास दहावा : वैराग्य निरूपण

||श्रीराम ||

संसार म्हणिजे माहापूर। माजीं जळचरें अपार |
डंखूं धावती विखार। काळसर्प ||१||
आशा ममता देहीं बेडी। सुसरी करिताती तडातोडी |
नेऊन दुःखाचे सांकडी- | माजीं घालिती ||२||
अहंकारनक्रें उडविलें। नेऊनि पाताळीं बुडविलें |
तेथुनियां सोडविलें। न वचे प्राणी ||३||
काम =मगरमिठी सुटेना। तिरस्कार लागला तुटेना |
मद मत्सर वोहटेना। भूलि पडिली ||४||
वासनाधामिणी पडिली गळां। घालून वेंटाळें वमी गरळा |
जिव्हा लाळी वेळोवेळां। भयानक ||५||
माथां प्रपंचाचें वोझें। घेऊन म्हणे माझें माझें |

बुडतांही न सोडी, फुंजे। कुळाभिमानें ।।६।।
पडिलें भ्रांतीचें अंधारें। नागविलें अभिमानचोरें ।
आलें अहंतेचें काविरें। भूतबाधा ।।७।।
बहुतेक आवर्तीं पडिले। प्राणी वाहातचि गेले ।
जेंहिं भगवंतासी बोभाईलें। भावार्थबळें ।।८।।
देव आपण घालूनि उडी। तयांसी नेलें पैलथडी ।
येर तें अभाविकें बापुडीं। वाहातचि गेलीं ।।९।।
भगवंत भावाचा भुकेला। भावार्थ देखोन भुलला ।
संकटीं पावे भाविकाला। रक्षितसे ।।१०।।
जयास भगवंत आवडे। तयाचें देवासीं सांकडें ।
संसारदुःख सकळ उडे। निजदासाचें ।।११।।
जे अंकित ईश्वराचे। तयांस सोहळे निजसुखाचे ।
धन्य तेचि दैवाचे। भाविक जन ।।१२।।
जैसा भाव जयापासीं। तैसा दैव तयासी ।
जाणे भाव अंतरसाक्षी। प्राणीमात्रांचा ।।१३।।
जरी भाव असिला माईक। तरी देव होये माहा ठक ।
नवल तयाचें कौतुक। जैशास तैसा ।।१४।।
जैसें जयाचें भजन। तैसेंची दे समाधान ।
भाव होतां किंचित न्यून। आपणहि दुरावे ।।१५।।
दर्पणीं प्रतिबिंब दिसे। जैस्यास तैसें भासे ।
तयाचें सूत्र असे। आपणाच पासीं ।।१६।।
जैसें आपण करावें। तैसेंचि तेणें व्हावें ।
जरी डोळे पसरूनि पाहावें। तरी तेंही टवकारे ।।१७।।
भृकुटीस घालून मिठी। पाहातां क्रोधें तेंहि उठी ।
आपण हास्य करितां पोटीं। तेंहि आनंदे ।।१८।।
जैसा भाव प्रतिबिंबला। तयाचाचि देव जाला ।
जो जैसें भजे त्याला। तैसाचि वोळे ।।१९।।

भावें परामार्थाचिया वाटा। वाहाती भक्तीचिया पेंठा ।
भरला मोक्षाचा चोहाटा। सज्जनसंगें ||२०||
भावें भजनीं जे लागले। ते ईश्वरी पावन जाले ।
भावार्थबळें उद्धरिले। पूर्वज तेहीं ||२१||
आपण स्वयें तरले। जनासहि उपेगा आले ।
कीर्तिश्रवणें जाले। अभक्त, भावार्थी ||२२||
धन्य तयांची जननी। जे लागले हरिभजनीं ।
तेहिंच येक जन्म जनीं। सार्थक केला ||२३||
तयांची वर्णूं काय थोरी। जयांचा भगवंत कैवारी ।
कासे लाऊन उतरी। पार दुःखाचा ||२४||
बहुतां जन्मांचे सेवटीं। जेणें चुके अटाटी ।
तो हा नरदेह भेटी। करी भगवंतीं ||२५||
म्हणौन धन्य ते भाविक जन। जेंहिं जोडिलें हरिनिधान ।
अनंत जन्मांतरींचें पुण्य। फळासि आलें ||२६||
आयुष्य हेचि रत्नपेटी। माजीं भजनरत्नें गोमटीं ।
ईश्वरीं अर्पूनिया लुटी। आनंदाची करावी ||२७||
हरिभक्त वैभवें कनिष्ठ। परी तो ब्रह्मादिकां वरिष्ठ ।
सदा सर्वदा संतुष्ट। नैराशबोधें ||२८||
धरून ईश्वराची कास। केली संसाराची नैराश ।
तयां भाविकां जगदीश। सबाह्य सांभाळी ||२९||
जया संसाराचें दुःख। विवेकें वाटे परमसुख ।
संसारसुखाचेनि पढतमूर्ख। लोधोन पडती ||३०||
जयांचा ईश्वरीं जिव्हाळा। ते भोगिती स्वानंदसोहळा ।
जयांचा जनावेगळा। ठेवा आक्षै ||३१||
ते आक्षै सुखें सुखावले। संसारदुःखें विसरले ।
विषयेरंगी वोरंगले। श्रीरंगरंगीं ||३२||
तयांस फावली नरदेह पेटी। केली ईश्वरेंसिं साटी ।

येरें अभाविकें करंटीं। नरदेह गेला ।।३३।।
आवचटें निधान जोडलें। तें कवडिच्या बदल नेलें ।
तैसें आयुष्य निघोनि गेलें। अभाविकाचें ।।३४।।
बहुता तपाचा सांठा। तेएणें लाधला परीस गोटा ।
परी तो ठाईंचा करंटा। भोगूंच नेणे ।।३५।।
तैसा संसारास आला। मायाजाळीं गुंडाळला ।
अंतीं येकलाचि गेला। हात झाडुनी ।।३६।।
या नरदेहाचेनि संगतीं। बहुत पावले उत्तम गती ।
येकें बापुडी यातायाती। वरपडी जालीं ।।३७।।
या नरदेहाचेनि लागवेगें। सार्थक करावे संतसंगें ।
नीचयोनीं दुःख मागें। बहुत भोगिलें ।।३८।।
कोण समयो येईल कैसा। याचा न कळे किं भर्वसा ।
जैसे पक्षी दाही दिशा। उडोन जाती ।।३९।।
तैसें वैभव हें सकळ। कोण जाणे कैसी वेळ ।
पुत्रकळत्रादि सकळ। विघडोन जाती ।।४०।।
पाहिली घडी नव्हे आपुली। वयसा तरी निघोन गेली ।
देह पडतांच ठेविली- । आहे नींच योनी ।।४१।।
स्वान शुकरादिक नीच याती। भोगणें घडे विपत्ती ।
तेथे कांहीं उत्तम गती। पाविजेत नाहीं ।।४२।।
मागा गर्भवासीं आटाटी। भोगितां जालासि रे हिंपुटी ।
तेथुनियां थोरा कष्टीं। सुटलासि दैवें ।।४३।।
दुःख भोगिलें आपुल्या जीवें। तेथें कैचिं होतीं सर्वें ।
तैचेंचि पुढें येकलें जावें। लागेल बापा ।।४४।।
कैंचि माता कैंचा पिता। कैंचि बहिण कैंचा भ्राता ।
कैंचीं सुहृदें कैंची वनिता। पुत्रकळत्रादिक ।।४५।।
हे तूं जाण मावेचीं। आवघीं सोइरीं सुखाचीं ।
हे तुझ्या सुखदुःखाचीं। सांगाती नव्हेती ।।४६।।

कैंचा प्रपंच कैंचे कुळ। कासया होतोसी व्याकुळ ।
धन कण लक्ष्मी सकळ। जाइजणें ।।४७।।
कैंचें घर कैंचा संसार। कासया करिसी जोजार ।
जन्मवरी वाहोन भार। सेखीं सांडून जासी ।।४८।।
कैंचें तारुण्य कैंचे वैभव। कैंचें सोहळे हावभाव ।
हें सकळहि जाण माव। माईक माया ।।४९।।
येच क्षणीं मरोन जासी। तरी रघुनाथीं अंतरलासी ।
माझें माझें म्हणतोसी। म्हणौनियां ।।५०।।
तुवां भोगिल्या पुनरावृत्ती। ऐसीं मायबापें किती ।
स्त्री कन्या पुत्र होती। लक्षानलक्ष ।।५१।।
कर्मयोगें सकळ मिळालीं। येके स्थळीं जन्मास आलीं ।
तें तुवां आपुलीं मानिलीं। कैसीं रे पढतमूर्खा ।।५२।।
तुझें तुज नव्हे शरीर। तेथें इतरांचा कोण विचार ।
आतां येक भगवंत साचार। धरीं भावार्थबळें ।।५३।।
येका दुर्भराकारणें। नाना नीचांची सेवा करणें ।
नाना स्तुती आणी स्तवनें। मर्यादा धरावी ।।५४।।
जो अन्न देतो उदरासी। शेरीर विकावें लागे त्यासी ।
मां जेणें घातलें जन्मासी। त्यासी कैसें विसरावें ।।५५।।
अहिर्निशीं ज्या भगवंता। सकळ जिवांची लागली चिंता ।
मेघ वरुषे जयाची सत्ता। सिंधु मर्यादा धरी ।।५६।।
भूमि धरिली धराधरें। प्रगट होईजे दिनकरें ।
ऐसी सृष्टी सत्तामात्रें। चालवी जो कां ।।५७।।
ऐसा कृपाळु देवाधिदेव। नेणवे जयाचें लाघव ।
जो सांभाळी सकळ जीव। कृपाळुपणें ।।५८।।
ऐसा सर्वात्मा श्रीराम- । सांडून, धरिती विषयकाम ।
ते प्राणी दुरात्मे अद्धम। केलें पावती ।।५९।।
रामेविण जे जे आस। तितुकी जाणावी नैराश ।

माझें माझें सावकाश। सीणचि उरे ।।६०।।
जयास वाटे सीण व्हावा। तेणें विषयो चिंतीत जावा ।
विषयो न मिळतां जीवा। तगबग सुटे ।।६१।।
सांडून राम आनंदघन। ज्याचे मनीं विषयचिंतन ।
त्यासी कैंचें समाधान। लोलंगतासी ।।६२।।
जयास वाटे सुखचि असावें। तेणें रघुनाथभजनीं लागावें ।
स्वजन सकळही त्यागावे। दुःखमूळ जे ।।६३।।
जेथें वासना झोंबोन पडे। तेणेंचि अपायें दुःख जडे ।
म्हणौनि विषयवासना मोडे। तो येक सुखी ।।६४।।
विषयजनित जें जें सुख। तेथेंचि होतें परम दुःख ।
पूर्वी गोड अंतीं शोक। नेमस्त आहे ।।६५।।
गळ गिळितां सुख वाटे। वोढून घेतां घसा फाटे ।
कां तें बापुडें मृग आपटे। चारा घेऊन पळतां ।।६६।।
तैसी विषयसुखाची गोडी। गोड वाटे परी ते कुडी ।
म्हणौनियां आवडी। रघुनाथीं धरावी। ६७।।
ऐकोनि बोले भाविक। कैसेनि घडे जी सार्थक ।
सांगा स्वामी येमलोक। चुके जेणें ।।६८।।
देवासी वास्तव्य कोठें। तो मज कैसेंनि भेटे ।
दुःखमूळ संसार तुटे। कोणेपरी स्वामी ।।६९।।
धडपुडी भगवत्प्राप्ती- । होऊन, चुके अधिगती ।
ऐसा उपाये कृपामूर्ती। मज दीनास करावा ।।७०।।
वक्ता म्हणे हो येकभावें। भगवद्भजन करावें ।
तेणें होईल स्वभावें। समाधान ।।७१।।
कैसें करावें भगवद्भजन। कोठें ठेवावें हें मन ।
भगवद्भजनाचें लक्षण। मज निरोपावें ।।७२।।
ऐसा म्लानवदनें बोले। धरिले सद्दृढ पाऊलें ।
कंठ सद्गदित, गळाले। अश्रुपात दुःखें ।।७३।।

देखोन शिष्याची अनन्यता। भावें वोळला सद्गुरु दाता ।
स्वानंद तुंबळेल आतां। पुढिले समासीं ।।७४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे वैराग्यनिरूपणनाम
समास दहावा ।।१०।।३. १०
|| दशक तिसरा समाप्त ||

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ४ ||

||दशक चौथा : नवविधा भक्तिनाम ||४||
समास पहिला : श्रवणभक्ती
||श्रीराम ||
जयजय जी गणनाथा। तूं विद्यावैभवें समर्था ।
अध्यात्मविद्येच्या परमार्था। मज बोलवावें ||१||
नमूं शारदा वेदजननी। सकळ सिद्धि जयेचेनी ।
मानस प्रवर्तलें मननीं। स्फूर्तिरूपें ||२||
आतां आठऊं सद्गुरु। जो पराचाहि परु ।
जयाचेनि ज्ञानविचारु। कळों लागे ||३||
श्रोतेन पुसिलें बरवें। भगवद्भजन कैसें करावें ।
म्हणौनि बोलिलें स्वभावें। ग्रंथांतरीं ||४||
सावध होऊन श्रोतेजन। ऐका नवविधा भजन ।
सत्शास्त्रीं बोलिले, पावन- । होईजे येणें ||५||
श्लोक ||श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ||
नवविधा भजन बोलिलें। तेंचि पुढें प्रांजळ केलें ।
श्रोतीं अवधान दिधलें। पाहिजे आतां ||६||
प्रथम भजन ऐसें जाण। हरिकथापुराणश्रवण ।

नाना अध्यात्मनिरूपण। ऐकत जावें ||७||
कर्ममार्ग उपासनामार्ग। ज्ञानमार्ग सिद्धांतमार्ग ।
योगमार्ग वैराग्यमार्ग। ऐकत जावे ||८||
नाना व्रतांचे महिमे। नाना तीर्थांचे महिमे ।
नाना दानांचे महिमे। ऐकत जावे ||९||
नाना माहात्म्यें नाना स्थानें। नाना मंत्र नाना साधनें ।
नाना तपें पुरश्चरणें। ऐकत जावीं ||१०||
दुग्धाहारी निराहारी। फळाहारी पर्णाहारी ।
तृणाहारी नानाहारी। कैसे ते ऐकावे ||११||
उष्णवास जळवास। सीतवास आरण्यवास ।
भूगर्भ आणी आकाशवास। कैसे ते ऐकावे ||१२||
जपी तपी तामस योगी। नाना निग्रह हटयोगी ।
शाक्तआगम आघोरयोगी। कैसे ते ऐकावे ||१३||
नाना मुद्रा नाना आसनें। नाना देखणीं लक्षस्थानें ।
पिंडज्ञानें तत्वज्ञानें। कैसीं तें ऐकावीं ||१४||
नाना पिंडांची रचना। नाना भूगोळरचना ।
नाना सृष्टीची रचना। कैसी ते ऐकावी ||१५||
चंद्र सूर्य तारामंडळें। ग्रहमंडळें मेघमंडळें ।
येकवीस स्वर्गे सप्त पाताळें। कैसीं ते ऐकावीं ||१६||
ब्रह्माविष्णुमहेशस्थानें। इन्द्रदेवऋषीस्थानें ।
वायोवरुणकुबेरस्थानें। कैसीं ते ऐकावीं ||१७.
नव खंडे चौदा भुवनें। अष्ट दिग्पाळांची स्थानें ।
नाना वनें उपवनें गहनें। कैसीं ते ऐकावीं ||१८||
गण गंधर्व विद्याधर। येक्ष किन्नर नारद तुंबर ।
अष्ट नायका संगीतविचार। कैसा तो ऐकावा ||१९||
रागज्ञान ताळज्ञान। नृत्यज्ञान वाद्यज्ञान ।
अमृतवेळ प्रसंगज्ञान। कैसें तें ऐकावें ||२०||

चौदा विद्या चौसष्टी कळा। सामुद्रिक लक्षणें सकळ कळा ।
बत्तीस लक्षणें नाना कळा। कैशा त्या ऐकाव्या ।।२१।।
मंत्र मोहरे तोटके सिद्धी। नाना वल्ली नाना औषधी ।
धातु रसायण बुद्धी। नाडिज्ञानें ऐकावीं ।।२२।।
कोण्या दोषें कोण रोग। कोणा रोगास कोण प्रयोग ।
कोण्या प्रयोगास कोण योग। साधे तो ऐकावा ।।२३।।
रवरवादि कुंभपाक। नाना यातना येमेलोक ।
सुखसुःखादि स्वर्गनर्क। कैसा तो ऐकावा ।।२४।।
कैशा नवविधा भक्ती। कैशा चतुर्विधा मुक्ती ।
कैसी पाविजे उत्तम गती। ऐसें हें ऐकावें ।।२५।।
पिंडब्रह्मांडाची रचना। नाना तत्वविवंचना ।
सारासारविचारणा। कैसी ते ऐकावी ।।२६।।
सायोज्यता मुक्ती कैसी होते। कैसें पाविजे मोक्षातें ।
याकारणें नाना मतें। शोधित जावीं ।।२७।।
वेद शास्त्रें आणी पुराणें। माहावाक्याचीं विवरणें ।
तनुशतुष्टयनिर्शनें। कैसीं ते ऐकावीं ।।२८।।
ऐसें हें अवघेंचि ऐकावें। परंतु सार शोधून घ्यावें ।
असार तें जाणोनि त्यागावें। या नांव श्रवणभक्ति ।।२९।।
सगुणाचीं चरित्रें ऐकावीं। कां तें निर्गुण अध्यात्में
शोधावीं ।
श्रवणभक्तीचीं जाणावीं। लक्षणें ऐसीं ।।३०।।
सगुण देवांचीं चरित्रें। निर्गुणाचीं तत्वें यंत्रें ।
हे दोनी परम पवित्रें। ऐकत जावीं ।।३१।।
जयंत्या उपोषणें नाना साधनें। मंत्र यंत्र जप ध्यानें ।
कीर्ति स्तुती स्तवनें भजनें। नानाविधें ऐकावीं ।।३२।।
ऐसें श्रवण सगुणाचें। अध्यात्मनिरूपण निर्गुणाचें ।
विभक्ती सांडून भक्तीचें। मूळ शोधावें ।।३३।।

श्रवणभक्तीचें निरूपण। निरोपिलें असे जाण ।
पुढें कीर्तन भजनाचें लक्षण। बोलिलें असे ।।३४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे श्रवणभक्तिनिरूपणनाम
समास पहिला ।।१।।४. १

समास दुसरा : किर्तन भक्ति

||श्रीराम ||

श्रोतीं भगवद्भजन पुसिलें। तें नवविधा प्रकारें बोलिलें ।
त्यांत प्रथम श्रवण निरोपिलें। दुसरें कीर्तन ऐका ।।१।।
सगुण हरिकथा करावी। भगवत्कीर्ती वाढवावी ।
अक्षंड वैखरी वदवावी। येथायोग्य ।।२।।
बहुत करावें पाठांतर। कंठीं धरावें ग्रन्थांतर ।
भगवत्कथा निरंतर। करीत जावी ।।३।।
अपुलिया सुखस्वार्था। केलीच करावी हरिकथा ।
हरिकथेवीण सर्वथा। राहोंचि नये ।।४।।
नित्य नवा हव्यास धरावा। साक्षेप अत्यंतचि करावा ।
हरिकीर्तनें भरावा। ब्रह्मगोळ अवघा ।।५।।
मनापासून आवडी। जीवापासून अत्यंत गोडी ।
सदा सर्वदा तांतडी। हरिकीर्तनाची ।।६।।
भगवंतास कीर्तन प्रिये। कीर्तनें समाधान होये ।
बहुत जनासी उपाये। हरिकीर्तनें कलयुगीं ।।७।।
विविध विचित्रें ध्यानें। वर्णावीं आळंकार भूषणें ।
ध्यानमूर्ति अंतःकरणें- । लक्षून, कथा करावी ।।८।।
येश कीर्ति प्रताप महिमा। आवडीं वर्णावा परमात्मा ।
जेणें भगवद्भक्तांचा आत्मा। संतुष्ट होये ।।९।।
कथा अन्वय लापणिका। नामघोष करताळिका ।
प्रसंगें बोलाव्या अनेका। धात माता नेमस्त ।।१०।।

ताळ मृदांग हरिकीर्तन। संगीत नृत्य तान मान ।
नाना कथानुसंधान। तुटोंचि नेदावें ।।११।।
करुणा कीर्तनाच्या लोटें। कथा करावी घडघडाटें ।
श्रोतयांचीं श्रवणपुटें। आनंदें भरावीं ।।१२।।
कंप रोमांच स्फुराणें। प्रेमाश्रुसहित गाणें ।
देवद्वारीं लोटांगणें। नमस्कार घालावे ।।१३।।
पदें दोहडें श्लोक प्रबंद। धाटी मुद्रा अनेक छंद ।
बीरभाटिंव विनोद। प्रसंगें करावे ।।१४।।
नाना नवरसिक श्रृंघारिक। गद्यपद्याचें कौतुक ।
नाना वचनें प्रस्ताविक। शास्त्राधारें बोलावीं ।।१५।।
भक्तिज्ञान वैराग्य लक्षण। नीतिन्यायस्वधर्मरक्षण ।
साधनमार्ग अध्यात्मनिरूपण। प्रांजळ बोलावें ।।१६।।
प्रसंगें हरिकथा करावी। सगुणीं सगुणकीर्ति धरावी ।
निर्गुणप्रसंगें वाढवावी। अध्यात्मविद्या ।।१७।।
पूर्वपक्ष त्यागून, सिद्धांत- । निरूपण करावें नेमस्त ।
बहुधा बोलणें अव्यावेस्त। बोलोंचि नये ।।१८।।
करावें वेदपारायेण। सांगावें जनासी पुराण ।
मायाब्रह्मीचें विवरण। साकल्य वदावें ।।१९।।
ब्राह्मण्य रक्षावें आदरें। उपासनेचीं भजनद्वारें ।
गुरुपरंपरा निर्धारें। चळोंच नेदावी ।।२०।।
करावें वैराग्यरक्षण। रक्षावें ज्ञानाचें लक्षण ।
परम दक्ष विचक्षण। सर्वहि सांभाळी ।।२१।।
कीर्तन ऐकतां संदेह पडे। सत्य समाधान तें उडे ।
नीतिन्यायसाधन मोडे। ऐसें न बोलावें ।।२२।।
सगुणकथा या नांव कीर्तन। अद्वैत म्हणिजे निरूपण ।
सगुण रक्षून निर्गुण। बोलत जावें ।।२३।।
असो वक्त्रुत्वाचा अधिकार। अल्पास न घडे सत्योत्तर ।

वक्ता पाहिजे साचार। अनुभवाचा ।।२४।।
सकळ रक्षून ज्ञान सांगे। जेणें वेदज्ञा न भंगे ।
उत्तम सन्मार्ग लागे। प्राणीमात्रासी ।।२५।।
असो हें सकळ सांडून। करावें गुणानुवादकीर्तन ।
या नांव भगवद्भजन। दुसरी भक्ती ।।२६।।
कीर्तनें माहादोष जाती। कीर्तनें होये उत्तमगती ।
कीर्तनें भगवत्प्राप्ती। येदर्थीं संदेह नाहीं ।।२७।।
कीर्तनें वाचा पवित्र। कीर्तनें होये सत्पात्र ।
हरिकीर्तनें प्राणीमात्र। सुसिळ होती ।।२८।।
कीर्तनें अवेग्रता घडे। कीर्तनें निश्चये सांपडे ।
कीर्तनें संदेह बुडे। श्रोतयांवक्तयांचा ।।२९।।
सदा सर्वदा हरिकीर्तन। ब्रह्मसुत करी आपण ।
तेणें नारद तोचि नारायेण। बोलिजेत आहे ।।३०।।
म्हणोनि कीर्तनाचा अगाध महिमा। कीर्तनें संतोषे परमात्मा ।
सकळ तीर्थें आणी जगदात्मा। हरिकीर्तनीं वसे ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे कीर्तनभजननिरूपणनाम
समास दुसरा ।।२।।४. २

समास तिसरा : नामस्मरणभक्ति

।।श्रीराम ।।

मागां निरोपिलें कीर्तन। जें सकळांस करी पावन ।
आतां ऐका विष्णोःस्मरण। तिसरी भक्ती ।।१।।
स्मरण देवाचें करावें। अखंड नाम जपत जावें ।
नामस्मरणें पावावें। समाधान ।।२।।
नित्य नेम प्रातःकाळीं। माध्यानकाळीं सायंकाळीं ।
नामस्मरण सर्वकाळीं। करीत जावें ।।३।।
सुख दुःख उद्वेग चिंता। अथवा आनंदरूप असतां ।

नामस्मरणेंविण सर्वथा| राहोंच नये ||४||
हरुषकाळीं विषमकाळीं| पर्वकाळीं प्रस्तावकाळीं |
विश्रांतिकाळीं निद्राकाळीं| नामस्मरण करावें ||५||
कोडें सांकडें संकट| नाना संसारखटपट |
आवस्ता लागतां चटपट| नामस्मरण करावें ||६||
चालतां बोलतां धंदा करितां| खातां जेवितां सुखी होतां |
नाना उपभोग भोगितां| नाम विसरों नये ||७||
संपत्ती अथवा विपत्ती| जैसी पडेल काळगती |
नामस्मरणाची स्थिती| सांडूंच नये ||८||
वैभव सामर्थ्य आणी सत्ता| नाना पदार्थ चालतां |
उत्कट भाग्यश्री भोगितां| नामस्मरण सांडूं नये ||९||
आधीं आवदसा मग दसा| अथवा दसेउपरी आवदसा |
प्रसंग असो भलतैसा| परंतु नाम सोडूं नये ||१०||
नामें संकटें नासतीं| नामें विघ्नें निवारती |
नामस्मरणें पाविजेती| उत्तम पदें ||११||
भूत पिशाच्च नाना छंद| ब्रह्मगिऱ्हो ब्राह्मणसमंध |
मंत्रचळ नाना खेद| नामनिष्ठें नासती ||१२||
नामें विषबाधा हरती| नामें चेडे चेटकें नासती |
नामें होये उत्तम गती| अंतकाळीं ||१३||
बाळपणीं तारुण्यकाळीं| कठिणकाळीं वृधाप्यकाळीं |
सर्वकाळीं अंतकाळीं| नामस्मरण असावें ||१४||
नामाचा महिमा जाणे शंकर| जना उपदेसी विश्वेश्वर |
वाराणसी मुक्तिक्षेत्र| रामनामेंकरूनी ||१५||
उफराट्या नामासाठीं| वाल्मिक तरला उठाउठी |
भविष्य वदला शतकोटी| चरित्र रघुनाथाचें ||१६||
हरिनामें प्रल्हाद तरला| नाना आघातापासून सुटला |

नारायेणनामें पावन जाला। अजामेळ ||१७||
नामें पाषाण तरले। असंख्यात भक्त उद्धरले |
माहापापी तेचि जाले। परम पवित्र ||१८||
परमेश्वराचीं अनंत नामें। स्मरतां तरिजे नित्यनेमें |
नामस्मरण करितां, येमें- | बाधिजेना ||१९||
सहस्रा नामामधें कोणी येक। म्हणतां होतसे सार्थक |
नाम स्मरतां पुण्यश्लोक। होईजे स्वयें ||२०||
कांहींच न करूनि प्राणी। रामनाम जपे वाणी |
तेणें संतुष्ट चक्रपाणी। भक्तांलागीं सांभाळी ||२१||
नाम स्मरे निरंतर। तें जाणावें पुण्यशरीर |
माहादोषांचे गिरिवर। रामनामें नासती ||२२||
अगाध महिमा न वचे वदला। नामें बहुत जन उद्धरला |
हळहळापासून सुटला। प्रत्यक्ष चंद्रमौळी ||२३||
चहुं वर्णां नामाधिकार। नामीं नाहीं लाहानथोर |
जढ मूढ पैलपार। पावती नामें ||२४||
म्हणौन नाम अखंड स्मरावें। रूप मनीं आठवावें |
तिसरी भक्ती स्वभावें। निरोपिली ||२५||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे नामस्मरणभक्तिनिरूपणनाम
समास तिसरा ||३||४. ३

समास चवथा : पादसेवन भक्ति

||श्रीराम ||

मागां जालें निरूपण। नामस्मरणाचें लक्षण |
आतां ऐका पादसेवन। चौथी भक्ती ||१||
पादसेवन तेंचि जाणावें। कायावाचामनोभावें |
सद्गुरूचे पाय सेवावे। सद्गतिकारणें ||२||
या नांव पादसेवन। सद्गुरुपदीं अनन्यपण |

निरसावया जन्ममरण। यातायाती ||३||
सद्गुरुकृपेविण कांहीं। भवतरणोपाव तों नाहीं ।
याकारणें लवलाहीं। सद्गुरुपाय सेवावे ||४||
सद्वस्तु दाखवी सद्गुरु। सकळ सारासारविचारु ।
परब्रह्माचा निर्धारु। अंतरीं बाणे ||५||
जे वस्तु दृष्टीस दिसेना। आणी मनास तेहि भासेना ।
संगत्यागेंविण ये ना। अनुभवासी ||६||
अनुभव घेतां संगत्याग नसे। संगत्यागें अनुभव न दिसे ।
हें अनुभवी यासीच भासे। येरां गथागोवी ||७||
संगत्याग आणी निवेदन। विदेहस्थिती अलिप्तपण ।
सहजस्थिती उन्मनी विज्ञान। हे सप्तहि येकरूप ||८||
याहिवेगळीं नामाभिधानें। समाधानाचीं संकेतवचनें ।
सकळ कांहीं पादसेवनें। उमजों लागे ||९||
वेद वेदगर्भ वेदांत। सिद्ध सिद्धभावगर्भ सिद्धांत ।
अनुभव अनुर्वाच्य धादांत। सत्य वस्तु ||१०||
बहुधा अनुभवाचीं आंगें। सकळ कळती संतसंगें ।
चौथे भक्तीचे प्रसंगें। गोप्य तें प्रगटे ||११||
प्रगट वसोनि नसे। गोप्य असोनि भासे ।
भासाअभासाहून अनारिसे। गुरुगम्य मार्ग ||१२||
मार्ग होये परी अंतरिक्ष। जेथें सर्वहि पूर्वपक्ष ।
पाहों जातां अलक्ष। लक्षवेना ||१३||
लक्षें जयासी लक्षावें। ध्यानें जयासी ध्यावें ।
तें गे तेंचि आपण व्हावें। त्रिविधा प्रचिती ||१४||
असो हीं अनुभवाचीं द्वारें। कळती सारासारविचारें ।
सत्संगेंकरून सत्योत्तरें। प्रत्ययासि येतीं ||१५||
सत्य पाहातां नाहीं असत्य। असत्य पाहातां नाहीं सत्य ।
सत्याअसत्याचें कृत्य। पाहाणारापासीं ||१६||

पाहाणार पाहाणें जया लागलें। तें तद्रूपत्वें प्राप्त जालें ।
तरी मग जाणावें बाणलें। समाधान ।।१७।।
नाना समाधानें पाहातां। बाणती सद्गुरु करितां ।
सद्गुरुविण सर्वथा। सन्मार्ग नसे ।।१८।।
प्रयोग साधनें सायास। नाना साक्षेपें विद्याअभ्यास ।
अभ्यासें कांहीं गुरुगम्यास। पाविजेत नाहीं ।।१९।।
जें अभ्यासें अभ्यासितां न ये। जें साधनें असाध्य होये ।
तें हें सद्गुरुविण काये। उमजों जाणे ।।२०।।
याकारणें ज्ञानमार्ग- । कळाया, धरावा सत्संग ।
सत्संगेंविण प्रसंग। बोलोंचि नये ।।२१।।
सेवावे सद्गुरूचे चरण। या नांव पादसेवन ।
चौथे भक्तीचें लक्षण। तें हें निरोपिलें ।।२२।।
देव ब्राह्मण माहानुभाव। सत्पात्र भजनाचे ठाव ।
ऐसिये ठाईं सद्भाव। दृढ धरावा ।।२३।।
हें प्रवृत्तीचें बोलणें। बोलिलें रक्षाया कारणें ।
परंतु सद्गुरुपाय सेवणें। या नांव पादसेवन ।।२४।।
पादसेवन चौथी भक्ती। पावन करितसे त्रिजगतीं ।
जयेकरितां सायोज्यमुक्ती। साधकास होये ।।२५।।
म्हणौनि थोराहून थोर। चौथे भक्तीचा निर्धार ।
जयेकरितां पैलपार। बहुत प्राणी पावती ।।२६।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे पादसेवनभक्तिनिरूपणनाम
समास चवथा ।।४।।४. ४

समास पाचवा : अर्चनभक्ति

||श्रीराम ||

मागां जालें निरूपण। चौथे भक्तीचें लक्षण ।
आतां ऐका सावधान। पांचवी भक्ती ।।१।।

पांचवी भक्ती तें आर्चन। आर्चन म्हणिजे देवतार्चन ।
शास्त्रोक्त पूजाविधान। केलें पाहिजे ।।२।।
नाना आसनें उपकर्णें। वस्त्रें आळंकार भूषणें ।
मानसपूजा मूर्तिध्यानें। या नांव पांचवी भक्ती ।।३।।
देवब्राह्मणाग्नीपूजन। साधुसंतातीतपूजन ।
इति महानुभाव गाइत्रीपूजन। या नांव पांचवी भक्ती ।।४।।
धातुपाषाणमृत्तिकापूजन। चित्र लेप सत्पात्रपूजन ।
आपले गृहींचें देवतार्चन। या नांव पांचवी भक्ती ।।५।।
सीळा सप्तांकित नवांकित। शालिग्राम शकलें चक्रांकित ।
लिंगें सूर्यकांत सोमकांत। बाण तांदळे नर्बदे ।।६।।
भैरव भगवती मल्लारी। मुंज्या नृसिंह बनशंकरी ।
नाग नाणी नानापरी। पंचायेत्नपूजा ।।७।।
गणेशशारदाविठलमूर्ती। रंगनाथजगंनाथतांडवमूर्ती ।
श्रीरंगहनुमंतगरुडमूर्ती। देवतार्चनीं पूजाव्या ।।८।।
मत्छकूर्मवऱ्हावमूर्ती। नृसिंहवामनभार्गवमूर्ती ।
रामकृष्णहयग्रीवमूर्ती। देवतार्चनीं पूजाव्या ।।९।।
केशवनारायणमाधवमूर्ती। गोविंदविष्णुमदसूदनमूर्ती ।
त्रिविक्रमवामनश्रीधरमूर्ती। रुषीकेश पद्मनाभि ।।१०।।
दामोदरसंकर्षणवासुदेवमूर्ती ।
प्रद्युम्नानुरधपुरुषोत्तममूर्ती ।
अधोक्षजनारसिंहाच्युतमूर्ती। जनार्दन आणी उपेंद्र ।।११।।
हरिहरांच्या अनंत मूर्ती। भगवंत जगदात्माजगदीशमूर्ती ।
शिवशक्तीच्या बहुधा मूर्ती। देवतार्चनीं पूजाव्या ।।१२।।
अश्वत्थनारायेण सूर्यनारायेण। लक्ष्मीनारायेण त्रिमल्लनारायेण ।
श्रीहरीनारायण आदिनारायण। शेषशाई परमात्मा ।।१३।।
ऐश्या परमेश्वराच्या मूर्ती। पाहों जातां उदंड असती ।
त्यांचें आर्चन करावें, भक्ती- । पांचवी ऐसेए ।।१४।।

याहि वेगळे कुळधर्म| सोडूं नये अनुक्रम |
उत्तम अथवा मध्यम| करीत जावें ||१५||
जाखमाता मायराणी| बाळा बगुळा मानविणी |
पूजा मांगिणी जोगिणी| कुळधर्मे करावीं ||१६||
नाना तीर्थांक्षत्रांस जावें| तेथें त्या देवाचें पूजन
करावें |
नाना उपचारीं आर्चावें| परमेश्वरासी ||१७||
पंचामृतें गंधाक्षतें| पुष्पें परिमळद्रव्यें बहुतें |
धूपदीप असंख्यातें| नीरांजनें कर्पुराचीं ||१८||
नाना खाद्य नैवेद्य सुंदर| नाना फळें तांबोलप्रकार |
दक्षणा नाना आळंकार| दिव्यांबरें वनमाळा ||१९||
सिबिका छत्रें सुखासनें| माहि मेघडंब्रें सूर्यापानें |
दिंड्या पताका निशाणें| टाळ घोळ मृदांग ||२०||
नाना वाद्यें नाना उत्साव| नाना भक्तसमुदाव |
गाती हरिदास सद्भाव- | लागला भगवंतीं ||२१||
वापी कूप सरोवरें| नाना देवाळयें सिखरें |
राजांगणें मनोहरें| वृंदावनें भुयरीं ||२२||
मठ मंड्या धर्मशाळा| देवद्वारीं पडशाळा |
नाना उपकर्णे नक्षत्रमाळा| नाना वस्त्र सामुग्री ||२३||
नाना पडदे मंडप चांदोवे| नाना रत्नघोष लोंबती बरवे |
नाना देवाळईं समर्पावे| हस्थि घोडे शक्कटें ||२४||
आळंकार आणि आळंकारपात्रें| द्रव्य आणी द्रव्यपात्रें |
अन्नोदक आणी अन्नोदकपात्रें| नाना प्रकारीचीं ||२५||
वनें उपवनें पुष्पवाटिका| तापस्यांच्या पर्णकुटिका |
ऐसी पूजा जगन्नायका| येथासांग समर्पावी ||२६||
शुक शारिका मयोरें| बदकें चक्रवाकें चकोरें |
कोकिळा चितळें सामरें| देवाळईं समर्पावीं ||२७||

सुगंधमृगें आणी मार्जरें। गाई म्हैसी वृषभ वानरें ।
नाना पदार्थ आणी लेंकुरें। देवाळईं समर्पावीं ।।२८।।
काया वाचा आणी मनें। चित्तें वित्तें जीवें प्राणें ।
सद्भावें भगवंत आर्चनें। या नांव आर्चनभक्ती ।।२९।।
ऐसेंचि सद्गुरूचें भजन- । करून, असावें अनन्य ।
या नांव भगवद्भजन। पांचवी भक्ती ।।३०।।
ऐसी पूजा न घडे बरवी। तरी मानसपूजा करावी ।
मानसपूजा अगत्य व्हावी। परमेश्वरासी ।।३१।।
मनें भगवंतास पूजावें। कल्पून सर्वहि समर्पावें ।
मानसपूजेचें जाणावें। लक्षण ऐसें ।।३२।।
जें जें आपणांस पाहिजे। तें तें कल्पून वाहिजे ।
येणें प्रकारें कीजे। मानसपूजा ।।३३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आर्चनभक्तिनाम
समास पंचवा ।।५।।४. ५

समास सहावा : वंदनभक्ति

||श्रीराम ||

मागां जालें निरूपण। पांचवे भक्तीचें लक्षण ।
आतां ऐका सावधान। साहावी भक्ती ।।१।।
साहावी भक्ती तें वंदन। करावें देवासी नमन ।
संत साधु आणी सज्जन। नमस्कारीत जावे ।।२।।
सूर्यासि करावे नमस्कार। देवासि करावे नमस्कार ।
सद्गुरूस करावे नमस्कार। साष्टांग भावें ।।३।।
साष्टांग नमस्कारास अधिकारु। नानाप्रतिमा देव गुरु ।
अन्यत्र नमनाचा विचारु। अधिकारें करावा ।।४।।
छपन्न कोटी वसुमती। मधें विष्णुमूर्ती असती ।
तयांस नमस्कार प्रीतीं। साष्टांग घालावे ।।५।।

पशुपति श्रीपति आणी गभस्ती। यांच्या दर्शनें दोष जाती ।
तैसाचि नमावा मारुती। नित्य नेमे.म् विशेष ।।६।।
श्लोक ।।शंकरः शेषशायी च मार्तंडो मारुतिस्तथा ।
एतेषां दर्शनं पुण्यं नित्यनेमे विशेषतः ।।
भक्त ज्ञानी आणी वीतरागी। माहानुभाव तापसी योगी ।
सत्पात्रें देखोनि वेगीं। नमस्कार घालावे ।।७।।
वेदज्ञ शास्त्रज्ञ आणी सर्वज्ञ। पंडित पुराणिक आणी विद्वज्जन ।
याज्ञिक वैदिक पवित्रजन। नमस्कारीत जावे ।।८।।
जेथें दिसती विशेष गुण। तें सद्गुरूचें अधिष्ठान ।
याकारणें तयासी नमन। अत्यादरें करावें ।।९।।
गणेश शारदा नाना शक्ती। हरिहरांच्या अवतारमूर्ती ।
नाना देव सांगों किती। पृथकाकारें ।।१०।।
सर्व देवांस नमस्कारिलें। ते येका भगवंतास पावलें ।
येदर्थी येक वचन बोलिलें- । आहे, तें ऐका ।।११।।
श्लोक ।।आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरं ।
सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रतिगच्छति ।।
याकारणें सर्व देवांसी। नमस्कारावें अत्यादरेंसीं ।
अधिष्ठान मानितां, देवांसी- । परम सौख्य वाटे ।।१२।।
देव देवाचीं अधिष्ठानें। सत्पात्रें सद्गुरूचीं स्थानें ।
या कारणें नमस्कार करणें। उभय मार्गी ।।१३।।
नमस्कारें लीनता घडे। नमस्कारें विकल्प मोडे ।
नमस्कारें सख्य घडे। नाना सत्पात्रासीं ।।१४।।
नमस्कारें दोष जाती। नमस्कारें अन्याय क्ष्मती ।
नमस्कारें मोडलीं जडतीं। समाधानें ।।१५।।
सिसापरता नाहीं दंड। ऐसें बोलती उदंड ।
याकारणें अखंड। देव भक्त वंदावे ।।१६।।
नमस्कारें कृपा उचंबळे। नमस्कारें प्रसन्नता प्रबळे ।

नमस्कारें गुरुदेव वोळे। साधकांवरीं ।।१७।।
निशेष करितां नमस्कार। नासती दोषांचे गिरिवर ।
आणी मुख्य परमेश्वर। कृपा करी ।।१८।।
नमस्कारें पतित पावन। नमस्कारें संतांसी शरण ।
नमस्कारें जन्ममरण। दुरी दुऱ्हावे ।।१९।।
परम अन्याय करुनि आला। आणी साष्टांग नमस्कार घातला ।
तरी तो अन्याये क्ष्मा केला। पाहिजे श्रेष्ठीं ।।२०।।
याकारणें नमस्कारापरतें। आणीक नाहीं अनुसरतें ।
नमस्कारें प्राणीयातें। सद्बुद्धि लागे ।।२१।।
नमस्कारास वेचावें नलगे। नमस्कारास कष्टावें नलगे ।
नमस्कारांस कांहींच नलगे। उपकर्ण सामग्री ।।२२।।
नमस्कारा ऐसें नाहीं सोपें। नमस्कार करावा अनन्यरूपें ।
नाना साधनीं साक्षपें। कासया सिणावें ।।२३।।
साधक भावें नमस्कार घाली। त्याची चिंता साधूस लागली ।
सुगम पंथे नेऊन घाली। जेथील तेथें ।।२४।।
याकारणें नमस्कार श्रेष्ठ। नमस्कारें वोळती वरिष्ठ ।
येथें सांगितली पष्ट। साहावी भक्ती ।।२५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे वंदनभक्तिनाम
समास सहावा ।।६।।४. ६

समास सातवा : दास्यभक्ति

||श्रीराम ||

मागां जालें निरूपण। साहवें भक्तीचें लक्षण ।
आतां ऐका सावधान। सातवी भक्ती ।।१।।
सातवें भजन तें दास्य जाणावें। पडिलें कार्य तितुकें
करावें ।
सदा सन्निधचि असावें। देवद्वारीं ।।२।।

देवाचें वैभव संभाळावें। न्यूनपूर्ण पडोंचि नेदावें ।
चढतें वाढतें वाढवावें। भजन देवाचें ।।३।।
भंगलीं देवाळयें करावीं। मोडलीं सरोवरें बांधावीं ।
सोफे धर्मशाळा चालवावीं। नूतनचि कार्यें ।।४।।
नाना रचना जीर्ण जर्जर। त्यांचे करावे जीर्णोद्धार ।
पडिलें कार्य तें सत्वर। चालवित जावें ।।५।।
गज रथ तुरंग सिंहासनें। चौकिया सिबिका सुखासनें ।
मंचक डोल्हारे विमानें। नूतनचि करावीं ।।६।।
मेघडंब्रें छत्रें चामरें। सूर्यापानें निशाणें अपारें ।
नित्य नूतन अत्यादरें। सांभाळित जावीं ।।७।।
नाना प्रकारीचीं यानें। बैसावयाचीं उत्तम स्थानें ।
बहुविध सुवर्णासनें। येत्नें करीत जावीं ।।८।।
भुवनें कोठड्या पेट्या मांदुसा। रांझण कोहळीं
घागरी बहुवसा ।
संपूर्ण द्रव्यांश ऐसा। अति येत्नें करावा ।।९।।
भुयेरीं तळघरें आणी विवरें। नाना स्थळें गुप्त द्वारें ।
अनर्घ्ये वस्तूंचीं भांडारें। येत्नें करीत जावीं ।।१०।।
आळंकार भूषणें दिव्यांबरें। नाना रत्नें मनोहरें ।
नाना धातु सुवर्णपात्रें। येत्नें करीत जावीं ।।११।।
पुष्पवाटिका नाना वनें। नाना तरुवरांचीं बनें ।
पावतीं करावीं जीवनें। तया वृक्षांसी ।।१२।।
नाना पशूंचिया शाळा। नाना पक्षी चित्रशाळा ।
नाना वाद्यें नाट्यशाळा। गुणी गायेक बहुसाल ।।१३।।
स्वयंपाकगृहें भोजनशाळा। सामग्रीगृहें धर्मशाळा ।
निद्रिस्तांकारणें पडशाळा। विशाळ स्थळें ।।१४।।
नाना परिमळद्रव्यांचीं स्थळें। नाना
खाद्यफळांचीं स्थळें ।

नाना रसांचीं नाना स्थळें। येत्नें करीत जावीं ।।१५।।
नाना वस्तांची नाना स्थानें। भंगलीं करावीं नूतनें ।
देवाचें वैभव वचनें। किती म्हणौनि बोलावें ।।१६।।
सर्वां ठाई अतिसादर। आणी दास्यत्वासहि तत्पर ।
कार्यभागाचा विसर। पडणार नाहीं ।।१७।।
जयंत्या पर्वें मोहोत्साव। असंभाव्य चालवी वैभव ।
जें देखतां स्वर्गींचे देव। तटस्त होती ।।१८।।
ऐसें वैभव चालवावें। आणी नीच दास्यत्वहि करावें ।
पडिले प्रसंगीं सावध असावें। सर्वकाळ ।।१९।।
जें जें कांहीं पाहिजे। तें तें तत्काळचि देजे ।
अत्यंत आवडीं कीजे। सकळ सेवा ।।२०।।
चरणक्षाळळें स्नानें आच्मनें। गंधाक्षतें वसनें भूषणें ।
आसनें जीवनें नाना सुमनें। धूप दीप नैवेद्य ।।२१।।
शयेनाकारणें उत्तम स्थळें। जळें ठेवावीं सुसीतळें ।
तांबोल गायनें रसाळें। रागरंगें करावीं ।।२२।।
परिमळद्रव्यें आणी फुलेएलेएं। नाना सुगंधेल तेलें ।
खाद्य फळें बहुसालें। सन्निधचि असावीं ।।२३।।
सडे संमार्जनें करावीं। उदकपात्रें उदकें भरावीं ।
वसनें प्रक्षालून आणावीं। उत्तमोत्तमें ।।२४।।
सकळांचें करावें पारपत्य। आलयाचें करावें आतित्य ।
ऐसी हे जाणावी सत्य। सातवी भक्ती ।।२५।।
वचनें बोलावीं करुणेचीं। नाना प्रकारें स्तुतीचीं ।
अंतरें निवतीं सकळांचीं। ऐसें वदावें ।।२६।।
ऐसी हे सातवी भक्ती। निरोपिली येथामती ।
प्रत्यक्ष न घडे तरी चित्तीं। मानसपूजा करावी ।।२७।।
ऐसें दास्य करावें देवाचें। येणेंचि प्रकारें सद्गुरूचें ।
प्रत्यक्ष न घडे तरी मानसपूजेचें। करित जावें ।।२८।।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे दास्यभक्तिनाम
समास सातवा ||७||४. ७

समास आठवा : सख्यभक्ति

||श्रीराम ||

मागां जालें निरूपण| सातवे भक्तीचें लक्षण |
आतां ऐका सावधान| आठवी भक्ती ||१||
देवासी परम सख्य करावें| प्रेम प्रीतीनें बांधावें |
आठवे भक्तीचें जाणावें| लक्षण ऐसें ||२||
देवास जयाची अत्यंत प्रीती| आपण वर्तावें तेणें रीतीं |
येणें करितां भगवंतीं| सख्य घडे नेमस्त ||३||
भक्ति भाव आणी भजन| निरूपण आणी कथाकीर्तन |
प्रेमळ भक्तांचें गायन| आवडे देवा ||४||
आपण तैसेंचि वर्तावें| आपणासि तेंच आवडावें |
मनासारिखें होतां स्वभावें| सख्य घडे नेमस्त ||५||
देवाच्या सख्यत्वाकारणें| आपलें सौख्य सोडून देणें |
अनन्यभावें जीवें प्राणें| शरीर तेंहि वेंचावें ||६||
सांडून आपली संसारवेथा| करित जावी देवाची चिंता |
निरूपण कीर्तन कथा वार्ता| देवाच्याचि सांगाव्या ||७||
देवाच्या सख्यत्वासाठीं| पडाव्या जिवलगांसी तुटी |
सर्व अर्पावें, सेवटीं- | प्राण तोहि वेचावा ||८||
आपुलें आवघेंचि जावें| परी देवासी सख्य राहावें |
ऐसी प्रीती जिवें भावें| भगवंतीं लागावी ||९||
देव म्हणिजे आपुला प्राण| प्राणासी न करावें निर्वाण |
परम प्रीतीचें लक्षण| तें हें ऐसें असे ||१०||
ऐसें परम सख्य धरितां| देवास लागे भक्ताची चिंता |
पांडव लाखाजोहरीं जळतां| विवरद्वारें काढिले ||११||

देव सख्यत्वें राहे आपणासी। तें तों वर्म आपणाचि पासी ।
आपण वचनें बोलावीं जैसीं। तैसीं येती पडसादें ।।१२।।
आपण असतां अनन्यभावें। देव तत्काळचि पावे ।
आपण त्रास घेतां जीवें। देवहि त्रासे ।।१३।।
श्लोक ।।ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
जैसें जयाचे भजन। तैसाचि देवहि आपण ।
म्हणौन हें आवघें जाण। आपणाचि पासीं ।।१४।।
आपुल्या मनासारिखें न घडे। तेणें गुणें निष्ठा मोडे ।
तरी गोष्टी आपणांकडे। सहजचि आली ।।१५।।
मेघ चातकावरी वोळेना। तरी चातक पालटेना ।
चंद्र वेळेसि उगवेना। तऱ्ही चकोर अनन्य ।।१६।।
ऐसें असावें सख्यत्व। विवेकें धरावें सत्व ।
भगवंतावरील ममत्व। सांडूंचि नये ।।१७।।
सखा मानावा भगवंत। माता पिता गण गोत ।
विद्या लक्ष्मी धन वित्त। सकळ परमात्मा ।।१८।।
देवावेगळें कोणीं नाहीं। ऐसें बोलती सर्वहि ।
परंतु त्यांची निष्ठा कांहीं। तैसीच नसे ।।१९।।
म्हणौनी ऐसें न करावें। सख्य तरी खरेंचि करावें ।
अंतरीं सद्दढ धरावें। परमेश्वरासी ।।२०।।
आपुलिया मनोगताकारणें। देवावरी क्रोधास येणें ।
ऐसीं नव्हेत किं लक्षणें। सख्यभक्तीचीं ।।२१।।
देवाचें जें मनोगत। तेंचि आपुलें उचित ।
इच्छेसाठीं भगवंत। अंतरूं नये कीं ।।२२।।
देवाचे इच्छेनें वर्तावें। देव करील तें मानावें ।
मग सहजचि स्वभावें। कृपाळु देव ।।२३।।
पाहातां देवाचे कृपेसी। मातेची कृपा कायेसी ।
माता वधी बाळकासी। विपत्तिकाळीं ।।२४।।

देवें भक्त कोण वधिला। कधीं देखिला ना ऐकिला ।
शरणागतांस देव जाला। वज्रपंजरु ।।२५।।
देव भक्तांचा कैवारी। देव पतितांसि तारी ।
देव होये साहाकारी। अनाथांचा ।।२६।।
देव अनाथांचा कैपक्षी। नाना संकटांपासून रक्षी ।
धांविन्नला अंतरसाक्षी। गजेंद्राकारणें ।।२७।।
देव कृपेचा सागरु। देव करुणेचा जळधरु ।
देवासि भक्तांचा विसरु। पडणार नाहीं ।।२८।।
देव प्रीती राखों जाणे। देवासी करावें साजणें ।
जिवलगें आवघीं पिसुणें। कामा न येती ।।२९।।
सख्य देवाचें तुटेएना। प्रीति देवाची विटेना ।
देव कदा पालटेना। शरणागतांसी ।।३०।।
म्हणौनि सख्य देवासी करावें। हितगुज तयासी सांगावें ।
आठवे भक्तीचें जाणावें। लक्षण ऐसें ।।३१।।
जैसा देव तैसा गुरु। शास्त्रीं बोलिला हा विचारु ।
म्हणौन सख्यत्वाचा प्रकारु। सद्गुरूसीं असावा ।।३२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सख्यभक्तिनाम
समास आठवा ।।८।।४. ८

समास नववा : आत्मनिवेदन

||श्रीराम ||

मागां जालें निरूपण। आठवे भक्तीचें लक्षण ।
आतां ऐका सावधान। भक्ति नवमी ।।१।।
नवमी निवेदन जाणावें। आत्मनिवेदन करावें ।
तेंहि सांगिजेल स्वभावें। प्रांजळ करूनि ।।२।।
ऐका निवेदनाचें लक्षण। देवाअसि वाहावें आपण ।
करावें तत्त्वविवरण। म्हणिजे कळे ।।३।।

मी भक्त ऐसें म्हणावें। आणी विभक्तपणेंचि भजावें ।
हें आवघेंचि जाणावें। विलक्षण ।।४।।
लक्षण असोन विलक्षण। ज्ञान असोन अज्ञान ।
भक्त असोन विभक्तपण। तें हें ऐसें ।।५।।
भक्त म्हणिजे विभक्त नव्हे। आणी विभक्त म्हणिजे भक्त नव्हे ।
विचारेंविण कांहींच नव्हे। समाधान ।।६।।
तस्मात् विचार करावा। देव कोण तो वोळखावा ।
आपला आपण शोध घ्यावा। अंतर्यामीं ।।७।।
मी कोण ऐसा निवाडा। पाहों जातां तत्वझाडा ।
विचार करितां उघडा। आपण नाहीं ।।८।।
तत्वें तत्व जेव्हां सरे। तेव्हां आपण कैंचा उरे ।
आत्मनिवेदन येणेंप्रकारें। सहजचि जालें ।।९।।
तत्वरूप सकळ भासे। विवेक पाहातां निरसे ।
प्रकृतिनिरासें आत्मा असे। आपण कैंचा ।।१०।।
येक मुख्य परमेश्वरु। दुसरी प्रकृति जगदाकारु ।
तिसरा आपण कैंचा चोरु। आणिला मधें ।।११।।
ऐसें हें सिद्धचि असतां। नाथिली लागे देहाहंता ।
परंतु विचारें पाहों जातां। कांहींच नसे ।।१२।।
पाहातां तत्त्वविवेचना। पिंडब्रह्मांडतत्वरचना ।
विश्वाकारें वेक्ती, नाना- । तत्वें विस्तारलीं ।।१३।।
तत्वें साक्षत्वें वोसरतीं। साक्षत्व नुरे आत्मप्रचिती ।
आत्मा असे आदिअंतीं। आपण कैंचा ।।१४।।
आत्मा एक स्वानंदघन। आणी अहमात्मा हें वचन ।
तरी मग आपण कैंचा भिन्न। उरला तेथें ।।१५।।
सोहं हंसा हें उत्तर। याचें पाहावें अर्थांतर ।
पाहतां आत्मयाचा विचार। आपण कैंचा तेथें ।।१६।।
आत्मा निर्गुण निरंजन। तयासी असावें अनन्य ।

अनन्य म्हणिजे नाहीं अन्य। आपण कैंचा तेथें ।।१७।।
आत्मा म्हणिजे तो अद्वैत। जेथें नाहीं द्वैताद्वैत ।
तेथें मीपणाचा हेत। उरेल कैंचा ।।१८।।
आत्मा पूर्णत्वें परिपूर्ण। जेथें नाहीं गुणागुण ।
निखळ निर्गुणी आपण। कोण कैंचा ।।१९।।
त्वंपद तत्पद असिपद। निरसुनि सकळ भेदाभेद ।
वस्तु ठाईंची अभेद। आपण कैंचा ।।२०।।
निरसितां जीवशिवौपाधी। जीवशिवचि कैंचे आधी ।
स्वरूपीं होतां दृढबुद्धि। आपण कैंचा ।।२१।।
आपण मिथ्या, साच देव। देव भक्त अनन्यभाव ।
या वचनाचा अभिप्राव। अनुभवी जाणती ।।२२।।
या नांव आत्मनिवेदन। ज्ञानियांचें समाधान ।
नवमे भक्तींचे लक्षण। निरोपिलें ।।२३।।
पंचभूतांमध्यें आकाश। सकळ देवांमधें जगदीश ।
नवविधा भक्तीमध्यें विशेष। भक्ति नवमी ।।२४।।
नवमी भक्ती आत्मनिवेदन। न होतां न चुके जन्ममरण ।
हें वचन सत्य, प्रमाण- । अन्यथा नव्हे ।।२५।।
ऐसी हे नवविधा भक्ती। केल्यां पाविजे सायोज्यमुक्ती ।
सायोज्यमुक्तीस कल्पांतीं। चळण नाहीं ।।२६।।
तिहीं मुक्तींस आहे चळण। सायोज्यमुक्ती अचळ जाण ।
त्रैलोक्यास होतां निर्वाण। सायोज्यमुक्ती चळेना ।।२७।।
आवघीया चत्वार मुक्ती। वेदशास्त्रें बोलती ।
तयांमध्यें तीन नासती। चौथी ते अविनाश ।।२८।।
पहिली मुक्ती ते स्वलोकता। दुसरी ते समीपता ।
तिसरी ते स्वरूपता। चौथी सायोज्यमुक्ती ।।२९।।
ऐसिया चत्वार मुक्ती। भगवद्भजनें प्राणी पावती ।
हेंचि निरूपण प्रांजळ श्रोतीं। सावध पुढें परिसावें ।।३०।।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आत्मनिवेदनभक्तिनाम
समास नववा ||९||४. ९

समास दहावा : मुक्तिचतुष्टय

||श्रीराम ||

मुळीं ब्रह्म निराकार। तेथें स्फूर्तिरूप अहंकार ।
तो पंचभूतांचा विचार। ज्ञानदशकीं बोलिला ||१||
तो अहंकार वायोरूप। तयावरी तेजाचें स्वरूप ।
तया तेजाच्या आधारें आप। आवर्णोदक दाटलें ||२||
तया आवर्णोदकाच्या आधारें। धरा धरिली फणिवरें ।
वरती छपन्न कोटी विस्तारें। वसुंधरा हे ||३||
इयेवरी परिघ सप्त सागर। मध्य मेरू माहां थोर ।
अष्ट दिग्पाळ तो परिवार। अंतरें वेष्टित राहिला ||४||
तो सुवर्णाचा माहा मेरू। पृथ्वीस तयाचा आधारु ।
चौरुआसी सहस्र विस्तारु। रुंदी तयाची ||५||
उंच तरी मर्यादेवेगळा। भूमीमधें सहस्र सोळा ।
तया भोवता वेष्टित पाळा। लोकालोक पर्वताचा ||६||
तया ऐलिकडे हिमाचळ। जेथें पांडव गळाले सकळ ।
धर्म आणी तमाळनीळ। पुढें गेले ||७||
जेथें जावया मार्ग नाहीं। मार्गी पसरले माहा अही ।
सितसुखें सुखावले ते ही। पर्वतरूप भासती ||८||
तया ऐलिकडे सेवटीं जाण। बद्रिकाश्रम बद्रिनारायण ।
तेथें माहां तापसी, निर्वाण- । देहत्यागार्थ जाती ||९||
तया ऐलिकडे बद्रिकेदार। पाहोन येती लहानथोर ।
ऐसा हा अवघा विस्तार। मेरुपर्वताचा ||१०||
तया मेरुपर्वतापाठारीं। तीन श्रृंगे विषमहारी ।
परिवारें राहिले तयावरी। ब्रह्मा विष्णु महेश ||११||

ब्रह्मश्रृंग तो पर्वताचा। विष्णुश्रृंग तो मर्गजाचा ।
शिवश्रृंग तो स्फटिकाचा। कैळास नाम त्याचें ।।१२।।
वैकुंठ नाम विष्णुश्रृंगाचें। सत्यलोक नाम
ब्रह्मश्रृंगाचें ।
अमरावती इंद्राचें। स्थळ खालतें। १३।।
तेथें गण गंधर्व लोकपाळ। तेतिस कोटी देव सकळ ।
चौदा लोक, सुवर्णाचळ- । वेष्टित राहिले ।।१४।।
तेथें कामधेनूचीं खिलारें। कल्पतरूचीं बनें अपारें ।
अमृताचीं सरोवरें। ठाईं ठाईं उचंबळतीं ।।१५।।
तेथें उदंड चिंतामणी। हिरे परिसांचियां खाणी ।
तेथें सुवर्णमये धरणी। लखलखायमान ।।१६।।
परम रमणीये फांकती किळा। नव्वरत्नाचिया पाषाणसिळा ।
तेथें अखंड हरुषवेळा। आनंदमये ।।१७।।
तेथें अमृतांचीं भोजनें। दिव्य गंधें दिव्य सुमनें ।
अष्ट नायका गंधर्वगायनें। निरंतर ।।१८।।
तेथें तारुण्य वोसरेना। रोगव्याधीहि असेना ।
वृधाप्य आणी मरण येना। कदाकाळीं ।।१९।।
तेथें येकाहूनि येक सुंदर। तेथें येकाहूनि येक चतुर ।
धीर उदार आणी शूर। मर्यादेवेगळे ।।२०।।
तेथें दिव्यदेह ज्योतिरूपें। विद्युल्यतेसारिखीं स्वरूपें ।
तेथें येश कीर्ति प्रतापें। सिमा सांडिली ।।२१।।
ऐसें तें स्वर्गभुवन। सकळ देवांचें वस्तें स्थान ।
तयां स्थळाचें महिमान। बोलिजे तितुकें थोडें ।।२२।।
येथें ज्या देवाचें भजन करावें। तेथें ते देवलोकीं
राहावें ।
स्वलोकता मुक्तीचें जाणावें। लक्षण ऐसें ।।२३।।
लोकीं राहावें ते स्वलोकता। समीप असावें ते समीपता ।

स्वरूपचि व्हावें ते स्वरूपता- । तिसरी मुक्ती ||२४||
देवस्वरूप जाला देही। श्रीवत्स कौस्तुभ लक्ष्मी नाहीं ।
स्वरूपतेचें लक्षण पाहीं। ऐसें असे ||२५||
सुकृत आहे तों भोगिती। सुकृत सरतांच ढकलून देती ।
आपण देव ते असती। जैसे तैसे ||२६||
म्हणौनि तिनी मुक्ति नासिवंत। सायोज्यमुक्ती ते शाश्वत ।
तेहि निरोपिजेल सावचित्त। ऐक आतां ||२७||
ब्रह्मांड नासेल कल्पांतीं। पर्वतासहित जळेल क्षिती ।
तेव्हां अवघेच देव जाती। मां मुक्ति कैंच्या तेथें ||२८||
तेव्हां निर्गुण परमात्मा निश्चळ। निर्गुण भक्ती तेहि अचळ ।
सायोज्यमुक्ती ते केवळ। जाणिजे ऐसी ||२९||
निर्गुणीं अनन्य असतां। तेणें होये सायोज्यता ।
सायोज्यता म्हणिजे स्वरूपता- । निर्गुण भक्ती ||३०||
सगुण भक्ती ते चळे। निर्गुण भक्ती ते न चळे ।
हें अवघें प्रांजळ कळे। सद्गुरु केलियां ||३१||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे मुक्तिचतुष्टयेनाम
समास दहावा ||१०||४. १०

||दशक चौथा समाप्त ||

Proofread by Vishwas Bhide and Sunder Hattangadi.

%@@1
% File name   : dAsabodh04.itx
%---
% Text title   : Dasabodh dAsabodha
% Author   : Swami Samartha Ramadas
% Language   : Marathi, Sanskrit

```
% Subject               :
philosophy/hinduism/religion
% Description/comments  :
% Transliterated by     : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Proofread by          : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in,
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Latest update         : May 16, 2009
% Send corrections to   : sanskrit@cheerful.com
%
% Special Instructions:
%
i1h.hdr,ijag.inc,itrans.sty,multicol.sty,iarticle.s
ty
% Transliteration scheme: ITRANS 5.2
% Site access  :
% http://sanskritdocuments.org/
% http://sanskrit.gde.to/
%---------------------------------------------------
---
% The text is to be used for personal studies and
research only.
% Any use for commercial purpose is prohibited as a
'gentleman's'
% agreement.
% @@2
%
% Commands upto engtitle are
% needed for devanaagarii output and formatting.
%---------------------------------------------------
------
```

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ५ ||

||दशक पाचवा : मंत्रांचा ||५||

समास पहिला : गुरुनिश्चय

||श्रीराम ||

जय जज जी सद्गुरु पूर्णकामा। परमपुरुषा आत्मयारामा ।
अनुर्वाच्य तुमचा महिमा। वर्णिला न वचे ||१||
जें वेदांस सांकडें। जें शब्दासि कानडें ।
तें सत्शिष्यास रोकडें। अलभ्य लाभे ||२||
जें योगियांचें निजवर्म। जें शंकराचें निजधाम ।
जें विश्रांतीचें निजविश्राम। परम गुह्य अगाध ||३||
तें ब्रह्म तुमचेनि योगें। स्वयें आपणचि होईजे आंगें ।
दुर्घट संसाराचेनि पांगें। पांगिजेना सर्वथा ||४||
आतां स्वामिचेनि लडिवाळपणें। गुरुशिष्यांचीं लक्षणें ।
सांगिजेती तेणें प्रमाणें - । मुमुक्षें शरण जावें ||५||
गुरु तों सकळांसी ब्राह्मण। जर्हीं तो जाला क्रियाहीन ।
तरी तयासीच शरण। अनन्यभावें असावें ||६||
अहो या ब्राह्मणाकारणें। अवतार घेतला नारायेणें ।
विष्णूनें श्रीवत्स मिरविणें। तेथें इतर ते किती ||७||
ब्राह्मणवचनें प्रमाण। होती शूद्रांचे ब्राह्मण ।
धातुपाषाणीं देवपण। ब्राह्मणचेनि मंत्रें ||८||
मुंजीबंधनेंविरहित। तो शूद्रचि निभ्रांत ।
द्विजन्मी म्हणोनि सतंत। द्विज ऐसें नाम त्याचें ||९||
सकळांसि पूज्य ब्राह्मण। हे मुख्य वेदाज्ञा प्रमाण ।
वेदविरहित तें अप्रमाण। अप्रिये भगवंता ||१०||
ब्राह्मणीं योग याग व्रतें दानें। ब्राह्मणीं सकळ
तीर्थाटणें ।
कर्ममार्ग ब्राह्मणाविणें। होणार नाहीं ||११||
ब्राह्मण वेद मूर्तिमंत। ब्राह्मण तोचि भगवंत ।
पूर्ण होती मनोरथ। विप्रवाक्येंकरूनी ||१२||

ब्राह्मणपूजनें शुद्ध वृत्ती- । होऊन, जडे भगवंतीं ।
ब्राह्मणतीर्थे उत्तम गती। पावती प्राणी ।।१३।।
लक्षभोजनीं पूज्य ब्राह्मण। आन यातिसि पुसे कोण ।
परी भगवंतासि भाव प्रमाण। येरा चाड नाहीं ।।१४।।
असो ब्राह्मणा सुरवर वंदिती। तेथें मानव बापुडें किती ।
जरी ब्राह्मण मूढमती। तरी तो जगद्वंद्य ।।१५।।
अंत्येज शब्दज्ञाता बरवा। परी तो नेऊन कायेए करावा ।
ब्राह्मणासन्निध पुजावा। हें तों न घडे कीं ।।१६।।
जें जनावेगळें केलें। तें वेदें अव्हेरिलें ।
म्हणोनि तयासि नाम ठेविलें। पाषांडमत ।।१७।।
असो जे हरिहरदास। तयास ब्राह्मणीं विस्वास ।
ब्राह्मणभजनें बहुतांस। पावन केलें ।।१८।।
ब्राह्मणें पाविजे देवाधिदेवा। तरी किमर्थ सद्गुरु करावा ।
ऐसें म्हणाल तरी निजठेवा। सद्गुरुविण नाहीं ।।१९।।
स्वधर्मकर्मी.म् पूज्य ब्राह्मण। परी ज्ञान नव्हे सद्गुरुविण ।
ब्रह्मज्ञान नस्तां सीण। जन्ममृत्य चुकेना ।।२०।।
सद्गुरुविण ज्ञान कांहीं। सर्वथा होणार नाहीं ।
अज्ञान प्राणी प्रवाहीं। वाहातचि गेले ।।२१।।
ज्ञानविरहित जें जें केलें। तें तें जन्मासि मूळ जालें ।
म्हणौनि सद्गुरूचीं पाऊलें। सुधृढ धरावीं ।।२२।।
जयास वाटे देव पाहावा। तेणें सत्संग धरावा ।
सत्संगेंविण देवाधिदेवा। पाविजेत नाहीं ।।२३।।
नाना साधनें बापुडीं। सद्गुरुविण करिती वेडीं ।
गुरुकृपेविण कुडकुडीं। वेर्थचि होती ।।२४।।
कार्तिकस्नानें माघस्नानें। व्रतें उद्यापनें दानें ।
गोरांजनें धूम्रपानें। साधिती पंचाग्नी ।।२५।।
हरिकथा पुराणश्रवण। आदरें करिती निरूपण ।

सर्व तीर्थें परम कठिण। फिरती प्राणी ।।२६।।
झळफळित देवतार्चनें। स्नानें संध्या दर्भासनें ।
टिळे माळा गोपीचंदनें। ठसे श्रीमुद्रांचे ।।२७।।
अर्घ्यपात्रें संपुष्ट गोकर्णें। मंत्रयंत्रांचीं
तांब्रपर्णें ।
नाना प्रकारीचीं उपकर्णें। साहित्यशोभा ।।२८।।
घंटा घणघणा वाजती। स्तोत्रें स्तवनें आणी स्तुती ।
आसनें मुद्रा ध्यानें करिती। प्रदक्ष्णा नमस्कार ।।२९।।
पंचायेत्न पूजा केली। मृत्तिकेचीं लिंगें लाखोली ।
बेलें नारिकेळें भरिली। संपूर्ण सांग पूजा ।।३०।।
उपोषणें निष्ठा नेम। परम सायासीं केलें कर्म ।
फळचि पावती, वर्म- । चुकले प्राणी ।।३१।।
येज्ञादिकें कर्में केलीं। हृदईं फळाशा कल्पिली ।
आपले इछेनें घेतली। सूति जन्मांची ।।३२।।
करूनि नाना सायास। केला चौदा विद्यांचा अभ्यास ।
रिद्धि सिद्धि सावकास। वोळल्या जरी ।।३३।।
तरी सद्गुरुकृपेविरहित। सर्वथा न घडे स्वहित ।
येमेपुरीचा अनर्थ। चुकेना येणें ।।३४।।
जंव नाहीं ज्ञानप्राप्ती। तंव चुकेना यातायाती ।
गुरुकृपेविण अधोगती। गर्भवास चुकेना ।।३५।।
ध्यान धारणा मुद्रा आसन। भक्ती भाव आणी भजन ।
सकळहि फोल ब्रह्मज्ञान - । जंव तें प्राप्त नाहीं ।।३६।।
सद्गुरुकृपा न जोडे। आणी भलतीचकडे वावडे ।
जैसें आंधळें चाचरोन पडे। गारीं आणी गडधरां ।।३७।।
जैसें नेत्रीं घालितां अंजन। पडे दृष्टीस निधान ।
तैसें सद्गुरुवचनें ज्ञान- । प्रकाश होये ।।३८।।
सद्गुरुविण जन्म निर्फळ। सद्गुरुविण दुःख सकळ ।

सद्गुरुविण तळमळ। जाणार नाहीं ।।३९।।
सद्गुरुचेनि अभयंकरें। प्रगट होईजे ईश्वरें ।
संसारदुःखें अपारें। नासोन जाती ।।४०।।
मागें जाले थोर थोर। संत महंत मुनेश्वर ।
तयांसहि ज्ञानविज्ञानविचार। सद्गुरुचेनी ।।४१।।
श्रीरामकृष्ण आदिकरूनी। अतितत्पर गुरुभजनीं ।
सिद्ध साधु आणी संतजनीं। गुरुदास्य केलें ।।४२।।
सकळ सृष्टीचे चाळक। हरिहरब्रह्मादिक ।
तेहि सद्गुपदीं रंक। महत्वा न चढेती ।।४३।।
असो जयासि मोक्ष व्हावा। तेणें सद्गुरु करावा ।
सद्गुरुविण मोक्ष पावावा। हें कल्पांतीं न घडे ।।४४।।
आतां सद्गुरु ते कैसे। नव्हेति इतरां गुरु ऐसे ।
जयांचे कृपेनें प्रकाशे। शुद्ध ज्ञान ।।४५।।
त्या सद्गुरूची वोळखण। पुढिले समासीं निरूपण ।
बोलिलें असे श्रोतीं श्रवण। अनुक्रमें करावें ।।४६।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे गुरुनिश्चयेनाम
समास पहिला ।।१।।५. १

समास दुसरा : गुरुलक्षण

||श्रीराम ||

जे करामती दाखविती। तेहि गुरु म्हणिजेती ।
परंतु सद्गुरु नव्हेती। मोक्षदाते ।।१।।
सभामोहन भुररीं चेटकें। साबरमंत्र कौटालें अनेकें ।
नाना चमत्कार कौतुकें। असंभाव्य सांगती ।।२।।
सांगती औषधीप्रयोग। कां सुवर्णधातूचा मार्ग ।
दृष्टिबंधनें लागवेग। अभिळाषाचा ।।३।।
साहित संगीत रागज्ञान। गीत नृत्य तान मान ।

नाना वाद्यें सिकविती जन। तेहि येक गुरु ।।४।।
विद्या सिकविती पंचाक्षरी। ताडेतोडे नानापरी ।
कां पोट भरे जयावरी। ते विद्या सिकविती ।।५।।
जो यातीचा जो व्यापार। सिकविती भरावया उदर ।
तेहि गुरु परी साचार- । सद्गुरु नव्हेती ।।६।।
आपली माता आणी पिता। तेहि गुरुचि तत्वतां ।
परी पैलापार पावविता। तो सद्गुरु वेगळा ।।७।।
गाईत्रीमंत्राचा इचारू। सांगे तो साचार कुळगुरु ।
परी ज्ञानेंविण पैलपारु। पाविजेत नाहीं ।।८।।
जो ब्रह्मज्ञान उपदेसी। अज्ञानांधारें निरसी ।
जीवात्मयां परमात्मयांसी। ऐक्यता करी ।।९।।
विघडले देव आणी भक्त। जीवशिवपणें द्वैत ।
तया देवभक्तां येकांत- । करी, तो सद्गुरु ।।१०।।
भवव्याघ्रें घालूनि उडी। गोवत्सास तडातोडी ।
केली, देखोनि सीघ्र सोडी। तो सद्गुरु जाणावा ।।११।।
प्राणी मायाजाळीं पडिलें। संसारदुःखें दुःखवलें ।
ऐसें जेणें मुक्त केलें। तो सद्गुरु जाणावा ।।१२।।
वासनानदीमाहांपुरीं। प्राणी बुडतां ग्लांती करी ।
तेथें उडी घालूनि तारी। तो सद्गुरु जाणावा ।।१३।।
गर्भवास अति सांकडी। इछाबंधनाची बेडी ।
ज्ञान देऊन सीघ्र सोडी। तो सद्गुरु स्वामी ।।१४।।
फोडूनि शब्दाचें अंतर। वस्तु दाखवी निजसार ।
तोचि गुरु माहेर। अनाथांचें ।।१५।।
जीव येकदेसी बापुडें। तयास ब्रह्मचि करी रोकडें ।
फेडी संसारसांकडे। वचनमात्रें ।।१६।।
जें वेदांचे अभ्यांतरीं। तें काढून अपत्यापरी ।
शिष्यश्रवणीं कवळ भरी। उद्गारवचनें ।।१७।।

वेद शास्त्र माहानुभाव। पाहातां येकचि अनुभव ।
तोचि येक गुरुराव। ऐक्यरूपें ||१८||
संदेह निःशेष जाळी ||स्वधर्म आदरें प्रतिपाळी ।
वेदविरहित टवाळी। करूंच नेणे ||१९||
जें जें मन अंगिकारी। तें तें स्वयें मुक्त करी ।
तो गुरु नव्हे, भिकारी- । झडे आला ||२०||
शिष्यास न लविती साधन। न करविती इंद्रियेंदमन ।
ऐसे गुरु आडक्याचे तीन। मिळाले तरी त्यजावे ||२१||
जो कोणी ज्ञान बोधी। समूळ अविद्या छेदी ।
इंद्रियेंदमन प्रतिपादी। तो सद्गुरु जाणावा ||२२||
येक द्रव्याचे विकिले। येक शिष्याचे आखिले ।
अतिदुराशेनें केले। दीनरूप ||२३||
जें जें रुचे शिष्यामनीं। तैसीच करी मनधरणी ।
ऐसी कामना पापिणी। पडली गळां। २४||
जो गुरु भीडसारु। तो अद्धमाहून अद्धम थोरु ।
चोरटा मंद पामरु। द्रव्यभोंदु ||२५||
जैसा वैद्य दुराचारी। केली सर्वस्वें बोहरी ।
आणी सेखीं भीड करी। घातघेणा ||२६||
तैसा गुरु नसावा। जेणें अंतर पडे देवा ।
भीड करूनियां, गोवा- । घाली बंधनाचा ||२७||
जेथें शुद्ध ब्रह्मज्ञान। आणी स्थूळ क्रियेचें साधन ।
तोचि सद्गुरु निधान। दाखवी डोळां ||२८||
देखणें दाखविती आदरें। मंत्र फु.म्किती कर्णद्वारें ।
इतुकेंच ज्ञान, तें पामरें- । अंतरलीं भगवंता ||२९||
बाणे तिहींची खूण। तोचि गुरु सुलक्षण ।
तेथेंचि रिघावें शरण। अत्यादरें मुमुक्षें ||३०||
अद्वैतनिरूपणीं अगाध वक्ता। परी विषईं लोलंगता ।

ऐसिया गुरूचेनि सार्थकता। होणार नाहीं ||३१||
जैसा निरूपणसमयो। तैसेंचि मनहि करी वायो ।
कृतबुद्धीचा जयो। जालाच नाहीं ||३२||
निरूपणीं सामर्थ्य सिद्धी। श्रवण होतां दुराशा बाधी ।
नाना चमत्कारें बुद्धी। दंडळूं लागे ||३३||
पूर्वी ज्ञाते विरक्त भक्त। तयांसि सादृश्य भगवंत ।
आणी सामर्थ्यहि अद्भुत। सिद्धीचेनि योगें ||३४||
ऐसें तयांचें सामर्थ्य। आमुचें ज्ञानचि नुसदें वेर्थ ।
ऐसा सामर्थ्याचा स्वार्थ। अंतरीं वसे ||३५||
निशेष दुराशा तुटे। तरीच भगवंत भेटे ।
दुराशा धरिती ते वोखटे। शब्दज्ञाते कामिक ||३६||
बहुत ज्ञातीं नागवलीं। कामनेनें वेडीं केलीं ।
कामना इच्छितांच मेलीं। बापुडीं मूर्खें ||३७||
निशेष कामनारहित। ऐसा तो विरुळा संत ।
अवघ्यांवेगळें मत। अक्षै ज्याचें ||३८||
अक्षै ठेवा सकळांचा। परी पांगडा फिटेना शरीराचा ।
तेणें मार्ग ईश्वराचा। चुकोनि जाती ||३९||
सिद्धि आणी सामर्थ्य जालें। सामर्थ्यें देहास महत्त्व आलें ।
तेणें वेंचाड वळकावलें। देहबुद्धीचें ||४०||
सांडूनि अक्षै सुख। सामर्थ्य इछिती ते मूर्ख ।
कामनेसारिखें दुःख। आणीक कांहींच नाहीं ||४१||
ईश्वरेंविण जे कामना। तेणेएंचि गुणें नाना यातना ।
पावती, होती पतना- । वरपडे प्राणी ||४२||
होतां शरीरासी अंत। सामर्थ्यहि निघोन जात ।
सेखीं अंतरला भगवंत। कामनागुणें ||४३||
म्हणोनि निःकामताविचारु। दृढबुद्धीचा निर्धारु ।
तोचि सद्गुरु पैलपारु। पाववी भवाचा ||४४||

मुख्य सद्गुरूचें लक्षण। आधीं पाहिजे विमळ ज्ञान ।
निश्चयाचें समाधान। स्वरूपस्थिती ।।४५।।
याहीवरी वैराग्य प्रबळ। वृत्ति उदास केवळ ।
विशेष आचारें निर्मळ। स्वधर्मविषईं ।।४६।।
याहिवरी अध्यात्मश्रवण। हरिकथा निरूपण ।
जेथें परमार्थविवरण। निरंतर ।।४७।।
जेथें सारासारविचार। तेथें होये जगोद्धार ।
नवविधा भक्तीचा आधार। बहुता जनासी ।।४८।।
म्हणोनि नवविधा भजन। जेथें प्रतिष्ठलें साधन ।
हें सद्गुरूचें लक्षण। श्रोतीं वोळखावें ।।४९।।
अंतरीं शुद्ध ब्रह्मज्ञान। बाह्य निष्ठेचें भजन ।
तेथें बहु भक्त जन। विश्रांति पावती ।।५०।।
नाहीं उपासनेचा आधार। तो परमार्थ निराधार ।
कर्मेंविण अनाचार। भ्रष्ट होती ।।५१।।
म्हणोनि ज्ञान वैराग्य आणि भजन। स्वधर्मकर्म आणि साधन ।
कथा निरूपण श्रवण मनन। नीति न्याये मर्यादा ।।५२।।
यामधें येक उणें असे। तेणें तें विलक्षण दिसे ।
म्हणौन सर्वहि विलसे। सद्गुरुपासीं ।।५३।।
तो बहुतांचें पाळणकर्ता। त्यास बहुतांची असे चिंता ।
नाना साधनें समर्था। सद्गुरुपासीं ।।५४।।
साधनेंविण परमार्थ प्रतिष्ठे। तो मागुतां सवेंच भ्रष्टे ।
याकारणे दुरीद्रष्टे। माहानुभाव ।।५५।।
आचार उपासना सोडिती। ते भ्रष्ट अभक्त दिसती ।
जळो तयांची महंती। कोण पुसे ।।५६।।
कर्म उपासनेचा अभाव। तेथें भकाधेसि जाला ठाव ।
तो कानकोंडा समुदाव। प्रपंची हांसती ।।५७।।
नीच यातीचा गुरु। तोही कानकोंड विचारु ।

ब्रह्मसभेस जैसा चोरू। तैसा दडे ||५८||
ब्रह्मसभे देखतां। त्याचें तीर्थ नये घेतां ।
अथवा प्रसाद सेवितां। प्राश्चित पडे ||५९||
तीर्थप्रसादाची सांडी केली। तेथें नीचता दिसोन आली ।
गुरुभक्ति ते सटवली। येकायेकी ||६०||
गुरुची मर्यादा राखतां। ब्राह्मण क्षोभती तत्वतां ।
तेथें ब्राह्मण्य रक्षूं जातां। गुरुक्षोभ घडे ||६१||
ऐसीं सांकडीं दोहींकडे। तेथें प्रस्तावा घडे ।
नीच यातीस गुरुत्व न घडे। याकारणें ||६२||
तथापि आवडी घेतली जीवें। तरी आपणचि भ्रष्टावें ।
बहुत जनांसी भ्रष्टवावें। हें तों दूषणचि कीं ||६३||
आतां असो हा विचारू। स्वयातीचा पाहिजे गुरु ।
नाहीं तरी भ्रष्टाकारु। नेमस्त घडे ||६४||
जे जे कांहीं उत्तम गुण ||तें तें सद्गुरूचें लक्षण ।
तथापि संगों वोळखण। होये जेणें ||६५||
येक गुरु येक मंत्रगुरु। येक यंत्रगुरु येक तांत्रगुरु ।
येक वस्तादगुरु येक राजगुरु। म्हणती जनीं ||६६||
येक कुळगुरु येक मानिला गुरु। येक विद्यागुरु येक कुविद्यागुरु ।
येक असद्गुरु येक यातिगुरु। दंडकर्ते ||६७||
येक मातागुरु येक पितागुरु। येक राजागुरु येक देवगुरु ।
येक बोलिजे जगद्गुरु। सकळकळा ||६८||
ऐसे हे सत्रा गुरु। याहिवेगळे आणीक गुरु ।
ऐक तयांचा विचारु। सांगिजेल ||६९||
येक स्वप्नगुरु येक दीक्षागुरु। येक म्हणती प्रतिमागुरु ।
येक म्हणती स्वयें गुरु। आपला आपण ||७०||
जे जे यातीचा जो व्यापारु। ते ते त्याचे तितुके गुरु ।
याचा पाहातां विचारु। उदंड आहे ||७१||

असो ऐसे उदंड गुरु। नाना मतांचा विचारु ।
परी जो मोक्षदाता सद्गुरु। तो वेगळाचि असे ।।७२।।
नाना सद्विद्येचे गुण। याहिवरी कृपाळूपण ।
हें सद्गुरूचें लक्षण। जाणिजे श्रोतीं ।।७३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे गुरुलक्षणनाम
समास दुसरा ।।२।।५. २

समास तिसरा : शिष्यलक्षण

||श्रीराम ||

माअगां सद्गुरूचें लक्षण। विशद केलें निरूपण ।
आतां सच्छिष्याची वोळखण। सावध ऐका ।।१।।
सद्गुरुविण सच्छिष्य। तो वायां जाय निशेष ।
कां सच्छिष्येंविण विशेष। सद्गुरु सिणे ।।२।।
उत्तमभूमि शोधिली शुद्ध। तेथें बीज पेरिलें किडखाद ।
कां तें उत्तम बीज परी समंध। खडकेंसि पडिला ।।३।।
तैसा सच्छिष्य तें सत्पात्र। परंतु गुरु सांगे मंत्र तंत्र ।
तेथें अरत्र ना परत्र। कांहिंच नाहीं ।।४।।
अथवा गुरु पूर्ण कृपा करी। परी शिष्य अनाधिकारी ।
भाअग्यपुरुषाचा भिकारी। पुत्र जैसा ।।५।।
तैसें येकाविण येक। होत असे निरार्थक ।
परलोकींचें सार्थक। तें दुऱ्हावे ।।६।।
म्हणौनि सद्गुरु आणी सच्छिष्य। तेथें न लगती सायास ।
त्यां उभयतांचा हव्यास। पुरे येकसरा ।।७।।
सुभूमि आणी उत्तम कण। उगवेना प्रजन्येंविण ।
तैसें अध्यात्मनिरूपण। नस्तां होये ।।८।।
सेत पेरिलें आणी उगवलें। परंतु निगेविण गेलें ।
साधनेंविण तैसें जालें। साधकांसी ।।९।।

जंवरी पीक आपणास भोगे। तंवरी अवघेंचि करणें लागे ।
पीक आलियांहि, उगें- । राहोंचि नये ।।१०।।
तैसें आत्मज्ञान जालें। परी साधन पाहिजे केलें ।
येक वेळ उदंड जेविलें। तऱ्हीं सामग्री पाहिजे ।।११।।
म्हणौन साधन अभ्यास आणी सद्गुगु। सच्छिष्य आणी सच्छास्त्रविचारु ।
सत्कर्म सद्वासना, पारु- । पाववी भवाचा ।।१२।।
सदुपासना सत्कर्म। सत्क्रिया आणी स्वधर्म ।
सत्संग आणी नित्य नेम। निरंतर ।।१३।।
ऐसें हें अवघेंचि मिळे। तरीच विमळ ज्ञान निवळे ।
नाहीं तरी पाषांड संचरे बळें। समुदाईं ।।१४।।
येथें शब्द नाहीं शिष्यासी। हें अवघें सद्गुरुपासीं ।
सद्गुरु पालटी अवगुणासी। नाना येत्नें करूनी ।।१५।।
सद्गुरुचेनि असच्छिष्य पालटे। परंतु सच्छिष्यें असद्गुरु न पालटे ।
कां जें थोरपण तुटे। म्हणौनिया ।।१६।।
याकरणें सद्गुरु पाहिजे। तरीच सन्मार्ग लाहिजे ।
नाहिं तरी होईजे। पाषांडा वरपडे ।।१७।।
येथें सद्गुरुचि कारण। येर सर्व निःकारण ।
तथापि सांगो वोळखण। सच्छिष्याची ।।१८।।
मुख्य सच्छिष्याचें लक्षण। सद्गुरुवचनीं विश्वास पूर्ण ।
अनन्यभावें शरण। त्या नांव सच्छिष्य ।।१९।।
शिष्य पाहिजे निर्मळ। शिष्य पाहिजे आचारसीळ ।
शिष्य पाहिजे केवळ। विरक्त अनुतापी ।।२०।।
शिष्य पाहिजे निष्ठावंत। शिष्य पाहिजे सुचिष्मंत ।
शिष्य पाहिजे नेमस्त। सर्वप्रकारीं ।।२१।।
शिष्य पाहिजे साक्षपी विशेष। शिष्य पाहिजे परम दक्ष ।

शिष्य पाहिजे अलक्ष। लक्षी ऐसा ।।२२।।
शिष्य पाहिजे अति धीर। शिष्य पाहिजे अति उदार ।
शिष्य पाहिजे अति तत्पर। परमार्थविषईं ।।२३।।
शिष्य पाहिजे परोपकारी। शिष्य पाहिजे निर्मत्सरी ।
शिष्य पाहिजे अर्थांतरीं। प्रवेशकर्ता ।।२४।।
शिष्य पाहिजे परम शुद्ध। शिष्य पाहिजे परम सावध ।
शिष्य पाहिजे अगाध। उत्तम गुणांचा ।।२५।।
शिष्य पाहिजे प्रज्ञावंत। शिष्य पाहिजे प्रेमळ भक्त ।
शिष्य पाहिजे नीतिवंत। मर्यादेचा ।।२६।।
शिष्य पाहिजे युक्तिवंत। शिष्य पाहिजे बुद्धिवंत ।
शिष्य पाहिजे संतासंत। विचार घेता ।।२७।।
शिष्य पाहिजे धारिष्टाचा। शिष्य पाहिजे दृढ व्रताचा ।
शिष्य पाहिजे उत्तम कुळीचा। पुण्यसीळ ।।२८।।
शिष्य असावा सात्विक। शिष्य असावा भजक ।
शिष्य असावा साधक। साधनकर्ता ।।२९।।
शिष्य असावा विश्वासी। शिष्य असावा कायाक्लेशी ।
शिष्य असावा परमार्थासी। वाढऊं जाणे ।।३०।।
शिष्य असावा स्वतंत्र। शिष्य असावा जगमित्र ।
शिष्य असावा सत्पात्र। सर्व गुणें ।।३१।।
शिष्य असावा सद्विद्येचा। शिष्य असावा सद्भावाचा ।
शिष्य असावा अंतरींचा। परमशुद्ध ।।३२।।
शिष्य नसावा अविवेकी। शिष्य नसावा गर्भसुखी ।
शिष्य असावा संसारदुःखी। संतप्त देही ।।३३।।
जो संसारदुःखें दुःखवला। जो त्रिविधतापें पोळला ।
तोचि अधिकारी जाला। परमार्थविषीं ।।३४।।
बहु दुःख भोगिलें जेणें। तयासीच परमार्थ बाणे ।
संसारदुःखाचेनि गुणें। वैराग्य उपजे ।।३५।।

जया संसाराचा त्रास। तयासीच उपजे विस्वास ।
विस्वासबळें दृढ कास। धरिली सद्गुरूची ।।३६।।
अविस्वासें कास सोडिली। ऐसीं बहुतेक भवीं बुडालीं ।
नाना जळचरीं तोडिलीं। मध्येंचि सुखदुःखें ।।३७।।
याकारणें दृढ विस्वास। तोचि जाणावा सच्छिष्य ।
मोक्षाधिकारी विशेष। आग्रगण्यु ।।३८।।
जो सद्गुरुवचनें निवाला। तो सयोज्यतेचा आंखिला ।
सांसारसंगे पांगिला। न वचे कदा ।।३९।।
सद्गुरुहून देव मोठा। जयास वाटे तो करंटा ।
सुटला वैभवाचा फांटा। सामरथ्यपिसें ।।४०।।
सद्गुरुस्वरूप तें संत। आणी देवांस मांडेल कल्पांत ।
तेथें कैचें उरेल सामर्थ्य। हरिहरांचें ।।४१।।
म्हणौन सद्गुरुसामर्थ्य आधीक। जेथें आटती ब्रह्मादिक ।
अल्पबुद्धी मानवी रंक। तयांसि हें कळेना ।।४२।।
गुरुदेवांस बराबरी- । करी तो शिष्य दुराचारी ।
भ्रांति बैसली अभ्यांतरीं। सिद्धांत नेणवे ।।४३।।
देव मनिषीं भाविला। मंत्रीं देवपणासि आला ।
सद्गुरु न वचे कल्पिला। ईश्वराचेनि ।।४४।।
म्हणौनि सद्गुरु पूर्णपणें। देवाहून आधीक कोटिगुणें ।
जयासि वर्णितां भांडणें। वेदशास्त्रीं लागलीं ।।४५।।
असो सद्गुरुपदापुढें। दुजें कांहींच न चढे ।
देवसामर्थ्य तें केवढें। मायाजनित ।।४६।।
अहो सद्गुरुकृपा जयासी। सामर्थ्य न चले तयापासीं ।
ज्ञानबळें वैभवासी। तृणतुछ केलें ।। ४७।।
अहो सद्गुरुकृपेचेनि बळें। अपरोक्षज्ञानाचेनि उसाळें ।
मायेसहित ब्रह्मांड सगळें। दृष्टीस न यें ।।४८।।
ऐसें सच्छिष्याचें वैभव। सद्गुरुवचनीं दृढ भाव ।

तेणें गुणें देवराव। स्वयेंचि होती ।।४९।।
अंतरीं अनुतापें तापले। तेणें अंतर शुद्ध जालें ।
पुढें सद्गुरुवचनें निवाले। सच्छिष्य ऐसे ।।५०।।
लागतां सद्गुरुवचनपंथें। जालें ब्रह्मांड पालथें ।
तरी जयाच्या शुद्ध भावार्थें। पालट न धरिजे ।।५१।।
शरण सद्गुरूस गेले। सच्छिष्य ऐसे निवडले ।
क्रियापालटें जाले। पावन ईश्वरीं ।।५२।।
ऐसा सद्भाव अंतरीं। तेचि मुक्तीचे वाटेकरी ।
येर माईक वेषधारी। असच्छिष्य ।।५३।।
वाटे विषयांचे सुख। परमार्थ संपादणे लौकिक ।
देखोवेखीं पढतमूर्ख। शरण गेले ।।५४।।
जाली विषईं वृत्ति अनावर। दृढ धरिला संसार ।
परमार्थचर्चेचा विचार। मळिण झाला ।।५५।।
मोड घेतला परमार्थाचा। ह्व्यास धरिला प्रपंचाचा ।
भार वाहिला कुटुंबाचा। काबाडी जाला ।।५६।।
मानिला प्रपंचीं आनंद। केला परमार्थी विनोद ।
भ्रांत मूढ मतिमंद। लोधला कामीं ।।५७।।
सूकर पूजिलें विलेपनें। म्हैसा मर्दिला चंदनें ।
तैसा विषई ब्रह्मज्ञानें। विवेकें बोधिला ।।५८।।
रासभ उकिरडां लोळे। तयासि परिमळसोहळे ।
उलूक अंधारीं पळे। तया केवी हंसपंगती ।।५९।।
तैसा विषयदारींचा बराडी। घाली अधःपतनीं उडी ।
तयास भगवंत आवडी। सत्संग कैंचा ।।६०।।
वर्ती करून दांताळीं। स्वानपुत्र हाडें चगळी ।
तैसा विषई तळमळी। विषयसुखाकारणे ।।६१।।
तया स्वानमुखीं परमान्न। कीं मर्कटास सिंहासन ।
तैसें विषयशक्तां ज्ञान। जिरेल कैंचें ।।६२।।

रासभें राखतां जन्म गेला। तो पंडितांमध्यें प्रतिष्ठला ।
न वचे, तैसा आअशक्ताला। परमार्थ नाहीं ।।६३।।
मिळाला राजहंसांचा मेळा। तेथें आला डोंबकावळा ।
लक्षून विष्ठेचा गोळा। हंस म्हणवी ।।६४।।
तैसे सज्जनाचे संगती। विषई सज्जन म्हणविती ।
विषय आमेद्य चित्तीं। गोळा लक्षिला ।।६५।।
काखे घेऊनियां दारा। म्हणे मज संन्यासी करा ।
तैसा विषई सैरावैरा। ज्ञान बडबडी ।।६६।।
असो ऐसे पढतमूर्ख। ते काय जाणती अद्वैतसुख ।
नारकी प्राणी नर्क। भोगिती स्वैच्छा ।।६७।।
वैषेची करील सेवा। तो कैसा मंत्री म्हणावा ।
तैसा विषयदास मानावा। भक्तराज केवी ।।६८।।
तैसे विषई बापुडे। त्यांस ज्ञान कोणीकडे ।
वाचाळ शाब्दिक बडबडे। वरपडे जाले ।।६९।।
ऐसे शिष्य परम नष्ट। कनिष्ठांमधें कनिष्ठ ।
हीन अविवेकी आणी दृष्ट। खळ खोटे दुर्जन ।।७०।।
ऐसे जे पापरूप। दीर्घदोषी वज्रलेप ।
तयांस प्राश्चीत, अनुताप- । उद्भवतां ।।७१।।
तेंहि पुन्हां शरण जावें। सद्गुरूस संतोषवावें ।
कृपादृष्टी जालियां व्हावें। पुन्हां शुद्ध ।।७२।।
स्वामीद्रोह जया घडे। तो यावश्चंद्र नरकीं पडे ।
तयास उपावचि न घडे। स्वामी तुष्टल्यावांचुनी ।।७३।।
स्मशानवैराग्य आलें। म्हणोन लोटांगण घातलें ।
तेणें गुणें उपतिष्ठले- । नाहीं ज्ञान। ७४।।
भाव आणिला जायाचा। मंत्र घेतला गुरूचा ।
शिष्य जाला दो दिसांचा। मंत्राकारणें ।।७५।।
ऐसे केले गुरु उदंड। शब्द सिकला पाषांड ।

जाला तोंडाळ तर्मुंड। माहापाषांडी ।।७६।।
घडी येक रडे आणी पडे। घडी येक वैराग्य चढे ।
घडी येक अहंभाव जडे। ज्ञातेपणाचा ।।७७।।
घडी येक विस्वास धरी। सवेंच घडि येक गुर्गुरी ।
ऐसे नाना छंद करी। पिसाट जैसा ।।७८।।
काम क्रोध मद मत्सर। लोभ मोह नाना विकार ।
अभिमान कापट्य तिरस्कार। हृदईं नांदती ।।७९।।
अहंकार आणी देहपांग। अनाचार आणी विषयसंग ।
संसार प्रपंच उद्वेग। अंतरीं वसे ।।८०।।
दीर्घसूत्री कृतघ्न पापी। कुकर्मी कुतर्की विकल्पी ।
अभक्त अभाव सीघ्रकोपी। निष्ठुर परघातक ।।८१।।
हृदयेंसुन्य आणी आळसी। अविवेकी आणि अविस्वासी ।
अधीर अविचार, संदेहासी- । दृढ धर्ता ।।८२।।
आशा ममता तृष्णा कल्पना। कुबुद्धी दुर्वृत्ति दुर्वासना ।
अल्पबुद्धि विषयकामना। हृदईं वसे ।।८३।।
ईषणा असूया तिरस्कारें। निंदेसि प्रवर्ते आदरें ।
देहाभिमानें हुंबरे। जाणपणें ।।८४।।
क्षुधा तृष्णा आवरेना। निद्रा सहसा धरेना ।
कुटुंबचिंता वोसरेना। भ्रांति पडिली ।।८५।।
शाब्दिक बोले उदंड वाचा। लेश नाहीं वैराग्याचा ।
अनुताप धारिष्ट साधनाचा। मार्ग न धरी ।।८६।।
भक्ति विरक्ति ना शांती। सद्वृत्ति लीनता ना दांती ।
कृपा दया ना तृप्ती। सुबुद्धि असेच ना ।।८७।।
कायाक्लेसीं शेरीरहीन। धर्मविषईं परम कृपण ।
क्रिया पालटेना कठिण। हृदये जयाचें ।।८८।।
आर्जव नाहीं जनासी। जो अप्रिये सज्जनासी ।
जयाचे जिवीं आहिर्णेसीं। परन्यून वसे ।।८९।।

सदा सर्वकाळ लटिका। बोले माईक लापणिका ।
क्रिया विचार पाहतां, येका। वचनीं सत्य नाहीं ।।९०।।
परपीडेविषईं तत्पर। जैसे विंचु आणि विखार ।
तैसा कुशब्दें जिव्हार। भेदी सकळांचें ।।९१।।
आपले झांकी अवगुण। पुढिलांस बोले कठिण ।
मिथ्या गुणदोषेंविण। गुणदोष लावी ।।९२।।
स्वयें पापात्मा अंतरीं। पुढिलांचि कणव न करी ।
जैसा हिंसक दुराचारी। परदुःखें शिणेना ।।९३।।
दुःख पराव्याचें नेणती। दुर्जन गांजिले चि गांजिती ।
श्रम पावतां आनंदती। आपुले मनीं ।।९४।।
स्वदुःखें झुरे अंतरीं। आणी परदुःखें हास्य करी ।
तयास प्राप्त येमपुरी। राजदूत ताडिती ।।९५।।
असो ऐसें मदांध बापुडें। तयांसि भगवंत कैंचा जोडे ।
जयांस सुबुद्धि नावडे। पूर्वपातकेंकरूनी ।।९६।।
तयास देहाचा अंतीं। गात्रें क्षीणता पावती ।
जिवलगें वोसंडिती। जाणवेल तेव्हां ।।९७।।
असो ऐसे गुणावेगळे। ते सच्छिष्य आगळे ।
दृढभावार्थें सोहळे। भोगिती स्वानंदाचे ।।९८।।
जये स्थळीं विकल्प जागे। कुळाभिमान पाठीं लागे ।
ते प्राणी प्रपंचसंगें। हिंपुटी होती ।।९९।।
जेणेंकरितां दुःख जालें। तेंचि मनीं दृढ धरिलें ।
तेणें गुणें प्राप्त जालें। पुन्हां दुःख ।।१००।।
संसारसंगें सुख जालें। ऐसें देखिलें ना ऐकिलें ।
ऐसें जाणोन अनहित केलें। ते दुःखी होती स्वयें ।।१०१।।
संसारीं सुख मानिती। ते प्राणी मूढमती ।
जाणोन डोळे झांकिती। पढतमूर्ख ।।१०२।।
प्रपंच सुखें करावा। परी कांहीं परमार्थ वाढवावा ।

परमार्थ अवघाचि बुडवावा। हें विहित नव्हे ।।१०३।।
मागां जालें निरूपण। गुरुशिष्यांची वोळखण ।
आतां उपदेशाचें लक्षण। सांगिजेल ।।१०४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे शिष्यलक्षणनाम
समास तिसरा ।।३।।५. ३

समास चवथा : उपदेशलक्षण

।।श्रीराम ।।

ऐका उपदेशाचीं लक्षणें। बहुविधें कोण कोणें ।
सांगतां तें असाधारणें। परी कांहीं येक सांगों ।।१।।
बहुत मंत्र उपदेशिती। कोणी नाम मात्र सांगती ।
येक ते जप करविती। वोंकाराचा ।।२।।
शिवमंत्र भवानीमंत्र। विष्णुमंत्र माहाल्क्ष्मीमंत्र ।
अवधूतमंत्र गणेशमंत्र। मार्तंडमंत्र सांगती ।।३।।
मछकूर्मवऱ्हावमंत्र। नृसिंहमंत्र वामनमंत्र ।
भार्गवमंत्र रघुनाथमंत्र। कृष्णमंत्र सांगती ।।४।।
भैरवमंत्र मल्लारिमंत्र। हनुमंतमंत्र येक्षिणीमंत्र ।
नारायेणमंत्र पांडुरंगमंत्र। अघोरमंत्र सांगती ।।५।।
शेषमंत्र गरुडमंत्र। वायोमन्त्र वेताळमंत्र ।
झोटिंगमंत्र बहुधा मंत्र। किती म्हणौनि सांगावे ।।६।।
बाळामंत्र बगुळामंत्र। काळिमंत्र कंकाळिमंत्र ।
बटुकमंत्र नाना मंत्र। नाना शक्तींचे ।।७।।
पृथकाकारें स्वतंत्र। जितुके देव तितुके मंत्र ।
सोपे अवघड विचित्र। खेचर दारुण बीजाचे ।।८।।
पाहों जातां पृथ्वीवरी। देवांची गणना कोण करी ।
तितुके मंत्र वैखरी। किती म्हणौनि वदवावी ।।९।।
असंख्यात मंत्रमाळा। येकाहूनि येक आगळा ।

विचित्र मायेची कळा। कोण जाणे ||१०||
कित्येक मंत्रीं भूतें जाती। कित्येक मंत्रीं वेथा नासती |
कित्येक मंत्रीं उतरती। सितें विंचू विखार ||११||
ऐसे नाना परीचे मंत्री। उपदेशिती कर्णपात्रीं |
जप ध्यान पूजा यंत्री। विधानयुक्त सांगती ||१२||
येक शिव शिव सांगती। | येक हरि हरि म्हणविती |
येक उपदेशिती। विठल विठल म्हणोनी ||१३||
येक सांगती कृष्ण कृष्ण। येक सांगती विष्ण विष्ण |
येक नारायण नारायण। म्हणौन उपदेशिती ||१४||
येक म्हणती अच्युत अच्युत। येक म्हणती अनंत अनंत |
येक सांगती दत्त दत्त। म्हणत जावें ||१५||
येक सांगती राम राम। येक सांगती ॐ ॐ म |
येक म्हणती मेघशाम। बहुतां नामीं स्मरावा ||१६||
येक सांगती गुरु गुरु। येक म्हणती परमेश्वरु |
येक म्हणती विघ्नहरु। चिंतीत जावा ||१७||
येक सांगती शामराज। येक सांगती गरुडध्वज |
येक सांगती अधोक्षज। म्हणत जावें ||१८||
येक सांगती देव देव। येक म्हणती केशव केशव |
येक म्हणती भार्गव भार्गव। म्हणत जावें ||१९||
येक विश्वनाथ म्हणविती। येक मल्लारि सांगती |
येक ते जप करविती। तुकाई तुकाई म्हणौनी ||२०||
हें म्हणौनी सांगावें। शिवशक्तीचीं अनंत नांवें |
इछेसारिखीं स्वभावें। उपदेशिती ||२१||
येक सांगती मुद्रा च्यारी। खेचरी भूचरी चाचरी अगोचरी |
येक आसनें परोपरी। उपदेशिती ||२२||
येक दाखविती देखणी। येक अनुहातध्वनी |
येक गुरु पिंडज्ञानी। पिंडज्ञान सांगती ||२३||

येक संगती कर्ममार्ग। येक उपासनामार्ग ।
येक सांगती अष्टांग योग। नाना चक्रें ।।२४।।
येक तपें सांगती। येक अजपाअ निरोपिती ।
येक तत्वें विस्तारिती , तत्वज्ञानी ।।२५।।
येक सांगती सगुण। येक निरोपिती निर्गुण ।
येक उपदेशिती तीर्थाटण। फिरावें म्हणूनी ।।२६।।
येक माहावाक्यें सांगती। त्यांचा जप करावा म्हणती ।
येक उपदेश करिती। सर्व ब्रह्म म्हणोनी ।।२७।।
येक शाक्तमार्ग सांगती। येक मुक्तमार्ग प्रतिष्ठिती ।
येक इंद्रियें पूजन करविती। येका भावें ।।२८।।
येक सांगती वशीकर्ण। स्तंबन मोहन उच्चाटण ।
नाना चेटकें आपण। स्वयें निरोपिती ।।२९।।
ऐसी उपदेशांची स्थिती। पुरे आतां सांगों किती ।
ऐसे हे उपदेश असती। असंख्यात। ३०।।
ऐसे उपदेश अनेक। परी ज्ञानेविण निरार्थक ।
येविषईं असे येक। भगवद्वचन ।।३१।।
श्लोक ।।नानाशास्त्रं पठेल्लोको नाना दैवतपूजनम् ।
आत्मज्ञानं विना पार्थ सर्वकर्म निरर्थकम् ।।
शैवशाक्तागमाद्या ये अन्ये च बहवो मताः ।
अपभ्रंशसमास्तेऽपि जीवानां भ्रांतचेतसाम् ।।
न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिदमुत्तमम् ।।
याकारणें ज्ञानासमान। पवित्र उत्तम न दिसे अन्न ।
म्हणौन आधीं आत्मज्ञान। साधिलें पाहिजे ।।३२।।
सकळ उपदेशीं विशेष। आत्मज्ञानाचा उपदेश ।
येविषईं जगदीश। बहुतां ठाईं बोलिला ।।३३।।
श्लोक ।।यस्य कस्य च वर्णस्य ज्ञानं देहे प्रतिष्ठितम् ।
तस्य दासस्य दासोहं भवे जन्मनि जन्मनि ।।

आत्मज्ञानाचा महिमा। नेणे चतुर्मुख ब्रह्मा ।
प्राणी बापुडा जीवात्मा। काये जाणे ।।३४।।
सकळ तीर्थांची संगती। स्नानदानाची फळश्रुती ।
त्याहूनि ज्ञानाची स्थिती। विशेष कोटिगुणें ।।३५।।
श्लोक: ।।पृथिव्यां यानि तीर्थानि स्नानदानेषु यत्फलम् ।
तत्फलं कोटिगुणितं ब्रह्मज्ञानसमोपमम् ।।
म्हणौनि जें आत्मज्ञान। तें गहनाहूनि गहन ।
ऐक तयाचें लक्षण। सांगिजेल ।।३६।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे उपदेशनाम
समास चवथा ।।४।।५. ४

समास पाचवा : बहुधाज्ञान निरूपण
।।श्रीराम ।।
जंव तें ज्ञान नाहीं प्रांजळ। तंव सर्व कांहीं निर्फळ ।
ज्ञानरहित तळमळ। जाणार नाहीं ।।१।।
ज्ञान म्हणतां वाटे भस्म। काये रे बा असेल वर्म ।
म्हणौनि हा अनुक्रम। सांगिजेल आतां ।।२।।
भूत भविष्य वर्तमान। ठाऊकें आहे परिछिन्न ।
यासीहि म्हणिजेत ज्ञान। परी तें ज्ञान नव्हे ।।३।।
बहुत केलें विद्यापठण। संगीतशास्त्र रागज्ञान ।
वैदिक शास्त्र वेदाधेन। हेंहि ज्ञान नव्हे ।।४।।
नाना वेवसायाचें ज्ञान। नाना दिक्षेचें ज्ञान ।
नाना परीक्षेचें ज्ञान। हें ज्ञान नव्हे ।।५।।
नाना वनितांची परीक्षा। नाना मनुष्यांची परीक्षा ।
नाना नरांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।६।।
नाना अश्वांची परीक्षा। नाना गजांची परीक्षा ।
नाना स्वापदांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।७।।

नाना पशूंची परीक्षा। नाना पक्षांची परीक्षा ।
नाना भूतांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।८।।
नाना यानांची परीक्षा। नाना वस्त्रांची परीक्षा ।
नाना शस्त्रांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।९।।
नाना धातूंची परीक्षा। नाना नाण्यांची परीक्षा ।
नाना रत्नांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१०।।
नाना पाषाण परीक्षा। नाना काष्ठांची परीक्षा ।
नाना वाद्यांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।११।।
नाना भूमींची परीक्षा। नाना जळांची परीक्षा ।
नाना सतेज परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१२।।
नाना रसांची परीक्षा। नाना बीजांची परीक्षा ।
नाना अंकुर परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१३।।
नाना पुष्पांची परीक्षा। नाना फळांची परीक्षा ।
नाना वल्लींची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१४।।
नाना दुःखांची परीक्षा। नाना रोगांची परीक्षा ।
नाना चिन्हांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१५।।
नाना मंत्रांची परीक्षा। नाना यंत्रांची परीक्षा ।
नाना मूर्तींची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१६।।
नाना क्षत्रांची परीक्षा। नाना गृहांची परीक्षा ।
नाना पात्रांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१७।।
नाना होणार परीक्षा। नाना समयांची परीक्षा ।
नाना तर्कांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१८।।
नाना अनुमान परीक्षा। नाना नेमस्त परीक्षा ।
नाना प्रकार परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।१९।।
नाना विद्येची परीक्षा। नाना कळेची परीक्षा ।
नाना चातुर्य परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ।।२०।।
नाना शब्दांची परीक्षा। नाना अर्थांची परीक्षा ।

नाना भाषांची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ||२१||
नाना स्वरांची परीक्षा। नाना वर्णांची परीक्षा ।
नाना लेक्षनपरीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ||२२||
नाना मतांची परीक्षा। नाना ज्ञानांची परीक्षा ।
नाना वृत्तींची परीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ||२३||
नाना रूपांची परीक्षा। नाना रसनेची परीक्षा ।
नाना सुगंधपरीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ||२४||
नाना सृष्टींची परीक्षा। नाना विस्तारपरीक्षा ।
नाना पदार्थपरीक्षा। हें ज्ञान नव्हे ||२५||
नेमकेचि बोलणें। तत्काळचि प्रतिवचन देणें ।
सीघ्रचि कवित्व करणें। हें ज्ञान नव्हे ||२६||
नेत्रपालवी नादकळा। करपालवी भेदकळा ।
स्वरपालवी संकेतकळा। हें ज्ञान नव्हे ||२७||
काव्यकुशळ संगीतकळा। गीत प्रबंद नृत्यकळा ।
सभाच्यातुर्य शब्दकळा। हें ज्ञान नव्हे ||२८||
वग्विळास मोहनकळा। रम्य रसाळ गायनकळा ।
हास्य विनोद कामकळा। हें ज्ञान नव्हे ||२९||
नाना लाघवें चित्रकळा। नाना वाद्यें संगीतकळा ।
नाना प्रकारें विचित्र कळा। हें ज्ञान नव्हे ||३०||
आदिकरूनि चौसष्टि कळा। याहि वेगळ्या नाना कळा ।
चौदा विद्या सिद्धि सकळा। हें ज्ञान नव्हे ||३१||
असो सकळ कळाप्रवीण। विद्यामात्र परिपूर्ण ।
तरी ते कौशल्यता, परी ज्ञान- । म्हणोंचि नये ||३२||
हें ज्ञान होयेसें भासे। परंतु मुख्य ज्ञान तें अनारिसें ।
जेथें प्रकृतीचें पिसें। समूळ वाव ||३३||
जाणावें दुसर्याचें जीवीचें। हे ज्ञान वाटे साचें ।
परंतु हें आत्मज्ञानाचें। लक्षण नव्हे ||३४||

माहानुभाव माहाभला। मानसपूजा करितां चुकला ।
कोणी येकें पाचारिला। ऐसें नव्हे म्हणोनी ।।३५।।
ऐसी जाणे अंतरस्थिती। तयासि परम ज्ञाता म्हणती ।
परंतु जेणें मोक्षप्राप्ती। तें हें ज्ञान नव्हे ।।३६।।
बहुत प्रकारींची ज्ञानें। सांगों जातां असाधारणें ।
सायोज्यप्राप्ती होये जेणें। तें ज्ञान वेगळें ।।३७।।
तरी तें कैसें आहे ज्ञान। समाधानाचें लक्षण ।
ऐसें हें विशद करून। मज निरोपावें ।।३८।।
ऐसें शुद्ध ज्ञान पुसिलें। तें पुढिले समासीं निरोपिलें ।
श्रोतां अवधान दिधलें। पाहिजे पुढें ।।३९।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे बहुधाज्ञाननाम
समास पंचवा ।।५।।५. ५

समास सहावा : शुद्धज्ञान निरूपण

।।श्रीराम ।।

ऐक ज्ञानाचें लक्षण। ज्ञान म्हणिजे आत्मज्ञान ।
पाहावें आपणासि आपण। या नांव ज्ञान ।।१।।
मुख्य देवास जाणावें। सत्य स्वरूप वोळखावें ।
नित्यानित्य विचारावें। या नांव ज्ञान ।।२।।
जेथें दृश्य प्रकृति सरे। पंचभूतिक वोसरे ।
समूळ द्वैत निवारे। या नांव ज्ञान ।।३।।
मनबुद्धि अगोचर। न चले तर्काचा विचार ।
उल्लेख परेहुनि पर। या नांव ज्ञान ।।४।।
जेथें नाहीं दृश्यभान। जेथें जाणीव हें अज्ञान ।
विमळ शुद्ध स्वरूपज्ञान। यासि बोलिजे ।।५।।
सर्वसाक्षी अवस्ता तुर्या। ज्ञान ऐसें म्हणती तया ।
परी तें जाणिजे वायां। पदार्थज्ञान ।।६।।

दृश्य पदार्थ जाणिजे। त्यास पदार्थज्ञान बोलिजे ।
शुद्ध स्वरूप जाणिजे। या नांव स्वरूपज्ञान ।।७।।
जेथें सर्वचि नाहीं ठाईंचें। तेथें सर्वसाक्षत्व
कैंचें ।
म्हणौनि शुद्ध ज्ञान तुर्येचें। मानूंचि नये ।।८।।
ज्ञान म्हणिजे अद्वैत। तुर्या प्रत्यक्ष द्वैत ।
म्हणौनि शुद्ध ज्ञान सतंत। वेगळेंचि असे ।।९।।
ऐक शुद्ध ज्ञानाचें लक्षण। शुद्ध स्वरूपचि आपण ।
या नांव शुद्ध स्वरूपज्ञान। जाणिजे श्रोतीं ।।१०।।
माहावाक्यौपदेश भला। परी त्याचा जप नाहीं बोलिला ।
तेथीचा तो विचारचि केला। पाहिजे साधकें ।।११।।
माहावाक्य उपदेशसार। परी घेतला पाहिजे विचार ।
त्याच्या जपें, अंधकार- । न फिटे भ्रांतीचा ।।१२।।
माहावाक्याचा अर्थ घेतां। आपण वस्तुचि तत्वतां ।
त्याचा जप करितां वृथा। सीणचि होये ।।१३।।
माहावाक्याशें विवरण। हें मुख्य ज्ञानाचें लक्षण ।
शुद्ध लक्ष्यांचें आपण। वस्तुच आहे ।।१४।।
आपला आपणासि लाभ। हें ज्ञान परम दुल्लभ ।
जें आदिअंतीं स्वयंभ। स्वरूपचि स्वयें ।।१५।।
जेथून हें सर्व ही प्रगटे। आणि सकळही जेथें आटे ।
तें ज्ञान जालियां फिटे। भ्रांति बंधनाची ।।१६।।
मतें आणी मतांतरें। जेथें होती निर्विकारें ।
अतिसूक्ष्म विचारें। पाहातां ऐक्य ।।१७।।
जे या चराचराचें मूळ। शुद्ध स्वरूप निर्मळ ।
या नांव ज्ञान केवळ। वेदांतमतें ।।१८।।
शोधितां आपलें मूळ स्थान। सहजचि उडे अज्ञान ।
या नांव म्हणिजे ब्रह्मज्ञान। मोक्षदायेक ।।१९।।

आपणासि वोळखों जातां। आंगीं बाणे सर्वज्ञता ।
तेणें येकदेसी वार्ता। निशेष उडे ।।२०।।
मी कोण ऐसा हेत- । धरून, पाहातां देहातीत ।
आवलोकितां नेमस्त। स्वरूपचि होये ।।२१।।
असो पूर्वीं थोर थोर। जेणें ज्ञानें पैलपार- ।
पावले, ते साचार। ऐक आतां ।।२२।।
व्यास वसिष्ठ माहामुनी। शुक नारद समाधानी ।
जनकादिक माहाज्ञानी। येणेंचि ज्ञानें ।।२३।।
वामदेवादिक योगेश्वर। वाल्मीक अत्रि ऋषेश्वर ।
शोनिकादि अध्यात्मसार। वेदांतमतें ।।२४।।
सनकादिक मुख्यकरूनी। आदिनाथ मीन गोरक्षमुनी ।
आणीक बोलतां वचनी। अगाध असती ।।२५।।
सिद्ध मुनी माहानुभाव। सकळांचा जो अंतर्भाव ।
जेणें सुखें माहादेव। डुल्लत सदा ।।२६।।
जें वेदशास्त्रांचें सार। सिद्धांत धादांत विचार ।
ज्याची प्राप्ती भाग्यानुसार। भाविकांस होये ।।२७।।
साधु संत आणी सज्जन। भूत भविष्य वर्तमान ।
सर्वत्रांचें गुह्य ज्ञान। तें संगिजेल आतां ।।२८।।
तीर्थें व्रतें तपें दानें। जें न जोडे धूम्रपानें ।
पंचाग्नी गोरांजनें। जें प्राप्त नव्हे ।।२९।।
सकळ साधनाचें फळ। ज्ञानाची सिगचि केवळ ।
जेणें संशयाचें मूळ। निशेष तुटे ।।३०।।
छपन्न भाषा तितुके ग्रंथ। आदिकरून वेदांत ।
या इतुकियांचा गहनार्थ। येकचि आहे ।।३१।।
जें नेणवे पुराणीं। जेथें सिणल्या वेदवाणी ।
तेंचि आतां येचि क्षणीं। बोधीन गुरुकृपें ।।३२।।
पाहिलें नस्तां संस्कृतीं। रीग नाहीं मर्‍हाष्ट ग्रंथीं ।

हृदईं वसल्या कृपामुर्ती। सद्गुरु स्वामी ।।३३।।
आतां नलगे संस्कृत। अथवा ग्रंथ प्राकृत ।
माझा स्वामी कृपेसहित। हृदईं वसे ।।३४।।
न करितां वेदाभ्यास। अथवा श्रवणसायास ।
प्रेत्नेंविण सौरस। सद्गुरुकृपा ।।३५।।
ग्रंथ मात्र मर्हाष्ट। त्याहून संस्कृत श्रेष्ठ ।
त्या संस्कृतामधें पष्ट। थोर तो वेदांत ।।३६।।
त्या वेदांतापरतें कांहीं। सर्वथा श्रेष्ठ नाहीं ।
जेथें वेदगर्भ सर्वही। प्रगटजाला ।।३७।।
असो ऐसा जो वेदांत। त्या वेदांताचाहि मथितार्थ ।
अतिगहन जो परमार्थ। तो तूं ऐक आतां ।।३८।।
अरे गहनाचेंही गहन। तें तूं जाण सद्गुरुवचन ।
सद्गुरुवचनें समाधान। नेमस्त आहे ।।३९।।
सद्गुरुवचन तोचि वेदांत। सद्गुरुवचन तोचि सिद्धांत ।
सद्गुरुवचन तोचि धादांत। सप्रचीत आतां ।।४०।।
जें अत्यंत गहन। माझ्या स्वामीचें वचन ।
जेणें माझे समाधान। अत्यंत जालें ।।४१।।
तें हें माझें जीवीचें गुज। मी सांगैन म्हणतों तुज ।
जरी अवधान देसी मज ।।तरी आतां येच क्षणीं ।।४२।।
शिष्य म्लान्वदनें बोले। धरिले सद्दढ पाउले ।
मग बोलों आरंभिलें। गुरुदेवें ।।४३।।
अहं ब्रह्मास्मि माहांवाक्य। येथीचा अर्थ अतर्क्ये ।
तोही सांगतों, ऐक्य- । गुरुशिष्य जेथें ।।४४।।
ऐक शिष्या येथीचें वर्म। स्वयें तूंचि आहेसि ब्रह्म ।
ये विषईं संदेह भ्रम। धरूंचि नको ।।४५।।
नवविधा प्रकारें भजन। त्यांत मुख्य तें आत्मनिवेदन ।
तें समग्र प्रकारें कथन। कीजेल आतां ।।४६।।

निर्माण पंचभूतें यीयें। कल्पांतीं नासतीं येथान्वयें ।
प्रकृति पुरुष जीयें। तेही ब्रह्म होती ।।४७।।
दृश्य पदार्थ आटतां। आपणहि नुरे तत्वतां ।
ऐक्यरूपें ऐक्यता। मुळींच आहे ।।४८।।
सृष्टीची नाहीं वार्ता। तेथें मुळींच ऐक्यता ।
पिंड ब्रह्मांड पाहों जातां। दिसेल कोठें ।।४९।।
ज्ञानवन्ही प्रगटे। तेणें दृश्य केर आटे ।
तदाकारें मूळ तुटे। भिन्नत्वाचें ।।५०।।
मिथ्यत्वें वृत्ति फिरे। तों दृश्य असतांच वोसरे ।
सहजचि येणें प्रकारें। जालें आत्मनिवेदन ।।५१।।
असो गुरूचे ठाईं अनन्यता। तरी तुज कायेसी रे चिंता ।
वेगळेंपणें अभक्ता। उरोंचि नको ।।५२।।
आतां हेंचि दृढीकर्ण- । व्हावया, करीं सद्गुरुभजन ।
सद्गुरुभजनें समाधान। नेमस्त आहे ।।५३।।
या नांव शिष्या आत्मज्ञान। येणें पाविजे समाधान ।
भवभयाचें बंधन। समूळ मिथ्या ।।५४।।
देह मी वाटे ज्या नरा। तो जाणावा आत्महत्यारा ।
देहाभिनानें येरझारा। भोगिल्याच भोगी ।।५५।।
असो चहूं देहावेगळा। जन्मकर्मासी निराळा ।
सकळ आबाळगोबळा। सबाह्य तूं ।।५६।।
कोणासीच नाहीं बंधन। भ्रांतिस्तव भुलले जन ।
दृढ घेतला देहाभिमान। म्हणौनियां ।।५७।।
शिष्या येकांतीं बैसावें। स्वरूपीं विश्रांतीस जावें ।
तेणें गुणें दृढावे। परमार्थ हा ।।५८।।
अखंड घडे श्रवणमनन। तरीच पाविजे समाधान ।
पूर्ण जालियां ब्रह्मज्ञान। वैराग्य भरे आंगीं ।।५९।।
शिष्या मुक्तपणें अनर्गळ। करिसीं इंद्रियें बाष्कळ ।

तेणें तुझी तळमळ। जाणार नाहीं ।।६०।।
विषईं वैराग्य उपजलें। तयासीच पूर्ण ज्ञान जालें ।
मणी टाकितांचि लाधलें। राज्य जेवीं ।।६१।।
मणी होतां सीगटाचा। लोभ धरूनिया तयाचा ।
मूर्खपणें राज्याचा। अव्हेर केला ।।६२।।
ऐक शिष्या सावधान। आतां भविष्य मी सांगेन ।
जया पुरुषास जें ध्यान। तयासि तेंचि प्राप्त ।।६३।।
म्हणोनि जे अविद्या। सांडून धरावी सुविद्या ।
तेणें गुणें जगद्वंद्या। पाविजे सीघ्र ।।६४।।
सन्यपाताचेनि दुःखें। भयानक दृष्टीस देखे ।
औषध घेतांचि सुखें। आनंद पावे ।।६५।।
तैसें अज्ञानसन्यपातें। मिथ्या दृष्टीस दिसतें ।
ज्ञानाउषध घेतां तें। मुळींच नाहीं ।।६६।।
मिथ्या स्वप्नें वोसणाला। तो जागृतीस आणिला ।
तेणें पूर्वदशा पावला। निर्भय जे ।।६७।।
मिथ्याच परी सत्य वाटलें। तेणें गुणें दुःख जालें ।
मिथ्या आणी निरसलें। हें तों घडेना ।।६८।।
मिथ्या आहे जागृतासी। परी वेढा लाविलें निद्रिस्तांसी ।
जागा जालियां तयासी। भयेंचि नाहीं।।६९।।
परी अविद्याझोंप येते भरें। भरे सर्वांगी काविरें ।
पूर्ण जागृती श्रवणद्वारें- । मननें करावी ।।७०।।
जागृतीची वोळखण। ऐक तयाचें लक्षण ।
जो विषईं विरक्त पूर्ण। अंतरापासुनी ।।७१।।
जेणें विरक्तीस न यावें। तो साधक ऐसें जाणावें ।
तेणें साधन करावें। थोरीव सांडुनी ।।७२।।
साधन न मने जयाला। तो सिद्धपणे बद्ध जाला ।
त्याहूनि मुमुक्ष भला। ज्ञानाधिकारी ।।७३।।

तंव शिष्यें केला प्रश्न। कैसें बद्धमुमुक्षाचें लक्षण ।
साधक सिद्ध वोळखण। कैसी जाणावी ।।७४।।
याचें उत्तर श्रोतयांसी। दिधलें पुढिलीये समासीं ।
सावध श्रोतीं कथेसी। अवधान द्यावें ।।७५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे शुद्धज्ञाननिरूपणनाम
समास सहावा ।।६।।५. ६

समास सातवा : बद्धलक्षण

||श्रीराम ||

सृष्टी जे कां चराचर। जीव दाटले अपार ।
परी ते अवघे चत्वार। बोलिजेती ।।१।।
ऐक तयांचें लक्षण। चत्वार ते कोण कोण ।
बद्ध मुमुक्ष साधक जाण। चौथा सिद्ध ।।२।।
यां चौघांविरहित कांहीं। सचराचरीं पांचवा नाहीं ।
आतां असो हें सर्वही। विशद करूं ।।३।।
बद्ध म्हणिजे तो कोण। कैसें मुमुक्षाचें लक्षण ।
साधकसिद्धवोळखण। कैसी जाणावी ।।४।।
श्रोतीं व्हावें सावध। प्रस्तुत ऐका बद्ध ।
मुमुक्ष साधक आणि सिद्ध। पुढें निरोपिले ।।५।।
आतां बद्ध तो जाणिजे ऐसा। अंधारींचा अंध जैसा ।
चक्षुविण दाही दिशा। सुन्याकार ।।६।।
भक्त ज्ञाते तापसी। योगी वीतरागी संन्यासी ।
पुढें देखतां दृष्टीसी। येणार नाहीं ।।७।।
न दिसे नेणे कर्माकर्म। न दिसे नेणे धर्माधर्म ।
न दिसे नेणे सुगम। परमार्थपंथ ।।८।।
तयास न दिसे सच्छास्त्र। सत्संगति सत्पात्र ।
सन्मार्ग जो कां पवित्र। तो ही न दिसे ।।९।।

न कळे सारासार विचार। न कळे स्वधर्म आचार ।
न कळे कैसा परोपकार। दानपुण्य ।।१०।।
नाहीं पोटीं भूतदया। नाहीं सुचिष्मंत काया ।
नाहीं जनासि निववावया। वचन मृद ।।११।।
न कळे भक्ति न कळे ज्ञान। न कळे वैराग्य न कळे ध्यान ।
न कळे मोक्ष न कळे साधन। या नांव बद्ध ।।१२।।
न कळे देव निश्चयात्मक। न कळे संतांचा विवेक ।
न कळे मायेचें कौतुक। या नांव बद्ध ।।१३।।
न कळे परमार्थाची खूण। न कळे अध्यात्मनिरूपण ।
न कळे आपणासि आपण। या नांव बद्ध ।।१४।।
न कळे जीवाचें जन्ममूळ। न कळे साधनाचें फळ ।
न कळे तत्वतां केवळ। या नांव बद्ध ।।१५।।
न कळे कैसें तें बंधन। न कळे मुक्तीचें लक्षण ।
न कळे वस्तु विलक्षण। या नांव बद्ध ।।१६।।
न कळे शास्त्रार्थ बोलिला। न कळे निजस्वार्थ आपुला ।
न कळे संकल्पें बांधला। या नांव बद्ध ।।१७।।
जयासि नाहीं आत्मज्ञान। हें मुख्य बद्धाचें लक्षण ।
तीर्थ व्रत दान पुण्य। कांहींच नाहीं ।।१८।।
दया नाहीं करुणा नाहीं। आर्जव नाहीं मित्रि नाहीं ।
शांति नाहीं क्ष्मा नाहीं। या नांव बद्ध ।।१९।।
जें ज्ञानविशिं उणें। तेथें कैचीं ज्ञानाचीं लक्षणें ।
बहुसाल कुलक्षणें। या नांव बद्ध ।।२०।।
नाना प्रकारीचे दोष- । करितां, वाटे परम संतोष ।
बाष्कळपणाचा हव्यास। या नांव बद्ध ।।२१।।
बहु काम बहु क्रोध। बहु गर्व बहु मद ।
बहु द्वंद बहु खेद। या नांव बद्ध ।।२२।।
बहु दर्प बहु दंभ। बहु विषये बहु लोभ ।

बहु कर्कश बहु अशुभ। या नांव बद्ध ।।२३।।
बहु ग्रामणी बहु मत्सर। बहु असूया तिरस्कार ।
बहु पापी बहु विकार। या नांव बद्ध ।।२४।।
बहु अभिमान बहु ताठा। बहु अहंकार बहु फांटा ।
बहु कुकर्माचा सांठा। या नांव बद्ध ।।२५।।
बहु कापट्य वादवेवाद। बहु कुतर्क भेदाभेद ।
बहु क्रूइर कृपामंद। या नांव बद्ध ।।२६।।
बहु निंदा बहु द्वेष। बहु अधर्म बहु अभिळाष ।
बहु प्रकारीचे दोष। या नांव बद्ध ।।२७।।
बहु भ्रष्ट अनाचार। बहु नष्ट येकंकार ।
बहु आनित्य अविचार। या नांव बद्ध ।।२८।।
बहु निष्ठुर बहु घातकी। बहु हत्यारा बहु पातकी ।
तपीळ कुविद्या अनेकी। या नांव बद्ध ।।२९।।
बहु दुराशा बहु स्वार्थी। बहु कळह बहु अनर्थी ।
बहु डाईक दुर्मती। या नांव बद्ध ।।३०।।
बहु कल्पना बहु कामना। बहु तृष्णा बहु वासना ।
बहु ममता बहु भावना। या नांव बद्ध ।।३१।।
बहु विकल्पी बहु विषादी। बहु मूर्ख बहु समंधी ।
बहु प्रपंची बहु उपाधी। या नांव बद्ध ।।३२।।
बहु वाचाळ बहु पाषंडी। बहु दुर्जन बहु थोतांडी ।
बहु पैशून्य बहु खोडी। या नांव बद्ध ।।३३।।
बहु अभाव बहु भ्रम। बहु भ्रांति बहु तम ।
बहु विक्षेप बहु विराम। या नांव बद्ध ।।३४।।
बहु कृपण बहु खंदस्ती। बहु आदखणा बहु मस्ती ।
बहु असत्क्रिया व्यस्ती। या नांव बद्ध ।।३५।।
परमार्थविषईं अज्ञान। प्रपंचाचें उदंड ज्ञान ।
नेणे स्वयें समाधान। या नांव बद्ध ।।३६।।

परमार्थाचा अनादर। प्रपंचाचा अत्यादर ।
संसारभार जोजार। या नांव बद्ध ।।३७।।
सत्संगाची नाहीं गोडी। संतनिंदेची आवडी ।
देहेबुद्धीची घातली बेडी। या नाव बद्ध ।।३८।।
हातीं द्रव्याची जपमाळ। कांताध्यान सर्वकाळ ।
सत्संगाचा दुष्काळ। या नांव बद्ध ।।३९।।
नेत्रीं द्रव्य दारा पाहावी। श्रवणीं द्रव्य दारा ऐकावी ।
चिंतनीं द्रव्य दारा चिंतावी। या नांव बद्ध ।।४०।।
काया वाचा आणि मन। चित्त वित्त जीव प्राण ।
द्रव्यदारेचें करी भजन। या नांव बद्ध ।।४१।।
इंद्रियें करून निश्चळ। चंचळ होऊं नेदी पळ ।
द्रव्यदारेसि लावी सकळ। या नांव बद्ध ।।४२।।
द्रव्य दारा तेंचि तीर्थ। द्रव्य दारा तोचि परमार्थ ।
द्रव्य दारा सकळ स्वार्थ। म्हणे तो बद्ध ।।४३।।
वेर्थं जाऊं नेदी काळ। संसारचिंता सर्वकाळ ।
कथा वार्ता तेचि सकळ। या नांव बद्ध ।।४४।।
नाना चिंता नाना उद्वेग। नाना दुःखाचे संसर्ग ।
करी परमार्थाचा त्याग। या नांव बद्ध ।।४५।।
घटिका पळ निमिष्यभरी। दुश्चीत नव्हतां अंतरीं ।
सर्वकाळ ध्यान करी। द्रव्यदाराप्रपंचाचें ।।४६।।
तीर्थ यात्रा दान पुण्य। भक्ति कथा निरूपण ।
मंत्र पूजा जप ध्यान। सर्वही द्रव्य दारा ।।४७।।
जागृति स्वप्न रात्रि दिवस। ऐसा लागला विषयेध्यास ।
नाहीं क्षणाचा अवकाश। या नांव बद्ध ।।४८।।
ऐसें बद्धाचें लक्षण। मुमुक्षपणीं पालटे जाण ।
ऐक तेही वोळखण। पुढिलीये समासीं ।।४९।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे बद्धलक्षणनाम

समास आठवा : मुमुक्षलक्षण

||श्रीराम ||

संसारमदाचेनि गुणें। नाना हीनें कुलक्षणें ।
जयाचेनि मुखावलोकनें। दोषचि लागे ||१||
ऐसा प्रणी जो कां बद्ध। संसारीं वर्ततां अबद्ध ।
तायस प्राप्त जाला खेद। काळांतरीं ||२||
संसारदुःखें दुखवला। त्रिविधतापें पोळला ।
निरूपणें प्रस्तावला। अंतर्यामीं ||३||
जाला प्रपंचीं उदास। मनें घेतला विषयत्रास ।
म्हणे आतां पुरे सोस। संसारींचा ||४||
प्रपंच जाईल सकळ। येथील श्रम तों निर्फळ ।
आतां कांहीं आपुला काळ। सार्थक करूं ||५||
ऐसी बुद्धि प्रस्तावली। पोटीं आवस्ता लागली ।
म्हणे माझी वयेसा गेली। वेर्थचि आवघी ||६||
पूर्वी नाना दोष केले। ते अवघेचि आठवले ।
पुढें येउनि उभे ठेले। अंतर्यामीं ||७||
आठवे येमाची यातना। तेणें भयेचि वाटे मना ।
नाहीं पापासि गणना। म्हणौनियां ||८||
नाहीं पुण्याचा विचार। जाले पापाचे डोंगर ।
आतां दुस्तर हा संसार। कैसा तरों ||९||
आपले दोष आछ्यादिले। भल्यांस गुणदोष लाविले ।
देवा म्यां वेर्थच निंदिले। संत साधु सज्जन ||१०||
निंदे ऐसे नाहीं दोष। तें मज घडले कीं विशेष ।
माझे अवगुणीं आकाश। बुडों पाहे ||११||
नाहीं वोळखिले संत। नाहीं अर्चिला भगवंत ।

नाहीं अतित अभ्यागत। संतुष्ट केले ।।१२।।
पूर्व पाप वोढवलें। मज कांहींच नाहीं घडलें ।
मन अव्हाटीं पडिलें। सर्वकाळ ।।१३।।
नाहीं कष्टविलें शेरीर। नाहीं केला परोपकार ।
नाहीं रक्षिला आचार। काममदें ।।१४।।
भक्तिमाता हे बुडविली। शांति विश्रांति मोडिली ।
मूर्खपणें म्यां विघडिली। सद्बुद्धि सद्वासना ।।१५।।
आतां कैसें घडे सार्थक। दोष केले निरार्थक ।
पाहों जातां विवेक। उरला नाहीं ।।१६।।
कोण उपाये करावा। कैसा परलोक पावावा ।
कोण्या गुणें देवाधिदेवा। पाविजेल ।।१७।।
नाहीं सद्भाव उपजला। अवघा लोकिक संपादिला ।
दंभ वरपंगें केला। खटाटोप कर्माचा ।।१८।।
कीर्तन केलें पोटासाठीं। देव मांडिले हाटवटीं ।
आहा देवा बुद्धि खोटी। माझी मीच जाणें ।।१९।।
पोटीं धरूनि अभिमान। शब्दीं बोले निराभिमान ।
अंतरीं वांछूनियां धन। ध्यानस्त जालों ।।२०।।
वित्पत्तीनें लोक भोंदिले। पोटासाठीं संत निंदिले ।
माझे पोटीं दोष भरले। नाना प्रकारींचे ।।२१।।
सत्य तेंचि उछेदिलें। मिथ्य तेंचि प्रतिपादलें ।
ऐसें नाना कर्म केलें। उदरंभराकारणें ।।२२।।
ऐसा पोटीं प्रस्तावला। निरूपणें पालटला ।
तोचि मुमुक्ष बोलिला। ग्रंथांतरीं ।।२३।।
पुण्यमार्ग पोटीं धरी। सत्संगाची वांछा करी ।
विरक्त जाला संसारीं। या नांव मुमुक्ष ।।२४।।
गेले राजे चक्रवर्ती। माझें वैभव तें किती ।
म्हणे धरूं सत्संगती। या नांव मुमुक्ष ।।२५।।

आपुले अवगुण देखे। विरक्तिबळें वोळखे ।
आपणासि निंदी दुःखें। या नांव मुमुक्ष ।।२६।।
म्हणे मी काये अनोपकारी। म्हणे मी काय दंभधारी ।
म्हणे मी काये अनाचारी। या नांव मुमुक्ष ।।२७।।
म्हणे मी पतित चांडाळ। म्हणे मी दुराचारी खळ ।
म्हणे मी पापी केवळ। या नांव मुमुक्ष ।।२८।।
म्हणे मी अभक्त दुर्जन। म्हणे मी हीनाहूनि हीन ।
म्हणे मी जन्मलो पाषाण। या नांव मुमुक्ष ।।२९।।
म्हणे मी दुराभिमानी। म्हणे मी तपीळ जनीं ।
म्हणे मी नाना वेसनी। या नांव मुमुक्ष ।।३०।।
म्हणे मी आळसी आंगचोर। म्हणे मी कपटी कातर ।
म्हणे मी मूर्ख अविचार। या नांव मुमुक्ष ।।३१।।
म्हणे मी निकामी वाचाळ। म्हणे मी पाषांडी तोंडाळ ।
म्हणे मी कुबुद्धि कुटीळ। या नांव मुमुक्ष ।।३२।।
म्हणे मी कांहींच नेणे। म्हणे मी सकळाहूनि उणें ।
आपलीं वर्णी कुलक्षणें। या नांव मुमुक्ष ।।३३।।
म्हणे मी अनाधिकारी। म्हणे मी कुश्चिळ अघोरी ।
म्हणे मी नीच नानापरी। या नांव मुमुक्ष ।।३४।।
म्हणे मी काये आपस्वार्थी। म्हणे मी काये अनर्थी ।
म्हणे मी नव्हे परमार्थी। या नांव मुमुक्ष ।।३५।।
म्हणे मी अवगुणाची रासी। म्हणे मी वेर्थ आलों जन्मासी ।
म्हणे मी भार जालों भूमीसी। या नांव मुमुक्ष ।।३६।।
आपणास निंदी सावकास। पोटीं संसाराचा त्रास ।
धरी सत्संगाचा हव्यास। या नांव मुमुक्ष ।।३७।।
नाना तीर्थे धुंडाळिलीं। शमदमादि साधनें केलीं ।
नाना ग्रन्थांतरें पाहिलीं। शोधूनियां ।।३८।।
तेणें नव्हे समाधान। वाटे अवघाच अनुमान ।

म्हणे रिघों संतांस शरण। या नांव मुमुक्ष ।।३९।।
देहाभिमान कुळाभिमान। द्रव्याभिमान नानाभिमान ।
सांडूनि, संतचरणीं अनन्य- । या नांव मुमुक्ष ।।४०।।
अहंता सांडूनि दूरी। आपणास निंदी नानापरी ।
मोक्षाची अपेक्षा करी। या नांव मुमुक्ष ।।४१।।
ज्याचें थोरपण लाजे। जो परमार्थाकारणें झिजे ।
संतापाईं विश्वास उपजे। या नांव मुमुक्ष ।।४२।।
स्वार्थ सांडून प्रपंचाचा। हव्यास धरिला परमार्थाचा ।
अंकित होईन सज्जनाचा। म्हणे तो मुमुक्ष ।।४३।।
ऐसा मुमुक्ष जाणिजे। संकेतचिन्हें वोळखिजे ।
पुढें श्रोतीं अवधान दीजे। साधकलक्षणीं ।।४४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे मुमुक्षलक्षणनाम
समास आठवा ।।८।।५. ८

समास नववा : साधकनिरूपण

||श्रीराम ||

मागां मुमुक्षाचें लक्षण। संकेतें केलें कथन ।
आतां परिसा सावधान। साधक तो कैसा ।।१।।
अवगुणाचा करूनि त्याग। जेणें धरिला संतसंग ।
तयासि बोलिजे मग। साधक ऐसा ।।२।।
जो संतांसि शरण गेला। संतजनीं आश्वासिला ।
मग तो साधक बोलिला। ग्रन्थांतरीं ।।३।।
उपदेशिलें आत्मज्ञान। तुटलें संसारबंधन ।
दृढतेकारणें करी साधन। या नांव साधक ।।४।।
धरी श्रवणाची आवडी। अद्वैतनिरूपणाची गोडी ।
मननें अर्थांतर काढी। या नांव साधक ।।५।।
होतां सारासार विचार। ऐके होऊनि तत्पर ।

संदेह छेदूनि, दृढोत्तर- । आत्मज्ञान पाहे ।।६।।
नाना संदेहनिवृत्ती- । व्हावया, धरी सत्संगती ।
आत्मशास्त्रगुरुप्रचीती। ऐक्यतेसी आणी ।।७।।
देहबुद्धि विवेकें वारी। आत्मबुद्धि सदृढ धरी ।
श्रवण मन केलेंचि करी। या नांव साधक ।।८।।
विसंचूनि दृश्यभान। दृढ धरी आत्मज्ञान ।
विचारें राखे समाधान। या नांव साधक ।।९।।
तोडूनि द्वैताची उपाधी। अद्वैत वस्तु साधनें साधी ।
लावी ऐक्यतेची समाधी। या नांव साधक ।।१०।।
आत्मज्ञान जीर्ण जर्जर। त्याचा करी जीर्णोद्धार ।
विवेकें पावे पैलपार। या नांव साधक ।।११।।
उत्तमें साधूचीं लक्षणें। आंगिकारी निरूपणें ।
बळेंचि स्वरूपाकार होणें। या नांव साधक ।।१२।।
असत्क्रिया ते सोडिली। आणी सत्क्रिया ते वाढविली ।
स्वरूपस्थिती बळावली। या नांव साधक ।।१३।।
अवगुण त्यागी दिवसेंदिवस। करी उत्तम गुणाचा अभ्यास ।
स्वरूपीं लावी निजध्यास। या नांव साधक ।।१४।।
दृढ निश्चयाचेनि बळें। दृश्य असतांच नाडळे ।
सदा स्वरूपीं मिसळे। या नांव साधक ।।१५।।
प्रत्यक्ष माया अलक्ष करी। अलक्ष वस्तु लक्षी अंतरीं ।
आत्मस्थितीची धारणा धरी। या नांव साधक ।।१६।।
जें या जनासि चोरलें। मनास न वचे अनुमानलें ।
तेंचि जेणें दृढ केलें। या नांव साधक ।।१७।।
जें बोलतांचि वाचा धरी। जें पाहातांचि अंध करी ।
तें साधी नाना परी। या नांव साधक ।।१८।।
जें साधूं जाता साधवेना। जें लक्षूं जातां लक्षवेना ।
तेंचि अनुभवें आणी मना। या नांव साधक ।।१९।।

जेथें मनचि मावळे। जेथे तर्कचि पांगुळे ।
तेंचि अनुभवा आणी बळें। या नांव साधक ||२०||
स्वानुभवाचेनि योगें। वस्तु साधी लागवेगें ।
तेंचि वस्तु होये आंगें। या नांव साधक ||२१||
अनुभवाचीं आंगें जाणे। योगियांचे खुणे बाणे ।
कांहींच नहोन असणें। या नांव साधक ||२२||
परती सारून उपाधी। असाध्य वस्तु साधनें साधी ।
स्वरूपीं करी दृढ बुद्धी। या नांव साधक ||२३||
देवाभक्ताचें मूळ। शोधून पाहे सकळ ।
साध्यचि होये तत्काळ। या नांव साधक ||२४||
विवेकबळें गुप्त जाला। आपेंआप मावळला ।
दिसतो, परी देखिला। नाहींच कोणीं ||२५||
मीपण मागें सांडिलें। स्वयें आपणास धुंडिलें ।
तुर्येसहि वोलांडिलें। या नांव साधक ||२६||
पुढें उन्मनीचा सेवटीं। आपली आपण अखंड भेटी ।
अखंड अनुभवीं ज्याची दृष्टी। या नांव साधक ||२७||
द्वैताचा तटका तोडिला। भासाचा भास मोडिला ।
देहीं असोनि विदेह जाला। या नांव साधक ||२८||
जयास अखंड स्वरूपस्थिती। नाहीं देहाची अहंकृती ।
सकळ संदेहनिवृत्ती। या नांव साधक ||२९||
पंचभूतांचा विस्तार। जयासि वाटे स्वप्नाकार ।
निर्गुणीं जयाचा निर्धार। या नांव साधक ||३०||
स्वप्नीं भये जें वाटलें। तें जागृतास नाहीं आलें ।
सकळ मिथ्या निर्धारिलें। या नांव साधक ||३१||
मायेचें जें प्रत्यक्षपण। जनास वाटे हें प्रमाण ।
स्वानुभवें अप्रमाण। साधकें केलें ||३२||
निद्रा सांडूनि चेइरा जाला। तो स्वप्नभयापासून सुटला ।

माया सांडून तैसा गेला। साधक स्वरूपीं ।।३३।।
ऐसि अंतरस्थिती बाणली। बाह्य निस्पृहता अवलंबिली ।
संसारौपाधी त्यागिली। या नांव साधक ।।३४।।
कामापासूनि सुटला। क्रोधापासूनि पळाला ।
मद मत्सर सांडिला। येकीकडे ।।३५।।
कुळाभिमानासि सांडिलें। लोकलाजेस लाजविलें ।
परमार्थास माजविलें। विरक्तिबळें ।।३६।।
अविद्येपासूनि फडकला। प्रपञ्चापासूनि निष्टला ।
लोभाचे ह्यातींचा गेला। अकस्मात ।।३७।।
थोरपणासि पाडिलें। वैभवासि लाथाडिलें ।
महत्वासि झिंजाडिलें। विरक्तिबळें ।।३८।।
भेदाचा मडगा मोडिला। अहंकार झोडूनि पाडिला ।
पाईं धरूनि आपटिला। संदेहशत्रू ।।३९।।
विकल्पाचा केला वधू। थापें मारिला भवसिंधू ।
सकळ भूतांचा विरोधू। तोडूनि टाकिला ।।४०।।
भवभयासि भडकाविलें। काळाचें टांगें मोडिलें ।
मस्तक हाणोनि फोडिलें। जन्ममृत्याचें ।।४१।।
देह समंधावरी लोटला। संकल्पावरी उठावला ।
कल्पनेचा घात केला। अकस्मात ।।४२।।
अपधाकासि ताडिलें। लिंगदेहासि विभांडिलें ।
पाषांडासि पछाडिलें। विवेकबळें ।।४३।।
गर्वावरी गर्व केला। स्वार्थ अनर्थीं घातला ।
अनर्थ तोही निर्दाळिला। नीतिन्यायें ।।४४।।
मोहासि मध्येंचि तोडिलें। दुःखासि दुःधडचि केलें ।
शोकासि खंडून सांडिलें। एकीकडे ।।४५।।
द्वेष केला देशधडी। अभावाची घेतली नरडी ।
धाकें उदर तडाडी। कुतर्काचे ।।४६।।

ज्ञानें विवेक माजला। तेणें निश्चयो बळावला ।
अवगुणांचा संव्हार केला। वैराग्यबळें ।।४७।।
अधर्मास स्वधर्में लुटिलें। कुकर्मासि सत्कर्में झुगटिलें ।
लांटुन वाटा लाविलें। विचारें अविचारासी ।।४८।।
तिरस्कार तो चिरडिला। द्वेष खिरडूनि सांडिला ।
विषाद अविषादें घातला। पायांतळीं ।।४९।।
कोपावरी घालणें घातलें। कापट्य अन्तरीं कुटिलें ।
सख्य आपुलें मानिलें। विश्वजनीं ।।५०।।
प्रवृत्तीचा केला त्याग। सुहृदांचा सोडिला संग ।
निवृत्तिपंथें ज्ञानयोग। साधिता जाहला ।।५१।।
विषयमैंदासि सिंतरिलें। कुविद्येसी वेढा लाविलें ।
आपणास सोडविलें। आप्ततस्करांपासूनी ।।५२।।
पराधीनतेवरी कोपला। ममतेवरी संतापला ।
दुराशेचा त्याग केला। येकायेकीं ।।५३।।
स्वरूपीं घातलें मना। यातनेसि केली यातना ।
साक्षेप आणि प्रेत्ना। प्रतिष्ठिलें ।।५४।।
अभ्यासाचा संग धरिला। साक्षपासरिसा निघाला ।
प्रेत्न सांगातीं घेतला। साधनपंथें ।।५५।।
सावध दक्ष तो साधक। पाहे नित्यानित्यविवेक ।
संग त्यागूनि एक। सत्संग धरी ।।५६।।
बळेंचि सारिला संसार। विवेकें टाकिला जोजार ।
शुद्धाचारें अनाचार। भ्रष्टविला ।।५७।।
विसरास विसरला। आळसाचा आळस केला ।
सावध नाहीं दुश्चित झाला। दुश्चितपणासी ।।५८।।
आतां असो हें बोलणें। अवगुण सांडी निरूपणें ।
तो साधक ऐसा येणें- । प्रमाणें बुझावा ।।५९।।
बळेंचि अवघा त्याग कीजे। म्हणोनि साधक बोलिजे ।

आतां सिद्ध तोचि जाणिजे। पुढिले समासीं ||६०||
येथें संशयो उठिला। निस्पृह तोचि साधक जाहला ।
त्याग न घडे संसारिकाला। तरि तो साधक नव्हे कीं ||६१||
ऐसें श्रोतयाचें उत्तर। त्याचें कैसें प्रत्युत्तर ।
पुढिले समासीं तत्पर। होऊनि ऐका ||६२||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
साधकलक्षणनिरूपण नाम समास नववा ||९||५. ९

समास दहावा : सिद्धलक्षण निरूपण

||श्रीराम ||

मागां बोलिला संसारिक। त्यागेंविण नव्हे कीं साधक ।
ऐका याचा विवेक। ऐसा असे ||१||
सन्मार्ग तोचि जीवीं धरणें। अन्मार्गाचा त्याग करणें ।
संसारिका त्याग येणें। प्रकारें ऐसा ||२||
कुबुद्धित्यागेंविण कांहीं। सुबुद्धि लागणार नाहीं ।
संसारिकां त्याग पाहीं। ऐसा असे ||३||
प्रपंचीं वीट मानिला। मनें विषयेत्याग केला ।
तरीच पुढें अवलंबिला। परमार्थमार्ग ||४||
त्याग घडे अभावाचा। त्याग घडे संशयाचा ।
त्याग घडे अज्ञानाचा। शनै शनै ||५||
ऐसा सूक्ष्म अंतर्त्याग। उभयतांस घडे सांग ।
निस्पृहास बाह्य त्याग। विशेष आहे ||६||
संसारिका ठाईं ठाईं। बाह्य त्याग घडे कांहीं ।
नित्य नेम श्रवण नाहीं। त्यागेंविण ||७||
फिटली आशंका स्वभावें। त्यागेंविण साधक नव्हे ।
पुढें कथेचा अन्वय। सावध ऐका ||८||
मागां झालें निरूपण। साधकाची ओळखण ।

आतां सांगिजेल खूण। सिद्धलक्षणाची ।।९।।
साधु वस्तु होऊनि ठेला। संशयें ब्रह्मांडाबाहेरी गेला ।
निश्चयें चळेना ऐसा झाला। या नांव सिद्ध ।।१०।।
बद्धपणाचे अवगुण। मुमुक्षुपणीं नाहीं जाण ।
मुमुक्षुपणाचें लक्षण। साधकपणीं नाहीं ।।११।।
साधकासि संदेहवृत्ति। पुढें होतसे निवृत्ती ।
या कारणें निःसंदेह श्रोतीं। साधु वोळखावा ।।१२।।
संशयरहित ज्ञान। तेंचि साधूचें लक्षण ।
सिद्धाआंगीं संशयो हीन। लागेल कैसा ।।१३।।
कर्ममार्ग संशयें भरला। साधनीं संशय कालवला ।
सर्वांमध्यें संशयो भरला। साधु तो निःसंदेह ।।१४।।
संशयाचें ज्ञान खोटें। संशयाचें वैराग्य पोरटें ।
संशयाचें भजन वोखटें। निर्फळ होय ।।१५।।
व्यर्थ संशयाचा देव। व्यर्थ संशयाचा भाव ।
व्यर्थ संशयाचा स्वभाव। सर्व कांही ।।१६।।
व्यर्थ संशयाचें व्रत। व्यर्थ संशयाचें तीर्थ ।
व्यर्थ संशयाचा परमार्थ। निश्चयेंवीण ।।१७।।
व्यर्थ संशयाची भक्ती। व्यर्थ संशयाची प्रीती ।
व्यर्थ संशयाची संगती। संशयो वाढवी ।।१८।।
व्यर्थ संशयाचें जिणें। व्यर्थ संशयाचें धरणें ।
व्यर्थ संशयाचें करणें। सर्व कांहीं ।।१९।।
व्यर्थ संशयाची पोथी। व्यर्थ संशयाची व्युत्पत्ती ।
व्यर्थ संशयाची गती। निश्चयेंविण ।।२०।।
व्यर्थ संशयाचा दक्ष। व्यर्थ संशयाचा पक्ष ।
व्यर्थ संशयाचा मोक्ष। होणार नाहीं ।।२१।।
व्यर्थ संशयाचा संत। व्यर्थ संशयाचा पंडित ।
व्यर्थ संशयाचा बहुश्रुत। निश्चयेंविण ।।२२।।

व्यर्थ संशयाची श्रेष्ठता। व्यर्थ संशयाची व्युत्पन्नता ।
व्यर्थ संशयाचा ज्ञाता। निश्चयेंविण ।।२३।।
निश्चयेंविण सर्व कांहीं। अणुमात्र तें प्रमाण नाहीं ।
व्यर्थचि पडिले प्रवाहीं। संदेहाचे ।।२४।।
निश्चयेंविण जें बोलणें। तें अवघेंचि कंटाळवाणें ।
बाष्कळ बोलिजे वाचाळपणें। निरर्थक ।।२५।।
असो निश्चयेंविण जे वल्गना। ते अवघीच विटंबना ।
संशयें काहीं समाधाना। उरी नाहीं ।।२६।।
म्हणोनि संदेहरहित ज्ञान। निश्चयाचें समाधान ।
तेंचि सिद्धाचें लक्षण। निश्चयेंसीं ।।२७।।
तंव श्रोता करी प्रश्न। निश्चय करावा कवण ।
मुख्य निश्चयाचें लक्षण। मज निरूपावें ।।२८।।
ऐक निश्चय तो ऐसा। मुख्य देव आहे कैसा ।
नाना देवांचा वळसा। करूंचि नये ।।२९।।
जेणें निर्मिलें सचराचर। त्याचा करावा विचार ।
शुद्ध विवेकें परमेश्वर। ओळखावा ।।३०।।
मुख्य देव तो कोण। भक्तांचें कैसें लक्षण ।
असत्य सांडून वोळखण। सत्याची धरावी ।।३१।।
आपुल्या देवास वोळखावें। मग मी कोण हें पहावें ।
संग त्यागून रहावें। वस्तुरूप ।।३२।।
तोडावा बंधनाचा संशयो। करावा मोक्षाचा निश्चयो ।
पहावा भूतांचा अन्वयो। वितिरेकेंसीं ।।३३।।
पूर्वपक्षें सिद्धांत। पहावा प्रकृतीचा अंत ।
मग पावावा निवांत। निश्चयो देवाचा ।।३४।।
देहाचेनि योगें संशयो। करी समाधानाचा क्षयो ।
चळों नेदावा निश्चयो। आत्मत्वाचा ।।३५।।
सिद्ध असतां आत्मज्ञान। संदेह वाढवी देहाभिमान ।

याकारणें समाधान। आत्मनिश्चयें राखावें ||३६||
आठवतां देहबुद्धी। उडे विवेकाची शुद्धी।
याकारणें आत्मबुद्धी। सद्दढ करावी ||३७||
आत्मबुद्धी निश्चयाची। तेचि दशा मोक्षश्रीची।
अहमात्मा हें कधींची। विसरों नये ||३८||
निरोपिलें निश्चयाचें लक्षण। परी हें न कळे सत्संगेंविण।
संतांसी गेलिया शरण। संशये तुटती ||३९||
आतां असो हें बोलणें। ऐका सिद्धाचीं लक्षणें।
मुख्य निःसंदेहपणें। सिद्ध बोलिजे ||४०||
सिद्धस्वरूपीं नाहीं देहो। तेथें कैंचा हो संदेहो।
याकारणें सिद्ध पाहो। निःसंदेही ||४१||
देहसमंधाचेनि गुणें। लक्षणासि काये उणें।
देहातीतांचीं लक्षणें। काय म्हणोनि सांगावीं ||४२||
जें लक्षवेना चक्षूंसी। त्याचीं लक्षणें सांगावीं कैसीं।
निर्मळ वस्तु सिद्ध त्यासी। लक्षणें कैंसीं ||४३||
लक्षणें म्हणिजे केवळ गुण। वस्तु ठाईंची निर्गुण।
तेंचि सिद्धांचें लक्षण। वस्तुरूप ||४४||
तथापि ज्ञानदशकीं बोलिलें। म्हणोनि वक्तृत्व आटोपिलें।
न्यून पूर्ण क्षमा केलें। पाहिजे श्रोतीं ||४५||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सिद्धलक्षणनिरूपणनाम समास दहावा ||१०||५. १०
||दशक पाचवा समाप्त ||

Proofread by Vishwas Bhide and Sunder Hattangadi.

```
%@@1
% File name             : dAsabodh05.itx
%---------------------------------------------
% Text title            : Dasabodh dAsabodha
% Author                : Swami Samartha Ramadas
% Language              : Marathi, Sanskrit
% Subject               :
philosophy/hinduism/religion
% Description/comments  :
% Transliterated by     : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Proofread by          : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in,
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Latest update         : May 16, 2009
% Send corrections to   : sanskrit@cheerful.com
%
% Special Instructions:
%
i1h.hdr,ijag.inc,itrans.sty,multicol.sty,iarticle.s
ty
% Transliteration scheme: ITRANS 5.2
% Site access  :
% http://sanskritdocuments.org/
% http://sanskrit.gde.to/
%---------------------------------------------------
---
% The text is to be used for personal studies and
research only.
% Any use for commercial purpose is prohibited as a
'gentleman's'
% agreement.
% @@2
%
% Commands upto engtitle are
% needed for devanaagarii output and formatting.
%---------------------------------------------------
------
```

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ६ ||

||दशक सहावा : देवशोधन ||६||

समास पहिला : देवशोधन

||श्रीराम ||

चित्त सुचित करावें। बोलिलें तें जीवीं धरावें ।
सावध होऊन बैसावें। निमिष एक ||१||
कोणी एके ग्रामीं अथवा देशीं। राहणें आहे आपणासी ।
न भेटतां तेथिल्या प्रभूसी। सौख्य कैंचें ||२||
म्हणौनि ज्यास जेथें राहणें। तेणें त्या प्रभूची भेटी घेणें ।
म्हणिजे होय श्लाघ्यवाणें। सर्व कांहीं ||३||
प्रभूची भेटी न घेतां। तेथें कैंची मान्यता ।
आपुलें महत्व जातां। वेळ नाहीं ||४||
म्हणौनि रायापासूनि रंक। कोणी एक तरी नायक ।
त्यास भेटणें हा विवेक। विवेकी जाणती ||५||
त्यास न भेटतां त्याचे नगरीं। राहतां धरितील बेगारी ।
तेथें न करितां चोरी। अंगीं लागे ||६||
याकारणें जो शहाणा। तेणें प्रभूसी भेटावें जाणा ।
ऐसें न करितां दैन्यवाणा। संसार त्याचा ||७||
ग्रामीं थोर ग्रामाधिपती। त्याहूनि थोर देशाधिपती ।
देशाधिपतीहूनि नृपती। थोर जाणावा ||८||

राष्ट्राचा प्रभु तो राजा। बहुराष्ट्र तो महाराजा ।
महाराजांचाही राजा। तो चक्रवर्ती ।।९।।
एक नरपती एक गजपती। एक हयपती एक भूपती ।
सकळांमध्ये चक्रवर्ती। थोर राजा ।।१०।।
असो ऐशिया समस्तां। एक ब्रह्मा निर्माणकर्ता ।
त्या ब्रह्म्यासही निर्मिता। कोण आहे ।।११।।
ब्रह्मा विष्णु आणि हर। त्यांसी निर्मिता तोचि थोर ।
तो ओळखावा परमेश्वर। नाना यत्नें ।।१२।।
तो देव ठायीं पडेना। तरी यमयातना चुकेना ।
ब्रह्माण्डनायका चोजवेना। हें बरें नव्हे ।।१३।।
जेणें संसारीं घातलें। अवघें ब्रह्माण्ड निर्माण केलें ।
त्यासी नाहीं ओळखिलें। तोचि पतित ।।१४।।
म्हणोनि देव ओळखावा। जन्म सार्थकचि करावा ।
न कळे तरी सत्संग धरावा। म्हणजे कळे ।।१५।।
जो जाणेल भगवंत। तया नांव बोलिजे संत ।
जो शाश्वत आणि अशाश्वत। निवाडा करी ।।१६।।
चळेना ढळेना देव। ऐसा ज्याचा अंतर्भाव ।
तोचि जाणिजे महानुभाव। तोचि साधू ।।१७।।
जो जनांमध्ये वागे। परी जनांवेगळी गोष्टी सांगे ।
ज्याचे अंतरीं ज्ञान जागे। तोचि साधू ।।१८।।
जाणिजे परमात्मा निर्गुण। त्यासींच म्हणावें ज्ञान ।
त्यावेगळें तें अज्ञान। सर्व कांहीं ।।१९।।
पोट भरावयाकारणें। नाना विद्या अभ्यास करणें ।
त्यास ज्ञान म्हणती परी तेणें। सार्थक नव्हे ।।२०।।
देव ओळखावा एक। तेंचि ज्ञान तें सार्थक ।
येर अवघेंचि निरर्थक। पोटविद्या ।।२१।।
जन्मवरी पोट भरिलें। देहाचें संरक्षण केलें ।

पुढें अवघेंचि व्यर्थ गेलें। अंतकाळीं ।।२२।।
एवं पोट भरावयाची विद्या। तियेसी म्हणों नये सद्विद्या ।
सर्वव्यापक वस्तु सद्या। पाविजे तें ज्ञान ।।२३।।
ऐसें जयापाशीं ज्ञान। तोचि जाणावा सज्जन ।
तयापासीं समाधान। पुशिलें पाहिजे ।।२४।।
अज्ञानास भेटतां अज्ञान। तेथें कैंचें सांपडेल ज्ञान ।
करंट्यास करंट्याचें दर्शन। होतां भाग्य कैंचें ।।२५।।
रोग्यापाशीं रोगी गेला। तेथें कैंचें आरोग्य त्याला ।
निर्बळापाशीं निर्बळाला। पाठी कैंची ।।२६।।
पिशाच्यापाशीं पिशाच गेलें। तेथें कोण सार्थक झालें ।
उन्मत्तास उन्मत्त भेटलें। त्यास उमजवी कवणू ।।२७।।
भिकाऱ्यापाशीं मागतां भिक्षा। दीक्षाहीनापाशीं
मागतां दीक्षा ।
उजेड पाहतां कृष्णपक्षा। पाविजे कैंचा ।।२८।।
अबद्धापाशीं गेला अबद्ध। तो कैसेनि होईल सुबद्ध ।
बद्धास भेटतां बद्ध। सिद्ध नव्हे ।।२९।।
देह्यापाशीं गेला देही। तो कैसेनि होईल विदेही ।
म्हणोनि ज्ञात्यावांचूनि नाहीं। ज्ञानमार्ग ।।३०।।
याकारणें ज्ञाता पहावा। त्याचा अनुग्रह घ्यावा ।
सारासारविचारें जीवा। मोक्ष प्राप्त ।।३१।।
हरि ॐ तत्सत्। इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
षष्ठदशके देवशोधननिरूपणं नाम प्रथमः समासः ।।१।।६. १
जय जय रघुवीर समर्थ ।।

समास दुसरा : ब्रह्मपावननिरूपण
श्रीराम ।।
ऐका उपदेशाचीं लक्षणें। सायुज्यप्राप्ति होय जेणें ।

नाना मतांचें पेखणें। कामा नये सर्वथा ।।१।।
ब्रह्मज्ञानावीण उपदेश। तो म्हणों नये विशेष ।
धान्येविण जैसें भूस। खातां नये ।।२।।
नाना काबाड बडविलें। नातरी तक्रचि घुसळिलें ।
अथवा धुवणचि सेविलें। सावकाश ।।३।।
नाना साली भक्षिल्या। अथवा चोइट्या चोखिल्या ।
खोबरें सांडून खादल्या। नरोट्या जैशा ।।४।।
तैसें ब्रह्मज्ञानाविण। नाना उपदेशांचा शीण ।
सार सांडून असार कोण। शहाणा सेवी ।।५।।
आतां ब्रह्म जें कां निर्गुण। तेंचि केलें निरूपण ।
सुचित करावें अंतःकरण। श्रोतेजनीं ।।६।।
सकळ सृष्टीची रचना। तें हें पंचभौतिक जाणा ।
परंतु हें तगेना। सर्वकाळ ।।७।।
आदि अंतीं ब्रह्म निर्गुण। तेचि शाश्वताची खूण ।
येर पंचभौतिक सगुण। नाशवंत ।।८।।
येरवीं हीं पाहतां भूतें। देव कैसें म्हणावें त्यांतें ।
भूत म्हणतां मनुष्यांतें। विषाद वाटे ।।९।।
मा तो जगन्नाथ परमात्मा। त्यासि आणि भूतउपमा ।
ज्याचा कळेना महिमा। ब्रह्मादिकांसी ।।१०।।
भूतां ऐसा जगदीश। म्हणतां उत्पन्न होतो दोष ।
याकारणें महापुरुष। सर्व जाणती ।।११।।
पृथ्वी आप तेज वायु आकाश। यां सबाह्य जगदीश ।
पंचभूतांस आहे नाश। आत्मा अविनाशरूपी ।।१२।।
जें जें रूप आणि नाम। तो तो अवघाच भ्रम ।
नामरूपातीत वर्म। अनुभवें जाणावें ।।१३।।
पंचभूतें आणि त्रिगुण। ऐशी अष्टधा प्रकृति जाण ।
अष्टधा प्रकृतीस नामाभिधान। दृश्य ऐसें ।।१४।।

तें हें दृश्य नाशिवंत। ऐसें वेद श्रुति बोलत ।
निर्गुण ब्रह्म शाश्वत। जाणती ज्ञानी ।।१५।।
जें शस्त्रें तोडितां तुटेना। जें पावकें जाळितां जळेना ।
जें कालवितां कालवेना। आपेंकरूनी ।।१६।।
जें वायूचेनि उडेना। जें पडेना ना झडेना ।
जें घडेना ना दडेना। परब्रह्म तें ।।१७।।
ज्यासि वर्णचि नसे। जें सर्वांहूनि अनारिसें ।
परंतु असतचि असे। सर्वकाळ ।।१८।।
दिसेना तरी काय झालें। परंतु सर्वत्र संचलें ।
सूक्ष्मचि कोंदाटलें। जेथें तेथें ।।१९।।
दृष्टीस लागली सवे। जें दिसेल तेंचि पहावें ।
परंतु गुज तें जाणावें। गौप्य आहे ।।२०।।
प्रगट तें जाणावें असार। आणि गुप्त तें जाणावें सार ।
सद्गुरुमुखें हा विचार। उमजों लागे ।।२१।।
उमजेना तें उमजावें। दिसेना तें पहावें ।
जें कळेना तें जाणावें। विवेकबळें ।।२२।।
गुप्त तेंचि प्रगटवावें। असाध्य तेंचि साधावें ।
कानडेंचि अभ्यासावें। सावकाश ।।२३।।
वेद विरंचि आणि शेष। जेथें शिणले निःशेष ।
तेंचि साधावें विशेष। परब्रह्म तें ।।२४।।
तरी तें कवणें परी साधावें। तेंचि बोलिलें स्वभावें ।
अध्यात्मश्रवणें पावावें। परब्रह्म तें ।।२५।।
पृथ्वी नव्हे आप नव्हे। तेज नव्हे वायु नव्हे ।
वर्णव्यक्ति ऐसें नव्हे। अव्यक्त तें ।।२६।।
तयास म्हणावें देव। वरकड लोकांचा स्वभाव ।
जितुके गांव तितुके देव। जनांकारणें ।।२७।।
ऐसा देवाचा निश्चयो झाला। देव निर्गुण प्रत्यया आला ।

आतां आपणचि आपला। शोध घ्यावा ।।२८।।
माझें शरीर ऐसें म्हणतो। तरी तो जाण देहावेगळाचि तो ।
मन माझें ऐसें जाणतो। तरी तो मनही नव्हे ।।२९।।
पाहतां देहाचा विचार। अवघा तत्त्वांचा विस्तार ।
तत्त्वें तत्त्व झाडितां सार। आत्माचि उरे ।।३०।।
आपणासि ठावचि नाहीं। तेथें पाहणें नलगे कांहीं ।
तत्त्वें ठायींच्या ठायीं। विभागूनि गेलीं ।।३१।।
बांधली आहे तों गांठोडी। जो कोणी विचारें सोडी ।
विचार पाहतां गांठोडी। आढळेना ।।३२।।
तत्त्वांचें गांठोडें शरीर। याचा पाहतां विचार ।
एक आत्मा निरंतर। आपण नाहीं ।।३३।।
आपणासि ठावचि नाहीं। जन्म मृत्यु कैंचे काई ।
पाहतां वस्तूच्या ठायीं। पाप पुण्य नसे ।।३४।।
पाप पुण्य यमयातना। हें निर्गुणीं तों असेना ।
आपण तोचि तरी जन्ममरणा। ठावो कैंचा ।।३५।।
देहबुद्धीनें बांधला। तो विवेकें मोकळा केला ।
देहातीत होतां पावला। मोक्षपद ।।३६।।
झालें जन्माचें सार्थक। निर्गुण आत्मा आपण एक ।
परंतु हा विवेक। पाहिलाचि पहावा ।।३७।।
जागें होतां स्वप्न सरे। विवेक पाहतां दृश्य ओसरे ।
स्वरूपानुसंधानें तरे। प्राणिमात्र ।।३८।।
आपणास निवेदावें। आपण विवेकें नुरावें ।
आत्मनिवेदन जाणावें। याचें नांव ।।३९।।
आधीं अध्यात्मश्रवण। मग सद्गुरुपादसेवन ।
पुढें आत्मनिवेदन। सद्गुरुप्रसादें ।।४०।।
आत्मनिवेदनाउपरी। निखळ वस्तु निरंतरी ।
आपण आत्मा हा अंतरीं। बोध जाहला ।।४१।।

त्या ब्रह्मबोधें ब्रह्मचि झाला। संसारखेद तो उडाला ।
देह प्रारब्धीं टाकिला। सावकाश ।।४२।।
यासि म्हणिजे आत्मज्ञान। येणें पाविजे समाधान ।
परब्रह्मीं अभिन्न। भक्तचि जाहला ।।४३।।
आतां होणार तें होईना कां। आणि जाणार तें जाईना कां ।
तुटली मनांतील आशंका। जन्ममृत्यूची ।।४४।।
संसारीं पुंडावें चुकलें। देवां भक्तां ऐक्य झालें ।
मुख्य देवासि ओळखिलें। सत्संगेंकरूनी ।।४५।।
हरिः ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे षष्ठदशके
ब्रह्मप्रतिपादननिरूपणं नाम द्वितीयः समासः ।।२।।६. २

समास तिसरा : मायोद्भवनिरूपण
श्रीराम ।।
निर्गुण आत्मा तो निश्चळ। जैसें आकाश अंतराळ ।
घन दाट निर्मळ निश्चळ। सदोदित ।।१।।
जें खंडलेंचि नाहीं अखंड। जें उदंडाहूनि उदंड ।
जें गगनाहूनि वाड। अति सूक्ष्म ।।२।।
जें दिसेना ना भासेना। जें उपजेना ना नासेना ।
जें येईना ना जाईना। परब्रह्म तें ।।३।।
जें चळेना ना ढळेना। जें तुटेना ना फुटेना ।
जें रचेना ना खचेना। परब्रह्म तें ।।४।।
जें सन्मुखचि सर्वकाळ। जें निष्कलंक आणि निखळ ।
सर्वांतर आकाश पाताळ। व्यापूनि असे ।।५।।
अविनाश तें ब्रह्म निर्गुण। नासे तें माया सगुण ।
सगुण आणि निर्गुण। कालवलें ।।६।।
या कर्दमाचा विचार। करूं जाणती योगीश्वर ।
जैसें क्षीर आणि नीर। राजहंस निवडिती ।।७।।

जड सकळ पंचभौतिक। त्यामध्यें आत्मा व्यापक ।
तो नित्यानित्यविवेक। पाहतां कळे ।।८।।
ऊंसामधील घेईजे रस। येर तें सांडिजे बाकस ।
तैसा जगामध्यें जगदीश। विवेकें ओळखावा ।।९।।
रस नाशवंत पातळ। आत्मा शाश्वत निश्चळ ।
रस अपूर्ण आत्मा केवळ। परिपूर्ण जाणावा ।।१०।।
आत्म्यासारिखें एक असावें। मग तें दृष्टांतासि द्यावें ।
दृष्टांतमिसे समजावें। कैसें तरी ।।११।।
ऐशी आत्मस्थिति संचली। तेथें माया कैशी झाली ।
जैशी आकाशीं वाहिली। झुळूक वायूची ।।१२।।
वायूपासून तेज झालें। तेजापासून आप निपजलें ।
आपापासून आकारलें। भूमंडळ ।।१३।।
भूमंडळापासून उत्पत्ती। जीव नेणों झाले किती ।
परंतु ब्रह्म आदि अंतीं। व्यापून आहे ।।१४।।
जें जें कांहीं निर्माण झालें। तें तें अवघेंचि नासलें ।
परी मुळीं ब्रह्म तें संचलें। जैसें तैसें ।।१५।।
घटापूर्वी आकाश असे। घटामध्येंही आकाश भासे ।
घट फुटतां न नासे। आकाश जैसें ।।१६।।
तैसें परब्रह्म केवळ। अचळ आणि अढळ ।
मध्यें होत जात सकळ। सचराचर ।।१७।।
जें जें कांहीं निर्माण झालें। तें तें आधीं ब्रह्में
व्यापिलें ।
सर्व नासतां उरलें। अविनाश ब्रह्म ।।१८।।
ऐसें ब्रह्म अविनाश। तें सेविती ज्ञाते पुरुष ।
तत्त्वनिरसनें आपणास। आपण लाभे ।।१९।।
तत्त्वें तत्त्व मेळविलें। त्यासि देह ऐसें नाम ठेविलें ।
तें जाणते पुरुषीं शोधिलें। तत्त्वें तत्त्व ।।२०।।

तत्त्वझाडा निःशेष होतां। तेथें निमाली देहअहंता ।
निर्गुण ब्रह्मीं ऐक्यता। विवेकें जाहली ।।२१।।
विवेकें देहाकडे पाहिलें। तों तत्त्वें तत्त्व ओसरलें ।
आपण कांहीं नाहीं आलें। प्रत्ययासी ।।२२।।
आपला आपण शोध घेतां। आपुली तों मायिक वार्ता ।
तत्त्वांतीं उरलें तत्त्वता। निर्गुण ब्रह्म ।।२३।।
आपणाविण निर्गुण ब्रह्म। हेंचि निवेदनाचें वर्म ।
तत्त्वासरिसा गेला भ्रम। मीतूंपणाचा ।।२४।।
मीपण पाहतां आढळेना। निर्गुण ब्रह्म तें चळेना ।
आपण तेंचि परी कळेना। सद्गुरूविण ।।२५।।
सारासार अवघें शोधिलें। तों असार तें निघून गेलें ।
पुढें सार तें उरलें। निर्गुण ब्रह्म ।।२६।।
आधीं ब्रह्म निरूपिलें। तेंचि सकळामध्यें व्यापिलें ।
सकळ अवघेंचि नासलें। उरलें तें केवळ ब्रह्म ।।२७।।
होतां विवेकें संहार। तेथें निवडे सारासार ।
आपला आपणासि विचार। ठायीं पडे ।।२८।।
आपण कल्पिलें मीपण। मीपण शोधितां नुरे जाण ।
मीपण गेलिया निर्गुण। आत्माचि स्वयें ।।२९।।
झालिया तत्त्वांचें निरसन। निर्गुण आत्माचि आपण ।
कां दाखवावें मीपण। तत्त्वनिरसनाउपरी ।।३०।।
तत्त्वांमध्यें मीपण गेलें। तरी निर्गुण सहजचि उरलें ।
सोहंभावें प्रत्यया आलें। आत्मनिवेदन ।।३१।।
आत्मनिवेदन होतां। देवभक्तांस ऐक्यता ।
साचार भक्त विभक्तता। सांडूनि जाहला ।।३२।।
निर्गुणासि नाहीं जन्ममरण। निर्गुणासि नाहीं पाप पुण्य ।
निर्गुणीं अनन्य होतां आपण। मुक्त जाहला ।।३३।।
तत्त्वीं वेंटाळूनि घेतला। प्राणी संशयें गुंडाळला ।

आपणास आपण भुलला। कोहं म्हणे ||३४||
तत्त्वीं गुंतला म्हणे कोहं। विवेकें पाहतां म्हणे सोहं |
अनन्य होतां अहं सोहं। मावळलीं ||३५||
याउपरि उर्वरित। तेंचि स्वरूप संत |
देहीं असोनि देहातीत। जाणिजे ऐसा ||३६||
संदेहवृत्ति ते न भंगे। म्हणोनि बोलिलेंच बोलावें लागे ||
आम्हांसि हें घडलें प्रसंगें। श्रोतीं क्षमा केली
पाहिजे ||३७||
हरिॐतत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे षष्ठदशके
मायोद्भवनिरूपणं नाम तृतीयः समासः ||३||६. ३

जय जय रघुवीर समर्थ ||
समास चवथा : ब्रह्मनिरूपण
श्रीराम ||
कृतयुग सत्रा लक्ष अठ्ठावीस सहस्र। त्रेतायुग बारा
लक्ष शाण्णव सहस्र |
द्वापरयुग आठ लक्ष चौसष्ट सहस्र। आतां कलियुग ऐका ||१||
कलियुग चार लक्ष बत्तीस सहस्र। चतुर्युगें त्रेचाळीस
लक्ष वीस सहस्र |
ऐशीं चतुर्युगें सहस्र। तो ब्रह्मयाचा एक दिवस ||२||
ऐसे ब्रह्मे सहस्र देखा। तेव्हां विष्णूची एक घटिका |
विष्णू सहस्र होतां ऐका। पळ एक ईश्वराचें ||३||
ईश्वर जाय सहस्र वेळ। तैं शक्तीचें अर्ध पळ |
ऐशी संख्या बोलिली सकळ। शास्त्रांतरीं ||४||
चतुर्युगसहस्राणि दिनमेकंपितामहम् |
पितामहसहस्राणि विष्णोर्घटिकमेव च ||
विष्णोरेकः सहस्राणि पलमेकं महेश्वरम् |

महेश्वरसहस्राणि शक्तेरर्धं पलं भवेत् ।।
ऐशा अनन्त शक्ती होती। अनंत रचना होती जाती ।
तरी अखंड खंडेना स्थिति। परब्रह्माची ।।५।।
परब्रह्मासि कैंची स्थिती। परी ही बोलावयाची रीती ।
वेदश्रुती नेति नेति म्हणती। परब्रह्मीं ।।६।।
चार सहस्र सातशें साठी। इतुकी कलियुगाची राहाटी ।
उरल्या कलियुगाची गोष्टी। ऐसी असे ।।७।।
चार लक्ष सत्तावीस सहस्र। दोनशें चाळीस संवत्सर ।
पुढें अन्योन्य वर्णसंकर। होणार आहे ।।८।।
ऐसें रचलें चराचर। येथें एकाहूनि एक थोर ।
पाहतां येथींचा विचार। अंत न लगे ।।९।।
एक म्हणती विष्णु थोर। एक म्हणती रुद्र थोर ।
एक म्हणती शक्ति थोर। सकळांमध्यें ।।१०।।
ऐसे आपुलालेपरी बोलती। परंतु अवघेंचि नासेल कल्पांतीं ।
यद्दृष्टं तन्नष्टं हें श्रुति। बोलतसे ।।११।।
आपुलाली उपासना। अभिमान लागला जनां ।
याचा निश्चयो निवडेना। साधुविण ।।१२।।
साधु निश्चयो करिती एक। आत्मा सर्वत्र व्यापक ।
येर हें अवघेंचि मायिक। चराचर ।।१३।।
चित्रीं लिहिली सेना। त्यांत कोण थोर कोण साना ।
हें कां तुम्ही विचाराना। आपुलें ठायीं ।।१४।।
स्वप्नीं उदंड देखिलें। लहान थोरही कल्पिलें ।
परंतु जागें झालिया झालें। कैसें पहा ।।१५।।
पाहतां जागृतीचा विचार। कैंचें लहान कैंचें थोर ।
झाला अवघाचि विचार। स्वप्नरचनेचा ।।१६।।
अवघाचि मायिक विचार। कैंचें लहान कैंचें थोर ।
लहानथोराचा हा निर्धार। जाणती ज्ञानी ।।१७।।

जो जन्मास प्राणी आला। तो मी थोर म्हणतचि मेला ।
परी याचा विचार पाहिला। पाहिजे श्रेष्ठीं ।।१८।।
जयां झालें आत्मज्ञान। तेचि थोर महाजन ।
वेद शास्त्रें पुराण। साधु संत बोलिले ।।१९।।
एवं सकळांमध्यें थोर। तो एकचि परमेश्वर ।
तयामध्यें हरिहर। होती जाती ।।२०।।
तो निर्गुण निराकार। तेथें नाहीं उत्पत्ति स्थिति संहार ।
स्थानमानांचा विचार। ऐलिकडे ।।२१।।
नांव रूप स्थान मान। हा तों अवघाचि अनुमान ।
तथापि होईल निदान। ब्रह्मप्रळयीं ।।२२।।
ब्रह्म प्रळयावेगळें। ब्रह्म नामरूपावेगळें ।
ब्रह्म कोणा एक्या काळें। जैसें तैसें ।।२३।।
करिती ब्रह्मनिरूपण। जाणती ब्रह्म संपूर्ण ।
तेचि जाणावे ब्राह्मण। ब्रह्मविद ।।२४।।
हरिः ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
षष्ठदशके ब्रह्मनिरूपणं नाम चतुर्थः समासः ।।४।।६. ४

समास पांचवा : मायाब्रह्मनिरूपण
श्रीराम ।।
श्रोते पुसती ऐसें। मायाब्रह्म तें कैसें ।
श्रोत्या वक्त्याचे मिषें। निरूपण ऐका ।।१।।
ब्रह्म निर्गुण निराकार। माया सगुण साकार ।
ब्रह्मासि नाहीं पारावार। मायेसि आहे ।।२।।
ब्रह्म निर्मळ निश्चळ। माया चंचळ चपळ ।
ब्रह्म निरुपाधि केवळ। माया उपाधिरूप ।।३।।
माया दिसे ब्रह्म दिसेना। माया भासे ब्रह्म भासेना ।
माया नासे ब्रह्म नासेना। कल्पांतकाळीं ।।४।।

माया रचे ब्रह्म रचेना। माया खचे ब्रह्म खचेना ।
माया रुचे ब्रह्म रुचेना। अज्ञानासी ।।५।।
माया उपजे ब्रह्म उपजेना। माया मरे ब्रह्म मरेना ।
माया धरे ब्रह्म धरेना। धारणेसी ।।६।।
माया फुटे ब्रह्म फुटेना। माया तुटे ब्रह्म तुटेना ।
माया विटे ब्रह्म विटेना। अविट तें ।।७।।
माया विकारी ब्रह्म निर्विकारी। माया सर्व करी ब्रह्म कांहींच न करी ।
माया नाना रूपें धरी। ब्रह्म तें अरूप ।।८।।
माया पंचभौतिक अनेक। ब्रह्म तें शाश्वत एक ।
मायाब्रह्माचा विवेक। विवेकी जाणती ।।९।।
माया लहान ब्रह्म थोर। माया असार ब्रह्म सार ।
माया अर्ति पारावार। ब्रह्मासि नाहीं ।।१०।।
सकळ माया विस्तारली। ब्रह्मस्थिति आच्छादिली ।
परी ते निवडून घेतली। साधुजनीं ।।११।।
गोंडाळ सांडून नीर घेइजे। नीर सांडून क्षीर सेविजे ।
माया सांडून अनुभविजे। परब्रह्म तैसें ।।१२।।
ब्रह्म आकाशा ऐसें निवळ। माया वसुंधरा डहुळ ।
ब्रह्म सूक्ष्म केवळ। माया स्थूळरूप ।।१३।।
ब्रह्म तें अप्रत्यक्ष असे। माया ते प्रत्यक्ष दिसे ।
ब्रह्म तें समचि असे। माया ते विषमरूप ।।१४।।
माया लक्ष्य ब्रह्म अलक्ष्य। माया साक्ष ब्रह्म असाक्ष ।
मायेमध्यें दोन्ही पक्ष। ब्रह्मीं पक्षचि नाहीं ।।१५।।
माया पूर्वपक्ष ब्रह्म सिद्धांत। माया असत् ब्रह्म सत् ।
ब्रह्मासि नाहीं करणें हित। मायेसि आहे ।।१६।।
ब्रह्म अखंड घनदाट। माया पंचभौतिक पोंचट ।
ब्रह्म तें निरंतर निघोट। माया ते जुनी जर्जरी ।।१७।।

माया घडे ब्रह्म घडेना। माया पडे ब्रह्म पडेना ।
माया विघडे ब्रह्म विघडेना। जैसें तैसें ।।१८।।
ब्रह्म असतचि असे। माया निरसितांच निरसे ।
ब्रह्मास कल्पांत नसे। मायेसि असे ।।१९।।
माया कठिण ब्रह्म कोमळ। माया अल्प ब्रह्म विशाळ ।
माया नसे सर्वकाळ। ब्रह्मचि असे ।।२०।।
वस्तु नव्हे बोलिजे ऐशी। माया जैशी बोलिजे तैशी ।
काळ पावेना वस्तूसी। मायेसी झडपी ।।२१।।
नाना रूप नाना रंग। तितुका मायेचा प्रसंग ।
माया भंगे ब्रह्म अभंग। जैसें तैसें ।।२२।।
आतां असो हा विस्तार। चालत जातें सचराचर ।
तितुकी माया परमेश्वर। सबाह्य अभ्यंतरीं ।।२३।।
सकळ उपाधींवेगळा। तो परमात्मा निराळा ।
जळीं असोन नातळे जळा। आकाश जैसें ।।२४।।
मायाब्रह्मांचें विवरण। करितां चुके जन्ममरण ।
संतांसि गेलिया शरण। मोक्ष लाभे ।।२५।।
अरे या संतांचा महिमा। बोलावया नाहीं सीमा ।
जयांचेनि जगदात्मा। अंतरींच होय ।।२६।।
हरिॐतत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
षष्ठदशके मायाब्रह्मनिरूपणं नाम पंचमः समासः ।।५।।६. ५
जय जय रघुवीर समर्थ ।।

समास सहावा : सृष्टीकथन
श्रीराम ।।
सृष्टीपूर्वींच ब्रह्म असे। तेथें सृष्टि मुळींच नसे ।
आतां सृष्टि दिसत असे। ते सत्य कीं मिथ्या ।।१।।
तुम्ही सर्वज्ञ गोसावी। माझी आशंका फेडावी ।

ऐसा श्रोता विनवी। वक्तयासी ||२||
आतां ऐका प्रत्युत्तर। कथेसि व्हावें तत्पर ।
वक्ता सर्वज्ञ उदार। बोलता जाहला ||३||
जीवभूतः सनातनः। ऐसें गीतेचें वचन ।
येणें वाक्यें सत्यपण। सृष्टीस आलें ||४||
यद्दृष्टं तन्नष्टं येणें-। वाक्यें सृष्टि मिथ्यापणें ।
सत्य मिथ्या ऐसें कोणें। निवडावें ||५||
सत्य म्हणों तरी नासे। मिथ्या म्हणों तरी दिसे ।
आतां जैसें आहे तैसें। बोलिजेल ||६||
सृष्टीमध्यें बहु जन। अज्ञान आणि सज्ञान ।
म्हणोनियां समाधान। होत नाहीं ||७||
ऐका अज्ञानाचें मत। सृष्टि आहे ते शाश्वत ।
देव धर्म तीर्थ व्रत। सत्यचि आहे ||८||
बोले सर्वज्ञांचा राजा। मूर्खस्य प्रतिमापूजा ।
ब्रह्मप्रळयाच्या पैजा। घालूं पाहे ||९||
तंव बोले तो अज्ञान। तरी कां करिसी संध्या स्नान ।
गुरुभजन तीर्थाटन। कासया करावें ||१०||
तीर्थे तीर्थे निर्मलं ब्रह्मवृन्दम्। वृन्दे वृन्दे
तत्त्वचिन्तानुवादः ।
वादे वादे जायते तत्त्वबोधः। बोधे बोधे भासते चन्द्रचूडः ||१||
ऐसें चन्द्रचूडाचें वचन। सद्गुरूचें उपासन ।
गुरुगीतानिरूपण। बोलिलें हरें ||११||
गुरूसि कैसें भजावें। आधीं तयासि ओळखावें ।
त्याचें समाधान घ्यावें। विवेकें स्वयें ||१२||
ब्रह्मानन्दं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिम् द्वन्द्वातीतं
गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् ।
एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभूतम् भावातीतं

त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ||१||
गुरुगीतेचें वचन| ऐसें सद्गुरूचें ध्यान |
तेथें सृष्टि मिथ्या भान| उरेल कैंचें ||१३||
ऐसें सज्ञान बोलिला| सद्गुरु तो ओळखिला |
सृष्टि मिथ्या ऐसा केला| निश्चितार्थ ||१४||
श्रोता ऐसें न मानी कदा| अधिक उठिला विवादा |
म्हणे कैसा रे गोविंदा| अज्ञान म्हणतोसी ||१५||
जीवभूतः सनातनः| ऐसें गीतेचें वचन |
तयासि तूं अज्ञान| म्हणतोसि कैसा ||१६||
ऐसा श्रोता आक्षेप करी| विषाद मानिला अंतरीं |
याचें प्रत्युत्तर चतुरीं| सावध परिसावें ||१७||
गीतेंत बोलिला गोविंद| त्याचा न कळे तुज भेद |
म्हणोनियां व्यर्थ खेद| वाहतोसि ||१८||
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां| माझी विभूती पिंपळ| म्हणोनि बोलिला गोपाळ |
वृक्ष तोडितां तत्काळ| तुटत आहे ||१९||
नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः |
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ||१||
शस्त्रांचेनि तुटेना| अग्नीचेनि जळेना |
उदकामध्यें कालवेना| स्वरूप माझें ||२०||
पिंपळ तुटे शस्त्रानें| पिंपळ जळे पावकानें |
पिंपळ कालवे उदकानें| नाशवंत ||२१||
तुटे जळे बुडे उडे| आतां ऐक्य कैसें घडे |
म्हणोनि हें उजेडे| सद्गुरुमुखें ||२२||
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि' | कृष्ण म्हणे मन तो मी |
तरी कां आवरावी ऊर्मी| चंचळ मनाची ||२३||
ऐसें कृष्ण कां बोलिला| साधनमार्ग दाखविला |

खडे मांडूनि शिकविला। ओनामा जेवीं ।।२४।।
ऐसा आहे वाक्यभेद। सर्व जाणे तो गोविंद ।
देहबुद्धीचा विवाद। कामा नये ।।२५।।
वेद शास्त्र श्रुति स्मृती। तेथें वाक्यभेद पडती ।
ते सर्वही निवडती। सद्गुरूचेनि वचनें ।।२६।।
वेदशास्त्रांचें भांडण। शस्त्रें तोडी ऐसा कोण ।
हें निवडेना साधुविण। कदा कल्पांतीं ।।२७।।
पूर्वपक्ष आणि सिद्धांत। शास्त्रीं बोलिला संकेत ।
याचा होय निश्चितार्थ। साधुमुखें ।।२८।।
येऱ्हवीं वादाचीं उत्तरें। एकाहूनि एक थोरें ।
बोलूं जातां अपारें। वेदशास्त्रें ।।२९।।
म्हणोनि वादविवाद। सांडूनि कीजे संवाद ।
तेणें होय ब्रह्मानंद। स्वानुभवें ।।३०।।
एके कल्पनेचे पोटीं। होती जाती अनंत सृष्टी ।
तया सृष्टीची गोष्टी। साच केवीं ।।३१।।
कल्पनेचा केला देव। तेथें झाला दृढ भाव ।
देवालागीं येतां खेव। भक्त दुःखें दुखवला ।।३२।।
पाषाणाचा देव केला। एके दिवशीं भंगोनि गेला ।
तेणें भक्त दुखवला। रडे पडे आक्रंदे ।।३३।।
देव हारपला घरीं। एक देव नेला चोरीं ।
एक देव दुराचारीं। फोडिला बळें ।।३४।।
एक देव जापाणिला। एक देव उदकीं टाकिला ।
एक देव नेऊन घातला। पायांतळीं ।।३५।।
काय सांगों तीर्थमहिमा। मोडोनि गेला दुरात्मा ।
थोर सत्व होतें तें मा। काय जाहलें कळेना ।।३६।।
देव घडिला सोनारीं। देव ओतिला ओतारीं ।
एक देव घडिला पाथरीं। पाषाणाचा ।।३७।।

नर्मदा गंडिकातीरीं। देव पडिले लक्षवरी ।
त्यांची संख्या कोण करी। असंख्यात गोटे ।।३८।।
चक्रतीर्थीं चक्रांकित। देव असती असंख्यात ।
नाहीं मनीं निश्चितार्थ। एक देव ।।३९।।
बाण तांदळे ताम्रनाणें। स्फटिक देव्हारां पूजणें ।
ऐसे देव कोण जाणे। खरे कीं खोटे ।।४०।।
देव रेशिमाचा केला। तोही तुटोनियां गेला ।
आतां नवा नेम धरिला। मृत्तिकेच्या लिंगाचा ।।४१।।
आमचा देव बहु सत्य। आम्हांस आकांतीं पावत ।
पूर्ण करी मनोरथ। सर्वकाळ ।।४२।।
आतां याचें सत्त्व गेलें। प्राप्त होतें तें झालें ।
प्राक्तन नवचे पालटिलें। ईश्वराचेनि ।।४३।।
धातु पाषाण मृत्तिका। चित्रलेप काष्ठ देखा ।
तेथें देव कैंचा मूर्खा। भ्रांति पडिली ।।४४।।
हे आपुलाली कल्पना। प्राक्तना- ऐशीं फळें जाणा ।
परी त्या देवाचिया खुणा। वेगळ्याचि ।।४५।।
नानाशास्त्रविदो लोका नानादैवतपूजकाः ।
आत्मज्ञानं विना पार्थ सर्वकर्म निरर्थकम् ।।१।।
म्हणोनि हें माया भ्रमणें। सृष्टि मिथ्या कोटिगुणें ।
वेद शास्त्रें पुराणें। ऐशींच बोलती ।।४६।।
साधु संत महानुभाव। त्यांचा ऐसाचि अनुभव ।
पंचभूतातीत देव। सृष्टि मिथ्या ।।४७।।
सृष्टीपूर्वीं सृष्टि चालतां। सृष्टि अवघी
संहारतां ।
शाश्वत देव तत्त्वतां। आदि अंतीं ।।४८।।
ऐसा सर्वांचा निश्चयो। यदर्थीं नाहीं संशयो ।
व्यतिरेक आणि अन्वयो। कल्पनारूप ।।४९।।

एके कल्पनेचे पोटीं। बोलिजेती अष्ट सृष्टि ।
तये सृष्टीची गोष्टी। सावध ऐका ।।५०।।
एक कल्पनेची सृष्टी। दुसरी शाब्दिक सृष्टी ।
तिसरी प्रत्यक्ष सृष्टी। जाणती सर्व ।।५१।।
चौथी चित्रलेप सृष्टी। पांचवी स्वप्नसृष्टी ।
साहावी गंधर्वसृष्टी। ज्वरसृष्टी सातवी ।।५२।।
आठवी दृष्टिबंधन। ऐशा अष्ट सृष्टि जाण ।
यांमध्ये श्रेष्ठ कोण। सत्य मानावी ।।५३।।
म्हणोन सृष्टी नाशवंत। जाणती संत महंत ।
सगुण भजावा निश्चित। निश्चयालागीं ।।५४।।
सगुणाचेनि आधारें। निर्गुण पाविजे निर्धारें ।
सारासारविचारें। संतसंगें ।।५५।।
आतां असो हें बहुत। संतसंगें केलें नेमस्त ।
येरवीं चित्त दुश्चित। संशयीं पडे ।।५६।।
तंव शिष्यें आक्षेपिलें। सृष्टी मिथ्या ऐसें कळलें ।
परी हें दृश्य अवघें नाथिलें। तरी दिसतें कां ।।५७।।
दृश्य प्रत्यक्ष दिसतें। म्हणोनि सत्यचि वाटतें ।
यासि काय करावें तें। सांगा स्वामी ।।५८।।
याचें प्रत्युत्तर भलें। पुढिले समासीं बोलिलें ।
श्रोतीं श्रवण केलें। पाहिजे पुढें ।।५९।।
एवं सृष्टि मिथ्या जाण। जाणोनि रक्षावें सगुण ।
ऐशी हे अनुभवाची खूण। अनुभवी जाणती ।।६०।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
षष्ठदशके सृष्टिकथानिरूपणं नाम षष्ठः
समासः ।।६।।६. ६

समास सातवा : सगुणभजन

श्रीराम ||
ज्ञानें दृश्य मिथ्या झालें| तरी कां पाहिजे भजन केलें |
तेणें काय प्राप्त झालें| हें मज निरूपावें ||१||
ज्ञानाहून थोर असेना| तरी कां पाहिजे उपासना |
उपासनेनें जनां| काय प्राप्त ||२||
मुख्य सार तें निर्गुण| तेथें दिसेचिना सगुण |
भजन केलियाचा गुण| मज निरूपावा ||३||
जें प्रत्यक्ष नाशवंत| त्यासि भजावें किंनिमित्त |
सत्य सांडून असत्य| कोणें भजावें ||४||
असत्याचा प्रत्ययो आला| तरी मग नेम कां लागला |
सत्य सांडून गलबला| कासया करावा ||५||
निर्गुणानें मोक्ष होतो| प्रत्यक्ष प्रत्यय येतो |
सगुण काय देऊं पाहतो| सांगा स्वामी ||६||
सगुण नाशवंत ऐसें सांगतां| पुनः भजन करावें
म्हणतां |
तरी कासयासाठीं आतां| भजन करूं ||७||
स्वामीचे भिडेनें बोलवेना| येऱ्हवीं हें कांहींच मानेना |
साध्यचि झालिया साधना| कां प्रवर्तावें ||८||
ऐसें श्रोतयाचें बोलणें| शब्द बोले निर्बुजलेपणें |
याचें उत्तर ऐकणें| म्हणे वक्ता ||९||
सद्गुरु वचन प्रतिपालन| हेंचि मुख्य परमार्थाचें लक्षण |
वचनभंग करितां विलक्षण| सहजचि जाहलें ||१०||
म्हणोनि आज्ञेसि वंदावें| सगुण भजन मानावें |
श्रोता म्हणे हें देवें| कां प्रयोजिलें ||११||
काय मानिला उपकार| कोण झाला साक्षात्कार |
किंवा प्रारब्धाचें अक्षर| पुसिलें देवें ||१२||
होणार हें तों पालटेना| भजनें काय करावें जना.

हें तों पाहतां अनुमाना। कांहींच न ये ।।१३।।
स्वामीची आज्ञा प्रमाण। कोण करील अप्रमाण ।
परंतु याचा काय गुण। मज निरूपावा ।।१४।।
वक्ता म्हणे सावधपणें। सांग ज्ञानाची लक्षणें ।
तुज कांहीं लागे करणें। किंवा नाहीं ।।१५।।
करणें लागे भोजन। करणें लागे उदकप्राशन ।
मळमूत्रत्यागलक्षण। तेंही सुटेना ।।१६।।
जनाचें समाधान राखावें। आपुलें पारिखें ओळखावें ।
आणि भजनचि मोडावें। हें कोण ज्ञान ।।१७।।
ज्ञान विवेकें मिथ्या झालें। परंतु अवघें नाहीं टाकिलें ।
तरी मग भजनेंचि काय केलें। सांग बापा ।।१८।।
साहेबास लोटांगणीं जावें। नीचासारिखें व्हावें ।
आणि देवास न मानावें। हें कोण ज्ञान ।।१९।।
हरि हर ब्रह्मादिक। हे जयाचे आज्ञाधारक ।
तूं एक मानवी रंक। भजसि ना तरी काय गेलें ।।२०।।
आमुचे कुळीं रघुनाथ। रघुनाथ आमुचा परमार्थ ।
जो समर्थाचाही समर्थ। देवां सोडविता ।।२१।।
त्याचे आम्ही सेवकजन। सेवा करितां झालें ज्ञान ।
तेथें अभाव धरितां पतन। पाविजेल कीं ।।२२।।
सद्गुरु सांगती सारासार। त्यास कैसें म्हणावें असार ।
तुज काय सांगणें विचार। शाहाणे जाणती ।।२३।।
समर्थाचे मनींचें तुटे। तेंचि जाणावें अदृष्ट खोटें ।
राज्यपदापासून करंटें। चेवलें जैसें ।।२४।।
मी थोर वाटे मनीं। तो नव्हे ब्रह्मज्ञानी ।
विचार पाहतां देहाभिमानी। प्रत्यक्ष दिसे ।।२५।।
वस्तु भजन करीना। न करीं ऐसेंही म्हणेना ।
तरी जाणावी ती कल्पना। दडोन राहिली ।।२६।।

ना तें ज्ञान ना तें भजन। ठगाचि आला देहाभिमान ।
तेथें नाहीं कीं अनुमान। प्रत्ययो तुझा ।।२७।।
तरी आतां ऐसें न करावें। रघुनाथभजनीं लागावें ।
तेणेंचि ज्ञान बोलावें। चळेना ऐसें ।।२८।।
करी दुर्जनांचा संहार। भक्तजनांचा आधार ।
ऐसा हा चमत्कार। रोकडा चाले ।।२९।।
मनीं धरावें तें होतें। विघ्न अवघेंचि नासोनि जातें ।
कृपा केलिया रघुनाथें। प्रचीति येते ।।३०।।
रघुनाथभजनें ज्ञान झालें। रघुनाथभजनें महत्व
वाढलें ।
म्हणोनि तुवां केलें। पाहिजे आधीं ।।३१।।
हें तों आहे सप्रचीत। आणि तुज वाटेना प्रचित ।
साक्षात्कारें नेमस्त। प्रत्ययो करावा ।।३२।।
रघुनाथ स्मरोन कार्य करावें। तें तत्काळचि सिद्धि पावे ।
कर्ता राम हें असावें। अभ्यंतरीं ।।३३।।
कर्ता राम मी नव्हे आपण। ऐसें सगुण निवेदन ।
निर्गुणीं तें अनन्य। निर्गुणचि होइजे ।।३४।।
मी कर्ता ऐसें म्हणतां। कांहींच घडेना सर्वथा ।
प्रतीत पाहसी तरी आतां। शीघ्रचि आहे ।।३५।।
मी कर्ता ऐसें म्हणसी। तेणें तूं कष्टी होसी ।
राम कर्ता म्हणतां पावसी। यश कीर्ति प्रताप ।।३६।।
एके भावनेसाठीं। देवासि पडे तुटी ।
कां ते होय कृपादृष्टी। देव कर्ताभावितां ।।३७।।
आपण आहे दों दिवसांचा। आणि देव बहुतां काळांचा ।
आपण थोडे ओळखीचा। देवास त्रैलोक्य जाणे ।।३८।।
याकारणें रघुनाथ भजन। त्यासि मानिती बहुत जन ।
ब्रह्मादिक आदिकरून। रामभजनीं तत्पर ।।३९।।

ज्ञानबळें उपासना। अम्ही भक्त जरी मानूं ना ।
तरी या दोषाचिया पतना। पावों अभक्तपणें ।।४०।।
देव उपेक्षी थोरपणें। तरी मग त्याचें तोचि जाणे ।
अप्रमाण तें श्लाघ्यवाणें। नव्हेचि कीं श्रेष्ठा ।।४१।।
देहास लागली उपासना। आपण विवेकें उरेना ।
ऐशी स्थिति सज्जना। अंतरींची ।।४२।।
सकळ मिथ्या होऊन जातें। हें रामभजनें कळों येतें ।
दृश्य ज्ञानियांचें मतें। स्वप्न जैसें ।।४३।।
मिथ्या स्वप्नविवंचना। तैशी हे सृष्टिरचना ।
दृश्य मिथ्या साधुजनां। कळों आलें ।।४४।।
आक्षेप झाला श्रोतयांसी। मिथ्या तरी दिसतें कां आम्हासीं ।
याचें उत्तर पुढिलें समासीं। बोलिलें असे ।।४५।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
षष्ठदशके सगुणभजननिरूपणं नाम सप्तमः समासः ।।७।।६. ७

समास आठवा : दृश्यनिरूपण
श्रीराम ।।
मागां श्रोतीं पुसिलें होतें। दृश्य मिथ्या तरी कां दिसतें ।
त्याचें उत्तर बोलिजेल तें। सावधान ऐका ।।१।।
देखिलें तें सत्यचि मानावें। हें ज्ञात्याचें देखणें नव्हे ।
जड मूढ अज्ञान जीवें। हें सत्य मानिजे ।।२।।
एका देखिल्यासाठीं। लटिक्या कराव्या ग्रंथकोटी ।
संतमहंतांच्या गोष्टी। त्याही मिथ्या मानाव्या ।।३।।
माझें दिसतें हेंचि खरें। तेथें चालेना दुसरें ।
ऐशिया संशयाच्या भरें। भरोंचि नये ।।४।।
मृगें देखिलें मृगजळ। तेथें धांवे तें बरळ ।
जळ नव्हे मिथ्या सकळ। त्या पशूसि कोणें म्हणावें ।।५।।

रात्रौ स्वप्न देखिलें। बहुत द्रव्य सांपडलें ।
बहुत जनांसि वेव्हारिलें। तें खरें कैसेनि मानावें ।।६।।
कुशळ चितारी विचित्र। तेणें निर्माण केलें चित्र ।
देखतां उठे प्रीति मात्र। परंतु तेथें मृत्तिका ।।७।।
नाना वनिता हस्ती घोडे। रात्रौ देखतां मन बुडे ।
दिवसा पाहतां कातडें। कंटाळवाणें ।।८।।
काष्ठी पाषाणी पुतळ्या। नाना प्रकारें निर्मिल्या ।
परम सुंदर वाटल्या। परंतु तेथें पाषाण ।।९।।
नाना गोपुरीं पुतळ्या असती। वक्रांगें वक्रदृष्टीं पाहती ।
लाघव देखता भरे वृत्ती। परंतु तेथें त्रिभाग ।।१०।।
खेळतां नेटके दशावतारी। तेथें येती सुंदर नारी ।
नेत्र मोडिती कळाकुसरीं। परी ते अवघे धटिंगण ।।११।।
सृष्टि बहुरंगी असत्य। बहुरूपाचें हें कृत्य ।
तुज वाटे दृश्य सत्य। परी हे जाण अविद्या ।।१२।।
मिथ्या साचासारिखें देखिलें। परी तें पाहिजे विचारिलें ।
दृष्टि तरळतां भासलें। तें साच कैसें मानावें ।।१३।।
वरी पाहतां पालथें आकाश। उदकीं पाहतां उताणें
आकाश ।
मध्यें चांदण्याचाही प्रकाश। परी तें अवघें मिथ्या ।।१४।।
नृपतीनें चितारी आणिले। ज्याचे त्या ऐसे पुतळे केले ।
पाहतां तेचि ऐसे गमले। परी ते अवघे मायिक ।।१५।।
नेत्रीं कांहीं बाहुली नसे। जेव्हां जें पहावें तेव्हां
तें भासे ।
डोळां प्रतिबिंब दिसे। तें साच कैसेनी ।।१६।।
जितुके बुडबुडे उठती। तितुक्यांमध्यें रूपें दिसती ।
क्षणामध्यें फुटोनि जाती। रूपें मिथ्या ।।१७।।
लघुदर्पणें दोनी चारी होतीं। तितुकीं मुखें प्रतिबिंबती ।

परी तीं मिथ्या आदिअंतीं। एकचि मुख ।।१८।।
नदीतीरीं भार जातां। दुसरा भार दिसे पालथा ।
कां पडसादाचा अवचितां। गजर उठे ।।१९।।
वापी सरोवरांचें नीर। तेथें पशु पक्षी नर वानर ।
नाना पत्रें वृक्ष विस्तार। दिसे दोहीं सवां ।।२०।।
एक शस्त्र झाडूं जातां। दोन दिसती तत्त्वतां ।
नाना तंतु टणत्कारितां। द्विधा भासती ।।२१।।
कां ते दर्पणाचे मंदिरीं। बैसली सभा दिसे दुसरी ।
बहुत दीपांचिये हारीं। बहुत छाया दिसती ।।२२।।
ऐसें हें बहुविध भासे। साचासारिखें दिसे ।
परी हें सत्य म्हणोन कैसें। विश्वासावें ।।२३।।
माया मिथ्या बाजीगिरी। दिसे साचाचिये परी ।
परी हे जाणत्यानें खरी। मानूंचि नये ।।२४।।
लटिकें साचा ऐसे भावावें ।तरी मग पारखी कासया असावें ।
एवं ये अविद्येचे गोवें। ऐसेचि असती ।।२५।।
मनुष्यांची बाजीगिरी। बहुत जनां वाटे खरी ।
शेवट पाहतां निर्धारीं। मिथ्या होय ।।२६।।
तैशीच माव राक्षसांची। देवांसही वाटे साची ।
पंचवटिकेसि मृगाची। पाठी घेतली रामें ।।२७।।
पूर्वकाया पालटिती। एकाचेचि बहुत होती ।
रक्तबिंदीं जन्मती। रजनीचर ।।२८।।
नाना पदार्थ फळेंचि झाले। द्वारकेमध्यें प्रवेशले ।
कृष्णें दैत्य किती वधिले। कपटरूपी ।।२९।।
कैसें कपट रावणाचें। शिर केलें मावेचें ।
काळनेमीच्या आश्रमाचें। अपूर्व कैसें ।।३०।।
नाना दैत्य कपटमती। जे देवांसही नाटोपती ।
मग निर्माण होऊन शक्ती। संहार केला ।।३१।।

ऐसी राक्षसांची माव। जाणों न शकती देव ।
कपटविद्येचें लाघव। अघटित ज्यांचें ।।३२।।
मनुष्यांची बाजीगिरी। राक्षसांची वोडंबरी ।
भगवंताची नानापरी। विचित्र माया ।।३३।।
हे साचासारिखीच देइसे। विचारितांचि निरसे ।
मिथ्याच परी आभासे। निरंतर ।।३४।।
साच म्हणावी तरी हे नासे। मिथ्या म्हणावी तरी हे दिसे ।
दोहीं पदार्थीं अविश्वासे। सांगतां मन ।।३५।।
परंतु हें नव्हे साचार। मायेचा मिथ्या विचार ।
दिसतें हें स्वप्नाकार। जाण बापा ।।३६।।
तथापि असो तुजला। भासचि सत्य वाटला ।
तरी तेथें चुका पडिला। ऐक बापा ।।३७।।
दृश्यभास अविद्यात्मक। तुझाही देह तदात्मक ।
म्हणोनि हा विवेक। तेथें संचरला ।।३८।।
दृष्टीनें दृश्य देखिलें। मन भासावरी बैसलें ।
परी तें लिंगदेह झालें। अविद्यात्मक ।।३९।।
अविद्येनें अविद्या देखिली। म्हणोन गोष्टी विश्वासली ।
तुझी काया अवघी संचली। अविद्येची ।।४०।।
तेचि काया मी आपण। हें देहबुद्धीचें लक्षण ।
येणेंकरितां झालें प्रमाण। दृश्य अवघें ।।४१।।
इकडे सत्य मानिला देह। तिकडे दृश्य सत्य हा निर्वाह ।
दोंहींमध्यें हा संदेह। पैसावला बळें ।।४२।।
देहबुद्धी केली बळकट। आणि ब्रह्म पाहों गेला धीट ।
तों दृश्यानें रोधिली वाट। परब्रह्माची ।।४३।।
तेथें साच मानिलें दृश्याला। निश्चयचि बाणोनि गेला ।
पहा हो केवढा चुका पडिला। अकस्मात ।।४४।।
आतां असो हें बोलणें। ब्रह्म न पाविजे मीपणें ।

देहबुद्धीची लक्षणें। दृश्य भाविती ।।४५।।
अस्थींच्या देहीं मांसाचा गोळा। पाहेन म्हणे
ब्रह्मींचा सोहळा ।
तो ज्ञाता नव्हे आंधळा। केवळ मूर्ख ।।४६।।
दृष्टीस दिसे मनास भासे। तितुकें काळांतरीं नासे ।
म्हणोनि दृश्यातीत असे। परब्रह्म तें ।।४७।।
परब्रह्म तें शाश्वत। माया तेचि अशाश्वत ।
ऐसा बोलिला निश्चितार्थ। नानाशास्त्रीं ।।४८।।
आतां पुढें निरूपण। देहबुद्धीचें लक्षण ।
चुका पडिला तो कोण। बोलिलें असे ।।४९।।
मी कोण हें जाणावें। मीपण त्यागून अनन्य व्हावें ।
मग समाधान तें स्वभावें। अंगीं बाणे ।।५०।।
हरिः ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
षष्ठदशके दृश्यनिरसनं नाम अष्टमः समासः ।।८।।६. ८

श्री रघुवीर समर्थ ।।
समास नववा : सारशोधन
श्रीराम ।।
गुप्त आहे उदंड धन। काय जाणती सेवकजन ।
तयांस आहे तें ज्ञान। बाह्याकाराचें ।।१।।
गुप्त ठेविले उदंड अर्थ। आणि प्रगट दिसती पदार्थ ।
शहाणे शोधिति स्वार्थ। अंतरीं असे ।।२।।
तैसें दृश्य हें मायिक। पाहत असती सकळ लोक ।
परी जयांस ठाउका विवेक। ते अंतर जाणती ।।३।।
द्रव्य ठेऊन जळ सोडिलें। लोक म्हणती सरोवर भरलें ।
तयाचें अभ्यंतर कळलें। समर्थ जनांसी ।।४।।
तैसे ज्ञाते जे समर्थ। तिहीं ओळखिला परमार्थ ।

इतर ते करिती स्वार्थ। दृश्य पदार्थांचा ||५||
काबाडी वाहती काबाड। श्रेष्ठ भोगिती रत्नें जाड |
हें जयांचें त्यांस गोड। कर्मयोगें ||६||
एक काष्ठस्वार्थ करिती। एक शुभा एकवटिती |
तैसे नव्हेत कीं नृपती। सारभोक्ते ||७||
जयांस आहे विचार। ते सुखासनीं झाले स्वार |
इतर ते जवळील भार। वाहतचि मेले ||८||
एक दिव्यान्नें भक्षिती। एक विष्ठा सावडिती |
आपण वर्तल्याचा घेती। साभिमान ||९||
सार सेविजे श्रेष्ठीं। असार घेइजे वृथापुष्टीं |
सारासाराची गोष्टी। सज्ञान जाणती ||१०||
गुप्त परिस चिंतामणी। प्रगट खडे काचमणी |
गुप्त हेम रत्नखाणी। प्रगट पाषाण मृत्तिका ||११||
अव्हाशंख अव्हावेल। गुप्त वनस्पती अमूल्य |
एरंड धोत्रे बहुसाल। प्रगट शिंपी ||१२||
कोठें दिसेना कल्पतरू। उदंड शेरांचा विस्तारू |
पाहतां नाहीं मैलागरू। बोरी बाभळी उदंड ||१३||
कामधेनु जाणिजे इंद्रें। सृष्टींत उदंड खिल्लारें |
महद्भाग्य भोगिजे नृपवरें। इतरां कर्मानुसार ||१४||
नाना व्यापार करिती जन। अवघेच म्हणती सकांचन |
परंतु कुबेराचें महिमान। कोणासीच न ये ||१५||
तैसा ज्ञानी योगीश्वर। गुप्तार्थलाभाचा ईश्वर |
इतर ते पोटाचे किंकर। नाना मतें धुंडिती ||१६||
तस्मात् सार तें दिसेना। आणि असार तें दिसे जनां |
सारासारविवंचना। साधु जाणती ||१७||
दिसेना जें गुप्त धन। तयास करणें लागे अंजन |
गुप्त परमात्मा सज्जन। संगतीं शोधावा ||१९||

रायाचें सान्निध्य होतां। सहजचि लाभे श्रीमंतता ।
तैसा हा सत्संग धरितां। सद्वस्तु लाभे ।।२०।।
सद्वस्तूस लाभे सद्वस्तु। अव्यवस्थासि अव्यवस्थु ।
पाहतां प्रशस्तासि प्रशस्तु। विचार लाभे ।।२१।।
म्हणोनि हें दृश्यजात। अवघें आहे अशाश्वत ।
परमात्मा अच्युत अनंत। तो या दृष्यावेगळा ।।२२।।
दृश्यावेगळा दृश्याअन्तरीं। सर्वात्मा तो चराचरीं ।
विचार पाहतां अंतरीं। निश्चयो बाणे ।।२३।।
संसारत्याग न करितां। प्रपंचउपाधि न सांडितां ।
जनांमध्ये सार्थकता। विचारेंचि होय ।।२४।।
हें प्रचीतीचें बोलणें। विवेकें प्रचीत बाणे ।
प्रचीत पाहतील ते शहाणे। अन्यथा नव्हे ।।२५।।
प्रचीत आणि अनुमान। उधार आणि रोकडें धन ।
मानसपूजा प्रत्यक्ष दर्शन। यास महदंतर ।।२६।।
पुढें जन्मांतरीं होणार। हा तो अवघाच उधार ।
तैसें नव्हे सारासार। तत्काळ लभे ।।२७।।
तत्काळचि लाभ होतो। प्राणी संसारीं सुटतो ।
संशय अवघाचि तुटतो। जन्ममरणांचा ।।२८।।
याचि जन्में येणेंचि काळें। संसारीं होइजे निराळें ।
मोक्ष पाविजे निश्चळें। स्वरूपाकारें ।।२९।।
ये गोष्टीस करी अनुमान। तो शीघ्रचि पावेल पतन ।
मिथ्या वदेल त्यास आण। उपासनेची ।।३०।।
हें यथार्थचि आहे बोलणें। विवेकें शीघ्रचि मुक्त होणें ।
असोनि कांहींच नसणें। जनांमध्यें ।।३१।।
देवपद आहे निर्गुण। देवपदीं अनन्यपण ।
हाचि अर्थ पाहतां पूर्ण। समाधान बाणे ।।३२।।
देहींच विदेह होणें। करून कांहींच न करणें ।

जीवन्मुक्तांचीं लक्षणें। जीवन्मुक्त जाणती ।।३३।।
येरवीं हें खरें न वाटे। अनुमानेंचि संदेह वाटे ।
संदेहाचें मूळ तुटे। सद्गुरुवचनें ।।३४।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
षष्ठदशके सारशोधननिरूपणं नाम नवमः समासः ।।९।।६. ९

जय जय रघुवीर समर्थ ।।
समास दहावा : अनुर्वाच्यनिरूपण
श्रीराम ।।
समाधान पुसतां कांहीं। म्हणती बोलिजे ऐसें नाहीं ।
तरी तें कैसें आहे सर्वही। मज निरूपावें ।।१।।
मुक्यानें गूळ खादला। गोडी न ये सांगायाला ।
याचा अभिप्रायो मजला। निरूपण कीजे ।।२।।
अनुभवही पुसों जातां। म्हणती न ये कीं सांगतां ।
तरी कोणापाशीं पुसों आतां। समाधान ।।३।।
जे ते अगम्य सांगती। न ये माझिया प्रचीती ।
विचार बैसे माझे चित्तीं। ऐसें करावें ।।४।।
ऐसें श्रोतयाचें उत्तर। याचें कैसें प्रत्युत्तर ।
निरूपिजेल तत्पर। होऊन ऐका ।।५।।
जें समाधानाचें स्थळ। कीं तो अनुभवचि केवळ ।
तेंचि स्वरूप प्रांजळ। बोलून दाऊं ।।६।।
जें बोलास आकळेना। बोलिल्याविणही कळेना ।
जयास कल्पितां कल्पना। हिंपुटी होय ।।७।।
तें जाणावें परब्रह्म। जें वेदांचें गुह्य परम ।
धरितां संत समागम। सर्वही कळे ।।८।।
तेंचि आतां सांगिजेल। जें समाधान सखोल ।
ऐक अनुभवाचे बोल। अनिर्वाच्य वस्तु ।।९।।

सांगतां न ये तें सांगणें। गोडी कळावया गूळ देणें ।
ऐसें हें सद्गुरुविणें। होणार नाहीं ।।१०।।
सद्गुरुकृपा कळे त्यासी। जो शोधील आपणासी ।
पुढें कळेल अनुभवासी। आपेंआप वस्तु ।।११।।
दृढ करूनियां बुद्धि। आधीं घ्यावी आपुली शुद्धी ।
तेणें लागे समाधी। अकस्मात ।।१२।।
आपुलें मूळ बरें शोधितां। आपुली तों मायिक वार्ता ।
पुढें वस्तूच तत्त्वतां। समाधान ।।१३।।
आत्मा आहे सर्वसाक्षी। हें बोलिजे पूर्वपक्षीं ।
जो कोणी सिद्धांत लक्षी। तोचि साधु ।।१४।।
सिद्धांत वस्तु लक्षूं जातां। सर्वसाक्षिणी ते अवस्था ।
आत्मा त्याहून परता। अवस्थातीत ।।१५।।
पदार्थज्ञान जेव्हां सरे। द्रष्टा द्रष्टेपणें नुरे ।
ते समयीं फुंज उतरे। मीपणाचा ।।१६।।
जेथें मुरालें मीपण। तेचि अनुभवाची खूण ।
अनिर्वाच्य समाधान। याकारणें बोलिजे ।।१७।।
अत्यंत विचाराचे बोल। तरी ते मायिकचि फोल ।
शब्द सबाह्य सखोल। अर्थचि अवघा ।।१८।।
शब्दाकरितां कळे अर्थ। अर्थ पाहतां शब्द व्यर्थ ।
शब्द सांगें तें यथार्थ। परी आपण मिथ्या ।।१९।।
शब्दाकरितां वस्तु भासे। वस्तु पाहतां शब्द नासे ।
शब्द फोल अर्थ असे। घनदाटपणें ।।२०।।
भूसाकरितां धान्य निपजे। धान्य घेऊन भूस टाकिजे ।
तैसा भूस शब्द जाणिजे। अर्थ धान्य ।।२१।।
पोंचटामध्यें घनवट। घनवटीं उडे पोंचट ।
तैसा शब्द हा फलकट। परब्रह्मीं ।।२२।।
शब्द बोलूनि राहे। अर्थ शब्दापूर्वींच आहे ।

याकारणें न साहे। उपमा तया अर्थासी ।।२३।।
भूस सांडून कण घ्यावा। तैसा वाच्यांश त्यजावा ।
कण लक्ष्यांश लक्षावा। शुद्ध स्वानुभवें ।।२४।।
दृश्यावेगळें बोलिजे। त्यास वाच्यांश म्हणिजे ।
त्याचा अर्थ तो जाणिजे। शुद्ध लक्ष्यांश ।।२५।।
ऐसा जो शुद्ध लक्ष्यांश। तोचि जाणावा पूर्वपक्ष ।
स्वानुभव तो अलक्ष्य। लक्षिला न वचे ।।२६।।
जेथें गाळून सांडिलें नभा। जो अनुभवाचा गाभा ।
ऐसा तोही उभा। कल्पित केला ।।२७।।
मिथ्या कल्पनेपासून झाला। खरेंपण कैसें असेल त्याला ।
म्हणोनि तेथें अनुभवाला। ठावचि नाहीं ।।२८।।
दुजेविण अनुभव। हें बोलणेंचि तों वाव ।
याकारणें नाहीं ठाव। अनुभवासी ।।२९।।
अनुभवें त्रिपुटी उपजे। अद्वैतीं द्वैतचि लाजे ।
म्हणोनियां बोलणें साजे। अनिर्वाच्य ।।३०।।
दिवसरजनीचें परिमित। करावया मूळ आदित्य ।
तो आदित्य गेलिया उर्वरित। त्यासि काय म्हणावें ।।३१।।
शब्द मौनाचा विचार। व्हावया मूळ ओंकार ।
तो ओंकार गेलिया उच्चार। कैसा करावा ।।३२।।
अनुभव आणि अनुभविता। सकळ ये मायेचि करितां ।
ते माया मुळींच नसतां। त्यास काय म्हणावें ।।३३।।
वस्तु एक आपण एक। ऐशी असती वेगळीक ।
तरी अनुभवाचा विवेक। बोलों येता मुखें ।।३४।।
वेगळेपणाची माता। ते लटिकी वंध्येची सुता ।
म्हणूनियां अभिन्नता। मुळींच आहे ।।३५।।
अजन्मा होता निजला। तेणें स्वप्नीं स्वप्न देखिला ।
सद्गुरूसी शरण गेला। संसारदुःखें ।।३६।।

सद्गुरुकृपेस्तव। झाला संसार वाव ।
ज्ञान झालिया ठाव। पुसे अज्ञानाचा ।।३७।।
आहे तितुकें नाहीं झालें। नाहीं नाहींपणें निमालें ।
आहे नाहीं जाऊन उरलें। नसोन कांहीं ।।३८।।
शून्यत्वातीत शुद्ध ज्ञान। तेणें झालें समाधान ।
ऐक्यरूपें अभिन्न। सहजस्थिति ।।३९।।
अद्वैतनिरूपण होतां। निमाली द्वैताची वार्ता ।
ज्ञानचर्चा बोलों जातां। जागृति आली ।।४०।।
श्रोतीं व्हावें सावधान। अर्थी घालावें मन ।
खुणे पावतां समाधान। अंतरीं कळे ।।४१।।
तेणें जितुकें ज्ञान कथिलें। तितुकें स्वप्नावारीं गेलें ।
अनिर्वाच्य सुख उरलें। शब्दातीत ।।४२।।
तेथें शब्देंविण ऐक्यता। अनुभव ना अनुभविता ।
ऐसा निवांत तो मागुता। जागृती आला ।।४३।।
तेणें स्वप्नीं स्वप्न देखिला। जागा होऊन जागृतीस आला ।
तेथें तर्क कुंठित जाहला। अंत न लगे ।।४४।।
या निरूपणाचें मूळ। केलेंच करूं प्रांजळ ।
तेणें अंतरीं निवळ। समाधान कळे ।।४५।।
तंव शिष्यें विनविलें। जी हें आतां निरूपिलें ।
तरी पाहिजे बोलिलें। मागुतें स्वामी ।।४६।।
मज कळाया कारण। केलेंच करावें निरूपण ।
तेथील जे का निजखूण। ते मज अनुभवावी ।।४७।।
अजन्मा तो सांगा कवण। तेणें देखिला कैसा स्वप्न ।
येथें कैसें निरूपण। बोलिलें आहे ।।४८।।
जाणोनि शिष्याचा आदर। स्वामी देती प्रत्युत्तर ।
तेंचि आतां अति तत्पर। श्रोतीं येथें परिसावें ।।४९।।
ऐक शिष्या सावधान। अजन्मा तो तूंचि जण ।

तुवां देखिला स्वप्नीं स्वप्न। तोही आतां सांगतों ||५०||
स्वप्नीं स्वप्नाचा विचार। तो तूं जाण हा संसार ।
तेथें तुवां सारासार। विचार केला ||५१||
रिघोनि सद्गुरूसी शरण। काढून शुद्ध निरूपण ।
याची करिसी उणखूण। प्रत्यक्ष आतां ||५२||
याचाचि घेतां अनुभव। बोलणें तितुकें होतें वाव ।
निवांत विश्रांतीचा ठाव। ते तूं जाण जागृती ||५३||
ज्ञानगोष्टीचा गलबला। सरोन अर्थ प्रगटला ।
याचा विचार घेतां आला। अंतरीं अनुभव ||५४||
तुज वाटे हे जागृती। मज झाली अनुभवप्राप्ती ।
या नांव केवळ भ्रांती। फिटलीच नाहीं ||५५||
अनुभव अनुभवीं विराला। अनुभवेंविण अनुभव आला ।
हाही स्वप्नींचा चेइला। नाहींस बापा ||५६||
जागा झालिया स्वप्नऊर्मी। स्वप्नीं म्हणसी अजन्मा तो मी ।
जागेपणीं स्वप्नऊर्मी। गेलीच नाहीं ||५७||
स्वप्नीं वाटे जागेपण। तैशी अनुभवाची खूण ।
आली परी तें सत्य स्वप्न। भ्रमरूप ||५८||
जागृति यापैलीकडे। तें सांगणें केवीं घडे ।
जेथें धारणाचि मोडे। विवेकाची ||५९||
म्हणोनि तें समाधान। बोलतांचि न ये ऐसें जाण ।
निःशब्दाची ऐशी खूण। ओळखावी ||६०||
ऐसें आहे समाधान। बोलतांच न ये जाण ।
इतुकेनें बाणली खूण। निःशब्दाची ||६१||
हरिः ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
षष्ठदशके अनिर्वाच्यनिरूपणं नाम दशमः समासः ||१०||६. १०
जय जय रघुवीर समर्थ ||
||दशक सहवा समाप्त ||

Encoded by Sunder Hattangadi.
Proofread by Sunder Hattangadi and Vishwas Bhide.

```
%@@1
% File name             : dAsabodh06.itx
%---------------------------------------------
% Text title            : Dasabodh dAsabodha
% Author                : Swami Samartha Ramadas
% Language              : Marathi, Sanskrit
% Subject               :
philosophy/hinduism/religion
% Description/comments  :
% Transliterated by     : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Proofread by          : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in,
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Latest update         : May 16, 2009
% Send corrections to   : sanskrit@cheerful.com
%
% Special Instructions:
%
i1h.hdr,ijag.inc,itrans.sty,multicol.sty,iarticle.s
ty
% Transliteration scheme: ITRANS 5.2
% Site access  :
% http://sanskritdocuments.org/
% http://sanskrit.gde.to/
%---------------------------------------------------
---
% The text is to be used for personal studies and
research only.
```

% @@2
%
% Commands upto engtitle are
% needed for devanaagarii output and formatting.
%---

This page uses Unicode utf-8 encoding for devanagari. Please set the fonts and languages setting in your web browser to display the correct Unicode font. Some help is available at Notes on Viewing and Creating Devanagari Documents with Unicode Support. Some of the Unicode fonts for Devanagari are linked at http://devanaagarii.net and for Sanskrit Transliteration/Diacritics are available at IndUni Fonts.

Questions, comments? Write to sanskrit@cheerful.com .

05/17/2009 01:14:26

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ७ ||

||दशक सातवा : चौदा ब्रह्मांचा ||७||

समास पहिला : मंगलाचरण

||श्रीराम ||

विद्यावंतांचा पूर्वजू। गजानन एकद्विजू ।
त्रिनयन चतुर्भुजू। परशुपाणि ||१||
कुबेरापासून अर्थ। वेदांपासून परमार्थ ।
लक्ष्मीपासून समर्थ। भाग्यासी आले ||२||
तैशी मंगळमूर्ती आद्या। तियेपासून झाल्या सकळ विद्या ।
तेणें कवि लाघवगद्या। सत्पात्रें जाहलीं ||३||

जैशीं समर्थाचीं लेकुरें। नाना अलंकारीं सुंदरें ।
मूळपुरुषाचेनि द्वारें। तैसे कवी ।।४।।
नमूं ऐशिया गणेंद्रा। विद्याप्रकाशपूर्णचंद्रा ।
जयाचेनि बोधसमुद्रा। भरतें दाटे बळें ।।५।।
जो कर्तृत्वास आरंभ। मूळपुरुष मूळारंभ ।
जो परात्पर स्वयंभ। आदि अंतीं ।।६।।
तयापासून प्रमदा। इच्छाकुमारी शारदा ।
आदित्यापासून गोदा। मृगजळ वाहे ।।७।।
जे मिथ्या म्हणतांच गोंवी। मायिकपणें लाघवी ।
वक्तयास वेढा लावी। वेगळेपणें ।।८।।
जे द्वैताची जननी। कीं ते अद्वैताची खाणी ।
मूळमाया गवसणी। अनंत ब्रह्मांडांची ।।९।।
कीं ते अवडंबरी वल्ली। अनंत ब्रह्मांडें लगडली ।
मूळपुरुषाची माउली। दुहितारूपें ।।१०.
वंदूं ऐशी वेदमाता। आदिपुरुषाची जे सत्ता ।
आतां आठवीन समर्था। सद्गुरूसी ।।११।।
जयाचेनि कृपादृष्टी। होय आनंदाची वृष्टी ।
तेणें गुणें सर्व सृष्टी। आनंदमय ।।१२।।
कीं तो आनंदाचा जनक। सायुज्यमुक्तीचा नायक ।
कैवल्यपददायक। अनाथबन्धू ।।१३।।
मुमुक्षचातकीं सुस्वर। करुणां पाहिजे अंबर ।
वोळे कृपेचा जलधर। साधकांवरी ।।१४।।
कीं तें भवार्णवींचें तारूं। बोधें पाववी पैलपारू ।
महाआवर्तीं आधारू। भाविकांसी ।।१५।।
कीं तो काळाचा नियंता। नाना संकटीं सोडविता ।
कीं ते भाविकाची माता। परम स्नेहाळ ।।१६।।
कीं तो परत्रींचा आधारू। कीं तो विश्रांतीचा थारू ।

नातरी सुखाचें माहेरू। सुखरूप ।।१७।।
ऐसा सद्गुरु पूर्णपणीं। तुटे भेदाची कडसणी ।
देहेंविण लोटांगणीं। तया प्रभूसी ।।१८।।
साधु संत आणि सज्जन। वंदूनियां श्रोतेजन ।
आतां कथानुसंधान। सावध ऐका ।।१९।।
संसार हाचि दीर्घ स्वप्न। लोभें वोसणती जन ।
माझी कांता माझें धन। कन्या पुत्र माझे ।।२०।।
ज्ञानसूर्य मावळला। तेणें प्रकाश लोपला ।
अंधकारें पूर्ण झाला। ब्रह्मगोळ अवघा ।।२१।।
नाहीं सत्वाचें चांदणें। कांहीं मार्ग दिसे जेणें ।
सर्व भ्रांतीचेनि गुणें। आपेंआप न दिसे ।।२२।।
देहबुद्धिअहंकारे। निजले घोरती घोरे ।
दुःखें आक्रंदती थोरे। विषयसुखाकारणें ।।२३।।
निजले असतांचि मेले। पुनः उपजतांच निजले ।
ऐसे आले आणि गेले। बहुत लोक ।।२४।।
निदसुरेपणेंचि सैरावैरा। बहुतीं केल्या येरझारा ।
नेणोनियां परमेश्वरा। भोगिले कष्ट ।।२५।।
त्या कष्टांचें निरसन। व्हावया पाहिजे आत्मज्ञान ।
म्हणोनि हें निरूपण। अध्यात्मग्रंथीं ।।२६।।
सकळ विद्यामध्यें सार। अध्यात्मविद्येचा विचार ।
दशमाध्यायीं शाङ्र्गधर। भगवद्गीतेंत बोलिला ।।२७।।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ।।
याकारणें अद्वैतग्रंथ। अध्यात्मविद्येचा परमार्थ ।
पावावया तोचि समर्थ। जो सर्वांगें श्रोता ।।२८।।
जयाचें चंचळ हृदय। तेणें ग्रंथ सोडूंचि नये ।
सोडितां अलभ्य होय। अर्थ येथींचा ।।२९।।
जयास जोडला परमार्थ। तेणें पहावा हा ग्रंथ ।

अर्थ शोधितां परमार्थ। निश्चयो बाणे ।।३०।।
जयास नाहीं परमार्थ। तयास न कळे येथींचा अर्थ ।
नेत्रेंविण निधानस्वार्थ। अंधास न कळे ।।३१।।
एक म्हणती मराठें काये। हें तों भल्यानें ऐकों नये ।
तीं मूर्खें नेणती सोयें। अर्थान्वयांची ।।३२।।
लोहाची मांदूस केली। नाना रत्नें सांठविलीं ।
तीं अभाग्यानें त्यागिलीं। लोखंड म्हणोनि ।।३३।।
तैशी भाषा प्राकृत। अर्थ वेदांत आणि सिद्धांत ।
नेणोनि त्यागिती भ्रांत। मंदबुद्धीस्तव ।।३४।।
अह्माच सांपडतां धन। त्याग करणें मूर्खपण ।
द्रव्य घ्यावें सांठवण। पाहोंचि नये ।।३५।।
परिस देखिला अंगणीं। मार्गीं सांपडला चिंतामणी ।
अव्हा वेल महागुणी। कूपामध्यें ।।३६।।
तैसें प्राकृतीं अद्वैत। सुगम आणि सप्रचीत ।
अध्यात्म लाभे अकस्मात। तरी अवश्य घ्यावें ।।३७।।
न करितां व्युत्पत्तीचा श्रम। सकळ शास्त्रार्थ होय सुगम ।
सत्समागमाचें वर्म। तें हें ऐसें असे ।।३८।।
जें व्युत्पत्तीनें न कळे। तें सत्समागमें कळे ।
सकळ शास्त्रार्थ आकळे। स्वानुभवासी ।।३९।।
म्हणोनि कारण सत्समागम। तेथें नलगे व्युत्पत्तिश्रम ।
जन्मसार्थकाचें वर्म। वेगळेंचि असे ।।४०।।
भाषाभेदाश्च वर्तन्ते अर्थ एको न संशयः ।
पात्रद्वये यथा खाद्यं स्वादभेदो न विद्यते ।।१।।
भाषापालटें कांहीं। अर्थ वाया जात नाहीं ।
कार्यसिद्धि ते सर्वही। अर्थाचपासीं ।।४१।।
तथापि प्राकृताकरितां। संस्कृताची सार्थकता ।
येऱ्हव्हीं त्या गुप्तार्था। कोण जाणे ।।४२।।

आतां असो हें बोलणें। भाषा त्यागून अर्थ घेणें ।
उत्तम घेऊन त्याग करणें। सालीटरफलांचा ।।४३।।
अर्थ सार भाषा पोंचट। अभिमानें करवी खटपट ।
नाना अहंतेनें वाट। रोधिली मोक्षाची ।।४४।।
शोध घेतां लक्ष्यांशाचा। तेथें आधीं वाच्यांश
कैंचा ।
अगाध महिमा भगवंताचा। कळला पाहिजे ।।४५।।
मुकेपणाचें बोलणें। हें जयाचें तोचि जाणें ।
स्वानुभवाचिये खुणें। स्वानुभवी पाहिजे ।।४६।।
अर्थ जाणे अध्यात्माचा। ऐसा श्रोता मिळेल कैंचा ।
जयासि बोलतां वाचेचा। हव्यासचि पुरे ।।४७।।
परीक्षावंतापुढें रत्न। ठेवितां होय समाधान ।
तैसें ज्ञानियापुढें ज्ञान। बोलावें वाटे ।।४८।।
मायाजाळें दुश्चित होय। तें निरूपणें कामा नये ।
संसारिका कळे काय। अर्थ येथींचा ।।४९।।
व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ।
बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ।।१।।
व्यवसायी जो मळिण। त्यासि न कळे निरूपण ।
येथें पाहिजे सावधपण। अतिशयेंसीं ।।५०।।
नाना रत्नें नाना नाणीं। दुश्चितपणें घेतां हानी ।
परीक्षा नेणतां प्राणी। ठकला तेथें ।।५१।।
तैसें निरूपणीं जाणा। आहाच पाहतां कळेना ।
मराठेंचि उमजेना। कांहीं केल्या ।।५२।।
जेथें निरूपणाचे बोल। आणि अनुभवाची ओल ।
ते संस्कृतापरी सखोल। अध्यात्मश्रवण ।।५३।।
माया ब्रह्म वोळखावें। तयास अध्यात्म म्हणावें ।
तरी तें मायेचें जाणावें। स्वरूप आधीं ।।५४।।

माया सगुण साकार। माया सर्व विकार ।
माया जाणिजे विस्तार। पंचभूतांचा ।।५५।।
माया दृश्य दृष्टीस दिसे। मायाभास मनास भासे ।
माया क्षणभंगुर नासे। विवेकें पाहतां ।।५६।।
माया अनेक विश्वरूप। माया विष्णूचें स्वरूप ।
मायेची सीमा अमूप। बोलिजे तितुकी थोडी ।।५७।।
माया बहुरूप बहुरंग। माया ईश्वराचा संग ।
माया पाहतां अभंग। अखिल वाटे ।।५८।।
माया सृष्टीची रचना। माया आपली कल्पना ।
माया तोडितां तुटेना। ज्ञानेंविण ।।५९।।
ऐशी माया निरूपिली। स्वल्प संकेतें बोलिली ।
पुढें वृत्ति सावध केली। पाहिजे श्रोतीं ।।६०।।
पुढें ब्रह्मनिरूपण। निरूपिलें ब्रह्मज्ञान ।
जेणें तुटे मायाभान। एकसरें ।।६१।।
हरिः ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सप्तमदशके मंगलाचरणनिरूपणं नाम प्रथमः समासः ।।१।।७. १

जय जय रघुवीर समर्थ ।।
समास दुसरा : ब्रह्मनिरूपण
श्रीराम ।।
ब्रह्म निर्गुण निराकार। ब्रह्म निःसंग निराकार ।
ब्रह्मास नाहीं पारावार। बोलती साधू ।।१।।
ब्रह्म सर्वांस व्यापक। ब्रह्म अनेकीं एक ।
ब्रह्म शाश्वत हा विवेक। बोलिला शास्त्रीं ।।२।।
ब्रह्म अच्युत अनंत। ब्रह्म सदोदित संत ।
ब्रह्म कल्पनेरहित। निर्विकल्प ।।३।।
ब्रह्म दृश्यावेगळें। ब्रह्म शून्यत्वानिराळें ।

ब्रह्म इन्द्रियांच्या मेळें। चोजवेना ।।४।।
ब्रह्म दृष्टीस दिसेना। ब्रह्म मूर्खास असेना ।
ब्रह्म सद्गुरुविण येइना। अनुभवासी ।।५।।
ब्रह्म सकळांहूनि थोर। ब्रह्मा ऐसें नाहीं सार ।
ब्रह्म सूक्ष्म अगोचर। ब्रह्मादिकांसी ।।६।।
ब्रह्म शब्दीं ऐसें तैसें। बोलिजे त्याहूनि अनारिसें ।
परी तें श्रवणअभ्यासें। पाविजे ब्रह्म ।।७।।
ब्रह्मास नामें अनंत। परी तें ब्रह्म नामातीत ।
ब्रह्मास हे दृष्टांत। देतां न शोभती ।।८।।
ब्रह्मासारिखें दुसरें। पाहतां काय आहे खरें ।
ब्रह्मीं दृष्टांतउत्तरें। कदा न साहती ।।९।।
यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।।
जेथें वाचा निवर्तती। मनास नाहीं ब्रह्मप्राप्ती ।
ऐसें बोलिती श्रुती। सिद्धांतवचन ।।१०।।
कल्पनारूप मन पाहीं। ब्रह्मीं कल्पनाचि नाहीं ।
म्हणोनि हें वाक्य कांहीं। अन्यथा नव्हे ।।११।।
आतां मनासि जें अप्राप्त। तें कैसेनि होईल प्राप्त ।
ऐसें म्हणाल तरी कृत्य। सद्गुरुविण नाहीं ।।१२।।
भांडारगृहें भरलीं। परी असती आडकलीं ।
हातास न येतां किल्ली। सर्वही अप्राप्त ।।१३।।
तरी ते किल्ली कवण। मज करावी निरूपण ।
ऐसी श्रोता पुसे खूण। वक्तयासी ।।१४।।
सद्गुरुकृपा तेचि किल्ली। जेणें बुद्धी प्रकाशली ।
द्वैतकपाटें उघडलीं। एकसरां ।।१५।।
तेथें सुख असे वाड। नाहीं मनासी पवाड ।
मनेंविण कैवाड। साधनांचा ।।१६।।
त्याची मनाविण प्राप्ती। कीं वासनेविण तृप्ती ।

तेथें न चले व्युत्पत्ती। कल्पनेची ।।१७।।
तें परेहुनी पर। मनबुद्धिअगोचर ।
संग सोडितां सत्वर। पाविजे तें ।।१८।।
संग सोडावा आपुला। मग पहावें तयाला ।
अनुभवी तो या बोला। सुखावेल गा ।।१९।।
आपण म्हणजे मीपण। मीपण म्हणजे जीवपण ।
जीवपण म्हणजे अज्ञान। संग जडला ।।२०।।
सोडितां तया संगासी। ऐक्य होय निःसंगासी ।
कल्पनेविण प्राप्तीसी। अधिकार ऐसा ।।२१।।
मी कोण ऐसें नेणिजे। तया नांव अज्ञान बोलिजे ।
अज्ञान गेलिया पाविजे। परब्रह्म तें ।।२२।।
देहबुद्धीचें थोरपण। परब्रह्मीं न चले जाण ।
तेथें होतसे निर्वाण। अहंभावासी ।।२३।।
ऊंच नीच नाहीं परी। रायारंका एकच सरी ।
झाला पुरुष अथवा नारी। तरी एकचि पद ।।२४।।
ब्राह्मणांचें ब्रह्म तें सोंवळें। शूद्राचें ब्रह्म तें
ओंवळें ।
ऐसें वेगळें आगळें। तेथें असेचिना ।।२५।।
ऊंच ब्रह्म तें रायासी। नीच ब्रह्म तें परिवारासी ।
ऐसा भेद तयापाशीं। मुळींच नाहीं ।।२६।।
सकळांस मिळोन ब्रह्म एक। तेथें नाहीं अनेक ।
रंक अथवा ब्रह्मादिक। तेथेंचि जाती ।।२७।।
स्वर्ग मृत्यु आणि पाताळ। तिहीं लोकींचे ज्ञाते सकळ ।
सकळांसि मिळोनि एकचि स्थळ। विश्रांतीचें ।।२८।।
गुरुशिष्यां एकचि पद। तेथें नाहीं भेदाभेद ।
परी या देहाचा संबंध। तोडिला पाहिजे ।।२९।।
देहबुद्धीच्या अंतीं। सकळांसि एकचि प्राप्ती ।

एकं ब्रह्म द्वितीयं नास्ति। हें श्रुतीचें वचन ।।३०।।
साधु दिसती वेगळाले। परी ते स्वस्वरूपीं मिळाले ।
अवघे मिळोनि एकचि झाले। देहातीत वस्तु ।।३१.
ब्रह्म नाहीं नवें जुनें। ब्रह्म नाहीं अधिक उणें ।
उणें भावील तें सुणें। देहबुद्धीचें ।।३२।।
देहबुद्धीचा संशयो। करी समाधानाचा क्षयो ।
चुके समाधानसमयो। देहबुद्धियोगें ।।३३।।
देहाचें जें थोरपण। तेंचि देहबुद्धीचें लक्षण ।
मिथ्या जाणोन विचक्षण। निंदिती देह ।।३४।।
देह पावे जंवरी मरण। तंवरी धरी देहाभिमान ।
पुन्हा दाखवी पुनरागमन। देहबुद्धि मागुती ।।३५।।
देहाचेनि थोरपणें। समाधानासि आणिलें उणें ।
देह पडेल कोण्या गुणें। हेंही कळेना ।।३६।।
हित आहे देहातीत। म्हणोनि निरूपिती संत ।
देहबुद्धीनें अनहित। हो) ऊंचि लागे ।।३७।।
सामर्थ्यबळें देहबुद्धि। योगियांस तेही बाधी ।
देहबुद्धीची उपाधी। पैसावों लागे ।।३८।।
म्हणोनि देहबुद्धि झडे। तरीच परमार्थ घडे ।
देहबुद्धीनें बिघडे। ऐक्यता ब्रह्मींची ।।३९।।
विवेक वस्तूकडे ओढी। देहबुद्धि तेथूनि पाडी ।
अहंता लावूनि निवडी। वेगळेपणें ।।४०।।
विचक्षणें याकारणें। देहबुद्धि त्यजावी श्रवणें ।
सत्य ब्रह्मीं साचारपणें। मिळोन जावें ।।४१।।
सत्य ब्रह्म तें कवण। ऐसा श्रोता करी प्रश्न ।
प्रत्युत्तर दे आपण। वक्ता श्रोतयासी ।।४२।।
म्हणे ब्रह्म एकचि असे। परी तें बहुविध भासे ।
अनुभव देहीं अनारिसे। नाना मतीं ।।४३।।

जें जें जया अनुभवलें। तेंचि तयासी मानलें ।
तेथेंचि त्याचें विश्वासलें। अंतःकरण ।।४४।।
ब्रह्म नामरूपातीत। असोनि नामें बहुत ।
निर्मळ निश्चळ निवांत। निजानन्द ।।४५।।
अरूप अलक्ष अगोचर। अच्युत अनंत अपरंपार ।
अदृश्य अतर्क्य अपार। ऐशीं नामें ।।४६।।
नादरूप ज्योतिरूप। चैतन्यरूप सत्तारूप ।
स्वस्वरूप साक्षरूप। ऐशीं नामें ।।४७।।
शून्य आणि सनातन। सर्वेश्वर आणि सर्वज्ञ ।
सर्वात्मा जगज्जीवन। ऐशीं नामें ।।४८।।
सहज आणि सदोदित। शुद्ध बुद्ध सर्वातीत ।
शाश्वत आणि शब्दातीत। ऐशीं नामें ।।४९।।
विशाळ विस्तीर्ण विश्वंभर। विमळ वस्तु व्योमाकार ।
आत्मा परमात्मा परमेश्वर। ऐशीं नामें ।।५०।।
परमात्मा ज्ञानघन। एकरूप पुरातन ।
चिद्रूप चिन्मात्र जाण। नामें अनाम्याचीं ।।५१।।
ऐशीं नामें असंख्यात। परी तो परेश नामातीत ।
त्याचा करावया निश्चितार्थ। ठेविलीं नामें ।।५२।।
तो विश्रांतीचा विश्राम। आदिपुरुष आत्माराम ।
तें एकचि परब्रह्म। दुसरें नाहीं ।।५३।।
तेंचि कळावयाकारणें। चौदा ब्रह्मांचीं लक्षणें ।
सांगिजेती तेणें श्रवणें। निश्चयो बाणे ।।५४।।
खोटें निवडितां एकसरें। उरलें तें जाणिजे खरें ।
चौदा ब्रह्में शास्त्राधारें। बोलिजेती ।।५५।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सप्तमदशके ब्रह्मनिरूपणं नाम द्वितीयः समासः ।।२।।७. २

समास तिसरा : चदुर्ध्शब्रह्मनिरूपण

श्रीराम ||

श्रोतां व्हावें सावधान। आतां सांगतों ब्रह्मज्ञान ।
जेणें होये समाधान। साधकांचें ||१||
रत्नें साधाया कारणें। मृत्तिका लागे एकवटणें ।
चौदा ब्रह्मांचीं लक्षणें। जाणिजे तैसीं ||२||
पदार्थेंविण संकेत। द्वैतावेगळा दृष्टांत ।
पूर्वपक्षेंविण सिद्धांत। बोलतांचि नये ||३||
आधीं मिथ्या उभारावें। मग तें ओळखोन सांडावें ।
पुढें सत्य तें स्वभावें। अंतरीं बाणे ||४||
म्हणोन चौदा ब्रह्मांचा संकेत। बोलिला कळावया सिद्धांत ।
येथें श्रोतीं सावचित्त। क्षण एक असावें ||५||
पहिलें तें शब्दब्रह्म। दुजें ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ।
तिसरें खंब्रह्म। बोलिली श्रुती ||६||
चौथें जाण सर्वब्रह्म। पांचवें चैतन्यब्रह्म ।
सहावें सत्ताब्रह्म। साक्षिब्रह्म सातवें ||७||
आठवें सगुणब्रह्म। नववें निर्गुण ब्रह्म ।
दहावें वाच्यब्रह्म। जाणावें पैं ||८||
अनुभव तें अकरावें। आनंदब्रह्म तें बारावें ।
तदाकार तें तेरावें। चौदावें अनिर्वाच्य ||९||
ऐशीं हीं चौदा ब्रह्में। यांचीं निरूपिलीं नामें ।
आतां स्वरूपांचीं वर्मे। संकेतें दावूं ||१०||
अनुभवेंविण भ्रम। या नां शब्दब्रह्म ।
आतां ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। तें एकाक्षर ||११||
खं शब्दें आकाशब्रह्म। महदाकाश व्यापक ब्रह्म ।
आतां बोलिजेल सूक्ष्म ब्रह्म। सर्वब्रह्म ||१२||
पंचभूतांचें कुवाडें। जें जें तत्त्व दृष्टीस पडे ।

तें तें ब्रह्मचि रोकडें। बोलिजेत आहे ।।१३।।
या नांव सर्वब्रह्म। श्रुतिआश्रयाचें वर्म ।
आतां चैतन्यब्रह्म। बोलिजेल ।।१४।।
पंचभूतादि मायेतें। चैतन्यचि चेतवितें ।
म्हणोनियां चैतन्यातें। चैतन्यब्रह्म बोलिजे ।।१६।।
चैतन्यास ज्याची सत्ता। तें सत्ताब्रह्म तत्त्वतां ।
तये सत्तेस जाणता। या नांव साक्षिब्रह्म ।।१७।।
साक्षित्व जयापासूनी। तेंहीं आकळिलें गुणीं ।
सगुणब्रह्म हे वाणी। तयासि वदे ।।१८।।
जेथें नाहीं गुणवार्ता। तें निर्गुणब्रह्म तत्त्वतां ।
वाच्यब्रह्म तेंही आतां। बोलिजेल ।।१९।।
या नांव अनुभवब्रह्म। आनंदवृत्तीचा धर्म ।
परंतु याचेंही वर्म। बोलवेना ।।२०।।
ऐसें हें ब्रह्म आनंद। तदाकार तें अभेद ।
अनिर्वाच्य संवाद। तुटोनि गेला ।।२१।।
ऐशीं हीं चौदा ब्रह्में। निरूपिलीं अनुक्रमें ।
साधकें पाहतां भ्रमें। बाधिजेना ।।२२।।
ब्रह्म जाणावें शाश्वत। माया तेचि अशाश्वत ।
चौदा ब्रह्मांचा सिद्धांत। होईल आतां ।।२३।।
शब्दब्रह्म तें शाब्दिक। अनुभवेंविण मायिक ।
शाश्वताचा विवेक। तेथें नाहीं ।।२४।।
जेथें क्षर ना अक्षर। तेथें कैंचें ओमित्येकाक्षर ।
शाश्वताचा विचार। तेथें न दिसे ।।२५।।
खंब्रह्म ऐसें वचन। तरी शून्यातें नाशी ज्ञान ।
शाश्वताचें अधिष्ठान। तेथें न दिसे ।।२६।।
सर्वत्रांस होतो अंत। हें तों प्रगटचि दिसत ।
प्रळय बोलिला निश्चित। वेदांतशास्त्रीं ।।२७।।

ब्रह्मप्रळय मांडेल जेथें। भूतान्वय कैंचा तेथें ।
म्हणोनिअ सर्वब्रह्मातें। नाश आहे ।।२८।।
अचळासी आणी चळण। निर्गुणास लावितां गुण ।
आकारास विचक्षण। मानीतना ।।२९।।
जें निर्माण पंचभूत। तें प्रत्यक्ष नाशवंत ।
सर्वब्रह्म हे मात। घडे केंवीं ।।३०।।
असो आतां हें बहुत। सर्वब्रह्म नाशवंत ।
वेगळेपणास अंत। पाहणें कैंचें ।।३१।।
आतां जयास चेतवावें। तेंचि मायिक स्वभावें ।
तेथें चैतन्याच्या नांवें। नाश आला ।।३२।।
परिवारेंविण सत्ता। ते सत्ता नव्हे तत्त्वतां ।
पदार्थेंविण साक्षता। तेही मिथ्या ।।३३।।
सगुणास नाश आहे। प्रत्यक्षास प्रमाण काये ।
सगुणब्रह्म निश्चयें। नाशवंत ।।३४।।
निर्गुण ऐसें जें नांव। त्या नांवास कैंचा ठाव ।
गुणेंवीण गौरव। येईल कैंचें ।।३५।।
माया जैसें मृगजळ। ऐसें बोलती सकळ ।
कां तें कल्पनेचें आभाळ। नाथिलेंचि ।।३६।।
ग्रामो नास्ति कुतः सीमा। जन्मेंविण जीवात्मा ।
अद्वैतासी उपमा। द्वैताची असे ।।३७।।
मायेविरहित सत्ता। पदार्थाविण जाणता ।
अविद्येविण चैतन्यता। कोणास आली ।।३८।।
सत्ता चैतन्यता साक्षी। सर्वही गुणांचिये पाशीं ।
ठायींचें निर्गुण त्यासीं। गुण कैंचें ।।३९।।
ऐसें जें गुणरहित। तेथें नामाचा संकेत ।
तोचि जाणावा अशाश्वत। निश्चयेंसीं ।।४०।।
निर्गुण ब्रह्मासी संकेतें। नामें ठेविलीं बहुतें ।

तें वाच्यब्रह्म त्यातें। नाश आहे ।।४१।।
आनंदाचा अनुभव। हाही वृत्तीचाच भाव ।
तदाकारीं ठाव। वृत्तीस नाहीं ।।४२।।
अनिर्वाच्य याकारणें। संकेतवृत्तीच्या गुणें ।
तया संकेतास उणें। निवृत्तीनें आणिलें ।।४३।।
अनिर्वाच्य ते निवृत्ती। तेचि उन्मनीची स्थिती ।
निरुपाधि विश्रांती। योगियांची ।।४४।।
वस्तु जे कां निरुपाधी। तेचि सहज समाधी ।
जेणें तुटे आधिव्याधी। भवदुःखाची ।।४५।।
जो उपाधीचा अंत। तोचि जाणावा सिद्धांत ।
सिद्धांत आणि वेदांत। धादांत आत्मा ।।४६।।
असो ऐसें जें शाश्वत ब्रह्म। जेथें नाहीं मायाभ्रम ।
अनुभवी जाणे वर्म। स्वानुभवें ।।४७।।
आपुलेनि अनुभवें। कल्पनेसि मोडावें ।
मग सुकाळीं पडावें। अनुभवाचे ।।४८।।
निर्विकल्पासि कल्पावें। कल्पना मोडे स्वभावें ।
मग नसोनि असावें। कल्पकोटी ।।४९।।
कल्पनेचें एक बरें। मोहरितांच मोहरे ।
स्वरूपीं घालितां भरे। निर्विकल्पीं ।।५०।।
निर्विकल्पास कल्पितां। कल्पनेचि नुरे वार्ता ।
निःसंगास भेटों जातां। निःसंग होइजे ।।५१।।
पदार्था ऐसें ब्रह्म नव्हे। मा तें हातीं धरूनि द्यावें ।
असो हें अनुभवावें। सद्गुरुमुखें ।।५२।।
पुढें कथेच्या अन्वयें। केलाचि करूं निश्चये ।
जेणें अनुभवास ये। केवळ ब्रह्म ।।५३।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सप्तमदशके चतुर्दशब्रह्मनिरूपणं नाम तृतीयः समासः ।।३।।७. ३

समास चवथा : विमलब्रह्मनिरूपण

श्रीराम ||

ब्रह्म नभाहूनि निर्मळ| पाहतां तैसेंचि पोकळ |
अरूप आणि विशाळ| मर्यादेवेगळें ||१||
एकवीस स्वर्गें सप्त पाताळ| मिळोन एक ब्रह्मगोळ |
ऐसें अनंत तें निर्मळ| व्यापून असे ||२||
अनंत ब्रह्मांडांखालतें| अनंत ब्रह्मांडांवरुतें |
तेणेंविण स्थळ रितें| अणुमात्र नाहीं ||३||
जळीं स्थळीं काष्ठीं पाषाणीं| ऐशी वदे लोकवाणी |
तेणेंविण रिता प्राणी| एकही नाहीं ||४||
जळचरां जैसें जळ| बाह्य अभ्यंतरीं निखळ |
तैसें ब्रह्म हें केवळ| जीवमात्रासी ||५||
जळावेगळा ठाव आहे| ब्रह्माबाहेरी जातां न ये |
म्हणोनि उपमा न साहे| जळाची तया ||६||
आकाशाबाहेरी पळों जातां| पुढें आकाशचि तत्त्वतां |
तैसा तया अनंता| अंतचि नाहीं ||७||
परी जें अखंड भेटलें| सर्वांगास लिगडिलें |
अति निकट परी चोरलें| सकळांसि जें ||८||
तयामध्येंचि असिजे| परी तयासी नेणिजे |
उपजे भास नुपजे| परब्रह्म तें ||९||
आकाशामध्यें आभाळ| तेणें आकाश वाटे डहुळ |
परी तें मिथ्या निवळ| आकाशचि असे ||१०||
नेहार देतां आकाशीं| चक्रें दिसती डोळ्यांसी |
तैसें दृश्य ज्ञानियांसी| मिथ्यारूप ||११||
मिथ्याचि परी आभासे| निद्रितांसी स्वप्न जैसें |
जागा झालिया आपैसें| बुझों लागे ||१२||

तैसें आपुलेनि अनुभवें। ज्ञानें जागृतीस यावें ।
मग मायिक स्वभावें। कळों लागे ।।१३।।
आतां असो हें कुवाडें। जें ब्रह्मांडापैलीकडे ।
तेंचि आतां निवाडें। उमजोन दावूं ।।१४।।
ब्रह्म ब्रह्मांडीं कालवलें। पदार्थमात्रासि व्यापून ठेलें ।
सर्वांमध्यें विस्तारलें। अंशमात्रें ।।१५।।
ब्रह्मामध्यें सृष्टी भासे। सृष्टीमध्यें ब्रह्म असे ।
अनुभव घेतां आभासे। अंशमात्रें ।।१६।।
अंशमात्रें सृष्टीभीतरीं। बाहेरी मर्यादा कोण करी ।
सगळें ब्रह्म ब्रह्मांडोदरीं। माईल कैसें ।।१७।।
अमृतीमध्यें आकाश। सगळें सांठवतां प्रयास ।
म्हणोन तयाचा अंश। बोलिजे तो ।।१८।।
ब्रह्म तैसें कालवलें। परी तें नाहीं हालवलें ।
सर्वांत परी संचलें। संचलेपणें ।।१९।।
पंचभूतीं असे मिश्रित। परंतु तें पंचभूतातीत ।
पंकीं आकाशीं अलिप्त। असोनि जैसें ।।२०।।
ब्रह्मास दृष्टांत न घडे। बुझावया देणें घडे ।
परी दृष्टांतीं साहित्य पडे। विचारितां आकाश ।।२१।।
खंब्रह्म ऐशी श्रुती। गगनसदृशं हे स्मृती ।
म्हणोन ब्रह्मास दृष्टांतीं। आकाश घडे ।।२२।।
काळिमा नसतां पितळ। मग तें सोनेंचि केवळ ।
शून्यत्व नसतां निर्मळ। आकाश ब्रह्म ।।२३।।
म्हणोन ब्रह्म जैसें गगन। आणि माया जैसा पवन ।
आढळे परी दर्शन। नव्हे त्याचें ।।२४।।
शब्दसृष्टीची रचना। होत जात क्षणक्षणां ।
परंतु ते स्थिरावेना। वायूच ऐसी ।।२५।।
असो ऐशी माया मायिक। शाश्वत तें ब्रह्म एक ।

पाहों जातां अनेक। व्यापून असे ।।२६।।
पृथ्वीसि भेदूनि आहे। परी तें ब्रह्म कठिण नव्हे ।
दुजी उपमा न साहे। तया मृदुत्वासी ।।२७।।
पृथ्वीहूनि मृदु जळ। जळाहूनि तो अनळ ।
अनळाहूनि कोमळ। वायु जाणावा ।।२८।।
वायूहूनि तें गगन। अत्यंतचि मृदु जाण ।
गगनाहूनि मृदु पूर्ण। ब्रह्म जाणावें ।।२९।।
वज्रास असे भेदिलें। परी मृदुत्व नाहीं गेलें ।
उपमेरहित संचलें। कठिण ना मृदु ।।३०।।
पृथ्वीमध्यें व्यापूनि असे। पृथ्वी नासे तें न नासे ।
जळ शोषे तें न शोषे। जळीं असोनी ।।३१।।
तेजीं असे परी जळेना। पवनीं असे तरी चळेना ।
गगनीं असे परी कळेना। परब्रह्म तें ।।३२।।
शरीरीं अवघें व्यापलें। परी तें नाहीं आढळलें ।
जवळीच दुरावलें। नवल कैसें ।।३३।।
सन्मुखचि चहूंकडे। तयामध्यें पाहणें घडे ।
बाह्याभ्यंतरीं रोकडें। सिद्धचि आहे ।।३४।।
तयांमध्येंचि आपण। आपणां सबाह्य तें जाण ।
दृश्या वेगळी खूण। गगनासारिखी ।।३५।।
कांहीं नाहींसें वाटलें। तेथेंचि तें कोंदाटलें ।
जैसें न दिसे आपुलें। आपणासि धन ।।३६।।
जो जो पदार्थ दृष्टीस पडे। तें त्या पदार्था पैलीकडे ।
अनुभवे हें कुवाडें। उकलावें ।।३७।।
मागें पुढें आकाश। पदार्थेंविण जो पैस ।
पृथ्वीविण भकाश। एकरूप ।।३८।।
जें जें रूप आणि नाम। तो तो नाथिलाचि भ्रम ।
नामरूपातीत वर्म। अनुभवी जाणती ।।३९।।

नभीं धूम्राचे डोंगर। उचलती थोर थोर ।
तैसें दावी वोडंबर। मायादेवी ।।४०।।
ऐशी माया अशाश्वत। ब्रह्म जाणावें शाश्वत ।
सर्वांठायीं सदोदित। भरलें असे ।।४१।।
पोथी वाचूं जातां पाहे। मातृकामध्यें भरलें आहे ।
नेत्रीं रिघोनियां राहे। मृदुपणें ।।४२।।
श्रवणें शब्द ऐकतां। मनें विचार पाहतां ।
मना सबाह्य तत्त्वतां। परब्रह्म तें ।।४३।।
चरणीं चालतां मार्गीं। जें आडळे सर्वांगीं ।
करें घेतां वस्तुलागीं। आडवें ब्रह्म ।।४४।।
असो इंद्रियसमुदाव। तयामध्यें वर्ते सर्व ।
जाणों जातां मोडे हांव। इंद्रियांची ।।४५।।
जें जवळीच असे। पांहों जातां न दिसे ।
न दिसोन वसे। कांहीं एक ।।४६।।
जें अनुभवेंचि जाणावें। सृष्टीचेनि अभावें ।
आपुलेनि स्वानुभवें। पाविजे ब्रह्म ।।४७।।
ज्ञानदृष्टीचें देखणें। चर्मदृष्टी पाहों नेणे ।
अंतरवृत्तीचिये खुणे। अंतरवृत्ति साक्ष ।।४८।।
जाणे ब्रह्म जाणे माया। जाणे अनुभवाच्या ठाया ।
ते येक जाणावी तुर्या। सर्वसाक्षिणी ।।४९।।
साक्षत्व वृत्तीचें कारण। उन्मनी ते निवृत्ति जाण ।
जेथें विरे जाणपण। विज्ञान तें ।।५०।।
जेथें अज्ञान सरे। ज्ञान तेंही नुरे ।
विज्ञानवृत्ति मुरे। परब्रह्मीं ।।५१।।
ऐसें ब्रह्म शाश्वत। जेथें कल्पनेसी अंत ।
योगिजना एकांत। अनुभवें जाणावा ।।५२।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सप्तमदशके विमलब्रह्मनिरूपणं नाम चतुर्थः समासः ||४||७. ४

समास पांचवा : द्वैतकल्पनानिरसन

श्रीराम ||

केवळब्रह्म जें बोलिलें| तें अनुभवास आलें |
आणि मायेचेंहि लागलें| अनुसंधान ||१||
ब्रह्म अंतरीं प्रकाशे| आणि मायाही प्रत्यक्ष दिसे |
आतां हें द्वैत निरसे| कवणेपरी ||२||
तरी आतां सावधान| एकाग्र करूनियां मन |
मायाब्रह्म हें कवण| जाणताहे ||३||
सत्य ब्रह्माचा संकल्प| मिथ्या मायेचा विकल्प |
ऐशिया द्वैताचा जल्प| मनचि करी ||४||
जाणे ब्रह्म जाणे माया| ते येक जाणावी तुर्या |
सर्व जाणे म्हणोनियां| सर्वसाक्षिणी ||५||
ऐक तुर्येचें लक्षण| जेथें सर्व जाणपण |
सर्वचि नाहीं कवण| जाणेल गा ||६||
संकल्पविकल्पाची सृष्टी| जाली मनाचियें पोटीं |
तें मनचि मिथ्या शेवटीं| साक्षी कवणु ||७||
साक्षत्व चैतन्यत्वसत्ता| हे गुण ब्रह्माचिया माथां |
आरोपले जाण वृथा| मायागुणें ||८||
घटामठाचेनि गुणें| त्रिविधा आकाश हें बोलणें |
मायेचेनि खरेंपणें| गुण ब्रह्मीं ||९||
जंव खरेपण मायेसी| तंवचि साक्षित्व ब्रह्मासी |
मायेअविद्येचे निरासीं| द्वैत कैंचें ||१०||
म्हणोनि सर्वसाक्षी मन| तेंचि जालिया उन्मन |
मग तुर्यारूप ज्ञान| तें मावळोन गेलें ||११||
जयास द्वैत भासलें| तें मन उन्मन झालें |

द्वैताअद्वैतांचें तुटलें। अनुसंधान ।।१२।।
एवं द्वैत आणि अद्वैत। होये वृत्तीचा संकेत ।
वृत्ति झालिया निर्वृत्त। द्वैत कैंचें ।।१३।।
वृत्तिरहित जें ज्ञान। तेंचि पूर्ण समाधान ।
जेथें तुटे अनुसंधान। मायाब्रह्मींचें ।।१४।।
मायाब्रह्म ऐसा हेत। मनें कल्पिला संकेत ।
ब्रह्म कल्पनेरहित। जाणती ज्ञानी ।।१५।।
जें मनबुद्धिअगोचर। जें कल्पनेहून पर ।
तें अनुभवितां साचार। द्वैत कैंचें ।।१६।।
द्वैत पाहतां ब्रह्म नसे। ब्रह्म पाहतां द्वैत नासे ।
द्वैताद्वैत भासे। कल्पनेसी ।।१७।।
कल्पना माया निवारी। कल्पना ब्रह्म थावरी ।
संशय धरी आणि वारी। तेही कल्पना ।।१८।।
कल्पना करी बंधन। कल्पना दे समाधान ।
ब्रह्मीं लावी अनुसंधान। तेही कल्पना ।।१९।।
कल्पना द्वैताची माता। कल्पनाचि ज्ञप्ति तत्त्वता ।
बद्धता आणि मुक्तता। कल्पनागुणें ।।२०।।
कल्पना अंतरीं सबळ। नसते दावी ब्रह्मगोळ ।
क्षण एक ते निर्मळ। स्वरूप कल्पी ।।२१।।
क्षण एक धोका वाहे। क्षण एक स्थिर राहे ।
क्षण एक पाहे। विस्मित होऊनी ।।२२।।
क्षण एकांत उमजे। क्षण एक निर्बुजे ।
नाना विकार करिजे। ते कल्पना जाणावी ।।२३।।
कल्पना जन्माचें मूळ। कल्पना भक्तीचें फळ ।
कल्पना तेचि केवळ। मोक्षदात्री ।।२४।।
असो ऐशी हे कल्पना। साधनें दे समाधाना ।
येऱ्हवीं हे पतना। मूळच कीं ।।२५।।

म्हणोनि सर्वांचें मूळ। ते हे कल्पनाचि केवळ ।
इचें केलिया निर्मूळ। ब्रह्मप्राप्ती ||२६||
श्रवण आणि मनन। निजध्यासें समाधान ।
मिथ्या कल्पनेचें भान। उडोनि जाय ||२७||
शुद्ध ब्रह्माचा निश्चय। करी कल्पनेचा जय ।
निश्चितार्थें संशय। तुटोनि जाय ||२८||
मिथ्या कल्पनेचें कोडें। कैसें राहे साचापुढें ।
जैसें सूर्याचेनि उजेडें। नासे तम ||२९||
तैसें ज्ञानाचेनि प्रकाशें। मिथ्या कल्पना हे नासे ।
मग हें तुटे आपैसें। द्वैतानुसंधान ||३०||
कल्पनेनें कल्पना उडे। जैसा मृगें मृग सांपडे ।
कां शरें शर आतुडे। आकाशमार्गीं ||३१||
शुद्ध कल्पनेचें बळ। झालिया नासे शबल ।
हेंचि वचन प्रंजळ। सावध ऐका ||३२||
शुद्ध कल्पनेची खूण। स्वयें कल्पिजे निर्गुण ।
स्वस्वरूपीं विस्मरण। पडोंचि नेदी ||३३||
सदा स्वरूपानुसंधान। करी द्वैताचें निरसन ।
अद्वैतनिश्चयाचें ज्ञान। तेचि शुद्ध कल्पना ||३४||
अद्वैत कल्पी ते शुद्ध। द्वैत कल्पी ते अशुद्ध ।
अशुद्ध तेंचि प्रसिद्ध। शबल जाणावें ||३५||
शुद्ध कल्पनेचा अर्थ। अद्वैताचा निश्चितार्थ ।
आणि शबल ते व्यर्थ। द्वैत कल्पी ||३६||
अद्वैतकल्पना प्रकाशे। तेच क्षणीं द्वैत नासे ।
द्वैतासरिसी निरसे। शबलकल्पना ||३७||
कल्पनेनें कल्पना सरे। ऐसें जाणावें चतुरें ।
शबल गेलियानंतरें। उरली ती शुद्ध ||३८||
शुद्ध कल्पनेचें रूप। तेंचि कल्पी स्वरूप ।

स्वरूप कल्पितां तद्रूप। होय आपण ।।३९।।
कल्पनेसी मिथ्यत्व आलें। सहजचि तद्रूप झालें ।
आत्मनिश्चयें नाशिलें। कल्पनेसी ।।४०।।
जेचि क्षणीं निश्चय चळे। तेचि क्षणीं द्वैत उफाळे ।
जैसा अस्तमानीं प्रबळे। अंधकार ।।४१।।
तैसें ज्ञान होतां मलिन। अज्ञान प्रबळे जाण ।
याकारणें श्रवण। अखंड असावें ।।४२।।
आतां असो हें बोलणें जालें। आशंका फेडूं येका बोलें ।
जयास द्वैत भासलें। तें तूं नव्हेसी सर्वथा ।।४३।।
मागील आशंका फिटली। इतुकेन ही कथा संपली ।
पुढें वृत्ति सावध केली। पाहिजे श्रोतीं ।।४४।।
हरिॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सप्तमदशके द्वैतकल्पनानिरसननिरूपणं नाम पंचमः
समासः ।।५।।७. ५

समास सहावा : बद्धमुक्तनिरूपण
श्रीराम ।।
अद्वैतब्रह्म निरूपिलें। जें कल्पनेरहित संचलें ।
क्षणएक तदाकार केलें। मज या निरूपणें ।।१।।
परी म्यां तदाकार व्हावें। ब्रह्मचि होऊन असावें ।
पुनः संसारास न यावें। चंचळपणें सर्वथा ।।२।।
कल्पनारहित जें सुख। तेथें नाहीं संसारदुःख ।
म्हणोनि तेंचि एक। होऊन असावें ।।३।।
ब्रह्मचि होइजे श्रवणें। पुन्हां वृत्तिवरी लागे येणें ।
ऐसें सदा येणें जाणें। चुकेना कीं ।।४।।
मनें अंतरिक्षीं जावें। क्षणएक ब्रह्मचि व्हावें ।
पुन्हां तेथून कोसळावें। वृत्तिवरी मागुती ।।५।।

प्रत्यावृत्ति सैरावैरा। किती करूं येरज़ारा ।
पायीं लावूनियां दोरा। कीटक जैसा ।।६।।
उपदेशकाळीं तदाकार। होतां पडे हें शरीर ।
अथवा नेणें आपपर। ऐसें झालें पाहिजे ।।७।।
ऐसें नसतां जें बोलणें। तेंचि वाटे लाजिरवाणें ।
ब्रह्म होऊन संसार करणें। हेंही विपरीत दिसे ।।८।।
जो स्वयें ब्रह्मचि झाला। तो मागुता कैसा आला ।
ऐसें ज्ञान माझें मजला। प्रशस्त न वाटे ।।९।।
ब्रह्मचि होऊन जावें। कां तें संसारीच असावें ।
दोहींकडे भरंगळावें। किती म्हणोनि ।।१०।।
निरूपणीं ज्ञान प्रबळे। उठोन जातां तें मावळे ।
मागुता काम क्रोध खवळे। ब्रह्मरूपासी ।।११।।
ऐसा कैसा ब्रह्म झाला। दोहींकडे अंतरला ।
वोडगस्तपणेंचि गेला। संसार त्याचा ।।१२।।
घेतां ब्रह्मसुखाची गोडी। संसारिक मागें वोढी ।
संसार करितां आवडी। ब्रह्मीं उपजे मागुती ।।१३।।
ब्रह्मसुख नेलें संसारें। संसार गेला ज्ञानद्वारें ।
दोहीं अपुरीं पुरें। एकही नाहीं ।।१४।।
याकारणें माझें चित्त। चंचळ झालें दुश्चित ।
काय करणें निश्चितार्थ। एकही नाहीं ।।१५।।
ऐसा श्रोता करी विनंती। आतां रहावें कोणे रीतीं ।
म्हणे अखंड माझी मती। ब्रह्माकार नाहीं ।।१६।।
आतां याचें प्रत्युत्तर। वक्ता देईल सुंदर ।
श्रोतीं व्हावें निरुत्तर। क्षण एक आतां ।।१७।।
ब्रह्मचि होऊन जे पडले। तेचि मुक्तिपदास गेले ।
येर ते काय बुडाले। व्यासादिक ।।१८।।
श्रोता विनंती करी पुढती। शुक मुक्तो वामदेवो वा हे श्रुती ।

दोघेचि मुक्त आदिअंतीं। बोलत असे ।।१९।।
वेदें बद्ध केले सर्व। मुक्त शुक वामदेव ।
वेदवचनीं अभाव। कैसा धरावा ।।२०।।
ऐसा श्रोता वेदाधारें। देता झाला प्रत्युत्तरें ।
दोघेचि मुक्त अत्यादरें। प्रतिपाद्य केले ।।२१।।
वक्ता बोले याउपरी। दोघेचि मुक्त सृष्टीवरी ।
ऐसें बोलतां उरी। कोणास आहे ।।२२।।
बहु ऋषि बहु मुनी। सिद्ध योगी आत्मज्ञानी ।
झाले पुरुष समाधानी। असंख्यात ।।२३।।
प्रऱ्हादनारदपराशरपुंडरीक-
व्यासांबरीषशुकशौनकभीष्मदाल्भ्यान् ।
रुक्मांगदार्जुनवसिष्ठविभीषणादीन्
पुण्यानिमान्परमभागवतान्स्मरामि ।।१।।
कविर्हरिरंतरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः ।
आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलश्चमसः करभाजनः ।।२।।
यांहीवेगळे थोर थोर। ब्रह्मा विष्णु महेश्वर ।
आदिकरून दिगंबर। विदेहादिक ।।२४।।
शुक वामदेव मुक्त झाले। येर हे अवघेच बुडाले ।
या वचनें विश्वासले। ते पढतमूर्ख ।।२५।।
तरी वेद कैसा बोलिला। तो काय तुम्हीं मिथ्या केला ।
ऐकोन वक्ता देता झाला। प्रत्युत्तर ।।२६।।
वेद बोलिला पूर्वपक्ष। मूर्ख तेथेंचि लावी लक्ष ।
साधु आणि व्युत्पन्न दक्ष। त्यांस हें न माने ।।२७।।
तथापि हें जरी मानलें। तरी वेदसामर्थ्य बुडालें ।
वेदाचेनि उद्धरिलें। न वचे कोणा ।।२८।।
वेदाअंगीं सामर्थ्य नसे। तरी या वेदासि कोण पुसे ।
म्हणोनि वेदीं सामर्थ्य असे। जन उद्धरावया ।।२९।।

वेदाक्षर घडे ज्यासी। तो बोलिजे पुण्यराशी ।
म्हणोनि वेदीं सामर्थ्यासी। काय उणें ।।३०।।
वेद शास्त्र पुराण। भाग्यें झालिया श्रवण ।
तेणें होइजे पावन। हें बोलती साधु ।।३१।।
श्लोक अथवा श्लोकार्ध। नाहीं तरी श्लोकपाद ।
श्रवण होतां एक शब्द। नाना दोष जाती ।।३२।।
वेद शास्त्रीं पुराणीं। ऐशा वाक्यांच्या आयणी ।
अगाध महिमा व्यासवाणी। वदोनि गेली ।।३३।।
एकाक्षर होतां श्रवण। तात्काळचि होइजे पावन ।
ऐसें ग्रंथाचें महिमान। ठायीं ठायीं बोलिलें ।।३४।।
दोहींवेगळा तिजा नुद्धरे। तरी महिमा कैंचा उरे ।
असो हें जाणिजे चतुरें। येरां गाथागोवी ।।३५।।
वेद शास्त्रें पुराणें। कैशीं होती अप्रमाणें ।
दोघावांचूनि तिसरा कोणें। उद्धरावा ।।३६।।
म्हणसी काष्ठ होऊनि पडिला। तोचि एक मुक्त झाला ।
शुक तोही अनुवादला। नाना निरूपणें ।।३७।।
शुक मुक्त ऐसें वचन। वेद बोलिला हें प्रमाण ।
परी तो नव्हता अचेतन। ब्रह्माकार ।।३८।।
अचेतन ब्रह्माकार। असता शुक योगीश्वर ।
तरी सारासार विचार। बोलणें न घडे ।।३९।।
जो ब्रह्माकार झाला। तो काष्ठ होऊन पडिला ।
शुक भागवत बोलिला। परीक्षितीपुढें ।।४०।।
निरूपण हें सारासार। बोलिला पाहिजे विचार ।
धांडोळावें चराचर। दृष्टांताकारणें ।।४१।।
क्षण एक ब्रह्मचि व्हावें। क्षण एक दृश्य धांडोळावें ।
नाना दृष्टांतीं संपादावें। वक्तृत्वासी ।।४२।।
असो भागवतनिरूपण। शुक बोलिला आपण ।

तया अंगीं बद्धपण। लावूं नये कीं ।।४३।।
म्हणोनि बोलतां चालतां। निचेष्टित पडिलें नसतां ।
मुक्ति लाभे सायुज्यता। सद्गुरुबोधें ।।४४।।
येक मुक्त एक नित्यमुक्त। एक जाणावे जीवन्मुक्त ।
येक योगी विदेहमुक्त। समाधानी ।।४५।।
सचेतन ते जीवन्मुक्त। अचेतन ते विदेहमुक्त ।
दोहीवेगळे नित्यमुक्त। योगेश्वर जाणावे ।।४६।।
स्वरूपबोधें स्तब्धता। ते जाणावी तटस्थता ।
तटस्थता आणि स्तब्धता। हा देहसंबंध ।।४७।।
येथें अनुभवासीच कारण। येर सर्व निष्कारण ।
तृप्ति पावावी आपण। आपुल्या स्वानुभवें ।।४८।।
कंठमर्याद जेविला। त्यास म्हणती भुकेला ।
तेणें शब्दें जाजावला। हें तों घडेना ।।४९।।
स्वरूपीं नाहीं देह। तेथें कायसा संदेह ।
बद्ध मुक्त ऐसा भाव। विदेहाचकडे ।।५०।।
देहबुद्धी धरून चिंतीं। मुक्त ब्रह्मादिक नव्हेती ।
तेथें शुकाची कोण गती। मुक्तपणाची ।।५१।।
मुक्तपण हेंचि बद्ध। मुक्त बद्ध हें अबद्ध ।
स्वस्वरूप स्वतःसिद्ध। बद्ध ना मुक्त ।।५२।।
मुक्तपणाची पोटीं शिळा। बांधतां जाइजे पाताळा ।
देहबुद्धीची अर्गळा। स्वरूपीं न संटे ।।५३।।
मीपणापासून सुटला। तोचि एक मुक्त जाहला ।
मुका अथवा बोलिला। तरी तो मुक्त ।।५४।।
जयास बांधावें तें वाव। तेथें कैंचा मुक्तभाव ।
पाहों जातां सकळ वाव। गुणवार्ता ।।५५।।
बद्धो मुक्त इति व्याख्या गुणतो न मे वस्तुतः ।
गुणस्य मायामूलत्वान्न मे मोक्षो न बंधनम् ।।१।।

तत्त्वज्ञाता परमशुद्ध। तयासि नाहीं मुक्त बद्ध ।
मुक्त बद्ध हा विनोद। मायागुणें ।।५६।।
जेथें नाम रूप हें सरे। तेथें मुक्तपण कैंचें उरे ।
मुक्त बद्ध हें विसरे। विसरपणेंशीं ।।५७।।
बद्ध मुक्त झाला कोण। ऐसा श्रोता करी प्रश्न ।
बाधक जाणावें मीपण। धर्त्यास बाधी ।।५८।।
एवं हा अवघा श्रम। अहंतेचा जाण भ्रम ।
मायातीत जो विश्राम। सेविला नाहीं ।।५९।।
असो बद्धता आणि मुक्तता। आली कल्पनेच्या माथां ।
ते कल्पना तरी तत्त्वतां। साच आहे ।।६०।।
म्हणोनि हें मृगजळ। माया नाथिलें आभाळ ।
स्वप्न मिथ्या तात्काळ। जागृतीस होय ।।६१।।
स्वप्नीं बद्ध मुक्त झाला। तो जागृतीस नाहीं आला ।
कैंचा कोण काय झाला। कांहीं कळेना ।।६२।।
म्हणोन मुक्त विश्वजन। जयांस झालें आत्मज्ञान ।
शुद्धज्ञानें मुक्तपण। समूळ वाव ।।६३।।
बद्ध मुक्त हा संदेह। धरी कल्पनेचा देह ।
साधु सदा निःसंदेह। देहातीत वस्तु ।।६४।।
आतां असो हें पुढती। पुढें रहावें कोणें रीतीं ।
तेंचि निरूपण श्रोतीं। सावध परिसावें ।।६५।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सप्तमदशके बद्धमुक्तनिरूपणं नाम षष्ठः समासः ।।६।।७. ६

जय जय रघुवीर समर्थ ।।
समास सातवा : साधनप्रतिष्ठानिरूपण
श्रीराम ।।
वस्तूसि जरी कल्पावें। तरी ते निर्विकल्प स्वभावें ।

तेथें कल्पनेच्या नावें। शून्याकार ।।१।।
तथापि कल्पूं जातां। न ये कल्पनेच्या हाता ।
ओळखी ठायीं न पडे चित्ता। भ्रंश पडे ।।२।।
कांहीं दृष्टीस न दिसे। मनास तेही न भासे ।
न भासे न दिसे। कैसें ओळखावें ।।३।।
पाहों जातां निराकार। मनासि पडे शून्याकार ।
कल्पूं जातां अंधकार। भरला वाटे ।।४।।
कल्पूं जातां वाटे काळें। परी ते काळें ना पिंवळें ।
आरक्त निळें ना ढवळें। वर्णरहित ।।५।।
जयास वर्णव्यक्ति नसे। भासाहूनि अनारिसें ।
रूपचि नाहीं कैसें। ओळखावें ।।६।।
न दिसतां ओळखण। किती धरावी आपण ।
हें तों श्रमासीच कारण। होत असे ।।७।।
जो निर्गुण गुणातीत। जो अदृश्य अव्यक्त ।
जो अचिंत्य चिंतनातीत। परमपुरुष ।।८।।
अचिंत्याव्यक्तरूपाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
समस्तजगदाधारमूर्तये ब्रह्मणे नमः ।।१।।
अचिंत्य तें चिंतावें। अव्यक्तास आठवावें ।
निर्गुणास ओळखावें। कोणेपरी ।।९।।
जें दृष्टीसचि न पडे। जें मनासही नातुडे ।
तया कैसें पाहणें घडे। निर्गुणासी ।।१०।।
असंगाचा संग धरणें। निरवलंबीं वास करणें ।
निःशब्दासी अनुवादणें। कोणेपरी ।।११।।
अचिंत्यासि चिंतूं जातां। निर्विकल्पासि कल्पितां ।
अद्वैताचें ध्यान करितां। द्वैतचि उठे ।।१२।।
आतां ध्यानचि सांडावें। अनुसंधान तें मोडावें ।
तरी मागुतें पडावें। महासंशयीं ।।१३।।

द्वैताच्या भेणें अंतरीं। वस्तु न पाहिजे तरी ।
तेणें समाधाना उरी। कदा असेचिना ।।१४।।
सवे लावितां सवे पडे। सवे पडतां वस्तु आतुडे ।
नित्यानित्यविचारें घडे। समाधान ।।१५।।
वस्तु चिंतितां द्वैत उपजे। सोडी करितां कांहींच नुमजे ।
शून्यत्वें संदेहीं पडिजे। विवेकेंविण ।।१६।।
म्हणोनि विवेक धरावा। ज्ञानें प्रपंच सारावा ।
अहंभाव ओसरावा। परी तो ओसरेना ।।१७।।
परब्रह्म तें अद्वैत। कल्पितांच उठे द्वैत ।
तेथें हेतु आणि दृष्टांत। कांहींच न चले ।।१८।।
तें आठवितां विसरिजे। कां तें विसरोन आठविजे ।
जाणोनियां नेणिजे। परब्रह्म तें ।।१९।।
त्यास न भेटतां होय भेटी। भेटों जातां पडे तुटी ।
ऐसी हे नवल गोष्टी। मुकेपणाची ।।२०।।
तें साधूं जातां साधवेना। नातरी सोडितां सुटेना ।
लागला संबंध तुटेना। निरंतर ।।२१।।
तें असतचि सदा असे। नातरी पाहतां दुराशे ।
न पाहतां प्रकाशे। जेथें तेथें ।।२२।।
जेथें अपाय तेथें उपाय। आणि उपाय तोचि अपाय ।
हें अनुभवेंविण काय। उमजों जाणे ।।२३।।
तें नुमजतांचि उमजे। उमजोन कांहींच नुमजे ।
तें वृत्तिविण पाविजे। निवृत्तिपद ।।२४।।
तें ध्यानीं धरितां नये। चिंतनीं चिंतावें तें काये ।
मनामध्यें न समाये। परब्रह्म तें ।।२५।।
त्यास उपमे द्यावें जळ। तरी तें निर्मळ निश्चळ ।
विश्व बुडालें सकळ। परी तें कोरडेंचि असे ।।२६।।
नव्हे प्रकाशासारिखें। अथवा नव्हे काळोखें ।

आतां तें कासयासारिखें। सांगावें हो ।।२७।।
ऐसें ब्रह्म निरंजन। कदा नव्हे दृश्यमान ।
लावावें तें अनुसंधान। कोणे परी ।।२८।।
अनुसंधान लावूं जातां। कांहीं नाहीं वाटे आतां ।
नेणे मनाचिये माथां। संदेह वाजे ।।२९।।
लटिकेंचि काय पहावें। कोठें जाऊन रहावें ।
अभाव घेतला जीवें। सत्यस्वरूपाचा ।।३०।।
अभावचि म्हणों सत्य। तरी वेद शास्त्रें कैसें मिथ्य ।
आणि व्यासादिकांचें कृत्य। वाउगें नव्हे ।।३१।।
म्हणोनि मिथ्या म्हणतां नये। बहुत ज्ञानाचे उपाय ।
बहुतीं निर्मिलीं तें काय। मिथ्या म्हणावें ।।३२।।
अद्वैतज्ञानाचा उपदेश। गुरुगीता तो महेश ।
सांगतां होय पार्वतीस। महाज्ञान ।।३३।।
अवधूत गीता केली। गोरक्षास निरूपिली ।
ते अवधूतगीता बोलिली। ज्ञानमार्ग ।।३४।।
विष्णु होऊन राजहंस। विधीस केला उपदेश ।
ते हंसगीता जगदीश। बोलिला स्वमुखें ।।३५।।
ब्रह्मा नारदातें उपदेशित। चतुःश्लोकी भागवत ।
पुढें व्यासमुखें बहुत। विस्तारलें ।।३६।।
वासिष्ठसार वसिष्ठ ऋषी। सांगता झाला रघुनाथासी ।
कृष्ण सांगे अर्जुनासी। सप्तश्लोकी गीता ।।३७।।
ऐसें सांगावें तें किती। बहुत ऋषि बोलिले बहुतीं ।
अद्वैतज्ञान आदि अंतीं। सत्यचि असे ।।३८।।
म्हणोन मिथ्या आत्मज्ञान। म्हणतां पाविजे पतन ।
प्रज्ञेरहित ते जन। तयांस हें कळेना ।।३९।।
जेथें शेषाची प्रज्ञा मंदली। श्रुतीस मौनमुद्रा पडिली ।
जाणपणें न वचे वदली। स्वरूपस्थिती ।।४०।।

आपणास नुमजे बरवें। म्हणोनि मिथ्या कैसें करावें ।
नातरी सुदृढ धरावें। सद्गुरुमुखें ।।४१।।
मिथ्या तेंचि सत्य झालें। सत्य असोनि मिथ्या केलें ।
संदेहसागरीं बुडालें। अकस्मात मन ।।४२।।
मनास कल्पायाची सवे। मनें कल्पिलें तें नव्हे ।
तेणें गुणें संदेह धांवे। मीपणाचेनि पंथें ।।४३।।
तरी तो पंथचि मोडावा। मग परमात्मा जोडावा ।
समूळ संदेह तोडावा। साधूचेनि संगतीं ।।४४।।
मीपण शस्त्रें तुटेना। मीपण फोडितां फुटेना ।
मीपण सोडितां सुटेना। कांहीं केल्या ।।४५।।
मीपणें वस्तु नाकळे। मीपणें भक्ति मावळे ।
मीपणें शक्ति गळे। वैराग्याची ।।४६।।
मीपणें प्रपंच न घडे। मीपणें परमार्थ बुडे ।
मीपणें सकळही उडे। यश कीर्ति प्रताप ।।४७।।
मीपणें मैत्री तुटे। मीपणें प्रीति आटे ।
मीपणें लिगटे। अभिमान अंगीं ।।४८।।
मीपणें विकल्प उठे। मीपणें कलह सुटे ।
मीपणें संमोह फुटे। ऐक्यतेचा ।।४९।।
मीपण कोणासीच न साहे। तें भगवंतीं कैसेनि साहे ।
म्हणून मीपण सांडून राहे। तोचि समाधानी ।।५०।।
मीपण कैसे.म् त्यागावें। ब्रह्म कैसें अनुभवावें ।
समाधान कैसें पावावें। निःसंगपणें ।।५१।।
आणिक एक समाधान। मीपणेंविण साधन ।
करूं जाणे तोचि धन्य। समाधानी ।।५२।।
मी ब्रह्मचि झालों स्वतां। साधन करील कोण आतां ।
ऐसें मनीं कल्पूं जातां। कल्पनाचि उठे ।।५३।।
ब्रह्मीं कल्पना न साहे। तेचि तेथें उभी राहे ।

तयेसी शोधूनि पाहे। तोचि साधु ।।५५।।
निर्विकल्पासि कल्पावें। परी कल्पिलें तें आपण न व्हावें ।
मीपणास त्यागावें। येणें रीतीं ।।५६।।
ब्रह्मविद्येच्या लपणीं। कांहींच न व्हावें असोनी ।
दक्ष आणि समाधानी। तोचि हें जाणें ।।५७।।
जयास आपण कल्पावें। तेंचि आपण स्वभावें ।
येथें कल्पनेच्या नांवें। शून्य आलें ।।५८।।
पदींहून चळों नये। करावे साधनउपाये ।
तरीच सांपडे सोये। अलिप्तपणाची ।।५९।।
राजा राजपदीं असतां। उगीच चाले सर्व सत्ता ।
साध्यचि होऊन तत्त्वतां। साधन करावें ।।६०।।
साधन आलें देहाच्या माथां। आपण देह नव्हे सर्वथा ।
ऐसा करून अकर्ता। सहजचि आहे ।।६१।।
देह आपण ऐसें कल्पावें। तरीच साधन त्यागावें ।
देहातीत असतां स्वभावें। देह कैंचा ।।६२।।
ना तें साधन ना तें देह। आपण आपला निःसंदेह ।
देहींच असोन विदेह। स्थिति ऐशी ।।६३।।
साधनेंविण ब्रह्म होतां। लागों पाहे देहममता ।
आळस प्रबळे तत्त्वतां। ब्रह्मज्ञानमिसें ।।६४।।
परमार्थमिसें अर्थ जागे। ध्यानमिसें निद्रा लागे ।
मुक्तिमिसें दोष भोगे। अनर्गळता ।।६५।।
निरूपणमिसें निंदा घडे। संवादमिसें विवाद पडे ।
उपाधिमिसें येऊन जडे। अभिमान अंगीं ।।६६।।
तैसा ब्रह्मज्ञानमिसें। आळस अंतरीं प्रवेशे ।
म्हणे साधनाचें पिसें। काय करावें ।।६७।।
किं करोमि क्व गच्छामि किं गृह्णामि त्यजामि किम् ।
आत्मना पूरितं सर्वं महाकल्पांबुना यथा ।।१।।

वचन आधारीं लाविलें। जैसें शस्त्र फिरविलें ।
स्वतां हाणोनि घेतलें। जयापरी ।।६८।।
तैसा उपायाचा अपाय। विपरीतपणें स्वहित जाय ।
साधन सोडितां होय। मुक्तपणें बद्ध ।।६९।।
साधन करितांच सिद्धपण। हातींचें जाईल निघोन ।
तेणेंगुणें साधन। करूंच नावडे ।।७०।।
लोक म्हणती हा साधक। हेचि लज्जा वाटे एक ।
साधन करिती ब्रह्मादिक। हें ठाउकें नाहीं ।।७१।।
आतां असो हे अविद्या। अभ्याससारिणी विद्या ।
अभ्यासें पाविजे आद्या। पूर्ण ब्रह्म ।।७२।।
अभ्यास करावा कवण। ऐसा श्रोता करी प्रश्न ।
परमार्थाचें साधन। बोलिलें पाहिजे ।।७३।।
याचें उत्तर श्रोतयासी। दिधलें पुढियलें समासीं ।
निरूपिलें साधनासी। परमार्थाच्या ।।७४।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सप्तमदशके साधनप्रतिष्ठानिरूपणं नाम सप्तमः समासः ।।७।।७. ७

समास आठवा : श्रवणनिरूपण

श्रीराम ।।
ऐक परमार्थाचें साधन। जेणें होय समाधान ।
तें तूं जाण गा श्रवण। निश्चयेंसीं ।।१।।
श्रवणें आतुडे भक्ती। श्रवणें उद्भवे विरक्ती ।
श्रवणें तुटे आसक्ती। विषयांची ।।२।।
श्रवणें घडे चित्तशुद्धी। श्रवणें होय दृढ बुद्धी ।
श्रवणें तुटे उपाधी। अभिमानाची ।।३।।
श्रवणें निश्चयो घडे। श्रवणें ममता मोडे ।
श्रवणें अंतरीं जोडे। समाधान ।।४।।

श्रवणें आशंका फिटे। श्रवणें संशयो तुटे ।
श्रवण होतां पालटे। पूर्वगुण आपुला ।।५।।
श्रवणें आवरे मन। श्रवणें घडे समाधान ।
श्रवणें तुटे बंधन। देहबुद्धीचें ।।६।।
श्रवणें मीपण जाय। श्रवणें धोका न ये ।
श्रवणें नाना अपाय। भस्म होती ।।७।।
श्रवणें होय कार्यसिद्धि। श्रवणें लागे समाधी ।
श्रवणें घडे सर्वसिद्धी। समाधानाची ।।८।।
सत्संगावरी श्रवण। तेणें कळे निरूपण ।
श्रवणें हो) इजे आपण। तदाकार ।।९।।
श्रवणें प्रबोध वाढे। श्रवणें प्रज्ञा चढे ।
श्रवणें विषयांचे ओढे। तुटोनि जाती ।।१०।।
श्रवणें विचार कळे। श्रवणें ज्ञान हें प्रबळे ।
श्रवणें वस्तु निवळे। साधकांसी ।।११।।
श्रवणें सद्बुद्धि लागे। श्रवणें विवेक जागे ।
श्रवणें मन हें मागे। भगवंतासी ।।१२।।
श्रवणें कुसंग तुटे। श्रवणें काम ओहटे ।
श्रवणें धोका आटे। एकसरां ।।१३।।
श्रवणें मोह नासे। श्रवणें स्फूर्ति प्रकाशे ।
श्रवणें सद्वस्तु भासे। निश्चयात्मक ।।१४।।
श्रवणें होय उत्तम गती। श्रवणें आतुडे शांती ।
श्रवणें पाविजे निवृत्ती। अचळपद ।।१५।।
श्रवणा- ऐसें सार नाहीं। श्रवणें घडे सर्व कांहीं ।
भवनदीच्या प्रवाहीं। तरणोपाय श्रवणें ।।१६।।
श्रवण भजनाचा आरंभ। श्रवण सर्वां सर्वारंभ ।
श्रवणें होय स्वयंभ। सर्व कांहीं ।।१७।।
प्रवृत्ति अथवा निवृत्ति। श्रवणेंविण न घडे प्राप्ती ।

हे तों सकळांस प्रचीती। प्रत्यक्ष आहे ।।१८।।
ऐकिल्याविण कळेना। हें ठाउकें आहे जनां ।
त्याकारणें मूळ प्रयत्ना। श्रवण आधीं ।।१९।।
जें जन्मीं ऐकिलेंचि नाहीं। तेथें पडिजे संदेहीं ।
म्हणोनिया दुजें कांहीं। साम्यता न घडे ।।२०।।
बहुत साधनें पाहतां। श्रवणास न घडे साम्यता ।
श्रवणेंविण तत्त्वता। कार्य न चले ।।२१।।
न देखतां दिनकर। पडे अवघा अंधकार ।
श्रवणेंविण प्रकार। तैसा होय ।।२२।।
कैशी नवविधा भक्ती। कैशी चतुर्विधा मुक्ती ।
कैशी आहे सहजस्थिती। हें श्रवणेंविण न कळे ।।२३।।
न कळे षट्कर्माचरण। न कळे कैसें पुरश्चरण ।
न कळे कैसें उपासन। विधियुक्त ।।२४।।
नाना व्रतें नाना दानें। नाना तपें नाना साधनें ।
नाना योग तीर्थाटणें। श्रवणेंविण न कळती ।।२५।।
नाना विद्या पिंडज्ञान। नाना तत्त्वांचें शोधन ।
नाना कळा ब्रह्मज्ञान। श्रवणेंविण न कळे ।।२६।।
अठरा भार वनस्पती। एक्या जळें प्रबळती ।
एक्या रसें उत्पत्ती। सकळ जीवांची ।।२७।।
सकळ जीवांस एक पृथ्वी। सकळ जीवांस एक रवी ।
सकळ जीवांस वर्तवी। एक वायु ।।२८।।
सकळ जीवांस एक पैस। जयास बोलिजे आकाश ।
सकळ जीवांचा वास। एक परब्रह्मीं ।।२९।।
तैसें सकळ जीवांस मिळोन। सार एकचि साधन ।
तें हें जाण श्रवण। प्राणिमात्रांसीं ।।३०।।
नाना देश भाषा मतें। भूमंडळीं असंख्यातें ।
सर्वांस श्रवणापरतें। साधनचि नाहीं ।।३१।।

श्रवणें घडे उपरती। बद्धाचे मुमुक्षु होती ।
मुमुक्षूचे साधक अती। नेमेंसिं चालती ।।३२।।
साधकांचे होति सिद्ध। अंगीं बाणतां प्रबोध ।
हें तों आहे प्रसिद्ध। सकळांस ठाउकें ।।३३।।
ठायींचे खळ चांडाळ। तेचि होती पुण्यशीळ ।
ऐसा गुण तात्काळ। श्रवणाचा ।।३४।।
जो दुर्बुद्धि दुरात्मा। तोचि होय पुण्यात्मा ।
अगाध श्रवणाचा महिमा। बोलिला न वचे ।।३५।।
तीर्थव्रतांची फळश्रुती। पुढें होणार सांगती ।
तैसें नव्हे हातींच्या हातीं। सप्रचीत श्रवणें ।।३६।।
नाना रोग नाना व्याधी। तत्काळ तोडिजे औषधी ।
तैशी आहे श्रवणसिद्धी। अनुभवी जाणती ।।३७।।
श्रवणाचा विचार कळे। तरीच भाग्यश्री प्रबळे ।
मुख्य परमात्मा आकळे। स्वानुभवासी ।।३८।।
या नांव जाणावें मनन। अर्थालागीं सावधान ।
निदिध्यासें समाधान। होत असे ।।३९।।
बोलिल्याचा अर्थ कळे। तरीच समाधान निवळे ।
अकस्मात अंतरीं वोळे। निःसंदेह ।।४०।।
संदेह जन्माचें मूळ। तें श्रवणें होय निर्मूळ ।
पुढें सहजचि प्रांजळ। समाधान ।।४१।।
जेथें नाहीं श्रवण मनन। तेथें कैंचें समाधान ।
मुक्तपणाचें बंधन। जडलें पायीं ।।४२।।
मुमुक्षु साधक अथवा सिद्ध। श्रवणेंविण तो बद्ध ।
श्रवणमननें शुद्ध। चित्तवृत्ति होय ।।४३।।
जेथें नाहीं नित्य श्रवण। तें जाणावें विलक्षण ।
तेथें साधकें एक क्षण। क्रमूं नये सर्वथा ।।४४।।
जेथें नाहीं श्रवणस्वार्थ। तेथें कैंचा हो परमार्थ ।

मागें केलें तितुकें व्यर्थ। श्रवणेंविण होय ।।४५।।
तस्मात् श्रवण करावें। साधन मनीं धरावें ।
नित्य नेमें तरावें। संसारसागरीं ।।४६।।
सेविलेंचि सेवावें अन्न। घेतलेंचि घ्यावें जीवन ।
तैसें श्रवण मनन। केलेंचि करावें ।।४७।।
श्रवणाचा अनादर। आळस करी जो नर ।
त्याचा होय अपहार। स्वहिताविषयीं ।।४८।।
आळसाचें संरक्षण। परमार्थाची बुडवण ।
याकारणें नित्य श्रवण। केलेंचि पाहिजे ।।४९।।
आतां श्रवण कैसें करावें। कोण्या ग्रंथास पाहावें ।
पुढिलिये समासीं आघवें। सांगिजेल ।।५०।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सप्तमदशके श्रवणनिरूपणं नाम अष्टमः समासः ।।८।।७. ८

समास नववा : श्रवणनिरूपण
श्रीराम ।।
आतां श्रवण कैसें करावें। तेंही सांगिजेल स्वभावें ।
श्रोतीं अवधान द्यावें। एकचित्तें ।।१।।
एक वक्तृत्व श्रवणीं पडे। तेणें झालें समाधान मोडे ।
केला निश्चयो विघडे। अकस्मात ।।२।।
तें वक्तृत्व त्यागावें। जें मायिक स्वभावें ।
तेथें निश्चयाच्या नांवें। शून्याकार ।।३।।
एक्या ग्रंथें निश्चयो केला। तो दुजयानें उडविला ।
तेणें संशयचि वाढला। जन्मवरी ।।४।।
जेथें संशय तुटती। होय आशंकानिवृत्ती ।
अद्वैतग्रंथ परमार्थी। श्रवण करावे ।।५।।
जो मोक्षाचा अधिकारी। तो परमार्थपंथ धरी ।

प्रीति लागली अंतरीं। अद्वैतग्रंथाची ।।६।।
जेणें सांडिला इहलोक। जो परलोकींचा साधक ।
तेणें पाहावा विवेक। अद्वैतशास्त्रीं ।।७।।
जयास पाहिजे अद्वैत। तयापुढें ठेवितां द्वैत ।
तेणें क्षोभलें उठे चित्त। तया श्रोतयांचें ।।८।।
आवडीसारिखें मिळे। तेणें सुखचि उचंबळे ।
नाहीं तरी कंटाळे। मानस ऐकतां ।।९।।
ज्याची उपासना जैसी। त्यासि प्रीति वाढे तैसी ।
तेथें वर्णितां दुजयासी। प्रशस्त न वाटे ।।१०।।
प्रीतीचें लक्षण ऐसें। अंतरीं उठे अनायासें ।
पाणी पाणवाटें जैसें। आपणचि धांवे ।।११।।
तैसा जो आत्मज्ञानी नर। तयास नावडे इतर ।
तेथें पाहिजे सारासार- . विचारणा ते ।।१२।।
जेथें कुळदेवी भगवती। तेथें पाहिजे सप्तशती ।
इतर देवांची स्तुती। कामा न ये सर्वथा ।।१३।।
घेतां अनंताच्या व्रता। तेथें नलगे भगवद्गीता ।
साधुजनांसि वार्ता। फळाशेचि नाहीं ।।१४।।
वीरकंकण घालितां नाकीं। परी तें शोभा पावेना कीं ।
जेथील तेथें आणिकीं। कामा न ये सर्वथा ।।१५।।
नाना माहात्म्यें बोलिलीं। जेथील तेथें वंद्य झालीं ।
विपरीत करून वाचिलीं। तरी तें विलक्षण ।।१६।।
मल्हारीमाहात्म्य द्वारकेसी। द्वारकामाहात्म्य नेलें काशीसी ।
काशीमाहात्म्य व्यंकटेशीं। शोभा न पावे ।।१७।।
ऐसें सांगतां असे वाड। परी जेथील तेथेंचि गोड ।
तैसी ज्ञानियांस चाड। अद्वैतग्रंथाची ।।१८।।
योगियांपुढे राहाण। परीक्षावंतापुढें पाषाण ।
पंडितापुढें डफगाण। शोभा न पावे ।।१९।।

वेदज्ञापुढें जती। निस्पृहापुढें फळश्रुति ।
ज्ञानियापुढें पोथी। कोकशास्त्राच्ची ।।२०।।
ब्रह्मचर्यापुढें नाचणी। रासक्रीडा निरूपणीं ।
राजहंसापुढें पाणी। ठेविलें जैसें ।।२१।।
तैसें अंतर्निष्ठापुढें। ठेविलें शृंगारी टीपडें ।
तेणें त्याचें कैसें घडे। समाधान। २२।।
रायास रंकाची आशा। तक्र सांगणें पीयूषा ।
संन्याशास वोवसा। उच्छिष्टचांडाळीचा ।।२३।।
कर्मनिष्ठा वशीकरण। पंचाक्षरीया निरूपण ।
तेथें भंगे अंतःकरण। सहजचि त्याचें ।।२४।।
तैसे पारमार्थिक जन। तयांस नसतां आत्मज्ञान ।
ग्रंथ वाचितां समाधान। होणार नाहीं ।।२५।।
आतां असो हें बोलणें। जयास स्वहित करणें ।
तेणें सदा विवरणें। अद्वैतग्रंथीं ।।२६।।
आत्मज्ञानी एकचित्त। तेणें पाहणें अद्वैत ।
एकांत स्थळीं निवांत। समाधान ।।२७।।
बहुत प्रकारें पाहतां। ग्रंथ नाहीं अद्वैतापरता ।
परमार्थास तत्वतां। तारूंच कीं ।।२८।।
इतर जे प्रापंचिक। हास्य विनोद नवरसिक ।
हित नव्हे तें पुस्तक। परमार्थासी ।।२९।।
जेणें परमार्थ वाढे। अंगीं अनुताप चढे ।
भक्तिसाधन आवडे। त्या नांव ग्रंथ ।।३०।।
जो ऐकतांच गर्व गळे। कां ते भ्रांतीच मावळे ।
नातरी एकसरी वोळे। मन भगवंतीं ।।३१।।
जेणें होय उपरती। अवगुण अवघे पालटती ।
जेणें चुके अधोगती। त्या नांव ग्रंथ ।।३२।।
जेणें धारिष्ट चढे। जेणें परोपकार घडे ।

जेणें विषयवासना मोडे। त्या नांव ग्रंथ ||३३||
जेणें ग्रंथ परत्र साधन। जेणें ग्रंथें होय ज्ञान ।
जेणें होइजे पावन। त्या नांव ग्रंथ ||३४||
ग्रंथ बहुत असती। नाना विधानें फळश्रुती ।
जेथें नुपजे विरक्ती भक्ति। तो ग्रंथचि नव्हे ||३५||
मोक्षेंविण फळश्रुती। ते दुराशेची पोथी ।
ऐकतां ऐकतां पुढती। दुराशाच वाढे ||३६||
श्रवणीं लोभ उपजेल जेथें। विवेक कैंचा असेल तेथें ।
बैसलीं दुराशेचीं भूतें। तयां अधोगती ||३७||
ऐकोनीच फळश्रुती। पुढें तरी पावों म्हणती ।
तयां जन्म अधोगती। सहजचि जाहली ||३८||
नाना फळें पक्षी खाती। तेणेंचि तयां होय तृप्ती ।
परी त्या चकोराचे चित्तीं। अमृत वसे ||३९||
तैसें संसारी मनुष्य। पाहे संसाराची वास ।
परी जे भगवंताचे अंश। ते भगवंत इच्छिती ||४०||
ज्ञानियास पाहिजे ज्ञन। भजकास पाहिजे भजन ।
साधकास पाहिजे साधन। इच्छेसारिखें ||४१||
परमार्थ्यास पाहिजे परमार्थ। स्वार्थ्यास पाहिजे स्वार्थ ।
कृपणास पाहिजे अर्थ। मनापासूनी ||४२||
योगियास पाहिजे योग। भोगियास पाहिजे भोग ।
रोगियास पाहिजे रोग- . हरती मात्रा ||४३||
कवीस पाहिजे प्रबंध। तार्किकास पाहिजे तर्कवाद ।
भाविकास संवाद। गोड वाटे ||४४||
पंडितास पाहिजे व्युत्पत्ती। विद्वानास अध्ययनप्रीती ।
कलावंतास आवडती। नाना कळा ||४५||
हरिदासांस आवडे कीर्तन। शुचिर्भूतांस संध्यास्नान ।
कर्मनिष्ठांस विधिविधान। पाहिजे तें ||४६||

प्रेमळास पाहिजे करुणा। दक्षता पाहिजे विचक्षणा ।
चातुर्य पाहे शहाणा। आदरेंसीं ।।४७।।
भक्त पाहे मूर्तिध्यान। संगीत पाहे तालज्ञान ।
रागज्ञानी तानमान। मूर्च्छना पाहे ।।४८।।
योगाभ्यासी पिंडज्ञान। तत्त्वज्ञानी तत्त्वज्ञान ।
नाडीज्ञानी मात्राज्ञान। पाहतसे ।।४९।।
कामिक पाहे कोकशास्त्र। चेटकी पाहे चेटकीमंत्र ।
यंत्री पाहे नाना यंत्र। आदरेंसी ।।५०।।
टवाळासि आवडे विनोद। उन्मतास नाना छंद ।
तामसास प्रमाद। गोड वाटे ।।५१।।
मूर्ख होय नादलुब्धी। निंदक पाहे उणी संधी ।
पापी पाहे पापबुद्धी। लावून अंगीं ।।५२।।
एकां पाहिजे रसाळ। एकां पाहिजे पाल्हाळ ।
एकां पाहिजे केवळ। साबडी भक्ती ।।५३।।
आगमी पाहे आगम। शूर पाहे संग्राम ।
एक पाहती नाना धर्म। इच्छेसारिखे ।।५४।।
मुक्त पाहे मुक्तलीला। सर्वज्ञ पाहे सर्वज्ञकळा ।
ज्योतिषी भविष्य पिंगळा। वर्णू पाहे ।।५५।।
ऐसें सांगावें तें किती। आवडीसारिखें ऐकती ।
नाना पुस्तकें वाचिती। सर्वकाळ ।।५६।।
परी परत्रसाधनेंविण। म्हणों नये तें श्रवण ।
जेथें नाहीं आत्मज्ञान। तया नांव करमणूक ।।५७।।
गोडीविण गोडपण। नाकेंविण सुलक्षण ।
ज्ञानेंविण निरूपण। बोलोंचि नये ।।५८।।
आतां असो हें बहुत। ऐकावा परमार्थ ग्रंथ ।
परमार्थग्रंथेंविण व्यर्थ। गाथागोवी ।।५९।।
म्हणोनि नित्यानित्यविचार। जेथें बोलिला सारासार ।

तोचि ग्रंथ पैलपार। पाववी विवेकें ||६०||
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सप्तमदशके श्रवणनिरूपणं नाम नवमः समासः ||९||७. ९

समास दहावा : देहान्तनिरूपण
श्रीराम ||
मिथ्या तेंचि झालें सत्य। सत्य तेंचि झालें असत्य ।
मायाविभ्रमाचें कृत्य। ऐसें असे पाहतां ||१||
सत्य कळावयाकारणें। बोलिलीं नाना निरूपणें ।
तरी उठेना धरणें। असत्याचें ||२||
असत्य अंतरीं बिंबलें। न सांगतां तें दृढ झालें ।
सत्य असोन हरपलें। जेथील तेथें ||३||
वेद शास्त्रें पुराणें सांगती। सत्याचा निश्चयो करिती ।
तरि न ये आत्मप्रचीती। सत्य स्वरूप ||४||
सत्य असोन आच्छादलें। मिथ्या असोन सत्य झालें ।
ऐसें विपरीत वर्तलें। देखतदेखतां ||५||
ऐसी मायेची करणी। कळों आली तत्क्षणीं ।
संतसंगें निरूपणीं। विचार घेतां ||६||
मागां झालें निरूपण। देखिलें आपणासि आपण ।
तेणें बाणली खूण। परमार्थाची ||७||
तेणें समाधान झालें। चित्त चैतन्यीं मिळालें ।
निजस्वरूपें ओळखिलें। निजवस्तूसी ||८||
प्रारब्धें टाकिला देहो। बोधें फिटला संदेहो ।
आतांचि पडो अथवा राहो। मिथ्या कलेवर ||९||
ज्ञानियांचें जें शरीर। तें मिथ्यत्वें निर्विकार ।
जेथें पडे तेचि सार। पुण्यभूमी ||१०||
साधुदर्शनें पावन तीर्थ। पुरती त्यांचे मनोरथ ।

साधू न येतां जिणें व्यर्थ। तया पुण्यक्षेत्रांचें ।।११।।
पुण्यनदीचें जें तीर। तेथें पडावें हें शरीर ।
हा इतर जनांचा विचार। साधु तोंचि नित्यमुक्त ।।१२।।
उत्तरायण तें उत्तम। दक्षिणायन तें अधम ।
हा संदेहीं वसे भ्रम। साधु तो निःसंदेही ।।१३।।
शुक्लपक्ष उत्तरायण। गृहीं दीप दिवामरण ।
अंतीं रहावें स्मरण। गतीकारणें ।।१४।।
इतुकें नलगे योगियासी। तो जितचि मुक्त पुण्यराशी ।
तिलांजली पापपुण्यासी। दिधली तेणें ।।१५।।
देहाचा अंत बरा झाला। देह सुखरूप गेला ।
त्यास म्हणती धन्य झाला। अज्ञान जन ।।१६।।
जनांचें विपरीत मत। अंतीं भेटतो भगवंत ।
ऐसें कल्पून घात। करिती आपुला स्वयें ।।१७।।
जितां सार्थक नाहीं केलें। व्यर्थ आयुष्य निघोन गेलें ।
मुळीं धान्यचि नाहीं पेरिलें। तें उगवेल कैंचें ।।१८।।
जरी केलें ईश्वरभजन। तरी तो होइजे पावन ।
जैसें वेव्हारितां धन। राशी माथां लाभे ।।१९।।
दिधल्याविण पाविजेना। पेरिल्याविण उगवेना ।
ऐसें हें वाक्य जनां। ठाउकेंचि आहे ।।२०।।
न करितां सेवेच्या व्यापारा। स्वामीस म्हणे कोठें मुशारा ।
तैसें अंतीं अभक्त नरा। स्वहित न घडे ।।२१।।
जितां नाहीं भगवद्भक्ती। मेल्या कैंची होईल मुक्ती ।
असो जे जे ऐसें करिती। ते ते पावती तैसेंचि ।।२२।।
एवं न करितां भगवद्भजन। अंतीं न होइजे पावन ।
जरी आलें बरवें मरण। तरी भक्तिविण अधोगती ।।२३।।
म्हणोन साअधूनें आपुलें। जीत असतांच सार्थक केलें ।
शरीर कारणीं लागलें। धन्य त्याचें ।।२४।।

जे कां जीवन्मुक्त ज्ञानी। त्यांचें शरीर पडो रानीं ।
अथवा पडो स्मशानीं। तरी ते धन्य झाले ।।२५।।
साधूंचा देह खितपला। अथवा श्वानादिकीं भक्षिला ।
हें प्रशस्त न वाटे जनांला। मंदबुद्धीस्तव ।।२६।।
अंत बरा नव्हेचि म्हणोन। कष्टी होती इतर जन ।
परी ते बापुडे अज्ञान। नेणती वर्म ।।२७।।
जो जन्मलाचि नाहीं ठायींचा। त्यास मृत्यु येईल कैंचा ।
विवेकबळें जन्ममृत्यूचा। घोट भरिला जेणें ।।२८।।
स्वरूपानुसंधानबळें। सगळीच माया नाडळे ।
तयाचा पार न कळे। ब्रह्मादिकांसी ।।२९।।
तो जित असतांचि मेला। मरणास मारून जियाला ।
जन्म मृत्यु न स्मरे त्याला। विवेकबळें ।।३०।।
तो जनीं दिसतो परी वेगळा। वर्ततां भासे निराळा ।
दृश्य पदार्थ त्या निर्मळा। स्पर्शलाचि नाहीं ।।३१।।
असो ऐसे साधु जन। त्यांचें घडलिया भजन ।
तेणें भजनें पावन। इतर जन होती ।।३२।।
सद्गुरूचा जो अंकित साधक। तेणें केलाच करावा विवेक ।
विवेक केलिया तर्क। फुटे निरूपणीं ।।३३।।
हेंचि साधकासी निरवणें। अद्वैत प्रांजळ निरूपणें ।
तुमचेंहि समाधान बाणे। साधूच ऐसें ।।३४।।
जो संतांसी शरण गेला। तो संतचि होऊन ठेला ।
इतर जनां उपयोगा आला। कृपाळुपणें ।।३५।।
ऐसें संतांचें महिमान। संतसंगें होतें ज्ञान ।
सत्संगापरतें साधन। आणिक नाहीं ।।३६।।
गुरुभजनाचेनि आधारें। निरूपणाचेनि विचारें ।
क्रियाशुद्ध निर्धारें। पाविजे पद ।।३७।।
परमार्थाचें जन्मस्थान। तेंचि सद्गुरूचें भजन ।

सद्गुरुभजनें समाधान। अकस्मात बाणे ।।३८।।
देह मिथ्या जाणोनि जीवें। याचें सार्थकचि करावें ।
भजनभावें तोषवावें। चित्त सद्गुरूचें ।।३९।।
शरणागताची वाहे चिंता। तो एक सद्गुरु दाता ।
जैसें बाळका वाढवी माता। नाना यत्नेंकरूनी ।।४०।।
यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।।
म्हणोनि सद्गुरूचें भजन। जयास घडे तोचि धन्य ।
सद्गुरुवीण समाधान। आणिक नाहीं ।।४१।।
सरली शब्दाची खटपट। आला ग्रंथाचा शेवट ।
येथें सांगितलें स्पष्ट। सद्गुरुभजन ।।४२।।
सद्गुरुभजनापरतें कांहीं। मोक्षदायक दुसरें नाहीं ।
जयांस न मने तिहीं। अवलोकावी गुरुगीता ।।४३।।
तेथें निरूपिलें बरवें। पार्वतीप्रति सदाशिवें ।
याकारणें सद्भावें। सद्गुरुचरण सेवावे ।।४४।।
जो ये ग्रंथींचा विवेक। विवंचून पाहे साधक ।
तयास सांपडे एक। निश्चयो ज्ञानाचा ।।४५।।
ज्या ग्रंथीं बोलिलें अद्वैत। तो म्हणूं नये प्राकृत ।
सत्य जाणावा वेदांत। अर्थाविषयीं ।।४६।।
प्राकृतें वेदांत कळे। सकळ शास्त्रीं पाहतां मिळे ।
आणि समाधान निवळे। अंतर्यामीं ।।४७।।
तें प्राकृत म्हणों नये। जेथें ज्ञानाचा उपाय ।
मूर्खासि हें कळे काय। मर्कटा नारिकेळ जैसें ।।४८।।
आतां असो हें बोलणें। अधिकारपरत्वें घेणें ।
शिंपीमधील मुक्त उणें। म्हणों नये ।।४९।।
जेथें नेति नेति म्हणती श्रुती। तेथें न चले भाषाव्युत्पत्ती ।
परब्रह्म आदि अंतीं। अनिर्वाच्य ।।५०।।
हरि ॐ तत्सत् इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सप्तमदशके देहातीतनिरूपणं नाम दशमः समासः ||१०||७. १०
जय जय रघुवीर समर्थ ||
||दशक सातवा समाप्त ||

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ८ ||

||दशक आठवा : मायोद्भव अथवा ज्ञानदशक ||८||

समास पहिला : देवदर्शन

||श्रीराम ||

श्रोतीं व्हावें सावध। विमळ ज्ञान बाळबोध ।
गुरुशिष्यांचा संवाद। अति सुगम परियेसा ||१||
नाना शास्त्रें धांडोळितां। आयुष्य पुरेना सर्वथा ।
अंतरी संशयाची वेथा। वाढोंचि लागे ||२||
नाना तीर्थें थोरथोरें। सृष्टिमध्यें अपारें ।
सुगमें दुर्गमें दुष्करें। पुण्यदायकें ||३||
ऐसीं तीर्थें सर्वहि करी। ऐसा कोण रे संसारी ।
फिरों जातां जन्मवरी। आयुष्य पुरेना ||४||
नाना तपें नाना दानें। नाना योग नाना साधनें ।
हें सर्वहि देवाकारणें। करिजेत आहे ||५||
पावावया देवाधिदेवा। बहुविध श्रम करावा ।
तेणें देव ठाईं पाडावा। हें सर्वमत ||६||
पावावया भगवंतातें। नाना पंथ नाना मतें ।
तया देवाचें स्वरूप तें। कैसे आहें ||७||
बहुत देव सृष्टीवरी। त्यांची गनना कोण करी ।

येक देव कोणेपरी। ठाईं पडेना ।।८।।
बहुविध उपासना। ज्याची जेथें पुरे कामना ।
तो तेथेंचि राहिला मना। सद्दढ करूनि ।।९।।
बहु देव बहु भक्त। इछ्या जाले आसक्त ।
बहु ऋषी बहु मत। वेगळालें ।।१०।।
बहु निवडितां निवडेना। येक निश्चय घडेना ।
शास्त्रें भांडती पडेना। निश्चय ठाईं ।।११।।
बहुत शास्त्रीं बहुत भेद। मतांमतांस विरोध ।
ऐसा करितां वेवाद। बहुत गेले ।।१२।।
सहस्त्रामधें कोणी येक। पाहे देवाचा विवेक ।
परी त्या देवाचें कौतुक। ठाईं न पडे ।।१३।।
थाईं न पडे कैसें म्हणतां। तेथें लागली अहंता ।
देव राहिला परता। अहंतागुणें ।।१४।।
आतां असो हें बोलणें। नाना योग ज्याकारणें ।
तो देव कोण्या गुणें। ठाईं पडे ।।१५।।
देव कोणासी म्हणावें। कैसें तयासी जाणावें ।
तेंचि बोलणें स्वभावें। बोलिजेल ।।१६।।
जेणें केले चराचर। केले सृष्ट्यादि व्यापार ।
सर्वकर्ता निरंतर। नाम ज्याचें ।।१७।।
तेणें केल्या मेघमाळा। चंद्रबिंबीं अमृतकळा ।
तेज दिधलें रविमंडळा। जया देवें ।।१८।।
ज्याची मर्यादा सागरा। जेणें स्थापिलें फणिवरा ।
जयाचेनि गुणें तारा। अंतरिक्ष ।।१९।।
च्यारी खाणी च्यारी वाणी। चौऱ्यासि लक्ष जीवयोनी ।
जेणें निर्मिले लोक तिनी। तया नाव देव ।।२०।।
ब्रह्मा विष्णु आणी हर। हे जयाचे अवतार ।
तोचि देव हा निर्धार। निश्चयेंसीं ।।२१।।

देव्हाराचा उठोनि देव। करूं नेणे सर्व जीव ।
तयाचेनि ब्रह्मकटाव। निर्मिला न वचे ।।२२।।
ठाईं ठाईं देव असती। तेहिं केली नाहीं क्षिती ।
चंद्र सूर्य तारा जीमूती। तयांचेनि नव्हे ।।२३।।
सर्वकर्ता तोचि देव। पाहों जातां निरावेव ।
ज्याची कळा लीळा लाघव। नेणती ब्रह्मादिक ।।२४।।
येथें आशंका उठिली। ते पुढिलीये समासीं फीटली ।
आतां वृत्ती सावध केली। पाहिजे श्रोतीं ।।२५।।
पैस अवकाश आकाश। कांहींच नाहीं जें भकास ।
तये निर्मळीं वायोस। जन्म जाला ।।२६।।
वायोपासून जाला वन्ही। वन्हीपासुनी जालें पाणी ।
ऐसी जयाची करणी। अघटित घडली ।।२७।।
उदकापासून सृष्टि जाली। स्तंभेविण उभारली ।
ऐसी विचित्र कळा केली। त्या नाव देव ।।२८।।
देवें निर्मिली हे क्षिती। तीचे पोटीं पाषाण होती ।
तयासचि देव म्हणती। विवेकहीन ।।२९।।
जो सृष्टिनिर्माणकर्ता। तो ये सृष्टीपुर्वी होता ।
मग हे तयाची सत्ता। निर्माण जाली ।।३०।।
कुल्लाळ पात्रापुर्वी आहे। पात्रें कांहीं कुल्लाळ नव्हे ।
तैसा देव पूर्वींच आहे। पाषाण नव्हे सर्वथा ।।३१।।
मृत्तिकेचें शैन्य केलें। कर्ते वेगळे राहिले ।
कार्यकारण येक केलें। तरी होणार नाहीं ।।३२।।
तथापि होईल पंचभूतिक। निर्गुण नव्हे कांहीं येक ।
कार्याकारणाचा विवेक। भूतांपरता नाहीं ।।३३।।
अवघी सृष्टि जो कर्ता। तो ते सृष्टीहूनि पर्ता ।
तेथें संशयाची वार्ता। काढूंचि नये ।।३४।।
खांसूत्रींची बाहुली। जेणें पुरुषें नाचविली ।

तोचि बाहुली हे बोली। घडे केवी ।।३५।।
छायामंडपीची सेना। सृष्टिसारिखीच रचना ।
सूत्रें चाळी परी तो नाना। वेक्ति नव्हे ।।३६।।
तैसा सृष्टिकर्ता देव। परी तो नव्हे सृष्टिभाव ।
जेणें केले नाना जीव। तो जीव कैसेनी ।।३७।।
जें जें जया करणें पडे। तें तें तो हें कैसें घडे ।
म्हणोनि वायांचि बापुडे। संदेहीं पडती ।।३८।।
सृष्टि ऐसेंचि स्वभावें। गोपुर निर्मिलें बरवें ।
परी तो गोपुर कर्ता नव्हे। निश्चयेसीं ।।३९।।
तैसें जग निर्मिलें जेणें। तो वेगळा पूर्णपणें ।
येक म्हणती मूर्खपणें। जग तोचि जगदीश ।।४०।।
एवं जगदीश तो वेगळा। जग निर्माण त्याची कळा ।
तो सर्वांमधें परी निराळा। असोन सर्वीं ।।४१।।
म्हणोनि भूतांचा कर्दमु। यासी अलिप्त आत्मारामु ।
अविद्यागुणें मायाभ्रमु। सत्यचि वाटे ।।४२।।
मायोपाधी जगडंबर। आहे सर्वहि साचार ।
ऐसा ह्ा विपरीत विचार। कोठेंचि नाहीं ।।४३।।
म्हणोनि जग मिथ्या साच आत्मा। सर्वांपर जो परमात्मा ।
अंतर्बाह्य अंतरात्मा। व्यापूनि असे ।।४४।।
तयास म्हणावें देव। येर हें अवघेंचि वाव ।
ऐसा आहे अंतर्भाव। वेदांतीचा ।।४५।।
पदार्थवस्तु नासिवंत। हें तों अनुभवास येत ।
याकारणें भगवंत। पदार्थावेगळा ।।४६।।
देव विमळ आणी अचळ। शास्त्रें बोलती सकळ ।
तया निश्चळास चंचळ। म्हणों नये सर्वथा ।।४७।।
देव आला देव गेला। देव उपजला देव मेला ।
ऐसें बोलतां दुरिताला। काय उणें ।।४८।।

जन्म मरणाची वार्ता। देवास लागेना सर्वथा ।
देव अमर ज्याची सत्ता। त्यासी मृत्यु कैसेनी ।।४९।।
उपजणें आणी मरणें। येणें जाणें दुःख भोगणें ।
हें त्या देवाचें करणें। तो कारण वेगळा ।।५०।।
अंतःकरण पंचप्राण। बहुतत्वीं पिंडज्ञान ।
यां सर्वांस आहे चळण। म्हणोनि देव नव्हेती ।।५१।।
येवं कल्पनेरहित। तया नाव भगवंत ।
देवपणाची मात। तेथें नाहीं ।।५२।।
तव शिष्यें आक्षेपिलें। तरी कैसें ब्रह्मांड केलें ।
कर्तेपण कारण पडिलें। कार्यामधें ।। ५३।।
द्रष्टेपणें द्रष्टा दृश्यीं। जैसा पडे अनायांसीं ।
कर्तेपणे निर्गुणासी। गुण तैसे ।।५४।।
ब्रह्मांडकर्ता कवण। कैसी त्याची वोळखण ।
देव सगुण किं निर्गुण। मह निरोपावा ।।५५।।
येक म्हणती त्या ब्रह्मातें। इछ्यामात्रें सृष्टिकर्ते ।
सृष्टिकर्ते त्यापर्तें। कोण आहे ।।५६।।
आतां असो हे बहु बोली। सकळ माया कोठून जाली ।
ते हे आतां निरोपिली। पाहिजे स्वामी ।।५७।।
ऐसें ऐकोनि वचन। वक्ता म्हणे सावधान ।
पुढिले समासीं निरूपण। सांगिजेल ।।५८।।
ब्रह्मीं माया कैसे जाली। पुढें असे निरोपिली ।
श्रोतीं वृत्ति सावध केली। पाहिजे आतां ।।५९।।
पुढें हेंचि निरूपण। विशद केलें श्रवण ।
जेणें होय समाधान। साधकांचें ।।६०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
देवदर्शननाम समास पहिला ।।१।।८. १

समास दुसरा : सूक्ष्मआशंकानिरूपण

।।श्रीराम ।।

मागां श्रोतीं आक्षेपिलें। तें पाहिजे निरोपिलें ।
निरावेवीं कैसें जालें। चराचर ।।१।।
याचें ऐसें प्रतिवचन। ब्रह्म जें कां सनातन ।
तेथें माया मिथ्याभान। विवर्तरूप भावे ।।२।।
आदि येक परब्रह्म। नित्यमुक्त अक्रिय परम ।
तेथें अव्याकृत सूक्ष्म। जाली मूळमाया ।।३।।

।।श्लोक ।।
आद्यमेकं परब्रह्म नित्यमुक्तमविक्रियम् ।
तस्य माया समावेशो जीवमव्याकृतात्मकम् ।।

आशंका ।।येक ब्रह्मा निराकार। मुक्त अक्रिये निर्विकार ।
तेथें माया वोडंबर। कोठून आली ।।४।।
ब्रह्म अखंड निर्गुण। तेथें इछा धरी कोण ।
निर्गुणीं सगुणेंविण। इछा नाहीं ।।।।५।।
मुळीं असेचिना सगुण। म्हणौनि नामें निर्गुण ।
तेथें जालें सगुण। कोणेपरी ।।६।।
निर्गुणचि गुणा आलें। ऐसें जरी अनुवादलें ।
लागों पाहे येणें बोलें। मूर्खपण ।।७।।
येक म्हणती निरावेव। करून अकर्ता तो देव ।
त्याची लीळा बापुडे जीव। काये जाणती ।।८।।
येक म्हणती तो परमात्मा। कोण जाणे त्याचा महिमा ।
प्राणी बापुडा जीवात्मा। काये जाणे ।।९।।
उगाच महिमा सांगती। शास्त्रार्थ अवघा लोपिती ।
बळेंचि निर्गुणास म्हणती। करूनि अकर्ता ।।१०।।
मुळीं नाहीं कर्तव्यता। कोण करून अकर्ता ।

कर्ता अकर्ता हे वार्ता। समूळ मिथ्या ।।११।।
जें ठाईंचें निर्गुण। तेथें कैचें कर्तेपण ।
तरी हे इछा धरी कोण। सृष्टिरचाव्याची ।।१२।।
इछा परमेश्वराची। ऐसी युक्ती बहुतेकांची ।
परी त्या निर्गुणास इछा कैंची। हें कळेना ।।१३।।
तरी हे इतुकें कोणें केलें। किंवा आपणचि जालें ।
देवेंविण उभारलें। कोणेपरी ।।१४।।
देवेंविण जालें सर्व। मग देवास कैंचा ठाव ।
येथें देवाचा अभाव। दिसोन आला ।।१५।।
देव म्हणे सृष्टिकर्ता। तरी येवं पाहे सगुणता ।
निर्गुणपणाची वार्ता। देवाची बुडाली ।।१६।।
देव ठाईंचा निर्गुण। तरी सृष्टिकर्ता कोण ।
कर्तेपणाचें सगुण। नासिवंत ।।१७।।
येथें पडिले विचार। कैसें जालें सचराचर ।
माया म्हणों स्वतंतर तरी हेंहि विपरीत दिसे ।।१८।।
माया कोणीं नाहीं केली। हे आपणचि विस्तारली ।
ऐसें बोलतां बुडाली। देवाची वार्ता ।।१९।।
देव निर्गुण स्वतसिद्ध। त्यासी मायेसि काये समंध ।
ऐसें बोलतां विरुद्ध। दिसोन आलें ।।२०।।
सकळ कांहीं कर्तव्यता। आली मायेच्याचि माथां
तरी भक्तांस उद्धरिता। देव नाहीं कीं ।।२१।।
देवेंविण नुस्ती माया। कोण नेईल विलया ।
आम्हां भक्तां सांभाळाया। कोणीच नाहीं ।।२२।।
म्हणोनि माया स्वतंतर। ऐसा न घडे कीं विचार ।
मायेस निर्मिता सर्वेश्वर। तो येकचि आहे ।।२३।।
तरी तो कैसा आहे ईश्वर। मायेचा कैसा विचार ।
तरी हें आतां सविस्तर। बोलिलें पाहिजे ।।२४।।

श्रोतां व्हावें सावधान। येकाग्र करूनियां मन ।
आतां कथानुसंधान। सावध ऐका ।।२५।।
येके आशंकेचा भाव। जनीं वेगळाले अनुभव ।
तेहि बोलिजेती सर्व। येथानुक्रमें ।।२६।।
येक म्हणती देवें केली। म्हणोनि हे विस्तारली ।
देवास इछ्या नस्ती जाली। तरी हे माया कैंची ।।२७।।
येक म्हणती देव निर्गुण। तेथें इछ्या करी कोण ।
माया मिथ्या हे आपण। जालीच नाही ।।२८।।
येक म्हणती प्रत्यक्ष दिसे। तयेसी नाहीं म्हणतां कैसें ।
माया हे अनादि असे। शक्ती ईश्वराची ।।२९।।
येक म्हणती साच असे। तरी हे ज्ञानें कैसी निरसे ।
साचासारिखीच दिसे। परी हे मिथ्या ।।३०।।
येक म्हणती मिथ्या स्वभावें। तरी साधन कासया करावें ।
भक्तिसाधन बोलिलें देवें। मायात्यागाकारणें ।।३१।।
येक म्हणती मिथ्या दिसतें। भयें अज्ञानसन्येपातें ।
साधन औषधही घेईजेतें। परी तें दृश्य मिथ्या ।।३२।।
अनंत साधनें बोलिलीं। नाना मतें भांबावलीं ।
तरी माया न वचे त्यागिली। मिथ्या कैसी म्हणावी ।।३३।।
मिथ्या बोले योगवाणी। मिथ्या वेदशास्त्रीं पुराणीं ।
मिथ्या नाना निरूपणीं। बोलिली माया ।।३४।।
माया मिथ्या म्हणतां गेली। हे वार्ता नाहीं ऐकिली ।
मिथ्या म्हणतांच लागली। समागमें ।।३५।।
जयाचे अंतरीं ज्ञान। नाहीं वोळखिले सज्जन ।
तयास मिथ्याभिमान। सत्यचि वाटे ।।३६।।
जेणें जैसा निश्चये केला। तयासी तैसाचि फळला ।
पाहे तोचि दिसे बिंबला। तैसी माया ।।३७।।
येक म्हणती माया कैंची। आहे ते सर्व ब्रह्मचि ।

थिजल्या विघुरल्या घृताची। ऐक्यता न मोडे ।।३८।।
थिजलें आणी विघुरलें। हें स्वरूपीं नाहीं बोलिलें ।
साहित्य भंगलें येणें बोलें। म्हणती येक ।।३९।।
येक म्हणती सर्व ब्रह्म। हें न कळे जयास वर्म ।
तयाचें अंतरींचा भ्रम। गेलाच नाहीं ।।४०।।
येक म्हणती येकचि देव। तेथें कैंचें आणिलें सर्व ।
सर्व ब्रह्म हें अपूर्व। आश्चिर्य वाटे ।।४१।।
येक म्हणती येकचि खरें। आनुहि नाहीं दुसरें ।
सर्व ब्रह्म येणें प्रकारें। सहजचि जालें ।।४२।।
सर्व मिथ्या येकसरें। उरलें तेंचि ब्रह्म खरें ।
ऐसीं वाक्यें शास्त्राधारें। बोलती येक ।।४३।।
आळंकार आणी सुवर्ण। तेथें नाहीं भिन्नपण ।
आटाआटी वेर्थ सीण। म्हणती येक ।।४४।।
हीन उपमा येकदेसी। कैसी साहेल वस्तूसी ।
वर्णवेक्ती अव्यक्तासी। साम्यता न घडे ।।४५।।
सुवर्णीं दृष्टी घालितां। मुळीच आहे वेक्तता ।
आळंकार सोनें पाहतां सोनेंचि असे ।।४६।।
मुळीं सोनेंचि हें वेक्त। जड येकदेसी पीत ।
पूर्णास अपूर्णाचा दृष्टांत। केवीं घडे ।।४७।।
दृष्टांत तितुका येकदेसी। देणें घडे कळायासी ।
सिंधु आणी लहरीसी। भिन्नत्व कैंचें ।।४८।।
उत्तम मधेम कनिष्ठ। येका दृष्टांतें कळे पष्ट ।
येका दृष्टांतें नष्ट। संदेह वाढे ।।४९।।
कैंचा सिंधु कैंची लहरी। अचळास चळाची सरी ।
साचा ऐसी वोडंबरी। मानूंच नये ।।५०।।
वोडंबरी हे कल्पना। नाना भास दाखवी जना ।
येरवी हे जाणा। ब्रह्मचि असे ।।५१।।

ऐसा वाद येकमेकां। लागतां राहिली आशंका ।
तेचि आतां पुढें ऐका। सावध होऊनी ।।५२।।
माया मिथ्या कळों आली। परी ते ब्रह्मीं कैसी जाली ।
म्हणावी ते निर्गुणें केली। तरी ते मुळींच मिथ्या ।।५३।।
मिथ्या शब्दीं कांहींच नाहीं। तेथें केलें कोणें काई ।
करणें निर्गुणाचा ठाईं। हेंहि अघटित ।।५४।।
कर्ता ठाईंचा अरूप। केलें तेंहि मिथ्यारूप ।
तथापी फेडूं आक्षेप। श्रोतयांचा ।।५५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सूक्ष्मआशंकानिरूपण समास दुसरा ।।२।।८. २

समास तिसरा : सूक्ष्मआशंकानिरूपण

||श्रीराम ||

अरे जे जालेंचि नाहीं। त्याची वार्ता पुससी काई ।
तथापि सांगों जेणें कांहीं। संशय नुरे ।।१।।
दोरीकरितां भुजंग। जळाकरितां तरंग ।
मार्तंडाकरितां चांग। मृगजळ वाहे ।।२।।
कल्पेनिकरितां स्वप्न दिसे। सिंपीकरितां रुपें भासे ।
जळाकरितां गार वसे। निमिष्य येक ।।३।।
मातीकरितां भिंती जाली। सिन्धुकरितां लहरी आली ।
तिळाकरितां पुतळी। दिसों लागे ।।४।।
सोन्याकरितां अळंकार। तंतुकरितां जालें चीर ।
कासवाकरितां विस्तार। हातापायांचा ।।५।।
तूप होतें तरी थिजलें। तरीकरितां मीठ जालें ।
बिंबाकरितां बिंबलें। प्रतिबिंब ।।६।।
पृथ्वीकरितां जालें झाड। झाडाकरितां छयाया वाड ।
धातुकरितां पवाड। उंच नीच वर्णाचा ।।७।।

आतां असो हा दृष्टांत। अद्वैतास कैंचें द्वैत ।
द्वैतेंविण अद्वैत। बोलतांच न ये ।।८।।
भासाकरितां भास भासे। दृश्याकरितां अदृश्य दिसे ।
अदृश्यास उपमा नसे। म्हणोनि निरोपम ।।९।।
कल्पेनेविरहित हेत। दृश्यावेगळा दृष्टांत ।
द्वैतावेगळें द्वैत। कैसें जालें ।।१०।।
विचित्र भगवंताची करणी। वर्णवेना सहस्त्रफणी ।
तेणें केली उभवणी। अनंत ब्रह्मांडाची ।।११।।
परमात्मा परमेश्वरु। सर्वकर्ता जो ईश्वरू ।
तयापासूनि विस्तारु। सकळ जाला ।।१२।।
ऐसीं अनंत नामें धरी। अनंत शक्ती निर्माण करी ।
तोचि जाणावा चतुरीं। मूळपुरुष ।।१३।।
त्या मूळपुरुषाची वोळखण। ते मूळमायाचि आपण ।
सकळ कांहीं कर्तेपण। तेथेंचि आलें ।।१४।।

।।श्लोक ।।
कार्यकारण कर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।।

हे उघड बोलतां न ये। मोडों पाहातो उपाये ।
येरवीं हें पाहतां काय। साच आहे ।।१५।।
देवापासून सकळ जालें। हें सर्वांस मानलें ।
परी त्या देवास वोळखिलें। पाहिजे कीं ।।१६।।
सिद्धांचे जें निरूपण। जें साधकांस न मने जाण ।
पक्व नाहीं अंतःकर्ण। म्हणोनियां ।।१७।।
अविद्यागुणें बोलिजे जीव। मायागुणें बोलिजे शिव ।
मूळमाया गुणें देव। बोलिजेतो ।।१८।।
म्हणौनि कारण मूळमाया। अनंत शक्ती धरावया ।
तेथीचा अर्थ जाणावया। अनुभवी पाहिजे ।।१९।।

मूळमाया तोचि मूळपुरुष। तोचि सर्वांचा ईश ।
अनंतनामी जगदीश। तयासीचि बोलिजे ।।२०।।
अवघी माया विस्तारली। परी हे निशेष नाथिली ।
ऐसिया वचनाची खोली। विरुळा जाणे ।।२१।।
ऐसें अनुर्वाच्य बोलिजे। परी हें स्वानुभवें जाणिजे ।
संतसंगेविण नुमजे। कांही केल्यां ।।२२।।
माया तोचि मूळपुरुष। साधकां न मने हें निशेष ।
परी अनंतनामी जगदीश। कोणास म्हणावें ।।२३।।
नामरूप माये लागलें। तरी हें बोलणें नीटचि जालें ।
येथें श्रोतीं अनुमानिलें। कासयासी ।।२४।।
आतां असो हे सकळ बोली। मागील आशंका राहिली ।
निराकारीं कैसी जाली। मूळमाया ।।२५।।
दृष्टीबंधन मिथ्या सकळ। परी तो कैसा जाला खेळ ।
हेंचि आतां अवघें निवळ। करून दाऊं ।।२६।।
आकाश असतां निश्चळ। मधें वायो जाला चंचळ ।
तैसी जाणावी केवळ। मूळमाया ।।२७।।
रूप वायोचें जालें। तेणें आकाश भंगलें ।
ऐसें हें सत्य मानलें। नवचे किं कदा ।।२८।।
तैसी मूळमाया जाली। आणी निर्गुणता संचली ।
येणें दृष्टांतें तुटली। मागील आशंका ।।२९।।
वायु नव्हता पुरातन। तैसी मूळमाया जाण ।
साच म्हणतां पुन्हा लीन। होतसे ।।३०।।
वायो रूपें कैसा आहे। तैसी मूळमाया पाहें ।
भासे परी तें न लाहे। रूप तयेचें ।।३१।।
वायो सत्य म्हणो जातां। परी तो न ये दाखवितां ।
तयाकडे पाहों जातां। धुळीच दिसे ।।३२।।
तैसी मूळमाया भासे। भासी परी ते न दिसे ।

पुढें विस्तारली असे। माया अविद्या ।।३३।।
जैसें वायोचेनि योगें। दृश्य उडे गगनमार्गें ।
मूळमायेच्या संयोगें। तैसें जग ।।३४।।
गगनीं आभाळ नाथिलें। अकस्मात उद्भवलें ।
मायेचेनि गुणें जालें। तैसें जग ।।३५।।
नाथिलेंचि गगन नव्हतें। अकस्मात आलें तेथें ।
तैसें दृश्य जालें येथें। तैसियापरी ।।३६।।
परी त्या आभाळाकरितां। गगनाची गेली निश्चळता ।
वाटे परी ते तत्वता। तैसीच आहे ।।३७।।
तैसें मायेकरितां निर्गुण। वाटे जालें सगुण ।
परी तें पाहतां संपूर्ण। जैसें तैसें ।।३८।।
आभाळ आले आणि गेलें। तरी गगन तें संचलें ।
तैसें गुणा नाहीं आलें। निर्गुण ब्रह्म ।।३९।।
नभ माथा लागलें दिसे। परी तें जैसें तैसें असे ।
तैसें जाणावें विश्वासें। निर्गुण ब्रह्म ।।४०।।
ऊर्ध पाहातां आकाश। निळिमा दिसे सावकास ।
परि तो जाणिजे मिथ्याभास। भासलासे ।।४१।।
आकाश पालथें घातलें। चहूंकडे आटोपलें ।
वाटे विश्वास कोंडिले। परी तें मोकळेचि असे ।।४२।।
पर्वतीं निळा रंग दिसे। परी तो तया लागला नसे ।
अलिप्त जाणावे तैसें। निर्गुण ब्रह्म ।।४३।।
रथ धावतां पृथ्वी चंचळ। वाटे परी ते असे निश्चळ ।
तैसें परब्रह्म केवळ। निर्गुण जाणावें ।।४४।।
आभाळाकरितां मयंक। वाटे धावतो निशंक ।
परी तें अवघें माईक। आभाळ चळे ।।४५।।
झळे अथवा अग्निज्वाळ। तेणें कंपित दिसे अंत्राळ ।
वाटे परी तें निश्चळ। जैसें तैसें ।।४६।।

तैसें स्वरूप हें संचलें। असतां वाटे गुणा आलें ।
ऐसें कल्पनेसि गमलें। परी ते मिथ्या ।।४७।।
दृष्टिबंधनाचा खेळ। तैसी माया हे चंचळ ।
वस्तु शाश्वत निश्चळ। जैसी तैसी ।।४८।।
ऐसी वस्तु निरावेव। माया दाखवी अवेव ।
ईचा ऐसा स्वभाव। नाथिलीच हे ।।४९।।
माया पाहातां मुळीं नसे। परी हे साचा ऐसी भासे ।
उद्भवे आणि निरसे। आभाळ जैसें ।।५०।।
ऐसी माया उद्भवली। वस्तु निर्गुण संचली ।
अहं ऐसी स्फुर्ति जाली। तेचि माया ।।५१।।
गुणमायेचे पवाडे। निर्गुणीं हें कांहींच न घडे ।
परी हें घडे आणी मोडे। सस्वरूपीं ।।५२।।
जैसी दृष्टी तरळली। तेणें सेनाच भासली ।
पाहातां आकाशींच जाली। परी ते मिथ्या ।।५३।।
मिथ्या मायेचा खेळ। उद्भव बोलिला सकळ ।
नानातत्वांचा पाल्हाळ। सांडूनियां ।।५४।।
तत्वें मुळींच आहेती। वोंकार वायोची गती ।
तेथीचा अर्थ जाणती। दक्ष ज्ञानी ।।५५।।
मूळमायेचे चळण। तेंचि वायोचें लक्षण ।
सूक्ष्म तत्वें तेंचि जाण। जडत्वा पावलीं ।।५६।।
ऐसीं पंचमाहांभूतें। पूर्वीं होती अवेक्तें ।
पुढें जालीं वेक्तें। सृष्टिरचनेसी ।।५७।।
मूळमायेचें लक्षण। तेंचि पंचभूतिक जाण ।
त्याची पाहें वोळखण। सूक्ष्मदृष्टीं ।।५८।।
आकाश वायोविण। इछ्याशब्द करी कोण ।
इछाशक्ती तेचि जाण। तेजस्वरूप ।।५९।।
मृदपण तेचि जळ। जडत्व पृथ्वी केवळ ।

ऐसी मूळमाया सकळ। पंचभूतिक जाणावी ।।६०।।
येक येक भूतांपोटीं। पंचभूतांची राहाटी ।
सर्व कळे सूक्ष्मदृष्टी। घालून पाहातां ।।६१।।
पुढें जडत्वास आलीं। तरी असतीं कालवलीं ।
ऐसी माया विस्तारली। पंचभूतिक ।।६२।।
मूळमाया पाहातां मुळीं। अथवा अविद्या भूमंडळीं ।
स्वर्ग्य मृत्य पाताळीं। पांचचि भूतें ।।६३।।

||श्लोक ||
स्वर्गे मृत्यौ पाताले वा यत्किंचित्सचराचरं ।
सर्वपंचभूतकं राम षष्ठें किंचिन्न दृश्यते ।।

सत्य स्वरूप आदिअंतीं। मध्यें पंचभूतें वर्तती ।
पंचभूतिक जाणिजे श्रोतीं। मूळमाया ।।६४।।
येथें उठिली आशंका। सावध होऊन ऐका ।
पंचभूतें जालीं येका। तमोगुणापासुनी ।।६५।।
मूळमाया गुणापरती। तेथें भूतें कैंचि होतीं ।
ऐसी आशंका हे श्रोतीं। घेतली असे ।।६६।।
ऐसें श्रोतीं आक्षेपिलें। संशयास उभें केलें ।
याचें उत्तर दिधलें। पुढिले समासीं ।।६७।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सूक्ष्मआशंकानाम समास तिसरा ।।३।।८. ३

समास चवथा : सूक्ष्मपंचभूतेंनिरूपण

||श्रीराम ||

मागील आशंकेचें मूळ। आतां होईल प्रांजळ ।
वृत्ति करावी निवळ। निमिष्य येक ।।१।।

ब्रह्मीं मूळमाया जाली। तिच्या पोटा माया आली ।
मग ते गुणा प्रसवली। म्हणौनि गुणक्षोभिणी ।।२।।
पुढें तिजपासाव कोण। सत्वरजतमोगुण ।
तमोगुणापासून निर्माण। जाली पंचभूतें ।।३।।
ऐसीं भूतें उद्भवलीं। पुढें तत्वें विस्तारलीं ।
एवं तमोगुणापासून जालीं। पंचमाहांभूतें ।।४।।
मूळमाया गुणापरती। तेथें भूतें कैंचीं होतीं ।
ऐसी आशंका हे श्रोतीं। घेतली मागां ।।५।।
आणिक येक येके भूतीं। पंचभूतें असती ।
ते हि आतां कैसी स्थिती। प्रांजळ करूं ।।६।।
सूक्ष्मदृष्टीचें कौतुक। मूळमाया पंचभूतिक ।
श्रोतीं विमळ विवेक। केला पाहिजे ।।७।।
आधीं भूतें तीं जाणावीं। रूपें कैसीं वोळखावी ।
मग तें शोधून पाहावीं। सूक्ष्मदृष्टीं ।।८।।
वोळखी नाही अंतरी। ते वोळखावी कोणेपरी ।
म्हणोनि भूतांची वोळखी चतुरीं। नावेक परिसावी ।।९।।
जें जें जड आणी कठिण। तें तें पृथ्वीचें लक्षण ।
मृद आणी वोलेपण। तितुकें आप ।।१०।।
जें जें उष्ण आणी सतेज। तें तें जाणावें पैं तेज ।
आतां वायोहि सहज। निरोपिजेल ।।११।।
चैतन्य आणी चंचळ। तो हा वायोचि केवळ ।
सून्य आकाश निश्चळ। आकाश जाणावें ।।१२।।
ऐसीं पंचमाहांभूतें। वोळखी धरावी संकेतें ।
आतां येकीं पांच भूतें। सावध ऐका ।।१३।।
जें त्रिगुणाहूनि पर। त्याचा सूक्ष्म विचार ।
यालागीं अति तत्पर। होऊन ऐका ।।१४।।
सूक्ष्म आकाशीं कैसी पृथ्वी। तेचि आधीं निरोपावी ।

येथें धारणा धरावी। श्रोतेजनीं ||१५||
आकाश म्हणजे अवकाश सून्य। सून्य म्हणिजे तें अज्ञान ।
अज्ञान म्हणिजे जडत्व जाण। तेचि पृथ्वी ||१६||
आकाश स्वयें आहे मृद। तेंचि आप स्वतसिद्ध ।
आतां तेज तेंहि विशद। करून दाऊं ||१७||
अज्ञानें भासला भास। तोचि तेजाचा प्रकाश ।
आतां वायो सावकाश। साकल्य सांगों ||१८||
वायु आकाश नाहीं भेद। आकाशाइतुका असे स्तब्ध ।
तथापी आकाशीं जो निरोध। तोचि वायो ||१९||
आकाशीं आकाश मिसळलें। हें तों नलगे किं बोलिलें ।
येणें प्रकारें निरोपिलें। आकाश् पंचभूत ||२०||
वायोमध्यें पंचभूतें। तेंहि ऐका येकचित्तें ।
बोलिजेती ते समस्तें। येथान्वयें ||२१||
हळु फूल तरी जड। हळु वारा तरी निबिड ।
वायो लागतां कडाड। मोडती झाडें ||२२||
तोलेंविण झाड मोडे। ऐसें हें कहिंच न घडे ।
तोल तोचि तये जडे। पृथ्वीचा अंश ||२३||
येथें श्रोते आशंका घेती। तेथें कैचीं झाडें होतीं ।
झाडें नव्हतीं तरी शक्ती। कठिणरूप आहे ||२४||
वन्हीस्फुलींग लाहान। कांहीं तऱ्ही असे उष्ण ।
तैसें सुक्ष्मीं जडपण। सूक्ष्मरूपें ||२५||
मृदपण तेंचि आप। भास तेजाचें स्वरूप ।
वायो तेथें चंचळरूप। सहजचि आहे ||२६||
सकळांस मिळोन आकाश। सहजचि आहे अवकाश ।
पंचभूतांचे अंश। वायोमधें निरोपिले ||२७||
आतां तेजाचें लक्षण। भासलेंपण तें कठीण ।
तेजीं ऐसी वोळखण। पृथ्वीयेची ||२८||

भासला भास वाटे मृद। तेजीं आप तेचि प्रसिद्ध ।
तेजीं तेज स्वतसिद्ध। सांगणेंचि नलगे ।।२९।।
तेजीं वायो तो चंचळ। तेजीं आकाश निश्चळ ।
तेजीं पंचभूतें सकळ। निरोपिलीं ।।३०।।
आतां आपाचें लक्षण। आप तेंचि जें मृदपण ।
मृदपण तें कठिण। तेचि पृथ्वी ।।३१।।
आपीं आप सहजचि असे। तेज मृदपणें भासे ।
वायो स्तब्धपणें दिसे। मृदत्वाआंगी ।।३२।।
आकाश न लगे सांगावें। तें व्यापकचि स्वभावें ।
आपीं पंचभूतांचीं नांवें। सूक्ष्म निरोपिलीं ।।३३।।
आतां पृथ्वीचें लक्षण। कठीण पृथ्वी आपण ।
कठिणत्वीं मृदपण। तेंचि आप ।।३४।।
कठिणत्वाचा जो भास। तोचि तेजाचा प्रकाश ।
कठिणत्वीं निरोधांश। तोचि वायो ।।३५।।
आकश सकळांस व्यापक। ह्मा तों प्रगटचि विवेक ।
आकाशींच कांहीं येक। भास भासे ।।३६।।
आकाश तोडितां तुटेना। आकाश फोडितां फुटेना ।
आकाश परतें होयेना। तिळमात्र ।।३७।।
असो आतां पृथ्वीअंत। दाविला भूतांचा संकेत ।
येक भूतीं पंचभूत। तेंहि निरोपिलें ।।३८।।
परी हें आह्माच पाह्मातां नातुडे। बळेंचि पोटीं संदेह पडे ।
भ्रांतिरूपें अहंता चढे। अकस्मात ।।३९।।
सूक्ष्मदृष्टीनें पाह्मातां। वायोचि वाटे तत्वता ।
सूक्ष्म वायो शोधूं जातां। पंचभूतें दिसती ।।४०।।
एवं पंचभूतिक पवन। तेचि मूळमाया जाण ।
माया आणी सूक्ष्म त्रिगुण। तेहि पंचभूतिक ।।४१।।
भूतें गुण मेळविजे। त्यासी अष्टधा बोलिजे ।

पंचभूतिक जाणिजे। अष्टधा प्रकृति ।।४२।।
शोधून पाहिल्यावीण। संदेह धरणें मूर्खपण ।
याची पाहावी वोळखण। सूक्ष्मदृष्टीं ।।४३।।
गुणापासूनि भूतें। पावलीं पष्ट दशेतें ।
जडत्वा येऊन समस्तें। तत्वें जालीं ।।४४।।
पुढें तत्वविवंचना। पिंडब्रह्मांड तत्वरचना ।
बोलिली असे ते जना। प्रगटचि आहे ।।४५।।
हा भूतकर्दम बोलिला। सूक्ष्म संकेतें दाविला ।
ब्रह्मगोळ उभारला। तत्पूर्वीं ।।४६।।
या ब्रह्मांडापैलिकडिल गोष्टी। जैं जाली नव्हती सृष्टी ।
मूळमाया सूक्ष्मदृष्टीं। वोळखावी ।।४७।।
सप्तकंचुक प्रचंड। जालें नव्हतें ब्रह्मांड ।
मायेअविद्येचें बंड। ऐलिकडे ।।४८।।
ब्रह्मा विष्णु महेश्वर। हा ऐलिकडिल विचार ।
पृथ्वी मेरु सप्त सागर। ऐलिकडे ।।४९।।
नाना लोक नाना स्थानें। चन्द्र सूर्य तारांगणें ।
सप्त द्वीपें चौदा भुवनें। ऐलिकडे ।।५०।।
शेष कूर्म सप्त पाताळ। येकविस स्वर्गें अष्ट दिग्पाळ ।
तेतिस कोटि देव सकळ। ऐलिकडे ।।५१।।
बारा आदित्य। अक्रा रुद्र। नव नाग सप्त ऋषेश्वर ।
नाना देवांचे अवतार। ऐलिकडे ।।५२।।
मेघ मनु चक्रवती। नाना जीवांची उत्पति ।
आतां असो सांगों किती। विस्तार हा ।।५३।।
सकळ विस्ताराचें मूळ। ते मूळ मायाच केवळ ।
मागां निरोपिली सकळ। पंचभूतिक ।।५४।।
सूक्ष्मभूतें जे बोलिलीं। तेचि पुढें जडत्वा आलीं ।
ते सकळहि बोलिलीं। पुढिले समासीं ।।५५।।

पंचभूतें पृथकाकारें। पुढें निरोपिलीं विस्तारें ।
वोळखीकारणें अत्यादरें। श्रोतीं श्रवण करावीं ||५६||
पंचभूतिक ब्रह्मगोळ। जेणें कळे हा प्रांजळ ।
दृश्य सांडून केवळ। वस्तुच पाविजे ||५७||
माहाद्वार वोलांडावें। मग देवदर्शन घ्यावें ।
तैसें दृश्य हे। सांडावें। जाणोनियां ||५८||
म्हणोनि दृश्याचा पोटीं। आहे पंचभूतांची दाटी ।
येकपणें पडिली मिठी। दृश्य पंचभूतां ||५९||
एवं पंचभूतांचेंचि दृश्य। सृष्टी रचली सावकास ।
श्रोतीं करून अवकाश। श्रवण करावें ||६०||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सूक्ष्मपंचभूतेंनिरूपणनाम समास चवथा ||४||८. ४

समास पांचवा : स्थूळपंचमहाभूतेंस्वरूपाकाशभेदोनाम

||श्रीराम ||

केवळ मूर्ख तें नेणे। म्हणौन घडलें सांगणे ।
पंचभूतांचीं लक्षणें। विशद करूनि ||१||
पंचभूतांचा कर्दम जाला। आतां न वचे वेगळा केला ।
परंतु कांहीं येक वेगळाला। करून दाऊं ||२||
पर्वत पाषाण शिळा शिखरें। नाना वर्णें लहान थोरें ।
खडे गुंडे बहुत प्रकारें। जाणिजे पृथ्वी ||३||
नाना रंगांची मृत्तिका। नाना स्थळोस्थळीं जे कां ।
वाळुकें वाळु अनेका। मिळोन पृथ्वी ||४||
पुरें पट्टणें मनोहरें। नाना मंदिरें दामोदरें ।
नाना देवाळयें शिखरें। मिळोन पृथ्वी ||५||
सप्त द्वीपावती पृथ्वी। काये म्हणोनि सांगावी ।
नव खंडे मिळोन जाणावी। वसुंधरा ||६||

नाना देव नाना नृपती। नाना भाषा नाना रिती ।
लक्ष चौऱ्यासी उत्पत्ती। मिळोन पृथ्वी ।।७।।
नाना उद्वसें जें वनें। नाना तरुवरांचीं बनें ।
गिरीकंदरें नाना स्थानें। मिळोन पृथ्वी ।।८।।
नाना रचना केली देवीं। जे जे निर्मिली मानवी ।
सकळ मिळोन पृथ्वी। जाणिजें श्रोतीं ।।९।।
नाना धातु सुवर्णादिक। नाना रत्नें जे अनेक ।
नाना काष्ठवृक्षादिक। मिळोन पृथ्वी ।।१०।।
आतां असो हें बहुवस। जडांश आणी कठिणांश ।
सकळ पृथ्वी हा विश्वास। मानिला पाहिजे ।।११।।
बोलिलें पृथ्वीचे रूप। आतां सांगिजेल आप ।
श्रोतीं वोळखावें रूप। सावध होऊनी ।।१२।।
वापी कूप सरोवर। नाना सरितांचें जें नीर ।
मेघ आणी सप्त सागर। मिळोन आप ।।१३।।
।।श्लोकार्ध - क्षारक्षीरसुरासर्पिर्दधि इक्षुर्जलं तथा ।।
क्षारसमुद्र दिसताहे। सकळ जन दृष्टीस पाहे ।
जेथें लवण होताहे। तोचि क्षारसिंधु ।।१४।।
येक दुधाचा सागर। त्या नाव क्षीरसागर ।
देवें दिधला निरंतर। उपमन्यासी ।।१५।।
येक समुद्र मद्याचा। येक जाणावा घृताचा ।
येक निखळ दह्याचा। समुद्र असे ।।१६।।
येक उसाच्या रसाचा। येक तो शुद्ध जळाचा ।
ऐसा सातां समुद्राचा। वेढा पृथ्वीयेसी ।।१७।।
एवं भूमंडळीचें जळ। नाना स्थळींचें सकळ ।
मिळोन अवघें केवळ। आप जाणावें ।।१८।।
पृथ्वीगर्भीं कितीयेक। पृथ्वीतळीं आवर्णोदक ।
तिहीं लोकींचें उदक। मिळोन आप ।।१९।।

नाना वल्ली बहुवस। नाना तरुवरांचे रस ।
मधु पारा अमृत विष। मिळोन आप ।।२०।।
नाना रस स्नेहादिक। याहि वेगळे अनेक ।
जगावेगळे अवश्यक। आप बोलिजे ।।२१।।
सारद्र आणी सीतळ। जळासारिखें पातळ ।
शुक्लीत शोणीत मूत्र लाळ। आप बोलिजे ।।२२।।
आप संकेतें जाणावें। पातळ बोलें वोळखावें ।
मृद सीतळ स्वभावें। आप बोलिजे ।।२३।।
जाला आपाचा संकेत। पातळ मृद गुळगुळित ।
स्वेद श्लेष्मा अश्रु समस्त। आप जाणावें ।।२४।।
तेज ऐका सावधपणें। चंद्र सूर्य तारांगणें ।
दिव्य देह सतेजपणें। तेज बोलिजे ।।२५।।
वन्ही मेघीं विद्युल्यता। वन्ही सृष्टी संव्हारिता ।
वन्ही सागरा जाळिता। वडवानळु ।।२६।।
वन्ही शंकराचे नेत्रींचा। वन्ही काळाचे क्षुधेचा ।
वन्ही परीघ भूगोळाचा। तेज बोलिजे ।।२७।।
जें जें प्रकाश रूप। तें तें तेजाचें स्वरूप ।
शोषक उष्णादि आरोप। तेज जाणावे ।।२८।।
वायो जाणावा चंचळ। चैतन्य चेतवी केवळ ।
बोलणें चालणें सकळ। वायुमुळें ।।२९।।
हाले डोले तितुका पवन। कांहीं न चले पवनेंविण ।
सृष्टी चाळाया कारण। मूळ तो वायो ।।३०।।
चळण वळण आणी प्रासारण। निरोध आणी अकोचन ।
सकळ जाणावा पवन , चंचळरूपी ।।३१।।
प्राण अपान आणी व्यान। चौथा उदान आणी समान ।
नाग कुर्म कर्कश जाण। देवदत्त धनंजये ।।३२।।
जितुकें कांहीं होतें चळण। तितुकें वायोचें लक्षण ।

चंद्र सूर्य तारांगण। वायोचि धर्ता ।।३३।।
आकाश जाणावें पोकळ। निर्मळ आणी निश्चळ ।
अवकाशरूप सकळ। आकाश जाणावें ।।३४।।
आकाश सकळांस व्यापक। आकाश अनेकीं येक ।
आकाशामध्यें कौतुक। चहूं भूतांचे ।।३५।।
आकाशा ऐसें नाहीं सार। आकाश सकळांहून थोर ।
पाहातां आकाशाचा विचार। स्वरूपासारिखा ।।३६।।
तव शिष्यें केला आक्षेप। दोहीचें सारखेंचि रूप ।
तरी आकाशचि स्वरूप। कां म्हणो नये ।।३७।।
आकाश स्वरुपा कोण भेद। पाहातां दिसेती अभेद ।
आकाश वस्तुच स्वतसिद्ध। कां न म्हणावी ।।३८।।
वस्तु अचळ अढळ। वस्तु निर्मळ निश्चळ ।
तैसेंचि आकाश केवळ। वस्तुसारिखें ।।३९।।
ऐकोनि वक्ता बोले वचन। वस्तु निर्गुण पुरातन ।
आकाशाआंगी सप्त गुण। शास्त्रीं निरोपिलें ।।४०।।
काम क्रोध शोक मोहो। भय अज्ञान सुन्यत्व पाहो ।
ऐसा सप्तविध स्वभाव। आकाशाचा ।।४१।।
ऐसें शात्राकारें बोलिलें। म्हणोनि आकाश भूत जालें ।
स्वरूप निर्विकार संचलें। उपमेरहित ।।४२।।
काचबंदि आणी जळ। सारिखेंच वाटे सकळ ।
परी येक काच येक जळ। शाहाणे जाणती ।।४३।।
रुवामधें स्फटिक पडिला। लोकीं तद्रूप देखिला ।
तेणें कपाळमोक्ष जाला। कापुस न करी ।।४४।।
तदुलामधें श्वेत खडे। तंदुलासारिखें वांकुडे ।
चाऊं जाता दांत पडे। तेव्हां कळे ।।४५।।
त्रिभागामधें खडा असे। त्रिभागासारिखाच भासे ।
शोधूं जातां वेगळा दिसे। कठिणपणें ।।४६।।

गुळासारिखा गुळदगड। परी तो कठिण निचाड ।
नागकांडी आणी वेखंड। येक म्हणो नये ।।४७।।
सोनें आणी सोनपितळ। येकचि वाटती केवळ ।
परी पितळेंसी मिळतां ज्वाळ। काळिमा चढे ।।४८।।
असो हे हीन दृष्टांत। आकाश म्हणिजे केवळ भूत ।
तें भूत आणी अनंत। येक कैसे ।।४९।।
वस्तुसी वर्णचि नसे। आकाश शामवर्ण असे ।
दोहींस साम्यता कैसे। करिती विचक्षण ।।५०।।
श्रोते म्हणती कैंचें रूप। आकाश ठांईचे अरूप ।
आकाश वस्तुच तद्रूप। भेद नाहीं ।।५१।।
चहूं भूतांस नाश आहे। आकाश कैसें नासताहे ।
आकाशास न साहे। वर्ण वेक्ती विकार ।।५२।।
आकाश अचळ दिसतें। त्याचें काये नासों पाहातें ।
पाहातां आमुचेनि मतें। आकाश शाश्वत ।।५३।।
ऐसे ऐकोन वचन। वक्ता बोले प्रतिवचन ।
ऐक आतां लक्षण। आकाशाचें ।।५४।।
आकाश तमापासून जालें। म्हणोन काम क्रोधें वेष्टिलें ।
अज्ञान सुन्यत्व बोलिलें। नाम तयाचें ।।५५।।
अज्ञानें कामक्रोधादिक। मोहो भये आणी शोक ।
हा अज्ञानाचा विवेक। आकाशागुणें ।।५६।।
नास्तिक नकारवचन। तें सुन्याचें लक्षण ।
तयास म्हणती ह्रुदयसुन्य। अज्ञान प्राणी ।।५७।।
आकाश स्तब्धपणें सुन्य। सुन्य म्हणिजे तें अज्ञान ।
अज्ञान म्हणिजे कठिण। रूप तयाचें ।।५८।।
कठिण सुन्य विकारवंत। तयास कैसें म्हणावें संत ।
मनास वाटे हें तद्वत। आहाच दृष्टीं ।।५९।।
अज्ञान कालवलें आकाशीं। तया कर्दमा ज्ञान नासी ।

म्हणोनिया आकाशासी। नाश आहे ।।६०।।
तैसें आकाश आणी स्वरूप। पाहातां वाटती येकरूप ।
परी दोहींमधें विक्षेप। सुन्यत्वाचा ।।६१।।
आहाच पाहातां कल्पेनिसी। सारिखेंच वाटे निश्चयेंसीं ।
परी आकाश स्वरूपासी। भेद नाही ।।६२।।
उन्मनी आणी सुषुप्ति अवस्ता। सारिखेच वाटे तत्वता ।
परी विवंचून पाहों जातां। भेद आहे ।।६३।।
खोटें खऱ्यासारिखें भाविती। परी परीक्षवंत निवडिती ।
कां कुरंगें देखोन भुलती। मृगजळासी ।।६४।।
आतां असो हा दृष्टांत। बोलिला कळाया संकेत ।
म्हणौनि भूत आणी अनंत। येक नव्हेती ।।६५।।
आकाश वेगळेपणें पाहावें। स्वरूपीं स्वरूपचि व्हावें ।
वस्तुचें पाहाणें स्वभावें। ऐसे असे ।।६६।।
येथें आशंका फिटली। संदेहवृत्ती मावळली ।
भिन्नपणें नवचे अनुभवली। स्वरूपस्थिती ।।६७।।
आकाश अनुभवा येतें। स्वरूप अनुभवापरतें ।
म्हणोनियां आकाशातें। साम्यता न घडे ।।६८।।
दुग्धासारिखा जळांश। निवडुं जाणती राजहंस ।
तैसें स्वरूप आणी आकाश। संत जाणती ।।६९।।
सकळ माया गथागोवी। संतसंगें हें उगवावी ।
पाविजे मोक्षाची पदवी। सत्समागमें ।।७०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
स्थूळपंचमहाभूतेंस्वरूपाकाशभेदोनाम समास पांचवा ।।५।।८. ५

समास सहावा : दुश्चीतनिरूपण

||श्रीराम ||

श्रोता विनवी वक्तयासी। सत्संगाची महिमा कैसी ।

मोक्ष लाभे कितां दिवसीं। हें मज निरोपावें ।।१।।
धरितां साधूची संगती। कितां दिवसां होते मुक्ती ।
हा निश्चय कृपामुर्ती। मज दिनास करावा ।।२।।
मुक्ती लाभे तत्क्षणीं। विश्वासतां निरूपणीं ।
दुश्चितपणीं हानी। होतसे ।।३।।
सुचितपणें दुश्चीत। मन होतें अकस्मात ।
त्यास करावें निवांत। कोणे परीं ।।४।।
मनाच्या तोडून वोढी। श्रवणीं बैसावें आवडीं ।
सावधपणें घडीनें घडी। काळ सार्थक करावा ।।५।।
अर्थ प्रमेय ग्रंथांतरीं। शोधून घ्यावें अभ्यांतरीं ।
दुश्चीतपण आलें तरी। पुन्हां श्रवण करावें ।।६।।
अर्थांतर पाहिल्यावीण। उगेंचि करी जो श्रवण ।
तो श्रोता नव्हे पाषण। मनुष्यवेषें ।।७।।
येथें श्रोते मानितील सीण। आम्हांस केलें पाषाण ।
तरी पाषाणाचें लक्षण। सावध ऐका ।।८।।
वांकुडा तिकडा फोडिला। पाषाण घडून नीट केला ।
दुसरे वेळेसी पाहिला। तरी तो तैसाचि असे ।।९।।
टांकीनें खपली फोडिली। ते मागुती नाहीं जडली ।
मनुष्याची कुबुद्धि झाडिली। तरी ते पुन्हा लागे ।।१०।।
सांगतां अवगुण गेला। पुन्हा मागुतां जडला ।
याकरणें माहांभला। पाषाणगोटा ।।११।।
ज्याचा अवगुण झडेना। तो पाषाणाहून उणा ।
पाषाण आगळा जाणा। कोटिगुणें ।।१२।।
कोटिगुणें कैसा पाषाण। त्याचेंहि ऐका लक्षण ।
श्रोतीं करावें श्रवण। सावध होऊनी ।।१३।।
माणीक मोतीं प्रवाळ। पाचि वैडुर्य वज्रनीळ ।
गोमेदमणी परिस केवळ। पाषाण बोलिजे ।।१४।।

याहि वेगळे बहुत। सूर्यकांत सोमकांत ।
नाना मोहरे सप्रचित। औषधाकारणें ।।१५।।
याहि वेगळे पाषाण भले। नाना तीर्थी जे लागले ।
वापी कूप सेखीं जाले। हरिहरमुर्ती ।।१६।।
याचा पाहातं विचार। पाषाणा ऐसें नाहीं सार ।
मनुष्य तें काये पामर। पाषाणापुढें ।।१७।।
तरी तो ऐसा नव्हे तो पाषाण। जो अपवित्र निःकारण ।
तयासातिखा देह जाण। दुश्चीत अभक्तांचा ।।१८।।
आतां असो हें बोलणें। घात होतो दुश्चीतपणें ।
दुश्चीतपणाचेनि गुणें। प्रपंच ना परमार्थ ।।१९।।
दुश्चीतपणें कार्य नासे। दुश्चीतपणें चिंता वसे ।
दुश्चीतपणें स्मरण नसे। क्षण येक पाहातां ।।२०।।
दुश्चीतपणें शत्रुजिणें। दुश्चीतपणें जन्ममरणें ।
दुश्चीतपणाचेनि गुणें। हानी होय ।।२१।।
दुश्चीतपणें नव्हे साधन। दुश्चीतपणें न घडे भजन ।
दुश्चीतपणें नव्हे ज्ञान। साधकांसी ।।२२।।
दुश्चीतपणें नये निश्चयो। दुश्चीतपणें न घडे जयो ।
दुश्चीतपणें होये क्षयो। आपुल्या स्वहिताचा ।।२३।।
दुश्चीतपणें न घडे श्रवण। दुश्चीतपणें न घडे विवरण ।
दुश्चीतपणें निरूपण। हातींचे जाये ।।२४।।
दुश्चीत बैसलाचि दिसे। परी तो असतचि नसे ।
चंचळ चक्रीं पडिलें असे। मानस तयाचें ।।२५।।
वेडें पिशाच्य निरंतर। अंध मुके आणी बधिर ।
तैसा जाणावा संसार। दुश्चीत प्राणियांचा ।।२६।।
सावध असोन उमजेना। श्रवण असोन ऐकेना ।
ज्ञान असोन कळेना। सारासारविचार ।।२७।।
ऐसा जो दुश्चीत आळसी। परलोक कैंचा त्यासी ।

जयाचे जिवीं अहर्निशीं। आळस वसे ||२८||
दुश्चीतपणापासुनि सुटला। तरी तो सवेंच आळस आला |
आळसाहातीं प्राणीयांला। उसंतचि नाहीं ||२९||
आळसें राहिला विचार। आळसें बुडाला आचार |
आळसे नव्हे पाठांतर। कांहीं केल्यां ||३०||
आळसें घडेना श्रवण। आळसें नव्हें निरूपण |
आळसें परमार्थाची खूण। मळिण जाली ||३१||
आळसें नित्यनेम राहिला। आळसें अभ्यास बुडाला |
आळसें आळस वाढला। असंभाव्य ||३२||
आळसें गेली धारणा धृती। आळसें मळिण जाली वृत्ती |
आळसें विवेकाची गती। मंद जाली ||३३||
आळसें निद्रा वाढली। आळसें वासना विस्तारली |
आळसें सुन्याकार जाली। सद्बुद्धि निश्चयाची ||३४||
दुश्चीतपणासवें आळस। आळसें निद्राविळास |
निद्राविळासें केवळ नास। आयुष्याचा ||३५||
निद्रा आळस दुश्चीतपण। हेंचि मूर्खाचें लक्षण |
येणेंकरिता निरूपण। उमजेचिना ||३६||
हें तिन्ही लक्षणें जेथें। विवेक कैंचा असेल तेथें |
अज्ञानास यापरतें। सुखचि नाहीं ||३७||
क्षुधां लागतांच जेविला। जेऊन उठतां आळस आला |
आळस येतां निजेला। सावकास ||३८||
निजोन उठतांच दुश्चीत। कदा नाहीं सावचित |
तेथें कैचें आत्महित। निरूपणीं ||३९||
मर्कटापासीं दिल्हें रत्न। पिशाच्याहातीं निधान |
दुश्चीतापुढें निरूपण। तयापरी होये ||४०||
आतां असो हे उपपत्ती। आशंकेची कोण गती |
कितां दिवसाइं होते मुक्ती। सज्जनाचेनि संगें ||४१||

ऐका याचें प्रत्योत्तर। कथेंसि व्हावें निरोत्तर ।
संतसंगाचा विचार। ऐसा असे ।।४२।।
लोहो परियेसी लागला। थेंबुटा सागरीं मिळाला ।
गंगे सरिते संगम जाला। तत्क्षणीं ।।४३।।
सावध साक्षपी आणी दक्ष। तयास तत्काळचि मोक्ष ।
इतरांस तें अलक्ष। लक्षिलें नवचे ।।४४।।
येथें शिष्यप्रज्ञाच केवळ। प्रज्ञावंतां नलगे वेळे ।
अनन्यास तत्काळ। मोक्ष लाभे ।।४५।।
प्रज्ञावंत आणी अनन्य। तयास नलगे येक क्षण ।
अनन्य भावार्थेंविण। प्रज्ञा खोटी ।।४६।।
प्रज्ञेविण अर्थ न कळे। विश्वासेंविण वस्तु ना कळे ।
प्रज्ञाविश्वासें गळे। देहाभिमान ।।४७।।
देहाभिमानाचे अंतीं। सहजचि वस्तुप्राप्ती ।
सत्संगें सद्गती। विलंबचि नाही ।।४८।।
सावध साक्षपी विशेष। प्रज्ञावंत आणी विश्वास ।
तयास साधनीं सायास। करणेंचि नलगे ।।४९।।
इतर भाविक साबडे। तयांसहि साधनें मोक्ष जोडे ।
साधुसंगें तत्काळ उडे। विवेकदृष्टी ।।५०।।
परी तें साधन मोडुं नये। निरूपणाचा उपाये ।
निरूपणें लागे सोय। सर्वत्रांसी ।।५१।।
आतां मोक्ष आहे कैसा। कैसी स्वरूपाची दशा ।
त्याचे प्राप्तीचा भर्वसा। सत्संगें केवी ।।५२।।
ऐसें निरूपण प्रांजळ। पुढें बोलिलें असे सकळ ।
श्रोतीं होऊनियां निश्चळ। अवधान द्यावें ।।५३।।
अवगुण त्यागावयाकारणें। न्यायनिष्ठुर लागे बोलणें ।
श्रोतीं कोप न धरणें। ऐसिया वचनाचा ।।५४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

दुश्चीतनिरूपणनाम समास सहावा ||६||८. ६

समास सातवा : मोक्षलक्षण

||श्रीराम ||

मागां श्रोतयांचा पक्ष| कितां दिवसां होतो मोक्ष |
तेचि कथा श्रोते दक्ष| होऊन ऐका ||१||
मोक्षास कैसें जाणावें| मोक्ष कोणास म्हणावें |
संतसंगें पावावें| मोक्षास कैसें ||२||
तरी बद्ध म्हणिजे बांधला| आणि मोक्ष म्हणिजे मोकळा जाला |
तो संतसंगें कैसा लाधला| तेंचि ऐका ||३||
प्राणी संकल्पें बांधला| जीवपणें बद्ध जाला |
तो विवेकें मुक्त केला| साधुजनीं ||४||
मी जीव ऐसा संकल्प| दृढ धरितां गेले कल्प |
तेणें प्राणी जाला अल्प| देहबुद्धीचा ||५||
मी जीव मज बंधन| मज आहे जन्ममरण |
केल्या कर्माचें फळ आपण| भोगीन आतां ||६||
पापाचें फळ तें दुःख| आणी पुण्याचें फळ तें सुख |
पापपुण्य अवश्यक| भोगणें लागे ||७||
पापपुण्य भोग सुटेना| आणी गर्भवासहि तुटेना |
ऐसी जयाची कल्पना| दृढ जाली ||८||
तया नाव बांधला| जीवपणें बद्ध जाला |
जैसा स्वयें बांधोन कोसला| मृत्यु पावे ||९||
तैसा प्राणी तो अज्ञान| नेणें भगवंताचें ज्ञान |
म्हणे माझें जन्ममरण| सुटेचिना ||१०||
आतां कांहीं दान करूं| पुढिलया जन्मास आधारु |
तेणें सुखरूप संसारु| होईल माझा ||११||
पूर्वीं दान नाहीं केलें| म्हणोन दरिद्र प्राप्त जालें |

आतां तरी कांहीं केलें। पाहिजे कीं ||१२||
म्हणौनी दिलें वस्त्र जुनें। आणी येक तांब्र नाणें |
म्हणे आतां कोटिगुणें। पावेन पुढें ||१३||
कुशावर्ती कुरुक्षेत्रीं। महिमा ऐकोन दान करी |
आशा धरिली अभ्यांतरीं। कोटिगुणांची ||१४||
रुका आडका दान केला। अतितास टुक्डा घातला |
म्हणे माझा ढीग जाला। कोटि टुकड्यांचा ||१५||
तो मी खाईन पुढिलिये जन्मीं। ऐसें कल्पीं अंतर्यामीं |
वासना गुंतली जन्मकर्मीं। प्राणीयांची ||१६||
आतां मी जें देईन। तें पुढिले जन्मीं पावेन |
ऐसें कल्पी तो अज्ञान। बद्ध जाणावा ||१७||
बहुतां जन्माचे अंतीं। होये नरदेहाची प्राप्ती |
येथें न होतां ज्ञानें सद्गती। गर्भवस चुकेना ||१८||
गर्भवास नरदेहीं घडे। ऐसें हें सर्वथा न घडे |
अकस्मात भोगणें पडे। पुन्हा नीच योनी ||१९||
ऐसा निश्चयो शास्त्रांतरीं। बहुतीं केला बहुतांपरीं |
नरदेह संसारीं। परम दुल्लभ असे ||२०||
पापपुण्य समता घडे। तरीच नरदेह जोडे |
येरवीं हा जन्म न घडे। हें व्यासवचन भागवतीं ||२१||

||श्लोक ||
नरदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं। प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारं |
मायानुकुलेन नभस्वतेरितं। पुमान्भवाब्धिं न तरेत्स आत्महा ||

नरदेह दुल्लभ। अल्प संकल्पाचा लाभ |
गुरु कर्णधारी स्वयंभ। सुख पाववी ||२२||
दैव अनुकुळ नव्हे जया। स्वयें पापी तो प्राणीया |
भवब्धी न तरवे तया। आत्महत्यारा बोलिजे ||२३||

ज्ञानेंविण प्राणीयांसी। जन्ममृत्य लक्ष चौऱ्यासी ।
तितुक्या आत्महत्या त्यासी। म्हणोन आत्महत्यारा ।।२४।।
नरदेहीं ज्ञानेंविण। कदा न चुके जन्ममरण ।
भोगणें लागती दारुण। नाना नीच योनी ।।२५।।
रीस मर्कट श्वान सूकर। अश्व वृषभ म्हैसा खर ।
काक कुर्कूट जंबुक मार्जर। सरड बेडुक मक्षिका ।।२६।।
इत्यादिक नीच योनी। ज्ञान नस्तां भोगणें जनीं ।
आशा धरी मुर्ख प्राणी ।।पुढिलिया जन्माची ।।२७।।
हा नरदेह पडतां। तोंचि पाविजे मागुतां ।
ऐसा विश्वास धरिजां। लाज नाहीं ।।२८।।
कोण पुण्याच संग्रहोओ। जे पुन्हा पाविजे नरदेहो ।
दुराशा धरिली पाहो। पुढिलिया जन्माची ।।२९।।
ऐसा मुर्ख अज्ञान जन। केलें संकल्पें बंधन ।
शत्रु आपणासि आपण। होऊन ठेला ।।३०।।

||श्लोक ||
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ।

ऐसे संकल्पाचें बंधन। संतसंगे तुटे जाण ।
ऐक तयाचें लक्षण। सांगिजेल ।।३१।।
पांचा भूतांचें शरीर। निर्माण जालें सचराचर ।
प्रकृतिस्वभावें जगदाकार। वर्तों लागे ।।३२।।
देह अवस्ता अभिमान। स्थानें भोग मात्रा गुण ।
शक्ती आदिकरुन लक्षण। चौपुटी तत्वांचें ।।३३।।
ऐसी पिंडब्रह्मांड रचना। विस्तारें वाढली कल्पना ।
निर्धारितां तत्वज्ञाना। मतें भांबावलीं ।।३४।।
नाना मतीं नाना भेद। भेदें वाढती वेवाद ।
परी तो ऐक्यतेचा संवाद। साधु जाणती ।।३५।।

तया संवादाचे लक्षण। पंचभूतिक देह जाण ।
त्या देहामधें कारण। आत्मा वोळखावा ।।३६।।
देह अंती नासोन जाये। त्यास आत्मा म्हणों नये ।
नाना तत्वांचा समुदाय। देहामधें आला ।।३७।।
अंतःकर्ण प्राणादिक। विषये इंद्रियें दशक ।
हा सूक्ष्माच विवेक। बोलिला शास्त्रीं ।।३८।।
घेतां सूक्ष्माची शुद्धी। भिन्न अंतःकरण मन बुद्धी ।
नाना तत्वांचे उपाधी। वेगळा आत्मा ।।३९।।
स्थूळ सूक्ष्म कारण। माहाकारण विराट हिरण्य ।
अव्याकृत मूळप्रकृति जाण। ऐसे अष्टदेह ।।४०।।
च्यारी पिंडी च्यारी ब्रह्मांडीं। ऐसी अष्टदेहाची प्रौढी ।
प्रकृती पुरुषांची वाढी। दशदेह बोलिजे ।।४१।।
ऐसें तत्वांचे लक्षण। आत्मा साक्षी विलक्षण ।
कार्य कर्ता कारण। दृश्या तयाचें ।।४२।।
जीवशिव पिंडब्रह्मांड। मायेअविद्येचें बंड ।
हें सांगता असे उदंड। परी आत्मा तो वेगळा ।।४३।।
पाहों जातां आत्मे च्यारी। त्यांचे लक्षण अवधारीं ।
हें जाणोनि अभ्यांतरीं। सदृढ धरावें ।।४४।।
एक जीवात्मा दुसरा शिवात्मा। तिसरा परमात्मा जो विश्वात्मा ।
चौथा जाणिजे निर्मळात्मा। ऐसे च्यारी आत्मे ।।४५।।
भेद उंच नीच भासती। परी च्यारी एकचि असती ।
येविषीं दृष्टांत संमती। सावध ऐका ।।४६।।
घटाकाश मठाकाश। महदाकाश चिदाकाश ।
अवघे मिळोन आकाश। येकचि असे ।।४७।।
तैसा जीवात्मा आणि शिवात्मा। परमात्मा आणी निर्मळाता ।
अवघा मिळोन आत्मा। येकचि असे ।।४८।।
घटीं व्यापक जें आकाश। तया नाव घटाकाश ।

पिंडी व्यापक ब्रह्मांश। त्यास जीवात्मा बोलिजे ।।४९।।
मठीं व्यापक जें आकाश। तया नाव मठाकाश ।
तैसा ब्रह्मांडीं जो ब्रह्मांश। त्यास शिवात्मा बोलिजे ।।५०।।
मठाबाहेरील आकाश। तयाअ नांव महदाकाश ।
ब्रह्मांडाबाहेरील ब्रह्मांश। त्यास परमात्मा बोलिजे ।।५१।।
उपधीवेगळें आकाश। तया नाव चिदाकाश ।
तैसा निर्मळात्मा परेश। तो उपधिवेगळा ।।५२।।
उपाधियोगें वाटे भिन्न। परी तें आकाश अभिन्न ।
तैसा अत्मा स्वानंदघन। येकचि असे ।।५३।।
दृश्या सबाह्य अंतरीं। सूक्ष्मात्मा निरंतरीं ।
त्याचि वर्णावया थोरी। शेष समर्थ नव्हे ।।५४।।
ऐसे आत्म्याचें लक्षण। जाणतां नाहीं जीवपण ।
उपाधी शोधतां अभिन्न। मुळींच आहे ।।५५।।
जीवपणें येकदेसी। अहंकारें जन्म सोसी ।
विवेक पाहतां प्राणीयांसी। जन्म कैंचा ।।५६।।
जन्ममृत्यापासून सुटला। या नाव जाणिजे मोक्ष जाला ।
तत्वें शोधितां पावला। तत्वता वस्तु ।।५७।।
तेचि वस्तु ते आपण। हें माहावाक्याचें लक्षण ।
साधु करीती निरूपण। आपुलेन मुखें ।।५८।।
जेचि क्षणी अनुग्रह केला। तेचि क्षणीं मोक्ष जाला ।
बंधन कांहीं आत्मयाला। बोलोंचि नये ।।५९।।
आतां आशंका फिटली। संदेहवृत्ती मावळली ।
संतसंगें तत्काळ जाली। मोक्षपदवी ।।६०।।
स्वप्नामधें जो बांधला। तो जागृतीनें मोकळा केला ।
ज्ञानविवेकें प्राणीयाला। मोक्षप्राप्ती ।।६१।।
अज्ञाननिसीचा अंतीं। संकल्पदुःखें नासती ।
तेणें गुणें होये प्राप्ती। तत्काळ मोक्षाची ।।६२।।

तोडावया स्वप्नबंधन। नलगे आणिक साधन ।
तयास प्रेत्न जागृतीवीण। बोलोंचि नये ।।६३।।
तैसा संकल्पें बांधला जीव। त्यास आणिक नाही उपाव ।
विवेक पाहतां वाव। बंधन होये ।।६४।।
विवेक पाहिल्याविण। जो जो उपाव तो तो सीण ।
विवेक पाहातां आपण। आत्माच असे ।।६५।।
आत्मयाचा ठांई कांहीं। बद्ध मोक्ष दोनी नाहीं ।
जन्ममृत्य हें सर्वहि। आत्मत्वीं न घडे ।।६६।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
मोक्षलक्षणनाम समास सातवा ।।७।।८. ७

समास आठवा : आत्मदर्शन

||श्रीराम ||

मागां जाले निरूपण। परमात्मा तो तूंचि जाण ।
तया परमात्मयाचें लक्षण। तें हें ऐसें असे ।।१।।
जन्म नाही मृत्यु नाहीं। येणें नाहीं जाणें नाहीं ।
बद्ध मोक्ष दोनी नाहीं। परमात्मयासी ।।२।।
परमात्मा निर्गुण निराकार। परमात्मा अनंत अपार ।
पर्मात्मा नित्य निरंतर। जैसा तैसा ।।३।।
पर्मात्मा सर्वांस व्यापक। परमात्मा अनेकीं येक ।
परमात्मयाचा विवेक। अतर्क्य आहे ।।४।।
ऐसी परमात्मयाची स्थिती। बोलताती वेद श्रुती ।
परमात्मा पाविजे भक्तीं। येथें संशय नाही ।।५।।
तये भक्तीचें लक्षण। भक्ती नवविधा भजन ।
नवविधा भजनें पावन। बहु भक्त जाले ।।६।।
तया नवविधामध्यें सार। आत्मनिवेदन थोर ।
तयेचा करावा विचार। स्वानुभवें स्वयें ।।७।।

आपुलिया स्वानुभवें। आपणास निवेदावें ।
आत्मनिवेदन जाणावें। ऐसें असे ।।८।।
महत्पूजेचा अंतीं। देवास मस्तक वाहाती ।
तैसी आहे निकट भक्ती। आत्मनिवेदनाची ।।९।।
आपणांस निवेदिती। ऐसे भक्त थोडे असती ।
तयांस परमात्मा मुक्ती। तत्काळ देतो ।।१०।।
आपणांस कैसें निवेदावें। कोठें जाऊन पडावें ।
किंवा मस्तक तोडावें। देवापुढें ।।११।।
ऐसें ऐकोन बोलणें। वक्ता वदे सर्वज्ञपणें ।
श्रोतां सावधान होणें। येकाग्र चित्तें ।।१२।।
आत्मनिवेदनाचें लक्षण। आधीं पाहावें मी कोण ।
मग परमात्मा निर्गुण। तो वोळखावा ।।१३।।
देवभक्ताचें शोधन। करितां होतें आत्मनिवेदन ।
देव आहे पुरातन। भक्त पाहे ।।१४।।
देवास वोळखों जातां। तेथें जाली तद्रूपता ।
देवभक्तविभक्तता। मुळींच नाहीं ।।१५।।
विभक्त नाहीं म्हणोन भक्त। बद्ध नाहीं म्हणोन मुक्त ।
अयुक्त नाहीं बोलणें युक्त। शास्त्राधारें ।।१६।।
देवाभक्ताचें पाहातां मूळ। होये भेदाचें निर्मूळ ।
येक परमात्मा सकळ। दृश्यावेगळा ।।१७।।
तयासि होतां मिळणी। उरी नाहीं दुजेपणीं ।
देवभक्त हे कडसणी। निरसोन गेली ।।१८।।
आत्मनिवेदनाचे अंतीं। जे कां घडली अभेदभक्ती ।
तये नाव सायोज्यमुक्ती। सत्य जाणावी ।।१९।।
जो संतांस शरण गेला। अद्वैतनिरूपणें बोधला ।
मग जरी वेगळा केला। तरी होणार नाहीं ।।२०।।
नदीं मिळाली सागरीं। ते निवडावी कोणेपरी ।

लोहो सोनें होतां माघारी। काळिमा न ये ||२१||
तैसा भगवंतीं मिळाला। तो नवचे वेगळा केला |
देव भक्त आपण जाला। विभक्त नव्हे ||२२||
देव भक्त दोनी येक। ज्यासी कळला विवेक |
साधुजनीं मोक्षदायेक। तोचि जाणावा ||२३||
आतां असो हें बोलणें। देव पाहावा भक्तपणें |
तेणें त्यांचें ऐश्वर्य बाणे। तत्काळ आंगीं ||२४||
देहचि होऊन राहिजे। तेणें देहदुःख साहिजे |
देहातीत होतां पाविजे। परब्रह्म तें ||२५||
देहातीत कैसें होणें। कैसें परब्रह्म पावणें |
ऐश्वर्याची लक्षणें। कवण सांगिजे ||२६||
ऐसें श्रोतां आक्षेपिलें। याचे उत्तर काये बोलिलें |
तेंचि आतां निरोपिलें। सावध ऐका ||२७||
देहातीत वस्तु आहे। तें तूं परब्रह्म पाहें |
देहसंग हा न साहे। तुज विदेहासी ||२८||
ज्याची बुद्धी होये ऐसी। वेद वर्णिती तयासी |
शोधितां नाना शास्त्रांसी। न पडे ठाईं ||२९||
ऐश्वर्य ऐसें तत्वता। बाणें देहबुद्धि सोडितां
देह मी ऐसें भावितां। अधोगती ||३०||
याकारणें साधुवचन। मानूं नये अप्रमाण |
मिथ्या मानितां दूषण। लागों पाहे ||३१||
साधुवचन तें कैसें। काये धरावें विश्वासें |
येक वेळ स्वामी ऐसें। मज निरोपावें ||३२||
सोहं आत्मा स्वानंदघन। अजन्मा तो तूंचि जाण |
हेंचि साधूचें वचन। सदृढ धरावें ||३३||
महावाक्याचें अंतर। तुंचि ब्रह्म निरंतर |
ऐसिया वचनाचा विसर। पडोंचि नये ||३४||

देहासि होईल अंत। मग मी पावेन अनंत ।
ऐसें बोलणें निभ्रांत। मानूंचि नये ।।३५।।
येक मुर्ख ऐसें म्हणती। माया नासेल कल्पांतीं ।
मग आम्हांस ब्रह्मप्राप्ती। येरवीं नाहीं ।।३६।।
मायेसी होईल कल्पांत। अथवा देहासी येईल अंत ।
तेव्हां पावेन निवांत। परब्रह्म मी ।।३७।।
हें बोलणें अप्रमाण। ऐसें नव्हे समाधान ।
समाधानाचें लक्षण। वेगळेंचि असे ।।३८।।
शैन्य अवघेंचि मरावें। मग राज्यपद प्राप्त व्हावें ।
शैन्य अस्तांचि राज्य करावें। हें कळेना ।।३९।।
माया असोनिच नाहीं। देह असतांच विदेही ।
ऐसें समाधान कांहीं। वोळखावें ।।४०।।
राज्यपद हातासी आलें। मग परिवारें काय केलें ।
परिवारा देखतां राज्य गेलें। हें तों घडेना ।।४१।।
प्राप्त जालियां आत्मज्ञान। तैसें दृश्य देहभान ।
दृष्टीं पडतां समाधान। जाणार नाही ।।४२।।
मार्गीं मूळी सर्पाकार। देखतां भये आलें थोर ।
कळतां तेथील विचार। मग मारणें काये ।।४३।।
तैसी माया भयानक। विचार पाहातां माईक ।
मग तयेचा धाक। कायसा धरावा ।।४४।।
देखतां मृगजळाचे पूर। म्हणे कैसा पावों पैलपार ।
कळतां तेथीचा विचार। सांकडें कैंचें ।।४५।।
देखतां स्वप्न भयानक। स्वप्नीं वाटे परम धाक ।
जागृती आलीयां साशंक। कासया व्हावें ।।४६।।
तथापी माया कल्पनेसी दिसे। आपण कल्पनेतीत असे ।
तेथें उद्वेग काईसे। निर्विकल्पासी ।।४७।।
अंतीं मतीं तेचि गती। ऐसें सर्वत्र बोलती ।

तुझा अंतीं तुझी प्राप्ती। सहजचि जाली ।।४८।।
चौदेहाचा अंत। आणी जन्म मुळाचा प्रांत ।
अंतांप्रांतासी अलिप्त। तो तुं आत्मा ।।४९।।
जयासी ऐसी आहे मती। तयास ज्ञानें आत्मगती ।
गती आणी अवगती। वेगळाचि तो ।।५०।।
मति खुंटली वेदांची। तेथें गती आणी अवगती कैंची ।
आत्मशास्त्रगुरुप्रचिती। ऐक्यता आली ।।५१।।
जीवपणाची फिटली भ्रांती। वस्तु आली आत्मप्रचिती ।
प्राणी पावला उत्तमगती। सद्गुरुबोधें ।।५२।।
सद्गुरुबोध जेव्हां जाला। चौदेहांस अंत आला ।
तेणें निजध्यास लागला। सस्वरूपीं ।।५३।।
तेणें निजध्यासें प्राणी। धेयंचि जाला निर्वाणीं ।
सायोज्यमुक्तीचा धनी। होऊन बैसला ।।५४।।
दृश्य पदार्थ वोसरतां। आवघा आत्माचि तत्वता ।
नेहटून विचारें पहातां। दृश्य मुळींच नाहीं ।।५५।।
मिथ्या मिथ्यत्वें पाहिलें। मिथ्यापणें अनुभवा आलें ।
श्रोतीं पाहिजे ऐकिलें। या नाव मोक्ष ।।५६।।
सद्गुरुवचन हृदईं धरी। तोचि मोक्षाचा अधिकारी ।
श्रवण मनन केलेंचि करी। अत्यादरें ।।५७।।
जेथें आटती दोन्ही पक्ष। तेथें लक्ष ना अलक्ष ।
या नाव जाणिजे मोक्ष। नेमस्त आत्मा ।।५८।।
जेथें ध्यान धारणा सरे। कल्पना निर्विकल्पीं मुरे ।
केवळ ज्ञेप्तिमात्र उरे। सूक्ष्म ब्रह्म ।।५९।।
भवमृगजळ आटलें। लटिकें बंधन सुटलें ।
अजन्म्यास मुक्त केलें। जन्मदुःखापासुनी ।।६०।।
निःसंगाची संगव्याधी। विदेहाची देहबुद्धी ।
विवेकें तोडिली उपाधी। निःप्रपंचाची ।।६१।।

अद्वैताचें तोडिलें द्वैत। येकांतास दिला एकांत ।
अनंतास दिला अंत। अनंताचा ।।६२।।
जागृतीस चेवविलें। चेईऱ्यास सावध केलें ।
निजबोधास प्रबोधिलें। आत्मज्ञान ।।६३।।
अमृतास केलें अमर। मोक्षास मुक्तीचें घर ।
संयोगास निरंतर। योग केला। ६४।।
निर्गुणास निर्गुण केलें। सार्थकाचें सार्थक जालें ।
बहुतां दिवसां भेटलें। आपणासि आपण ।।६५।।
तुटला द्वैताचा पडदा। अभेदें तोडिलें भेदा ।
भूतपंचकाची बाधा। निरसोन गेली ।।६६।।
जालें साधनाचें फळ। निश्चळास केलें निश्चळ ।
निर्मळाचा गेला मळ। विवेकबळें ।।६७।।
होतें सन्निध चुकलें। ज्याचें त्यास प्राप्त जालें ।
आपण देखतां फिटलें। जन्मदुःख ।।६८।।
दुष्टस्वप्नें जाजावला। ब्रह्मण नीच याती पावला ।
आपणांसी आपण सांपडला। जागेपणें ।।६९।।
ऐसें जयास जालें ज्ञान। तया पुरुषाचें लक्षण ।
पुढिले समासीं निरूपण। बोलिलें असे ।।७०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मदर्शननाम समास आठवा ।।८।।८. ८

समास नववा : सिद्धलक्षण

||श्रीराम ||

अंतरी गेलीयां अमृत। बाह्या काया लखलखित ।
अंतरस्थिति बाणतां संत। लक्षणें कैसीं ।।१।।
जालें आत्मज्ञान बरवें। हे कैसेनि पां जाणावें ।
म्हणौनि बोलिलीं स्वभावें। साधुलक्षणें ।।२।।

ऐक सिद्धांचे लक्षण। सिद्ध म्हणिजे स्वरूप जाण ।
तेथें पाहातां वेगळेपण। मुळीच नाहीं ।।३।।
स्वरूप होऊन राहिजे। तया नाव सिद्ध बोलिजे ।
सिद्धस्वरूपींच साजे। सिद्धपण ।।४।।
वेदशास्त्रीं जें प्रसिद्ध। सस्वरूप स्वतसिद्ध ।
तयासिच बोलिजे सिद्ध। अन्यथा न घडे ।।५।।
तथापी बोलों काहीं येक। साधकास कळाया विवेक ।
सिद्धलक्षणाचें कौतुक। तें हें ऐसें असे ।।६।।
अंतरस्थित स्वरूप जाली। पुढें काया कैसी वर्तली ।
जैसी स्वप्नीची नाथिली। स्वप्नरचना ।।७।।
तथापि सिद्धांचें लक्षण। कांहीं करूं निरूपण ।
जेणें बाणे अंतर्खूण। परमार्थाची ।।८।।
सदा स्वरूपानुसंधान। हें मुख्य साधूचें लक्षण ।
जनीं असोन आपण। जनावेगळा ।।९।।
स्वरूपीं दृष्टी पडतां। तुटोन गेली संसारचिंता ।
पुढें लागली ममता। निरूपणाची ।।१०।।
हें साधकाचें लक्षण। परी सिद्धाआंगीं असे जाण ।
सिद्धलक्षण साधकेंविण। बोलोंच नये ।।११।।
बाह्य साधकाचें परी। आणी स्वरूपाकार अंतरीं ।
सिद्धलक्षण चतुरीं। जाणिजे ऐसें ।।१२।।
संदेहरहीत साधन। तेचि सिद्धांचे लक्षण ।
अंतर्बाह्य समाधान। चळेना ऐसें ।।१३।।
अचळ जाली अंतरस्थिती। तेथें चळणास कैची गती ।
स्वरूपीं लागतां वृत्ती। स्वरूपचि जाली ।।१४।।
मग तो चळतांच अचळ। चंचळपणें निश्चळ ।
निश्चळ असोन चंचळ। देह त्याचा ।।१५।।
स्वरूपीं स्वरूपचि जाला। मग तो पडोनिच राहिला ।

अथवा उठोनि पळाला। तरी चळेना ।।१६।।
येथें कारण अंतरस्थिती। अंतरींच पाहिजे निवृत्ती ।
अंतर लागलें भगवंतीं। तोचि साधु ।।१७।।
बाह्य भलतैसें असावे। परी अंतर स्वरूपीं लागावें ।
लक्षणे दिसती स्वभावें। साधुआंगीं ।।१८।।
राजीं बैसतां अवलिळा। आंगीं बाणे राजकळा ।
स्वरूपीं लागतां जिव्हाळा। लक्षणे बाणती ।।१९।।
येरव्ही अभ्यास करितां। हाता न चढती सर्वथा ।
स्वरूपीं राहावें तत्त्वतां। स्वरूप होउनी ।।२०।।
अभ्यासाचा मुगुटमणी। वृत्ती राहावी निर्गुणीं ।
संतसंगें निरूपणीं। स्थिती बाणे ।।२१।।
ऐसीं लक्षणें बरवीं। स्वरूपाकारें अभ्यासावीं ।
स्वरूप सोडितां गोसावी। भांबावती ।।२२।।
आतां असो हें बोलणें। ऐका साधूची लक्षणें ।
जेणें समाधान बाणे। साधकाअंगीं ।।२३।।
स्वरूपीं भरतां कल्पना। तेथें कैंची उरेल कामना ।
म्हणौनियां सधुजना । कामचि नाहीं ।।२४।।
कल्पिला विषयो हातींचा जावा। तेणें गुणें क्रोध यावा ।
साधुजनाचा अक्षै ठेवा। जाणार नाहीं ।।२५।।
म्हणोनि ते क्रोधरहित। जाणती स्वरूप संत ।
नासिवंत हे पदार्थ। सांडुनिया ।।२६।।
जेथें नाहीं दुसरी परी। क्रोध यावा कोणावरी ।
क्रोधरहित चराचरीं। साधुजन वर्तती ।।२७।।
आपुला आपण स्वानंद। कोणावरी करावा मद ।
याकारणें वादवेवाद। तुटोन गेला ।।२८।।
साधु स्वरूप निर्विकार। तेथें कैंचा तिरस्कार ।
आपला आपण मत्सर। कोणावरी करावा ।।२९।।

साधु वस्तु अनायासें। याकारणें मत्सर नसे ।
मदमत्सराचें पिसें। साधुसी नाहीं ।।३०।।
साधु स्वरूप स्वयंभ। तेथें कैंचा असेल दंभ ।
जेथें द्वैताचा आरंभ जालाच नाही ।।३१।।
जेणें दृष्य केलें विसंच। तयास कैंचा हो प्रपंच ।
याकारणें निःप्रपंच। साधु जाणावा ।।३२।।
अवघें ब्रह्मांड त्याचे घर। पंचभूतिक ह्य जोजार ।
मिथ्या जाणोन सत्वर। त्याग केला ।।३३।।
याकारणें लोभ नसे। साधु सदा निर्लोभ असे ।
जयाची वासना समरसे। शुद्धस्वरूपीं ।।३४।।
आपुला आपण आघवा। स्वार्थ कोणाचा करावा ।
म्हणोनि साधु तो जाणावा। शोकरहित ।।३५।।
दृष्य सांडुन नासिवंत। स्वरूप सेविलें शाश्वत ।
याकारणें शोकरहित। साधु जाणावा ।।३६।।
शोकें दुखवावी वृत्ती। तरी ते जाहली निवृत्ती ।
म्हणोनि साधु आदिअंतीं। शोकरहीत ।।३७।।
मोहें झळंबावें मन। तरी तें जाहालें उन्मन ।
याकारणें साधुजन। मोहातीत ।।३८।।
सधु वस्तु अद्वये। तेथें वाटेल भये ।
परब्रह्म तें निर्भये। तोचि साधु ।।३९।।
याकारणें भयातीत। साधु निर्भय निवांत ।
सकळांस मांडेल अंत। साधु अनंतरूपी ।।४०।।
सत्यस्वरूपें अमर जाला। भये कैंचें वाटेल त्याला ।
याकारणें साधुजनाला। भयेचि नाहीं ।।४१।।
जेथें नाहीं द्वंद्वभेद। आपला आपण अभेद ।
तेथें कैंचा उठेल खेद। देहबुद्धीचा ।।४२।।
बुद्धिनें नेमिलें निर्गुणा। त्यास कोणीच नेईना ।

याकारणें साधुजना। खेदचि नाहीं ।।४३।।
आपण एकला ठाईचा। स्वार्थ करावा कोणाचा ।
दृष्य नसतां स्वार्थाचा। ठावचि नाहीं ।।४४।।
साधु आपणचि येक। तेथें कैंचा दुःखशोक ।
दुजेविण अविवेक। येणार नाहीं ।।४५।।
आशा धरितां परमार्थाची। दुराशा तुटली स्वार्थाची ।
म्हणोनि नैराशता साधूची। वोळखण ।।४६।।
मृदपणें जैसे गगन। तैसें साधुचें लक्षण ।
याकरणें साधुवचन। कठीण नाहीं ।।४७।।
स्वरूपाचा संयोगीं। स्वरूपचि जाला योगी ।
याकरणें वीतरागी। निरंतर ।।४८।।
स्थिती बाणतां स्वरूपाची। चिंता सोडीली देहाची ।
याकरणें होणाराची। चिंता नसे ।।४९।।
स्वरूपीं लागतां बुद्धी। तुटे अवघी उपाधी ।
याकारणें निरोपाधी। साधुजन ।।५०।।
साधु स्वरूपींच राहे। तेथें संगचि न साहे ।
म्हणोनि साधु तो न पाहे। मानापमान ।।५१।।
अलक्षास लावी लक्ष। म्हणोनि साधु परम दक्ष ।
वोढूं जाणती कैपक्ष। परमार्थाचा ।।५२।।
स्वरूपीं न साहे मळ। म्हणोनि साधु तो निर्मळ ।
साधु स्वरूपचि केवळ। म्हणोनियां ।।५३।।
सकळ धर्मामधें धर्म। स्वरूपीं राहाणें हा स्वधर्म ।
हेंचि जाणें मुख्य वर्म। साधुलक्षणाचें ।।५४।।
धरीतां साधूची संगती। आपषाच लागे स्वरूपस्थिती ।
स्वरूपस्थितीनें बाणती। लक्षणें आंगीं ।।५५।।
ऐसीं साधूचीं लक्षणें। आंगीं बाणती निरूपणें ।
परंतु स्वरूपीं राहाणें। निरंतर ।।५६।।

निरंतर स्वरूपीं साहातां। स्वरूपचि होईजे तत्त्वतां ।
मग लक्षणें आंगीं बाणतां। वेळ नाहीं ।।५७।।
स्वरूपीं राहिल्यां मती। अवगुण अवघेचि साडती ।
परंतु यासी सत्संगती। निरूपण पाहिजे ।।५८।।
सकळ सृष्टीचा ठाईं। अनुभव येकचि नाहीं ।
तो बोलिजेल सर्वहि। पुढिले समासीं ।।५९।।
कोणें स्थितीनें राहाती। कैसा अनुभव पाहाती ।
रामदास म्हणे श्रोतीं। अवधान देणें ।।६०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सिद्धलक्षणनाम समास नववा ।।९।।८. ९

समास दहावा : शून्यत्वनिरसन
।।श्रीराम ।।
जनाचे अनुभव पुसतां। कळहो उठिल अवचिता ।
हा कथाकल्लोळ श्रोतां। कौतुकें ऐकावा ।।१।।
येक म्हणती हा संसारु। करितां पाविजे पैलपारु ।
आपला नव्हे कीं जोजारु। जीव देवाचे ।।२।।
येक म्हणती हें न घडे। लोभ येऊन आंगीं जडे ।
पोटस्तें करणें घडे। सेवा कुटुंबाची ।।३।।
येक म्हणती स्वभावें। संसार करावा सुखें नावें ।
कांहीं दान पुण्य करावें। सद्गतीकारणें ।।४।।
येक म्हणती संसार खोटा। वैराग्यें घ्यावा देशवटा ।
येणें स्वर्ग्यलोकींच्या वाटा। मोकळ्या होती ।।५।।
येक म्हणती कोठें जावें। वेर्थचि कासया हिंडावें ।
आपुलें आश्रमी असावें। आश्रमधर्म करूनी ।।६।।
येक म्हणती कैंचा धर्म। अवघा होतसे अधर्म ।
ये संसारीं नाना कर्म। करणें लागे ।।७।।

येक म्हणती बहुतांपरी। वासना असावी वरी ।
येणेंचि तरिजे संसारीं। अनायासें ।।८।।
येक म्हणती कारण भाव। भावेंचि पाविजे देव ।
येर हें अवघेंचि वाव। गथागोवी ।।९।।
येक म्हणती वडिलें जीवीं। अवघीं देवचि मानावीं ।
मायेबापें पूजीत जावीं। येकाभावें ।।१०।।
येक म्हणती देवब्राह्मण। त्यांचें करावें पूजन ।
मायेबाप नारायेण। विश्वजनाचा ।।११।।
येक म्हणती शास्त्र पाहावें। तेथें निरोपिलें देवें ।
तेणें प्रमाणेंचि जावें। परलोकासी ।।१२।।
येक म्हणती अहो जना। शास्त्र पाहातां पुरवेना ।
याकारणें साधुजना। शरण जावें ।।१३।।
येक म्हणती सांडा गोठी। वायांचि करिता चाउटी ।
सर्वांस कारण पोटीं। भूतदया असावी ।।१४।।
येक म्हणती येकचि बरवें। आपुल्या आचारें असावें ।
अंतकाळीं नाम घ्यावें। सर्वोत्तमाचें ।।१५।।
येक म्हणती पुण्य असेल। तरीच नाम येईल ।
नाहीं तरी भुली पडेल। अंतकाळीं ।।१६।।
येक म्हणती जीत असावे। तंवचि सार्थक करावें ।
येक म्हणती फिरावें। तीर्थाटण ।।१७।।
येक म्हणती हे अटाटी। पाणीपाषाणाची भेटी ।
चुबकळ्या मारितां हिंपुटी। कासाविस व्हावें ।।१८।।
येक म्हणती सांडी वाचाळी। अगाध महिमा भूमंडळीं ।
दर्शनमात्रें होय होळी। माहापातकाची ।।१९।।
येक म्हणती तीर्थ स्वभावें। कारण मन अवरावें ।
येक म्हणती कीर्तन करावें। सावकास ।।२०।।
येक म्हणती योग बरवा। मुख्य तोचि आधीं साधावा ।

देहो अमरचि करावा। अकस्मात ।।२१।।
येक म्हणती ऐसें काये। काळवंचना करूं नये ।
येक म्हणती धरावी सोये। भक्तिमार्गाची ।।२२।।
येक म्हणती ज्ञान बरवें। येक म्हणती साधन करावें ।
येक म्हणती मुक्त असावें। निरंतर ।।२३।।
येक म्हणती अनर्गळा। धरीं पापाचा कंटाळा ।
येक म्हणती रे मोकळा। मार्ग आमुचा ।।२४।।
येक म्हणती हें विशेष। करूं नये निंदा द्वेष ।
येक म्हणती सावकास। दुष्टसंग त्यागावा ।।२५।।
येक म्हणती ज्याचें खावें। त्या सन्मुखचि मरावें ।
तेणें तत्काळचि पावावें। मोक्षपद ।।२६।।
येक म्हणती सांडा गोठी। आधीं पाहिजे ते रोटी ।
मग करावी चाउटी। सावकास ।।२७।।
येक म्हणती पाउस असावा। मग सकळ योग बरवा ।
कारण दुष्काळ न पडावा। म्हणिजे बरें ।।२८।।
येक म्हणती तपोनिधी। होतां वोळती सकळ सिद्धी ।
येक म्हणती रे आधीं। इंद्रपद साधावें ।।२९।।
येक म्हणती आगम पाहावा। वेताळ प्रसन्न करून घ्यावा ।
तेणें पाविजे देवा। स्वर्गलोकीं ।।३०।।
येक म्हणती अघोरमंत्र। तेणें होईजे स्वतंत्र ।
श्रीहरी जयेचा कळत्र। तेचि वोळे ।।३१।।
ती लागले सर्व धर्म। तेथें कैंचें क्रियाकर्म ।
येक म्हणती कुकर्म। तिच्या मदे ।।३२।।
येक म्हणती येक साक्षप। करावा मृत्यंजयाचा जप ।
तेणें गुणें सर्व संकल्प। सिद्धीतें पावती ।।३३।।
येक म्हणती बटु भैरव। तेणें पाविजे वैभव ।
येक म्हणती झोटिंग सर्व। पुर्वितसे ।।३४।।

येक म्हणती काळी कंकाळी। येक म्हणती भद्रकाळी ।
येक म्हणती उचिष्ट चांडाळी। साहे करावी ।।३५।।
येक म्हणती विघ्नहर। येक म्हणती भोळा शंकर ।
येक म्हणती सत्वर। पावे भगवती ।।३६।।
येक म्हणती मल्लारी। सत्वरचि सभाग्य करी ।
येक म्हणती माहा बरी। भक्ति वेंकटेशाची ।।३७।।
येक म्हणती पूर्व ठेवा। येक म्हणती प्रेत्न करावा ।
येक म्हणती भार घालावा। देवाच वरी ।।३८।।
येक म्हणती देव कैंचा। अंतचि पाहातो भल्यांचा ।
येक म्हणती ह्या युगाचा। युगधर्म ।।३९।।
येक आश्चीर्य मानिती। येक विस्मयो करिती ।
येक कंटाळोन म्हणती। काये होईल तें पाहावें ।।४०।।
ऐसे प्रपंचिक जन। लक्षणें सांगतां गहन ।
परंतु कांहीं येक चिन्ह। अल्पमात्र बोलिलों ।।४१।।
आतां असो हा स्वभाव। ज्ञात्यांचा कैसा अनुभव ।
तोहि सांगिजेल सर्व। सावध ऐका ।।४२।।
येक म्हणती करावी भक्ती। श्रीहरी देईल सद्गती ।
येक म्हणती ब्रह्मप्राप्ती। कर्मेंचि होये ।।४३।।
येक म्हणती भोग सुटेना। ज्न्ममरण हें तुटेना ।
येक म्हणती उर्मी नाना। अज्ञानाच्या ।।४४।।
येक म्हणती सर्व ब्रह्म। तेथें कैंचें क्रियाकर्म ।
येक म्हणती हा अधर्म। बोलोंचि नये ।।४५।।
येक म्हणती सर्व नासे। उरलें तेंचि ब्रह्म असे ।
येक म्हणती ऐसें नसे। समाधान ।।४६।।
सर्वब्रह्म केवळ ब्रह्म। दोनी पूर्वपक्षाचे भ्रम ।
अनुभवाचें वेगळें वर्म। म्हणती येक ।।४७।।
येक म्हणती हें न घडे। अनुर्वाच्य वस्तु घडे ।

जें बोलतां मोन्य पडे। वेदशास्त्रांसी ।।४८।।
तव श्रोता अनुवादला। म्हणे निश्चये कोण केला ।
सिद्धांतमतें अनुभवाला। उरी कैंची ।।४९।।
अनुभव देहीं वेगळाले। हें पूर्वीच बोलिलें ।
आतां कांहीं येक केलें। नवचे कीं ।।५०।।
येक साक्षत्वें वर्तती। साक्षी वेगळाचि म्हणती ।
आपण दृष्टा ऐसी स्थिती। स्वानुभवाची ।।५१।।
दृश्यापासून द्रष्टा वेगळा। ऐसी अलिप्तपणाची कळा ।
आपण साक्षत्वें निराळा। स्वानुभवे ।।५२।।
सकळ पदार्थ जाणतां। तो पदार्थाहून पर्ता ।
देहीं असोनी अलिप्तता। सहजचि जाली ।।५३।।
येक ऐसें स्वानुभवें। म्हणती साक्षत्वें वर्तावें ।
दृश्य असोनि वेगळें व्हावें। द्रष्टेपणें ।।५४।।
येक म्हणती नाहीं भेद। वस्तु ठाईंची अभेद ।
तेथें कैंचा मतिमंद द्रष्टा आणिला ।।५५।।
अवघी साकरचि स्वभावें। तेथें कडु काय निवडावें ।
द्रष्टा कैंचा स्वानुभवें। अवघेंचि ब्रह्म ।।५६।।
प्रपंच परब्रह्म अभेद। भेदवादी मानिती भेद ।
परी हा आत्मा स्वानंद। आकारला ।।५७।।
विघुरलें तुप थिजलें। तैसें निर्गुणचि गुणा आलें ।
तेथें काय वेगळें केलें। द्रष्टेपणें ।।५८।।
म्हणौनि द्रष्टा आणी दृश्य। अवघा येकचि जगदीश ।
द्रष्टेपणाचे सायास। कासयासी ।।५९।।
ब्रह्मचि आकारलें सर्व। ऐसा येकांचा अनुभव ।
ऐसे हे दोनी स्वभाव। निरोपिले ।।६०।।
अवघा आत्मा आकाराअ। आपण भिन्न कैंचा उरला ।
दुसरा अनुभव बोलिला। ऐसियापरी ।।६१।।

ऐक तिसरा अनुभव। प्रपंच सारूनियां सर्व ।
कांहीं नाहीं तोचि देव। ऐसें म्हणती ।।६२।।
दृश्य अवघें वेगळें केलें। केवळ अदृश्यचि उरलें ।
तेंचि ब्रह्म अनुभविलें। म्हणती येक ।।६३।।
परी तें ब्रह्म म्हणों नये। उपायासारिखा अपाये ।
सुन्यत्वास ब्रह्म काये। म्हणों येईल ।।६४।।
दृश्य अवघें वोलांडिलें। अदृश्य सुन्यत्वीं पडिलें ।
ब्रह्म म्हणौनि मुरडलें। तेथुनिच मागे ।।६५।।
इकडे दृश्य तिकडे देव। मध्यें सुन्यत्वाचा ठाव ।
तयास मंदबुद्धिस्तव। प्राणी ब्रह्म म्हणे ।।६६।।
रायास नाहीं वोळखिलें। सेवकास रावसें कल्पिलें ।
परी तें अवघें वेर्थ गेलें। राजा देखतां ।।६७।।
तैसें सुन्यत्व कल्पिलें ब्रह्म। पुढें देखतां परब्रह्म ।
सुन्यत्वचा अवघा भ्रम। तुटोन गेला ।।६८।।
परी हा सूक्ष्म आडताळा। वारी विवेकें वेगळा ।
जैसें दुग्ध घेऊन जळा। राजहंस सांडी ।।६९।।
आधीं दृश्या सोडिलें। मग सुन्यत्व वोलांडिलें ।
मूळमायेपरतें देखिलें। परब्रह्म ।।७०।।
वेगळेपणें पाहाणें घडे। तेणें वृत्ति सुन्यत्वीं पडे ।
पोटीं संदेह पवाडे। सुन्यत्वाचा ।।७१।।
भिन्नपणें अनुभविलें। तयास सुन्य ऐसें बोलिलें ।
वस्तु लक्षितां अभिन्न जालें। पाहिजे आधीं ।।७२।।
वस्तु आपणचि होणें। ऐसें वस्तुचें पाहाणें ।
निश्चयेंसीं भिन्नपणें। सुन्यत्व लाभे ।।७३।।
याकारणें सुन्य कांहीं। परब्रह्म होणार नाहीं ।
वस्तुरूप होऊन पाहीं। स्वानुभवें ।।७४।।
आपण वस्तु सिद्धचि आहे। मन मी ऐसें कल्पूं नये ।

साधु सांगती उपाये। तूंचि आत्मा ||७५||
मन मी ऐसें नाथिलें। संतीं नाहीं निरोपिलें ।
मानावें कोणाच्या बोलें। मन मी ऐसें ||७६||
संतवचनीं ठेवितां भावे। तोचि शुद्ध स्वानुभव ।
मनाचा तैसाच स्वभाव। आपण वस्तु ||७७||
जयाचा घ्यावा अनुभव। तोचि आपण निरावेव ।
आपुला घेती अनुभव। विश्वजन ||७८||
लोभी धन साधूं गेले। तंव ते लोभी धनचि जाले ।
मग भाग्यपुरुषीं भोगिलें। सावकास ||७९||
तैसें देहबुद्धी सोडितां। साधकास जालें तत्वता ।
अनुभवाची मुख्य वार्ता। ते हे ऐसी ||८०||
आपण वस्तु मुळीं येक। ऐसा ज्ञानाचा विवेक ।
येथून हा ज्ञानदशक। संपूर्ण जाला ||८१||
आत्मज्ञान निरोपिलें। येथामतीनें बोलिलें ।
न्यूनपर्ण क्ष्मा केलें। पाहिजे श्रोतीं ||८२||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सुन्यत्वनिर्शननाम समास दहावा ||१०||८. १०
||दशक आठवा समास ||

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.

```
%@@1
% File name               : dAsabodh08.itx
%----------------------------------------------
% Text title              : Dasabodh dAsabodha
% Author                  : Swami Samartha Ramadas
% Language                : Marathi, Sanskrit
```

```
% Subject                 :
philosophy/hinduism/religion
% Description/comments    :
% Transliterated by       : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Proofread by            : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in,
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Latest update           : May 16, 2009
% Send corrections to     : sanskrit@cheerful.com
%
% Special Instructions:
%
i1h.hdr,ijag.inc,itrans.sty,multicol.sty,iarticle.s
ty
% Transliteration scheme: ITRANS 5.2
% Site access  :
% http://sanskritdocuments.org/
% http://sanskrit.gde.to/
%---------------------------------------------------
---
% The text is to be used for personal studies and
research only.
% Any use for commercial purpose is prohibited as a
'gentleman's'
% agreement.
% @@2
%
% Commands upto engtitle are
% needed for devanaagarii output and formatting.
%---------------------------------------------------
------
```

This page uses Unicode utf-8 encoding for devanagari. Please set the fonts and languages setting in your web browser to display the correct Unicode font. Some help is available at Notes on Viewing and Creating Devanagari Documents with Unicode Support. Some of the Unicode fonts for

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ९ ||

||दशक नववा : गुणरूप ||९||

समास पहिला : आशंकानाम

||श्रीराम ||

निराकार म्हणिजे काये| निराधार म्हणिजे काये |
निर्विकल्प म्हणिजे काये| निरोपावें ||१||
निराकार म्हणिजे आकार नाहीं| निराधार म्हणिजे आधार नाहीं |
निर्विकल्प म्हणिजे कल्पना नाहीं| परब्रह्मासी ||२||
निरामय म्हणिजे काये| निराभास म्हणिजे काये |
निरावेव म्हणिजे काये| मज निरोपावें ||३||
निरामय म्हणिजे जळमये नाहीं| निराभास म्हणिजे भासचि नाहीं |
निरावेव म्हणिजे अवेव नाहीं| परब्रह्मासी ||४||
निःप्रपंच म्हणिजे काये| निःकळंक म्हणिजे काये |
निरोपाधी म्हणिजे काये| मज निरोपावें ||५||
निःप्रपंच म्हणिजे प्रपंच नाहीं| निःकळंक म्हणिजे कळंक नाहीं |
निरोपाधी म्हणिजे उपाधी नाहीं| परब्रह्मासी ||६||
निरोपम्य म्हणिजे काये| निरालंब म्हणिजे काये |
निरापेक्षा म्हणिजे काये| मज निरोपावें ||७||
निरोपम्य म्हणिजे उपमा नाहीं| निरालंब म्हणिजे अवलंबन नाहीं |
निरापेक्षा म्हणिजे अपेक्षा नाहीं| परब्रह्मासी ||८||
निरंजन म्हणिजे काये| निरंतर म्हणिजे काये |

निर्गुण म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।९।।
निरंजन म्हणिजे जनचि नाहीं। निरंतर म्हणिजे अंतर नाहीं ।
निर्गुण म्हणिजे गुणचि नाहीं। परब्रह्मासी ।।१०।।
निःसंग म्हणिजे काये। निर्मळ म्हणिजे काये ।
निश्चळ म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।११।।
निःसंग म्हणिजे संगचि नाहीं। निर्मळ म्हणिजे मळचि नाहीं ।
निश्चळ म्हणिजे चळण नाहीं। परब्रह्मासी ।।१२।।
निशब्द म्हणिजे काये। निर्दोष म्हणिजे काये ।
निवृत्ती म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।१३।।
निशब्द म्हणिजे शब्दचि नाही। निर्दोष म्हणिजे दोषचि नाही ।
निवृत्ति म्हणिजे वृत्तिच नाहीं। परब्रह्मासी ।।१४।।
निःकाम म्हणिजे काये। निर्लेप म्हणिजे काये ।
निःकर्म म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।१५।।
निःकाम म्हणिजे कामचि नाहीं। निर्लेप म्हणिजे लेपचि नाहीं ।
निःकर्म म्हणिजे कर्मचि नाहीं। परब्रह्मासी ।।१६।।
अनाम्य म्हणिजे काये। अजन्मा म्हणिजे काये ।
अप्रत्यक्ष म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।१७।।
अनाम्य म्हणिजे नामचि नाहीं। अजन्मा म्हणिजे जन्मचि नाहीं ।
अप्रत्यक्ष म्हणिजे प्रत्यक्ष नाहीं। परब्रह्म तें ।।१८।।
अगणित म्हणिजे काये। अकर्तव्य म्हणिजे काये ।
अक्षै म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।१९।।
अगणित म्हणिजे गणित नाहीं। अकर्तव्य म्हणिजे कर्तव्यता नाहीं ।
अक्षै म्हणिजे क्षयचि नाहीं। परब्रह्मासी ।।२०।।
अरूप म्हणिजे काये। अलक्ष म्हणिजे काये ।
अनंत म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।२१।।
अरूप म्हणिजे रूपचि नाहीं। अलक्ष म्हणिजे लक्षत नाहीं ।
अनंत म्हणिजे अंतचि नाहीं। परब्रह्मासी ।।२२।।

अपार म्हणिजे काये। अढळ म्हणिजे काये ।
अतर्क्य म्हणिजे काये। मज निरोओपावें ।।२३।।
अपार म्हणिजे पारचि नाहीं। अढळ म्हणिजे ढळचि नाहीं ।
अतर्क्ये म्हणिजे तर्कत नाहीं। परब्रह्म तें ।।२४।।
अद्वैत म्हणिजे काये। अदृश्य म्हणिजे काये ।
अच्युत म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।२५।।
अद्वैत म्हणिजे द्वैतचि नाहीं। अदृश्य म्हणिजे दृश्यचि नाहीं ।
अच्युत म्हणिजे चेवत नाहीं। परब्रह्म तें ।।२६।।
अछेद म्हणिजे काये। अदाह्य म्हणिजे काये ।
अक्लेद म्हणिजे काये। मज निरोपावें ।।२७।।
अछेद म्हणिजे छेदेना। अदाह्य म्हणिजे जळेना ।
अक्लेद म्हणिजे कालवेना। परब्रह्म तें ।।२८।।
परब्रह्म म्हणिजे सकळांपरतें। तयास पाहातां आपणचि तें ।
हें कळे अनुभवमतें। सद्गुरु केलियां ।।२९।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आशंकानाम समास पहिला ।।१।।९. १

समास दुसरा : ब्रह्मनिरूपण

||श्रीराम ||

जें जें कांहीं साकार दिसे। तें तें कल्पांतीं नासे ।
स्वरूप तें असतचि असे। सर्वकाळ ।।१।।
जें सकळांमधें सार। मिथ्या नव्हे तें साचार ।
जें कां नित्य निरंतर। संचले असे ।।२।।
तें भगवंताचें निजरूप। त्यासि बोलिजे स्वरूप ।
याहि वेगळे अमूप। नामें तयाचीं ।।३।।
त्यास नामाचा संकेत। कळावया हा दृष्टांत ।
परी तें स्वरूप नामातीत। असतचि असे ।।४।।

दृश्यसबाह्य संचलें। परी तें विश्वास चोरले ।
जवळिच नाहीसें जालें। असतचि कैसें ।।५।।
ऐसा ऐकोनियां देव। उठे दृष्टीचा भाव ।
पाहों जातां दिसे सर्व। दृश्यचि आवघें ।।६।।
दृष्टीचा विषयो दृश्य। तोचि जालिया सादृश्य ।
तेणें दृष्टी पावे संतोष। परी तें देखणें नव्हे ।।७।।
दृष्टीस दिसे तें नासे। येतद्विषईं श्रुति असे ।
म्हणौन जें दृष्टीस दिसे। तें स्वरूप नव्हे ।।८।।
स्वरूप तें निराभास। आणी दृश्य भासलें साभास ।
भासास बोलिलें नास। वेदांतशास्त्रीं ।।९।।
आणी पाहातां दृश्यचि भासे। वस्तु दृश्यावेगळी असे ।
स्वान्य्भवें पाहातां दिसे। तें दृश्यासबाह्य ।।१०।।
जें निराभास निर्गुण। त्याची काये सांगावी खूण ।
परी तें स्वरूप जाण। सन्निधचि असें ।।११।।
जैसा आकाशीं भासला भास। आणी सकळांमध्यें आकाश ।
तैसा जाणिजे जगदीश। सबाह्य अभ्यांतरीं ।।१२।।
उदकामधें परी भिजेना। पृथ्वीमधें परी झिजेना ।
वन्हीमधें परी सिजेना। स्वरूप देवाचें ।।१३।।
तें रेंद्यामधें परी बुडेना। तें वायोमधें परी उडेना ।
सुवर्णीं असे परी घडेना। सुवर्णासारिखें ।।१४।।
ऐसें जें संचलें सर्वदा। परी ते आकळेना कदा ।
अभेदामाजीं वाढवी भेदा। ते हे अहंता ।।१५।।
तिच्या स्वरूपाची खूण। सांगों कांहीं वोळखण ।
अहंतेचें निरूपण। सावध ऐका ।।१६।।
जे स्वरूपाकडे पावे। अनुभवासवें झेंपावे ।
अनुभवाचे शब्द आघवे। बोलोन दावी ।।१७।।
म्हणे आतां मीच स्वरूप। तेंचि अहंतेचें रूप ।

निराकारीं आपे ंआप। वेगळी पडे ।।१८।।
स्वयें मीच आहे ब्रह्म। ऐसा अहंतेचा भ्रम ।
ऐसियें सूक्ष्मीं सूक्ष्म। पाहातां दिसे ।।१९।।
कल्पना आकळी हेत। वस्तु कल्पनातीत ।
म्हणौन नाकळे अंत। अनंताचा ।।२०।।
अन्वये आणि वीतरेक। हा शब्द कोणीयेक ।
निशब्दाच अंतरविवेक। शोधिला पाहिजे ।।२१।।
आधीं घेईजे वाच्यंश। मग वोळखिजे लक्ष्यांश ।
लक्ष्यांशीं पाहातां वाच्यांश। असेल कैंचा ।।२२।।
सर्वब्रह्म आणी विमळब्रह्म। हा वाच्यांशाचा अनुक्रम ।
शोधितां लक्ष्यांशाचें वर्म। वाच्यांश नसे ।।२३।।
सर्व विमळ दोनी पक्ष। वाच्यांशीं आटती प्रत्यक्ष ।
लक्ष्यांशी लावीता लक्ष। पक्षपात घडे ।।२४।।
हें लक्ष्यांशें अनुभवणें। येथें नाहीं वाच्यांश बोलणे ।
मुख्य अनुभवाचे खुणे। वाचारंभ कैंचा ।।२५।।
परा पश्यंती मधेमां वैखरी। जेथें वोसरती च्यारी ।
तेथें शब्द कळाकुंसरी। कोण काज ।।२६।।
शब्द बोलतां सवेंच नासे। तेथें शाश्वतता कोठें असे ।
प्रत्यक्षास प्रमाण नसे। बरें पाहा। २७।।
शब्द प्रत्यक्ष नासिवंत। म्हणोन घडे पक्षपात ।
सर्व विमळ ऐसा हेत। अनुभवीं नाहीं ।।२८।।
ऐक अनुभवाचें लक्षण। अनुभव म्हणिजे अनन्य जाण ।
ऐक अनन्याचें लक्षण। ऐसें असे ।।२९।।
अनन्य म्हणिजे अन्य नसे। आत्मनिवेदन जैसें ।
संगभंगें असतचि असे। आत्मा आत्मपणें ।।३०।।
आत्म्यास नाहीं आत्मपण। हेंचि निःसंगाचें लक्षण ।
हें वाच्यांशें बोलिले जाण। कळावया कारणें ।।३१।।

येरवीं लक्ष्यांश तो वाच्यांशें। सांगिजेल हें घडे कैसें ।
वाक्य विवरणें अपैसें। कळों लागे ।।३२।।
करावें तत्वविवरण। शोधावें ब्रह्म निर्गुण ।
पाहावें आपणास आपण। म्हणिजे कळे ।।३३।।
हें न बोलतांच विवरिजे। विवरोन विरोन राहिजे ।
मग अबोलणेंचि साजे। माहापुरुषीं ।।३४।।
शब्दचि निशब्द होती। श्रुति नेति नेति नेति म्हणती ।
हें तों आलें आत्मप्रचिती। प्रत्यक्ष आतां ।।३५।।
प्रचित आलियां अनुमान। हा तों प्रत्यक्ष दुराभिमान ।
तरी आतां मी अज्ञान। मज कांहींच न कळे ।।३६।।
मी लटिका माझें बोलणें लटिकें। मी लटिका माझें चालणें लटिकें ।
मी माझें अवघेंचि लटिकें। काल्पनिक ।।३७।।
मज मुळींच नाहीं ठाव। माझे बोलणें अवघेंचि वाव ।
हा प्रकृतीचा स्वभाव। प्रकृती लटिकी ।।३८।।
प्रकृती आणी पुरुष। यां दोहींस जेथें निरास ।
तें मीपण विशेष। हें केवि घडे ।।३९।।
जेथें सर्व हि अशेष जालें। तेथें विशेष कैंचे आलें ।
मी मौनी म्हणतां भंगलें। मौन्य जैसें ।।४०।।
आतां मौन्य न भंगावें। करून कांहींच न करावें ।
असोन निशेष नसावें। विवेकबळें ।।४१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
ब्रह्मनिरूपणनाम समास दुसरा ।।२।।९. २

समास तिसरा : निःसंदेह निरूपण

||श्रीराम ||

श्रोतीं केला अनुमान। ऐसें कैसें ब्रह्मज्ञान ।
कांहींच नाहीं असोन। हें केवि घडे ।।१।।

सकळ करून अकर्ता। सकळ भोगून अभोक्ता ।
सकळांमधें अलिप्तता। येईल कैसी ।।२।।
तथापि तुम्ही म्हणतां। योगी भोगून अभोक्ता ।
स्वर्गनरकहि आतां। येणेंचि न्यायें ।।३।।
जन्म मृत्यु भोगिलेच भोगी। परी तो भोगून अभोक्ता योगी ।
यातना हि तयालागीं। येणेंचि पाडें ।।४।।
कुटून नाहीं कुटिला। रडोन नाहीं रडला ।
कुंथोन नाहीं कुंथिला। योगेश्वर ।।५।।
जन्म नसोन घातला। पतित नसोन जाला ।
यातना नसोन पावला। नानापरी ।।६।।
ऐसा श्रोतयांचा अनुमान। श्रोतीं घेतलें आडरान ।
आतां याचें समाधान। केलें पाहिजे ।।७।।
वक्ता म्हणे सावध व्हावें। तुम्ही बोलतां बरवें ।
परी हें तुमच्याच अनुभवें। तुम्हास घडे ।।८।।
ज्याचा अनुभव जैसा। तो तो बोलतो तैसा ।
संपदेविण हो धिवसा। तो निरार्थक ।।९।।
नाहीं ज्ञानाची संपदा। अज्ञानदारिद्रें आपदा ।
भोगिल्याच भोगी सदा। शब्दज्ञानें ।।१०।।
योगी वोळखावा योगेश्वरें। ज्ञानी वोळखावा ज्ञानेश्वरें ।
माहाचतुर तो चतुरें। वोळखावा ।।११।।
अनुभवी अनुभवियास कळे। अलिप्त अलिप्तपणें निवळें ।
विदेहाचा देहभाव गळे। विदेही देखतां ।।१२।।
बद्धासारिखा सिद्ध। आणी सिद्धासारिखा बद्ध ।
येक भावील तो अबद्ध। म्हणावाच नलगे ।।१३।।
झडपला तो देहधारी। आणी देहधारक पंचाक्षरी ।
परंतु दोघां येकसरी। कैसी द्यावी ।।१४।।
तैसा अज्ञान पतित। आणी ज्ञानी जीवन्मुक्त ।

दोघे समान मानील तो युक्त। कैसा म्हणावा ।।१५।।
आतां असो हे दृष्टांत। प्रचित बोलों कांहीं हेत ।
येथें श्रोतीं सावचित्त। क्षणयेक व्हावें ।।१६।।
जो जो ज्ञानें गुप्त जाला। जो विवेकें विराला ।
जोअनन्यपणें उरला। नाहींच कांहीं ।।१७।।
तयास कैसें गवसावें। शोधूं जातां तोचि व्हावें ।
तोचि होतां म्हणावें। नलगे कांहीं ।।१८।।
देहीं पाहातां देसिना। तत्वें शोधितां भासेना ।
ब्रह्म आहे निवडेना। कांहीं केल्यां ।।१९।।
दिसतो तरी देहधारी। परी कांहींच नाहीं अंतरीं ।
तयास पाहातां वरिवरी। कळेल कैसा ।।२०।।
कळाया शोधावें अंतर। तंव तो नित्य निरंतर ।
जयास धुंडितां विकार। निर्विकार होती ।।२१।।
तो परमात्मा केवळ। तयास नाहीं मायामळ ।
अखंड हेतूचा विटाळ। जालाच नाहीं ।।२२।।
ऐसा जो योगीराज। तो आत्मा सहजीं सहज ।
पूर्णब्रह्म वेदबीज। देहाकारें कळेना ।।२३।।
देह भावितां देहचि दिसे। परी अंतर अनारिसें असे ।
तयास शोधितां नसे। जन्म मरण ।।२४।।
जयास जन्ममरण व्हावें। तें तो नव्हेचि स्वभावें ।
नाहींच तें आणावें। कोठून कैंचें ।।२५।।
निर्गुणास जन्म कल्पिला। अथवा निर्गुण उडविला ।
तरी उडाला आणी जन्मला। आपला आपण ।।२६।।
माध्यांनीं थुंकितां सूर्यावरी। तो थुंका पडेल आपणांच वरी ।
दुसऱ्यास चिंतितां अंतरीं। आपणास घडे ।।२७।।
समर्थ रायाचे महिमान। जाणतां होते समाधान ।
परंतु भुंकों लागलें स्वान। तरी तें स्वानचि आहे ।।२८।।

ज्ञानी तो सत्यस्वरूप। अज्ञान देखे मनुष्यरूप ।
भावासारिखा फळद्रूप। देव तैसा ।।२९।।
देव निराकार निर्गुण। लोक भाविती पाषाण ।
पाषाण फुटतो निर्गुण। फुटेल कैसा ।।३०।।
देव सदोदित संचला। लोकीं बहुविध केला ।
परंतु बहुविध जाला। हें तों घडेना ।।३१।।
तैसा साधु आत्मज्ञानी। बोधें पूर्ण समाधानी ।
विवेकें आत्मनिवेदनी। आत्मरूपी ।।३२।।
जळोन काष्ठाचा आकार। अग्नि दिसे काष्ठाकार ।
परी काष्ठ होईल हा विचार। बोलोंच नये ।।३३।।
कर्पूर असे तों जळतां दिसे। तैसा ज्ञानीदेह भासे ।
तयास जन्मवितां कैसें। कर्दळीउदरीं ।।३४।।
बीज भाजलें उगवेना। वस्त्र जळालें उकलेना ।
वोघ निवडितां निवडेना। गंगेमधें ।।३५।।
वोघ गंगेमागें दिसे। गंगा येकदेसी असे ।
साधु कांहींच न भासे। आणी आत्मा सर्वगत ।।३६।।
सुवर्ण नव्हे लोखंड। साधूस जन्म थोतांड ।
अज्ञान प्राणी जडमूढ। तयास हें उमजेचिना ।।३७।।
अंधास कांहींच न दिसे। तरी ते लोक आंधळे कैसे ।
सन्नपातें बरळतसे। सन्नपाती ।।३८।।
जो स्वप्नामधें भ्याला। तो स्वप्नभयें वोसणाला ।
तें भये जागत्याला। केवि लागे ।।३९।।
मुळी सर्पाकार देखिली। येक भ्याला येकें वोळखिली ।
दोघांची अवस्था लेखिली। सारिखीच कैसी ।।४०।।
हतीं धरितां हि डसेना। हें येकास भासेना ।
तरी ते त्याची कल्पना। तयासीच बाधी ।।४१।।
विंचु सर्प डसला। तेणें तोचि जाकळला ।

तयाचेनि लोक जाला। कासावीस कैसा ।।४२।।
आतां तुटला अनुमान। ज्ञानियास कळे ज्ञान ।
अज्ञानास जन्ममरण। चुकेचिना ।।४३।।
येका जाणण्यासाठीं। लोक पडिले अटाटीं ।
नेणपणें हिंपुटी होती। जन्ममृत्यें ।।४४।।
तेंचि कथानुसंधान। पुढें केलें परिछिन्न ।
सावधान सावधान। म्हणे वक्ता ।।४५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
निःसंदेहनिरूपणनाम समास तिसरा ।।३।।९. ३

समास चवथा : जाणपणनिरूपण

||श्रीराम ||

पृथ्वीमधें लोक सकळ। येक संपन्न येक दुर्बळ ।
येक निर्मळ येक वोंगळ। काय निमित्य ।।१।।
कित्येक राजे नांदती। कित्येक दरिद्र भोगिती ।
कितीयेकांची उत्तम स्थिती। कित्येक अधमोद्धम ।।२।।
ऐसें काय निमित्य जालें। हें मज पाहिजे निरोपिलें ।
याचे उत्तर ऐकिलें। पाहिजे श्रोतीं ।।३।।
हे सकळ गुणापासीं गती। सगुण भाग्यश्री भोगिती ।
अवगुणास दरिद्रप्राप्ती। येदर्थीं संदेह नाहीं ।।४।।
जो जो जेथें उपजला। तो ते वेवसाईं उमजला ।
तयास लोक म्हणती भला। कार्यकर्ता ।।५।।
जाणता तो कार्य करी। नेणतां कांहींच न करी ।
जाणता तो पोट भरी। नेणता भीक मागे ।।६।।
हें तों प्रकटचि असे। जनीं पाहातां प्रत्यक्ष दिसे ।
विद्येवीण करंटा वसे। विद्या तो भाग्यवंत ।।७।।
आपुली विद्या न सिकसी। तरी काये भीक मागसी ।

जेथें तेथें बुद्धी ऐसी। वडिलें सांगती ।।८।।
वडिल आहे करंटा। आणी समर्थ होये धाकुटा ।
कां जे विद्येनें मोटा। म्हणोनिया ।।९।।
विद्या नाही बुद्धी नाही। विवेक नाहीं साक्षेप नाहीं ।
कुशळता नाहीं व्याप नाहीं। म्हणौन प्राणी करंटा ।।१०।।
इतुकें हि जेथें वसे। तेथें वैभवास उणें नसे ।
वैभव सांडितां अपैसें। पाठीं लागे ।।११।।
वडिल समर्थ धाकुटा भिकारी। ऐका याची कैसी परी ।
वडिला ऐसा व्याप न करी। म्हणोनियां ।।१२।।
जैसी विद्या तैसी हांव। जैसा व्याप तैसें वैभव ।
तोलासारिखा हावभाव। लोक करिती ।।१३।।
विद्या नसे वैभव नसे। तेथें निर्मळ कैंचा असे ।
करंटेपणें वोखटा दिसे। वोंगळ आणी विकारी ।।१४।।
पशु पक्षी गुणवंत। त्यास कृपा करी समर्थ ।
गुण नस्तां जिणें वेर्थ। प्राणीमात्राचें ।।१५।।
गुण नाहीं गौरव नाहीं। सामर्थ्य नाहीं महत्व नाहीं ।
कुशळता नाहीं तर्क नाहीं। प्राणीमात्रासी ।।१६।।
याकारणें उत्तम गुण। तेंचि भाग्याचें लक्षण ।
लक्षणेवीण अवलक्षण। सहजचि जालें ।।१७।।
जनामधें तो जाणता। त्यास आहे मान्यता ।
कोणी येक विद्या असतां। महत्व पावे ।।१८।।
प्रपंच अथवा परमार्थ। जाणता तोचि समर्थ ।
नेणता जाणिजे वेर्थ। निःकारण ।।१९।।
नेणतां विंचु सर्प डसे। नेणतां जीवघात असे ।
नेणतां कार्य नासे। कोणी येक ।।२०।।
नेणतां प्राणी सिंतरे। नेणपणें तऱ्हे भरे ।
नेणपणे ठके विसरे। पदार्थ कांहीं ।।२१।।

नेणतां वैरी जिंकिती। नेणतां अपाईं पडती ।
नेण्तां संव्हारती घडती। जीवनास ।।२२।।
आपुले स्वहित न कळे जना। तेणें भोगिती यातना ।
ज्ञान नेणतां अज्ञाना। अधोगती ।।२३।।
मायाब्रह्म जीवशिव। सारासार भावाभाव ।
जाटिल्यासाठीं होतें वाव। ज्न्ममरण ।।२४।।
कोण कर्ता निश्चयेंसीं। बद्ध मोक्ष तो कोणासी ।
ऐसें जाणतां प्राणीयासी। सुटिकां घडे ।।२५।।
जाणिजे देव निर्गुण। जाणिजे मी तो कोण ।
जाणिजे अनन्यलक्षण। म्हणिजे मुक्त ।।२६।।
जितुकें जाणोन सांडिलें। तितुकें दृश्य वोलांडिलें ।
जाणत्यास जाणतां तुटलें। मूळ मीपणाचें ।।२७।।
न जाणतां कोटीवरी। साधनें केलीं परोपरीं ।
तरी मोक्षास अधिकारी। होणार नाहीं ।।२८।।
मायाब्रह्म वोळखावें। आपणास आपण जाणावें
इतुक्यासाठीं स्वभावें। चुके जन्म ।।२९।।
जाणतां समर्थाचें अंतर। प्रसंगें वर्ते तदनंतर ।
भाग्य वैभव अपार। तेणेचि पावे ।।३०।।
म्हणौन जाणणें नव्हे सामान्य। जाणतां होईजे सर्वमान्य ।
कांहींच नेणतां अमान्य। सर्वत्र करिती ।।३१।।
पदार्थ देखोन भूत भावी। नेणतें झडपोन प्राण ठेवी ।
मिथ्या आहे उठाठेवी। जाणते जाणती ।।३२।।
जाणत्यास कळे वर्म। नेण्त्याचें खोटें कर्म ।
सकळ कांहीं धर्माधर्म। जाणतां कळे ।।३३।।
नेणत्यास येमयातना। जाणत्यास कांहींच लागेना ।
सकळ जाणोन विवंचना। करी तो मुक्त ।।३४।।
नेणतां कांहीं राजकारण। अपमान करून घेती प्राण ।

नेणतां कठीण वर्तमान। समस्तांस होये ||३५||
म्हणोनियां नेणणें खोटें। नेणते प्राणी करंटे |
जाणतां विवरतां तुटे। जन्ममरण ||३६||
म्हणोन अलक्ष करूं नये। जाणणें ह्राचि उपाये |
जाणतां सापडे सोये। परलोकाची ||३७||
जाणणें सकळांस प्रमाण। मूर्खास वाटे अप्रमाण |
परंतु अलिप्तपणाची खूण। जाणतां कळे ||३८||
येक जाणणें करून परतें। कोण सोडी प्राणीयातें |
कोणी येक कार्य जें तें। जाटिल्याविण न कळे ||३९||
जाणणें म्हणिजे स्मरण। नेणणें म्हणिजे विस्मरण |
दोहींमधें कोण प्रमाण। शाहाणे जाणती ||४०||
जाणते लोक ते शाहाणे। नेणते वेडे दैन्यवाणे |
विज्ञान तेहि जाणपणें। कळो आलें ||४१||
जेथें जाणपण खुंटलें। तेथें बोलणें हि तुटलें |
हेतुरहित जालें। समाधान , , ४२||
श्रोतें म्हणती हें प्रमाण। जालें परम समाधान |
परी पिंडब्रह्मांड ऐक्यलक्षण। मज निरोपावें ||४३||
ब्रह्मांडीं तेंचि पिंडीं असे। बहुत बोलती ऐसें |
परंतु याचा प्रत्यय विलसे। ऐसें केलें पाहिजे ||४४||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
जाणपणनिरूपणनाम समास चौथा ||४||९. ४

समास पांचवा : अनुमाननिर्शन
||श्रीराम ||
पिंडासारिखी ब्रह्मांडरचना। नये आमुच्या अनुमाना |
प्रचित पाहातां नाना। मतें भांबावती ||१||
जें पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडीं। ऐसी बोलावयाचि प्रौढी |

हें वचन घडिनें घडी। तत्वज्ञ बोलती ।।२।।
पिंड ब्रह्मांड येक राहाटी। ऐसी लोकांची लोकधाटी ।
परी प्रत्ययाचे परीपाटीं। तगों न सके ।।३।।
स्थूळ सूक्ष्म कारण माहाकारण। हे च्यारी पिंडींचे देह जाण ।
विराट हिरण्य अव्याकृत मूळप्रकृती हे खूण। ब्रह्मांडींची ।।४।।
हे शास्त्राधाटी जाणावी। परी प्रचित कैसी आणावी ।
प्रचित पाहातां गथागोवी। होत आहे ।।५।।
पिंडीं आहे अंतःकरण। तरी ब्रह्मांडीं विष्णु जाण ।
पिंडीं बोलिजेतें मन। तरी ब्रह्मांडीं चंद्रमा ।।६।।
पिंडीं बुद्धी ऐसें बोलिजे। तरी ब्रह्मांडीं ब्रह्मा ऐसें जाणिजे ।
पिंडीं चित्त ब्रह्मांडीं वोळखिजे। नारायेणु ।।७।।
पिंडीं बोलिजे अहंकार। ब्रह्मांडीं रुद्र हा निर्धार ।
ऐसा बोलिला विचार। शास्त्रांतरीं ।।८।।
तरी कोण विष्णूचें अंतःकर्ण। चंद्राचें कैसें मन ।
ब्रह्मयाचे बुद्धीलक्षण। मज निरोपावें ।।९।।
नारायणाचें कैसें चित्त। रुद्रअहंकाराचा हेत ।
हा विचार पाहोन नेमस्त। मज निरोपावा ।।१०।।
प्रचितनिश्चयापुढें अनुमान। जैसें सिंहापुढें आलें स्वान ।
खर्‍यापुढें खोटें प्रमाण। होईल कैसें ।।११।।
परी यास पारखी पाहिजे। पारखीनें निश्चय लाहिजे ।
परिक्षा नस्तां राहिजे। अनुमानसंशईं ।।१२।।
विष्णु चंद्र आणी ब्रह्मा। नारायेण आणी रुद्रनामा ।
यां पाचांची अंतःकर्णपंचकें आम्हा। स्वामी निरोपावीं ।।१३।।
येथें प्रचित हें प्रमाण। नलगे शास्त्राचा अनुमान ।
अथवा शास्त्रीं तरी पाहोन। प्रत्ययो आणावा ।।१४।।
प्रचितीवीण जें बोलणें। तें अवघेंचि कंटाळवाणें ।
तोंड पसरून जैसें सुणें। रडोन गेलें ।।१५।।

तेथें काये हो ऐकावें। आणी काये शोधून पाहावें ।
जेथें प्रत्यायाच्या नावें। सुन्याकार ।।१६।।
आवघें आंधळेचि मिळाले। तेथें डोळसाचें काय चाले ।
अनुभवाचे नेत्र गेले। तेथें अंधकार ।।१७।।
नाही दुग्ध नाही पाणी। केली विष्ठेची सारणी ।
तेथें निवडावयाचे धनी। ते एक डोंबकावळे ।।१८।।
आपुले इछेनें बोलिलें। पिंडाऐसे ब्रह्मांड कल्पिले ।
परी तें प्रचितीस आलें। कोण्या प्रकारें ।।१९।।
म्हणोन हा अवघाच अनुमान। अवघें कल्पनेचें रान ।
भलीं न घ्यावें आडरान। तश्करीं घ्यावें ।।२०।।
कल्पून निर्मिले मंत्र। देव ते कल्पनामात्र ।
देव नाहीं स्वतंत्र। मंत्राधेन ।।२१।।
येथें न बोलतां जाणावें। बोलणें विवेका आणावें ।
आंधळें पाउलीं वोळखावें। विचक्षणें ।।२२।।
जयास जैसें भासलें। तेणें तैसें कवित्व केलें ।
परी हें पाहिजे निवडिलें। प्रचितीनें ।।२३।।
ब्रह्म्यानें सकळ निर्मिलें। ब्रह्म्यास कोणें निर्माण केलें ।
विष्णूनें विश्व पाळिलें। विष्णूस पाळिता कवणु ।।२४।।
रुद्र विश्वसंव्हारकर्ता। परी कोण रुद्रास संव्हारिता ।
कोण काळाचा नियंता। कळला पाहिजे ।।२५।।
याचा कळेना विचार। तों अवघा अंधकार ।
म्हणोनियां सारासार। विचार करणें ।।२६।।
ब्रह्मांड स्वभावेंचि जालें। परंतु हें पिंडाकार कल्पिलें ।
कल्पिलें परी प्रत्यया आलें। नाहीं कदा ।।२७।।
पाहातां ब्रह्मांडाची प्रचिती। कित्येक संशय उठती ।
हें कल्पनिक श्रोतीं। नेमस्त जाणावें ।।२८।।
पिंडासारिखी ब्रह्मांडरचना। कोण आणितो अनुमाना ।

ब्रह्मांडीं पदार्थ नाना। ते पिंडीं कैंचे ।।२९।।
औटकोटी भुतावळी। औटकोटी तीर्थावळी ।
औटकोटी मंत्रावळी। पिंडीं कोठें ।।३०।।
तेतीस कोटी सुरवर। अठ्यांसि सहस्त्र ऋषेश्वर ।
नवकोटी कात्यायेणीचा विचार। पिंडीं कोठें ।।३१।।
च्यामुंडा छप्पन्न कोटी। कित्येक जीव कोट्यानुकोटी ।
चौऱ्यासी लक्ष योनींची दाटी। पिंडीं कोठें ।।३२।।
ब्रह्मांडीं पदार्थ निर्माण जाले। पृथकाकारें वेगळाले ।
तेहि तितुके निरोपिले। पाहिजेत पिंडीं ।।३३।।
जितुक्या औषधी तितुकीं फळे। नाना प्रकारीं रसाळें ।
नाना बीजें धान्यें सकळें। पिंडीं निरोपावीं ।।३४।।
हें सांगतां पुरवेना। तरी उगेंचि बोलावेना ।
बोलिलें न येतां अनुमाना। लाजिरवाणें ।।३५।।
तरी हें निरोपिलें नवचे। फुकट बोलतां काय वेचे ।
याकारणें अनुमानाचें। कार्य नाहीं ।।३६।।
पांच भूतें ते ब्रह्मांडीं। आणि पांचचि वर्तती पिंडीं ।
याची पाहावी रोकडी। प्रचीत आतां ।।३७।।
पांचा भूतांचे ब्रह्मांड। आणी पंचभूतिक हें पिंड ।
यावेगळें तें उदंड। अनुमानज्ञान ।।३८।।
जितुकें अनुमानाचें बोलणें। तितुकें वमनप्राये त्यागणें ।
निश्चयात्मक तेंचि बोलणें। प्रत्ययाचें ।।३९।।
जेंचि पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडीं। प्रचित नाहीं कीं रोकडी ।
पंचभूतांची तांतडी। दोहीकडे ।।४०।।
म्हणोनि देहींचें थानमान। हा तों अवघाचि अनुमान ।
आतां येक समाधान। मुख्य तें कैसें ।।४१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
अनुमाननिर्शननाम समास पांचवा ।।५।।९. ५

समास सहावा : गुणरूपनिरूपण

||श्रीराम ||

आकाश जैसें निराकार। तैसा ब्रह्माचा विचार ।
तेथें वायोचा विकार। तैसी मूळमाया ||१||
हें दासबोधीं असे बोलिलें। ज्ञानदशकीं प्रांजळ केलें ।
मूळमायेंत दाखविलें। पंचभूतिक ||२||
तेथें जाणीव तो सत्वगुण। मध्य तो रजोगुण ।
नेणीव तमोगुण। जाणिजे श्रोतीं ||३||
म्हणाल तेथें कैंची जाणीव। तरी ऐका याचा अभिप्राव ।
पिंडीं माहाकारण देहीं सर्व। साक्षिणी अवस्था ||४||
तैसी मूळप्रकृती ब्रह्मांडींचें। देह माहाकारण साचें ।
म्हणोन तेथेंजाणीवेचें। अधिष्ठान आलें ||५||
असो मूळमायेभीतरीं। गुप्त त्रिगुण वास करी ।
पष्ट होती संधी चतुरीं। जाणावी गुणक्षोभिणी ||६||
जैस तृणाचा पोटराकळा। पुढें उकलोन होये मोकळा ।
तैसी मूळमाया अवलीळा। गुण प्रसवली ||७||
मूळमाया वायोस्वरूप। ऐक गुणक्षोभिणीचें रूप ।
गुणविकार होतांचि अल्प। गुणक्षोभिणी बोलिजे ||८||
पुढें जाणीव मध्यस्त नेणीव। मिश्रित चालिला स्वभाव ।
तेथें मातृकास ठाव। शब्द जाला ||९||
तो शब्दगुण आकाशींचा। ऐसा अभिप्राव येथीचा ।
शब्देंचि वेदशास्त्रांचा। आकार जाला ||१०||
पंचभूतें त्रिगुणाकार। अवघा वायोचा विकार ।
जाणीवनेणीवेचा विचार। वायोचि करितां ||११||
वायो नस्तां कैंची जाणीव। जाणीव नस्तां कैंची नेणीव ।
जाणीवनेणीवेस ठाव। वायोगुणें ||१२||

जेथें मुळीच नाही चळण। तेथें कैंचें जाणीवलक्षण ।
म्हणोनि वायोचा गुण। नेमस्त जाणावा ।।१३।।
येकापासून येक जालें। हें येक उगेंचि दिसोन आलें ।
स्वरूप मुळीच भासलें। त्रिगुणभूतांचें ।।१४।।
ऐसा हा मुळींचा कर्दमु। पुढें पष्टतेचा अनुक्रमु ।
सांगतां येकापासून येक उगमु। हें हि खरें ।।१५।।
वायोच कर्दम बोलिला। तयापासून अग्नि जाला ।
तोहि पाहातां देखिला। कर्दमुचि ।।१६।।
अग्निपासून जालें आप। तेंहि कर्दमस्वरूप ।
आपापासून पृथ्वीचें रूप। तेंहि कर्दमरूपी ।।१७।।
येथें आशंका उठिली। भूतांस जाणीव कोठें देखिली ।
तरी भूतांत जाणीव हे ऐकिली। नाहीं वार्ता ।।१८।।
जाणीव म्हणिजे जाणतें चळण। तेंचि वायोचें लक्षण ।
वायोआंगीं सकळ गुण। मागां निरोपिलें ।।१९।।
म्हणोन जाणीवनेणीवमिश्रीत। अवघें चालिलें पंचभूत ।
म्हणोनियां भूतांत। जाणीव असे ।।२०।।
कोठें दिसे कोठें न दिसे। परी तें भूतीं व्यापून असे ।
तिक्षण बुद्धी करितां भासे। स्थूळ सुक्ष्म ।।२१।।
पंचभूतें आकारलीं। भूतीं भूतें कालवलीं ।
तरी पाहातं भासलीं। येक स्थूळ येक सूक्ष्म ।।२२।।
निरोधवायो न भासे। तैसी जणीव न दिसे ।
न दिसे परी ते असे। भूतरूपें ।।२३।।
काष्टीं अग्नी दिसेना। निरोधवायो भासेना ।
जणीव तैसी लक्षेना। येकायेकीं ।।२४।।
भूतें वेगळालीं दिसती। पाहातां येकचि भासती ।
बहुत धूर्तपणें प्रचिती। वोळखावी ।।२५।।
ब्रह्मापासुन मूळमाया। मूळमायेपासून गुणमाया ।

गुणमायेपासून तया। गुणास जन्म ।।२६।।
गुणापासूनियां भूतें पावली। पष्ट दशेतें ।
ऐसीयांचीं रूपें समस्तें। निरोपिलीं ।।२७।।
आकाश गुणापासून जालें। हें कदापी नाही घडलें ।
शब्दगुणास कल्पिलें। आकाश वायां ।।२८।।
येक सांगतां येकचि भावी। उगीच करी गथागोवी ।
तया वेड्याची उगवी। कोणें करावी ।।२९।।
सिकविल्यां हि कळेना। उमजविल्यां हि उमजेना ।
दृष्टांतेंहि तर्केना। मंदरूप ।।३०।।
भूतांहून भूत थोर। हा हि दाविला विचार ।
परी भूतांवडिल स्वतंत्र। कोण आहे ।।३१।।
जेथें मूळमाया पंचभूतिक। तेथें काये राहिला विवेक ।
मूळमायेपरतें येक। निर्गुणब्रह्म ।।३२।।
ब्रह्मीं मूळमाया जाली। तिची लीळा परीक्षिली ।
तंव ने निखळ वोतली। भूतेंत्रिगुणांची ।।३३।।
भूतें विकारवंत चत्वार। आकाश पाहातां निर्विकार ।
आकाश भूत हा विचार। उपाधीकरितां ।।३४।।
पिंडीं व्यापक म्हणोन जीव। ब्रह्मांडीं व्यापक म्हणोन शिव ।
तैसाच हाहि अभिप्राव। आकाशाचा ।।३५।।
उपाधीमचें सापडलें। सूक्ष्म पाहातां भासलें ।
इतुक्यासाठीं आकाश जालें। भूतरूप ।।३६।।
आकाश अवकाश तो भकास। परब्रह्म तें निराभास ।
उपाधीं नस्ता जें आकाश। तेंचि ब्रह्म ।।३७।।
जाणीव नेणीव मध्यमान। हेंचि गुणाचें प्रमाण ।
येथें निरोपिलें त्रिगुण। रूपेंसहित ।।३८।।
प्रकृती पावली विस्तारातें। पुढे येकाचें येकचि होतें ।
विकारवंतचि तयातें। नेम कैंचा ।।३९।।

काळें पांढरें मेळवितां। पारवें होतें तत्वता ।
काळें पिवळें मेळवितां। हिरवें होये ।।४०।।
ऐसें रंग नानापरी। मेळवितां पालट धरी ।
तैसें दृश्य हें विकारी। विकारवंत ।।४१।।
येका जीवनें नाना रंग। उमटों लागती तरंग ।
पालटाचा लागवेग। किती म्हणोन पाहावा ।।४२।।
येका उदकाचे विकार। पाहातां दिसती अपार ।
पांचा भूतांचे विस्तार। चौऱ्यासी लक्ष योनी ।।४३।।
नाना देहाचें बीज उदक। उदकापसून सकळ लोक ।
किडा मुंगी स्वापदादिक। उदकेंचि होयें ।।४४।।
शुक्लीत शोणीत म्हणिजे नीर। त्या नीराचें हें शरीर ।
नखें दंत अस्तिमात्र। उदकाच्या होती ।।४५।।
मुळ्यांचे बारीक पागोरे। तेणें पंथें उदक भरे ।
त्या उदकेंचि विस्तारे। वृक्षमात्र ।।४६।।
अंबवृक्ष मोहरा आले। अवघे उदकाकरितां जाले ।
फळीं फुलीं लगडले। सावकास ।।४७।।
खोड फोडुन अंबे पाहातां। तेथें दिसेना सर्वथा ।
खांद्या फोडुन फळें पाहातां। वोलीं सालें ।।४८।।
मुळापासून सेवटवरी। फळ नाहीं तदनंतरीं ।
जळरूप फळ चतुरीं। विवेकें जाणावें ।।४९।।
तेंचि जळ सेंड्या चढे। तेव्हां वृक्षमात्र लगडे ।
येकाचें येकचि घडे। येणें प्रकारें ।।५०।।
पत्रें पुष्पें फळें भेद। किती करावा अनुवाद ।
सूक्ष्म दृष्टीनें विशद। होत आहे ।।५१।।
भूतांचे विकार सांगों किती। क्षणक्षणा पालटती ।
येकाचे येकचि होती ।।नाना वर्ण ।।५२।।
त्रिगुणभूतांची लटपट। पाहों जातां हे खटपट ।

बहुरूप बहु पालट। किती म्हणोन सांगावा ||५३||
ये प्रकृतीचा निरास। विवेकें वारावा सावकास |
मग परमात्मा परेश। अनन्यभावें भजावा ||५४||
इथि श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे गुणरूपनिरूपणनाम समास सहावा ||६||९. ६

समास सातवा : विकल्पनिरूपण

||श्रीराम ||

आधी स्थूळ आहे येक। तरी मग अंतःकरण पंचक |
जाणतेपणाचा विवेक। स्थूळाकरितां ||१||
तैसेंचि ब्रह्मांडेंवीण कांहीं। मूळमायेसि जाणीव नाहीं |
स्थूळाच्या आधारें सर्व हि। कार्य चाले ||२||
तें स्थूळचि नस्तां निर्माण। कोठें राहेल अंतःकर्ण |
ऐसा श्रोतीं केला प्रश्न। याचें उत्तर ऐका ||३||
कोसले अथवा कांटेघरें। नाना पृष्ठिभागीं चालती घरें |
जीव करिती लहानथोरें। शक्तीनुसार ||४||
शंख सिंपी घुला कवडें। आधीं त्यांचें घर घडे |
किंवा आधीं निर्माण किडे। हें विचारावें ||५||
आधी प्राणी ते होती। मग घरें निर्माण करिती |
हे तों प्रत्यक्ष प्रचिती। सांगणें नलगे ||६||
तैसें आधी सूक्ष्म जाण। मग स्थूळ होतें निर्माण |
येणें दृष्टांतें प्रश्न। फिटला श्रोतयांचा ||७||
तव श्रोता पुसे आणीक। जी आठवलें कांहीं येक |
जन्ममृत्युचा विवेक। मज निरोपावा ||८||
कोण जन्मास घालितें। आणी मागुता कोण जन्म घेतें |
हें प्रत्यया कैसें येतें। कोण्या प्रकारें ||९||
ब्रह्मा जन्मास घालितो। विष्णु प्रतिपाळ करितो |

रुद्र अवघें संव्हारितो। ऐसें बोलती ।।१०।।
तरीं हें प्रवृतीचें बोलणें। प्रत्ययास आणी उणें ।
प्रत्यय पाहातां श्लाघ्यवाणें। होणार नाहीं ।।११।।
ब्रह्म्यास कोणें जन्मास घातलें। विष्णूस कोणें प्रतिपाळिलें ।
रुद्रास कोणें संव्हारिलें। माहाप्रळईं ।।१२।।
म्हणौनि हा सृष्टीभाव। अवघा मायेचा स्वभाव ।
कर्ता म्हणों निर्गुण देव। तरी तो निर्विकारी ।।१३।।
म्हणावें माया जन्मास घाली। तरी हे आपणचि विस्तारली ।
आणी विचारितां थारली। हें हि घडेना ।।१४।।
आतां जन्मतो तो कोण। कैसी त्याची वोळखण ।
आणी संचिताचें लक्षण। तेंहि निरोपावें ।।१५।।
पुण्याचें कैसें रूप। आणी पापाचें कैसें स्वरूप ।
याहि शब्दाच आक्षेप। कोण कर्ता ।।१६।।
हें कांहींच न ये अनुमाना। म्हणती जन्म घेते वासना ।
परी ते पाहातां दिसेना। ना धरितां न ये ।।१७।।
वासना कामना आणी कल्पना। हेतु भावना मति नाना ।
ऐशा अनंत वृत्ती जाणा। अंतःकर्णपंचकाच्या ।।१८।।
असो हें अवघें जाणीव यंत्र। जाणीव म्हणिजे स्मरणमात्र ।
त्या स्मरणास जन्मसूत्र। कैसें लागे ।।१९।।
देहो निर्माण पांचा भूतांचा। वायो चाळक तयाचा ।
जाणणें हा मनाचा। मनोभाव ।।२०।।
ऐसें हें सहजचि घडलें। तत्वांचें गुंथाडें जालें ।
कोणास कोणे जन्मविलें। कोण्या प्रकारें ।।२१।।
तरी हें पाहातां दिसेना। म्हणोन जन्मचि असेना ।
उपजला प्राणी येना। मागुता जन्मा ।।२२।।
कोणासीच जन्म नाहीं। तरी संतसंगें केलें काई ।
ऐसा अभिप्राव सर्वहि। श्रोतयांचा। २३।।

पुर्वी स्मरण ना विस्मरण। मधेंचि हें जालें स्मरण ।
अंतर्यामीं अंतःकर्ण। जाणती कळा ।।२४।।
सावध आहे तों स्मरण। विकळ होतां विस्मरण ।
विस्मरण पडतां मरण। पावती प्राणी ।।२५।।
स्मरण विस्मरण राहिलें। मग देहास मरण आलें ।
पुधें जन्मास घातलें। कोणास कोणें ।।२६।।
म्हणोनी जन्मचि असेना। आणी यातना हि दिसेना ।
अवघी वेर्थचि कल्पना। बळावली ।।२७।।
म्हणौन जन्मचि नाहीं कोणासी। श्रोतयांची आशंका ऐसी ।
मरोन गेलें तें जन्मासी। मागुतें न ये ।।२८।।
वाळलें काष्ठ हिरवळेना। पडिलें फळ तें पुन्हां लागेना ।
तैसें पडिलें शरीर येना। जन्मास मागुतें ।।२९।।
मडकें अवचितें फुटलें। फुटलें तें फुटोनिच गेलें ।
तैसेंचि पुन्हां जन्मलें। नाहीं मनुष्य ।।३०।।
येथें अज्ञान आणी सज्ञान। सारिखेच जालें समान ।
ऐसा बळावला अनुमान। श्रोतयांसी ।।३१।।
वक्ता म्हणे हो ऐका। अवघें पाषांड करूं नका ।
अनुमान असेल तरी विवेका। अवलोकावें ।।३२।।
प्रेत्नेंवीण कार्य जालें। जेविल्यावीण पोट भरलें ।
ज्ञानेंवीण मुक्त जालें। हें तों घडेना ।।३३।।
स्वयें आपण जेविला। त्यास वाटे लोक धाला ।
परंतु हें समस्तांला। घडले पाहिजे ।।३४।।
पोहणें सिकला तो तरेल। पोहणें नेणें तो बुडेल ।
येथें हि अनुमान करील। ऐसा कवणु ।।३५।।
तैसें जयास ज्ञान जालें। ते ते तितुकेच तरले ।
ज्याचें बंधनचि तुटलें। तोचि मुक्त ।।३६।।
मोकळा म्हणे नाहीं बंधन। आणी प्रत्यक्ष बंदीं पडिले जन ।

त्यांचें कैसें समाधान। तें तुम्ही पाहा ।।३७।।
नेणे दुसऱ्याची तळमळ। तें मनुष्य परदुःखसीतळ ।
तैसाच हाहि केवळ। अनुभव जाणावा ।।३८।।
जयास आत्मज्ञान जालें। तत्वें तत्व विवंचिलें ।
खुणेसी पावतांच बाणलें। समाधान ।।३९।।
ज्ञानें चुके जन्ममरण। सगट बोलणें अप्रमाण ।
वेदशास्त्र आणी पुराण। मग कासयासी ।।४०।।
वेदशास्त्रविचारबोली। माहानुभावांची मंडळी ।
भूमंडळीं लोक सकळी। हें मानीतना ।।४१।।
अवघें होतां अप्रमाण। मग आपलेंच काय प्रमाण ।
म्हणोन जेथें आत्मज्ञान। तोचि मुक्त ।।४२।।
अवघे च मुक्त पाहातां नर। हाहि ज्ञाचा उद्गार ।
ज्ञानेंविण तो उद्धार। होओणार नाहीं ।।४३।।
आत्मज्ञान कळों आले। म्हणोन दृश्य मिथ्या जालें ।
परंतु वेढा लाविलें। सकळास येणें ।।४४।
आतां प्रश्न हा फिटला। ज्ञानी ज्ञानें मुक्त जाला ।
अज्ञान तो बांधला। आपले कल्पनेनें ।।४५।।
विज्ञानासारिखें अज्ञान। आणी मुक्तासारिखें बंधन ।
निश्चयासारिखा अनुमान। मानूंचि नये ।।४६।।
बंधन म्हणिजे कांहींच नाहीं। परी वेढा लाविलें सर्व हि ।
यास उपावचि नाहीं। कळल्यावांचुनी ।।४७।।
कांहींच नाहीं आणी बाधी। हेंचि नवल पाहा आधीं ।
मिथ्या जाणिजेना बद्धि। म्हणोन बद्ध ।।४८।।
भोळा भाव सिद्धी जाव। हा उधाराचा उपाव ।
रोकडा मोक्षाचा अभिप्राव। विवेकें जाणावा ।।४९।।
प्राणी व्हावया मोकळा। आधीं पाहिजे जाणीवकळा ।
सकळ जाणतां निराळा। सहजचि होये ।।५०।।

कांहींच नेणिजे तें अज्ञान। सकळ जाणिजे तें ज्ञान ।
जाणिव राहातां विज्ञान। स्वयेंचि आत्मा ।।५१।।
अमृत सेऊन अमर जाला। तो म्हणे मृत्यु कैसा येतो जनाला ।
तैसा विवेकी म्हणे बद्धाला। जन्म तो कैसा ।।५२।।
जाणता म्हणे जनातें। तुम्हांस भूत कैसे झडपितें ।
तुम्हास वीष कैसें चढतें। निर्विष म्हणे। ।।५३।।
आधीं बद्धासारिकें व्हावें। मग हें नलगेचि पुसावें ।
विवेक दूरी ठेऊन पाहावें। लक्षण बद्धाचें ।।५४।।
निजेल्यास चेईला तो। म्हणे हा कां रे वोसणातो ।
अनुभव पाहाणेंचि आहे तो। तरी मग निजोन पाहावा ।।५५।।
ज्ञात्याची उगवली वृत्ती। बद्धाऐसी न पडेल गुंती ।
भुकेल्याची अनुभवप्राप्ती। धाल्यास नाहीं ।।५६।।
इतुकेन आशंका तुटली। ज्ञानें मोक्षप्राप्ती जाली ।
विवेक पाहातां बाणली। अंतरस्थिती ।।५७।।
इथि श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे विकल्पनिरसननाम समास सातवा ।।७।।९. ७

समास आठवा : देहांतनिरूपण

||श्रीराम ||

ज्ञाता सुटला ज्ञानमतें। परंतु जन्म कैसा बद्धातें ।
बद्धाचें काये जन्मतें। अंतकाळीं ।।१।।
बद्ध प्राणी मरोन गेले। तेथें कांहींच नाहीं उरलें ।
जाणिवेचे विस्मरण जालें। मरणापूर्वी ।।२।।
ऐसी घेतली आशंका। याचें उत्तर ऐका ।
आतां दुश्चीत होऊं नका। म्हणे वक्ता ।।३।।
पंचप्राण स्थळें सोडिती। प्राणरूप वासनावृत्ती ।
वासनामिश्रीत प्राण जाती। देह सोडुनिया ।।४।।

वायोसरिसी वासना गेली। ते वायोरूपेंचि राहिली ।
पुन्हां जन्म घेऊन आली। हेतुपरत्वें ।।५।।
कित्येक प्राणी निःशेष मरती। पुन्हां मागुते जीव येती ।
ढकलून दिल्हें तेणें दुखवती। हस्तपादादिक ।।६।।
सर्पदृष्टी जालियां वरी। तीं दिवसां उठवी धन्वंतरी ।
तेव्हां ते माघारी। वासना येते कीं ।।७।।
कित्येक सेवें होऊन पडती। कित्येक तयांस उठविती ।
येमलोकींहून आणिती। माघारे प्राणी ।।८।।
कित्येक पुर्वी श्रापिले। ते शापें देह पावले ।
उश्रापकाळीं पुन्हां आले। पूर्वदेहीं ।।९।।
कित्येकीं बहु जन्म घेतले। कित्येक परकाया प्रवेशले ।
ऐसे आले आणी गेले। बहुत लोक ।।१०।।
फुंकल्यासरिसा वायो गेला। तेथें वायोसून निर्माण जाला ।
म्हणोन वायोरूप वासनेला। ज्नम आहे ।।११।।
मनाच्या वृत्ती नाना। त्यांत जन्म घेते वासना ।
वासना पाहातां दिसेना। परंतु आहे ।।१२।।
वासना जाणिजे जाणिवहेत। जाणीव मुळींचा मूळतंत ।
मूळमायेंत असे मिश्रित। कारणरूपें ।।१३।।
कारणरूप आहे ब्रह्मांडीं। कार्यरूपें वर्ते पिंडीं ।
अनुमानितां तांतडीं। अनुमानेना ।।१४।।
परंतु आहे सूक्ष्मरूप। जैसें वायोचे स्वरूप ।
सकळ देव वायोरूप। आणी भूतसृष्टि ।।१५।।
वायोमधें विकार नाना। वायो पाहातां तरी दिसेना ।
तैसी जाणीववासना। अति सूक्ष्म ।।१६।।
त्रिगुण आणी पंचभूतें। हे वायोमध्यें मिश्रिते ।
अनुमानेना म्हणोन त्यातें। मिथ्या म्हणों नये ।।१७।।
सहज वायो चाले। तरी सुगंध दुर्गंध कळों आले ।

उष्ण सीतळ तप्त निवाले। प्रत्यक्ष प्राणी ।।१८।।
वायोचेनि मेघ वोळती। वायोचेनि नक्षत्रें चालती ।
सकळ सृष्टीची वर्तती गती। सकळ तो वायो ।।१९।।
वायोरूपें देवतें भूतें। आंगीं भरती अकस्मातें ।
वीध केलियां प्रेतें। सावध होतीं ।।२०।।
वारें निराळें न बोले। देहामधें भरोन डोले ।
आळी घेऊन जन्मा आले। कित्येक प्राणी ।।२१।।
राहाणें ब्रह्मणसमंध जाती। राहाणें ठेवणीं सांपडती ।
नाना गुंतले उगवती। प्रत्यक्ष राहाणें ।।२२।।
ऐसा वायोचा विकार। येवंचे कळेना विस्तार ।
सकळ कांहीं चराचर। वायोमुळें ।।२३।।
वायो स्तब्धरूपें सृष्टीधर्ता। वायो चंचळरूपें सृष्टीकर्ता ।
न कळे तरी विचारीं प्रवर्ता। म्हणिजे कळे ।।२४।।
मुळापासून सेवटवरी। वायोचि सकळ कांहीं करी ।
वायोवेगळें कर्तुत्व चतुरीं मज निरोपावें ।।२५।।
जाणीवरूप मूळमाया। जाणीव जाते आपल्या ठाया ।
गुप्त प्रगट होऊनियां। विश्वीं वर्ते ।।२६।।
कोठें गुप्त कोठें प्रगटे। जैसें जीवन उफाळे आटे ।
पुढें मागुता वोघ लोटे। भूमंडळीं ।।२७।।
तैसाच वायोमधें जाणीवप्रकार। उमटे आटे निरंतर ।
कोठें विकारें कोठें समीर। उगाच वाजे ।।२८।।
वारीं आंगावरून जाती। तेणें हातपाये वाळती ।
वारां वाजतां करपती। आलीं पिकें ।।२९।।
नाना रोगांचीं नाना वारीं। पीडा करिती पृथ्वीवरी ।
वीज कडाडी अंबरीं। वायोमुळें ।।३०।।
वायोकरितां रागोद्धार। कळे वोळखीचा निर्धार ।
दीप लागे मेघ पडे हा चमत्कार। रागोद्धारीं ।।३१।।

वायो फुंकितां भुली पडती। वायो फुंकितां खांडकें करपती ।
वायोकरितां चालती। नाना मंत्र ।।३२।।
मंत्रें देव प्रगटती। मंत्रें भूतें अखरकिती ।
बाजीगरी वोडंबरी करिती। मंत्रसामर्थ्यें ।।३३।।
राक्षसांची मावरचना। ते हे देवांदिकां कळेना ।
विचित्र सामर्थ्यें नाना। स्तंबनमोहनादिकें ।।३४।।
धडचि पिसें करावें। पिसेंच उमजवावें ।
नाना विकार सांगावे। किती म्हणोनी ।।३५।।
मंत्रीं संग्राम देवाचा। मंत्रीं साभिमान ऋषीचा ।
महिमा मंत्रसामर्थ्याचा। कोण जाणे ।।३६।।
मंत्रीं पक्षी आटोपिती। मूशकें स्वापदें बांधती ।
मंत्रीं माहसर्प खिळिती। आणी धनलाभ ।।३७।।
आतां असो हा प्रश्न जाला। बद्धाचा जन्म प्रत्यया आला ।
मागील प्रश्न फिटला। श्रोतयाचा ।।३८।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
देहांतनिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।९. ८

समास नववा : संदेहवारण
||श्रीराम ||
ब्रह्म वारितां वारेना। ब्रह्म सारितां सारेना ।
ब्रह्म कांहीं वोसरेना। येकीकडे ।।१।।
ब्रह्म भेदितां भेदेना। ब्रह्म छेदितां छेदेना ।
ब्रह्म परतें होयेना। केलें तरी ।।२।।
ब्रह्म खंडेना अखंड। ब्रह्मीं नाहीं दुसरें बंड ।
तरी कैसें हें ब्रह्मांड। सिरकलें मधें ।।३।।
पर्वत पाषाण सिळा सिखरें। नाना स्थळें स्थळांतरें ।
भूगोळरचना कोण्या प्रकारें। जालीं परब्रह्मीं ।।४।।

भूगोळ आहे ब्रह्मामधें। ब्रह्म आहे भूगोळामधें ।
पाहातं येक येकामधें। प्रत्यक्ष दिसे ।।५।।
ब्रह्मीं भूगोळें पैस केला। आणी भूगोळहि ब्रह्में भेदिला ।
विचार पाहातां प्रत्यय आला। प्रत्यक्ष आतां ।।६।।
ब्रह्में ब्रह्मांड भेदिलें। हें तों पाहतां नीटचि जालें ।
परी ब्रह्मास ब्रह्मांडें भेदिलें। हें विपरीत दिसे ।।७।।
भेदिलें नाहीं म्हणावें। तरी ब्रह्मीं ब्रह्मांड स्वभावें ।
हें सकळांस अनुभवें। दिसत आहे ।।८।।
तरी हें आतां कैसें जालें। विचारून पाहिजे बोलिलें ।
ऐसें श्रोतीं आक्षेपिलें। आक्षेपवचन ।।९।।
आतां याचें प्रत्युत्तर। सावध ऐका निरोत्तर ।
येथें पडिले किं विचार। संदेहाचे ।।१०।।
ब्रह्मांड नाहीं म्हणो तरी दिसे। आणी दिसे म्हणो तरी नासे ।
आतां हें समजती कैसें। श्रोतेजन ।।११।।
तंव श्रोते जाले उद्दित। आहों म्हणती सावचित्त ।
प्रसंगें बोलों उचित। प्रत्योत्तर ।।१२।।
आकाशीं दीपास लाविलें। दीपें आकाश परतें केलें ।
हें तों घडेना पाहिलें। पाहिजे श्रोतीं ।।१३।।
आप तेज अथवा पवन। सारूं न सकती गगन ।
गगन पाहातां सघन। चळेल कैसें ।।१४।।
अथवा कठीण जाली मेदनी। तरी गगनें केली चाळणी ।
पृथ्वीचें सर्वांग भेदूनी राहिलें गगन ।।१५।।
याची प्रचित ऐसी असे। जें जडत्वा आलें तितुकें नासे ।
आकाश जैसें तैसें असे। चळणार नाहीं ।।१६।।
वेगळेपण पाहावें। तयास आकाश म्हणावें ।
अभिन्न होतां स्वभावें। आकाश ब्रह्म ।।१७।।
तस्मात आकाश चळेना। भेद गगनाचा कळेना ।

भासलें ब्रह्म तयास जाणा। आकाश म्हणावें ।।१८।।
निर्गुण ब्रह्मसें भासलें। कल्पूं जातां अनुमानलें ।
म्हणोन आकाश बोलिलें। कल्पनेसाठीं ।।१९।।
कल्पनेसि भासे भास। तितुकें जाणावें आकाश ।
परब्रह्म निराभास। निर्विकल्प ।।२०।।
पंचभूतांमधें वास। म्हणौन बोलिजे आकाश ।
भूतांतरीं जो ब्रह्मांश। तेंचि गगन ।।२१।।
प्रत्यक्ष होतें जातें। अचळ कैसें म्हणावें त्यातें ।
म्हणओनियां गगनातें। भेदिलें नाहीं ।।२२।।
पृथ्वी विरोन उरे जीवन। जीवन नस्तां उरे अग्न ।
अग्न विझतां उरे पवन। तोहि नसे ।।२३।।
मिथ्या आलें आणी गेलें। तेणें खरें तें भंगलें ।
ऐसें हें प्रचितीस आलें। कोणेंपरी ।।२४।।
भ्रमें प्रत्यक्ष दिसतें। विचार पाहतां काय तेथें ।
भ्रममूळ या जगाअतें। खरें कैसें म्हणावें ।।२५।।
भ्रम शोधितां कांहींच नाहीं। तेथें भेदिलें कोणें काई ।
भ्रमें भेदिलें म्हणतां ठाईं। भ्रमचि मिथ्या ।।२६।।
भ्रमाचें रूप मिथ्या जालें। मग सुखें म्हणावें भेदिलें ।
मूळीं लटिकें त्यानें केलें। तेंहि तैसें ।।२७।।
लटिक्यानें उदंड केलें। तरी आमुचें काय गेलें ।
केलें म्हणतांच नाथिलें। शाहाणे जाणती ।।२८।।
सागरामधें खसखस। तैसें परब्रह्मीं दृश्य ।
मतिसारिखा मतिप्रकाश। अंतरीं वाढे ।।२९।।
मती करितां विशाळ। कवळो लागे अंतराळ ।
पाहातां भासे ब्रह्मगोळ। कवीठ जैसें ।।३०।।
वृत्ति त्याहून विशाळ। करितां ब्रह्मांड बद्रिफळ ।
ब्रह्माकार होतां केवळ। कांहींच नाहीं ।।३१।।

आपण विवेकें विशाळला। मर्यादेवेगळा जाला ।
मग ब्रह्मगोळ देखिला। वटबीजन्यायें ।।३२।।
होतां त्याहून विस्तीर्ण। वटबीज कोटिप्रमाण ।
आपाण होतां परिपूर्ण। कांहींच नाहीं ।।३३।।
आपण भ्रमें लाहानाळला। केवळ देहधारी जाला ।
तरी मग ब्रह्मांड त्याला। कवळेल कैसें ।।३४।।
वृत्ती ऐसी वाढवावी। पसरून नाहींच करावी ।
पूर्णब्रह्मास पुरववी। चहूंकडे ।।३५।।
जंव येक सुवर्ण आणितां। तेणें ब्रह्मांड मढवितां ।
कैसे होईल तें तत्वतां। बरें पाहा ।।३६।।
वस्तु वृत्तिस कवळे। तेणें वृत्ति फाटोन वितुळे ।
निर्गुण आत्माच निवळे। जैसा तैसा ।।३७।।
येथें फिटली आशंका। श्रोते हो संदेह धरूं नका ।
अनुमान असेल तरी विवेका। अवलोकावें ।।३८।।
विवेकें तुटें अनुमान। विवेकें होये समाधान ।
विवेकें आत्मनिवेदन। मोक्ष लाभे ।।३९।।
केली मोक्षाची उपेक्षा। विवेकें सारिलें पूर्वपक्षा ।
सिद्धांत आत्मा प्रत्यक्षा। प्रमाण न लगे ।।४०।।
हे प्रचितीचीं उत्तरें। कळती सारासारविचारें ।
मननध्यासें साक्षात्कारें। पावन होईजे ।।४१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
संदेहवारणनाम समास नववा ।।९।।९. ९

समास दहावा : स्थितिनिरूपण

||श्रीराम ||

देउळामधें जगन्नायेक। आणी देवळावरी बैसला काक ।
परी तो देवाहुन अधिक। म्हणों नये कीं ।।१।।

सभा बैसली राजद्वारीं। आणी मर्कट गेलें स्तंभावरी ।
परी तें सभेहून श्रेष्ठ चतुरीं। कैसे मानावें ।।२।।
ब्रह्मण स्नान करून गेले। आणी बक तैसेचि बैसले ।
परी ते ब्रह्मणपरीस भले। कैसे मानावे ।।३।।
ब्रह्मणामधें कोणी नेमस्त। कोणी जाले अव्यावेस्त ।
आणी स्वान सदा ध्यानस्त। परी तें उत्तम नव्हे ।।४।।
ब्राह्मण लक्षमुद्रा नेणें। मार्जर लक्षविषईं शाहाणें ।
परी ब्रह्मणापरीस विशेष कोणें। म्हणावें तयासी ।।५।।
ब्रह्मण पाहे भेदाभेद। मक्षिका सर्वांस अभेद ।
परी तीस जाला ज्ञानबोध। हें तों न घडे कीं ।।६।।
उंच वस्त्रें नीच ल्याला। आणी समर्थ उघडाच बैसला ।
परी तो आहे परिक्षिला। परीक्षवंतीं ।।७।।
बाह्याकार केला अधिक। परी तो अवघा लोकिक ।
येथें पाहिजे मुख्य येक। अंतरनिष्ठा ।।८।।
लोकिक बरा संपादिला। परी अंतरीं सावध नाहीं जाला ।
मुख्य देवास चुकला। तो आत्मघातकी ।।९।।
देवास भजतां देवलोक। पित्रांस भजतां पित्रलोक ।
भूतांस भजतां भूतलोक। पाविजेतो ।।१०।।
जेणें जयास भजावें। तेणें त्या लोकासी जावें ।
निर्गुणीं भजतां व्हावें। निर्गुणचि स्वयें ।।११।।
निर्गुणाचें कैसें भजन। निर्गुणीं असावें अनन्य ।
अनन्य होतां होईजे धन्य। निश्चयेंसीं ।।१२।।
सकळ केलियाचें सार्थक। देव वोळखावा येक ।
आपण कोण हा विवेक। पाहिला पाहिजे ।।१३।।
देव पाहातां निराकार। आपला तो माईक विचार ।
सोहं आत्मा हा निर्धार। बाणोन गेला ।।१४।।
आतां अनुमान तो काई। वस्तु आहे वस्तुचा ठाईं ।

देहभाव कांहींच नाहीं। धांडोळितां ।।१५।।
सिद्धास आणी साधन। हा तों अवघाच अनुमान ।
मुक्तास आणी बंधन। आडळेना ।।१६।।
साधनें जें कांहीं साधावें। तें तों आपणचि स्वभावें ।
आतां साधकाच्या नावें। सुन्याकार ।।१७।।
कुल्लाळ पावला राजपदवी। आतां रासभें कासया राखावी ।
कुल्लाळपणाची उठाठेवी। कासया पाहिजे ।।१८।।
तैसा अवघा वृत्तीभाव। नाना साधनांचा उपाव ।
साध्य जालियां कैंचा ठाव। साधनांसी ।।१९।।
साधनें काये साधावें। नेमें काये फळ घ्यावें ।
आपण वस्तु भरंगळावें। कासयासी ।।२०।।
देह तरी पांचा भूतांचा। जीव तरी अंश ब्रह्मींचा ।
परमात्मा तरी अनन्याचा। ठाव पाहा ।।२१।।
उगेंचि पाहातां मीपण दिसे। शोध घेतां कांहींच नसे ।
तत्वें तत्व निरसे। पुढें निखळ आत्मा ।।२२।।
आत्मा आहे आत्मपणें। जीव आहे जीवपणें ।
माया आहे मायापणें। विस्तारली ।।२३।।
ऐसें अवघेंचि आहे। आणी आपण हि कोणीयेक आहे ।
हें सकळ शोधून पाहे। तोचि ज्ञानी ।।२४।।
शोधूं जाणें सकळांसी। परी पाहों नेणे आपणासी ।
ऐक ज्ञानी येकदेसी। वृत्तिरूपें ।।२५।।
तें वृत्तिरूप जरी पाहिलें। तरी मग कांहींच नाहीं राहिलें ।
प्रकृतिनिरासें अवघेंचि गेलें। विकारवंत ।।२६।।
उरलें तें निखळ निर्गुण। विवंचितां तेंचि आपण ।
ऐसी हे परमार्थाची खूण। अगाध आहे ।।२७।।
फळ येक आपण येक। ऐसा नाहीं हा विवेक ।
फ्ळाचें फळ कोणीयेक। स्वयेंचि होईजे ।।२८।।

रंक होता राजा जाला। वरें पाहातां प्रत्यय आला ।
रंकपणाचा गल्बला। रंकीं करावा ।।२९।।
वेद शास्त्रें पुराणें। नाना साधनें निरूपणें ।
सिद्ध साधु ज्याकारणें। नाना सायास करिती ।।३०।।
तें ब्रह्मरूप आपणचि आंगें। सारासारविचारप्रसंगें ।
करणें न करणें वाउगें। कांहींच नाहीं ।।३१।।
रंक राजआज्ञासि भ्यालें। तेंचि पुढें राजा जालें ।
मग तें भयेचि उडालें। रंकपणासरिसें ।।३२।।
वेदें वेदाज्ञेनें चालावें सच्छास्त्रें शास्त्र अभ्यासावें ।
तीर्थें तीर्थास जावें। कोण्या प्रकारें ।।३३।।
अमृतें सेवावें अमृत। अनंतें पाहावा अनंत ।
भगवंतें लक्षावा भगवंत। कोणा प्रकारें ।।३४।।
संत असंत त्यागावे। निर्गुणें निर्गुणासी भंगावें ।
स्वरूपें स्वरूपीं रंगावें। कोण्या प्रकारें ।।३५।।
अंजनें ल्यावें अंजन। धनें साधावें धन ।
निरंजनें निरंजन। कैसें अनुभवावें ।।३६।।
साध्य करावें साधनासी। ध्येयें धरावें ध्यानासी ।
उन्मनें आवरावें मनासी। कोण्या प्रकारें ।।३७।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
स्थितिनिरूपणनाम समास दहावा ।।१०।।९. १०
।।दशक नववा समाप्त ।।

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १० ||

||दशक दहावा : जगज्ज्योतीनाम ||१०||

समास पहिला : अंतःकरणैकनिरुपण

||श्रीराम ||

सकळांचे अंतःकरण येक। किंवा येक नव्हे अनेक ।
ऐसें हे निश्चयात्मक। मज निरोपावें ||१||
ऐसें श्रोतयानें पुसिलें। अंतःकरण येक किं वेगळालें ।
याचे उत्तर ऐकिलें पाहिजे श्रोतीं ||२||
समस्तांचे अंतःकर्ण येक निश्चयो जाणावा नेमक ।
हा प्रत्ययाचा विवेक। तुज निरोपिला ||३||
श्रोता म्हणे वक्तयासी। अंतःकरण येक समस्तांसी ।
तरी मिळेना येकायेकासी। काये निमित्य ||४||
येक जेवितां अवघे धाले। येक निवतां अवघे निवाले ।
येक मरतां अवघे मेले। पाहिजेत कीं ||५||
येक सुखी येक दुःखी। ऐसें वर्ततें लोकिकीं ।
येका अंतःकरणाची वोळखी। कैसी जाणावी ||६||
जनीं वेगळाली भावना। कोणास कोणीच मिळेना ।
म्हणौन हें अनुमाना। येत नाही ||७||
अंतःकरण येक असतें। तरी येकाचें येकास कळों येतें ।
कांहीं चोरितांच न येतें। गौप्य गुह्य ||८||
याकरणें अनुमानेना। अंतःकरण येक हें घडेना ।
विरोध लागला जना। काये निमित्य ||९||
सर्प डसाया येतो। प्राणी भेऊन पळतो ।
येक अंतःकरण तेरी तो। विरोध नसावा ||१०||
ऐसी श्रोतयांची आशंका। वक्ता म्हणे चळों नका ।
सावध होऊन ऐका। निरूपण ||११||
अंतःकर्ण म्हणिजे जाणीव। जाणिव जाणता स्वभाव ।
देहरक्षणाचा उपाव। जाणती कळा ||१२||
सर्प जाणोन डंखूं आला। प्राणी जाणोन पळाला ।
दोहींकडे जाणीवेला। बरें पाहा ||१३||

दोहींकडे जाणीवेसी पाहिलें। तरी अंतःकर्ण येकचि जालें ।
विचारितां प्रत्यया आलें। जाणीवरूपें ||१४||
जाणीवरूपें अंतःकर्ण। सकळांचे येक हें प्रमाण ।
जीवमात्रास जाणपण। येकचि असे ||१५||
येके दृष्टीचें देखणें। येके जिव्हेचें चाखणें ।
ऐकणें स्पर्शणें वास घेणें। सर्वत्रास येक ||१६||
पशु पक्षी किडा मुंगी। जीवमात्र निर्माण जगीं ।
जाणीवकळा सर्वांलागीं। येकचि आहे ||१७||
सर्वांस जळ तें सीतळ। सर्वांस अग्नि तेजाळ ।
सर्वांस अंतःकर्ण केवळ। जाणीव कळा ||१८||
आवडे नावडे ऐसें जालें। तरी हें देहस्वभावावरी गेलें ।
परंतु हें कळों आलें। अंतःकर्णयोगें ||१९||
सर्वांचे अंतःकर्ण येक। ऐसा निश्चयो निश्चयात्मक ।
जाणती याअचें कौतुक। चहुंकडे ||२०||
इतुकेन फिटली आशंका। आतां अनुमान करूं नका ।
जाणणें तितुकें येका। अंतःकर्णाचें ||२१||
जाणोन जीव चारा घेती। जाणोन भिती लपती ।
जाणोनियां पळोन जाती। प्राणीमात्र ||२२||
किडामुंगीपासून ब्रह्मादिक। समस्तां अंतःकर्ण येक ।
ये गोष्टीचें कौतुक। प्रत्यें जाणावें ||२३||
थोर लहान तरी अग्नी। थोडें बहु तरी पाणी ।
न्यून पूर्ण तरी प्राणी। अंतःकर्णे जाणती ||२४||
कोठें उणें कोठें अधीक। परंतु जिनसमासला येक ।
जंगम प्राणी कोणीयेक। जाटिल्याविण नाहीं ||२५||
जाणीव म्हणिजे अंतःकर्ण। अंतःकर्ण विष्णूचा अंश जाण ।
विष्णु करितो पाळण। येणें प्रकारें ||२६||
नेणतां प्राणी संव्हारितो। नेणीव तमोगुण बोलिजेतो ।

तमोगुणें रुद्र संव्हारितो। येणें प्रकारें ।।२७।।
कांही जाणीव कांही नेणीव। हा रजोगुणाचा स्वभाव ।
जाणतां नेणतां जीव। जन्मास येती ।।२८।।
जाणीवेनें होतें सुख। नेणीवेनें होतें दुःख ।
सुखदुःख अवश्यक। उत्पत्तिगुणें ।।२९।।
जाणण्यानेणण्याची बुद्धि। तोंचि देहीं जाणावा विधी ।
स्थोओळ देहीं ब्रह्मा त्रिशुद्धि। उत्पत्तिकर्ता ।।३०।।
ऐसा उत्पत्ति स्थिति संहार। प्रसंगें बोलिला विचार ।
परंतु याचा निर्धार। प्रत्यें पाहावा ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
अंतःकर्णयेकनाम समास पहिला ।।१।।१०. १

समास दुसरा : देहआशंकानिरूपण

।।श्रीराम ।।

स्वामीनें विचार दखविला। येथें विष्णूचा अभाव दिसोन आला ।
ब्रह्मा विष्णु महेशाला। ठरी नाहीं ।।१।।
उत्पत्ति स्थिति संव्हार। ब्रह्मा विष्णु महेश्वर ।
याचा पाहातां विचार। प्रत्ययो नाहीं ।।२।।
ब्रह्मा उत्पत्तिकर्ता चौंमुखांचा। येथें प्रत्ययो नाहीं त्याचा ।
पाळणकर्ता विष्णु चौभुजांचा। तो हि ऐकोन जाणों ।।३।।
महेश संव्हार करितो। हाहि प्रत्यय कैसा येतो ।
लिंगमहिमा पुराणीं तो। विपरीत बोलिला ।।४।।
मूळमायेस कोणें केलें। हें तों पाहिजे कळलें ।
तिहीं देवांचें रूप जालें। ऐलिकडे ।।५।।
मूळमाया लोकजननी। तयेपासून गुणक्षोभिणी ।
गुणक्षोभिणीपासून त्रिगुणी। जन्म देवा ।।६।।
ऐसें बोलती शास्त्रकारक। आणि प्रवृत्तीचेहि लोक ।

प्रत्ययें पुसतां कित्येक। अकांत करिती ।।७।।
म्हणोन त्यास पुसावेना। त्यांचेन प्रत्ययो आणवेना ।
प्रत्ययेंविण प्रेत्न नाना। ठकाठकी ।।८।।
प्रचितवीण वैद्य म्हणवी। ठगीच करी ठठाठेवी ।
तया मुर्खाला गोवी। प्राणीमात्र ।।९।।
तैसाच हाहि विचार। प्रत्यये करावा निर्धार ।
प्रत्ययें नस्तां अंधकार। गुरुशिष्यांसी ।।१०।।
बरें लोकास काये म्हणावें। लोक म्हणती तेंचि बरवें ।
परंतु स्वामीनें सांगावें। विशद करुनी ।।११।।
म्हणों देवीं माया केली। तरी देवांचीं रूपें मायेंत आलीं ।
जरी म्हणों मायेनें माया केली। तरी दुसरी नाहीं ।।१२।।
जरी म्हणो भूतीं केली। तरी ते भूतांचीच वळली ।
म्हणावें जरी परब्रह्में केली। तरी ब्रह्मीं कर्तुत्व नाहीं ।।१३।।
आणी माया खरी असावी। तरी ब्रह्मीं कर्तुत्वाची गोवी ।
माया मिथ्या ऐसी जाणावी। तरी कर्तुत्व कैंचें ।।१४।।
आतां हें अवघेंचि उगवें। आणी मनास प्रत्यये फावे ।
ऐसें केलें पाहिजें देवें। कृपाळूपणें ।।१५।।
वेद मातृकावीण नाहीं। मातृका देहावीण नाहीं ।
देह निर्माण होत नाहीं। देहावेगळा ।।१६।।
तया देहामधें नरदेहो। त्या नरदेहांत ब्राह्मणदेहो ।
तया ब्राह्मणदेहास पाहो। अधिकार वेदीं ।।१७।।
असो वेद कोठून जाले। देह कासयाचे केले ।
दैव कैसे प्रगटले। कोण्या प्रकरें ।।१८।।
ऐसा बळावया अनुमान। केलें पाहिजे समाधान ।
वक्ता म्हणे सावधान। होईं आता। १९।।
प्रत्यये पाहातां सांकडी। अवघी होते विघडाविघडी ।
अनुमानितां घडीनें घडी। काळ जातो ।।२०।।

लोकधाटी शास्त्रनिर्णये। येथें बहुधा निश्चये ।
म्हणोनियां येक प्रत्यये। येणार नाहीं ।।२१।।
आतां शास्त्राची भीड धरावी। तरी सुटेना हे गथागोवी ।
गथागोवी हे उगवावी। तरी शास्त्रभेद दिसे ।।२२।।
शास्त्र रक्षून प्रत्यये आणिला। पूर्वपक्ष त्यागून सिद्धांत पाहिला ।
शहाणा मुर्ख समजाविला। येका वचनें ।।२३।।
शास्त्रींच पूर्वपक्ष बोलिला। पूर्वपक्ष म्हणावें लटक्याला ।
विचार पाहातां आम्हांला। शब्द नाहीं ।।२४।।
तथापि बोलों कांहींयेक। शास्त्र रक्षून कौतुक ।
श्रोतीं सादर विवेक। केला पाहिजे ।।२५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
देहआशंकानाम समास दुसरा ।।२।।१०. २

समास तिसरा : देहआशंकाशोधन

||श्रीराम ||

उपाधिविण जें आकाश। तेंचि ब्रह्म निराभास ।
तें निराभासीं मूळमायेस। जन्म जाला ।।१।।
तें मूळमायेचे लक्षण। वायोस्वरूपचि जाण ।
पंचभूतें आणी त्रिगुण। वायोआंगीं ।।२।।
आकाशापासून वायो जाला। तो वायोदेव बोलिला ।
वायोपासून अग्नि जाला। तो अग्निदेव ।।३।।
अग्निपासून जालें आप। तें नारायणाचें स्वरूप ।
आपापासून पृथ्वीचें रूप। तें बीजाकारें ।।४।।
ते पृथ्वीचे पोटीं पाषाण। बहु देवांचें लक्षण ।
नाना प्रचित प्रमाण। पाषाणदेवीं ।।५।।
नाना वृक्ष मृत्तिका। प्रचित रोकडी विश्वलोकां ।
समस्त देवांचा थारा येका। वायोमध्यें ।।६।।

देव यक्षिणी कात्यायेणी। चामुंडा जखिणी मानविणी ।
नाना शक्ति नाना स्थानीं। देशपरत्वें ।।७।।
पुरुषनामें कित्येक। देव असती अनेक ।
भूतें देवतें नपुषक। नामें बोलिजेती ।।८।।
देव देवतांदेवतेंभूतें। पृथ्वीमध्यें असंख्यातें ।
परंतु यां समस्तांतें। वायोस्वरूप बोलिजे ।।९।।
वायोस्वरूप सदा असणें। प्रसंगें नाना देह धरणें ।
गुप्त प्रगट होणें जाणें। समस्तांसी ।।१०।।
वायोस्वरूपें विचरती। वायोमध्यें जगज्जोती ।
जाणीवकळा वासना वृत्ति। नाना भेदें ।।११।।
आकाशापासून वायो जाला। तो दों प्रकारें विभागला ।
सावधपणें विचार केला। पाहिजे श्रोतीं ।।१२।।
येक वारा सकळ जणती। येक वायोमधील जगज्जोती ।
जगज्जोतीच्या अनंत मूर्ती। देवदेवतांच्या ।।१३।।
वायो बहुत विकारला। परंतु दों प्रकारें विभागला ।
आतां विचार ऐकिला। पाहिजे तेजाचा ।।१४।।
वायोपाऊन तेज जालें। उष्ण सीतळ प्रकाशलें ।
द्विविध रूप ऐकिलें। पाहिजें तेजाचें ।।१५।।
उष्णापासून जाला भानु। प्रकाशरूप दैदीप्यमानु ।
सर्वभक्षक हुताशनु। आणी विद्युल्यता ।।१६।।
सीतळापासून आप अमृत। चंद्र तारा आणी सीत ।
आतां परिसा सावचित्त। होऊन श्रोते ।।१७।।
तेज बहुत विकारलें। परंतु द्विविधाच बोलिलें ।
आपहि द्विविधाच निरोपिलें। आप आणि अमृत ।।१८।।
ऐकें पृथ्वीचा विचार। पाषाण मृत्तिका निरंतर ।
आणीक दुसरा प्रकार। सुवर्ण परीस नाना रत्नें ।।१९।।
बहुरत्ना वसुंधरा। कोण खोटा कोण खरा ।

अवघें कळे विचारा-। रूढ होतां ।।२०।।
मनुष्यें कोठून जालीं। हे मुख्य आशंका राहिली ।
पुढें वृत्ति सावध केली। पाहिजे श्रोतीं ।।२१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
देहआशंकाशोधननाम समास तिसरा ।।३।।१०. ३

समास चौथा : बीजलक्षण

।।श्रीराम ।।

आतां पाहों जातां उत्पत्ति। मनुष्यापासून मनुष्यें होती ।
पशुपासून पशु निपजती। प्रत्यक्ष आतां ।।१।।
खेंचरें आणी भूचरें। वनचरें आणी जळचरें ।
नाना प्रकारीचीं शरीरें। शरीरांपासून होती ।।२।।
प्रत्ययास आणी प्रमाण। निश्चयास आणी अनुमान ।
मार्ग देखोन आडरान। घेऊंच नये ।।३।।
विपरीतपासून विपरीतें होती। परी शरीरेंच बोलिजेती ।
शरीरावांचून उत्पत्ती। होणार नाहीं ।।४।।
तरी हे उत्पत्ति कैसी जाली। कासयाची कोणें केली ।
जेणें केली त्याची निर्मिली। काया कोणें ।।५।।
ऐसें पाहातां उदंड लांबलें। परी मुळीं शेरीर जैसें जालें ।
कासयाचें उभारिलें। कोणें कैसें ।।६।।
ऐसी हे मागील आशंका। राहात गेली ते ऐका ।
कदापी जाजु घेऊं नका। प्रत्ययो आलियानें ।।७।।
प्रत्ययोचि आहे प्रमाण। मूर्खास वाटे अप्रमाण ।
पिंडें प्रचितशब्दें जाण। विश्वासासी ।।८।।
ब्रह्मीं मूळमाया जाली। तेचि अष्टधा प्रकृती बोलिली ।
भूतीं त्रिगुणीं कालवली। मूळमाया ।।९।।
तें मूळमाया वायोस्वरूप। वायोमध्यें जाणीवेचें रूप ।

तेचि इच्छा परी आरोप। ब्रह्मीं न घडे ।।१०।।
तथापि ब्रह्मीं कल्पिला। तरी तो शब्द वायां गेला ।
आत्मा निर्गुण संचला। शब्दातीत ।।११।।
आत्मा निर्गुण वस्तु ब्रह्म। नाममात्र तितुका भ्रम ।
कल्पून लाविला संभ्रम। तरी तो लागणार नाहीं ।।१२।।
तथापि आग्रहें लाविला। जरी धोंडा मारिला आकाशाला ।
आकाशावरी थुंकिला। तरी तें तुटेना ।।१३।।
तैसें ब्रह्म निर्विकार। निर्विकारीं लाविती विकार ।
विकार नासे निर्विकार। जैसें तैसें ।।१४।।
आतां ऐका प्रत्ययो। जाणोनि धरावा निश्चयो ।
तरीच पाविजे जयो। अनुभवाचा ।।१५।।
मायाब्रह्मीं जो समीर। त्यांत जाणता तो ईश्वर ।
ईश्वर आणि सर्वेश्वर। तयासीच बोलिजे ।।१६।।
तोचि ईश्वर गुणासी आला। त्याचा त्रिगुणभेद जाला ।
ब्रह्मा विष्णु महेश उपजला। तये ठाईं ।।१७।।
सत्व रज आणी तम। हे त्रिगुण उत्तमोत्तम ।
यांच्या स्वरूपाचा अनुक्रम। मागां निरोपिला ।।१८।।
जाणता विष्णु भगवान। जाणता नेणता चतुरानन ।
नेणता महेश पंचानन। अत्यंत भोळा ।।१९।।
त्रिगुण त्रिगुणीं कालवले। कैसे होती वेगळाले ।
परी विशेष न्यून भासले। ते बोलावे लागती ।।२०।।
वायोमध्यें विष्णु होता। तो वायोस्वरूपचि तत्वता ।
पुढें जाला देहधर्ता। चतुर्भुज ।।२१।।
तैसाच ब्रह्मा आणी महेश। देह धरिती सावकास ।
गुप्त प्रगट होतां तयास। वेळ नाहीं ।।२२।।
आतां रोकडी प्रचिती। मनुष्यें गुप्त प्रगटती ।
मां त्या देवांच्याच मूर्ती। सामर्थ्यवंत ।।२३।।

देव देवता भूतें देवतें। चढतें सामर्थ्य तेथें ।
येणेंचि न्यायें राक्षसांतें। सामर्थ्यकळा ।।२४।।
झोटींग वायोस्वरूप असती। सवेंच खुळखुळां चालती ।
खोबरीं खारिका टाकून देती। अकस्मात ।।२५।।
अवघेंचि न्याल अभावें। तरी तें बहुतेकांस ठावें ।
आपुल्याला अनुभवें। विश्वलोक जाणती ।।२६।।
मनुष्यें धरती शरीरवेष। नाना परकाया प्रवेश ।
मां तो परमात्मा जगदीश। कैसा न धरी ।।२७।।
म्हणोनि वायोस्वरूपें देह धरिलें। ब्रह्मा विष्णु महेश जालें ।
पुढें तेचि विस्तारलें। पुत्रपौत्रीं ।।२८।।
अंतरींच स्त्रिया कल्पिल्या। तों त्या कल्पितांच निर्माण जाल्या ।
परी तयापासून प्रजा निर्मिल्या। नाहींत कदा ।।२९।।
इछून पुत्र कल्पिले। ते ते प्रसंगीं निर्माण जाले ।
येणें प्रकारें वर्तले। हरिहरादिक ।।३०।।
पुढें ब्रह्मयानें सृष्टी कल्पिली। इछेसरिसी सृष्टी जाली ।
जीवसृष्टि निर्माण केली। ब्रह्मदेवें ।।३१।।
नाना प्रकारीचे प्राणी कल्पिले। इछेसरिसे निर्माण जाले ।
अवघे जोडेचि उदेले। अंडजजारजादिक ।।३२।।
येक जळस्वेदापासून जाले। ते प्राणी स्वेदज बोलिले ।
येक वायोकरितां जाले। अकस्मात उद्भिज ।।३३।।
मनुष्याची गौडविद्या। राक्षसांची वोडंबरी विद्या ।
ब्रह्मयाची सृष्टिविद्या। येणें प्रकरें ।।३४।।
कांहीयेक मनुष्यांची। त्याहून विशेष राक्षसांची ।
त्याहून विशेष ब्रह्मयाची। सृष्टिविद्या ।।३५।।
जाणते नेणते प्राणी निर्मिले। वेद वदोन मार्ग लाविले ।
ब्रह्मयानें निर्माण केले। येणें प्रकारें ।।३६।।
मग शरीपासून शरीरें। सृष्टी वाढली विकारें ।

सकळ शरीरें येणें प्रकारें। निर्माण जाली ||३७||
येथें आशंका फिटली। सकळ सृष्टी विस्तारली ।
विचार पाहातं प्रत्यया आली। येथान्वयें ||३८||
ऐसी सृष्टी निर्माण केली। पुढें विष्णुनें कैसी प्रतिपाळिली ।
हेहि विवंचना पाहिली। पाहिजे श्रोतीं ||३९||
सकळ प्राणी निर्माण जाले। ते मूळरूपें जाणोन पाळिले ।
शरीरें दैत्य निर्दाळिले। नाना प्रकारींचे ||४०||
नाना अवतार धरणें। दुष्टांचा संहार करणें ।
धर्म स्थापायाकारणें। विष्णुस जन्म ||४१||
म्हणोन धर्मस्थापनेचे नर। तेंहि विष्णुचे अवतार ।
अभक्त दुर्जन रजनीचर। सहजचि जाले ||४२||
आतां प्राणी जे जन्मले। ते नेणोन संव्हारिले ।
मूळरूपें संव्हारिलें। येणें प्रकारें ||४३||
शरीरें रुद्र खवळेल। तैं जीवसृष्टि संव्हारेल ।
अवघें ब्रह्मांडचि जळेल। संव्हारकाळीं ||४४||
एवं उत्पत्ति स्थिती संव्हार। याचा ऐसा आहे विचार ।
श्रोतीं होऊन तत्पर। अवधान द्यावें ||४५||
कल्पांतीं संव्हार घडेल। तोचि पुढें सांगिजेल ।
पंचप्रळय वोळखेल। तोचि ज्ञानी ||४६||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
बीजलक्षणनाम समास पांचवा ||४||१०. ४

समास पांचवा : पंचप्रळयनिरूपण

||श्रीराम ||

ऐका प्रळयाचें लक्षण। पिंडीं दोनी प्रळये जाण ।
येकनिद्रा येक मरण। देहांतकाळ ||१||
देहाधारक तिनी मूर्ती। निद्रा जेव्हां संपादिती ।

तो निद्राप्रळय श्रोतीं। ब्रह्मांडींचा जाणावा ।।२।।
तिनी मूर्तीस होईल अंत। ब्रह्मांडास मांडेल कल्पांत ।
तेव्हां जाणावा नेमस्त। ब्रह्मप्रळये जाला ।।३।।
दोनी पिंडीं दोनी ब्रह्मांडीं। च्यारी प्रळय नवखंडीं ।
पांचवा प्रळय उदंडी। जाणिजे विवेकाचा ।।४।।
ऐसे हे पांचहि प्रळये। सांगितले येथान्वयें ।
आतां हें अनुभवास ये। ऐसें करूं ।।५।।
निद्रा जेव्हां संचरे। तेव्हां जागृतीव्यापार सरे ।
सुषुप्ति अथवा स्वप्न भरे। अकस्मात आअंगीं ।।६।।
या नांव निद्राप्रळये। जागृतीचा होये क्षये ।
आतां ऐका देहांतसमये। म्हणिजे मृत्युप्रळये ।।७।।
देहीं रोग बळावती। अथवा कठीण प्रसंग पडती ।
तेणें पंचप्राण जाती। व्यापार सांडुनी ।।८।।
तिकडे गेला मनपवनु। इकडे राहीली नुस्ती तनु ।
दुसरा प्रळयो अनुमानु। असेचिना ।।९।।
तिसरा ब्रह्मा निजेला। तों हा मृत्यलोक गोळा जाला ।
अवघा व्यापार खुंटला। प्राणीमात्रांचा ।।१०।।
तेव्हां प्राणीयांचे सुक्ष्मांश। वायोचक्रीं करिती वास ।
कित्येक काल जातां ब्रह्मयास। जागृती घडे ।।११।।
पुन्हा मागुती सृष्टि रची। विसंचिले जीव मागुतें संची ।
सीमा होतां आयुष्याची। ब्रह्मप्रळय मांडे ।।१२।।
शत वरुषें मेघ जाती। तेणें प्राणी मृत्यु पावती ।
असंभाव्य तर्के क्षिती। मर्यादेवेगळी ।।१३।।
सूर्य तपे बाराकळी। तेणें पृथ्वीची होय होळी ।
अग्नी पावतां पाताळीं। शेष विष वमी ।।१४।।
आकाशीं सूर्याच्या ज्वाळा। पाताळीं शेष विष वमी गरळा ।
दोहिकडून जळतां भूगोळा। उरी कैंची ।।१५।।

सूर्यास खडतरता चढे। हलकालोळ चहुंकडे ।
कोंसळती मेरूचे कडे। घडघडायमान ।।१६।।
अमरावती सत्यलोक। वैकुंठ कैळासादिक ।
याहिवेगळे नाना लोक। भस्मोन जाती ।।१७।।
मेरु अवघाचि घसरे। तेथील महीमाच वोसरे ।
देवसमुदाव वावरे। वायोचक्रीं ।।१८।।
भस्म जालिया धरत्री। प्रजन्य पडें शुंडाधारीं ।
मही विरे जळांतरीं। निमिष्यमात्रें ।।१९।।
पुढें नुस्ते उरेल जळ। तयास शोषील अनळ ।
पुढें एकवटती ज्वाळ। मर्यादेवेगळे ।।२०।।
समुद्रींचा वडवानळ। शिवनेत्रींचा नेत्रानळ ।
सप्तकंचुकींचा आवर्णानळ। सूर्य आणी विद्युल्यता ।।२१।।
ऐसे ज्वाळ एकवटती। तेणें देव देह सोडिती ।
पूर्वरूपें मिळोन जाती। प्रभंजनीं ।।२२।।
तो वारा झडपी वैश्वानरा। वन्ही विझेल येकसरा ।
वायो धावें सैरावैरा। परब्रह्मीं ।।२३।।
धूम्र वितुळे आकाशीं। तैसे होईल समीरासी ।
वहुतां मधें थोडियासी। नाश बोलिला ।।२४।।
वायो वितुळतांच जाण। सूक्ष्म भूतें आणी त्रिगुण ।
ईश्वर सांडी अधिष्ठान। निर्विकल्पीं ।।२५।।
तेथें जाणिव राहिली। आणी जगज्जोती निमाली ।
शुद्ध सारांश उरली। स्वरूपस्थिती ।।२६।।
जितुकीं काहीं नामाभिधानें। तये प्रकृतीचेनि गुणें ।
प्रकृती नस्तां बोलणें। कैसें बोलावें ।।२७।।
प्रकृती अस्तां विवेक कीजे। त्यास विवेकप्रळये बोलिजे ।
पांचहि प्रळय वोजें। तुज निरोपिलें ।।२८।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

पंचप्रळयनिरूपणनाम समास पांचवा ||५||१०. ५

समास सहावा : भ्रम्निरूपण

||श्रीराम ||

उत्पत्ति स्थिति संव्हार। याचा निरोपिला वेव्हार ।
परमात्मा निर्गुण निराकार। जैसा तैसा ||१||
होतें वर्ततें आणि जातें। याचा समंध नाहीं तेथें ।
आद्य मद्य अवसान तें। संचलेंचि आहे ||२||
परब्रह्म असतचि असे। मध्येंचि हा भ्रम भासे ।
भासे परंतु अवघा नासे। काळांतरी ||३||
उत्पत्तिस्थितीसंव्हारत। मध्येंहि अखंड होत जात ।
पुढें सेवटीं कल्पांत। सकळांस आहे ||४||
यामधें ज्यास विवेक आहे। तो आधींच जाणताहे ।
सारासार विचारें पाहे। म्हणौनियां ||५||
बहुत भ्रमिष्ट मिळाले। त्यांत उमजल्याचें काय चाले ।
सृष्टिमधें उमजले। ऐसें थोडे ||६||
त्या उमजल्यांचे लक्षण। कांहीं करूं निरूपण ।
ब्रम्हाहून विलक्षण। महापुरुष ||७||
भ्रम हा नसेल जयासी। मनीं वोळखावे तयासी ।
ऐके आतां भ्रमासीं। निरोपिजेल ||८||
येक परब्रह्म संचलें। कदापी नाहीं विकारले ।
त्यावेगळें भासलें। तें भ्रमरूप ||९||
जयासी बोलिला कल्पांत। त्रिगुण आणि पंचभूत ।
हें अवघेंचि समस्त। भ्रमरूप ||१०||
मी तूं हा भ्रम। उपासनाहि भ्रम ।
ईश्वरभाव हाहि भ्रम। निश्चयेंसीं ||११||

||श्लोक ||
भ्रमेणाहं भ्रमेण त्वं। भ्रमेणोपासका जनाः ।
भ्रमेणेश्वर भावत्वं। भ्रममूलमिदं जगत् ||१||

याकारणें सृष्टि भासत। परंतु भ्रमचि हा समस्त ।
यामध्यें जे विचारवंत। तेचि धन्य ||१२||
आतां भ्रमाचा विचारु। अत्यंतचि प्रांजळ करूं ।
दृष्टांतद्वारे विवरूं। श्रोतयासी ||१३||
भ्रमण करीतां दुरीं देसीं। दिशाभूली आपणासी ।
कां वोळखी मोडे जीवलगांसी। या नांव भ्रम ||१४||
कां उन्मत्त द्रव्य सेविलें । तेणें अनेक भासों लागलें ।
नाना वेथां कां झडपिलें। भुतें तो भ्रम ||१५||
दशावतारीं वाटती नारी । कां ते मांडली बाजीगरी ।
उगाच संदेह अंतरीं। या नांव भ्रम ||१६||
ठेविला ठाव तो विसरला। कां मार्गीं जातां मार्ग चुकला ।
पट्टणामधें भांबावला। या नांव भ्रम ||१७||
वस्तु आपणापासीं असतां। गेली म्हणोनि होये दुचिता ।
आपलें आपण विसरतां। या नांव भ्रम ||१८||
कांही पदार्थ विसरोन गेला। कां जें सिकला तें विसरला ।
स्वप्नदुःखें घाबिरा जाला। या नांव भ्रम ||१९||
दुश्चिन्हें अथवा अपशकुन। मिथ्या वार्तेनें भंगे मन ।
वचके पदार्थ देखोन। या नांव भ्रम ||२०||
वृक्ष काष्ठ देखिलें। मनांत वाटें भूत आलें ।
कांहींच नस्तां हडबडिलें। या नांव भ्रम २१||
काच देखोन उदकांत पडे। कां सभा देखोन दर्पणीं पवाडे ।
द्वार चुकोन भल्तीकडें जाणें या नांव भ्रम ||२२||
येक अस्तां येक वाटे। येक सांगतां येक निवटे ।

येक दिसतां येक उठे। या नांव भ्रम ||२३||
आतां जें जें देइजेतें। तें तें पुढें पाविजेतें |
मेलें माणुस भोजना येतें। या नांव भ्रम ||२४||
ये जन्मींचें पुढिले जन्मीं। कांहीं येक पावेन मी |
प्रीतीगुंतली मनुष्याचे नामीं। या नांव भ्रम ||२५||
मेलें मनुष्य स्वप्ना आलें। तेणें कांहीं मागितलें |
मनीं अखंड बैसलें। यानांव भ्रम ||२६||
अवघें मिथ्या म्हणोन बोले। आणि समर्थावरी मन चाले |
ज्ञाते वैभवें दपटले। या नांव भ्रम ||२७||
कर्मठपणें ज्ञान विटे। कां ज्ञातेपणें बळें भ्रष्टे |
कोणीयेक सीमा फिटे। या नांव भ्रम ||२८||
देहाभिमान। कर्माभिमान जात्याभिमान कुळाभिमान |
ज्ञानाभिमान मोक्षाभिमान। या नांव भ्रम ||२९||
कैसा न्याय तो न कळे। केला अन्याने तो नाडले |
उगाच अभिमानें खवळे। या नांव भ्रम || ३०||
मागील कांही आठवेना। पुढील विचार सुचेना |
अखंड आरूढ अनुमाना। या नांव भ्रम || ३१||
प्रचीतिविण औषध घेणे। प्रचित नस्ता पथ्य करणे |
प्रचीतीविण ज्ञान सांगणें। या नांव भ्रम ||३२||
फळश्रुतीवीण प्रयोग। ज्ञानेंवीण नुस्ता योग |
उगाच शरीरें भोगिजे भोग। या नांव भ्रम ||३३||
ब्रह्मा लिहितो अदृष्टीं आणि वाचून जाते सटी |
ऐशा प्रकारीच्या गोष्टी। या नांव भ्रम ||३४||
उदंड भ्रम विसरला। अज्ञानजनीं पैसावला |
अल्प संकेतें बोलिला। कळावया कारणें ||३५||
भ्रमरूप विश्व स्वभावें। तेथें काये म्हणोन सांगावें |
निर्गुण ब्रह्मावेगळें अघवें। भ्रमरूप ||३६||

ज्ञातास नाहीं संसार। ऐसें बोलती अपार ।
गत ज्ञात्याचे चमत्कार। या नांव भ्रम ।।३७।।
येथें आशंका उठिली। ज्ञात्याची समधी पूजिली ।
तेथें कांहीं प्रचीत आली। किंवा नाहीं ।।३८।।
तैसेचि अवतारी संपले। त्यांचेहि सामर्थ्य उदंड चाले ।
तरी ते काये गुंतले। वासना धरूनि ।।३९।।
ऐसी आशंका उद्भवली। समर्थें पाहिजे निरसिली ।
इतुकेन हे समाप्त जाली। कथा भ्रमाची ।।४०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
भ्रमनिरूपणनाम समास सहावा ।।६।।१०. ६

समास सातवा : सगुणभजन

||श्रीराम ||

अवतारादिक ज्ञानी संत। सारासारविचारें मुक्त ।
त्यांचे सामर्थ्य चालत। कोण्या प्रकारें ।।१।।
हें श्रोतयांची आशंका। पाहातां प्रश्न केला निका ।
सावध होऊन ऐका । म्हणे वक्ता ।।२।।
ज्ञानी मुक्त होऊन गेले। मागें त्यांचे सामर्थ्य चाले ।
परंतु ते नाहीं आले। वासना धरूनी ।।३।।
लोकांस होतो चमत्कार। लोक मानिती साचार ।
परंतु याचा विचार। पाहिला पाहिजे ।।४।।
जीत अस्तां नेणों किती। जनामधें चमत्कार होती ।
ऐसियाची सद्य प्रचिती। रोकडी पाहावी ।।५।।
तो तरी आपण नाहीं गेला। लोकीं प्रत्यक्ष देखिला ।
ऐसा चमत्कार जाला। यास काये म्हणावें ।।६।।
तरी तो लोकांचा भावार्थ। भाविकां देव येथार्थ ।
अनेत्र कल्पना वेर्थ। कुतर्काची ।।७।।

आवडे तें स्वप्नीं देखिलें। तरीकाय तेथून आलें ।
म्हणाल तेणें आठविलें। तरी द्रव्य कां दिसे ।।८।।
एवं आपली कल्पना। स्वप्नीं येती पदार्थ नाना ।
परी ते पदार्थ चालतीना। अथवा आठऊ नाहीं ।।९।।
येथें तुटली आशंका। ज्ञात्यास जन्म कल्पूं नका ।
उमजेना तरी विवेका। बरें पाहा ।। १०।।
ज्ञानी मुक्त होऊन गेले। त्यांचें सामर्थ्य उगेचि चाले ।
कां जे पुण्यमार्गें चालिलें। म्हणोनियां ।।११।।
याकारणें पुण्यमार्गें चालावें। भजन देवाचें वाढवावें ।
न्याये सांडून न जावें । अन्यायमार्गें ।। १२।।
नानापुरश्चरणें करावीं। नाना तीर्थाटणें फीरावीं ।
नाना सामर्थ्यें वाढवावीं। वैराग्यबळें ।।१३।।
निश्चये बैसे वस्तूकडे। तरी ज्ञानमार्गेंहि सामर्थ्य चढे ।
कोणीयेक येकांत मोडे। ऐसें न करावें ।।१४।।
येक गुरु येक देव। कोठें तरी असावा भाव ।
भावार्थ नस्तां वाव। सर्व कांहीं ।।१५।।
निर्गुणीं ज्ञान जालें। म्हणोन सगुण अलक्ष केलें ।
तरी तें ज्ञातें नागवलें। दोहिंकडे ।।१६।।
नाहीं भक्ती नाहीं ज्ञान। मधेंच पैसावला अभिमान ।
म्हणोनियां जपध्यान। सांडूंच नये ।।१७।।
सांडील सगुणभजनासी। तरी तो ज्ञाता परी अपेसी ।
म्हणोनियां सगुणभजनासी। सांडूंच नये ।।१८।।
निःकाम बुद्धीचिया भजना। त्रैलोकीं नाहीं तुळणा ।
समर्थेंविण घडेना। निःकाम भजन ।।१९।।
कामनेनें फळ घडे। निःकाम भजनें भगवंत जोडे ।
फळभगवंता कोणीकडे। महदांतर ।।२०।।
नाना फळे देवापासी। आणी फळ अंतरीं भगवंतासी ।

याकारणें परमेश्वरासी। निःकाम भजावें ।।२१।।
निःकामभजनाचें फळ आगळे। सामर्थ्य चढे मर्यादावेगळें ।
तेथें बापुडी फळें। कोणीकडे ।।२२।।
भक्तें जें मनीं धरावें। तें देवें आपणचि करावें ।
तेथें वेगळें भावावें। नलगे कदा ।।२३।।
दोनी सामर्थ्यें येक होतां। काळास नाटोपे सर्वथा ।
तेथें इतरांसी कोण कथा। कीटकन्यायें ।।२४।।
म्हणोनि निःकाम भजन। वरी विशेष ब्रह्मज्ञान ।
तयास तुळितां त्रिभुवन। उणें वाटे ।।२५।
येथें बुद्धीचा प्रकाश। आणिक न चढे विशेष ।
प्रताप कीर्ती आणी येश। निरंतर ।।२६।।
निरूपणाचा विचार। आणी हरिकथेचा गजर ।
तेथें होती तत्पर। प्राणीमात्र ।।२७।।
जेथें भ्रष्टाकार घडेना। तो परमार्थहि दडेना ।
समाधान विघडेना। निश्चयाचें ।।२८।।
सारासारव्हिचार करणें। न्याये अन्याये अखंड पाहाणें ।
बुद्धि भगवंताचें देणें। पालटेना ।।२९।।
भक्त भगवंतीं अनन्य। त्यासी बुद्धी देतो आपण ।
येदर्थी भगवद्वचन। सावध ऐका ।।३०।।
श्लोकार्ध ।।ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयांति ते ।।
म्हणौन सगुण भजन। वरी विशेष ब्रह्मज्ञान ।
प्रत्ययाचें समाधान। दुर्ल्लभ जगीं ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सगुणभजननिरूपणनाम समास सातवा ।।७।।१०. ७

समास आठवा : प्रचीतनिरूपण

||श्रीराम ||

ऐका प्रचित्तीचीं लक्षणें। प्रचित पाहेल तें शाहाणें ।
येर वेडे दैन्यवाणे। प्रचितीविण ।।१।।
नाना रत्नें नाना नाणीं। परीक्षून न घेतां हानी ।
प्रचित न येतां निरूपणीं। बैसोंच नये ।।२।।
सुरंग शस्त्र दमून पाहिलें। बरें पाहातां प्रचितीस आले ।
तरी मग पाहिजे घेतलें। जाणते पुरुषीं ।।३।।
बीज उगवेलसें पाहावें। तरी मग द्रव्य घालून घ्यावें ।
प्रचित आलियां ऐकावें। निरूपण ।।४।।
देहीं आरोग्यता जाली। ऐसी जना प्रचित आली ।
तरी मग आगत्य घेतली। पाहिजे मात्रा ।।५।।
प्रचितीविण औषध घेणें। तरी मग धडचि विघडणें ।
अनुमानें जें कार्य करणें। तेंचि मुर्खपण ।।६।।
प्रचितीस नाहीं आलें। आणि सुवर्ण करविलें ।
तरी मग जाणावें ठकिलें। देखतदेखतां ।।७।।
शोधून पाहिल्याविण। कांहींतरी येक कारण ।
होणार नाहीं निर्वाण। प्राणास घडे ।।८।।
म्हणोनी अनुमानाचें कार्य। भल्यानीं कदापि करूं नये ।
उपाय पाहतां अपाये। नेमस्त घडे ।।९।।
पाण्यांतील म्हैसीची साटी। करणें हें बुद्धिच खोटी ।
शोधिल्याविण हिंपुटी। होणें घडे ।।१०।।
विश्वासें घर घेतलें। ऐसें किती नाहीं ऐकलें ।
मैंदें मैंदावें केलें। परी तें शोधिलें पाहिजे ।।११।।
शोधिल्याविण अन्नवस्त्र घेणें। तेणें प्राणास मुकणें ।
लटिक्याचा विश्वास धरणें। हेंचि मूर्खपण ।।१२।।
संगती चोराची धरितां। घात होईल तत्वता ।
ठकु सिंतरु शोधितां। ठाईं पडे ।।१३।।
गैरसाळ तामगिरी। कोणी नवी मुद्रा करी ।

नाना कपट परोपरीं। शोधून पाहावें ।।१४।।
दिवाळखोराचा मांड। पाहातां वैभव दिसे उदंड ।
परी तें अवघें थोतांड। भंड पुढें ।।१५।।
तैसें प्रचितीवीण ज्ञान। तेथें नाहीं समाधान ।
करून बहुतांचा अनुमान। अन्हीत जालें ।। १६।।
मंत्र यंत्र उपदेसिले। नेणतें प्राणी तें गोविलें ।
जैसें झांकून मारिलें । दुखणाईत ।।१७।।
वैद्य पाहिला परी कच्चा। तरी प्राण गेला पोराचा ।
येथें उपाये दुसऱ्याचा। काये चाले ।।१८।।
दुःखें अंतरी झिजे। आणी वैद्य पुसतां लाजे ।
तरीच मग त्यासी साजे। आत्महत्यारेपण ।।१९।।
जाणत्यावरी गर्व केला। तरी नेणत्याकरितां बुडाला ।
येथें कोणाचा घात जाला। बरें पाहा ।।२०।।
पापाची खंडणा जाली। जन्मयातना चुकली ।
ऐसी स्वयें प्रचित आली। म्हणिजे बरें ।।२१।।
परमेश्वरास वोळखिलें। आपण कोणसें कळलें ।
आत्मनिवेदन जालें। म्हणिजे बरें ।।२२।।
ब्रह्मांड कोणें केलें। कासयाचें उभारलें ।
मुख्य कर्त्यास वोळखिलें। म्हणिजे बरें ।।२३।।
येथेंअनुमान राहिला। तरी परमार्थ केला तो वायां गेला ।
प्राणी संशईं बुडाला। प्रचितीविण ।।२४।।
हें परमार्थाचें वर्म। लटिकें बोले तो अधम ।
लटिके मानी तो अधमोद्धम। येथार्थ जाणावा ।।२५।।
येथें बोलण्याची जाली सीमा। नेणतां न कळे परमात्मा ।
असत्य नाहीं सर्वोत्तमा। तूं जाणसी ।।२६।।
माझे उपासनेचा बडिवार। ज्ञान सांगावें साचार ।
मिथ्या बोलतां उत्तर। प्रभूस लगे ।।२७।।

म्हणोनि सत्यचि बोलिलें। कर्त्यास पाहिजे वोळखिलें ।
मायोद्भवाचें शोधिलें। पाहिजे मूळ ।।२८।।
तेंचि पुढें नीरूपण। बोलिलेंचि बोलिलें प्रमाण ।
श्रोतीं सावध अंतःकर्ण। घातलेंचि घालावें ।।२९।।
सूक्ष्म निरूपण लागलें। तेथें बोलिलेंचि मागुतें बोलिलें ।
श्रोत्यांस पाहिजे उमजलें ।न्हणौनियां ।।३०।।
प्रचित पाहातां निकट। उडोन जाती परिपाठ ।
म्हणोनि हे खटपट। करणें लागे ।।३१।।
परिपाठेंचि जरी बोलिलें। तरी प्रचितसमाधान बुडालें ।
प्रचितसमाधान राखिलें। तरी परिपाठ उडे ।।३२।।
ऐसी सांकडी दोहींकडे। म्हणौन बोलिलेंचि बोलणें घडे ।
दोनी राखोनियां कोडें। उकलोओन दाऊं ३३।।
परीपाठ आणी प्रचित प्रमाण। दोनी राखोन निरूपण ।
श्रोते परम विचक्षण। विवरोत पुढें ।।३४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
प्रचितनिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।१०. ८

समास नववा : पुरुषप्रकृति

||श्रीराम ||

आकाशीं वायो जाला निर्माण। तैसी ब्रह्मीं मूळमाया जाण ।
त्या वायोमधें त्रिगुण। आणी पंचभूतें ।।१।।
वटबीजीं असे वाड। फोडून पाहातां न दिसे झाड ।
नाना वृक्षांचे जुंबाड। बीजापासून होती ।।२।।
तैसी बीजरूप मुळमाया। विस्तार जाला तेथुनियां ।
तिचें स्वरूप शोधुनियां। बरें पाहावें ।।३।।
तेथें दोनी भेद दिसती। विवेकें पाहावी प्रचिती ।
निश्चळीं जे चंचळ स्थिती। तोचि वायो ।।४।।

तयामधें जाणीवकळा। जगज्जोतीचा जिव्हाळा ।
वायो जाणीव मिळोन मेळा। मूळमाया बोलिजे ।।५।।
सरिता म्हणतां बायको भासे। तेथें पाहातां पाणीच असे ।
विवेकी हो समजा तैसें। मूळमायेसी ।।६।।
वायो जाणीव जगज्जोती। तयास मूळमाया म्हणती ।
पुरुष आणी प्रकृती। याचेंच नांव ।।७।।
वायोस म्हणती प्रकृती। आणी पुरुष म्हणती जगज्जोती ।
पुरुषप्रकृती शिवशक्ती। याचेंच नांव ।।८।।
वायोमधें जाणीव विशेष। तेंचि प्रकृतुमधें पुरुष ।
ये गोष्टीचा विश्वास। धरिला पाहिजे ।।९।।
वायो शक्ति जाणीव ईश्वर। अर्धनारी नटेश्वर ।
लोक म्हणती निरंतर। येणें प्रकारें ।।१०।।
वायोमधें जाणीव गुण। तेंचि ईश्वराचें लक्षण ।
तयापासून त्रिगुण। पुढें जाले ।।११।।
तया गुणामधें सत्वगुण। निखळ जाणीवलक्षण ।
त्याचा देहधारी आपण। विष्णु जाला ।।१२।।
त्याच्या अंशे जग चाले। ऐसे भगवद्गीता बोले ।
गुंतले तेंचि उगवले। विचार पाहातां ।।१३।।
येक जाणीव वांटली। प्राणीमात्रास विभागली ।
जाणजाणों वांचविली। सर्वत्र काया ।।१४।।
तयेंचे नांव जगज्जोती। प्राणीमात्र तिचेन जिती ।
याची रोकडी प्रचिती। प्रत्यक्ष पाहावी ।।१५।।
पक्षी श्वापद किडा मुंगी। कोणीयेक प्राणी जगीं ।
जाणीव खेळे त्याच्या आंगीं। निरंतर ।।१६।।
जाणोनी काया पळविती। तेणें गुणें वांचती ।
दडती आणि लपती। जाणजाणों ।।१७।।
आवघ्या जगस वांचविती। म्हणोन नामें जगज्जोती ।

ते गेलियां प्राणी मरती। जेथील तेथें ।।१८।।
मुळींचे जाणीवेचा विकार। पुढें जाला विस्तार ।
जैसे उदकाचे तुषार। अनंत रेणु ।।१९।।
तैसे देव देवता भूतें । मिथ्या म्हणोनये त्यांतें ।
आपलाल्या सामर्थ्यें ते। सृष्टीमधें फिरती ।।२०।।
सदा विचरती वायोस्वरूपें। स्वइछ्या पालटिती रूपें ।
अज्ञान प्राणी भ्रमें संकल्पें त्यास। बाधिती ।।२१।।
ज्ञात्यास संकल्पेचि असेना। म्हणोन त्यांचेन बाधवेना ।
याकारणें आत्मज्ञाना। अभ्यासावें ।।२२।।
अभ्यासिलिया आत्मज्ञान। सर्वकर्मास होये खंडण ।
हे रोकडी प्रचित प्रमाण। संदेह नाहीं ।।२३।।
ज्ञानेविण कर्म विघडे। हें तों कदापि न घडे ।
सद्गुरुवीण ज्ञान जोडे। हेंहि अघटीत ।।२४।।
म्हणोन सद्गुरु करावा। सत्संग शोधून धरावा ।
तत्वविचार विवरावा। अंतर्यामीं ।।२५।।
तत्वें तत्व निरसोन जातां। आपला आपणचि तत्वता ।
अनन्यभावें सार्थकता। सहजचि जाली ।।२६।।
विचार न करितां जें जें केलें। तें तें वाउगें वेर्थ गेलें ।
म्हणोनि विचारीं प्रवर्तलें। पाहिजे आधीं ।।२७।।
विचार पाहेल तो पुरुषु। विचार न पाहे तो पशु ।
ऐसी वचनें सर्वेशु। ठाईं ठाईं बोलिला ।।२८।।
सिद्धांत साधायाकारणें। पूर्वपक्ष लागे उडवणें ।
परंतु साधकां निरूपणें। साक्षात्कार ।।२९।।
श्रवण मनन निजध्यास। प्रचितीनें बाणतां विश्वास ।
रोकड साक्षात्कार सायास। करणेंचि नलगे ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिश्यसंवादे
पुरुषप्रकृतीनाम समास नववा ।।९।।१०. ९

समास दहावा : चळाचळनिरूपण

||श्रीराम ||

गगनासारिखें ब्रह्म पोकळ। उदंड उंच अंतराळ ।
निर्गुण निर्मळ निश्चळ। सदोदित ||१||
त्यास परमात्मा म्हणती। आणिक नामें नेणों किती ।
परी तें जाणिजे आदिअंतीं। जैसें तैसें ||२||
विस्तीर्ण पसरला पैस। भोंवता दाटला अवकाश ।
भासचि नाहीं निराभास। जैसें तैसें ||३||
चहुंकडे पाताळतळीं। अंतचि नाहीं अंतराळीं ।
कल्पांतकाळीं सर्वकाळीं। संचलेचि असे ||४||
ऐसें कांहींयेक अचंचळ। ते अचंचळीं भासे चंचळ ।
त्यास नामेंहि पुष्कळ। त्रिविधा प्रकारें ||५||
न दिसतां नांव ठेवणें। न देखतां खूण सांगणें ।
असो हें जाणायाकारणें। नामाभिधानें ||६||
मूळमाया मूळप्रकृति। मूळपुरुष ऐसें म्हणती ।
शिवशक्ति नामें किती। नाना प्रकारें ||७||
परी जें नाम ठेविलें जया। आधीं वोळखावें तया ।
प्रचितीवीण कासया। वलगना करावी ||८||
रूपाची न धरितां सोये। नामासरिसें भरंगळों नये ।
प्रत्ययाविण गळंगा होये। अनुमानज्ञानें ||९||
निश्चळ गगनीं चंचळ वारा। वाजों लागला भरारां ।
परी त्या गगना आणि समीरा। भेद आहे ||१०||
तैसें निश्चळ परब्रह्म। चंचळ माया भासला भ्रम ।
त्या भ्रमाचा संभ्रम। करून दाऊं ||११||
जैसा गगनी चालिला पवन। तैसें निश्चळीं जालें चळण ।
इछा स्फूर्तिलक्षण। स्फूर्णरूप ||१२||

अहंपणें जाणीव जाली। तेचि मूळप्रकृति बोलिली ।
माहाकारणकाया रचली। ब्रह्मांडीची ।।१३।।
माहामाया मूळप्रकृती। कारण ते अव्याकृती ।
सूक्ष्म हिरण्यगर्भ म्हणती। विराट ते स्थूळ ।।१४।।
ऐसें पंचीकर्ण शास्त्रप्रमये। ईश्वरतनुचतुष्टये ।
म्हणोन हें बोलणें होये। जाणीव मूळमाया ।।१५।।
परमात्मा परमेश्वरु। परेश ज्ञानघन ईश्वरु ।
जगदीश जगदात्मा जगदेश्वरु। पुरुषनामें ।।१६।।
सत्तारूप ज्ञानस्वरूप। प्रकशरूप जोतिरूप ।
कारणरूप चिद्रूप। शुद्ध सूक्ष्म अलिप्त ।।१७।।
आत्मा अंतरात्मा विश्वात्मा। द्रष्टा साक्षी सर्वात्मा ।
क्षेत्रज्ञ शिवात्मा जीवात्मा। देही कूटस्त बोलिजे ।।१८।।
इंद्रात्मा ब्रह्मात्मा हरिहरात्मा। येमात्मा धर्मात्मा नैरूत्यात्मा ।
वरुणवायोकुबेरात्मा। ऋषीदेवमुनिधर्ता ।।१९।।
गण गंधर्व विद्याधर। येक्ष किन्नर नारद तुंबर ।
सर्व लोकांचें अंतर। तो सर्वांतरात्मा बोलिजे ।।२०।।
चंद्र सूर्य तारामंडळें। भूमंडळें मेघमंडळें ।
येकवीस स्वर्गें सप्त पाताळें। अंतरात्माच वर्तवी ।।२१।।
गुप्त वल्ली पाल्हाळली। तिचीं पुरुषनामें घेतलीं ।
आतां स्त्रीनामें ऐकिलीं। पाहिजे श्रोतीं ।।२२।।
मूळमाया जगदेश्वरी। परमविद्या परमेश्वरी ।
विश्ववंद्या विश्वेश्वरी। त्रैलोक्यजननी ।।२३।।
अंतर्हेतु अंतर्कळा। मौन्यगर्भ जाणीवकळा ।
चपळ जगज्जोती जीवनकळा। परा पश्यंती मध्यमा ।।२४।।
युक्ति बुद्धि मति धारणा। सावधानता नाना चाळणा ।
भूत भविष्य वर्तमाना। ठकलून दावी ।।२५।।
जागृति स्वप्न सुषुप्ती जाणे। तुर्या ताटस्ता अवस्ता जाणे ।

सुख दुःख सकळ जाणे। मानापमान ।।२६।।
ते परम कठीण कृपाळु। ते परम कोमळ स्नेहाळु ।
ते परम क्रोधी लोभाळु। मर्यादेवेगळी ।।२७।।
शांती क्ष्मा विरक्ती भक्ती। अध्यात्मविद्या सायोज्यमुक्ति ।
विचारणा सहजस्थिति। जयेचेनी ।।२८।।
पुर्वी पुरुषनामें बोलिलीं। उपरी स्त्रीनामें निरोपिलीं ।
आतां नपुषकनामें ऐकिलीं। पाहिजे चंचळाचीं ।।२९।।
जाणणें अंतःकर्ण चित्त। श्रवण मनन चैतन्य जीवित ।
येतें जातें सुचीत। होऊन पाहा ।।३०।।
मीपण तूंपण जाणपण। ज्ञातेंपण सर्वज्ञपण ।
जीवपण शिवपण ईश्वरपण। अलिप्तपण बोलिजे ।।३१।।
ऐसीं नामें उदंड असती। परी ते येकचि जगज्जोती ।
विचारवंत ते जाणती। सर्वांतरात्मा ।।३२।।
आत्मा जगज्जोती सर्वज्ञपण। तीनी मिळोन येकचि जाण ।
अंतःकर्णचि प्रमाण। ज्ञेप्तीमात्र ।।३३।।
ढीग जाले पदार्थांचे। पुरुष स्त्री नपुंसक नामांचे ।
परंतु सृष्टीरचनेचें। किती म्हणोन संगावें ।।३४।।
सकळ चाळिता येक। अंतरात्मा वर्तती अनेक ।
मुंगीपासून ब्रह्मादिक। तेणेंचि चालती ।।३५।।
तो अंतरात्मा आहे कैसा। प्रतुत वोळखाना आमासा ।
नाना प्रकारींचा तमासा। येथेंचि आहे ।।३६।।
तो कळतो परी दिसेना। प्रचित येते परी भासेना ।
शरीरीं असे परी वसेना। येके ठाईं ।।३७।।
तीक्षणपणें गगनीं भरे। सरोवर देखतां च पसरे ।
पदार्थ लक्षून उरे। चहूंकडे ।।३८।।
जैसा पदार्थ दृष्टीस दिसतो। तो त्यासारिखाच होतो ।
वायोहूनि विशेष तो। चंचळविषईं ।।३९।।

कित्येक दृष्टीनें देखे। कितीयेक रसनेनें चाखे ।
कितीयेक ते वोळखे। मनेंकरूनि ।।४०।।
श्रोतीं बैसोन शब्द ऐकतो। घ्राणेंद्रियें वास घेतो ।
त्वचेइंद्रियें जाणतो। सीतोष्णादिक ।।४१।।
ऐशा जाणे अंतर्कळा। सकळामधें परी निराळा ।
पाहातां त्याची अगाध लीळा। तोचि जाणे ।।४२।।
तो पुरुष ना सुंदरी। बाळ तारुण्य ना कुमारी ।
नपुंसकाचा देहधारी। परी नपुसक नव्हे ।।४३।।
तो चालवी सकळ देहासी। करून अकर्ता म्हणती त्यासी ।
तो क्षेत्रज्ञ क्षेत्रवासी। देही कूटस्त बोलिजे ।।४४।।

।।श्लोक ।।
द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोक्षर उच्यते ।।

दोनी पुरुष लोकीं असती। क्षराक्षर बोलिजती ।
सर्व भूतें क्षर म्हणती। अक्षर कूटस्त बोलिजे ।।४५।।
उत्तम पुरुष तो आणीक। निःप्रपंच निःकळंक ।
निरंजन परमात्मा येक। निर्विकारी ।।४६।।
च्यारी देह निरसावे। साधकें देहातीत व्हावें ।
देहातीत होतां जाणावें। अनन्य भक्त ।।४७।।
देहमात्र निरसुनी गेला। तेथें अंतरात्मा कैसा उरला ।
निर्विकारीं विकाराला। ठाव नाहीं ।।४८।।
निश्चळ परब्रह्म येक। चंचळ जाणावें माईक ।
ऐसा प्रत्यय निश्चयात्मक। विवेकें पाहावा। ४९।।
येथें बहुत नलगे खळखळ। येक चंचळ येक निश्चळ ।
शाश्वत कोणतें केवळ। ज्ञानें वोळखावें ।।५०।।
असार त्यागून घेईजे सार। म्हणोन सारासार विचार ।

नित्यानित्य निरंतर। पाहाती ज्ञानी ।।५१।।
जेथे ज्ञानचि होते विज्ञान। जेथें मनांचे होतें उन्मन ।
तेथें कैचें चंचळपण। आत्मयासी ।।५२।।
सांगणोवांगणीचें काम नव्हे। आपुल्या अनुभवें जाणावें ।
प्रत्ययाविण सिणावें। तेंचि पाप ।।५३।।
सत्यायेवढें सुकृत नाहीं। असत्यायेवढें पाप नाहीं ।
प्रचितीविण कोठेंचि नाहीं। समाधान ।।५४।।
सत्य म्हणिजे स्वरूप जाण। असत्य माया हें प्रमाण ।
येथें निरोपिलें पापपुण्य। रूपेंसहित ।।५५।।
दृश पाप वोसरलें। पुण्य परब्रह्म उरलें ।
अनन्य होतांच जालें। नामातीत ।।५६।।
आपण वस्तु स्वतसिद्ध। तेथें नाहीं देहसमंध ।
पापरासी होती दग्ध। येणें प्रकारें ।।५७।।
येरवी ब्रह्मज्ञानेंवीण। जें जें साधन तो तो सीण ।
नाना दोषांचे क्षाळण। होईल कैसें ।।५८।।
पापाचें वळलें शरीर। पापचि घडे तदनंतर ।
अंतरीं तोग वरीवरी उपचार। काय करी ।।५९।।
नाना क्षेत्रीं हें मुंडिलें। नाना तीर्थी हें दंडिलें ।
नाना निग्रहीं खंडिलें। ठाईं ठाईं ।।६०।।
नाना मृत्तिकेनें घांसिलें। अथवा तप्तमुद्रेनें लासिलें ।
जरी हें वरीवरी तासिलें। तरी शुद्ध नव्हे ।।६१।।
सेणाचे गोळे गिळिले। गोमुत्राचे मोघे घेतले ।
माळा रुद्राक्ष घातले। काष्ठमणी ।।६२।।
वेष वरीवरी केला। परी अंतरीं दोष भरला ।
त्या दोषाच्या दहनाला। आत्मज्ञान पाहिजे ।।६३।।
नाना व्रतें नाना दानें। नाना योग तीर्थाटणें ।
सर्वांहुनी कोटीगुणें। महिमा आत्मज्ञानाचा ।।६४।।

आत्मज्ञान पाहे सदा। त्याच्या पुण्यास नाहीं मर्यादा ।
दुष्ट पातकाची बाधा। निरसोन गेली ।।६५।।
वेदशास्त्रीं सत्यस्वरूप। तेंचि ज्ञानियांचें रूप ।
पुण्य जालें अमूप। सुकृतें सीमा सांडिली ।।६६।।
या प्रचितीच्या गोष्टी। प्रचित पाहावी आत्मदृष्टीं ।
प्रचितीवेगळे कष्टी। होऊंच नये ।।६७।।
आगा ये प्रचितीचे लोक हो। प्रचित नस्तां अवघा शोक हो ।
रघुनाथकृपेनें राहो। प्रत्यय निश्चयाचा ।।६८।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चळाचळनिरूपणनाम समास दहावा ।।१०।।१०. १०
।।दशक दहावा समाप्त ।।

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ११ ||

।।दशक अकरावा : भीमदशक ।।११।।
समास पहिला : सिद्धांतनिरूपण
।।श्रीराम ।।
आकाशापासून वायो होतो। हा तों प्रत्यये येतो ।
वायोपासून अग्नी जो तो। सावध ऐका ।।१।।
वायोची कठीण घिसणी। तेथें निर्माण जाला वन्ही ।
मंद वायो सीतळ पाणी। तेथुनि जालें ।।२।।
आपापासून जाली पृथ्वी। ते नाना बीजरूप जाणावी ।
बीजापासून उत्पत्ति व्हावी। हा स्वभावचि आहे ।।३।।
मुळीं सृष्टी कल्पनेची। कल्पना आहे मुळींची ।
जयेपासून देवत्रयाची। काया जाली ।।४।।
निश्चळामधें चंचळ। ते चि कल्पना केवळ ।

अष्टधा प्रकृतीचें मूळ। कल्पनारूप ।।५।।
कल्पना तेचि अष्टधा प्रकृति। अष्टधा तेचि कल्पनामुर्ती ।
मुळाग्रापासून उत्पत्ति। अष्टधा जाणावी ।।६।।
पांच भूतें तीन गुण। आठ जालीं दोनी मिळोन ।
म्हणौनि अष्टधा प्रकृति जाण। बोलिजेते ।।७।।
मुळीं कल्पनारूप जाली। पुढें तेचि फापावली ।
केवळ जडत्वास आली। सृष्टिरूपें ।।८।।
मुळीं जाली ते मूळमाया। त्रिगुण जाले ते गुणमाया ।
जडत्व पावली ते अविद्या माया। सृष्टिरूपें ।।९।।
पुढें च्यारी खाणी जाल्या। च्यारी वाणी विस्तारल्या ।
नाना योनी प्रगटल्या। नाना वेक्ती ।।१०।।
ऐसी जाली उभारणी। आतां ऐका संव्हारणी ।
मागील दशकीं विशद करूनि। बोलिलें असे ।।११।।
परंतु आतां संकळित। बोलिजेल संव्हारसंकेत ।
श्रोते वक्ते येथें चित्त। देऊन ऐका ।।१२।।
शत वरुषें अनावृष्टि। तेथें आटेल जीवसृष्टि ।
ऐशा कल्पांताच्या गोष्टी। शास्त्रीं निरोपिल्या ।।१३।।
बाराकळीं तपे सूर्य। तेणें पृथ्वीची रक्षा होये ।
मग ते रक्षा विरोन जाये। जळांतरीं ।।१४।।
तें जळ शोषी वैश्वानरु। वन्ही झडपी समीरु ।
समीर वितुळे निराकारु। जैसें तैसें ।।१५।।
ऐसी सृष्टिसंहारणी जाली। मागां विस्तारें बोलिली ।
मायानिरासें उरली। स्वरूपस्थिति ।।१६।।
तेथें जीवशिव पिंडब्रह्मांड। अटोन गेलें थोतांड ।
मायेअविद्येचें बंड। वितळोन गेलें ।।१७।।
विवेकेंचि बोलिला क्षये। म्हणोनि विवेकप्रळये ।
विवेकी जाणती काये। मूर्खास कळे ।।१८।।

सृष्टि शोधितां सकळ। येक चंचळ येक निश्चळ ।
चंचळास कर्ता चंचळ। चंचळरूपी १९।।
जो सकळ शरीरीं वर्ते। सकल कर्तुत्वास प्रवर्ते ।
करून अकर्ता हा वर्ते। शब्द जया ।।२०।।
राव रंक ब्रह्मादिक। सकळांमधें वर्ते येक ।
नाना शरीरें चाळक। इंद्रियेंद्वारें ।।२१।।
त्यास परमात्मा बोलती। सकळ कर्ता ऐसें जाणती ।
परि तो नासेल प्रचिती। विवेकें पाहावी ।।२२।।
जो स्वानामधें गुरुगुरितो। जो सूकरांमधें कुरुकुरितो ।
गाढवीं भरोन भुंकतो। आटाहास्यें ।।२३।।
लोक नाना देह देखती। विवेकी देहांत पाहाती ।
पंडित समदर्शनें घेती। येणें प्रकारें ।।२४।।

।।श्लोक ।।
विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ।।

देह पाहातां वेगळाले। परंतु अंतर येकचि जालें ।
प्राणीमात्र देखिलें। येकांतरें ।।२५।।
अनेक प्राणी निर्माण होती। परी येकचि कळा वर्तती ।
तये नांव जगज्जोती। जाणतीकळा ।।२६।।
श्रोत्रीं नाना शब्द जाणे। त्वचेमधें सीतोष्ण जाणे ।
चक्षुमधें पाहों जाणे। नाना पदार्थ ।।२७।।
रसनेमधें रस जाणे। घ्राणामधें वास तो जाणे ।
कर्मइंद्रियामधें जाणे। नाना विषयस्वाद ।।२८।।
सूक्ष्म रूपें स्थूळ रक्षी। नाना सुखदुःखें परीक्षी ।
त्यास म्हणती अंतरसाक्षी। अंतरात्मा ।।२९।।
आत्मा अंतरात्मा विश्वात्मा। चैतन्य सर्वात्मा सुक्ष्मात्मा ।

जीवात्मा शिवात्मा परमात्मा। द्रष्टा साक्षी सत्तारूप ||३०||
विकारामधील विकारी। अखंड नाना विकार करी |
तयास वस्तु म्हणती भिकारी। परम हीन ||३१||
सर्व येकचि दिसती। अवघा येकंकार करिती |
ते अवघी माईक स्थिती। चंचळामधें ||३२||
चंचळ माया ते माईक। निश्चळ परब्रह्म येक |
नित्यानित्यविवेक। याकारणे ||३३||
जातो जीव तो प्राण। नेणे जीव तो अज्ञान |
जन्मतो जीव तो जाण। वासनात्मक ||३४||
ऐक्य जीव तो ब्रह्मांश। जेथें पिंडब्रह्मांडनिरास |
येथें सांगितले विशेष। चत्वार जीव ||३५||
असो हें अवघें चंचळ। चंचळ जाईल सकळ |
निश्चळ तें निश्चळ। आदिअंतीं ||३६||
आद्य मध्य अवसान। जे वस्तु समसमान |
निर्विकारी निर्गुण निरंजन। निःसंग निःप्रपंच ||३७||
उपाधीनिरासें तत्वता। जीवशिवास ऐक्यता |
विवंचून पाहों जातां। उपाधि कैंची ||३८||
असो जाणणें तितुकें ज्ञान। परंतु होतें विज्ञान |
मनें वोळखावें उन्मन। कोण्या प्रकारें ||३९||
वृत्तिस न कळे निवृत्ति। गुणास कैंची निर्गुणप्राप्ती |
गुणातीत साधक संतीं। विवेकें केलें ||४०||
श्रवणापरीस मनन सार। मननें कळे सारासार |
निजध्यासें साक्षात्कार। निःसंग वस्तु ||४१||
निर्गुणीं जे अनन्यता। तेचि मुक्ति सायोज्यता |
लक्ष्यांश वाच्यांश आतां। पुरे जाला ||४२||
अलक्षीं राहिलें लक्ष। सिद्धांतीं कैंचा पूर्वपक्ष |
अप्रत्यक्षास कैंचें प्रत्यक्ष। असोन नाहीं ||४३||

असोन माईक उपाधी। तेचि सहजसमाधी ।
श्रवणें बळावी बुद्धी। निश्चयाची ।।४४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सिद्धांतनिरूपणनाम समास पहिला ।।१।।११. १

समास दुसरा : चत्वारदेवनिरूपण

||श्रीराम ||

येक निश्चळ येक चंचळ। चंचळीं गुंतलें सकळ ।
निश्चळ तें निश्चळ। जैसें तैसें ।।१।।
पाहे निश्चळाचा विवेक। ऐसा लक्षांमधें येक ।
निश्चळाऐसा निश्चयात्मक। निश्चळचि तो ।।२।।
या निश्चळाच्या गोष्टी सांगती। पुन्हां चंचळाकडे धांवती ।
चंचळचक्रीं निघोन जाती। ऐसे थोडे ।।३।।
चंचळीं चंचळ जन्मलें। चंचळाचि मधें वाढलें ।
अवघें चंचळचि बिंबलें। जन्मवरी ।।४।।
पृथ्वी अवघी चंचळाकडे। करणें तितुकें चंचळीं घडे ।
चंचळ सांडून निश्चळीं पवाडे। ऐसा कैंचा ।।५।।
चंचळ कांहीं निश्चळेना। निश्चळ कदापी चळेना ।
नित्यानित्यविवेकें जना। उमजे कांहीं ।।६।।
कांहीं उमजलें तरी नुमजे। कांहीं समजलें तरी न समजे ।
कांहीं बुझे तरी निर्बुजे। किंचित मात्र ।।७।।
संदेह अनुमान आणी भ्रम। अवघा चंचळामधें श्रम ।
निश्चळीं कदा नाहीं वर्म। समजलें पाहिजे ।।८।।
चंचळाकरी तितुकी माया। माईक जाले विलया ।
लहान थोर म्हणावया। कार्य नाहीं ।।९।।
सगट माया विस्तारली। अष्टधा प्रकृति फांपावली ।
चित्रविचित्र विकारली। नाना रूपें ।।१०।।

नाना उत्पत्ती नाना विकार। नाना प्राणी लाहान थोर ।
नाना पदार्थ मकार। नाना रूपें ।।११।।
विकारवंत विकारलें। सूक्ष्म जडत्वा आलें ।
अमर्याद दिसों लागलें। कांहींचाबाहीं ।।१२।।
मग नाना शरीरें निर्माण जालीं। नाना नामाभिधानें ठेविलीं ।
भाषा परत्वें कळों आलीं। काहीं कांहीं ।।१३।।
मग नाना रीति नाना दंडक। आचार येकाहून येक ।
वर्तो लागले सकळ लोक। लोकाचारें ।।१४।।
अष्टधा प्रकृतीचीं शरीरें। निर्माण जालीं लाहानथोरें ।
पुढें आपुलाल्या प्रकारें। वर्तों लागती ।।१५।।
नाना मतें निर्माण जालीं। नाना पाषांडें वाढलीं ।
नाना प्रकारीचीं उठिलीं ।।नाना बंडें ।।१६।।
जैसा प्रवाह पडिला। तैसाच लोक चालिला ।
कोण वारील कोणाला। येक नाहीं ।।१७।।
पृथ्वीचा जाला गळांठा। येकाहून येक मोठा ।
कोण खरा कोण खोटा। कोण जाणे ।।१८।।
आचार बहुकाचेंत पडिला। कित्येक पोटासाठीं बुडाला ।
अवघा वरपंगचि जाला। साभिमानें ।।१९।।
देव जाले उदंड। देवांचें मांडलें भंड ।
भूतादेवतांचें थोतांड। येकचि जालें ।।२०।।
मुख्य देव तो कळेना। काशास कांहींच मिळेना ।
येकास येक वळेना। अनावर ।।२१।।
ऐसा नासला विचार। कोण पाहातो सारासार ।
कैचा लहान कैंचा थोर। कळेचिना ।।२२।।
शास्त्रांचा बाजार भरला। देवांचा गल्बला जाला ।
लोक कामनेच्या व्रताला। झोंबोन पडती ।।२३।।
ऐसें अवघें नासलें। सत्यासत्य हारपलें ।

अवघें अनायेक जालें। चहूंकडे ।।२४।।
मतामतांचा गल्बला। कोणी पुसेना कोणाला ।
जो जे मतीं सांपडला। तयास तेंचि थोर ।।२५।।
असत्याचा अभिमान। तेणें पाविजे पतन ।
म्हणोनियां ज्ञाते जन। सत्य शोधिती ।।२६।।
लोक वर्तती सकळ। तें ज्ञात्यास करतळामळ ।
आतां एइका केवळ। विवेकी हो ।।२७।।
लोक कोण्या पंथें जाती। आणि कोण्या देवास भजती ।
ऐसी हे रोकडी प्रचिती। सावध ऐका ।।२८।।
मृत्तिका धातु पाषाणादिक। ऐसिया प्रतिमा अनेक ।
बहुतेक लोकांचा दंडक। प्रतिमादेवीं ।।२९।।
नाना देवांचे अवतार। चरित्रें ऐकती येक नर ।
जप ध्यान निरंतर। करिती पूजा ।।३०।।
येक सकळांचा अंतरात्मा। विश्वीं वर्ते जो विश्वात्मा ।
द्रष्टा साक्षी ज्ञानात्मा। मानिती येक ।।३१।।
येक ते निर्मळ निश्चळ। कदापी नव्हेति चंचळ ।
अनन्यभावें केवळ। वस्तुच ते ।।३२।।
येक नाना प्रतिमा। दुसरा अवतारमहिमा ।
तिसरा तो अंतरात्मा। चौथा तो निर्विकारी ।।३३।।
ऐसे हे चत्वार देव। सृष्टीमधील स्वभाव ।
यावेगळा अंतर्भाव। कोठेंचि नाहीं ।।३४।।
अवघें येकचि मानिती। ते साक्ष देव जाणती ।
परंतु अष्टधा प्रकृति। वोळखिली पाहिजे ।।३५।।
प्रकृतीमधील देव। तो प्रकृतीचा स्वभाव ।
भावातीत माहानभाव। विवेकें जाणावा ।।३६।।
जो निर्मळास ध्याईल। तो निर्मळचि होईल ।
जो जयास भजेल। तो तद्रूप जाणावा ।।३७।।

क्षीर नीर निवडिती। ते राजहंस बोलिजेती ।
सारासार जाणती। ते माहानभाव ।।३८।।
अरे जो चंचळास ध्याईल। तो सहजचि चळेल ।
जो निश्चळास भजेल। तो निश्चळचि ।।३९।।
प्रकृतीसारिखें चालावें। परी अंतरीं शाश्वत वोळखावें ।
सत्य होऊन वर्तावें। लोकांऐसें ।।४०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चत्वारदेवनिरूपणनाम समास दुसरा ।।२।।११. २

समास तिसरा : शिकवण निरूपण

||श्रीराम ||

बहुतां जन्मांचा सेवट। नरदेह सांपडे अवचट ।
येथें वर्तावें चोखट। नितिन्यायें ।।१।।
प्रपंच करावा नेमक। पाहावा परमार्थविवेक ।
जेणेंकरितां उभय लोक। संतुष्ट होती ।।२।।
शत वरुषें वय नेमिलें। त्यांत बाळपण नेणतां गेलें ।
तारुण्य अवघें वेचलें। विषयांकडे ।।३।।
वृद्धपणीं नाना रोग। भोगणें लागे कर्मभोग ।
आतां भगवंताचा योग। कोणे वेळे ।।४।।
राजिक देविक उदेग चिंता। अन्न वस्त्र देहममता ।
नाना प्रसंगें अवचिता। जन्म गेला ।।५।।
लोक मरमरों जाती। वडिलें गेलीं हे प्रचिती ।
जाणत जाणत निश्चिती। काये मानिलें ।।६।।
अग्न गृहासी लागला। आणि सावकास निजेला ।
तो कैसा म्हणावा भला। आत्महत्यारा ।।७।।
पुण्यमार्ग अवघा बुडाला। पापसंग्रह उदंड जाला ।
येमयातनेचा झोला। कठीण आहे ।।८।।

तरी आतां ऐसें न करावें। बहुत विवेकें वर्तावें ।।
इक लोक परत्र साधावें। दोहीकडे ।।९।।
आळसाचें फळ रोकडें। जांभया देऊन निद्रा पडे ।
सुख म्हणौन आवडे। आळसी लोकां ।।१०।।
साक्षेप करितां कष्टती। परंतु पुढें सुरवाडती ।
खाती जेविती सुखी होती। येत्नेंकरूनी ।।११।।
आळस उदास नागवणा। आळस प्रेत्नबुडवणा ।
आळसें करंटपणाच्या खुणा। प्रगट करिती ।।१२।।
म्हणौन आळस नसावा। तरीच पाविजे वैभवा ।
अरत्रीं परत्रीं जीवा। समाधान ।।१३।।
प्रेत्न करावा तो कोण। हेंचि ऐका निरूपण ।
सावध करून अंतःकरण। निमिष्य येक ।।१४।।
प्रातःकाळी उठावें। कांहीं पाठांतर करावे ।
येथानशक्ती आठवावें सर्वोत्तमासी ।।१५।।
मग दिशेकडे जावें। जे कोणासिच नव्हे ठावें ।
शौच्य आचमन करावें। निर्मळ जळें ।।१६।।
मुखमार्जन प्रातःस्नान। संध्या तर्पण देवतार्चन ।
पुढें वैश्यदेवउपासन। येथासांग ।।१७।।
कांहीं फळाहार घ्याव। मग संसारधांदा करावा ।
सुशब्दें राजी राखावा। सकळ लोक ।।१८।।
ज्या ज्याचा जो व्यापार। तेथें असावे खबर्दार ।
दुश्चितपणें तरी पोर। वेढा लावी ।।१९।।
चुके ठके विसरे सांडी। आठवण जालियां चर्फडी ।
दुश्चित आळसाची रकडी। प्रचित पाहा ।।२०।।
याकारणें सावधान। येकाग्र असावें मन ।
तरी मग जेवितां भोजन। गोड वाटे ।। २१।।
पुढें भोजन जालियांवरी। कांहीं वाची चर्चा करी ।

येकांतीं जाऊन विवरी। नाना ग्रंथ ।।२२।।
तरीच प्राणी शाहाणा होतो। नाहींतरी मूर्खचि राहातो ।
लोक खाती आपण पाहातो। दैन्यवाणा ।।२३।।
ऐक सदेवपणाचें लक्षण। रिकाम्या जाऊं नेदी येक क्षण ।
प्रपंचवेवसायाचें ज्ञान। बरें पाहे ।।२४।।
कांहीं मेळवी मग जेवी। गुंतल्या लोकांस उगवी ।
शरीर कारणीं लावी। कांहीं तरी ।।२५।।
कांहीं धर्मचर्चा पुराण। हरीकथा निरूपण ।
वायां जऊं नेदी क्षण। दोहींकडे ।।२६।।
ऐसा जो सर्वसावध। त्यास कैंचा असेल खेद ।
विवेकें तुटला समंध। देहबुद्धीचा ।।२७।।
आहे तितुकें देवाचें। ऐसें वर्तणें निश्चयाचें ।
मूळ तुटें उद्वेगाचें। येणें रीतीं ।।२८।।
प्रपंचीं पाहिजे सुवर्ण। परमार्थी पंचिकर्ण ।
माहावाक्याचें विवरण। करितां सुटे ।।२९।।
कर्म उपासना आणि ज्ञान। येणें राहे समाधान ।
परमार्थाचें जें साधन। तेंचि ऐकत जावें ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सिकवणनिरूपणनाम समास तिसरा ।।३।।११. ३

समास चौथा : सारविवेकनिरूपण

||श्रीराम ||

ब्रह्म म्हणिजे निराकार। गगनासारिखा विचार ।
विकार नाहीं निर्विकार। तेंचि ब्रह्म ।।१।।
ब्रह्म म्हणिजे निश्चळ। अंतरात्मा तो चंचळ ।
द्रष्टा साक्षी केवळ। बोलिजे तया ।।२।।
तो अंतरात्मा म्हणिजे देव। त्याचा चंचळ स्वभाव ।

पाळिताहे सकळ जीव। अंतरी वसोनी ||३||
त्यावेगळे जड पदार्थ। तेणेंवीण देह वेर्थ ।
तेणेंचि कळे परमार्थ। सकळ कांही ||४||
कर्ममार्ग उपासना मार्ग। ज्ञानमार्ग सिद्धांतमार्ग ।
प्रवृत्तिमार्ग निवृत्तिमार्ग। देवची चालवी ||५||
चंचळेविण निश्चळ कळेना। चंचळ तरी स्थिरावेना ।
ऐसें हे विचार नाना। बरे पाहा ||६||
चंचळनिश्चळाची संधी। तेथें भांबावते बुद्धि ।
कर्ममार्गाचे जे विधी। ते मग ऐलिकडे ||७||
देव या सकळांचे मूळ। देवास मूळ ना डाळ ।
परब्रह्म तें निश्चळ। निर्विकारी ||८||
निर्विकारी आणि विकारी। येक म्हणेल तो भिकारी ।
विचाराची होते वारी। देखतदेखतां ||९||
सकळ परमार्थास मूळ। पंचीकर्ण माहावाक्य केवळ ।
तेंची करावें प्रांजळ। पुनःपुन्हां ||१०||
पहिला देह स्थूळकाया। आठवा देह मूळमाया ।
अष्ट देह निर्शलियां। विकार कैंचा ||११||
याकारणें विकारी। साचाऐसी बाजीगरी ।
येक समजे येक खरी। मानिताहे ||१२||
उत्पत्ति स्थिती संव्हार। यावेगळा निर्विकार ।
कळायासाठीं सारासार। विचार केला ||१३||
सार असार दोनी येक। तेथें कैंचा उरला विवेक ।
परिक्षा नेणती तंक। पापी करंटे ||१४||
जो येकचि विस्तारला। तो अंतरात्मा बोलिला ।
नाना विकारीं विकारला। निर्विकारी नव्हे ||१५||
ऐसें प्रगटचि आहे। आपुल्या प्रत्ययें पाहे ।
काय राहे काय न राहे। हें कळेना ||१६||

जें अखंड होत जातें। जें सर्वदा संव्हारतें ।
रोकडें प्रचितीस येतें। जनामधें ।।१७।।
येक रडे येक चर्फडी। येकांची धरी नरडी ।
येकमेकां झोंबती बराडी। दुकळ्ळले जैसे ।।१८।।
नाहीं न्यावे नाहिं नीति। ऐसे हे लोक वर्तती ।
आणि अवघेंच सार म्हणती। विवेकहीन ।।१९।।
धोंडे सांडून सोनें घ्यावें। माती सांडून अन्न खावें ।
आणि आवघेंचि सार म्हणावें। बाष्कळपणें ।।२०।।
म्हणौनि हा विचार करावा। सत्यमार्ग तोचि धरावा ।
लाभ जाणोन घ्यावा। विवेकाचा ।।२१।।
सारगार येकचि सरी। तेथें परीक्षेस कैंची उरी ।
याकारणें चतुरीं। परीक्षा करावी ।।२२।।
जेथें परीक्षेचा अभाव। तेथें दे घाव घे घाव ।
सगट सारिखा स्वभाव। लौंदपणाचा ।।२३।।
घेव ये तेंचि घ्यावें। घेव न ये तें सोंडावें ।
उंच नीच वोळखावें। त्या नाव ज्ञान ।।२४।।
संसारसांतेस आले। येक लाभें अमर जाले ।
येक ते करंटे ठकले। मुदल गेलें ।।२५।।
जाणत्यानें ऐसें न करावें। सार तेंचि शोधून घ्यावें ।
असार तें जाणोन त्यागावें। वमक जैसें ।।२६।।
तें वमक करी प्राशन। तरी तें स्वानाचें लक्षण ।
तेथें सुचिस्मंत ब्राह्मण। काय करी ।।२७।।
जेहिं जैसें संचित केलें। तयास तैसेंचि घडलें ।
जें अभ्यासीं पडोन जडलें। तें तों सुटेना ।।२८।।
येक दिव्यान्नें भक्षिती। येक विष्ठा सावडिती ।
आपुल्या वडिलांचा घेती। साभिमान ।।२९।।
असो विवेकेविण। बोलणें तितुका सीण ।

कोणीयेकें श्रवण मनन। केलेंचि करावें ||३०||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सारविवेकनिरूपणनाम समास चौथा ||४||११. ४

समास पांचवा : राजकारण निरूपण
||श्रीराम ||
कर्म केलेंचि करावें। ध्यान धरिलेंचि धरावें ।
विवरलेंचि विवरावें। पुन्हा निरूपण ||१||
तैसें आम्हांस घडलें। बोलिलेंचि बोलणें पडिलें ।
कां जें बिघडलेंचि घडलें। पाहिजे समाधान ||२||
अनन्य राहे समुदाव। इतर जनास उपजे भाव ।
ऐसा आहे अभिप्राव। उपायाचा ||३||
मुख्य हरिकथा निरूपण। दुसरें तें राजकरण ।
तिसरें तें सावधपण। सर्वविषईं ||४||
चौथा अत्यंत साक्षप। फेडावे नाना आक्षप ।
अन्याये थोर अथवा अल्प। क्ष्मा करीत जावे ||५||
जाणावें पराचें अंतर। उदासीनता निरंतर ।
नीतिन्यायासि अंतर। पडोंच नेदावें ||६||
संकेतें लोक वेधावा। येकूनयेक बोधावा ।
प्रपंचहि सावरावा। येथानशक्त्या ||७||
प्रपंचसमयो वोळखावा। धीर बहुत असावा ।
संमंध पडों नेदावा। अति परी तयाचा ||८||
उपाधीसी विस्तारावें। उपाधींत न संपडावें ।
नीचत्व पहिलेंच घ्यावें। आणि मूर्खपण ||९||
दोष देखोन झांकावे। अवगुण अखंड न बोलावे ।
दुर्जन सांपडोन सोडावे। परोपकार करूनी ||१०||
तऱ्हे भरोंच नये। सुचावे नाना उपाये ।

नव्हे तेंचि करावें कायें। दीर्घ प्रेत्नें ||११||
फड नासोंचि नेदावा। पडिला प्रसंग सांवरावा |
अतिवाद न करावा। कोणीयेकासी ||१२||
दुसऱ्याचें अभिष्ट जाणावें। बहुतांचें बहुत सोसावें |
न सोसे तरी जावें। दिगांतराप्रती ||१३||
दुखः दुसऱ्याचें जाणावें। ऐकोन तरी वांटून घ्यावें |
बरें वाईट सोसावें। समुदायाचें ||१४||
अपार असावें पाठांतर। सन्निधचि असावा विचार |
सदा सर्वदा तत्पर। परोपकारासी ||१५||
शांती करून करवावी। तऱ्हे सांडून सांडवावी |
क्रिया करून करवावी। बहुतांकरवीं ||१६||
करणें असेल अपाये। तरी बोलोन दाखऊं नये |
परस्परेंचि प्रत्यये। प्रचितीस आणावा ||१७||
जो बहुतांचे सोसीन। त्यास बहुतेक लोक मिळेना |
बहुत सोसितां उरेना। महत्व आपुलें ||१८||
राजकारण बहुत करावें। परंतु कळोंच नेदावें |
परपीडेवरी नसावें। अंतःकरण ||१९||
लोक पारखून सांडावे। राजकारणें अभिमान झाडावे |
पुन्हा मेळऊन घ्यावें। दुरील दोरे ||२०||
हिरवटासी दुरी धरावें। कचरटासी न बोलावें |
समंध पडता सोडून जावें। येकीकडे ||२१||
ऐसें असो राजकारण। सांगतां तें असाधारण |
सुचित अस्तां अंतःकरण। राजकारण जाणे ||२२||
वृक्षीं रूढासी उचलावें। युद्धकर्त्यास ढकलून द्यावें |
कारबाराचें सांगावें। आंग कैसें ||२३||
पाहातां तरी सांपडेना। कीर्ति करूं तरी राहेना |
आलें वैभव अभिळासीना। कांहीं केल्यां ||२४||

येकांची पाठी राखणें। येकांस देखो न सकणें ।
ऐसीं नव्हेत कीं लक्षणें। चातुर्याचीं ।।२५।।
न्याय बोलतांहि मानेना। हित तेंचि न ये मना ।
येथें कांहींच चालेना। त्यागेंवीण ।।२६।।
श्रोतीं कळोन आक्षेपिलें। म्हणौन बोलिलेंचि बोलिलें ।
न्यूनपूर्ण क्ष्मा केलें। पाहिजे श्रोतीं ।।२७।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
राजकारणनिरूपणनाम समास पांचवा ।।५।।११. ५

समास सहावा : महंत लक्षण

||श्रीराम ||

शुद्ध नेटकें ल्याहावें। लेहोन शुद्ध शोधावें ।
शोधून शुद्ध वाचावें। चुकों नये ।।१।।
विश्कळित मात्रुका नेमस्त कराव्या। धाट्या जाणोन सद्दढ धराव्या ।
रंग राखोन भराव्या। नाना कथा ।।२।।
जाणायाचें सांगतां न ये। सांगायाचें नेमस्त न ये ।
समजल्याविण कांहींच न ये। कोणीयेक ।।३।।
हरिकथा निरूपण। नेमस्तपणें राजकारण ।
वर्तायाचें लक्षण। तेंहि असावें ।।४।।
पुसों जाणे सांगों जाणे। अर्थांतर करूं जाणे ।
सकळिकांचें राखों जाणे। समाधान ।।५।।
दीर्घ सूचना आधीं कळे। सावधपणें तर्क प्रबळे ।
जाणजाणोनि निवळे। येथायोग्य ।।६।।
ऐसा जाणे जो समस्त। तोचि महंत बुद्धिमंत ।
यावेगळें अंतवंत। सकळ कांहीं ।।७।।
ताळवेळ तानमानें। प्रबंद कविता जाड वचनें ।
मज्यालसी नाना चिन्हें। सुचती तया ।।८।।

जो येकांतास तत्पर। आधीं करी पाठांतर ।
अथवा शोधी अर्थांतर। ग्रंथगर्भींचें ।।९।।
आधींच सिकोन जो सिकवी। तोचि पावे श्रेष्ठ पदवी ।
गुंतल्या लोकांस उगवी। विवेकबळें ।।१०।।
अक्षर सुंदर वाचणें सुंदर। बोलणें सुंदर चालणें सुंदर ।
भक्ति ज्ञान वैराग्य सुंदर। करून दावी ।।११।।
जयास येत्नचि आवडे। नाना प्रसंगीं पवाडे ।
धीटपणें प्रगटे दडे। ऐसा नव्हे ।।१२।।
सांकडीमधें वर्तों जाणे। उपाधीमधें मिळों जाणे ।
अलिप्तपणें राखों जाणे। आपणासी ।।१३।।
आहे तरी सर्वां ठाईं। पाहों जातां कोठेंचि नाहीं ।
जैसा अंतरात्मा ठाईंचा ठाईं। गुप्त जाला ।।१४।।
त्यावेगळें कांहींच नसे। पाहों जातां तो न दिसे ।
न दिसोन वर्तवीतसे। प्राणीमात्रांसी ।।१५।।
तैसाच हाहि नानापरी। बहुत जनास शाहाणे करी ।
नाना विद्या त्या विवरी। स्थूळ सूक्ष्मा ।।१६।।
आपणाकरितां शाहाणे होती। ते सहजचि सोये धरिती ।
जाणतेपणाची महंती। ऐसी असे ।।१७।।
राखों जाणें नीतिन्याय। न करी न करवी अन्याये ।
कठीण प्रसंगीं उपाये। करूं जाणे ।।१८।।
ऐसा पुरुष धारणेचा। तोचि आधार बहुतांचा ।
दास म्हणे रघुनाथाचा। गुण घ्यावा ।।१९।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
महंतलक्षणनिरूपणनाम समास सहावा ।।६।।११. ६

समास सातवा : चंचळ नदीई

||श्रीराम ||

चंचळ नदी गुप्त गंगा। स्मरणें पावन करीं जगा ।
प्रचित रोकडी पाहा गा। अन्यथा नव्हे ।।१।।
केवळ अचंचळीं निर्माण जाली। अधोमुखें बळें चालिली ।
अखंड वाहे परी देखिली। नाहींच कोणीं ।।२।।
वळणें वांकाणें भोवरे। उकळ्या तरंग झरे ।
लादा लाटा कातरे। ठाईं ठाईं ।।३।।
शुष्क जळाचे चळाळ। धारा धबाबे खळाळ ।
चिपळ्या चळक्या भळाळ। चपळ पाणी ।।४।।
फेण फुगे हेलावे। सैरावैरा उदक धावे ।
थेंब फुई मोजावे। अणुरेणु किती ।।५।।
वोसाणे वाहती उदंड। झोतावे दर्कुटे दगड ।
खडकें बेटें आड। वळसा उठे ।।६।।
मृद भूमी तुटोन गेल्या। कठीण तैश्याचि राहिल्या ।
ठाईं ठाईं उदंड पाहिल्या। सृष्टीमधें ।।७।।
येक ते वाहतचि गेले। येक वळशामधें पडिले ।
येक सांकडींत आडकले। अधोमुख ।।८।।
येक आपटआपटोंच गेली। येक चिरडचिर्दोंच मेलीं ।
कितीयेक ते फुगलीं। पाणी भरलें ।।९।।
येक बळाचे निवडले। ते पोहतचि उगमास गेले ।
उगमदर्शनें पवित्र जाले। तीर्थरूप ।।१०।।
तेथें ब्रह्मादिकांचीं भुवनें। ब्रह्मांडदेवतांचीं स्थानें ।
उफराटी गंगा पाहातां मिळणें। सकळांस तेथें ।।११।।
त्या जळाऐसें नाही निर्मळ। त्या जळाऐसें नाहीं चंचळ ।
आपोनारायण केवळ। बोलिजे त्यासी ।।१२।।
माहानदी परी अंतराळीं। प्रत्यक्ष वाहे सर्वकाळीं ।
स्वर्गमृत्युपाताळी। पसरली पाहा ।।१३।।
अधोर्ध अष्टहि दिशा। तिचें उदक करी वळसा ।

जाणते जाणती जगदीशा। सारिखीच ते ।।१४।।
अनंत पात्रीं उदक भरलें। कोठें पाझपाझरोंच गेलें ।
कितीयेक तें वेचलें। संसारासी ।।१५।।
येक्यासंगे तें कडवट। येक्यासंगें तें गुळचट ।
येक्यासंगे ते तिखट। तुरट क्षार ।।१६।।
ज्या ज्या पदार्थास मिळे। तेथें तद्रूपचि मिसळे ।
सखोले भूमीस तुंबळे। सखोलपणें ।।१७।।
विषामधें विषचि होतें। अमृतामधें मिळोन जाते ।
सुगंधीं सुगंध तें। दुर्गंधीं दुर्गंध ।।१८।।
गुणीं अवगुणीं मिळे। ज्याचें त्यापरी निवळे ।
त्या उदकाचा महिमा न कळे। उदकेंविण ।।१९।।
उदक वाहे अपरंपार। न कळे नदी कीं सरोवर ।
जळवास करून नर। राहिले कितीयेक ।।२०।।
उगमापैलिकडे गेले। तेथें परतोन पाहिलें ।
तंव तें पाणीच आटलें। कांहीं नाहीं ।।२१।।
वृत्तिसुन्य योगेश्वर। याचा पाहावा विचार ।
दास म्हणे वारंवार। किती सांगों ।।२२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चंचळ नदीईनिरूपणनाम समास सातवा ।।७।।११. ७

समास आठवा : अंतरात्माविवरण

।।श्रीराम ।।

आतां वंदूं सकळकर्ता। समस्त देवांचा जो भर्ता ।
त्याचे भजनीं प्रवर्ता। कोणीतरी ।।१।।
तेणेंविण कार्य न चले। पडिलें पर्ण तेंहि न हाले ।
अवघें त्रैलोक्येचि चाले। जयाचेनी ।।२।।
तो अंतरात्मा सकळांचा। देवदानवमानवांचा ।

चत्वारखाणीचत्वारवाणीचा। प्रवर्तकु ।।३।।
तो येकलाचि सकळां घटीं। करी भिन्नभिन्ना राहाटी ।
सकळ सृष्टीची गोष्टी। किती म्हणोन सांगावी ।।४।।
ऐसा जो गुप्तेश्वर। त्यास म्हणावें ईश्वर ।
सकळ ऐश्वर्य थोर थोर। जयाचेनि भोगिती ।।५।।
ऐसा जेणें वोळखिला। तो विश्वंभरचि जाला ।
समाधी सहजस्थितीला। कोण पुसे ।।६।।
अवघें त्रैलोक्य विवरावें। तेव्हां वर्म पडेल ठावें ।
आवचटें घबाड सिणावें। नलगेचि कांहीं ।।७।।
पाहातां ऐसा कोण आहे। जो अंतरात्मा विवरोन पाहे ।
अल्प स्वल्प कळोन राहे। समाधानें ।।८।।
आरे हें पाहिलेंच पाहावें। विवरलेंचि मागुतें विवरावें ।
वाचिलेंचि वाचावें। पुन्हापुन्हा ।।९।।
अंतरात्मा केवढा कैसा। पाहाणाराची कोण दशा ।
देखिल्या ऐकिल्या ऐसा। विवेक सांगे ।।१०।।
उदंड ऐकिलें देखिलें। अंतरात्म्यास नवचे पुरविलें ।
प्राणी देहधारी बाउलें। काय जाणे ।।११।।
पूर्णास अपूर्ण पुरेना। कां जें अखंड विवरेना ।
विवरतां विवरतां उरेना। देवावेगळा ।।१२।।
विभक्तपणें नसावें। तरीच भक्त म्हणवावें ।
नाहींतरी वेर्थचि सिणावें। खटाटोपें ।।१३।।
उगाच घर पाहोन गेला। घरधनी नाहीं वोळखिला ।
राज्यामधूनचि आला। परी राजा नेणे ।।१४।।
देहसंगें विषये भोगिले। देहसंगें प्राणी मिरवलें ।
देहधर्त्यास चुकलें। नवल मोठें ।।१५।।
ऐसे लोक अविवेकी। आणि म्हणती आम्ही विवेकी ।
बरें ज्याची जैसी टाकी। तैसें करावें ।।१६।।

मूर्ख अंतर राखों नेणे। म्हणौन असावें शाहाणे ।
ते शाहाणेहि दैन्यवाणे। होऊन गेले ।।१७।।
अंतरीं ठेवणें चुकलें। दारोदारीं धुंडूं लागलें ।
तैसें अज्ञानास जालें। देव न कळे ।।१८।।
या देवाचें ध्यान करी। ऐसा कोण सृष्टीवरी ।
वृत्ती येकदेंसी तर्तरी। पवाडेल कोठें ।।१९।।
ब्रह्मांडीं दाटले प्राणी। बहुरूपें बहुवाणी ।
भूगर्भीं आणि पाषाणीं। कितीयेक ।।२०।।
इतुके ठाईं पुरवला। अनेकीं येकचि वर्तला ।
गुप्त आणि प्रगटला। कितीयेक ।।२१।।
चंचळें न होईजे निश्चळ। प्रचित जाणावी केवळ ।
चंचळ तें नव्हे निश्चळ। परब्रह्म तें ।।२२।।
तत्वें तत्व जेव्हां उडे। तेव्हां देहबुद्धि झडे ।
निर्मळ निश्चळ चहुंकडे। निरंजन ।।२३।।
आपण कोण कोठें कैंचा। ऐसा मार्ग विवेकचा ।
प्राणी जो स्वयें काचा। त्यास हें कळेना ।।२४।।
भल्यानें विवेक धरावा। दुस्तर संसार तरावा ।
अवघा वंशचि उधरावा। हरिभक्ती करूनी ।।२५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
अंतरात्माविवरणनिरूपणनाम
समास आठवा ।।८।।११. ८

समास नववा : उपदेश निरूपण

||श्रीराम ||

आधीं कर्माचा प्रसंग। कर्म केलें पाहिजे सांग ।
कदाचित पडिले व्यंग। तरी प्रत्यवाय घडे ।।१।।
म्हणौन कर्म आरंभिले। कांहींयेक सांग घडलें ।

जेथजेथें अंतर पडिलें। तेथें हरिस्मरण करावें ||२||
तरी तो हरी आहे कैसा। विचार पाहावा ऐसा |
संधेपूर्वी जगदीशा। चोविसां नामीं स्मरवें ||३||
चोवीसनामी सहस्रनामी। अनंतनामी तो अनामी |
तो कैसा आहे अंतर्यामीं। विवेकें वोळखावा ||४||
ब्राह्मण स्नानसंध्या करून आला। मग तो देवार्चनास बैसला |
येथासांग तो पूजिला। प्रतिमादेवो ||५||
नाना देवांच्या नाना प्रतिमा। लोक पूजिती धरून प्रेमा |
ज्याच्या प्रतिमा तो परमात्मा। कैसा आहे ||६||
ऐसें वोळखिलें पाहिजे। वोळखोन भजन कीजे |
जैसा साहेब नमस्कारिजे। वोळखिल्याउपरी ||७||
तैसा परमात्मा परमेश्वर। बरा वोळखावा पाहोन विचार |
तरीच पाविजे पार। भ्रमसागरचा ||८||
पूजा घेताती प्रतिमा। आंगा येतो अंतरात्मा |
अवतारी तरी निजधामा। येऊन गेले ||९||
परी ते निजरूपें असती। तें निजरूप ते जगज्जोती |
सत्वगुण तयेस म्हणती। जाणती कळा ||१०||
तये कळेचे पोटीं। देव असती कोट्यान्-कोटी |
या अनुभवाच्या गोष्टी। प्रत्ययें पाहाव्या ||११||
देहपुरामधें ईश। म्हणोन तया नांव पुरुष |
जगामधें जगदीश। तैसा वोळखावा ||१२||
जाणीवरूपें जगदांतरें। प्रस्तुत वर्तती शरीरें |
अंतःकरणविष्णु येणें प्रकारें। वोळखावा ||१३||
तो विष्णु आहे जगदांतरीं। तोचि आपुले अंतरीं |
कर्ता भोक्ता चतुरीं। अंतरात्मा वोळखावा ||१४||
ऐके देखे हुंगे चाखे। जाणोन विचारें ओळखे |
कित्येक आपुले पारिखे। जाणताहे ||१५||

येकची जगाचा जिव्हाळा। परी देहलोभाचा आडताळा ।
देहसमंधें वेगळा। अभिमान धरी ।।१६।।
उपजे वाढे मरे मारी। जैशा उचलती लहरीवरी लहरी ।
चंचळ सागरीं भरोवरी। त्रैलोक्य होत जातें ।।१७।।
त्रैलोका वर्तवितो येक। म्हणोन त्रिलोक्यनायेक ।
ऐसा प्रत्ययाचा विवेक। पाहाना कैसा ।।१८।।
ऐसा अंतरात्मा बोलिला। परी तोहि तत्वांमधें आला ।
पुढें विचार पाहिजे केला। माहावाक्याचा ।।१९।।
आधीं देखिला देहधारी। मग पाहावें जगदांतरीं ।
तयाचेनियां उपरी। परब्रह्म पावे ।।२०।।
परब्रह्माचा विचार। होतां निवडे सारासार ।
चंचळ जाईल हा निर्धार। चुकेना कीं ।।२१।।
उत्पत्ति स्थिति संव्हार जाण। त्याहून वेगळा निरंजन ।
येथें ज्ञानाचें विज्ञान। होत आहे ।।२२।।
अष्टदेह थानमान। जाणोन जालियां निर्शन ।
पुढें उरे निरंजन। विमळ ब्रह्म ।।२३।।
विचारेंचि अनन्य जाला। पाहाणाराविण प्रत्यय आला ।
तेहि वृत्ति निवृत्तीला। बरें पाहा ।।२४।।
येथें राहिला वाच्यांश। पाहोन सांडिला लक्ष्यांश ।
लक्ष्यांशासारिसा वृत्तिलेश। तोहि गेला ।।२५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
उपदेश निरूपणनाम समास नववा ।।९।।११. ९

समास दहावा : निस्पृह वर्तणूक

||श्रीराम ||

मूर्ख येकदेसी होतो। चतुर सर्वत्र पाहातो ।
जैसा बहुधा होऊन भोगितो। नाना सुखें ।।१।।

तोचि अंतरात्मा महंत। तो कां होईल संकोचित ।
प्रशस्त जाणता समस्त। विख्यात योगी ।।२।।
कर्ता भोक्ता तत्वता। भूमंडळीं सर्व सत्ता ।
त्यावेगळा त्यास ज्ञाता। पाहेसा कवणु ।।३।।
ऐसें महंते असावें। सर्व सार शोधून घ्यावें ।
पाहों जातां न सांपडावें। येकायेकी ।।४।।
कीर्तिरूपें उदंड ख्यात। जाणती लहान थोर समस्त ।
वेश पाहातां शाश्वत। येकचि नाहीं ।।५।।
प्रगट कीर्ति ते ढळेना। बहुत जनास कळेना ।
पाहों जातां आडळेना। काये कैसें ।।६।।
वेषभूषण ते दूषण। कीर्तिभूषण तें भूषण ।
चाळणेविण येक क्षण। जाऊंच नेदी ।।७।।
त्यागी वोळखीचे जन। सर्वकाळ नित्य नूतन ।
लोक शोधून पाहाती मन। परी इच्छा दिसेना ।।८।।
पुर्तें कोणाकडे पाहेना। पुर्तें कोणासीं बोलेना ।
पुर्तें येके स्थळीं राहेना। उठोन जातो ।।९।।
जातें स्थळ तें सांगेना। सांगितलें तेथें तरी जायेना ।
आपुली स्थिति अनुमाना। येवोंच जेदी ।।१०।।
लोकीं केलें तें चुकावी। लोकी.म् भाविलें तें उलथवी ।
लोकीं तर्किलें तें दावी। निर्फल करूनी ।।११।।
लोकांस पाह्याचा आदर। तेथें याचा अनादर ।
लोक सर्वकाळ तत्पर। तेथें याची अनिछ्या ।।१२।।
एवं कल्पितां कल्पेना। न तर्कितांहि तर्केना ।
कदपी भावितां भावेना। योगेश्वर ।।१३।।
ऐसें अंतर सांपडेना। शरीर ठाईं पडेना ।
क्षणयेक विशंभेना। कथाकीर्तन ।।१४।।
लोक संकल्प विकल्प करिती। ते अवघेचि निर्फळ होती ।

जनाची जना लाजवी वृत्ति। तेव्हां योगेश्वर ||१५||
बहुतीं शोधून पाहिलें। बहुतांच्या मनास आलें ।
तरी मग जाणावें साधिलें। महत्कृत्य ||१६||
अखंड येकां सेवावा। अभ्यासचि करीत जावा ।
काळ सार्थकचि करावा। जनासहित ||१७||
उत्तम गुण तितुले घ्यावे। घेऊन जनास सिकवावे ।
उदंड समुदाये करावे। परी गुप्तरूपें ||१८||
अखंड कामाची लगबग। उपासनेस लावावें जग ।
लोक समजोन मग। आज्ञा इछिती ||१९||
आधीं कष्ट मग फळ। कष्टचि नाहीं तें निर्फळ ।
साक्षेपेंविण केवळ। वृथापुष्ट ||२०||
लोक बहुत शोधावे। त्यांचे अधिकार जाणावे ।
जाणजाणोन धरावे। जवळी दुरी ||२१||
अधिकारपरत्वें कार्य होतें। अधिकार नस्तां वेर्थ जातें ।
जाणोनि शोधावीं चित्तें। नाना प्रकारें ||२२||
अधिकार पाहोन कार्य सांगणें। साक्षेप पाहोन विश्वास धरणें ।
आपला मगज राखणें। कांहीतरी ||२३||
हें प्रचितीचें बोलिलें। आधीं केलें मग सांगितलें ।
मानेल तरी पाहिजे घेतलें। कोणीयेकें ||२४||
महंतें महंत करावे। युक्तिबुद्धीनें भरावे ।
जाणते करून विखरावे। नाना देसीं ||२५||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
निस्पृह
वर्तणूक निरूपणनाम समास दहावा ||१०||११. १०
||दशक अकरावा समाप्त ||

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १२ ||

||दशक बारावा : विवेकवैराग्य ||१२||

समास पहिला : विमळ लक्षण

||श्रीराम ||

आधी प्रपंच करावा नेटका। मग घ्यावें परमार्थविवेका ।
येथें आळस करूं नका। विवेकी हो ||१||
प्रपंच सांडून परमार्थ कराल। तेणें तुम्ही कष्टी व्हाल ।
प्रपंच परमार्थ चालवाल। तरी तुम्ही विवेकी ||२||
प्रपंच सांडून परमार्थ केला। तरी अन्न मिळेना खायाला ।
मग तया करंट्याला। परमार्थ कैंचा ||३||
परमार्थ सांडून प्रपंच करिसी। तरी तूं येमयातना भोगिसी ।
अंतीं परम कष्टी होसी। येमयातना भोगितां ||४||
साहेबकामास नाहीं गेला। गृहींच सुरवडोन बैसला ।
तरी साहेब कुटील तयाला। पाहाती लोक ||५||
तेव्हां महत्वचि गेलें। दुर्जनाचें हासें जालें ।
दुःख उदंड भोगिलें। आपुल्या जीवें ||६||
तैसेचि होणार अंतीं। म्हणोन भजावें भगवंतीं ।
परमार्थाची प्रचिती। रोकडी घ्यावी ||७||
संसारीं असतां मुक्त। तोचि जाणावा संयुक्त ।
अखंड पाहे युक्तायुक्त। विचारणा हे ||८||
प्रपंची तो सावधान। तो परमार्थ करील जाण ।
प्रपंचीं जो अप्रमाण। तो परमार्थी खोटा ||९||
म्हणौन सावधपणें। प्रपंच परमार्थ चालवणें ।
ऐसें न करिता भोगणें। नाना दुःखें ||१०||
पर्णाळि पाहोन उचले। जीवसृष्टि विवेकें चाले ।
आणि पुरुष होऊन भ्रमले। यासी काय म्हणावें ||११||
म्हणौन असावी दीर्घ सूचना। अखंड करावी चाळणा ।

पुढील होणार अनुमाना। आणून सोडावें ।।१२।।
सुखी असतो खबर्दार। दुःखी होतो बेखबर ।
ऐसा ह्रा लोकिक विचार। दिसतचि आहे ।।१३।।
म्हणौन सर्वसावधान। धन्य तयाचें महिमान ।
जनीं राखे समाधान। तोचि येक ।।१४।।
चाळणेचा आळस केला। तरी अवचिता पडेल घाला ।
ते वेळे सावरायाला। अवकाश कैंचा ।।१५।।
म्हणौन दीर्घसूचनेचे लोक। त्यांचा पाहावा विवेक ।
लोकांकरिता लोक। शाह्राणे होती ।।१६।।
परी ते शाह्राणे वोळखावे। गुणवंताचे गुण घ्यावे ।
अवगुण देखोन सांडावे। जनामधें ।।१७।।
मनुष्य पारखूं राहेना। आणि कोणाचें मन तोडीना ।
मनुष्यमात्र अनुमाना। आणून पाहे ।।१८।।
दिसे सकळांस सारिखा। पाहातां विवेकी नेटका ।
कामी निकामी लोकां। बरें पाहे ।।१९।।
जाणोन पाहिजेत सर्व। हेंचि तयाचें अपूर्व ।
ज्याचे त्यापरी गौरव। राखों जाणे ।।२०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
विमळलक्षणनाम समास पहिला ।।१।।१२. १

समास दुसरा : प्रत्ययनिरूपण
||श्रीराम ||
ऐका संसारासी आले हो। स्त्री पुरुष निस्पृह हो ।
सुचितपणें पाहो। अर्थांतर ।।१।।
काये म्हणते वासना। काये कल्पिते कल्पना ।
अंतरींचे तरंग नाना। प्रकारें उठती ।।२।।
बरें खावें बरें जेवावें। बरें ल्यावें बरें नेसावें ।

मनासारिखें असावें। सकळ कांहीं ।।३।।
ऐसें आहे मनोगत। तरी तें कांहींच न होत ।
बरें करितां अकस्मात। वाईट होतें ।।४।।
येक सुखी येक दुःखी। प्रत्यक्ष वर्ततें लोकीं ।
कष्टी होऊनियां सेखीं। प्रारब्धावरी घालिती ।।५।।
अचुक येत्न करवेना। म्हणौन केलें तें सजेना ।
आपला अवगुण जाणवेना। कांहीं केल्यां ।।६।।
जो आपला आपण नेणे। तो दुसऱ्याचें काये जाणे ।
न्याये सांडितां दैन्यवाणे। होती लोक ।।७।।
लोकांचे मनोगत कळेना। लोकांसारिखें वर्तवेना ।
मूर्खपणें लोकीं नाना। कळह उठती ।।८।।
मग ते कळो वाढती। परस्परें कष्टी होती ।
प्रेत्न राहातां अंतीं। श्रमचि होयें ।।९।।
ऐसी नव्हे वर्तणुक। परिक्षावे नाना लोक ।
समजलें पाहिजे नेमक। ज्याचें त्यापरी ।।१०।।
शब्द परीक्षा अंतरपरीक्षा। कांहीं येक कळे दक्षा ।
मनोगत नतद्रक्षा। काय कळे ।।११।।
दुसऱ्यास शब्द ठेवणें। आपला कैपक्ष घेणें ।
पाहों जातां लोकिक लक्षणें। बहुतेक ऐसीं ।।१२।।
लोकीं बरें म्हणायाकारणें। भल्यास लागतें सोसणें ।
न सोसितां भंडवाणें। सहजचि होये ।।१३।।
आपणास जें मानेना। तेथें कदापि राहावेना ।
उरी तोडून जावेना। कोणीयेकें ।।१४।।
बोलतो खरें चालतो खरें। त्यास मानिती लहानथोरें ।
न्याये अन्याये परस्परें। सहजचि कळे ।।१५।।
लोकांस कळेना तंवरी। विवेकें क्ष्मा जो न करी ।
तेणेंकरितां बराबरी। होत जाते ।।१६।।

जंवरी चंदन झिजेना। तंव तो सुगंध कळेना ।
चंदन आणि वृक्ष नाना। सगट होती ।।१७।।
जंव उत्तम गुण न कळे। तों या जनास काये कळे ।
उत्तम गुण देखतां निवळे। जगदांतर ।।१८।।
जगदांतर निवळत गेलें। जगदांतरी सख्य जालें ।
मग जाणावें वोळले। विश्वजन ।।१९।।
जनींजनार्दन वोळला। तरी काये उणें तयाला ।
राजी राखावें सकळांला। कठीण आहे ।।२०।।
पेरिलें तें उगवतें। उसिणें द्यावें घ्यावें लागतें ।
वर्म काढितां भंगतें। परांतर ।।२१।।
लोकीकीं बरेपण केलें। तेणें सौख्य वाढलें ।
उत्तरासारिखें आलें। प्रत्योत्तर ।।२२।।
हें आवघें आपणांपासीं। येथें बोल नाहीं जनासी ।
सिकवावें आपल्या मनासी। क्षणक्षणा ।।२३।।
खळ दुर्जन भेटला। क्षमेचा धीर बुडाला ।
तरी मोनेंचि स्थळत्याग केला। पाहिजे साधकें ।।२४।।
लोक नाना परीक्षा जाणती। अंतरपरीक्षा नेणती ।
तेणें प्राणी करंटे होती। संदेह नाहीं ।।२५।।
आपणास आहे मरण। म्हणौन राखावें बरेंपण ।
कठिण आहे लक्षण। विवेकाचें ।।२६।।
थोर लाहान समान। आपले पारिखे सकळ जन ।
चढतें वाढतें सनेधान। करितां बरें ।।२७।।
बरें करितां बरें होतें। हें तों प्रत्ययास येतें ।
आतां पुढें सांगावें तें। कोणास काये ।।२८।।
हरिकथानिरूपण। बरेपणें राजकारण ।
प्रसंग पाहिल्याविण। सकळ खोटें ।।२९।।
विद्या उदंडचि सिकला। प्रसंगमान चुकतचि गेला ।

तरी मग तये विद्येला। कोण पुसे ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
प्रत्ययनिरूपणनाम समास दुसरा ।।२।।१२. २

समास तिसरा : भक्तनिरूपण

||श्रीराम ||

पृथ्वीमधें बहुत लोक। तेंहि पाहावा विवेक ।
इहलोक आणि परलोक। बरा पाहावा ।।१।।
इहलोक साधायाकारणें। जाणत्याची संगती धरणें ।
परलोक साधायाकारणें। सद्गुरु पाहिजे ।।२।।
सद्गुरुसी पाय पुसावें। हेंहि कळेना स्वभावें ।
अनन्यभावें येकभावें। दोनी गोष्टी पुसाव्या ।।३।।
दोनी गोष्टी त्या कोण। देव कोण आपण कोण ।
या गोष्टींचे विवरण। केलेंचि करावें ।।४।।
आधीं मुख्य देव तो कोण। मग आपण भक्त तो कोण ।
पंचीकर्ण माहावाक्यविवरण। केलेंचि करावें ।।५।।
सकळ केलियाचें फळ। शाश्वत वोळखावें निश्चळ ।
आपण कोण का केवळ। शोध घ्यावा ।।६।।
सारासार विचार घेतां। पदास नाहीं शाश्वतता ।
आधी कारण भगवंता। वोळखिलें पाहिजे ।।७।।
निश्चळ चंचळ आणि जड। अवघा मायेचा पवाड ।
यामधें वस्तु जाड। जाणार नाहीं ।।८।।
तें परब्रह्म धुंडावें। विवेकें त्रैलोक्य हिंडावें ।
माईक विचार खंडावें। परीक्षवंतीं ।।९।।
खोटें सांडून खरें घ्यावें। परीक्षवंतीं परीक्षावें ।
मायेचें अवघेचि जाणावें। रूप माईक ।।१०।।
पंचभूतिक हे माया। माईक जाये विलया ।

पिंडब्रह्मांड अष्टकाया। नसिवंत ।।११।।
दिसेल तितुकें नासेल। उपजेल तितुकें मरेल ।
रचेल तितुकें खचेल। रूप मायेचें ।।१२।।
वाढेल तितुकें मोडेल। येईल तितुलें जाईल ।
भूतांस भूत खाईल। कल्पांतकाळीं ।।१३।।
देहधारक तितुके नासती। हे तों रोकडी प्रचिती ।
मनुष्येंविण उत्पत्ति। रेत कैंचें ।।१४।।
अन्न नस्तां रेत कैंचें। वोषधी नस्तां अन्न कैंचें ।
वोषधीस जिणें कैंचें। पृथ्वी नस्तां ।।१५।।
आप नस्तां पृथ्वी नाहीं। तेज नस्तां आप नाहीं ।
वायो नस्तां तेज नाहीं। ऐसें जाणावें ।।१६।।
अंतरात्मा नस्तां वायो कैंचा। विकार नस्तां अंतरात्मा कैंचा ।
निर्विकारीं विकार कैंचा। बरें पाहा ।।१७।।
पृथ्वी नाहीं आप नाहीं। तेज नाहीं वायो नाहीं ।
अंतरात्मा विकार नाहीं। निर्विकारीं ।।१८।।
निर्विकार जें निर्गुण। तेचि शाश्वताची खूण ।
अष्टधा प्रकृति संपूर्ण। नासिवंत ।।१९।।
नासिवंत समजोन पाहिलें। तों तें अस्तांचि नस्तें जालें ।
सारासारें कळों आलें। समाधान ।।२०।।
विवेकें पाहिला विचार। मनास आलें सारासार ।
येणेंकरितां विचार। सदृढ जाला ।।२१।।
शाश्वत देव तो निर्गुण। ऐसीं अंतरीं बाणली खूण ।
देव कळला मी कोण। कळलें पाहिजे ।।२२।।
मी कोण पाहिजे कळलें। देहतत्व तितुकें शोधिलें ।
मनोवृत्तीचा ठाईं आलें। मीतूंपण ।।२३।।
सकळ देहाचा शोध घेतां। मीपण दिसेना पाहातां ।
मीतूंपण हें तत्वता। तत्वीं मावळलें ।।२४।।

दृश्य पदार्थचि वोसरे। तत्वें तत्व तेव्हां सरे ।
मीतूंपण हें कैंचें उरे। तत्वता वस्तु ।।२५।।
पंचीकर्ण तत्वविवर्ण। माहावाक्यें वस्तु आपण ।
निसंगपणें निवेदन। केले पाहिजे ।।२६।।
देवाभक्तांचे मूळ। शोधून पाहातां सकळ ।
उपाधिवेगला केवळ। निरोपाधी आत्मा ।।२७।।
मीपण तें बुडालें। विवेकें वेगळेपण गेलें ।
निवृत्तिपदास प्राप्त जालें। उन्मनीपद ।।२८।।
विज्ञानीं राहिलें ज्ञान। ध्येये राहिलें ध्यान ।
सकळ कांहीं कार्याकारण। पाहोन सांडिलें ।।२९।।
जन्ममरणाचें चुकलें। पाप अवघेंचि बुडालें ।
येमयातनेचें जालें। निसंतान ।।३०।।
निर्बंद अवघाचि तुटला। विचारें मोक्ष प्राप्त जाला ।
जन्म सार्थकचि वाटला। सकळ कांहीं ।।३१।।
नाना किंत निवारले। धोके अवघेचि तुटले ।
ज्ञानविवेकें पावन जालें। बहुत लोक ।।३२।।
पतितपावनाचे दास। तेहि पावन करिती जगास ।
ऐसी हे प्रचित मनास। बहुतांच्या आली ।।३३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
भक्तनिरूपणनाम समास तिसरा ।।३।।१२. ३

समास चौथा : विवेकवैराग्यनिरूपण

||श्रीराम ||

महद्भाग्य हातासी आलें। परी भोगूं नाहीं जाणितलें ।
तैसें वैराग्य उत्पन्न जालें। परी विवेक नाहीं ।।१।।
आदळतें आफळतें। कष्टी होतें दुःखी होतें ।
ऐकतें देखते येतें। वैराग्य तेणें ।।२।।

नाना प्रपंचाच्या वोढी ||नाना संकटें सांकडीं |
संसार सांडुनी देशधडी| होये तेणें ||३||
तो चिंतेपासून सुटला| पराधेनतेपासुनि पळाला |
दुःखत्यागें मोकळा जाला| रोगी जैसा ||४||
परी तो होऊं नये मोकाट| नष्ट भ्रष्ट आणि चाट |
सीमाच नाहीं सैराट| गुरूं जैंसें ||५||
विवेकेंविण वैराग्ये केलें| तरी अविवेकें अनर्थी घातलें |
अवघें वेर्थचि गेलें| दोहिंकडे ||६||
ना प्रपंच ना परमार्थ| अवघें जिणेंचि जालें वेर्थ |
अविवेकें अनर्थ| ऐसा केला ||७||
कां वेर्थचि ज्ञान बडबडिला| परी वैराग्ययोग नाहीं घडला |
जैसा कारागृहीं अडकला| पुरुषार्थ सांगे ||८||
वैराग्येंविण ज्ञान| तो वेर्थचि साभिमान |
लोभदंभें घोळसून| कासाविस केला ||९||
स्वान बांधलें तरी भुंके| तैसा स्वार्थमुळें थिंकें
पराधीक देखों न सके| साभिमानें ||१०||
हें येकेंविण येक| तेणें उगाच वाढे शोक |
आतां वैराग्य आणि विवेक| योग ऐका ||११||
विवेकें अंतरीं सुटला| वैराग्यें प्रपंच तुटला |
अंतर्बाह्य मोकळा जाला| निःसंग योगी ||१२||
जैसें मुखें ज्ञान बोले| तैसीच सवें क्रिया चाले |
दीक्षा देखोनी चक्कित जाले| सुचिस्मंत ||१३||
आस्था नाहीं त्रिलोक्याची| स्थिती बाणली वैराग्याची |
येत्रविवेकधारणेची| सीमा नाहीं ||१४||
संगीत रसाळ हरिकीर्तन| तालबद्ध तानमान |
प्रेमळ आवडीचें भजन| अंतरापासुनी ||१५||
तत्काळचि सन्मार्ग लागे| ऐसा अंतरीं विवेक जागे |

वगत्रृत्व करितां न भंगे। साहित्य प्रत्ययाचें ।।१६।।
सन्मार्गें जगास मिळाला। म्हणिजे जगदीश वोळला ।
प्रसंग पाहिजे कळला। कोणीयेक ।।१७।।
प्रखर वैराग्य उदासीन। प्रत्ययाचें ब्रह्मज्ञान ।
स्नानसंध्या भगवद्भजन। पुण्यमार्ग ।।१८।।
विवेकवैराग्य तें ऐसें। नुस्तें वैराग्य हेंकाडपिसें ।
शब्दज्ञान येळिलसें। आपणचि वाटे ।।१९।।
म्हणौन विवेक आणि वैराग्य। तेंचि जाणिजे महद्भाग्य ।
रामदास म्हणे योग्य। साधु जाणती ।।२०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
विवेकवैराग्यनिरूपणनाम समास चौथा ।।४।।१२. ४

समास पांचवा : आत्मनिवेदन

||श्रीराम ||

रेखेचें गुंडाळें केलें। मात्रुकाक्षरीं शब्द जाले ।
शब्द मेळऊन चाले। श्लोक गद्य प्रबंद ।।१।।
वेदशास्त्रें पुराणें। नाना काव्यें निरूपणें ।
ग्रंथभेद अनुवादणें। किती म्हणोनि ।।२।।
नाना ऋषी नाना मतें। पाहों जातां असंख्यातें ।
भाषा लिपी जेथ तेथें। काये उणें ।।३।।
वर्ग ऋचा श्रुति स्मृति। अधे स्वर्ग स्तबक जाती ।
प्रसंग मानें समास पोथी। बहुधा नामें ।।४।।
नाना पदें नाना श्लोक। नाना बीर नाना कडक ।
नाना साख्या दोहडे अनेक। नामाभिधानें ।।५।।
डफगाणें माचिगाणें। दंडिगाणें कथागाणें ।
नाना मानें नाना जसनें। नाना खेळ ।।६।।
ध्वनि घोष नाद रेखा। चहुं वाचामध्यें देखा ।

वाचारूपेंहि ऐका। नाना भेद ।।७।।
उन्मेष परा ध्वनि पश्यंति। नाद मध्यमा शब्द चौथी ।
वैखरीपासून उमटती। नाना शब्दरत्नें ।।८।।
अकार उकार मकार। अर्धमात्राचें अंतर ।
औटमात्रा तदनंतर। बावन मात्रुका ।।९।।
नाना भेद रागज्ञान। नृत्यभेद तानमान ।
अर्थभेद तत्वज्ञान। विवंचना ।।१०।।
तत्वांमध्यें मुख्य तत्व। तें जाणावें शुद्धसत्व ।
अर्धमात्रा महत्तत्व। मूळमाया ।।११।।
नाना तत्वें लाहानथोरे। मिळोन अष्टहि शरीरें ।
अष्टधा प्रकृतीचें वारें। निघोन जातें ।।१२।।
वारें नस्तां जें गगन। तैसें परब्रह्म सघन ।
अष्ट देहाचें निर्शन। करून पाहावें ।।१३।।
ब्रह्मांडपिंडउभार। पिंडब्रह्मांडसंव्हार ।
दोहिवेगळें सारासार। विमळब्रह्म ।।१४।।
पदार्थ जड आत्मा चंचळ। विमळब्रह्म तें निश्चळ ।
विवरोन विरे तत्काळ। तद्रूप होये ।।१५।।
पदार्थ मनें काया वाचा। मी हा अवघाचि देवाचा ।
जड आत्मनिवेदनाचा। विचार ऐसा ।।१६।।
चंचळकर्ता तो जगदीश। प्राणीमात्र तो त्याचा अंश ।
त्याचा तोचि आपणास। ठाव नाहीं ।।१७।।
चंचळ आत्मनिवेदन। याचें सांगितलें लक्षण ।
कर्ता देव तो आपण। कोठेंचि नाहीं ।।८।।
चंचळ चळे स्वप्नाकार। निश्चळ देव तो निराकार ।
आत्मनिवेदनाचा प्रकार। जाणिजे ऐसा ।।१९।।
ठावचि नाईं चंचळाचा। तेथें आधीं आपण कैंचा ।
निश्चळ आत्मनिवेदनाचा। विवेक ऐसा ।।२०।।

तिहिं प्रकारें आपण। नाहीं नाहीं दुजेपण ।
आपण नस्तां मीपण। नाहींच कोठें ||२१||
पाहातां पाहातां अनुमानलें। कळतां कळतां कळों आलें ।
पाहातां अवघेंचि निवांत जालें। बोलणें आतां ||२२||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मनिवेदननाम समास पांचवा ||५||१२. ५

समास सहावा : सृष्टिक्रमनिरूपण

||श्रीराम ||

ब्रह्म निर्मळ निश्चळ। शाश्वत सार अमळ विमळ ।
अवकाश घन पोकळ। गगनाऐसें ||१||
तयास करणें ना धरणें। तयास जन्म ना मरणें ।
तेथें जाणणें ना नेणणें। सुन्यातीत ||२||
तें रचेना ना खचेना। तें होयेना ना जायेना ।
मायातीत निरंजना पारचि नाहीं ||३||
पुढें संकल्प उठिला। षडगुणेश्वर बोलिजे त्याला ।
अर्धरारीनटेश्वराला। बोलिजेतें ||४||
सर्वेश्वर सर्वज्ञ। साक्षी द्रष्टा ज्ञानघन ।
परेश परमात्मा जगजीवन। मूळपुरुष ||५||
ते मूळमाया बहुगुणी। अधोमुखें गुणक्षोभिणी ।
गुणत्रये तिजपासूनि। निर्माण जाले ||६||
पुढें विष्णु जाला निर्माण। जाणतीकळा सत्वगुण ।
जो करिताहे पाळण। त्रैलोक्याचें ||७||
पुढें जाणीवनेणीवमिश्रित। ब्रह्मा जाणावा नेमस्त ।
त्याच्या गुणें उत्पत्ति होत। भुवनत्रैं ||८||
पुढें रुद्र तमोगुण। सकळ संव्हाराचें कारण ।
सकळ कांहीं कर्तेपण। तेथेंचि आलें ||९||

तेथून पुढें पंचभूतें। पावलीं पष्ट दशेतें ।
अष्टधा प्रकृतीचें स्वरूप तें। मुळींच आहे ।।१०।।
निश्चळीं जालें चळण। तेंचि वायोचें लक्षण ।
पंचभूतें आणि त्रिगुण। सूक्ष्म अष्टधा ।।११।।
आकाश म्हणिजे अंतरात्मा। प्रत्ययें पाहवा महिमा ।
त्या आकाशापासून जन्मा। वायो आला ।।१२।।
तया वायोच्या दोनी झुळुका। उष्ण सीतळ ऐका ।
सीतळापासून तारा मयंका। जन्म जाला ।।१३।।
उष्णापासून रवि वन्ही। विद्युल्यता आदिकरूनि ।
सीतळ उष्ण मिळोनि। तेज जाणावें ।।१४।।
तया तेजापासून जालें आप। आप आळोन पृथ्वीचें रूप ।
पुढें औषधी अमूप। निर्माण जाल्यां ।।१५।।
औषधीपासून नाना रस। नाना बीज अन्नरस ।
चौऱ्यासि लक्ष योनीच वास। भूमंडळीं ।।१६।।
ऐसी जाली सृष्टीरचना। विचार आणिला पाहिजे मना ।
प्रत्ययेंविण अनुमाना। पात्र होईजे ।।१७।।
ऐसा जाला आकार। येणेंचि न्यायें संव्हार ।
सारासारविचार। यास बोलिजे ।।१८।।
जें जें जेथून निर्माण जालें। तें तें तेथेंचि निमालें ।
येणेंचि न्यायें संव्हारलें। माहाप्रळईं ।।१९।।
आद्य मध्य अवसान। जें शाश्वत निरंजन ।
तेथें लावावें अनुसंधान। जाणते पुरुषीं ।।२०।।
होत जाते नाना रचना। परी ते कांहींच तगेना ।
सारासार विचारणा। याकारणें ।।२१।।
द्रष्टा साक्षी अंतरात्मा। सर्वत्र बोलती महिमा ।
परी हे सर्वसाक्षिणी अवस्ता मां। प्रत्ययें पाहवी ।।२२।।
मुळापासून सेवटवरी। अवघी मायेची भरोवरी ।

नाना विद्या कळाकुंसरी। तयेमधें ।।२३।।
जो उपाधीचा सेवट पावेल। त्यास भ्रम ऐसें वाटेल ।
जो उपाधीमध्यें आडकेल। त्यास काढिता कवण ।।२४।।
विवेक प्रत्ययाचीं कामें। कैसीं घडतील अनुमानभ्रमें ।
सारासारविचाराचेन संभ्रमें। पाविजे ब्रह्म ।।२५।।
ब्रह्मांडींचे माहाकारण। ते मुळमाया जाण ।
अपूर्णास म्हणती ब्रह्म पूर्ण। विवेकहीन ।।२६।।
सृष्टीमधें बहुजन। येक भोगिती नृपासन ।
येक विष्ठा टाकिती जाण। प्रत्येक्ष आतां ।।२७।।
ऐसे उदंड लोक असती। आपणास थोर म्हणती ।
परी ते विवेकी जाणती। सकळ कांहीं ।।२८।।
ऐसा आहे समाचार। कारण पाहिजे विचार ।
बहुतांच्या बोलें हा संसर। नासूं नये ।।२९।।
पुस्तकज्ञानें निश्चये धरणें। तरी गुरु कासया करणें ।
याकारणें विवरणें। आपुल्या प्रत्ययें ।।३०।।
जो बहुतांच्या बोलें लागला। तो नेमस्त जाणावा बुडाला ।
येक साहेब नस्तां कोणाला। मुश्यारा मगावा ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सृष्टिक्रमनिरूपणनाम समास सहावा ।।६।।१२. ६

समास सातवा : विषयत्याग

||श्रीराम ||

न्यायें निष्ठुर बोलणें। बहुतांस वाटे कंटाळवाणें ।
मळमळ करितां जेवणें। विहित नव्हे ।।१।।
बहुतीं विषय निंदिले। आणि तेचि सेवित गेले ।
विषयत्यागें देह चाले। हें तों घडेना ।।२।।
बोलणें येक चालणें येक। त्याचें नांव हीन विवेक ।

येणें करितां सकळ लोक। हांसों लागती ।।३।।
विषयत्यागेंविण तों कांहीं। परलोक तो प्राप्त नाहीं ।
ऐसें बोलणें ठाईं ठाईं। बरें पाहा ।।४।।
प्रपंची खाती जेविती। परमार्थी काये उपवास करिती ।
उभयता सारिखे दिसती। विषयाविषईं ।।५।।
देह चालतां विषय त्यागी। ऐसा कोण आहे जगीं ।
याचा निर्वाह मजलागीं। देवें निरोपावा ।।६।।
विषय अवघा त्यागावा। तरीच परमार्थ करावा ।
ऐसें पाहातां गोवा। दिसतो किं ।।७।।
ऐसा श्रोता अनुवादला। वक्ता उत्तर देता जाला ।
सावध होऊन मन घाला। येतद्विषईं ।।८।।
वैरग्यें करावा त्याग। तरीच परमार्थयोग ।
प्रपंचत्यागें सर्व सांग। परमार्थ घडे ।।९।।
मागें ज्ञानी होऊन गेले। तेंहिं बहुत कष्ट केले ।
तरी मग विख्यात जाले। भूमंडळीं ।।१०।।
येर मत्सर करितांच गेलीं। अन्न अन्न म्हणतां मेलीं ।
कित्येक भ्रष्टलीं। पोटासाठीं ।।११।।
वैराग्य मुळींहून नाहीं। ज्ञान प्रत्ययाचें नाहीं ।
सुचि आचार तोहि नाहीं। भजन कैंचें ।।१२।।
ऐसे प्रकारीचे जन। आपणास म्हणती सज्जन ।
पाहों जातां अनुमान। अवघाच दिसे ।।१३।।
जयास नाहीं अनुताप। हेंचि येक पूर्वपाप ।
क्षणक्ष्णा विक्षेप। पराधीकपणें ।।१४।।
मज नाहीं तुज साजेना। हें तों अवघें ठाउकें आहे जना ।
खात्यास नखातें देखों सकेना। ऐसें आहे ।।१५।।
भाग्यपुरुष थोर थोर। त्यास निंदिती डीवाळखोर ।
सावास देखतां चोर। चर्फडी जैसा ।।१६।।

वैराग्यपरतें नाहीं भग्य। वैराग्य नाहीं तें अभाग्य ।
वैराग्य नस्तां योग्य। परमार्थ नव्हे ।।१७।।
प्रत्ययेज्ञानी वीतरागी। विवेकबळें सकळ त्यागी ।
तो जाणीजे माहांयोगी। ईश्वरी पुरुष ।।१८।।
अष्टमा सिद्धीची उपेक्षा। करून घेतली योगदीक्षा ।
घरोघरीं मागे भिक्षा। माहादेव ।।१९।।
ईश्वराची बराबरी। कैसा करील वेषधारी ।
म्हणोनियां सगट सरी। होत नाहीं ।।२०।।
उदास आणि विवेक। त्यास शोधिती सकळ लोक ।
जैसें लालची मूर्ख रंक। तें दैन्यवाणें ।।२१।।
जे विचारापासून चेवले। जे आचारापासून भ्रष्ठले ।
विवेक करूं विसरले। विषयलोभीं ।।२२।।
भजन तरी आवडेना। पुरश्चर्ण कदापि घडेना ।
भल्यांस त्यांस पडेना। येतन्निमित्य ।।२३।।
वैराग्यें करून भ्रष्टेना। ज्ञान भजन सांडिना ।
वित्पन्न आणि वाद घेना। ऐसा थोडा ।।२४।।
कष्ट करितां सेत पिके। उंच वस्त तत्काळ विके ।
जाणत्या लोकांच्या कौतुकें। उड्या पडती ।।२५।।
येर ते अवघेचि मंदले। दुराशेनें खोटे जाले ।
कानकोंडें ज्ञान केलें। भ्रष्टाकारें ।।२६।।
सबळ विषय त्यागणें। शुद्ध कार्याकारण घेणें ।
विषयत्यागाचीं लक्षणें। वोळखा ऐसीं ।।२७।।
सकळ कांहीं कर्ता देव। नाहीं प्रकृतीचा ठाव ।
विवेकाचा अभिप्राव। विवेकी जाणती ।।२८।।
शूरत्वविषईं खडतर। त्यास मानिती लाहानथोर ।
कामगार आणि आंगचोर। येक कैसा ।।२९।।
त्यागात्याग तार्किक जाणे। बोलाऐसें चालों जाणे ।

पिंडब्रह्मांड सकळ जाणे। येथायोग्य ||३०||
ऐसा जो सर्वजाणता। उत्तमलक्षणी पुरुता ।
तयाचेनि सार्थकता। सहजचि होये ||३१||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
विषयत्यागनिरूपणनाम समास सातवा ||७||१२. ७

समास आठवा : काळरूपनिरूपण
||श्रीराम ||
मूळमाया जगदेश्वर। पुढें अष्टधेचा विस्तार ।
सृष्टिक्रमें आकार। आकारला ||१||
हें अवघेंच नस्तां निर्मळ। जैसें गगन अंतराळ ।
निराकारीं काळवेळ। कांहींच नाहीं ||२||
उपाधीचा विस्तार जाला। तेथें काळ दिसोन आला ।
येरवीं पाहातां काळाला। ठावचि नाही ||३||
येक चंचळ येक निश्चल। यावेगळा कोठें काळ ।
चंचळ आहे तावत्काळ। काळ म्हणावें ||४||
आकाश म्हणिजे अवकाश। अवकाश बोलिजे विलंबास ।
त्या विलंबरूप काळास। जाणोनि घ्यावें ||५||
सूर्याकरितां विलंब कळे। गणना सकळांची आकळे ।
पळापासून निवळे। युगपरियंत ||६||
पळ घटिका प्रहर दिवस। अहोरात्र पक्ष मास ।
शड्मास वरि युगास। ठाव जाला ||७||
क्रेत त्रेत द्वापार कळी। संख्या चालिली भूमंडळी ।
देवांचीं आयुष्यें आगळीं। शास्त्रीं निरोपिलीं ||८||
ते देवत्रयाची खटपट। सूक्ष्मरूपें विलगट ।
दंडक सांडितां चटपट। लोकांस होते ||९||
मिश्रित त्रिगुण निवडेना। तेणें आद्यंत सृष्टिरचना ।

कोण थोर कोण साना। कैसा म्हणावा ||१०||
असो हीं जाणत्याचीं कामें। नेणता उगाच गुंते भ्रमें ।
प्रत्यये जाणजाणों वर्मे। ठाईं पाडावीं ||११||
उत्पन्नकाळ सृष्टिकाळ। स्थितिकाळ संव्हारकाळ ।
आद्यंत अवघा काळ। विलंबरूपी ||१२||
जें जें जये प्रसंगीं जालें। तेथें काळाचें नांव पडिलें ।
बरें नसेल अनुमानलें। तरी पुढें ऐका ||१३||
प्रजन्यकाळ शीतकाळ। उष्णकाळ संतोषकाळ ।
सुखदुःखआनंदकाळ। प्रत्यये येतो ||१४||
प्रातःकाळ माध्यानकाळ। सायंकाळ वसंतकाळ ।
पर्वकाळ कठिणकाळ। जाणिजे लोकीं ||१५||
जन्मकाळ बाळत्वकाळ। तारुण्यकाळ वृधाप्यकाळ ।
अंतकाळ विषमकाळ। वेळरूपें ||१६||
सुकाळ आणि दुष्काळ। प्रदोषकाळ पुण्यकाळ ।
सकळ वेळा मिळोन काळ। तयास म्हणावें ||१७||
असतें येक वाटतें येक। त्याचें नांव हीन विवेक ।
नाना प्रवृत्तीचे लोक। प्रवृत्ति जाणती ||१८||
प्रवृत्ति चाले अधोमुखें। निवृत्ति धावे ऊर्धमुखें ।
ऊर्धमुखें नाना सुखें। विवेकी जाणती ||१९||
ब्रह्मांडरचना जेथून जाली। तेथें विवेकी दृष्टि घाली ।
विवरतां विवरतां लाधली। पूर्वापर स्थिति ||२०||
प्रपंची असोन परमार्थ पाहे। तोहि ये स्थितीतें लाहे ।
प्रारब्धयोगें करून राहे। लोकांमधें ||२१||
सकळांचे येकचि मूळ। येक जाणते येक बाष्कळ ।
विवेकें करून तत्काळ। परलोक साधावा ||२२||
तरीच जन्माचें सार्थक। भले पाहाती उभये लोक ।
कारण मुळींचा विवेक। पाहिला पाहिजे ||२३||

विवेकहीन जे जन। ते जाणावे पशुसमान ।
त्यांचे ऐकतां भाषण। परलोक कैंचा ।।२४।।
बरें आमचें काये गेलें। जें केलें तें फळास आलें ।
पेरिलें तें उगवलें। भोगिती आतां ।।२५।।
पुढेंहि करी तो पावे। भक्तियोगें भगवंत फावे ।
देव भक्त मिळतां दुणावें। समाधान ।।२६।।
कीर्ति करून नाहीं मेले। उगेच आले आणि गेले ।
शाहाणे होऊन भुलले। काये सांगवें ।।२७।।
येथील येथें अवघेंचि राहातें। ऐसें प्रत्ययास हेतें ।
कोण काये घेऊन जातें। सांगाना कां ।।२८।।
पदार्थी असावें उदास। विवेक पाहावा सावकास ।
येणेंकरितां जगदीश। अलभ्य लाभे ।।२९।।
जगदीशापरता लाभ नाहीं। कार्याकारण सर्व कांहीं ।
संसार करित असतांहि। समाधान ।।३०।।
मागां होते जनकादिक। राज्य करितांहि अनेक ।
तैसेचि आतां पुण्यश्लोक। कित्येक असती ।।३१।।
राजा असतां मृत्यु आला। लक्ष कोटी कबुल जाला ।
तरि सोडिना तयाला। मृत्य कांहीं ।।३२।।
ऐसें हें पराधेन जिणें। यामधें दुखणें बाहाणें ।
नाना उद्वेग चिंता करणें। किती म्हणोनि ।।३३।।
हाट भरला संसाराचा। नफा पाहावा देवाचा ।
तरीच या कष्टाचा। परियाये होतो ।।३४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
काळरूपनिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।१२. ८

समास नववा : यत्नशिकवण

।।श्रीराम ।।

दुर्बल नाचारी वोडगस्त। आळसी खादाड रिणगस्त ।
मूर्खपणें अवघें वेस्त। कांहींच नाहीं ।।१।।
खाया नाहीं जेवाया नाहीं। लेया नाहीं नेसाया नाहीं ।
अंथराया नाहीं पांघराया नाहीं। कोंपट नाहीं अभागी ।।२।।
सोएयेरे नाहीं धायेरे नाहीं। इष्ट नाहीं मित्र नाहीं ।
पाहातां कोठें वोळखी नाहीं। आश्रयेंविण परदेसी ।।३।।
तेणें कैसें करावें। काये जीवेंसीं धरावें ।
वाचावें किं मरावें। कोण्या प्रकारें ।।४।।
ऐसें कोणीयेकें पुसिलें। कोणीयेकें उत्तर दिधलें ।
श्रोतीं सावध ऐकिलें। पाहिजे आतां। ५।।
लाहान थोर काम कांहीं। केल्यावेगळें होत नाहीं ।
करंट्या सावध पाहीं। सदेव होसी ।।६।।
अंतरीं नाहीं सावधानता। येत्न ठाकेना पुरता ।
सुखसंतोषाची वार्ता। तेथें कैंची ।।७।।
म्हणोन आळस सोडावा। येत्न साक्षेपें जोडावा ।
दुश्चितपणाचा मोडावा। थारा बळें ।।८।।
प्रातःकाळीं उठत जावें। प्रातःस्मरामि करावें ।
नित्य नेमें स्मरावें। पाठांतर ।।९।।
मागील उजळणी पुढें पाठ। नेम धरावा निकट ।
बाष्कळपणाची वटवट। करूंच नये ।।१०।।
दिशेकडे दुरी जावें। सुचिस्मंत होऊन यावें ।
येतां कांहीं तरी आणावें। रितें खोटें ।।११।।
धूतवस्त्रें घालावीं पिळून। करावें चरणक्षाळण ।
देवदर्शन देवार्चन। येथासांग ।।१२।।
कांहीं फळाहार घ्यावा। पुढें वेवसाये करावा ।
लोक आपला परावा। म्हणत जावा ।।१३।।
सुंदर अक्षर ल्याहावें। पष्ट नेमस्त वाचावें ।

विवरविवरों जाणावें। अर्थांतर ||१४||
नेमस्त नेटकें पुसावें। विशद करून सांगावें |
प्रत्ययेंविण बोलावें। तेंचि पाप ||१५||
सावधानता असावी। नीतिमर्याद राखावी |
जनास माने ऐसी करावी। क्रियासिद्धि ||१६||
आलियाचें समाधान। हरिकथा निरूपण |
सर्वदा प्रसंग पाह्होन। वर्तत जावें ||१७||
ताळ धाटी मुद्रा शुद्ध। अर्थ प्रमये अन्वये शुद्ध |
गद्यपद्यें दृष्टांत शुद्ध। अन्वयाचे ||१८||
गाणें वाजवणें नाचणें। ह्स्तन्यास दाखवणें |
सभारंजकें वचनें। आडकथा छंदबंद ||१९||
बहुतांचें समाधान राखावें। बहुतांस मानेल तें बोलावें |
विलग पडों नेदावें। कथेमधें ||२०||
लोकांस उदंड वाजी आणूं नये। लोकांचे उकलावें हृदये |
तरी मग स्वभावें होये। नामघोष ||२१||
भक्ति ज्ञान वैराग्य योग। नाना साधनाचे प्रयोग |
जेणें तुटे भवरोग। मननमात्रें ||२२||
जैसें बोलणें बोलावें। तैसेंचि चालणें चालावें |
मग महंतलीळा स्वभावें। आंगीं बाणे ||२३||
युक्तिवीण साजिरा योग। तो दुराशेचा रोग |
संगतीच्या लोकांचा भोग। उभा ठेला ||२४||
ऐसें न करावें सर्वथा। जनास पावऊं नये वेथा |
हृदईं चिंतावें समर्थ। रघुनाथजीसी ||२५||
उदासवृत्तिस मानवे जन। विशेष कथानिरूपण |
रामकथा ब्रह्मांड भेदून। पैलाड न्यावी ||२६||
सांग महंती संगीत गाणें। तेथें वैभवास काय उणें |
नभामाजी तारांगणें। तैसे लोक ||२७||

आकलबंद नाहीं जेथें। अवघेंचि विश्कळित तेथें ।
येकें आकलेविण तें। काये आहे ।।२८।।
घालून अकलेचा पवाड। व्हावें ब्रह्मांडाहून जाड ।
तेथें कैचें आणिले द्वाड। करंटपण ।।२९।।
येथें आशंका फिटली। बुद्धि येत्नीं प्रवेशली ।
कांहींयेक आशा वाढली। अंतःकर्णी ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
यत्नशिकवणनाम समास नववा ।।९।।१२. ९

समास दहावा : उत्तमपुरुषह्निरूपण
||श्रीराम ||

आपण येथेष्ट जेवणें। उरलें तें अन्न वाटणें ।
परंतु वाया दवडणें। हा धर्म नव्हे ।।१।।
तैसें ज्ञानें तृप्त व्हावें। तेंचि ज्ञान जनास सांगावें ।
तरतेन बुडों नेदावें। बुडतयासी ।।२।।
उत्तम गुण स्वयें घ्यावे। ते बहुतांस सांगावे ।
वर्तल्याविण बोलावे। ते शब्द मिथ्या ।।३।।
स्नान संध्या देवार्चन। येकाग्र करावें जपध्यान ।
हरिकथा निरूपण। केलें पाहिजे ।।४।।
शरीर परोपकारीं लावावें। बहुतांच्या कार्यास यावें ।
उणें पडों नेदावें। कोणियेकाचें ।।५।।
आडले जाकसलें जाणावें। यथानशक्ति कामास यावें ।
मृदवचनें बोलत जावें। कोणीयेकासी ।।६।।
दुसऱ्याच्या दुःखें दुःखवावें। परसंतोषें सुखी व्हावें ।
प्राणीमात्रास मेळऊन घ्यावें। बऱ्या शब्दें ।।७।।
बहुतांचे अन्याये क्ष्मावे। बहुतांचे कार्यभाग करावे ।
आपल्यापरीस व्हावे। पारखे जन ।।८।।

दुसऱ्याचें अंतरजाणावें। तदनुसारचि वर्तावें ।
लोकांस परीक्षित जावें। नाना प्रकारें ।।९।।
नेमकचि बोलावें। तत्काळचि प्रतिवचन द्यावें ।
कदापी रागास न यावें। क्ष्मारूपें ।।१०।।
आलस्य अवघाच दवडावा। येत्न उदंडचि करावा ।
शब्दमत्सर न करावा। कोणीयेकाचा ।।११।।
उत्तम पदार्थ दुसऱ्यास द्यावा। शब्द निवडून बोलावा ।
सावधपणें करीत जावा। संसार आपला ।।१२।।
मरणाचें स्मरण असावें। हरिभक्तीस सादर व्हावें ।
मरोन कीर्तीस उरवावें। येणें प्रकारें ।।१३।।
नेमकपणें वर्तों लागला। तो बहुतांस कळों आला ।
सर्व आर्जवी तयाला। काये उणें ।।१४।।
ऐसा उत्तम गुणी विशेष। तयास म्हणावें पुरुष ।
जयाच्या भजनें जगदीश। तृप्त होये ।।१५।।
उदंड धिःकारून बोलती। तरी चळों नेदावी शांति ।
दुर्जनास मिळोन जाती । धन्य ते साधु ।।१६।।
उत्तम गुणीं श्रृंघारला। ज्ञानवैराग्यें शोभला ।
तोची येक जाणावा भला। भूमंडळीं ।।१७।।
स्वयें आपण कष्टावें। बहुतांचें सोसित जावें ।
झिजोन कीर्तीस उरवावें। नाना प्रकारें ।।१८।।
कीर्ती पाहों जातां सुख नाहीं। सुख पाहातां कीर्ती नाहीं ।
विचारेंविण कोठेंचि नाहीं। सामाधान ।।१९।।
परांतरास न लावावा ढका। कदापि पडों नेदावा चुका ।
स्मासीळ तयाच्या तुका। हानी नाहीं ।।२०।।
आपलें अथवा परावें। कार्य अवघेंच करावें ।
प्रसंगीं कामास चुकवावें। हें विहित नव्हे ।।२१।।
बरें बोलतां सुख वाटतें। हें तों प्रत्यक्ष कळतें ।

आत्मवत परावें तें। मानीत जावें ।। २२।।
कठिण शब्दें वाईट वाटतें। तें तों प्रत्ययास येतें ।
तरी मग वाईट बोलावें तें। काये निमित्य ।।२३।।
आपणास चिमोट घेतला। तेणें कासाविस जाला ।
आपणावरून दुसऱ्याला। राखत जावें ।।२४।।
जे दुसऱ्यास दुःख करी। ते अपवित्र वैखरी ।
आपणास घात करी। कोणियेके प्रसंगीं ।।२५।।
पेरिलें ते उगवतें। बोलण्यासारिखें उत्तर येतें ।
तरी मग कर्कश बोलावें तें। काये निमित्य ।।२६।।
आपल्या पुरुषार्थवैभवें। बहुतांस सुखी करावें ।
परंतु कष्टी करावें। हे राक्षेसी क्रिया ।।२७।।
दंभ दर्प अभिमान। क्रोध आणी कठिण वचन ।
हें अज्ञानाचें लक्षण। भगवद्गीतेंत बोलिलें ।।२८।।
जो उत्तम गुणें शोभला। तोचि पुरुष माहा भला ।
कित्येक लोक तयाला। शोधीत फिरती ।।२९।।
क्रियेविण शब्दज्ञान। तेंचि स्वानाचें वमन ।
भले तेथें अवलोकन। कदापी न करिती ।।३०।।
मनापासून भक्ति करणें। उत्तम गुण अगत्य धरणें ।
तया माहांपुरुषाकारणें। धुंडीत येती ।।३१।।
ऐसा जो माहानुभाव। तेणें करावा समुदाव ।
भक्तियोगें देवाधिदेव। आपुला करावा ।।३२।।
आपण आवचितें मरोन जावें। मग भजन कोणें करावें ।
याकारणें भजनास लावावे। बहुत लोक ।।३३।।
आमची प्रतिज्ञा ऐसी। कांहीं न मागावें शिष्यासी ।
आपणामागें जगदीशासी। भजत जावें ।।३४।।
याकारणें समुदाव। जाला पाहिजे मोहोछाव ।
हातोहातीं देवाधिदेव। वोळेसा करावा ।।३५।।

आता समुदायाकारणें। पाहिजेती दोनी लक्षणें ।
श्रोतीं येथें सावधपणें। मन घालावें ।।३६।।
जेणें बहुतांस घडे भक्ति। ते हे रोकडी प्रबोधशक्ति ।
बहुतांचें मनोगत हातीं। घेतलें पाहिजे ।।३७।।
मागा बोलिले उत्तम गुण। तयास मानिती प्रमाण ।
प्रबोधशक्तीचें लक्षण। पुढें चाले ।।३८।।
बोलण्यासारिखें चालणें। स्वयें करून बोलणें ।
तयाचीं वचनें प्रमाणें। मानिती जनीं ।।३९।।
जें जें जनास मानेना। तें तें जनहि मानीना ।
आपण येकला जन नाना। सृष्टिमधें ।।४०।।
म्हणोन सांगाती असावे। मानत मानत शिकवावे ।
हळु हळु सेवटा न्यावे। विवेकानें ।।४१।।
परंतु हे विवेकाचीं कामें। विवेकी करील नेमें ।
इतर ते बापुडे भ्रमें। भांडोंच लागले ।।४२।।
बहुतांसीं भांडतां येकला। शैन्यावांचून पुरवला ।
याकारणें बहुतांला। राजी राखावें ।।४३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
उत्तमपुरुषनिरूपणनाम समास दहावा ।।१०।।१२. १०
।।दशक बरावा समास ।।

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १३ ||

||दशक तेरावा : नामरूप ||१३||

समास पहिला : आत्मानात्मविवेक

||श्रीराम ||

आत्मानात्मविवेक करावा। करून बरा विवरावा ।

ववरोन सद्दढ धरावा। जीवामधें ।।१।।
आत्मा कोण अनात्मा कोण। त्याचें करावें विवरण ।
तेंचि आतां निरूपण। सावध ऐका ।।२।।
च्यारि खाणी च्यारि वाणी। चौऱ्यासि लक्ष जीवप्राणी ।
संख्या बोलिली पुराणीं। वर्तती आतां ।।३।।
नाना प्रकारीचीं शरीरें। सृष्टींत दिसती अपारें ।
तयामधें निर्धारें। आत्मा कवणु ।।४।।
दृष्टीमधें पाहातो। श्रवणामध्यें ऐकतो ।
रसनेमध्यें स्वाद घेतो। प्रत्यक्ष आतां ।।५।।
घ्राणामधें वास घेतो। सर्वांगी तो स्पर्शतो ।
वाचेमधें बोलवितो। जाणोनि शब्द ।।६।।
सावधान आणि चंचळ। चहुंकडे चळवळ ।
येकलाचि चालवी सकळ। इंद्रियेंद्वारा ।।७।।
पाये चालवी हात हालवी। भृकुटी पालवी डोळा घालवी ।
संकेतखुणा बोलवी। तोचि आत्मा ।।८।।
धिटाई लाजवी खाजवी। खोंकवी वोकवी थुंकवी ।
अन्न जेऊन उदक सेवी। तोचि आत्मा ।।९।।
मळमूत्रत्याग करी। शरीरमात्र सावरी ।
प्रवृत्ति निवृत्ति विवरी। तोचि आत्मा ।।१०।।
ऐके देखे हुंगे चाखे। नाना प्रकारें वोळखे ।
संतोष पावे आणी धाके। तोचि आत्मा ।।११।।
आनंद विनोद उदेग चिंता। काया छ्याया माया ममता ।
जीवित्वें पावे नाना वेथा। तोचि आत्मा ।।१२।।
पदार्थाची आस्था धरी। जनीं वाईट बरें करी ।
आपल्यां राखे पराव्यां मारी। तोचि आत्मा ।।१३।।
युध्ये होतां दोहीकडे। नाना शरीरीं वावडे ।
परस्परें पाडी पडे। तोचि आत्मा ।।१४।।

तो येतो जातो देहीं वर्ततो। हासतो रडतो प्रस्तावतो ।
समर्थ करंटा होतो। व्यापासारिखा ।।१५।।
होतो लंडी होतो बळकट। होतो विद्यावंत होतो धट ।
न्यायेवंत होतो उत्धट। तोचि आत्मा ।।१६।।
धीर उदार आणि कृपेण। वेडा आणि विचक्षण ।
उछ्कक आणि सहिष्ण। तोचि आत्मा ।।१७।।
विद्या कुविद्या दोहिकडे। आनंदरूप वावडे ।
जेथें तेथें सर्वांकडे। तोचि आत्मा ।।१८।।
निजे उठे बैसे चाले। धावे धावडी डोले तोले ।
सोइरे धायेरे केले। तोचि आत्मा ।।१९।।
पोथी वाची अर्थ सांगे। ताळ धरी गाऊं लागे ।
वाद वेवाद वाउगे। तोचि आत्मा ।।२०।।
आत्मा नस्तां देहांतरीं। मग तें प्रेत सचराचरीं ।
देहसंगें आत्मा करीं। सर्व कांहीं ।।२१।।
येकेंविण येक काये। कामा नये वायां जाये ।
म्हणोनि हा उपाये। देहयोगें ।।२२।।
देह अनित्य आत्मा नित्य। हाचि विवेक नित्यानित्य ।
अवघें सूक्ष्माचें कृत्य। जाणती ज्ञानी ।।२३।।
पिंडी देहधर्ता जीव। ब्रह्मांडीं देहधर्ता शिव ।
ईश्वरतनुचतुष्टये सर्व। ईश्वर धर्ता ।।२४।।
त्रिगुणापर्ता जो ईश्वर। अर्धनारीनटेश्वर ।
सकळ सृष्टीचा विस्तार। तेथून जाला ।।२५।।
बरवें विचारून पाहीं। स्त्री पुरुष तेथें नाहीं ।
चंचळरूप येतें कांहीं। प्रत्ययासी ।।२६।।
मुळींहून सेंवटवरी। ब्रह्मादि पिप्लीका देहधारी ।
नित्यानित्य विवेक चतुरीं। जाणिजे ऐसा ।।२७।।
जड तितुकें अनित्य। आणि सूक्ष्म तितुकें नित्य ।

याहिमध्यें नित्यानित्य। पुढें निरोपिलें ।।२८।।
स्थूळ सूक्ष्म वोलांडिलें। कारण माहाकाराण सांडिलें ।
विराट हिरण्यगर्भ खंडिलें। विवेकानें ।।२९।।
अव्याकृत मूळप्रकृती। तेथें जाऊन बैसली वृत्ती ।
तें वृत्ति व्हावया निवृत्ति। निरूपण ऐका ।।३०।।
आत्मानात्माविवेक बोलिला। चंचळात्मा प्रत्यया आला ।
पुढिले समासीं निरोपिला। सारासार विचार ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मानात्माविवेकनाम समास पहिला ।।१।।१३. १

समास दुसरा : सारासारनिरूपण
।।श्रीरामसमर्थ ।।
ऐका सारासार विचार। उभारलें जगडंबर ।
त्यांत कोण सार कोण असार। विवेकें वोळखावा ।।१।।
दिसेल तें नासेल। आणि येईल तें जाईल ।
जें असतचि असेल। तेंचि सार ।।२।।
मागां आत्मानात्माविवेक बोलिला। अनात्मा वोळखोन सांडिला ।
आत्मा जाणतां लागला। मुळींचा मूळतंतु ।।३।।
मुळीं जे राहिली वृत्ति। जाली पाहिले निवृत्ति ।
सारासार विचार श्रोतीं। बरा पाहावा ।।४।।
नित्यानित्य विवेक केला। आत्मा नित्यसा निवडिला ।
निवृतीरूपें हेत उरला। निराकारीं ।।५।।
हेत म्हणिजे तो चंचळ। निर्गुण म्हणिजे निश्चळ ।
सारासारविचारें चंचळ। होऊन जातें ।।६।।
चळे म्हणोनि तें चंचळ। न चळे म्हणोनि निश्चळ ।
निश्चळीं उडे चंचळ। निश्चयेसीं ।।७।।
ज्ञान आणि उपासना। दोनी येकचि पाहाना ।

उपासनेकरितां जना। जगोद्धार ।।८।।
द्रष्टा साक्षी जाणता। ज्ञानधन चैतन्यसत्ता ।
ज्ञान देवचि तत्वता। बरें पाहा ।।९।।
त्या ज्ञानाचें विज्ञान होतें। शोधून पाहा बहुत मतें ।
चंचळ अवघें नासतें। येणें प्रकारें ।।१०।।
नासिवंत नासेल किं नासेना। ऐसा अनुमानचि आहे मना ।
तरी तो पुरुष सहसा ज्ञाना। अधिकार नव्हे ।।११।।
नित्य निश्चये केला। संदेह उरतचि गेला ।
तरी तो जाणावा वाहावला। माहा मृगजळीं ।।१२।।
क्षयेचि नाहीं जो अक्षई। व्यापकपणें सर्वां ठाईं ।
तेथे हेत संदेह नाहीं। निर्विकारीं ।।१३।।
जें उदंड घनदाट। आद्य मध्य सेवट ।
अचळ अढळ अतुट। जैसें तैसें ।।१४।।
पाहातां जैसें गगन। गगनाहून तें सघन ।
जनचि नाहीं निरंजन। सदोदित ।।१५।।
चर्मचक्षु ज्ञानचक्षु। हा तों अवघाच पूर्वपक्षु ।
निर्गुण ठाईंचा अलक्षु। लक्षवेना ।।१६।।
संगत्यागेंविण कांहीं। परब्रह्म होणार नाहीं ।
संगत्याग करून पाहीं। मौन्यगर्भा ।।१७।।
निर्शतां अवघेंचि निर्शलें। चंचळ तितुकें निघोन गेलें ।
निश्चळ परब्रह्म उरलें। तेंचि सार ।।१८।।
आठवा देह मूळ माया। निर्शोन गेल्या अष्टकाया ।
साधु सांगती उपाया। कृपाळुपणें ।।१९।।
सोहं हंसा तत्वमसी। तें ब्रह्म तूं आहेसी ।
विचार पाहातां स्थिति ऐसी। सहजचि होते ।। २०।।
साधक असोन ब्रह्म उरलें। तेथें वृत्तिसुन्य जालें ।
सारासार विचारिलें। येणें प्रकारें ।।२१।।

तें तापेना ना निवेना। उजळेना ना काळवंडेना ।
डहुळेना ना निवळेना। परब्रह्म तें ।।२२।।
दिसेना ना भासेना। उपजेना ना नासेना ।
तें येना ना जाईना। परब्रह्म तें ।।२३।।
तें भिजेना ना वाळेना। तें विझेना ना जळेना ।
जयास कोणीच नेईना। परब्रह्म तें ।।२४।।
जें सन्मुखचि चहुंकडे। जेथें दृश्य भास उडे ।
धन्य साधु तो पवाडे । निर्विकारीं ।।२५।।
निर्विकल्पीं कल्पनातीत। तोचि वोळखावा संत ।
येर अवघेचि असंत। भ्रमरूप ।।२६।।
खोटें सांडून खरें घ्यावें। तरीच परीक्षवंत म्हणावें
असार सांडून सार घ्यावें। परब्रह्म तें ।।२७।।
जाणतां जाणतां जाणीव जाते। आपली वृत्ति तद्रूप होते ।
आत्मनिवेदन भक्ति ते। ऐसी आहे ।।२८।।
वाच्यांशें भक्ति मुक्ति बोलावी। लक्ष्यांशें तद्रूपता विवरावी ।
विवरतां हेतु नुरावी। ते तद्रूपता ।।२९।।
सद्रूप चिद्रूप आणि तद्रूप। सस्वरूप म्हणिजे आपलें रूप ।
आपलें रूप म्हणिजे अरूप। तत्वनिर्शनाउपरी ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सारासारनिरूपणनाम समास दुसरा ।।२।।१३. २

समास तिसरा : उभारणीनिरूपण
||श्रीरामसमर्थ ||
ब्रह्म घन आणि पोकळ। आकाशाहून विशाळ ।
निर्मळ आणि निश्चळ। निर्विकारी ।।१।।
ऐसेंचि असतां कित्येक काळ। तेथें आरंभला भूगोळ ।
तया भूगोळांचे मूळ। सावध ऐका ।।२।।

परब्रह्म असतां निश्चळ। तेथें संकल्प उठिला चंचळ ।
तयास बोलिजे केवळ। आदिनारायेण ।।३।।
मूळमाया जगदेश्वर। त्यासीच म्हणिजे शड्गुणैश्वर ।
अष्टधा प्रकृतीचा विचार। तेथें पाहा ।।४।।
ऐलिकडे गुणक्षोभिणी। तेथें जन्म घेतला त्रिगुणीं ।
मूळ वोंकाराची मांडणी। तेथून जाणावी ।।५।।
अकर उकार मकार। तिनी मिळोन वोंकार ।
पुढें पंचभूतांचा विस्तार। विस्तारला ।।६।।
आकाश म्हणिजेतें अंतरात्म्यासी। तयापासून जन्म वायोसी ।
वायोपासून तेजासी। जन्म जाला ।।७।।
वायोचा कातरा घसवटे। तेणें उष्णें वन्हि पेटे ।
सूर्यबिंब तें प्रगटे। तये ठाईं ।।८।।
वारा वाजतो सीतळ। तेथें निर्माण जालें जळ ।
तें जळ आळोन भूगोळ। निर्माण जाला ।।९।।
त्याअ भूगोळाचे पोटीं। अनंत बीजांचिया कोटी ।
पृथ्वी पाण्या होता भेटी। अंकुर निघती ।।१०।।
पृथ्वी वल्ली नाना रंग। पत्रें पुष्पांचे तरंग ।
नाना स्वाद ते मग। फळें जाली ।।११।।
पत्रें पुष्पें फळें मुळें। नाना वर्ण नाना रसाळें ।
नाना धान्यें अन्नें केवळें। तेथून जालीं ।।१२।।
अन्नापासून जालें रेत। रेतापासून प्राणी निपजत ।
ऐसी हे रोकडी प्रचित। उत्पत्तीची ।।१३।।
अंडज जारज श्वेतज उद्वीज। पृथ्वी पाणी सकळांचे बीज ।
ऐसें हें नवल चोज। सृष्टिरचनेचें ।।१४।।
च्यारि खाणी च्यारि वाणी। चौऱ्यासि लक्ष जीवयोनी ।
निर्माण झाले लोक तिनी। पिंडब्रह्मांड ।।१५।।
मुळीं अष्टधा प्रकृती। अवघे पाण्यापासून जन्मती ।

पाणी नस्तां मरती। सकळ प्राणी ||१६||
नव्हे अनुमानाचें बोलणें। याचा बरा प्रत्ययें घेणें।
वेदशास्त्रें पुराणें। प्रत्ययें घ्यावीं ||१७||
जें आपल्या प्रत्यया येना। तें अनुमानिक घ्यावेना।
प्रत्ययाविण सकळ जना। वेवसाये नाहीं ||१८||
वेवसाये प्रवृत्ती निवृत्ती। दोहिंकडे पाहिजे प्रचिती।
प्रचितीविण अनुमानें असती। ते विवेकहीन ||१९||
ऐसा सृष्टिरचनेचा विचार। संकळित बोलिला प्रकार।
आतां विस्ताराचा संहार। तोहि ऐका ||२०||
मुळापासून सेवटवरी। अवघा आत्मारामचि करी।
करी आणि विवरी। येथायोग्य ||२१||
पुढेंसंव्हार निरोपिला। श्रोतीं पाहिजे ऐकिला।
इतुक्याउपरी जाला। समास पूर्ण ||२२||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
उभारणिनिरूपणनाम समास तिसरा ||३||१३. ३

समास चौथा : प्रलयनिरूपण
||श्रीरामसमर्थ ||
पृथ्वीस होईल अंत। भूतांस मांडेल कल्पांत।
ऐसा समाचार साध्यंत। शास्त्रीं निरोपिला ||१||
शत वरुषें अनावृष्टि। तेणें जळेल हे सृष्टि।
पर्वत माती ऐसी पृष्ठी। भूमीची तरके ||२||
बारा कळीं सूर्यमंडळा। किर्णांपासून निघती ज्वाळा।
शत वरुषें भूगोळा। दहन होये ||३||
सिंधुरवर्ण वसुंधरा। ज्वाळा लागती फणिवरा।
तो आहाळोन सरारां। विष वमी ||४||
त्या विषाच्या ज्वाळा निघती। तेणें पाताळें जळती।

माहापावकें भस्म होती। पाताळ लोक ||५||
तेथें माहाभूतें खवळती। प्रळयेवात सुटती |
प्रळयेपावक वाढती। चहूंकडे ||६||
तेथें अक्रा रुद्र खवळले। बारा सूर्य कडकडिले |
पावकमात्र येकवटले। प्रळयेकाळीं ||७||
वायो विजांचे तडाखे। तेणें पृथ्वी अवघी तरखे |
कठिणत्व अवघेंचि फांके। चहुंकडे ||८||
तेथें मेरूची कोण गणना। कोण सांभाळिल कोणा |
चंद्र सूर्य तारांगणा | मूस जाली ||९||
पृथ्वीनें विरी सांडिली। अवघी धगधगायेमान जाली |
ब्रह्मांडभटी जळोन गेली। येकसरां ||१०||
जळोनि विरी सांडिली। विशेष माहावृष्टी जाली ||
तेणें पृथ्वी विराली। जळामधें ||११||
भाजला चुना जळीं विरे। तैसा पृथ्वीस धीर न धरे |
विरी सांडुनिया त्वरें। जळीं मिळाली ||१२||
शेष कूर्म वाऱ्हाव गेला। पृथ्वीचा आधार तुटला |
सत्व सांडून जळाला। मिळोन गेली ||१३||
तेथें प्रळयेमेघ उचलले। कठिण घोषें गर्जिनले |
अखंड विजा कडकडिले। ध्वनि घोष ||१४||
पर्वतप्राये पडती गारा। पर्वत उडती ऐसा वारा |
निबिड तया अंधकारा। उपमाचि नाहीं ||१५||
सिंधु नद्या एकवटल्या। नेणो नभींहून रिचवल्या |
संधिच नाहीं धारा मिळाल्या। अखंड पाणी ||१६||
तेथें मछ मूर्म सर्प पडती। पर्वतासारिखे दिसती |
गर्जना होतां मिसळती | जळांत जळें ||१७||
सप्त सिंधु आवर्णीं गेले। आवर्णवेडे मोकळे जाले |
जळरूप जालियां खवळले। प्रळयेपावक ||१८||

ब्रह्मांडाऐसा तप्त लोहो। शोषी जळाचा समूहो ।
तैसे जळास जालें पाहो। अपूर्व मोठें ।।१९।।
तेणें आटोन गेलें पाणी। असंभाव्य माजला वन्ही ।
तया वन्हीस केली झडपणी। प्रळयवातें ।।२०।।
दीपास पालव घातला। तैसा प्रळयेपावक विझाला ।
पुढें वायो प्रबळला। असंभाव्य ।।२१।।
उदंड पोकळी थोडा वारा। तेणें वितळोन गेला सारा ।
पंचभूतांचा पसारा। आटोपला ।।२२।।
महद्भूत मूळमाया। विस्मरणें वितुळे काया ।
पदार्थमात्र राहावया। ठाव नाहीं ।।२३।।
दृश्य हलकालोळें नेलें। जड चंचळ वितुळलें ।
याउपरी शाश्वत उरलें। परब्रह्म तें ।।२४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
प्रळयेनाम समास चौथा ।।४।।१३. ४

समास पांचवा : कहाणीनिरूपण

||श्रीरामसमर्थ ||

कोणी येक दोघे जण। पृथ्वी फिरती उदासीन ।
काळक्रमणें लागून। कथा आरंभिली ।।१।।
श्रोता पुसे वक्तयासी। काहाणी सांगा जी बरवीसी ।
वक्ता म्हणे श्रोतयासी। सावध ऐकें ।।२।।
येकें स्त्रीपुरुषें होतीं। उभयेतांमधें बहु प्रीति ।
येकरूपेंचि वर्तती। भिन्न नाहीं ।।३।।
ऐसा कांहीं येक काळ लोटला। तयांस येक पुत्र जाला ।
कार्यकर्ता आणि भला। सर्वविषीं ।।४।।
पुढें त्यासहि जाला कुमर। तो पित्याहून आतुर ।
कांहीं तदर्ध चतुर। व्यापकपणें ।।५।।

तेणें व्याप उदंड केला। बहुत कन्यापुत्र व्याला ।
उदंड लोक संचिला। नाना प्रकारें ।।६।।
त्याचा पुत्र जेष्ठ। तो अज्ञान आणि रागिट ।
अथवा चुकता नीट। संव्हार करी ।।७।।
पिता उगाच बैसला। लेकें बहुत व्याप केला ।
सर्वज्ञ जाणता भला। जेष्ठ पुत्र ।।८।।
नातु त्याचें अर्ध जाणें। पणतु तो कांहींच नेणे ।
चुकतां संव्हारणें। माहा क्रोधी ।।९।।
लेक सकळांचे पाळण करी। नातु मेळवी वरिचावरी ।
पणतु चुकल्यां संव्हार करी। अकस्मात ।।१०।।
नेमस्तपणें वंश वाढला। विस्तार उदंडचि जाला ।
ऐसा बहुत काळ गेला। आनंदरूप ।।११।।
विस्तार वाढला गणवेना। वडिलांस कोणीच मानिना ।
परस्परें किंत मना। बहुत पडिला ।।१२।।
उदंड घरकळ्हो लागला। तेणें कित्येक संव्हार जाला ।
विपट पडिलें थोर थोरांला। बेबंद जालें ।।१३।।
नेणपणें भरी भरले। मग ते अवघेच संव्हारले ।
जैसे यादव निमाले। उन्मत्तपणें ।।१४।।
बाप लेक नातु पणतु। सकळांचा जाला निपातु ।
कन्या पुत्र हेतु मातु। अणुमात्र नाहीं ।।१५।।
ऐसी काहाणी जो विवरला। तो जन्मापासून सुटला ।
श्रोता वक्ता धन्य जाला। प्रचितीनें ।।१६।।
ऐसी काहाणी अपूर्व जे ते। उदंड वेळ होत जाते ।
इतकें बोलोन गोसावी ते। निवांत जाले ।।१७।।
आमची काहाणी सरो। तुमचे अंतरीं भरो ।
ऐसें बोलणें विवरो। कोणीतरी ।।१८।।
चुकत वांकत आठवलें। एतुकें संकळित बोलिलें ।

न्यूनपूर्ण क्ष्मा केलें। पाहिजे श्रोतीं ।।१९।।
ऐसी काहाणी निरंतर। विवेकें ऐकती जे नर ।
दास म्हणे जग्गोधार। तेचि आरिती ।।२०।।
त्या जगोद्धाराचें लक्षण। केले पाहिजे विवरण ।
सार निवडावें निरूपण। यास बोलिजे ।।२१।।
निरूपणीं प्रत्ययें विवरावें। नाना तत्वकोडें उकलावें ।
समजतां समजतां व्हावें। निःसंदेह ।।२२।।
विवरोन पाहातां अष्ट देह। पुढें सहजचि निःसंदेह ।
अखंड निरूपणें राहे। समाधान ।।२३।।
तत्वांचा गल्बला जेथें। निवांत कैचें असेल तेथें ।
याकारणें गुल्लिपरतें। कोणीयेकें असावें ।।२४।।
ऐसा सूक्ष्म संवाद। केलाचि करावा विशद ।
पुढिले समासीं लघुबोध। सावध ऐका ।।२५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
कहाणीनिरूपणनाम समास पांचवा ।।५।।१३. ५

समास सहावा : लघुबोध

||श्रीराम ||

जें बोलिजेती पंचतत्वें। त्यांची अभ्यासाया नावें ।
तदुपरी स्वानुभवें। रूपें जाणावीं ।।१।।
यामधें शाश्वत कोण। आणी अशाश्वत कोण ।
ऐसें करावें विवरण। प्रत्ययाचें ।।२।।
पंचभूतांचा विचार। नांवरूप सारासार ।
तोचि बोलिला निर्धार। सावध अईका ।।३।।
पृथ्वी आप तेज वायो आकाश। नावें बोलिलीं सावकास ।
आतां रूपाचा विश्वास। श्रवणें धरावा ।।४।।
पृथ्वी म्हणिजे ते धरणी। आप म्हणिजे तें पाणी ।

तेज म्हणिजे अग्नि तरणी। सतेजादिक ।।५।।
वायो म्हणिजे तो वारा। आकाश म्हणिजे पैस सारा ।
आतां शाश्वत तें विचारा। आपले मनीं ।।६।।
येक शीत चांचपावें। म्हणिजे वर्म पडे ठावें ।
तैसें थोड्या अनुभवें। बहुत जाणावे ।।७।।
पृथ्वी रचतें आणि खचतें। हें तों प्रत्ययास येतें ।
नाना रचना होत जाते। सृष्टिमधें ।।८।।
म्हणौन रचतें तें खचतें। आप तें हि आटोन जाते ।
तेज हि प्रगटोन विझतें। वारें हि राहे ।।९।।
अवकाश नाममात्र आहे। तें हि विचारिता न राहे ।
एवं पंचभूतिक राहे। हें तों घडेना ।।१०।।
ऐसा पांचा भूतांचा हा विस्तार। नासिवंत हा निर्धार ।
शाश्वत आत्मा निराकार। सत्य जाणावा ।।११।।
तो आत्मा कोणास कळेना। ज्ञानेंविण आकळेना ।
म्हणोनियां संतजना। विचारावें ।।१२।।
विचारितां सज्जनांसी। ते म्हणती कीं अविनासी ।
जन्म मृत्यु आत्मयासी। बोलोंच नये ।।१३।।
निराकारीं भासे आकर। आणी आकारीं भासे निराकार ।
निराकार आणी आकार। विवेकें वोळखावा ।। १४।।
निराकार जाणावा नित्य। आकार जाणावा अनित्य ।
यास बोलिजे नित्यानित्य। विचारणा ।।१५।।
सारीं भासे असार। आणि असारीं भासे सार ।
सारासार विचार। शोधून पाहावा ।।१६।।
पंचभूतिक तें माइक। परंतु भासे अनेक ।
आणि आत्मा येक। व्यापून असे ।।१७।।
चहुं भूतांमधें गगन। तैसें गगनीं असे सघन ।
नेहटून पाहतां अभिन्न। गगन आणि वस्तु ।।१८।।

उपाधीयोगेंचि आकाश। उपाधी नस्तां निराभास ।
निराभास तें अविनाश। तैसें गगन ।।१९।।
आतां असो हे विवंचना। परंतु जें पाहातां नासेना ।
तें गे तेंचि अनुमाना। विवेकें आणावें ।।२०।।
परमात्मा तो निराकार। जाणिजे हा विचार सार ।
आणी आपण कोण हा विचार। पाहिला पाहिजे ।।२१।।
देहास अंत येतां। वायो जातो तत्वता ।
हें लटिकें म्हणाल तरी आतां। स्वासोस्वास धारावा ।।२२।।
स्वास कोंडतां देह पडे। देह पडतां म्हणती मडें ।
मड्यास कर्तुत्व न घडे। कदाकाळीं ।।२३।।
देहावेगळा वायो न करी। वायोवेगळा देह न करी ।
विचार पाहातां कांहींच न करी। येकावेगळें येक ।।२४।।
उगेंच पाहातं मनुष्य दिसे। विचार घेतां कांहीं नसे ।
अभेदभक्तीचें लक्षण ऐसें। वोळखावें ।।२५।।
कर्ता आपण ऐसे म्हणावें। तरी आपलें इछेसारिखें व्हावें ।
इछेसारिखें न होतां मानावें। अवघेंच वाव ।।२६।।
म्हणोन कर्ता नव्हे किं आपण। तेथें भोक्ता कैंचा कोण ।
हें विचाराचें लक्षण। अविचारें न घडे ।।२७।।
अविचार आणि विचार। जैसा प्रकाश अंधकार ।
विकार आणि निर्विकार। येक नव्हे कीं ।।२८।।
जेथें नाहीं विवंचना। तेथें कांहींच चालेना ।
खरें तेंचि अनुमाना। कदा न ये ।।२९।।
प्रत्ययास बोलिजे न्याये। अप्रत्यये तो अन्याये ।
जात्यांधास परीक्षा काये। नाना रत्नाची ।।३०।।
म्हणोन ज्ञाता धन्य धन्य। जो निर्गुणेंसी अनन्य ।
आत्मनिवेदनें मान्य। परम पुरुष ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

लघुबोधनाम समास सहावा ||६||१३. ६

समास सातवा : प्रत्यय विवरण

||श्रीराम ||

निर्मळ आभास निराभास| तयास दृष्टांत आकाश |
आकाश म्हणिजे अवकाश| पसरला पैस ||१||
आधीं पैस मग पदार्थ| प्रत्यये पाहातां यथार्थ |
प्रत्ययेंविण पाहातां वेर्थ| सकळ कांहीं ||२||
ब्रह्म म्हणिजे तें निश्चळ| आत्मा म्हणिजे तो चंचळ |
तयास दृष्टांत केवळ| वायो जाणावा ||३||
घटाकाश दृष्टांत ब्रह्माचा| घटबिंब दृष्टांत आत्म्याचा |
विवरतां अर्थ दोहींचा| भिन्न आहे ||४||
भूत म्हणिजे जितुकें जालें| जालें तितुके निमालें |
चंचळ आलें आणी गेलें| ऐसें जाणावें ||५||
अविद्या जड आत्मा चंचळ| जड कर्पूर आत्मा अनळ |
दोनी जळोन तत्काळ| विझोन जाती ||६||
ब्रह्म आकाश निश्चळ जाती| आत्मा वायो चंचळ जाती |
परीक्षवंत परीक्षिती| खरें किं खोटें ||७||
जड अनेक आत्मा येक| ऐसा आतानात्माविवेक |
जगा वर्तविता जगन्नायेक| तयास म्हणावें ||८||
जड अनात्मा चेतवी आत्मा| सर्वीं वर्ते सर्वात्मा |
अवघा मिळोन चंचळात्मा| निश्चळ नव्हे ||९||
निश्चळ तें परब्रह्म| जेथें नाहीं दृश्यभ्रम |
विमळ ब्रह्म तें निभ्रम| जैसें तैसें ||१०||
आधी आत्मानात्माविवेक थोर| मग सारासारविचार |
सारासारविचारें संव्हार| प्रकृतीचा ||११||
विचारें प्रकृती संव्हारे| दृश्य अस्तांच वोसरे |

अंतरात्मा निर्गुणीं संचरे। अध्यात्मश्रवणें ।।१२।।
चढता अर्थ लागला। तरी अंतरात्मा चढतचि गेला ।
उतरल्या अर्थें उतरला। भूमंडळीं ।।१३।।
अर्थासारिखा आत्मा होतो। जिकडे नेला तिकडे जातो ।
अनुमानें संदेहीं पडतो। कांहींयेक ।।१४।।
निसंदेह अर्थ चालिला। तरी आत्मा निसंदेहचि जाला ।
अनुमान-अर्थें जाला। अनुमानरूपी ।।१५।।
नवरसिक अर्थ चाले। श्रोते तद्रूपचि जाले ।
चाटपणें होऊन गेले। चाटचि अवघे ।।१६।।
जैसा जैसा घडे संग। तैसे गुह्यराचे रंग ।
याकारणें उत्तम मार्ग। पाहोन धरावा ।।१७।।
उत्तम अन्नें बोलत गेले। तरी मन अन्नाकारचि जालें ।
लावण्य वनितेचें वर्णिलें। तरी मन तेथेंचि बैसे ।।१८।।
पदार्थवर्णन अवघें। किती म्हणोन सांगावें ।
परंतु अंतरीं समजावें। होये किं नव्हे ।।१९।।
जें जें देखिलें आणी ऐकिलें। तें अंतरीं दृढ बैसलें ।
हित अन्हित परीक्षिलें। परीक्षवंतीं ।।२०।।
याकारणें सर्व सांडावें। येक देवास धुंडावें ।
तरीचवर्म पडे ठावें। कांहींयेक ।।२१।।
नाना सुखें देवें केलीं। लोकें तयास चुकलीं ।
ऐसीं चुकतां च गेलीं। जन्मवरी ।।२२।।
सर्व सांडून शोधा मजला। ऐसें देवचि बोलिला ।
लोकीं शब्द अमान्य केला। भगवंताचा ।।२३।।
म्हणोन नाना दुःखें भोगिती। सर्वकाळ कष्टी होती ।
मनीं सुखचि इछिती। परी तें कैंचें ।।२४।।
उदंड सुख जया लागलें। वेडें तयास चुकलें ।
सुख सुख म्हणताच मेलें। दुःख भोगितां ।।२५।।

शाहाण्यानें ऐसें न करावें। सुख होये तेंचि करावें ।
देवासी धुंडित जावें। ब्रह्मांडापरतें ।।२६।।
मुख्य देवचि ठाईं पडिला। मग काये उणें तयाला ।
लोक वेडे विवेकाला। सांडून जाती ।।२७।।
विवेकाचें फळ तें सुख। अविवेकाचें फळ तें दुःख ।
यांत मानेल तें अवश्यक। केलें पाहिजे ।।२८।।
कर्तयासी वोळखावें। यास विवेक म्हणावें
विवेक सांडितां व्हावें। परम दुःखी ।।२९।।
आतां असो हें बोलणें। कर्त्यास वोळखणें ।
आपलें हित विचक्षणें। चुकों नये ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
प्रत्यय विवरणनाम समास सातवा ।।७।।१३. ७

समास आठवा : कर्ता निरूपण

||श्रीराम ||

श्रोता म्हणे वक्तयासी। कोण कर्ता निश्चयेंसीं ।
सलळ सृष्टि ब्रह्मांडासी। कोणें केलें ।।१।।
तव बोलिला सभानायेक। जे बोलिके येकाहून येक ।
या बोलण्याचे कौतुक। श्रोतीं सादर ऐकावें ।।२।।
येक म्हणती कर्ता देव। येक म्हणती कोण देव ।
आपुलाला अभिप्राव। बोलते जाले ।।३।।
उत्तम मध्यम कनिष्ठ। भावर्थें बोलती पष्ट ।
आपुलाली उपासना श्रेष्ठ। मानिती जनीं ।।४।।
कोणीयेक ऐसें म्हणती। कर्ता देव मंगळमूर्ती ।
येक म्हणती सरस्वती। सर्व करी ।।५।।
येक म्हणती कर्ता भैरव। येक म्हणती खंडेराव ।
येक म्हणती बीरेदेव। येक म्हणती भगवती ।।६।।

येक म्हणती नरहरी। येक म्हणती बनशंकरी ।
येक म्हणती सर्व करी। नारायेणु ।।७।।
येक म्हणती श्रीराम कर्ता। येक म्हणती श्रीकृष्ण कर्ता ।
येक म्हणती भगवंत कर्ता। केशवराज ।।८।।
येक म्हणती पांडुरंग। येक म्हणती श्रीरंग ।
येक म्हणती झोटींग। सर्व करी ।।९।।
येक म्हणती मुंज्या कर्ता। येक म्हणती सूर्य कर्ता ।
येक म्हणती अग्न कर्ता। सकळ कांहीं ।।१०।।
येक म्हणती लक्ष्मी करी। येक म्हणती मारुती करी ।
येक म्हणती धरत्री करी। सर्व कांही ।।११।।
येक म्हणती तुकाई। येक म्हणती येमाई ।
येक म्हणती सटवाई। सर्वकरी। १२।।
येक म्हणती भार्गव कर्ता। येक म्हणती वामन कर्ता ।
येक म्हणती परमात्मा कर्ता। येकचि आहे ।।१३।।
येक म्हणती विरणा कर्ता। येक म्हणती बस्वंणा कर्ता ।
येक म्हणती रेवंणा कर्ता। सर्व कांहीं ।।१४।।
येक म्हणती रवळया कर्ता। येक म्हणती स्वामी कार्तिक कर्ता ।
येक म्हणती वेंकटेश कर्ता। सर्व कांहीं ।।१५।।
येक म्हणती गुरु कर्ता। येक म्हणती दत्त कर्ता ।
येक म्हणती मुख्य कर्ता। वोढ्या जगन्नथ ।।१६।।
येक म्हणती ब्रह्मा कर्ता। येक म्हणती विष्णु कर्ता ।
येक म्हणती महेश कर्ता। निश्चयेंसीं ।।१७।।
येक म्हणती प्रजन्य कर्ता। येक म्हणती वायो कर्ता ।
येक म्हणती करून अकर्ता। निर्गुण देव ।।१८।।
येक म्हणती माया करी। येक म्हणती जीव करी ।
येक म्हणती सर्व करी। प्रारब्धयोग ।।१९।।
येक म्हणती प्रेत्न करी। येक म्हणती स्वभाव करी ।

येक म्हणती कोण करी। कोण जाणे ।।२०।।
ऐसा कर्त्याचा विचार। पुसतां भरला बजार ।
आतां कोणाचें उत्तर। खरें मानावें ।।२१।।
जेहिं जो देव मानिला। कर्ता म्हणती तयाला ।
ऐसा लोकांचा गल्बला। वोसरेना ।।२२।।
आपुलाल्या साभिमानें निश्चयेचि केला मनें ।
याचा विचार पाहाणें। घडेचिना ।।२३।।
बहु लोकांचा बहु विचार। अवघा राहों द्या बाजार ।
परंतु याचा विचार। ऐसा आहे ।।२४।।
श्रोतीं व्हावें सावधान। निश्चयें तोडावा अनुमान ।
प्रत्यये मानावा प्रमाण। जाणते पुरुषीं ।।२५।।
जें जें कर्तयानें केलें। तें तें त्याउपरी जालें ।
कर्त्यापूर्वीं आडळलें। न पाहिजे कीं ।।२६।।
केलें तें पंचभूतिक। आणि पंचभूतिक ब्रह्मादिक ।
तरी भूतांशें पंचभूतिक। केलें तें घडेना ।।२७।।
पंचभूतांस वेगळें करावें। मग कर्त्यास वोळखावें ।
पंचभूतिक तें स्वभावें। कर्त्यांस आलें ।।२८।।
पंचभूतांवेगळें निर्गुण। तेथें नाहीं कर्तेपण ।
निर्विकारास विकार कोण। ल्ॐ शके ।।२९।।
निर्गुणास कर्तव्य न घडे। सगुण जाल्यांत सांपडे ।
आतां कर्तव्यता कोणेकडे। बरें पाहा ।।३०।।
लटिक्याचा कर्ता कोण। हें पुसणेंचि अप्रमाण ।
म्हणोनि हेंचि प्रमाण। जें स्वभावेंचि जालें ।।३१।।
येक सगुण येक निर्गुण। कोठें लाऊं कर्तेपण ।
या अर्थाचें विवरण। बरें पाहा ।।३२।।
सगुणें सगुण केलें। तरी तें पूर्वींच आहे जालें ।
निर्गुणास कर्तव्य लाविलें। नवचे कीं कदा ।।३३।।

येथें कर्ताचि दिसेना। प्रत्यये आणावा अनुमाना ।
दृश्य सत्यत्वें असेना। म्हणोनियां ।।३४।।
केलें तें अवघेंच लटिकें। तरी कर्ता हें बोलणेंचि फिकें ।
वक्ता म्हणे रे विवेकें। बरें पाहा ।।३५।।
बरें पाहाता प्रत्यये आला। तरी कां करावा गल्बला ।
प्रचित आलियां आपणाला। अंतर्यामीं ।।३६।।
आतां असो हें बोलणें। विवेकी तोचि हें जाणे ।
पूर्वपक्ष लागे उडवणें। येरवीं अनुर्वाच ।।३७।।
तंव श्रोता करी प्रस्न। देहीं सुखदुःखभोक्ता कोण ।
पुढें हेंचि निरूपण। बोलिलें असे ।।३८।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
कर्तानिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।१३. ८

समास नववा : आत्माविवरण

||श्रीराम ||

आत्मयास शेरीरयोगें। उद्वेग चिंता करणें लागे ।
शरीरयोगें आत्मा जगे। हें तों पगटचि आहे ।।१।।
देह अन्नचि खायेना। तरी आत्मा कदापि जगेना ।
अत्म्याविण चेतना। देहास कैंची ।।२।।
हें येकावेगळें येक। करूं जातां निरार्थक ।
उभयेयोगें कोणीयेक। कार्य चाले ।।३।।
देहाला नाहीं चेतना। अत्म्यास पदार्थ उचलेना ।
स्वप्नभोजनें भरेना। पोट कांहीं ।।४।।
आत्मा स्वप्नअवस्थेंत जातो। परंतु देहामध्यें हि असतो ।
निदसुरेपणें खाजवितो। चमत्कार पाहा ।।५।।
अन्नरसें वाढे शरीर। शरीरप्रमाणें विचार ।
वृद्धपणीं तदनंतर। दोनी लाहानाळती ।।६।।

उत्तम द्रव्य देह खातो। देहयोगें आत्मा भुलतो ।
विस्मरणें शुद्धि सांडितो। सकळ कांहीं ।।७।।
देहानें घेतलें वीष। आत्मा जाये सावकास ।
वाढणें मोडणें आत्मयास। नेमस्त आहे ।।८।।
वाढणें मोडणें जाणें येणें। सुख दुःख देहाचेनि गुणें ।
नान प्रकारें भोगणें। आत्मयास घडे ।।९।।
वारुळ म्हणिजे पोकळ। मुंग्यांचे मार्गचि सकळ ।
तैसेंचि हें केवळ। शरीर जाणावें ।।१०।।
शरीरीं नाडीच खेटा। नाडीमध्यें पोकळ वाटा ।
लाहान थोर सगटा। दाटल्या नाडी ।।११।।
प्राणी अन्नोदक घेतो। त्याचा अन्नरस होतो ।
त्यास वायो प्रवर्ततो। स्वासोस्वासें ।।१२।।
नाडीद्वारां धांवे जीवन। जीवनामधें खेळे पवन ।
त्या पवनासरिसा जाण। आत्माहि विवरे ।।१३।।
तृषेनें शोकलें शरीर। आत्म्यास कळे हा विचार ।
मग उठवून शरीर। चालवी उदकाकडे ।।१४।।
उदक मागे शब्द बोलवी। मार्ग पाहोन शरीर चालवी ।
शरीर अवघें च हालवी। प्रसंगानुसार ।।१५।।
क्षुधा लागते ऐसें जाणतो। मग देहाला उठवितो ।
आच्यावाच्या बोलवितो। ज्यासी त्यासी ।।१६।।
बायेकांत म्हणे जालें जालें। देह सोवळें करून आणिलें ।
पायांत भरून चालविलें। तांतडीं तांतडीं ।।१७।।
त्यासी पात्रावरी बैसविलें। नेत्रीं भरोन पात्र पाहिलें ।
हाताकरवीं आरंभिलें। आपोशन ।।१८।।
हाताकरवीं ग्रास उचलवी। मुखी जाऊन मुख पसरवी ।
दातांकरवीं चाववी। नेटें नेटें ।।१९।।
आपण जिव्हेमधें खेळे। पाहातो परिमळसोहळे ।

केंस काडी खडा कळे। तत्काळ थुंकी ।।२०।।
आळणी कळतां मीठ मागे। बायलेसि म्हणे आगे कांगे ।
डोळे ताऊन पाहों लगे। रागें रागें ।।२१।।
नाना अन्नचि गोडी। नाना रसें स्वाद निवडी ।
तिखट लागतां मस्तक झाडी। आणी खोंकी ।।२३।।
मिरपुडी घातली फार। कायसें करितें खापर ।
जिव्हेकरवीं कठिणोत्तर। बोलवी रागें ।।२४।।
आज्य उदंड जेविला। सवेंच तांब्या उचलिला ।
घळघळां घेऊं लागला। सावकास ।।२५।।
देहीं सुखदुःखभोक्ता। तो येक आत्माचि पाहातां ।
आत्म्याविण देह वृथा। मडें होये ।।२६।।
मनाच्या अनंत वृत्ति। जाणणें तेचि आत्मस्थिति ।
त्रैलोकीं जितुक्या वेक्ती। तदांतरीं आत्मा ।।२७।।
जगामध्यें जगदात्मा। विश्वामधें विश्वात्मा ।
सर्व चालवी सर्वात्मा। नाना रूपें ।।२८।।
हुंगे चाखे ऐके देखें। मृद कठिण वोळखे ।
शीत उष्ण ठाउकें। तत्काळ होये ।।२९।।
सावधपणें लाघवी। बहुत करी उठाठेवी ।
या धूर्ताच्या उगवी। धूर्तचि करी ।।३०।।
वायोसरिसा परिमळ येतो। परि तो परिमळ वितळोन जातो ।
वायो धुळी घेउनी येतो। परी ते हि जाये ।।३१।।
शीत उष्ण वायोसरिसें। सुवासें अथवा कुवासें ।
असिजे परी सावकासें। तगणें न घडे ।।३२।।
वायोसरिसे रोग येती। वायोसरिसी भूतें धांवती ।
धूर आणी धुकटें येती। वायोसवें ।।३३।।
वायोसवें कांहींच जगेना। आत्म्यासवें वायो तगेना ।
आत्म्याची चपळता जाणा। अधिक आहे ।।३४।।

वायो कठिणास आडतो। आत्मा कठिण भेदून जातो ।
कठिण पाहों तरी तो। छेदेहिना ||३५||
वायो झडझडां वाजे। आत्मा कांहींच न वाजे ।
मोनेंचि अंतरीं समजे। विवरोन पाहातां ||३६||
शरीरास बरें केलें। तें आत्मयास पावलें ।
शरीरयोगें जालें। समाधान ||३७||
देहावेगळे उपाये नाना। करितां आत्मयास पावेना ।
समाधान पावे वासना। देहाचेनि ||३८||
देहआत्मयाचें कौतुक। पाहों जातां हें अनेक ।
देहावेगळी आडणुक। आत्मयास होये ||३९||
येक असतां उदंड घडे। वेगळें पाहातां कांहींच न घडे ।
विवेकें त्रिलोकीं पवाडे। देहात्मयोगें ||४०||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मविवरणनाम समास नववा ||९||१३. ९

समास दहावा : शिकवणनिरूपण

||श्रीराम ||

पालेमाळा सुमनमाळा। फळमाळा बीजमाळा ।
पाषाणमाळा कवडेमाळा। सुत्रें चालती ||१||
स्फटिकमाळा मोहरेमाळा। काष्ठमाळा गंधमाळा ।
धातुमाळा रत्नमाळा। जाळ्या वोलि चांदोवे ||२||
परी हें तंतूनें चालतें। तंतू नस्तां विष्कळीत होतें ।
तैसें म्हणों आत्मयातें। तरी साहित्य न पडे ||३||
तंतूस मणी वोविला। तंतूमध्येंचि राहिला ।
आत्मा सर्वांगीं व्यापला। पाहाना कां ||४||
आत्मा चपळ सहजगुणें। दोरी काये चळों जाणे ।
म्हणोन दृष्टांत देणें। साहित्य न घडे ||५||

नाना वल्लींत जळांश। उसांमध्यें दाटला रस ।
परी तो रस आणी बाकस। येक नव्हे ।।६।।
देही आत्मा देह अनात्मा। त्याहून पर तो परमात्मा ।
निरंजनास उपमा। असेचिना ।।७।।
रायापासून रंकवरी। अवघ्या मनुष्यांचियां हारी ।
सगट समान सरी। कैसी करावी ।।८।।
देव दानव मानव। नीच योनी हीन जीव ।
पापी सुकृति अभिप्राव। उदंड आहे ।।९।।
येकांशें जग चाले। परी सामर्थ्य वेगळालें ।
येकासंगे मुक्त केलें। येकासंगें रवरव ।।१०।।
साकर माती पृथ्वी होये। परी ते माती खातां न ये ।
गरळ आप नव्हे काये। परी तें खोटें ।।११।।
पुण्यात्मा आणी पापात्मा। दोहिंकडे अंतरात्मा ।
साधु भोंदु सीमा। सांडूंच नये ।।१२।।
अंतर येक तों खरें। परी सांगातें घेऊं न येती माहारे ।
पंडित आणि चाटें पोरें। येक कैसीं ।।१३।।
मनुष्य आणि गधडे। राजहंस आणि कोंबडें ।
राजे आणि माकडें। एक कैसीं ।।१४।।
भागीरथीचें जळ आप। मोरी संवदणी तेंहि आप ।
कुश्चिळ उदक अल्प। सेववेना ।।१५।।
याकारणें आचारशुद्ध। त्याउपरी विचारशुद्ध ।
वीतरागी आणि सुबुद्ध। ऐसा पाहिजे ।।१६।।
शूरांहून मानिलें लंडी। तरी युद्धप्रसंगीं नरकाडी ।
श्रीमंत सांडून बराडी। सेविता कैसें ।।१७।।
येका उदकें सकळ जालें। परी पाहोन पाहिजे सेविलें ।
सगट अवघेंच घेतलें। तरी तें मूर्खपण ।।१८।।
जीवनाचेंच जालें अन्न। अन्नाचें जालें वमन ।

परी वमनाचें भोजन। करितां न ये ||१९||
तैसें निंद्य सोडूनद्यावें। वंद्य तें हृदईं धरावें ।
सत्कीर्तीनें भरावें। भूमंडळ ||२०||
उत्तमांसि उत्तम माने। कनिष्ठांस तें न माने ।
म्हणौन करंटे देवानें। करून ठेवले ||२१||
सांडा अवघें करंटपण। धरावें उत्तम लक्षण ।
हरिकथा पुराण श्रवण। नीति न्याये ||२२||
वर्तयाचाविवेक। राजी राखणें सकळ लोक ।
हळुहळु पुण्यलोक। करीत जावे ||२३||
मुलाचे चालीनें चालावें। मुलाच्या मनोगतें बोलावें ।
तैसें जनास सिकवावें। हळुहळु ||२४||
मुख्य मनोगत राखणें। हेंचि चातुर्याचीं लक्षणें ।
चतुर तो चतुरांग जाणें। इतर तीं वेडीं ||२५||
वेड्यास वेडें म्हणों नये। वर्म कदापि बोलों नये ।
तरीच घडे दिग्विजये। निस्पृहासी ||२६||
उदंड स्थळीं उदंड प्रसंग। जाणोनि करणें येथासांग ।
प्राणिमात्राचा अंतरंग। होऊन जावें ||२७||
मनोगत राखोन जातां। परस्परें होये अवस्ता ।
मनोगत तोडितां वेवस्तां। बरी नाहीं ||२८||
याकारणें मनोगत। राखेल तो मोठा महंत ।
मनोगत राखतां समस्त। वोढोन येती ||२९||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
शिकवणनिरूपणनाम समास दहावा ||१०||१३. १०
||दशक तेरावा समाप्त ||

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १४ ||

||दशक चौदावा : अखंडध्यान ||१४||

समास पहिला : निस्पृह लक्षणनाम

||श्रीराम ||

ऐका स्पृहाची सिकवण। युक्ति बुद्धि शाहाणपण ।
जेणें राहे समाधान। निरंतर ||१||
सोपा मंत्र परी नेमस्त। साधें वोषध गुणवंत ।
साधें बोलणें सप्रचित। तैसें माझें ||२||
तत्काळचि अवगुण जाती। उत्तम गुणाची होये प्राप्ती ।
शब्दवोषध तीव्र श्रोतीं। साक्षपें सेवावें ||३||
निस्पृहता धरू नये। धरिली तरी सोडूं नये ।
सोडिली तरी हिंडों नये। वोळखीमधें ||४||
कांता दृष्टी राखों नये। मनास गोडी चाखऊं नये ।
धारिष्ट चळतां दाखऊं नये। मुख आपुलें ||५||
येकेस्थळीं राहों नये। कानकोंडें साहों नये ।
द्रव्य दारा पाहों नये। आळकेपणें ||६||
आचारभ्रष्ट होऊं नये। दिल्यां द्रव्य घेऊं नये ।
उणा शब्द येऊं नये। आपणावरी ||७||
भिक्षेविषीं लाजों नये। बहुत भिक्षा घेऊं नये ।
पुसतांहि देऊं नये। वोळखी आपली ||८||
धड मळिन नेसों नये। गोड अन्न खाऊं नये ।
दुराग्रह करूं नये। प्रसंगें वर्तावें ||९||
भोगीं मन असों नये। देहदुःखें त्रासों नये ।
पुढें आशा धरूं नये। जीवित्वाची ||१०||
विरक्ती गळों देऊं नये। धारिष्ट चळों देऊं नये ।
ज्ञान मळिण होऊं नये। विवेकबळें ||११||
करुणाकीर्तन सोडूं नये। अंतर्ध्यान मोडूं नये ||

प्रेमतंतु तोडूं नये। सगुणमूर्तीचा ।।१२।।
पोटीं चिंता धरूं नये। कष्टें खेद मानूं नये ।
समड़ं धीर सांडूं नये। कांहीं केल्या ।।१३।।
अपमानितां सिणों नये। निखंदितां कष्टों नये ।
धिःकारितां झुरों नये। कांहीं केल्या ।।१४।।
लोकलाज धरूं नये। लाजवितां लाजों नये ।
खिजवितां खिजों नये। विरक्त पुरुषें ।।१५।।
शुद्ध मार्ग सोडूं नये। दुर्जनासीं तंडों नये ।
समंध पडों देऊं नये। चांडाळासी ।।१६।।
तपीळपण धरूं नये। भांडवितां भांडों नये ।
उडवितां उडऊं नये। निजस्थिती आपुली ।।१७।।
हांसवितां हासों नये। बोलवितां बोलों नये ।
चालवितां चालों नये। क्षणक्ष्णा ।।१८।।
येक वेष धरूं नये। येक साज करूं नये ।
येकदेसी होऊं नये। भ्रमण करावें ।।१९।।
सलगी पडों देऊं नये। प्रतिग्रह घेऊं नये ।
सभेमध्यें बैसों नये। सर्वकाळ ।।२०।।
नेम आंगीं लाऊं नये। भरवसा कोणास देऊं नये ।
अंगीकार करूं नये। नेमस्तपणाचा ।।२१।।
नित्यनेम सांडूं नये। अभ्यास बुडों देऊं नये ।
परतंत्र होऊं नये। कांहीं केल्यां ।।२२।।
स्वतंत्रता मोडूं नये। निरापेक्षा तोडूं नये ।
परापेक्षा होऊं नये। क्षणक्ष्णा ।।२३।।
वैभव दृष्टीं पाहों नये। उपाधीसुखें राहों नये ।
येकांत मोडूं देऊं नये। स्वरूपस्थितीचा ।।२४।।
अनर्गळता करूं नये। लोकलाज धरूं नये ।
कोठेंतरी होऊं नये। आसक्त कदां ।।२५।।

परंपरा तोडूं नये। उआपाधी मोडूं देऊं नये ।
ज्ञानमार्गे सोडूं नये। कदाकाळीं ।।२६।।
कर्ममार्ग सांडूं नये। वैराग्य मोडूं देऊं नये ।
साधन भजन खंडूं नये। कदाकाळीं ।।२७।।
अतिवाद करूं नये। अनित्य पोटीं धरूं नये ।
रागें भरीं भरों नये। भलतीकडे ।।२८।।
न मनी त्यास सांगों नये। कंटाळवाणें बोलों नये ।
बहुसाल असो नये। येकें स्थळीं ।।२९।।
कांहीं उपाधी करूं नये। केली तरी धरूं नये ।
धरिली तरी सांपडों नये। उपाधीमध्यें ।।३०।।
थोरपणें असो नये। महत्त्व धरून बैसों नये ।
कांहीं मान इछूं नये। कोठेंतरी ।।३१।।
साधेपण सोडूं नये। सानेपण मोडूं नये ।
बळात्कारें जोडूं नये। अभिमान आंगीं ।।३२।।
अधिकारेवीण सांगों नये। दाटून उपदेश देऊं नये ।
कानकोंडा करूं नये। परमार्थ कदा ।।३३।।
कठीण वैराग्य सोडूं नये। कठीण अभ्यास सांडूं नये ।
कठिणता धरूं नये। कोणेकेविशइं ।।३४।।
कठीण शब्द बोलों नये। कठीण आज्ञा करूं नये ।
कठीण धीरत्व सोडूं नये। कांहीं केल्यां ।।३५।।
आपण आसक्त होऊं नये। केल्यावीण सांगों नये ।
बहुसाल मागों नये। शिष्यवर्गासी ।।३६।।
उत्धट शब्द बोलों नये। इंद्रियेंस्मरण करूं नये ।
शाक्तमार्गे भरों नये। मुक्तपणें भरीं ।।३७।।
नीच कृतीं लाजों नये। वैभव होतां माजों नये ।
क्रोधें भरीं भरों नये। जाणपणें ।।३८।।
थोरपणें चुकों नये। न्याये नीति सांडूं नये ।

अप्रमाण वर्तों नये। कांहीं केल्या ।।३९।।
कळल्यावीण बोलों नये। अनुमानें निश्चये करूं नये ।
सांगतां दुःख धरूं नये। मूर्खपणें ।।४०।।
सावधपण सोडुं नये। व्यापकपण सांडुं नये ।
कदा सुख मानूं नये। निसुगपणाचें ।।४१।।
विकल्प पोटीं धरूं नये। स्वार्थआज्ञा करूं नये ।
केली तरी टाकूं नये। आपणास पुढें ।।४२।।
प्रसंगेंवीण बोलों नये। अन्वयेंवीण गाऊं नये ।
विचारेंवीण जाऊं नये। अविचारपंथें ।।४३।।
परोपकार सांडूं नये। परपीडा करूंनये ।
विकल्प पडों देऊं नये। कोणीयेकासी ।।४४।।
नेणपण सोडूं नये। महंतपण सांडूं नये ।
द्रव्यासाठीं हिंडों नये। कीर्तन करीत ।।४५।।
संशयात्मक बोलों नये। बहुत निश्चये करूं नये ।
निर्वाहेंवीण धरूं नये। ग्रंथ हातीं ।।४६।।
जाणपणें पुसों नये। अहंभाव दिसों नये ।
सांगेन ऐसें म्हणों नये। कोणीयेकासी ।।४७।।
ज्ञानगर्व धरूं नये। सहसा छळणा करूं नये ।
कोठें वाद घालुं नये। कोणीयेकासी ।।४८।।
स्वार्थबुद्धी जडों नये। कारबारीं पडों नये ।
कार्यकर्ते होऊं नये। राजद्वारीं ।।४९।।
कोणास भर्वसा देऊं नये। जड भिक्षा मागों नये ।
भिक्षेसाथीं सांगों नये। परंपरा आपुली ।।५०।।
सोइरिकींत पडों नये। मध्यावर्ति घडों नये ।
प्रपंचाची जडों नये। उपाधी आंगीं ।।५१।।
प्रपंचप्रस्तीं जाऊं नये। बाष्कळ अन्न खाऊं नये ।
पाहुण्यासरिसें घेऊं नये। आमंत्रणें कदां ।।५२।।

श्राध पक्ष सटी सामासें। शांती फळशोबन बारसें ।
भोग राहात बहुवसें। नवस व्रतें उद्यापनें ।।५३।।
तेथें निस्पृहें जाऊं नये। त्याचें अन्न खाऊं नये ।
येळिलवाणें करूं नये। आपणासी ।।५४।।
लग्नमुहुर्तीं जाऊं नये। पोटासाठीं गाऊं नये ।
मोलें कीर्तन करूं नये। कोठेंतरी ।।५५।।
आपली भिक्षा सोडूं नये। वारें अन्न खाऊं नये ।
निस्पृहासि घडों नये। मोलयात्रा ।।५६।।
मोलें सुकृत करूं नये। मोलपुजारी होऊं नये ।
दिल्हा तरी घेऊं नये। इनाम निस्पृहें ।।५७।।
कोठें मठ करूं नये। केला तरी तो धरूं नये ।
मठपती होऊन बैसों नये। निस्पृह पुरुषें ।।५८।।
निस्पृहें अवघेंचि करावें। परी आपण तेथें न सांपडावें ।
परस्परें उभारावें। भक्तिमार्गासी ।।५९।।
प्रेत्नेंविण राहों नये। आळस दृष्टी आणूं नये ।
देह अस्तां पाहों नये। वियोग उपासनेचा ।।६०।।
उपाधीमध्यें पडों नये। उपाधी आंगीं जडों नये ।
भजनमार्ग मोडूं नये। निसंगळपणें ।।६१।।
बहु उपाधी करूं नये। उपाधीविण कामा नये ।
सगुणभक्ति सोडूं नये। विभक्ति खोटी ।।६२।।
बहुसाल धांवों नये। बहुसाल साहों नये ।
बहुत कष्ट करूं नये। असुदें खोटें ।।६३।।
बहुसाल बोलों नये। अबोलणें कामा नये ।
बहुत अन्न खाऊं नये। उपवास खोटा ।।६४।।
बहुसाल निजों नये। बहुत निद्रा मोडुं नये ।
बहुत नेम धरूं नये। बाश्कळ खोटें ।।६५।।
बहु जनीं असों नये। बहु आरण्य सेऊं नये ।

बहु देह पाळूं नये। आत्महत्या खोटी ।।६६।।
बहु संग धरूं नये। संतसंग सांडुं नये ।
कर्मठपण कामा नये। अनाचार खोटा ।।६७।।
बहु लोकिक सांडुं नये। लोकाधेन होऊं नये ।
बहु प्रीती कामा नये। निष्ठुरता खोटी ।।६८।।
बहु संशये धरूं नये। मुक्तमार्ग कामा नये ।
बहु साधनीं पडों नये। साधनेंवीण खोटें ।।६९।।
बहु विषये भोगूं नये। विषयत्याग करितां नये ।
देहलोभ धरूं नये। बहु त्रास खोटा ।।७०।।
वेगळा अनुभव घेऊं नये। अनुभवेंवीण कामा नये ।
आत्मस्थिती बोलों नये। स्तब्धता खोटी ।।७१।।
मन उरों देऊं नये। मनेंवीण कामा नये ।
अलक्ष वस्तु लक्षा नये। लक्षेंवीण खोटें ।।७२।।
मनबुद्धिअगोचर। बुद्धीवीण अंधकार ।
जाणीवेचा पडो विसर। नेणीव खोटी ।।७३।।
ज्ञातेपण धरूं नये। ज्ञानेंवीण कामा नये ।
अतर्क्य वस्तु तर्का न ये। तर्केंवीण खोटें ।।७४।।
दृश्यस्मरण काम नये। विस्मरण पडों नये ।
कांहीं चर्चा करूं नये। केलियावीण न चले ।।७५।।
जगीं भेद कामा नये। वर्णसंकर करूं नये ।
आपला धर्म उडऊं नये। अभिमान खोटा ।।७६।।
आशाबद्धत बोलों नये। विवेकेंवीण चालों नये ।
समाधान हालों नये। कांहीं केल्यां ।।७७।।
अबद्ध पोथी लेहों नये। पोथीवीण कामा नये ।
अबद्ध वाचूं नये। वाचिल्यावीण खोटें ।।७८।।
निस्पृहें वगत्रुत्व सांडूं नये। आशंका घेतां भांडों नये ।
श्रोतयांचा मानूं नये। वीट कदा ।।७९।।

हें सिकवण धरितां चित्तीं। सकळ सुखें वोळगती ।
आंगीं बाणे महंती। अकस्मात ।।८०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
निस्पृहलक्षणनाम समास पहिला ।।१।।१४. १

समास दुसरा : भिक्षानिरूपण
||श्रीराम ||
ब्रह्माणाची मुख्य दीक्षा। मागितली पाहिजे भिक्षा ।
वों भवति या पक्षा। रक्षिलें पाहिजे ।।१।।
भिक्षा मागोन जो जेविला। तो निराहारी बोलिला ।
प्रतिग्रहावेगळा जाला। भिक्षा मागतां ।।२।।
संतासंत जे जन। तेथें कोरान्न मागोन करी भोजन ।
तेनें केलें अमृतप्राशन। प्रतिदिनीं ।।३।।

||श्लोक ||
भिक्षाहारी निराहारी। भिक्षा नैव प्रतिग्रहः ।
असंतो वापि संतो वा। सोमपानं दिने दिने ।।

ऐसा भिक्षेचा महिमा। भिक्षा माने सर्वोत्तमा ।
ईश्वराचा अगाध महिमा। तोहि भिक्षा मागे ।।४।।
दत्त गोरक्ष आदिकरुनी। सिद्ध भिक्षा मागती जनीं ।
निस्पृहता भिक्षेपासुनी। प्रगट होये ।।५।।
वार लाऊन बैसला। तरी तो पराधेन जाला ।
तैसीच नित्यावळीला। स्वतंत्रता कैंची ।।६।।
आठां दिवसां धान्य मेळविलें। तरी तें कंटाळवाणें जालें ।
प्राणी येकायेकीं चेवलें। नित्यनूतनतेपासुनी ।।७।।
नित्य नूतन हिंडावें। उदंड देशाटण करावें ।

तरीच भिक्षा मागतां बरवें। श्लाघ्यवाणें ।।८।।
अखंड भिक्षेच अभ्यास। तयास वाटेना परदेश ।
जिकडे तिकडे स्वदेश। भुवनत्रैं ।।९।।
भिक्षां मागतां किरकों नये। भिक्षा मागतां लाजो नये ।
भिक्षा मागतां भागों नये। परिभ्रमण करावें ।।१०।।
भिक्षा आणि चमत्कार। च्चाकाटती लहानथोर ।
कीर्ति वर्णी निरंतर। भगवंताची ।।११।।
भिक्षा म्हणिजे कामधेनु। सदा फळ नव्हे सामान्यु ।
भिक्षेस करी जो अमान्यु। तो करंटा जोगी ।।१२।।
भिक्षेनें वोळखी होती। भिक्षेनें भरम चुकती ।
सामान्य भिक्षा मान्य करिती। सकळ प्राणी ।।१३।।
भिक्षा म्हणिजे निर्भये स्थिति। भिक्षेनें प्रगटे महंती ।
स्वतंत्रता ईश्वरप्राप्ती। भिक्षागुणें ।।१४।।
भिक्षेस नाहीं आडथळा। भिक्षाहारी तो मोकळा ।
भिक्षेकरितां सार्थक वेअळा। काळ जातो ।।१५।।
भिक्षा म्हणिजे अमरवल्ली। जिकडे तिकडे लगवली ।
अवकाळीं फळदायेनी जाली। निर्ल्लजासी ।।१६।।
पृथ्वीमधें देश नाना। फिरतां उपवासी मरेना ।
कोणे येके ठाईं जना। जड नव्हे ।।१७।।
गोरज्य वाणिज्य कृषी। त्याहून प्रतिष्ठा भिक्षेसी ।
विसंभों नये झोळीसी। कदाकाळीं ।।१८।।
भिक्षेऐसें नाहीं वैराग्य। वैराग्यापरतें नाहीं भाग्य ।
वैराग्य नस्तां अभाग्य। येकदेसी ।।१९।।
कांहीं भिक्षा आहे म्हणावें। अल्पसंतोषी असावें ।
बहुत आणितां घ्यावें। मुष्टी येक ।।२०।।
सुखरूप भिक्षा मागणें। ऐसी निस्पृहतेचीं लक्षणें ।
मृद वागविळास करणें। परम सौख्यकारी ।।२१।।

ऐसी भिक्षेची स्थिती। अल्प बोलिलें येथामती ।
भिक्षा वांचवी विपत्ती। होणार काळीं ।।२२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
भिक्षानिरूपणनाम समास दुसरा ।।२।।१४. २

समास तिसरा : कवित्वकाआ निरूपण

||श्रीराम ||

कवित्व शब्दसुमनमाळा। अर्थ परिमळ आगळा ।
तेणें संतषट्पदकुळा। आनंद होये ।।१।।
ऐसी माळा अंतःकरणीं। गुंफुन पूजा रामचरणीं ।
वोंकारतंत अखंडपणीं। खंडूं च नये ।।२।।
परोपकाराकारणें। कवित्व अगत्य करणें ।
तया कवित्वाचीं लक्षणें। बोलिजेती ।।३।।
जेणें घडे भगवद्भक्ती। जेणें घडे विरक्ती ।
ऐसिया कत्वाची युक्ती। आधीं वाढवावी ।।४।।
क्रियेवीण शब्दज्ञान। तया न मानिती सज्जन ।
म्हणौनी देव प्रसन्न। अनुतापें करावा ।।५।।
देवाचेन प्रसन्नपणें। जें जें घडे बोलणें ।
तें तें अत्यंत श्लाघ्यवाणें। या नाव प्रासादिक ।।६।।
धीट पाठ प्रसादिक। ऐसें बोलती अनेक ।
तरी हा त्रिविध विवेक। बोलिजेल ।।७।।
धीट म्हणिजे धीटपणें केलें। जें जें आपुल्या मनास आलें ।
बळेंचि कवित्व रचिलें। या नाव धीट बोलिजे ।।८।।
पाठ म्हणिजे पाठांतर। बहुत पाहिलें ग्रंथांतर ।
तयासरिखा उतार। आपणचि केला ।।९।।
सीघ्रचि कवित्व जोडिलें। दृष्टि पडिलें तें चि वर्णिलें ।
भक्तिवांचून जें केलें। त्या नाव धीटपाठ ।।१०।।

कामिक रसिक श्रृंघारिक। वीर हास्य प्रस्ताविक ।
कौतुक विनोद अनेक। या नाव धीटपाठ ।।११।।
मन जालें कामाकार। तैसेचि निघती उद्गार ।
धीटपाठें परपार। पाविजेत नाहीं ।।१२।।
व्हावया उदरशांती। करणें लागे नरस्तुती ।
तेथें केली जे वित्पत्ति। त्या नाव धीटपाठ ।।१३।।
कवित्व नसावें धीटपाठ। कवित्व नसावें खटपट ।
कवित्व नसावें उद्धट। पाषांडमत ।।१४।।
कवित्व नसावें वादांग। कवित्व नसावें रसभंग ।
कवित्व नसावें रंगभंग। दृष्टांतहीन ।।१५।।
कवित्व नसावें पाल्हाळ। कवित्व नसावें बाष्कळ ।
कवित्व नसावें कुटीळ। लक्षुनियां ।।१६।।
हीन कवित्व नसावें। बोलिलेंचि न बोलावें ।
छंदभंग न करावें। मुद्राहीन ।।१७।।
वित्पत्तिहीन तर्कहीन। कळाहीन शब्दहीन ।
भक्तिज्ञानवैराग्यहीन। कवित्व नसावें ।।१८।।
भक्तिहीन जें कवित्व। तेंचि जाणावें ठोंबें मत ।
आवडीहीन जें वगत्रृत्व। कंटाळवाणें ।।१९।।
भक्तिविण जो अनुवाद। तोचि जाणावा विनोद ।
प्रीतीविण संवाद। घडे केवी ।।२०।।
असो धीट पाठ तें ऐसें। नाथिलें अहंतेचें पिसें ।
आतां प्रसादिक तें कैसें। सांगिजेल ।।२१।।
वैभव कांता कांचन। जयास वाटे हें वमन ।
अंतरीं लागलें ध्यान। सर्वोत्तमाचें ।।२२।।
जयास घडीनें घडी। लागे भगवंतीं आवडी ।
चढती वाढती गोडी। भगद्भजनाची ।।२३।।
जो भगवद्भजनेंवीण। जाऊं नेदी येक क्षण ।

सर्वकाळ अंतःकरण| भक्तिरंगें रंगलें ||२४||
जया अंतरी भगवंत| अचळ राहिला निवांत |
तो स्वभावें जें बोलत| तें ब्रह्मनिरूपण ||२५||
अंतरी बैसला गोविंद| तेणें लागला भक्तिछंद |
भक्तीविण अनुवाद| आणीक नाहीं ||२६||
आवडी लागली अंतरीं| तैसीच वदे वैखरी |
भावें करुणाकीर्तन करी| प्रेमभरें नाचतु ||२७||
भगवंतीं लागलें मन| तेणें नाठवे देहभान |
शंका लज्या पळोन| दुरी ठेली ||२८||
तो प्रेमरंगें रंगला| तो भक्तिमदें मातला |
तेणें अहंभाव घातला| पायांतळीं ||२९||
गात नाचत निशंक| तयास कैचे दिसती लोक |
दृष्टीं त्रैलोक्यनायेक| वसोन ठेला ||३०||
ऐसा भगवंतीं रंगला| आणीक कांहीं नलगे त्याला |
स्वइछ्रा वर्णूं लागला| ध्यान कीर्ती प्रताप ||३१||
नाना ध्यानें नाना मूर्ती| नाना प्रताप नाना कीर्ती |
तयापुढें नरस्तुती| त्रुणतुल्य वाटे ||३२||
असो ऐसा भगवद्भक्त| जो ये संसारीं विरक्त |
तयास मानिती मुक्त| साधुजन ||३३||
त्याचे भक्तीचें कौतुक| तयानव प्रसादिक |
सहज बोलतां विवेक| प्रगट होय ||३४||
ऐका कवित्वलक्षण| केलेंच करूं निरूपण |
जेणे निवे अंतःकर्ण| श्रोतयांचें ||३५||
कवित्व असावें निर्मळ| कवित्व असावें सरळ |
कवित्व असावें प्रांजळ| अन्वयाचें ||३६||
कवित्व असावें भक्तिबळें| कवित्व असावें अर्थागळें |
कवित्व असावें वेगळें| अहंतेसी ||३७||

कवित्व असावें कीर्तिवाड। कवित्व असावें रम्य गोड ।
कवित्व असावें जाड। प्रतापविषीं ।।३८।।
कवित्व असावें सोपें। कवित्व असावें अल्परूपें ।
कवित्व असावें सुल्लपें। चरणबंद ।।३९।।
मृदु मंजुळ कोमळ। भव्य अद्भुत विशाळ ।
गौल्य माधुर्य रसाळ। भक्तिरसें ।।४०।।
अक्षरबंद पदबंद। नाना चातुर्य प्रबंद ।
नाना कौशल्यता छंदबंद। धाटी मुद्रा अनेक ।।४१।।
नाना युक्ती नाना बुद्धी। नाना कळा नाना सिद्धी ।
नाना अन्वये साधी। नाना कवित्व ।।४२।।
नाना साहित्य दृष्टांत। नाना तर्क धात मात ।
नाना संमती सिद्धांत। पूर्वपक्षेंसीं ।।४३।।
नाना गती नाना वित्पत्ती। नाना मती नाना स्फुर्ति ।
नाना धारणा नाना धृती। या नाव कवित्व ।।४४।।
शंका आशंका प्रत्योत्तरें। नाना काव्यें शास्त्राधारें ।
तुटे संशये निर्धारें। दिर्धारितां ।।४५।।
नाना प्रसंग नाना विचार। नाना योग नाना विवर ।
नाना तत्वचर्चासार। या नाव कवित्व ।।४६।।
नाना साधनें पुरश्चरणें। नाना तपें तीर्थाटणें ।
नाना संदेह फेडणें। या नाव कवित्व ।।४७।।
जेणें अनुताप उपजें। जेणें लोकिक लाजे ।
जेणें ज्ञान उमजे। या नाव कवित्व ।।४८।।
जेणें ज्ञान हें प्रबळे। जेणें वृत्ती हे मावळें ।
जेणें भक्तिमार्ग कळे। या नाव कवित्व ।।४९।।
जेणें सद्बुद्धि तुटे। जेणें भवसिंधु आटे ।
जेणें भगवंत प्रगटे। या नाव कवित्व ।।५०।।
जेणें सद्बुद्धि लागे। जेणें पाषांड भंगे ।

जेणें विवेक जागे। या नाव कवित्व ।।५१।।
जेणें सद्वस्तु भासे। जेणें भास हा निरसे ।
जेणें भिन्नत्व नासे। या नाव कवित्व ।।५२।।
जेणें होये समाधान। जेणें तुटे संसारबंधन ।
जया मानिती सज्जन। तया नाव कवित्व ।।५३।।
ऐसें कवित्वलक्षण। सांगतां तें असाधारण ।
परंतु कांहींयेक निरूपण। बुझावया केलें ।।५४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
कवित्वकला निरूपण समास तिसरा ।।३।।१४. ३

समास चौथा : कीर्तन लक्षण

||श्रीराम ||

कलयुगीं कीर्तन करावें। केवळ कोमळ कुशळ गावें ।
कठीण कर्कश कुर्टें सांडावें। येकीकडे ।।१।।
खटखट खुंटून टाकावी। खळखळ खळांसीं न करावी ।
खरें खोटें खवळों नेदावी। वृत्ति आपुली ।।२।।
गर्वगाणें गाऊं नये। गातां गातां गळों नये ।
गोप्य गुज गर्जों नये। गुण गावे ।।३।।
घष्टणी घिसणी घस्मरपणें। घसर घसरूं घसा खाणें ।
घुमघुमों चि घुमणें। योग्य नव्हे ।।४।।
नाना नामे भगवंताचीं। नाना ध्यानें सगुणाचीं ।
नाना कीर्तनें कीर्तीचीं। अद्भुत करावीं ।।५।।
चकचक चुकावेना। चाट चावट चळावेना ।
चरचर चुरचुर लागेना। ऐसें करावें ।।६।।
छळछळ छळणा करूं नये। छळितां छळितां छळों नयें ।
छळणें छळणा करूं नये। कोणीयेकाची ।।७।।
जि जि जि जि म्हणावेना। जो जो जागे तो तो पावना ।

जपजपों जनींजनार्दना। संतुष्ट करावें ।।८।।
झिरपे झरे पझरे जळ। झळके दुरुनी झळाळ ।
झडझडां झळकती सकळ। प्राणी तेथें ।।९।।
या या या या म्हणावें नलगे। या या या या उपाव नलगे ।
या या या या कांहीं च नलगे। सुबुद्धासी ।।१०।।
टक टक टक करूं नये। टाळाटाळी टिकों नये ।
टम टम टम टम लाऊं नये। कंटाळवाणी ।।११।।
ठस ठोंबस ठाकावेना। ठक ठक ठक करावेना ।
ठाकें ठमकें ठसावेना। मूर्तिध्यान ।।१२।।
डळमळ डळमळ डकों नये। डगमग डगमग कामा नये ।
डंडळ डंडळ चुकों नये। हेंकाडपणें ।।१३।।
ढिसाळ ढाला ढळती कुंचे। ढोबळा ढसकण डुले नाचे ।
ढळेचिना ढिगढिगांचे। कंटाळवाणे ।।१४।।
नाना नेटक नागर। नाना नम्र गुणागर ।
नाना नेमक मधुर। नेमस्त गाणें ।।१५।।
ताळ तुंबरे तानमानें। ताळबद्ध तंतगाणें ।
तूर्त तार्किक तनें मनें। तल्लिन होती ।।१६।।
थर्थरां थरकती रोमांच। थै थै थै स्वरें उंच ।
थिरथिर थिरावे नाच। प्रेमळ भक्तांचा ।।१७।।
दक्षदाक्षण्य दाटलें। बंदें प्रबंदें कोंदाटलें ।
दमदम दुमदुमों लागलें। जगदंतर ।।१८।।
धूर्त तूर्त धावोन आला। धिंगबुद्धीनें धिंग जाला ।
धाकें धाकें धोकला। रंग अवघा ।।१९।।
नाना नाटक नेटकें। नाना मानें तुकें कौतुकें ।
नाना नेमक अनेकें। विद्यापात्रें ।।२०।।
पाप पळोन गेलें दुरी। पुण्य पुष्कळ प्रगटे वरी ।
परतरतो परे अंतरीं। चटक लागे ।।२१।।

फुकट फाकट फटवणें नाहीं। फटकळ फुगडी पिंगा नाहीं ।
फिकें फसकट फोल नाहीं। भकाध्या निंदा ।।२२।।
बरें बरें बरें म्हणती। बाबा बाबा उदंड करिती ।
बळें बळेंचि बळाविती। कथेलागीं ।।२३।।
भला भला भला लोकीं। भक्तिभावें भव्य अनेकीं ।
भूषण भाविक लोकीं। परोपकारें ।।२४।।
मानेल तरी मानावें मनें। मत्त न व्हावें ममतेनें ।
मी मी मी मी बहुत जनें। म्हणिजेत आहे ।।२५।।
येकें टोकत येकांपासीं। येऊं येऊं येती झडेसीं ।
या या या या असे तयासी। म्हणावें नलगे ।।२६।।
राग रंग रसाळ सुरंगें। अंतर संगित रागें ।
रत्नपरीक्षा रत्नामागें। धांवती लोक ।।२७।।
लवलवां लवती लोचन। लकलकां लकलें मन ।
लपलपों लपती जन। आवडीनें ।।२८।।
वचनें वाउगीं वदेना। वावरेविवरे वसेना ।
वगत्रुत्वें निववी जना। विनित होउनी ।।२९।।
सारासार समस्तांला। सिकऊं सिकऊं जनाला ।
साहित संगित सज्जनाला। बरें वाटे ।।३०।।
खरेंखोटें खरें वाटलें। खर्खर खुर्खुर खुंटलें ।
खोटें खोटेपणें गेलें। खोटें म्हणोनियां ।।३१।।
शाहाणे शोधितां शोधेना। शास्त्रार्थ श्रृती बोधेना ।
शुक शारिकाशमेना। शब्द तयाचा ।।३२।।
हरुषें हरुषें हासिला। हाहाहोहोनें भुलला ।
हित होईना तयाला। परत्रीचें ।।३३।।
लक्षावें लक्षितां अलक्षीं। लक्षिलें लोचनातें लक्षी ।
लंगलें लयेतें अलक्षी। विहिंगममार्गें ।।३४।।
क्षेत्र क्षेत्रज्ञ क्षोभतो। क्षमा क्षमून क्ष्मवितो ।

क्ष्मणें क्षोभणें क्षेत्रज्ञ तो। सर्वां ठाईं ||३५||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
कीर्तन लक्षण निरूपण समास चौथा ||४||१४. ४

समास पांचवा : हरिकथा लक्षण
||श्रीराम ||
मागां हरिकथेचें लक्षण। श्रोतीं केला होता प्रस्न ।
सावध होऊन विचक्षण। परिसोन आतां ||१||
हरिकथा कैसी करावी। रंगें कैसी भरावी ।
जेणें पाविजे पदवी। रघुनाथकृपेची ||२||
सोनें आणि परिमळे। युक्षदंडा लागती फळें ।
गौल्य माधुर्य रसाळें। तरी ते अपूर्वता ||३||
तैसा हरिदास आणि विरक्त। ज्ञाता आणि प्रेमळ भक्त ।
वित्पन्न आणि वादरहित। तरी हेहि अपूर्वता ||४||
रागज्ञानी ताळज्ञानी। सकळकळा ब्रह्मज्ञानी ।
निराभिमानें वर्ते जनीं। तरी हेहि अपूर्वता ||५||
मछ्रर नाहीं जयासी। जो अत्यंत प्रिये सज्जनासी ।
चतुरांग जाणें मानसीं। अंतरनिष्ठ ||६||
जयंत्यादिकें नाना पर्वें। तीर्थें क्षेत्रें जें अपूर्वें ।
जेथें वसिजे देवाधिदेवें। सामर्थ्यरूपें ||७||
तया तीर्थातें जे न मानिती। शब्दज्ञानें मिथ्या म्हणती ।
तया पामरां श्रीपती। जोडेल कैंचा ||८||
निर्गुण नेलें संदेहानें। सगुण नेलें ब्रह्मज्ञानें ।
दोहिकडे अभिमानें। वोस केलें ||९||
पुढें असतां सगुणमूर्ती। निर्गुणकथा जे करिती ।
प्रतिपादून उछेदिती। तेचि पढतमूर्ख ||१०||
ऐसी न कीजे हरिकथा। अंतर पडे उभये पंथा ।

परिस लक्षणें आतां। हरिकथेचीं ।।११।।
सगुणमूर्तीपुढें भावें। करुणाकीर्तन करावें ।
नानाध्यानें वर्णावें। प्रतापकीर्तीतें। १२।।
ऐसें गातां स्वभावें। रसाळ कथा वोढवे ।
सर्वांतरीं हेलावे। प्रेमसुख ।।१३।।
कथा रचायाची खूण। सगुणीं नाणावें निर्गुण ।
न बोलावे दोष गुण। पुढिलांचे कदा ।।१४।।
देवाचें वर्णावें वैभाव। नाना प्रकारें महत्त्व ।
सगुणीं ठेउनियां भाव। हरिकथा करावी ।।१५।।
लाज सांडून जनाची। आस्था सांडून धनाची ।
नीच नवी कीर्तनाची। आवडी धरावी ।।१६।।
नम्र होऊन राजांगणीं। निःशंक जावें लोटांगणी ।
करताळिका नृत्य वाणीं। नामघोषें गर्जावें ।।१७।।
येकांची कीर्ति येकापुढें। वर्णितां साहित्य न पडे ।
म्हणोनियां निवाडे। जेथील तेथें ।।१८।।
मूर्ती नस्तां सगुण। श्रवणीं बैसले साधुजन ।
तरी अद्वैतनिरूपण। अवश्य करावें ।।१९।।
नाहीं मूर्ती नाहीं सज्जन। श्रवणीं बैसले भाविक जन ।
तरी करावें कीर्तन। प्रस्ताविक वैराग्य ।।२०।।
श्रृंघारिक नवरसिक। यामधें सांडावें येक ।
स्त्रियादिकांचें कौतुक। वर्णुं नये कीं ।।२१।।
लावण्य स्त्रियांचें वर्णितां। विकार बाधिजे तत्वता ।
धारिष्टापासून श्रोता। चळे तत्काळ ।।२२।।
म्हणऊन तें तजावें। जें बाधक साधकां स्वभावें ।
घेतां अंतरीं ठसावें। ध्यान स्त्रियांचें ।।२३।।
लावण्य स्त्रियांचें ध्यान। कामाकार जालें मन ।
कैचें आठवेल ध्यान। ईश्वराचें ।।२४।।

स्त्री वर्णितां सुखावला। लावण्याचे भरीं भरला ।
तो स्वयें जाणावा चेवला। ईश्वरापासुनी ।।२५।।
हरिकथेसी भावबळें। गेला रंग तो तुंबळे ।
निमिष्य येक जरी आकळे। ध्यानीं परमात्मा ।।२६।।
ध्यानीं गुंतलें मन। कैचें आठवेल जन ।
निशंक निर्ल्लज कीर्तन। करितां रंग माजे ।।२७।।
रागज्ञान ताळज्ञान। स्वरज्ञानेंसीं वित्पन्न ।
अर्थान्वयाचें कीर्तन। करूं जाणे ।।२८।।
छपन्न भाषा नाना कळा। कंठमाधुर्य कोकिळा ।
परी तो भक्तिमार्ग वेगळा। भक्त जाणती ।।२९।।
भक्तांस देवाचें ध्यान। देवावांचून नेणें अन्न ।
कळावंतांचें जें मन। तें कळाकार जालें ।।३०।।
श्रीहरिवीण जे कळा। तेचि जाणावी अवकळा ।
देवास सांडून वेगळा। प्रत्यक्ष पडिला ।।३१।।
सर्पीं वेढिलें चंदनासी। निधानाआड विवसी ।
नाना कळा देवासी। आड तैस्या ।।३२।।
सांडून देव सर्वज्ञ। नादामध्यें व्हावें मग्न ।
तें प्रत्यक्ष विघ्न। आडवें आलें ।।३३।।
येक मन गुंतलें स्वरीं। कोणें चिंतावा श्रीहरी ।
बळेंचि धरुनियां चोरीं। शुश्रृषा घेतली ।।३४।।
करितां देवाचें दर्शन। आडवें आलें रागज्ञान ।
तेणें धरुनियां मन। स्वरामागें नेलें ।।३५।।
भेटों जातां राजद्वारीं। बळेंचि धरिला बेगारी ।
कळावंतां तैसी परी। कळेनें केली ।।३६।।
मन ठेऊन ईश्वरीं। जो कोणी हरिकथा करी ।
तोचि ये संसारीं। धन्य जाणा ।।३७।।
जयास हरिकथेची गोडी। उठे नीच नवी आवडी ।

तयास जोडली जोडी। सर्वोत्तमाची ||३८||
हरिकथा मांडली जेथें। सर्व सांडून धावे तेथें |
आलस्य निद्रा दवडून स्वार्थें। हरिकथेसि सादर ||३९||
हरिभक्तांचिये घरीं। नीच कृत्य अंगिकारी |
साहेभूत सर्वांपरीं। साक्षपें होये ||४०||
या नावाचा हरिदास। जयासि नामीं विश्वास |
येथून हा समास। संपूर्ण जाला ||४१||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
हरिकथालक्षणनिरूपण समास पांचवा ||५||१४. ५

समास सहावा : चातुर्य लक्षण

||श्रीराम ||

रूप लावण्य अभ्यासितां न ये। सहजगुणास न चले उपाये |
कांहीं तरी धरावी सोये। अगांतुक गुणाची ||१||
काळें माणुस गोरें होयेना। वनाळास येत्न चालेना |
मुक्यास वाचा फुटेना। हा सहजगुण ||२||
आंधळें डोळस होयेना। बधिर तें ऐकेना |
पांगुळ पाये घेइना। हा सहजगुण ||३||
कुरूपतेचीं लक्षणें। किती म्हणोनि सांगणें |
रूप लावण्य याकारणें। पालटेना ||४||
अवगुण सोडितां जाती। उत्तम गुण अभासितां येती |
कुविद्या सांडून सिकती। शाहाणे विद्या ||५||
मूर्खपण सांडितां जातें। शाहाणपण सिकतां येतें |
कारबार करितां उमजतें। सकळ कांहीं ||६||
मान्यता आवडे जीवीं। तरी कां उपेक्षा करावी |
चातुर्येंविण उंच पदवी। कदापी नाहीं ||७||
ऐसी प्रचीत येते मना। तरी कां स्वहित कराना |

सन्मार्गें चालतां जनां। सज्जना माने ।।८।।
देहे नेटकें श्रुंघारिलें। परी चातुर्येंविण नासलें ।
गुणेंविण साजिरें केलें। बष्कळ जैसें ।।९।।
अंतर्कळा श्रृंघारावी। नानापरी उमजवावी ।
संपदा मेळऊन भोगावी। सावकास ।।१०।।
प्रेत्न करीना सिकेना। शरीर तेंहि कष्टविना ।
उत्तम गुण घेईना। सदाकोपी ।।११।।
आपण दुसऱ्यास करावें। तें उसिणें सवेंचि घ्यावें ।
जना कष्टवितां कष्टावें। लागेल बहु ।।१२।।
न्यायें वर्तेल तो शहाणा। अन्याइ तो दैन्यवाणा ।
नाना चातुर्याच्या खुणा। चतुर जाणे ।।१३।।
जें बहुतांस मानलें। तें बहुतीं मान्य केलें ।
येर तें वेर्थचि गेलें। जगनिंद्य ।।१४।।
लोक आपणासि वोळावे। किंवा आवघेच कोंसळावे ।
आपणास समाधान फावे। ऐसें करावें ।।१५।।
समाधानें समाधान वाढे। मित्रिनें मित्रि जोडे ।
मोडितां क्षणमात्रें मोडे। बरेपण ।।१६।।
अहो कांहो अरे काअंरे। जनीं ऐकिजेतें किं ते ।
कळत असतांच कां रे। निकामीपन ।।१७।।
चातुर्यें श्रृंघारे अंतर। वस्त्रें श्रुंघारे शरीर ।
दोहिमधें कोण थोर। बरें पाहा ।।१८।।
बाह्याकार श्रृंगारिलें। तेणें लोकांच्या हातासि काये आलें ।
चातुर्यें बहुतांसी रक्षिलें। नाना प्रकारें ।।१९।।
बरें खावें बरें जेवावें। बरें ल्यावें बरें नेसावें ।
समस्तीं बरें म्हणावें। ऐसी वासना ।।२०।।
तनें मनें झिजावें। तेणें भले म्हणोन घ्यावें ।
उगें चि कल्पितां सिणावें। लागेल पुढें ।।२१।।

लोकीं कार्यभाग आडे। तो कार्यभाग जेथें घडे ।
लोक सहजचि वोढे। कामासाठीं ।।२२।।
म्हणोन दुसऱ्यास सुखी करावें। तेणें आपण सुखी व्हावें ।
दुसऱ्यास कष्टवितां कष्टावें। लागेल स्वयें ।।२३।।
हें तों प्रगटचि आहे। पाहिल्याविण कामा नये ।
समजणें हा उपाये। प्राणीमात्रासी ।।२४।।
समजले आणि वर्तले। तेचि भाग्यपुरुष जाले ।
यावेगळे उरले। तें करंटे पुरुष ।।२५।।
जितुका व्याप तितुकें वैभव। वैभवासारिखा हावभाव ।
समजले पाहिजे उपाव। प्रगटचि आहे ।।२६।।
आळसें कार्यभाग नासतो। साक्षेप होत होत होतो ।
दिसते गोष्टी कळेना तो। शाहाणा कैसा ।।२७।।
मित्रि करितां होतें कृत्य। वैर करितां होतो मृत्यु ।
बोलिलें हें सत्य किं असत्य। वोळखावें ।।२८।।
आपणास शाहाणें करूं नेणें। आपलें हित आपण नेणें ।
जनीं मैत्रि राखों नेणे। वैर करी ।।२९।।
ऐसे प्रकारीचे जन। त्यास म्हणावें अज्ञान ।
तयापासीं समाधान। कोण पावे ।।३०।।
आपण येकायेकी येकला। सृष्टींत भांडत चालिला ।
बहुतांमध्यें येकल्याला। येश कैचें ।।३१।।
बहुतांचे मुखी उरावें। बहुतांचे अंतरीं भरावें ।
उत्तम गुणीं विवरावें। प्राणीमात्रासी ।।३२।।
शाहाणे करावे जन। पतित करावे पावन ।
सृष्टिमधें भगवद्भजन। वाढवावें ।।३३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चातुर्येलक्षणनिरूपण समास सहावा ।।६।।१४. ६

समास सातवा : युगधर्म निरूपण

||श्रीराम ||

नाना वेश नाना आश्रम। सर्वांचें मूळ गृहस्थाश्रम ।
जेथें पावती विश्राम। त्रैलोक्यवासी ।।१।।
देव ऋषी मुनी योगी। नाना तापसी वीतरागी ।
पितृआदिकरून विभागी। अतीत अभ्यागत ।।२।।
गृहस्थाश्रमीं निर्माण जाले। आपला आश्रम टाकून गेले ।
परंतु गृहस्थागृहीं हिंडों लागले। कीर्तिरूपें ।।३।।
याकारणें गृहस्थाश्रम। सकळामधें उत्तमोत्तम ।
परंतु पाहिजे स्वधर्म। आणी भूतदया ।।४।।
जेथें शडकर्में चालती। विध्योक्त क्रिया आचरती ।
वाग्माधुर्यें बोलती। प्राणीमात्रासी ।।५।।
सर्वप्रकारें नेमक। शास्त्रोक्त करणें कांहींयेक ।
त्याहिमध्यें अलोलिक। तो हा भक्तिमार्ग ।।६।।
पुरश्चरणी कायाक्लेसी। दृढव्रती परम सायासी ।
जगदीशावेगळें जयासी। थोर नाहीं ।।७।।
काया वाचा जीवें प्राणें। कष्टे भगवंताकारणें ।
मनें घेतलें धरणें। भजनमार्गीं ।।८।।
ऐसा भगवंताचा भक्त। विशेष अंतरीं विरक्त ।
संसार सांडून झाला मुक्त। देवाकारणें ।।९।।
अंतरापासून वैराग्य। तेंचि जाणावें महद्भाग्य ।
लोलंगतेयेवढें अभाग्य। आणीक नाहीं ।।१०।।
राजे राज्य सांडून गेले। भगवंताकारणें हिंडलें ।
कीर्तिरूपें पावन जाले। भूमंडळीं ।।११।।
ऐसा जो कां योगेश्वर। अंतरीं प्रत्ययाचा विचार ।
उकलूं जाणे अंतर। प्राणीमात्रांचें। १२।।
ऐसी वृत्ति उदासीन। त्याहिवरी विशेष आत्मज्ञान ।

दर्शनमात्रें समाधान। पावती लोक ||१३||
बहुतांसी करी उपाये। तो जनाच्या वाट्या न ये ।
अखंड जयाचे हृदये। भगवद्रूप ||१४||
जनास दिसे हा दुश्चित। परी तो आहे सावचित ।
अखंड जयाचें चित्त। परमेश्वरीं ||१५||
उपासनामूर्तिध्यानीं। अथवा आत्मानुसंधानीं ।
नाहिं तरी श्रवणमननीं। निरंतर ||१६||
पूर्वजांच्या पुण्यकोटी। संग्रह असिल्या गांठीं ।
तरीच ऐसीयाची भेटी। होये जनासी ||१७||
प्रचीतिविण जें ज्ञान। तो आवघाचि अनुमान ।
तेथें कैंचें परत्रसाधन। प्राणीयासी ||१८||
याकारणें मुख्य प्रत्यये। प्रचीतिविण काम नये ।
उपायासारिखा अपाये। शाहाणे जाणती ||१९||
वेडें संसार सांडून गेलें। तरी तें कष्टकष्टोंचि मेलें ।
दोहिकडे अंतरलें। इहलोक परत्र ||२०||
रागें रागें निघोन गेला। तरी तो भांडभांडोंचि मेला ।
बहुत लोक कष्टी केला। आपणहि कष्टी ||२१||
निघोन गेला परी अज्ञान। त्याचे संगती लागले जन ।
गुरु शिष्य दोघे समान। अज्ञानरूपें ||२२||
आशावादी अनाचारी। निघोनि गेला देशांतरीं ।
तरी तो अनाचारचि करी। जनामध्यें ||२३||
गृहीं पोटेविण कष्टती। कष्टी होऊन निघोन जाती ।
त्यास ठाईं ठाईं मारिती। चोरी भरतां ||२४||
संसार मिथ्या ऐसा कळला। ज्ञान समजोन निघोन गेला ।
तेणें जन पावन केला। आपणाऐसा ||२५||
येके संगतीनें तरती। येके संगतीनें बुडती ।
याकारणें सत्संगती। बरी पाहावी ||२६||

जेथें नाहीं विवेकपरीक्षा। तेथें कैंची असेल दीक्षा ।
घरोघरीं मागतां भिक्षा। कोठेंहि मिळेना ।।२७।।
जो दुसऱ्याचें अंतर जाणे। देश काळ प्रसंग जाणे ।
तया पुरुषा काय उणें। भूमंडळीं ।।२८।।
नीच प्राणी गुरुत्व पावला। तेथें आचारचि बुडाला ।
वेदशास्त्रब्राह्मणाला। कोण पुसे ।।२९।।
ब्रह्मज्ञानाचा विचारू। त्याचा ब्राह्मणासीच अधिकारू ।
वर्णानां ब्रह्मणो गुरुः। ऐसें वचन ।।३०।।
ब्राह्मण बुद्धिपासून चेवले। आचारापासून भ्रष्टले ।
गुरुत्व सांडून जाले। शिष्य शिष्यांचे ।।३१।।
कित्येक दावलमलकास जाती। कित्येक पीरास भजती ।
कित्येक तुरुक होती। आपले इछेनें ।।३२।।
ऐसा कलयुगींचा आचार। कोठें राहिला विचार ।
पुढें पुढें वर्णसंकर। होणार आहे ।।३३।।
गुरुत्व आले नीचयाती। कांहींयेक वाढली महंती ।
शुद्र आचार बुडविती। ब्रह्मणाचा ।।३४।।
हें ब्रह्मणास कळेना। त्याची वृत्तिच वळेना ।
मिथ्या अभिमान गळेना। मूर्खपणाचा ।।३५।।
राज्य नेलें म्लेंचिं क्षेत्रीं। गुरुत्व नेलें कुपात्रीं ।
आपण अरत्रीं ना परत्रीं। कांहींच नाहीं ।।३६।।
ब्रह्मणास ग्रामणीनें बुडविलें। विष्णूनें श्रीवत्स मिरविलें ।
त्याच विष्णूनें श्रापिलें। फरशरामें ।।३७।।
आम्हीहि तेचि ब्रह्मण। दुःखें बोलिलें हें वचन ।
वडिल गेले ग्रामणी करून। आम्हां भोवतें ।।३८।।
अतांचे ब्रह्मणीं काये केलें। अन्न मिळेना ऐसें जालें ।
तुम्हा बहुतांचे प्रचितीस आलें। किंवा नाहीं ।।३९।।
बरें वडिलांस काये म्हणावें। ब्रह्मणाचें अदृष्ट जाणावें ।

प्रसंगें बोलिलें स्वभावें। क्ष्मा केलें पाहिजे ।।४०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
युगधर्म निरूपण समास सातवा ।।७।।१४. ७

समास आठवा : अखंड ध्यान निरूपण
||श्रीराम ||
बरें ऐसा प्रसंग जाला। जाला तो होऊन गेला ।
आतां तरी ब्राह्मणीं आपणाला। शाहाणे करावें ।।१।।
देव पुजावा विमळहस्तीं। तेणें भाग्य पाविजे समस्तीं ।
मूर्ख अभक्त वेस्तीं। दरिद्र भोगिजे ।।२।।
आधीं देवासवोळखावें। मग अनन्यभावें भजावें ।
अखंड ध्यानचि धरावें। सर्वोत्तमाचें ।।३।।
सर्वांमधें जो उत्तम। तया नाव सर्वोत्तम ।
आत्मानात्मविवेकवर्म। ठाईं पाडावें ।।४।।
जाणजाणों देह रक्षी। आत्मा द्रष्टा अंतरसाक्षी ।
पदार्थमात्रास परीक्षी। जाणपणें ।।५।।
तो सकळ देहामधें वर्ततो। इंद्रियेंग्राम चेष्टवितो ।
प्रचितीनें प्रत्यये येतो। प्राणीमात्रीं ।।६।।
प्राणीमात्रीं जगदांतरें। म्हणोनि राखावीं अंतरें ।
दाता भोक्ता परस्परें। सकळ कांहीं ।।७।।
देव वर्ततो जगदांतरी। तोचि आपुलें अंतरीं ।
त्रैलोकींचे प्राणीमात्रीं। बरें पाहा ।।८।।
मुळीं पाहाणार तो येकला। सकळां ठाईं विभागला ।
देहप्रकृतीनें जाला। भिन्न भिन्न ।।९।।
भिन्न भासें देहाकारें। प्रस्तुता येकचि अंतरें ।
बोलणें चालणें निर्धारें। त्यासीच घडे ।।१०।।
आपुले पारिखे सकळ लोक। पक्षी स्वापद पश्वादिक ।

किडा मुंगी देहधारक। सकळ प्राणी ||११||
खेचर भूचर वनचर। नाना प्रकारें जळचर ।
चत्वार खाणी विस्तार। किती म्हणोन सांगावा ||१२||
समस्त जाणीवेनें वर्तती। रोकडी पाहवी प्रचिती ।
त्याची आपुली संगती। अखंड आहे ||१३||
जगदांतरें वोळला धणी। किती येकवटील प्राणी ।
परी ते वोळायाची करणी। आपणापासीं ||१४||
हें आपणाकडेंच येतें। राजी राखिजे समस्तें ।
देहासि बरें करावें तें। आत्मयास पावे ||१५||
दुर्जन प्राणी त्यांतील देव। त्याचा लाताड स्वभाव ।
रागास आला जरी राव। तरी तंडों नये कीं ||१६||
प्रसंगीं सांडीच करणें। पुढें विवेकें विवरणें ।
विवेक सज्जनचि होणें। सकळ लोकीं ||१७||
आत्मत्वीं दिसतो भेद। हा अवघाचि देहसमंध ।
येका जीवनें नाना स्वाद। औषधीभेदें ||१८||
गरळ आणि अमृत जालें। परी आपपण नाहीं गेलें ।
साक्षत्वें आत्मयास पाहिलें। पाहिजे तैसें ||१९||
अंतरिनिष्ठ जो पुरुष। तो अंतरनिष्ठेनें विशेष ।
जगामधें जो जगदीश। तो तयास वोळखे ||२०||
नयनेंचि पाहावा नयेन। मनें शोधावें मन ।
तैसाचि हा भगवान। सकळां घटीं ||२१||
तेणेंविण कार्यभाग आडे। सकळ कांहीं तेणेंचि घडे ।
प्राणी विवेकें पडावे। तेणेंचि योगें ||२२||
जागृतीस व्यापार घडतो। समंध तयासीच पडतो ।
स्वप्नामधें घडे जो तो। येणेंचि न्यायें ||२३||
अखंड ध्यानाचें लक्षण। अखंड देवाचें स्मरण ।
याचें कळतां विवरण। सहजचि घडे ||२४||

सहज सांडून सायास। हाचि कोणीयेक दोष ।
आत्मा सांडून अनात्म्यास। ध्यानीं धरिती ।।२५।।
परी तें धरितांहि धरेना। ध्यानीं येती वेक्ति ना ।
उगेंचि कष्टती मना। कासाविस करूनी ।।२६।।
मूर्तिध्यान करिता सायासें। तेथें येकाचें येकचि दिसे ।
भासों नये तेंचि भासे। विलक्षण ।।२७।।
ध्यान देवाचें करावें। किंवा देवाल्याचें करावें ।
हेंचि बरें विवरावें। आपले ठाईं ।।२८।।
देह देउळ आत्मा देव। कोठें धरूं पाहातां भाव ।
देव वोळखोन जीव। तेथेंचि लावावा ।।२९।।
अंतरनिष्ठा ध्यान ऐसें। दंडकध्यान अनारिसें ।
प्रत्ययेविण सकळ पिसें। अनुमानध्यान ।।३०।।
अनुमानें अनुमान वाढे। ध्यान धरितां सर्वेचि मोडे ।
उगेचि कष्टती बापुडे। स्थूळध्यानें ।।३१।।
देवास देहधारी कल्पिती। तेथें नाना विकल्प उठती ।
भोगणें त्यागणें विपत्ति। देहयोगें ।।३२।।
ऐसें मनी आठवतें। विचारितां भलतेंचि होतें ।
दिसों नये तें दिसतें। नाना स्वप्नीं ।।३३।।
दिसतें तें सांगतां न ये। बळें भावर्थ धरितां नये ।
साधक कासाविस होये। अंतर्यामीं ।।३४।।
सांगोपांग घडे ध्यान। त्यास साक्ष आपुलें मन ।
मनामध्यें विकल्पदर्शन। होऊंच नये ।।३५।।
फुटक मन येकवटिलें। तेणें तुटक ध्यान केलें ।
तेथें कोण सार्थक जालें। पाहाना कां ।।३६।।
अखंड ध्यानें न घडे हित। तरी तो जाणावा पतित ।
हाचि अर्थ सावचित। बरा पाहावा ।।३७।।
ध्यान धरितें तें कोण। ध्यानीं आठवतें तें कोण ।

दोनीमधें अनन्य लक्षण। असिलें पाहिजे ।।३८।।
अनन्य सहजचि आहे। साधक शोधून न पाहे ।
ज्ञानी तो विवरोन राहे। समाधानें ।।३९।।
ऐसीं हे प्रत्ययाची कामें। प्रत्ययेंविण बाधिजे भ्रमें ।
लोकदंडकसंभ्रमें। चालती प्राणी ।।४०।।
दंडकध्यानाचें लक्षण। धरून बैसलें अवलक्षण ।
प्रमाण आअणि अप्रमाण। बाजारी नेणती ।।४१।।
मिथ्या समाचार उठविती। बाउग्याच बोंबा घालिती ।
मनांस आणितां अंतीं। आवघेंचि मिथ्या ।।४२।।
कोणीयेक ध्यानस्त बैसला। कोणीयेक सिकवी त्याला ।
मुकुट काढूनि माळ घाला। म्हणिजे बरें ।।४३।।
मनाचेथें काये दुष्काळ। जे आखुड कल्पिती माळ ।
सांगते ऐकते केवळ। मूर्ख जाणावे ।।४४।।
प्रत्यक्ष कष्ट करावे न लगती। दोरे फुलें गुंफावी न लगती ।
कल्पनेची माळ थिटी करिती। काये निमित्य ।।४५।।
बुधीविण प्राणी सकळ। ते ते अवघेचि बाष्कळ ।
तया मुर्खासीं खळखळ। कोणें करावी ।।४६।।
जेणें जैसा परमार्थ केला। तैसाच पृथ्वीवरी दंडक चालिला ।
साता पांचाचा बळावला। साभिमान ।।४७।।
प्रत्ययेंविण साभिमान। रोगी मारिले झांकून ।
तेथें अवघाची अनुमान। ज्ञान कैंचें ।।४८।।
सर्व साभिमान सांडावा । प्रत्ययें विवेक मांडावा ।
माया पूर्वपक्ष खंडावा। विवेकबळें ।।४९।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
अखंडध्याननिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।१४. ८

समास नववा : शाश्वत निरूपण

||श्रीराम ||

पिंडाचें पाहिलें कौतुक। शोधिला आत्मानात्मा विवेक ।
पिंड अनात्मा आत्मा येक। सकळ कर्ता ||१||
आत्म्यास अनन्यता बोलिली। ते विवेकें प्रत्यया आली ।
आतां पाहिजे समजली। ब्रह्मांडरचना ||२||
आत्मानात्माविवेक पिंडी। सारासारविचार ब्रह्मांडी ।
विवरविवरों हे गोडी। घेतली पाहिजे ||३||
पिंड कार्य ब्रह्मांड कारण। याचें करावें विवरण ।
हेंचि पुढें निरूपण। बोलिलें असे ||४||
असार म्हणिजे नासिवंत। सार म्हणिजे तें शाश्वत ।
जयास होईल कल्पांत। तें सार नव्हे ||५||
पृथ्वी जळापासून जाली। पुढें ते जळीं मिळाली ।
जळाची उत्पत्ति वाढली। तेजापासुनी ||६||
ते जळ तेजें शोषिलें। महत्तेजें आटोन गेलें ।
पुढें तेजचि उरलें। सावकाश ||७||
तेज जालें वायोपासुनी। वायो झडपी तयालागुनी ।
तेज जाउनी दाटणी। वायोचीच जाली ||८||
वायो गगनापासुनी जाला। मागुतां तेथेंचि विराला ।
ऐसा हा कल्पांत बोलिला। वेदांतशास्त्रीं ||९||
गुणमाया मूळमाया। परब्रह्मीं पावती लया ।
तें परब्रह्म विवराया। विवेक पाहिजे ||१०||
सर्व उपाधींचा सेवट। तेथें नाहीं दृश्य खटपट ।
निर्गुण ब्रह्म घनदाट। सकळां ठाईं ||११||
उदंड कल्पांत जाला। तरी नाश नाहीं तयाला ।
मायात्यागें शाश्वताला। वोळखावें ||१२||
देव अंतरात्मा सगुण। सगुणें पाविजे निर्गुण ।
निर्गुणज्ञानें विज्ञान। होत असे ||१३||

कल्पनेतीत जें निर्मळ। तेथें नाहीं मायामळ ।
मिथ्यत्वें दृश्य सकळ। होत जातें ।।१४।।
जें होते आणि सवेंचि जातें। तें तें प्रत्ययास येतें ।
जेथें होणें जाणें नाहीं तें। विवेकें वोळखावे ।।१५।।
येक ज्ञान येक अज्ञान। येक जाणावें विपरीत ज्ञान ।
हे त्रिपुटी होये क्षीण। तेंचि विज्ञान ।।१६।।
वेदांत सिधांत धादांत। याची पाहावी प्रचित ।
निर्विकार सदोदित। जेथें तेथें ।।१७।।
तें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें। पाहोन अनन्य राहावें
मुख्य आत्मनिवेदन जाणावें। याचें नांव ।।१८।।
दृश्यास दिसते दृश्य। मनास भासतो भास ।
दृश्यभासातीत अविनाश। परब्रह्म तें ।।१९।।
पाहों जातां दुरीच्या दुरी। परब्रह्म सबाहेअंतरीं ।
अंतचि नाहीं अनंत सरी। कोणास द्यावी ।।२०।।
चंचळ तें स्थिरावेना। निश्चळ तें कदापी चळेना ।
आभाळ येतें जातें गगना। चळण नाहीं ।।२१।।
जें विकारें वाढें मोडे। तेथें शाश्वतता कैंची घडे ।
कल्पांत होताच विघडे। सकळ कांहीं ।।२२।।
जे अंतरींच भ्रमलें। मायासंभ्रमें संभ्रमलें ।
तयास हें कैसें उकले। आव्हाट चक्र ।।२३।।
भिडेनें वेव्हार निवडेना। भिडेनें सिधांत कळेना ।
भिडेनें देव आकळेना। आंतर्यामीं ।।२४।।
वैद्याची प्रचित येईना। आणी भीडहि उलंघेना ।
तरी मग रोगी वांचेना। ऐसें जाणावें ।।२५।।
जेणें राजा वोळखिला। तो राव म्हणेना भलत्याला ।
जेणें देव वोळखिला। तो देवरूपी ।।२६।।
जयास माईकाची भीड। तें काये बोलेल द्वाड ।

विचार पाहातां उघड। सकळ कांहीं ।।२७।।
भीड मायेऐलिकडे। परब्रह्म तें पैलीकडे ।
पैलीकडे ऐलीकडे। सदोदित ।।२८।।
लटिक्याची भीड धरणें। भ्रमें भलतेंचि करणें ।
ऐसी नव्हेंतीलक्षणें। विवेकाचीं ।।२९।।
खोटें आवघेंचि सांडावें। खरें प्रत्ययें वोळखावें ।
मायात्यागें समजावें। परब्रह्म ।।३०।।
तें मायेचें जें लक्षण। तेंचि पुढें निरूपण ।
सुचितपणें विवरण। केलें पाहिजे ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
शाश्वतनिरूपणनाम समास नववा ।।९।।१४. ९

समास दहावा : मायानिरूपण

||श्रीराम ||

माया दिसे परी नासे। वस्तु न दिसे परी न नासे ।
माया सत्य वाटे परी मिथ्या असे। निरंतर ।।१।।
करंटा पडोनि उताणा। करी नानापरी कल्पना ।
परी तें कांहींच घडेना। तैसी माया ।।२।।
द्रव्यदारेचें स्वप्नवैभव। नाना विळासें हावभाव ।
क्षणीक वाटे परी भाव। तैसी माया ।।३।।
गगनीं गंधर्वनगरें। दिसताती नाना प्रकारें ।
नाना रूपें नाना विकारें। तैसी माया ।।४।।
लक्ष्मुमी रायेविनोदाची। बोलतां वाटे साची ।
मिथ्या प्रचित तेथीची। तैसी माया ।।५।।
दसऱ्याचे सुवर्णाचे लाटे। लोक म्हणती परी ते कांटे ।
परी सर्वत्र राहाटे। तैसी माया ।।६।।
मेल्याचा मोहोछाव करणें। सतीचें वैभव वाढविणें ।

मसणीं जाऊनी रुदन करणें। तैसी माया ||७||
राखेसी म्हणती लक्षुमी। दुसरी भरदोरी लक्षुमी |
तिसरी नाममात्र लक्षुमी। तैसी माया ||८||
मुळीं बाळविधवा नारी। तिचें नांव जन्मसावित्री |
कुबेर हिंडे घरोघरी। तैसी माया ||९||
दशअवतारांतील कृष्णा। उपजे जीर्ण वस्त्रांची तृष्णा |
नदी नामें पीयुष्णा। तैसी माया ||१०||
बहुरूपांतील रामदेवराव। ग्रामस्तांपुढे दाखवी हावभाव |
कां माहांराज म्हणोनि लाघव। तैसी माया ||११||
देव्हारां असे अन्नपूर्णा। आणी गृहीं अन्नचि मिळेना |
नामें सरस्वती सिकेना। शुभावळु ||१२||
सुण्यास व्याघ्र नाम ठेविलें। पुत्रास इंद्रनामें पाचारिलें |
कुरूप परी आळविलें। सुंदरा ऐसें ||१३||
मूर्ख नामें सकळकळा। राशभी नामें कोकिळा |
नातरी डोळसेचा डोळा। फुटला जैसा ||१४||
मातांगीचें नाम तुळसी। चर्मिकीचें नाम कासी |
बोलती अतिशूद्रिणीसी। भागीरथी ऐसें ||१५||
साउली आणी अंधकार। येक होतां तेथीचा विचार |
उगाचि दिसे भासमात्र। तैसी माया ||१६||
श्रवण बोटें संधी करतळ। रविरश्में दिसती इंगळ |
रम्य आरक्तकल्होळ। तैसी माया ||१७||
भगवें वस्त्र देखतां मनाला। वाटे अग्नचि लागला |
विवंचितां प्रत्ये आला। तैसी माया ||१८||
जळीं चरणकरांगुळें। आखुड लांबें जिरकोळें |
विपरीत काणें दिसती जळें। तैसी माया ||१९||
भोवंडीनें पृथ्वी कलथली। कामिणीनें पिवळी जाली |
सन्यपातस्थां अनुभवली। तैसी माया ||२०||

कोणीयेक पदार्थविकार। उगाचि दिसे भासमात्र ।
अनन्याचा अन्य प्रकार। तैसी माया ।।२१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
मायानिरूपणनाम समास दहावा ।।१०।।१४. १०
।।दशक चौदाव समाप्त ।।

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १५ ||

।।दशक पंधरावा : आत्मदशक ।।१५।।
समास पहिला : चातुर्य लक्षण
।।श्रीराम ।।
अस्तिमांशांचीं शरीरें। त्यांत राहिजे जीवेश्वरें ।
नाना विकारीं विकारे। प्रविण होइजे ।।१।।
घनवट पोंचट स्वभावें। विवरोन जाणिजे जीवें ।
व्हावें न व्हावें आघवें। जीव जाणे ।।२।।
येंकीं मागमागों घेणें। येकां न मागतांच देणें ।
प्रचीतीनें सुलक्षणें। ओळखावीं ।।३।।
जीव जीवांत घालावा। आत्मा आत्म्यांत मिसळावा ।
राहराहों शोध घ्यावा। परांतरांचा ।।४।।
जानवें हेंवडकारें जालें। ढिलेपणें हेवड आलें ।
नेमस्तपणें शोभलें। दृष्टीपुढें ।।५।।
तैसेंचि हे मनास मन। विवेकें जावें मिळोन ।
ढिलेपणें अनुमान। होत आहे ।।६।।
अनुमानें अनुमान वाढतो। भिडेनें कार्यभाग नासतो ।
याकारणें प्रत्यये तो। आधीं पाहावा ।।७।।
दुसऱ्याचें जीवीचें कळेना। परांतर तें जाणवेना ।

वश्य होती लोक नाना। कोण्या प्रकारें ।।८।।
आकल सांडून परती। लोक वश्यकर्ण करिती ।
अपूर्णपाणें हळु पडती। ठाईं ठाईं ।।९।।
जगदीश आहे जगदांतरीं। चेटकें करावीं कोणावरी ।
जो कोणी विवेकें विवरी। तोचि श्रेष्ठ ।।१०।।
श्रेष्ठ कार्ये करी श्रेष्ठ। कृत्रिम करी तो कनिष्ठ ।
कर्मानुसार प्राणी नष्ट। अथवा भले ।।११।।
राजे जाती राजपंथें। चोर जाती चोरपंथें ।
वेडें ठके अल्पस्वार्थें। मूर्खपणें ।।१२।।
मूर्खास वाटे मी शहाणा। परी तो वेडा दैन्यवाणा ।
नाना चातुर्याच्या खुणा। चतुर जाणे ।।१३।।
जो जगदांतरे मिळाला। तो जगदांतरचि जाला ।
अरत्रीं परत्रीं तयाला। काय उणें ।।१४।।
बुद्धि देणें भगवंताचें। बुद्धिविण माणुस काचें ।
राज्य सांडून फुकाचे। भीक मागे ।।१५।।
जें जें जेंथें निर्माण जालं। तें तें तयास मानलें ।
अभिमान देऊन गोविलें। ठाईं ठाईं ।।१६।।
अवघेच म्हणती आम्ही थोर। अवघेचि म्हणती आम्ही सुंदर ।
अवघेचि म्हणती आम्ही चतुर। भूमंडळीं ।।१७।।
ऐसा विचार आणितां मना। कोणीच लाहान म्हणविना ।
जाणते आणिती अनुमाना। सकळ कांहीं ।।१८।।
आपुलाल्या साभिमानें। लोक चालिले अनुमानें ।
परंतु हें विवेकानें। पाहिलें पाहिजे ।।१९।।
लटिक्याचा साभिमान घेणें। सत्य अवघेंच सोडणें ।
मूर्खपणाचीं लक्षणें। ते हे ऐसीं ।।२०।।
सत्याचा जो साभिमान। तो जाणावा निराभिमान ।
न्याये अन्याये समान। कदापि नव्हे ।।२१।।

न्याये म्हणिजे तो शाश्वत । अन्याये म्हणिजे तो अशाश्वत ।
बाष्कळ आणि नेमस्त। येक कैसा ।।२२।।
येक उघड भाग्य भोगिती। येक तश्कर पळोन जाती ।
येकांची प्रगट महंती। येकांची कानकोंडी ।।२३।।
आचारविचारेंविण। जें जें करणें तो तो सीण ।
धूर्त आणि विचक्षण। तेचि शोधावे ।।२४।।
उदंड बाजारी मिळाले। परी ते धूर्तेंचि आळिले ।
धूर्तांपासीं कांहीं न चले। बाजाऱ्यांचें ।।२५।।
याकारणें मुख्य मुख्य। तयांसी करावे सख्य ।
येणेंकरितां असंख्य। बाजारी मिळती ।।२६।।
धूर्तासि धूर्तचि आवडे। धूर्त धूर्तींच पवाडे ।
उगेंचि हिंडती वेडे। कार्येंविण ।।२७।।
धूर्तासि धूर्तपण कळलें। तेणें मनास मनपण मिळालें ।
परी हें गुप्तरूपें केलें। पाहिजे सर्वे ।।२८।।
समर्थाचें राखतां मन। तेथे येती उदंड जन ।
जन आणि सज्जन। आर्जव करिती ।।२९।।
वोळखीनें वोळखी साधावी। बुद्धीनें बुद्धि बोधावी ।
नीतिन्यायें वाट रोधावी। पाषांडाची ।।३०।।
वेष धरावा बावळा। अंतरीं असाव्या नाना कळा ।
सगट लोकांचा जिव्हाळा। मोडूं नये ।।३१।।
निस्पृह आणि नित्य नूतन। प्रत्ययाचें ब्रह्मज्ञान ।
प्रगट जाणतां सज्जन। दुल्लभ जगीं ।।३२।।
नाना जिनसपाठांतरें निवती सकळांचीं अंतरें ।
चंचळपणें तदनंतरें। सकळां ठाईं ।।३३।।
येके ठाईं बैसोन राहिला। तरी मग व्यापचि बुडाला ।
सावधपणें ज्याला त्याला। भेटि द्यावी ।।३४।।
भेटभेटों जरी राखणें। हे चातुर्याचीं लक्षणें ।

मनुष्यमात्र उत्तम गुणें। समाधान पावे ।।३५।।
इति श्रीदासबोचे गुरुशिष्यसंवादे
चातुर्यलक्षणनाम समास पहिला ।।१।।१५. १

समास दुसरा : निःस्पृह व्याप
।।श्रीराम ।।
पृथ्वीमधें मानवी शरीरें। उदंड दाटलीं लाहान थोरें ।
पालटती मनोविकारें। क्षणाक्षणा ।।१।।
जितुक्या मूर्ती तितुक्याच प्रकृती। सारिख्या नस्ती आदिअंतीं ।।
नेमचि नाहीं पाहावें किती। काये म्हणोनी ।।२।।
कित्येक म्लेंच होऊन गेले। कित्येक फिरंगणांत आटले ।
देशभाषानें रुधिले। कीतीयेक ।।३।।
मऱ्हाष्टदेश थोडा उरला। राजकारनें लोक रुधिला ।
अवकाश नाहीं जेवायाला। उदंड कामें ।।४।।
कित्येक युद्धप्रसंगी गुंतले। तेणें गुणें उन्मत्त जाले ।
रात्रंदिवस करूं लागले। युद्धचर्चा ।।५।।
उदिम्यास व्यासंग लागला। अवकाश नाहींसा जाला ।
अवघा पोटधंदाच लागला। निरंतर ।।६।।
शडदर्शनें नाना मतें। पाषांडें वाढली बहुतें ।
पृथिवीमधें जेथ तेथें। उपदेसिती ।।७।।
स्मार्थी आणि वैष्णवी। उरलीं सुरलीं नेलीं आघवी ।
ऐसी पाहातां गथागोवी। उदंड जाली ।।८।।
कित्येक कामनेचे भक्त। ठाइं ठाइं जालें आसक्त ।
युक्त अथवा अयुक्त। पाहातो कोण ।।९।।
या गल्बल्यामधें गल्बला। कोणीं कोणीं वाढविला ।
त्यास देखों सकेनासा जाला। वैदिक लोक ।।१०।।
त्याह्मिमधें हरिकीर्तन। तेथें वोढले कित्येक जन ।

प्रत्ययाचें ब्रह्मज्ञान। कोण पाहे ।।११।।
या कारणें ज्ञान दुल्लभ। पुण्यें घडे अलभ्य लाभ ।
विचारवंतां सुल्लभ। सकळ कांहीं ।।१२।।
विचार कळला सांगतां नये। उदंड येती अंतराये ।
उपाय योजितां अपाये। आडवे येती ।।१३।।
त्याहिमधें तो तिक्षण। रिकामा जाऊं नेदी क्षण ।
धूर्त तार्किक विचक्षण। सकळां माने ।।१४।।
नाना जिनस उदंड पाठ। वदों लागला घडघडाट ।
अव्हाटचि केली वाट। सामर्थ्यबळें ।।१५।।
प्रबोधशक्तीचीं अनंत द्वारें। जाणें सकळांची अंतरें ।
निरूपणें तदनंतरें। चटक लागे ।।१६।।
मतें मतांतरें सगट। प्रत्यये बोलोन करी सपाट ।
दंडक सांडून नीट। वेधी जना ।।१७।।
नेमकें भेदकें वचनें। अखंड पाहे प्रसंगमानें ।
उदास वृत्तिच्या गुमानें। उठोन जातो ।।१८।।
प्रत्यये बोलोन उठोन गेला। चटक लागली लोकांला ।
नाना मार्ग सांडून त्याला। शरण येती ।।१९।।
परी तो कोठें आडळेना। कोणे स्थळीं सांपडेना ।
वेष पाहातां हीन दीना। सारिखा दिसे ।।२०।।
उदंड करी गुप्तरूपें। भिकाऱ्यासारिखा स्वरूपें ।
तेथें येशकीर्तिप्रतापें। सीमा सांडिली ।।२१।।
ठाइं ठाइं भजन लावी। आपण तेथून चुकावी ।
मछरमतांची गोवी। लागोंच नेदी ।।२२।।
खनाळामधें जाऊन राहे। तेथें कोणीच न पाहे ।
सर्वत्रांची चिंता वाहे। सर्वकाळ ।।२३।।
अवघड स्थळीं कठीण लोक। तेथें राहणें नेमक ।
सृष्टीमधें सकळ लोक। धुंडीत येती ।।२४।।

तेथें कोणाचें चालेना। अनुमात्र अनुमानेना ।
कट्ट घालीन राजकारणा। लोक लावी ।।२५।।
लोकीं लोक वाढविले। तेणें अमर्याद जाले ।
भूमंडळीं सत्त चाले। गुप्तरूपें ।।२६।।
ठाइं ठाइं उदंड ताबे। मनुष्यमात्र तितुकें झोंबे ।
चहुंकडे उदंड लांबे। परमार्थबुद्धी ।।२७।।
उपासनेचा गजर। स्थळोस्थळोओं थोर थोर ।
प्रत्ययानें प्राणीमात्र। सोडविले ।।२८।।
ऐसे कैवाडे उदंड जाणे। तेणें लोक होती शाहाणे ।
जेथें जेथें प्रत्यये बाणे। प्राणीमात्रासी ।।२९।।
ऐसी कीर्ति करून जावें। तरीच संसारास यावें ।
दास म्हणे हें स्वभावें। संकेतें बोलिलें ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुफ़ुशिष्यसंवादे
निस्पृहव्यापनाम समास दुसरा ।।२।।१५. २

समास तिसरा : श्रेष्ठ अंतरात्मा

||श्रीराम ||

मुळापासून सैरावैरा। अवघा पंचीकर्ण पसारा ।
त्यांत साक्षत्वाचा दोरा। तोहि तत्त्वरूप ।।१।।
दुरस्त्या दाटल्या फौजा। उंच सिंहासनीं राजा ।
याचा विचार समजा। अंतर्यामी ।।२।।
देहमात्र अस्तिमांशांचें। तैसेंचि जाणावें नृपतीचें ।
मूळापासून सृष्टीचें। तत्वरूप ।।३।।
रायाचे सत्तेनें चालतें। परन्तु अवघीं पंचभूतें ।
मुळीं आधिक जाणिवेचे तें। अधिष्ठान आहे ।।४।।
विवेके बहुत पैसावले। म्हणौन अवतारी बोलिले ।
मनु चक्रवती जाले। येणेंचि न्यायें ।।५।।

जेथें उदंड जाणीव। तेचि तितुके सदेव ।
थोडे जाणिवेने नर्देव। होती लोक ।।६।।
व्याप आटोप करिती। धके चपेटे सोसिती ।
तेणें प्राणी सदेव होती। देखतदेखतां ।।७।।
ऐसें हें आतां वर्ततें। मुर्ख लोकांस कळेना तें ।
विवेकीं मनुष्य समजतें। सकळ कांहीं ।।८।।
थोर लाहान बुद्धीपासी। सगट कळेना लोकांसी ।
आधीं उपजलें तयासी। थोर म्हणती ।।९।।
वयें धाकुटा नृपती। वृद्ध तयास नमस्कार करिती ।
विचित्र विवेकाची गती। कळली पाहिजे ।।१०।।
सामान्य लोकांचे ज्ञान। तो अवघाच अनुमान ।
दीक्षादंडकाचें लक्षण। येणेंचि पाडें ।।११।।
नव्हें कोणास म्हणावें। सामान्यास काये ठावें ।
कोणकोणास म्हणावें। किती म्हणोनी ।।१२।।
धाकुटा भाग्यास चढला। तरी तुछ्य करिती तयाला ।
याकारणें सलगीच्या लोकांला। दूरी धरावें ।।१३।।
नेमस्त कळेना वचन। नेमस्त नये राजकारण ।
उगेचि धरिती थोरपण। मूर्खपणें ।।१४।।
नेमस्त कांहींच कळेना। नेमस्त कोणीच मानिना ।
आधी उपजलें त्या थोरपणा। कोण पुसे ।।१५।।
वडिलां वडिलपण नाहीं। धाकुट्यां धाकुटपण नाहीं ।
ऐसे बोलती त्यांस नाहीं। शाहाणपण ।।१६।।
गुणेविण वडिलपण। हें तों आवघेंच अप्रमाण ।
त्याची प्रतीत प्रमाण। थोरपणीं ।।१७।।
तथापि वडिलांस मानावें। वडिलें वडिलपण जाणावें ।
नेणतां पुढें कष्टावें। थोरपणीं ।।१८।।
तस्मात वडिल अंतरात्मा। जेथें चेतला तेथें महिमा ।

हें तों प्रगटचि आहे आम्हा। शब्द नाहीं ।।१९।।
याकारणें कोणी येकें। शाहाणपण सिकावें विवेकें ।
विवेक न सिकतां तुकें। तुटोन जाती ।।२०।।
तुक तुटलें म्हणिजे गेलें। जन्मा येऊन काये केलें ।
बळेंचि सांदीस घातलें। आपणासी ।।२१।।
सगट बायेका सिव्या देती। सांदीस पडिला ऐसें म्हणती ।
मूर्खपणाची प्राप्ती। ठाकून आली ।।२२।।
ऐसें कोणीयेकें न करावें। सर्व सार्थकचि करावें ।
कळेना तरी विवरावें। ग्रंथांतरीं ।।२३।।
शाहाण्यास कोणीतरी बाहाती। मुर्खास लोक दवडून देती ।
जीवास आवडे संपत्ति। तरी शाहाणें व्हावें ।।२४।।
आहो या शाहाणपणाकारणें। बहुतांचे कष्ट करणें ।
परंतु शाहाणपण शिकणें। हें उत्तमोत्तम ।।२५।।
जों बहुतांस मानला। तो जाणावा शाहाणा जाला ।
जनीं शाहाण्या मनुष्याला। काये उणें ।।२६।।
आपलें हित न करी लोकिकीं। तो जाणावा आत्मघातकी ।
या मुर्खायेवढा पातकी। आणिक नाहीं ।।२७।।
आपण संसारीं कष्टतो। लोकांकरवी रागेजोन घेतो ।
जनामध्यें शाहाणा तो। ऐसें न करी ।।२८।।
साधकां सिकविलें स्वभावें। मानेल तरी सुखें घ्यावें ।
मानेना तरी सांडावें। येकिकडे ।।२९।।
तुम्ही श्रोते परम दक्ष। अलक्षास लावितां लक्ष ।
हें तों सामान्य प्रत्यक्ष। जाणतसा ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
श्रेष्ठ अंतरात्मानिरूपणनाम समास तिसरा ।।३।।१५. ३

समास चौथा : शाश्वतब्रह्मनिरूपण

||श्रीराम ||

पृथ्वीपासून जालीं झाडें| झाडापासून होती लांकडें |
लांकडें भस्मोन पुढें| पृथ्वीच होये ||१||
पृथ्वीपासून वेल होती| नाना जिनस फापावती |
वाळोन कुजोन मागुती| पृथ्वीच होये ||२||
नाना धान्यांचीं नाना अन्नें| मनुष्यें करिती भोजनें |
नाना विष्ठा नाना वमनें| पृथ्वीच होये ||३||
नाना पक्षादिकीं भक्षिलें| तरी पुढें तैसेंचि जालें |
वाळोन भस्म होऊन गेलें| पुन्हा पृथ्वी ||४||
मनुष्यें मरतांच ऐका| क्रिमि भस्म कां मृत्तिका |
ऐशा काया पडती अनेका| पुढें पृथ्वी ||५||
नाना तृण पदार्थ कुजती| पुढें त्याची होये माती |
नाना किडे मरोन जाती| पुढें पृथ्वी ||६||
पदर्थ दाटले अपार| किति सांगावा विस्तार |
पृथ्वीवांचून थार| कोणास आहे ||७||
झाड पाले आणि तृण| पशु भक्षितां होतें सेण |
खात मूत भस्म मिळोन| पुन्हा पृथ्वी ||८||
उत्पत्तिस्थितिसंव्हारतें| तें तें पृथ्वीस मिळोन जातें |
जितुकें होतें आणि जातें| पुन्हा पृथ्वी ||९||
नाना बीजांचिया रासी| विरढोने लागती गगनासी |
पुढें सेवटीं पृथ्वीसी| मिळोन जाती ||१०||
लोक नाना धातु पुरिती| बहुतां दिवसां होये माती |
सुवर्णपाषाणाची गती| तैसीच आहे ||११||
मातीचें होते सुवर्ण| आणी मृत्तिकेचे होती पाषाण |
माहा अग्निसंगें भस्मोन| पृथ्वीच होये ||१२||
सुवर्णाचें जर होतें| जर सेवटीं कुजोन जातें |
रस होऊन वितुळतें| पुन्हा पृथ्वी ||१३||

पृथ्वीपासून धातु निपजती। अग्निसंगें रस होती ।
तया रसाची होये जगती। कठीणरूपें ।।१४।।
नाना जळासी गंधी सुटे। तेथें पृथ्वीचें रूप प्रगटे ।
देवसेंदिवस जळ आटे। पुढें पृथ्वी ।।१५।।
पत्रें पुष्पें फळें येती। नाना जीव खाऊन जाती ।
ते जीव मरतां जगती। नेमस्त होये ।।१६।।
जितुका कांहीं जाला आकार। तितुक्यास पृथ्वीचा आधार ।
होती जाती प्राणीमात्र। सेवट पृथ्वी ।।१७।।
हें किती म्हणौन सांगावें। विवेकें अवघेचि जाणावें ।
खांजणीभाजणीचें समजावें। मूळ तैसे ।।१८।।
आप आळोन पृथ्वी जालोओ। पुन्हां आपींच विराली ।
अग्नियोगें भस्म जाली। म्हणोनियां ।।१९।।
आप जालें तेजापासुनी। पुढें तेजें घेतलें सोखुनी ।
तें तेज जालें वायोचेनी। पुढें वायो झडपी ।।२०।।
वायो गगनीं निर्माण जाला। पुढें गगनींच विराला ।
ऐसें खांजणीभाजणीला। बरें पाहा ।।२१।।
जें जें जेथें निर्माण होतें। तें तें तेथें लया जातें ।
येणें रितीं पंचभूतें। नाश पावती ।।२२।।
भूत म्हणिजे निर्माण जालें। पुन्हां मागुतें निमालें ।
पुढें शाश्वत उरलें। परब्रह्म तें ।।२३।।
तें परब्रह्म जों कळेना। तो जन्ममृत्यु चुकेना ।
चत्वार खाणी जीव ना। होणें घडे ।।२४।।
जडाचें मूळ तें चंचळ। चंचळाचें मूळ तें निश्चळ ।
निश्चळासी नाहीं मूळ। बरें पाहा ।।२५।।
पूर्वपक्ष म्हणिजे जालें। सिद्धांत म्हणिजे निमालें ।
पक्षातीत जें संचलें। परब्रह्म तें ।।२६।।
हें प्रचितीनें जाणावें। विचारें खुणेंसी बाणावें ।

विचारेंविण सिणावें। तेंचि मूर्खपणें ।।२७।।
ज्ञानी भिडेने दडपला। निश्चळ परब्रह्म कैंचें त्याला ।
उगाच करितो गल्बला। मायेंमधें ।।२८।।
माया निशेष नासली। पुढें स्थिति कैसी उरली ।
विचक्षणें विवरिली। पाहिजे स्वयें ।।२९।।
निशेष मायेचें निर्शन। होतां आत्मनिवेदन ।
वाच्यांश नाहीं विज्ञान। कैसें जाणावें ।।३०।।
लोकांचे बोलीं जो लागला। तो अनुमानेंच बुडाला ।
याकारणें प्रत्ययाला। पाहिलेंच पाहावें ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
शाश्वतब्रह्मनिरूपणनाम समास चौथा ।।४।।१५. ४

समास पांचवा : चंचळ लक्षण

||श्रीराम ||

दोघां ऐसीं तीन चालती। अगुणी अष्टधा प्रकृती ।
अधोर्ध सांडून वर्तती। इंद्रफणी ऐसीं ।।१।।
पणतोंडें भक्षितो पणजा। मूल बापास मारी वोजा ।
चुकाऱ्या गेला राजा। चौघां जणांचा ।।२।।
देव देवाळयामधें लपाला। देऊळ पूजितां पावे त्याला ।
सृष्टिमधें ज्याला त्याला। ऐसेंचि आहे ।।३।।
दोनी नामें येकास पडिलीं। लोकीं नेमस्त कल्पिलीं ।
विवेकें प्रत्ययें पाहिलीं। तों येकचि नाम ।।४।।
नाहीं पुरुष ना वनिता। लोकीं कल्पिलें तत्त्वता ।
त्याचा बरा शोध घेतां। कांहींच नाहीं ।।५।।
स्त्री नदी पुरुष खळाळ। ऐसें बोलती सकळ ।
विचार पाहातां निवळ। देह नाहीं ।।६।।
आपण आपणास कळेना। पाहों जातां आकळेना ।

काशास कांहींच मिळेना। उदंडपणें ।।७।।
येकलाचि उदंड जाला। उदंडचि येकला पडिला ।
आपणासी आपला। गल्बला सोसवेना ।।८।।
येक असोन फुटी पडिली। फुटी असोन स्थिति येकली ।
विचित्र कळा पैसावली। प्राणीमात्रीं ।।९।।
वल्लिमधें जल संचरे। कोरडेपणें हें वावरे ।
वोलेवांचून न थिरे। कांहीं केल्यां ।।१०।।
झाडांमधें केलीं आळीं। झाडें धांवती निराळीं ।
कित्येक झाडें अंतराळीं। उडोन जाती ।।११।।
भूमीपासून वेगळीं जालीं। परी तें नाहींत वाळलीं ।
निराळींच बळावलीं। जेथतेथें ।।१२।।
देवाकरितां चालती झाडें। देव नस्तां होती लाकडें ।
नीटचि आहे कुवाडें। सर्वथा नव्हे ।।१३।।
झाडापासून झाडें होती। तेहि अंतरीक्ष जाती ।
मुळानें भेदिली जगती। कदापि नाहीं ।।१४।।
झाडास झाडें खातपाणी। घालून पाळिलीं प्रतिदिनीं ।
बोलकीं झाडें शब्दमथनीं। विचार घेती ।।१५।।
होणार तितुकें आधींच जालें। मग कल्पकल्पून बोलिलें ।
जाणतयासी समजलें। सकळ कांहीं ।।१६।।
समजलें तरी उमजेना। उमजलें तरी समजेना ।
प्रत्ययेंविण अनुमानेना। सकळ कांहीं ।।१७।।
सर्वत्रांचा वडिल कोण। हेचि पाहावी वोळखण ।
भेटे आपणास आपण। जगदांतरें ।।१८।।
अंतरनिष्ठांची उंच कोटी। बाहेरमुद्र्याची संगती खोटी ।
मूर्ख काये समजेल गोष्टी। शाहाणे जाणती ।।१९।।
अंतरें राखतां राजी। भलत्यास भलताच नवाजी ।
अंतरें न राखतां भाजी। मिळणार नाहीं ।।२०।।

ऐसें वर्ततें प्रत्यक्ष। अलक्षीं लावावें लक्ष ।
दक्षास भेटतां दक्ष। समाधान होतें ।।२१।।
मनास मिळतां मन। पाहोन येती निरंजन ।
चंचळचक्र उलंघून। पैलाड जाती ।।२२।।
येकदा जाऊन पाहोन आले। मग तें सन्निध देखिलें ।
चर्मचक्षी लक्षिलें। न वचे कदा ।।२३।।
नाना शरीरीं चंचळ। अखंड करी चळवळ ।
परब्रह्म तें निश्चळ। सर्वां ठाईं ।।२४।।
चंचळ धांवे येकीकडे। वोस पडे दुसरेकडे ।
चंचळ पुरे सर्वांकडे। हें तो घडेना ।।२५।।
चंचळ चंचळास पुरेना। आवघें चंचळ विवरेना ।
निश्चळ अपार अनुमाना। कैसें येतें ।।२६।।
गगनीं चालिली हवावी। कैसी पावेल पार पदवी ।
जातां मधेंचि विझावी। हा स्वभावचि तिचा ।।२७।।
मनोधर्म येकदेशी। कैसा आकळिल वस्तुसी ।
निर्गुण सांडून अपेसी। सर्व ब्रह्म म्हणे ।।२८।।
नाहीं सारासार विचार। तेथें अवघा अंधकार ।
खरें सांडून खोटें पोर। नेणतें घेतें ।।२९।।
ब्रह्मांडाचें माहाकारण। तेथून हें पंचीकर्ण ।
माहावाक्याचें विवर्ण। वेगळें असे ।।३०।।
महत्तत्त्व महद्भूत। तोचि जाणावा भगवंत ।
उपासना हे समास्त। येथून जाली ।।३१।।
कर्म उपासना आणि ज्ञान। त्रिकांड वेद हें प्रमाण ।
ज्ञानाचें होतें विज्ञान। परब्रह्मीं ।।३२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चंचळलक्षणनिरूपणनाम समास पांचवा ।।५।।१५. ५

समास सहावा : चातुर्य विवरण

।।श्रीराम ।।

पीतापासून कृष्ण जालें। भूमंडळीं विस्तारलें ।
तेणेंविण उअमजलें। हें तों घडेना ।। १।।
आहे तरी स्वल्प लक्षण। सर्वत्रांची सांठवण ।
अद्धम आणी उत्तम गुण। तेथेंचि असती ।।२।।
महीसुत सरसाविला। सरसाऊन द्विधा केला ।
उभयेता मिळोन चालिला। कार्येभाग ।।३।।
स्वेतास्वेतास गांठीं पडतां। मधें कृष्ण मिश्रित होतां ।
इहलिकसार्थकता। होत आहे ।।४।।
विवरतां याचा विचार। मूर्ख तोचि होये चतुर ।
सद्यप्रचित साक्षात्कार। परलोकींचा ।।५।।
सकळांस जे मान्य। तेंचि होतसे सामान्य ।
सामान्यास अनन्य। होईजेत नाहीं ।।६।।
उत्तम मध्यम कनिष्ठ रेखा। अदृष्टीची गुप्त रेखा ।
चत्वार अनुभव रारिखा। होत नाहीं ।।७।।
चौदा पिड्यांचे पवाडे। सांगती ते शाहाणे कीं वेडे ।
ऐकत्यानें घडे कीं न घडे। ऐसें पाहावें ।।८।।
रेखा तितुकी पुसोन जाते। प्रत्यक्ष प्रत्यया येतें ।
डोळेझांकणी करावी तें। कायेनिमित्य ।।९।।
बहुतांचे बोलीं लागलें। तें प्राणी अनुमानीं बुडालें ।
मुख्य निश्चये चुकलें। प्रत्ययाचा ।।१०।।
उदंडाचें उदंड ऐकावें। परी तें प्रत्ययें पाहावे ।
खरेंखोटें निवडावें। अंतर्यामीं ।।११।।
कोणासी नव्हे म्हणों नये। समजावे अपाये उपाये ।
प्रत्यये घ्यावा बहुत काये। बोलोनियां ।।१२।।
माणुस हेंकाड आणी कच्चें। मान्य करावें तयाचें ।

येणेंप्रकारें बहुतांचें। अंतर राखावें ।।१३।।
अंतरीं पीळ पेच वळसा। तोचि वाढवी बहुवसा ।
तरी मग शाहाणा कैसा। निवऊं नेणें ।।१४।।
वेडें करावें शाहाणें। तरीच जिणें श्लाघ्यवाणें ।
उगेंच वादांग वाढविणें। हें मूर्खपण ।।१५।।
मिळोन जाऊन मेळवावें। पडी घेऊन उलथावें ।
कांहींच कळों नेदावें। विवेकबळें ।।१६।।
दुसऱ्याचे चालणें चालावें। दुसऱ्याचे बोलणीं बोलावें ।
दुसऱ्याचे मनोगतें जावें। मिळोनियां ।।१७।।
जो दुसऱ्याच्या हितावरी। तो विपट कहिंच न करी ।
मानत मानत विवरी। अंतर तयाचें ।।१८।।
आधीं अंतर हातीं घ्यावें। मग हळुहळु उकलावें ।
नाना उपायें न्यावें। परलोकासी ।।१९।।
हेंकाडास हेंकाड मिळाला। तेथें गल्बलाचि जाला ।
कळहो उठतां च्यातुर्याला। ठाव कैंचा ।।२०।।
उगीच करिती बडबड। परी करून दाखविणें हें अवघड ।
परस्थळ साधणें जड। कठिण आहे ।।२१।।
धके चपेटे सोसावे। नीच शब्द साहात जावे ।
प्रस्तावोन परावे। आपले होती ।।२२।।
प्रसंग जाणोनि बोलावें। जाणपण कांहींच न घावें ।
लीनता धरून जावें। जेथतेथें ।।२३।।
कुग्रामें अथवा नगरें। पाहावीं घरांचीं घरें ।
भिक्षामिसें लाहानथोरें। परीक्षून सोडावीं ।।२४।।
बहुतीं कांहींतरी सांपडे। विचक्षण लोकीं मित्री घडे ।
उगेच बैसतां कांहींच न घडे। फिर्णे विवरणें ।।२५।।
सावधपणें सर्व जाणावें। वर्तमान आधींच घ्यावें ।
जाऊं ये तिकडे जावें। विवेकें सहित ।।२६।।

नाना जिनसपाठांतरें। निवती सकळांचीं अंतरें ।
लेहोन देतां परोपकारें। सीमा सांडावी ।।२७।।
जैसें जयास पाहिजे। तैसें तयास दीजे ।
तरी मग श्रेष्ठचि होइजे। सकळां मान्ये ।।२८।।
भूमंडळीं सकळांस मान्य। तो म्हणों नये सामान्य ।
कित्येक लोक अनन्य। तया पुरुषासी ।।२९।।
ऐसीं चातुर्याचीं लक्षणें। चातुर्यें दिग्विजये करणें ।
मग तयास काये उणें। जेथतेथें ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चातुर्यविवरणनाम समास सहावा ।।६।।१५. ६

समास सातवा : अधोर्धनिरूपण

||श्रीराम ||

नाना विकाराचें मूळ। ते हे मूळमायाच केवळ ।
अचंचळीं जे चंचळ। सूक्ष्मरूपें ।।१।।
मूळामाया जाणीवेची। मुळींच्या मुळ संकल्पाची ।
वोळखी शडगुणैश्वराची। येणेंचि न्यावें ।।२।।
प्रकृतिपुरुष शिवशक्ति। आर्धनारीनटेश्वर म्हणती ।
परी ते आवघी जगज्जोती। मूळ त्यासी ।।३।।
संकल्पाचें जें चळण। तेंचि वायोचें लक्षण ।
वायो आणी त्रिगुण। आणी पंचभूतें ।।४।।
पाहातां कोणीयेक वेल। त्याच्या मुळ्या असती खोल ।
पत्रें पुष्पें फळें केवळ। मुळाचपासी ।।५।।
याहिवेगळे नाना रंग। आकार विकार तरंग ।
नाना स्वाद अंतरंग। मुळामध्यें ।।६।।
तेंचि मूळ फोडून पाहातां। कांहींच नाहीं वाटे आतां ।
पुढें वाढतां वाढतां। दिसों लागे ।।७।।

कड्यावरी वेल निघाला। अधोमुखें बळें चालिला ।
फांपावोन पुढें आला। भूमंडळीं ।।८।।
तैसीं मुळमाया जाण। पंचभूतें आणी त्रिगुण ।
मुळीं आहेत हें प्रमाण। प्रत्ययें जाणावें ।।९।।
अखंड वेल पुढें वाढला। नाना विकारीं शोभला ।
विकारांचा विकार जाला। असंभाव्य ।।१०।।
नाना फडगरें फुटलीं। नाना जुंबाडें वाढली ।
अनंत अग्रें चालिलीं। सृष्टीमधें ।।११।।
कित्येक फळें तीं पडती। सवेंचि आणीक निघती ।।
ऐसीं होती आणि जाती। सर्वकाळ ।।१२।।
येक वेलचि वाळले। पुन्हां तेथेंचि फुटले ।
ऐसे आले आणि गेले। कितीयेक ।।१३।।
पानें झडती आणि फुटती। पुष्पें फळें तेणेंचि रितीं ।
मध्यें जीव हे जगती। असंभाव्य ।।१४।।
अवघा वेलचि कर्पतो। मुळापासून पुन्हा होतो ।
ऐसा अवघा विचार जो तो। प्रत्यक्ष जाणावा ।।१५।।
मूळ खाणोन काढिलें। प्रत्ययेज्ञानें निर्मूळ केलें ।
तरी मग वाढणेंचि राहिलें। सकळ कांहीं। १६।।
मुळीं बीज सेवटीं बीज। मध्यें जळरूप बीज ।
ऐसा ह्रा स्वभाव सहज। विस्तारला ।।१७।।
मुळामधील ज्या गोष्टी। सांगताहे बीजसृष्टी ।
जेथील अंश तेथें कष्टी। न होतां जातो ।।१८।।
जातो येतो पुन्हा जातो। ऐसा प्रत्यावृत्ति करितो ।
परंतु आत्मज्ञानी जो तो। अन्यथा न घडे ।।१९।।
न घडे ऐसें जरी म्हणावें। तरी कांहींतरी लागे जाणावें ।
अंतरींच परी ठावें। सकळांस कैचें ।।२०।।
तेणेंसींच कार्यभाग करिती। परंतु तयास नेणती ।

दिसेना ते काये करिती। बापुडे लोक ।।२१।।
विषयेभोग तेणेंचि घडे। तेणेंविण कांहींच न घडे ।
स्थूळ सांडून सूक्ष्मीं पवाडे। ऐसा पाहिजे ।।२२।।
जें आपलेंचि अंतर। तद्रूपचि जगदांतर ।
शरीरभेदाचे विकार। वेगळाले ।।२३।।
आंगोळीची आंगोळीस वेधना। येकीची येकीस कळेना ।
हात पाये अवेव नाना। येणेंचि न्यायें ।।२४।।
अवेवाचें अवेव नेणे। मा तो परांचें काये जाणे ।
परांतर याकारणें। जाणवेना ।।२५।।
येकाचि उदकें सकळ वनस्पती। नाना अग्रेंभेद दिसती ।
खुडिलीं तितुकींच सुकती। येर ते टवटवीत ।।२६।।
येणेंचि न्यायें भेद जाला। कळेना येकाचें येकाला ।
जाणपणें आत्मयाला। भेद नाहीं ।।२७।।
आत्मत्वीं भेद दिसे। देहप्रकृतिकरितां भासे ।
तरी जाणतचि असे। बहुतेक ।।२८।।
देखोन ऐकोन जाणती। शाहाणे अंतर परीक्षिती ।
धूर्त ते अवघेंच समजती। गुप्तरूपें ।।२९।।
जो बहुतांचें पाळण करी। तो बहुतांचें अंतर विवरी ।
धूर्तपणें ठाउकें करी। सकळ कांहीं ।।३०।।
आधी मनोगत पाहतीं। मग विश्वास धरिती ।
प्राणीमात्र येणें रितीं। वर्तताहे ।।३१।।
स्मरणामगें विस्मरण। रोकडी प्रचित प्रमाण ।
आपलें ठेवणें आपण। दुकताहे ।।३२।।
आपलेंच आपणा स्मरेना। बोलिलें तें आठवेना ।
उठती अनंत कल्पना। ठाउक्या कैंच्या ।।३३।।
ऐसें हें चंचळ चक्र। कांहीं नीट कांहीं वक्र ।
जाला रंक अथवा शक्र। तरी स्मरणास्मरणें ।।३४।।

स्मरण म्हणिजे देव। विस्मरण म्हणिजे दानव ।
स्मरणविस्मरणें मानव। वर्तती आतां ।।३५।।
म्हणोनि चेवी आणि दानवी। संपत्ति द्विधा जाणावी ।
प्रचित मानसीं आणावी। विवेकेंसहित ।।३६।।
विवेकें विवेक जाणावा। आत्म्यानें आत्मा वोळखावा ।
नेत्रें नेत्रचि पाहावा। दर्पणींचा ।।३७।।
स्थूळें स्थूळ खाजवावें। सुक्ष्में सुक्ष्म समजावें ।
खुणेनें खुणेसी बाणावें। अंतर्यामीं ।।३८।।
विचारें जाणाव विचार। अंतरें जाणावे अंतर ।
अंतरें जाणावे परांतर। । होउनियां ।।३९।।
स्मरणामाजीं विस्मरण। हेंचि भेदाचें लक्षण ।
येकदेसी। परिपूर्ण। होत नाहीं ।।४०।।
पुढें सिके मागें विसरे। पुढें उजेडे मागें अंधारें ।
पुढें स्मरे मागें विस्मरे। सकळ कांहीं ।।४१।।
तुर्या जाणावी स्मरण। सुषुप्ती जाणावी विस्मरण ।
उभयेता शरीरीं जाण। वर्तती आतां ।।४२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
अधोर्धनिरूपणनाम समास सातवा ।।७।।१५. ७

समास आठवा : सूक्ष्मजीवनिरूपण

||श्रीराम ||

रेणूहून सूक्ष्म किडे। त्यांचें आयुष्य निपटचि थोडें ।
युक्ति बुद्धि तेणेंचि पाडें। तयामधें ।।१।।
ऐसे नाना जीव असती। पाहों जातां न दिसती ।
अंतःकर्णपंचकाची स्थिती। तेथेंचि आहे ।।२।।
त्यांपुरतें त्यांचें ज्ञान। विषये इंद्रियें समान ।
सूक्ष्म शरीरें विवरोन। पाहातो कोण ।।३।।

त्यास मुंगी माहा थोर। नेणोंचालिला कुंजर ।
मुंगीस मुताचा पूर। ऐसें बोलती ।।४।।
तें मुंगीसमान शरीरें। उदंड असती लाहानथोरें ।
समस्तांमध्यें जीवेश्वरें। वस्ति कीजे ।।५।।
ऐसिया किड्यांचा संभार। उदंड दाटला विस्तार ।
अत्यंत साक्षपी जो नर। तो विवरोन पाहे ।।६।।
नाना नक्षत्रीं नाना किडे। त्यांस भासती पर्वतायेवढे ।
आयुष्यहि तेणेंचि पाडें। उदंड वाटे ।।७।।
पक्षायेवढें लाहान नाहीं। पक्षायेवढें थोर नाहीं ।
सर्प आणि मछ पाहीं। येणेंचि पाडे ।।८।।
मुंगीपासून थोरथोरें। चढतीं वाढतीं शरीरें ।
त्यांची निर्धारितां अंतरें। कळों येती ।।९।।
नाना वर्ण नाना रंग। नाना जीवनाचे तरंग ।
येक सुरंग येक विरंग। किती म्हणौनि सांगावे ।।१०।।
येकें सुकुमारें येकें कठोरें। निर्माण केलीं जगदेश्वरें ।
सुवर्णासारिखीं शरीरें। दैदिप्यमानें ।।११।।
शरीरभेदें आहारभेदें। वाचाभेदें गुणभेदें ।
अंतरीं वसिजे अभेदें। येकरूपें ।।१२।।
येक त्रासकें येकमारकें। पाहो जातां नाना कौतुकें ।
कितीयेक आमोलिकें। सृष्टीमध्यें ।।१३।।
ऐसीं अवघीं विवरोन पाहे। ऐसा प्राणी कोण आहे ।
आपल्यापरतें जाणोन राहे। किंचितमात्र ।।१४।।
नवखंड हे वसुंधरा। सप्तसागरांचा फेरा ।
ब्रह्मांडाबाहेरील नीरा। कोण पाहे ।।१५।।
त्या नीरामध्यें जीव असती। पाहों जातां असंख्याती ।
त्या विशाळ जीवांची स्थिती। कोणजाणे ।।१६।।
जेथें जीवन तेथें जीव। हा उत्पत्तीचा स्वभाव ।

पाहातां याचा अभिप्राव| उदंड असे| ||१७||
पृथ्वीगर्भी नाना नीरें| त्या नीरामधें शरीरें |
नाना जिनस लाहानथोरें| कोण जाणें ||१८||
येक प्राणी अंतरिक्ष असती| तेहीं नाहीं देखिली क्षिती |
वरीच्यावरी उडोन जाती| पक्ष फुटल्यानंतरें ||१९||
नाना खेचरें आणि भूचरें| नाना वनचरें आणि जळचरें |
चौऱ्यासि योनीप्रकारें| कोण जाणे ||२०||
उष्ण तेज वेगळे करुनी| जेथें तेथें जीवयोनी |
कल्पनेपासुनी होती प्राणी| कोण जाणे ||२१||
येक नाना सामर्थ्यें केले| येक इच्छेपासून जाले |
येक शब्दासरिसे पावले| श्रापदेह ||२२||
येक देह बाजीगिरीचे| येक देह वोडंबरीचे |
येक देह देवतांचे| नानाप्रकारें ||२३||
येक क्रोधापासून जाले| येक तपा पासून जन्मले |
येक उश्रापें पावले| पूर्वदेह ||२४||
ऐसें भगवंताचें करणें| किती म्हणौन सांगणें |
विचित्र मायेच्या गुणें| होत जातें ||२५||
नाना अवघड करणी केली| कोणीं देखिली ना ऐकिली |
विचित्र कळा समजली| पाहिजे सर्वे ||२६||
थोडें बहुत समजलें| पोटापुरती विद्या सिकलें |
प्राणी उगेंच गर्वें गेलें | मी ज्ञाता म्हणोनी ||२७||
ज्ञानी येक अंतरात्मा| सर्वांमधें सर्वात्मा |
त्याचा कळावया महिमा| बुद्धि कैंची ||२८||
सप्तकंचुक ब्रह्मांड| त्यांत सप्तकंचुक पिंड |
त्या पिंडामधें उदंड| प्राणी असती ||२९||
आपल्य देहांतील न कळे| मा तें अवघें कैंचें कळे |
लोक होती उतावळे| अल्पज्ञानें ||३०||

अनुरेणाऐसें जिनस। त्यांचे आम्ही विराट पुरुष ।
आमचें उदंडचि आयुष्य। त्यांच्या हिसेबें ।।३१।।
त्यांच्या रिती त्यांचे दंडक। वर्तायाचे असती अनेक ।
जाणे सर्वहि कौतुक। ऐसा कैंचा ।।३२।।
धन्य परमेश्वराची करणी। अनुमानेना अंतःकरणीं ।
उगीच अहंता पापिणी। वेढा लावी ।।३३।।
अहंता सांडून विवरणें। कित्येक देवांचे करणें ।
पाहातां मनुष्याचें जिणें। थोडें आहे ।।३४।।
थोडें जिणें अर्धपुडी काया। गर्व करिती रडाया ।
शरीर आवघें पडाया। वेळ नाहीं ।।३५।।
कुश्चीळ ठाईं जन्मलें। आणि कुश्चीळ रसेंचि वाढलें ।
यास म्हणती थोरलें। कोण्या हिसेबें ।।३६।।
कुश्चीळ आणि क्षणभंगुर। अखंड वेथा चिंतातुर ।
लोक उगेच म्हणती थोर। वेडपणें ।।३७।।
कायामाया दों दिसांची। आदिअंतीं अवघी ची ची ।
झांकातापा करून उगीचि। थोरीव दाविती ।।३८।।
झांकिलें तरी उपंढर पडे। दुर्गंधी सुटे जिकडे तिकडे ।
जो कोणी विवेकें पवाडे। तोचि धन्य ।।३९।।
उगेंचि कायसा तंडावें। मोडा अहंतेचें पुंडावें ।
विवेकें देवास धुंडावें। हें उत्तमोत्तम ।।४०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सूक्ष्मजीवनिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।१५. ८

समास नववा : पिंडोत्पत्तिनिरूपण

||श्रीराम ||

चौंखाणीचे प्राणी असती। अवघे उदकेंचि वाढती ।
ऐसे होतीआणी जाती। असंख्यात ।।१।।

तत्वांचें शरीर जालें। अंतरात्म्यासगट वळलें ।
त्यांचें मूळ जों शोधिलें। तों उदकरूप ।।२।।
शरत्काळींचीं शरीरें। पीळपीळों झिरपती नीरें ।
उभये रेतें येकत्रें। मिसळती रक्तीं ।।३।।
अन्नरस देहरस। रक्तरेतें बांधे मूस ।
रसद्रयें सावकास। वाढों लागे ।।४।।
वाढतां वाढतां वाढलें। कोमळाचें कठीण जालें ।
पुढें उदक पैसावलें। नाना अवेवीं ।।५।।
संपूर्ण होतां बाहेरी पडे। भूमीस पडतां मग तें रडे ।
अवघ्याचें अवघेंच घडे। ऐसें आहे ।।६।।
कुडी वाढे कुबुद्धि वाढे। मूळापासून अवघें घडे ।
अवघेंचि मोडे आणि वाढे। देखतदेखतां ।।७।।
पुढें अवघियांचें शरीर। दिवसेंदिवस जालें थोर ।
सुचों लागला विचार। कांहीं कांहीं ।।८।।
फळामधें बीज आलें। तेणें न्यायें तेथें जालें ।
ऐकतां देखतां उमजलें। सकळ कांहीं ।।९।।
बीजें उदकें अंकुरती। उदक नस्तां उडोन जाती ।
येके ठाईं उदक माती। होतां बरें ।।१०।।
दोहिंमधें असतां बीज। भिजोन अंकुर सहज ।
वाढतां वाढतां पुढें रीझ। उदंड आहे ।।११।।
इकडे मुळ्या धावा घेती। तिकडे अग्रें हेलावती ।
मुळें अग्र द्विधा होती। बीजापासून ।।१२।।
मुळ्या चालिल्या पाताळीं। अग्रें धावतीं अंतराळीं ।
नाना पत्रीं पुष्पीं फळीं। लगडलीं झाडें ।।१३।।
फळावडिल सुमनें। सुमनांवडिल पानें ।
पानांवडिल अनुसंधानें। काष्ठें आघवीं ।।१४।।
काष्ठांवडिल मुळ्या बारिक। मुळ्यां वडिल तें उदक ।

उदक आळोन कौतुक। भूमंडळाचें ।।१५।।
याची ऐसी आहे प्रचिती। तेव्हां सकळां वडिल जगती ।
जगतीवडिल मूर्ती। आपोनारायायेणाची ।।१६।।
तयावडिल अग्निदेव। अग्निवडिल वायेदेव ।
वायेदेवावडिल स्वभाव। अंतरात्म्यांचा ।।१७।।
सकळांवडिल अंतरात्मा। त्यासि नेणे तो दुरात्मा ।
दुरात्मा म्हणिजे दुरी आत्मा। अंतरला तया ।।१८।।
जवळी असोन चुकलें। प्रत्ययास नाहीं सोकलें ।
उगेंचि आलें आणी गेलें। देवाचकरितां ।।१९।।
म्हणौन सकळांवडिल देव। त्यासी होतां अनन्यभाव ।
मग हे प्रकृतीचा स्वभाव। पालटों लागे ।।२०।।
करी आपुला व्यासंग। कदापि नव्हे ध्यानभंग ।
बोलणें चालणें वेंग। पडोंच नेदी ।।२१।।
जें वडिलीं निर्माण केलें। तें पाहिजे पाहिलें ।
काये काये वडिलीं केलें। कीती पाहावें ।।२२।।
तो वडिल जेथें चेतला। तोचि भाग्यपुरुष जाल ।
अल्प चेतनें तयाला। अल्पभाग्य ।।२३।।
तया नारायेणाला मनीं। अखंड आठवावें ध्यानीं ।
मग ते लक्ष्मी तयापासूनी। जाईल कोठें ।।२४।।
नारायेण असे विश्वीं। त्याची पूजा करीत जावी ।
याकारणें तोषवावी। कोणीतरी काया ।।२५।।
उपासना शोधून पाहिली। तों ते विश्वपाळिती जाली ।
न कळे लीळा परीक्षिली। न वचे कोणा ।।२६।।
देवाची लीळा देवेंविण। आणीक दुसरा पाहे कोण ।
पाहणें तितुकें आपण। देवचि असे ।।२७।।
उपासना सकळां ठाईं। आत्माराम कोठें नाहीं ।
याकारणें ठाइं ठाइं। रामे आटोपिलें ।।२८।।

ऐसी माझी उपासना। आणितां नये अनुमाना ।
नेऊन घाली निरंजना। पैलिकडे ।।२९।।
देवाकरितां कर्में चालती। देवाकरितां उपासक होती ।
देवाकरितां ज्ञानी असती। कितियेक ।।३०।।
नाना शास्त्रें नाना मतें। देवचि बोलिला समस्तें ।
नेमकांनेमक वेस्तावेस्तें। कर्मानुसार ।।३१।।
देवास अवघें लागे करावें। त्यांत घेऊं ये तितुकें घ्यावें ।
अधिकारासारिखें चालावें। म्हणिजे बरें ।।३२।।
आवाहन विसर्जन। ऐसेंचि बोलिलें विधान ।
पूर्वपक्ष जाला येथून। सिद्धांत पुढें ।।३३।।
वेदांत सिद्धांत धादांत। प्रचित प्रमाण नेमस्त ।
पंचिकर्ण सांडून हित। वाक्यार्थपाहावा ।।३४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
पिंडोत्पत्तिनिरूपणणनाम समास नववा ।।९।।१५. ९

समास दहावा : सिद्धांतनिरूपण

।।श्रीराम ।।

गगनीं अवघेंचि होत जातें। गगनाऐसें तगेना तें ।
निश्चळीं चंचळ नाना तें। येणेंचि न्यायें ।।१।।
अंधार दाटला बळें। वाटे गगन जालें काळें ।
रविकिर्णें तें पिवळें। सवेंचि वाटे ।।२।।
उदंड हिंव जेव्हां पडिले। गमे गगन थंड जालें ।
उष्ण झळेनें वाळलें। ऐसें वाटे ।।३।।
ऐसें जें कांहीं वाटलें। तें तें जालें आणि गेलें ।
आकाशासारिखें तगलें। हें तों घडेना ।।४।।
उत्तम जाणिवेचा जिनस। समजोन पाहे सावकास ।
निराभास तें आकाश। भास मिथ्या ।।५।।

उदक पसरे वायो पसरे। आत्मा अत्यंतचि पसरे ।
तत्वें तत्व अवघेंचि पसरे। अंतर्यामीं ।।६।।
चळतें आणि चळेना तें। अंतरीं अवघेंच कळतें ।
विवरणेंचि निवळतें। प्राणिमात्रासी ।। ७।।
विवरतां विवरतां शेवटीं। निवृत्तिपदीं अखंड भेटी ।
जालियानें तुटी। होणार नाहीं ।।८।।
जेथें ज्ञानाचें होतें विज्ञान। आणि मनाचें होतें उन्मन ।
तत्वनिर्शनीं अनन्य। विवेकें होतें ।।९।।
वडिलांस शोधून पाहिलें। तों चंचळाचें निश्चळ जालें ।
देवभक्तपण गेलें। तये ठाइं ।।१०।।
ठाव म्हणतां पदार्थ नाहीं। पदार्थमात्र मुळीं नाहीं ।
जैसें तैसें बोलों कांहीं। कळावया ।।११।।
अज्ञानशक्ति निरसली। ज्ञानशक्ति मावळली ।
वृत्तिशून्यें कैसी जाली। स्थिती पाहा ।।१२।।
मुख्य शक्तिपात तो ऐसा। नाहीं चंचळाचा वळसा ।
निवांतीं निवांत कैसा। निर्विकारी ।।१३।।
चंचळाचीं विकार बालटें। तें चंचळचि जेथें आटे ।
चंचळ निश्चळ घनवटे। हें तों घडेना ।।१४।।
माहावाक्याचा विचारु। तेथें संन्याशास अधिकारु ।
दैवीकृपेची जो नरु। तोहि विवरोन पाहे ।।१५।।
संन्यासी म्हणिजे शडन्यासी। विचारवंत सर्व संन्यासी ।
आपली करणी आपणासी। निश्चयेंसीं ।।१६।।
जगदीश वोळल्यावरी। तेथें कोण अनुमान करी ।
आतां असो हें विचारी। विचर जाणती ।।१७।।
जे जे विचारी समजले। ते ते निःसंग होऊन गेले ।
देहाभिमानी जे उरले। ते देहाभिमान रक्षिती ।।१८।।
लक्षीं बैसले अलक्ष। उडोन गेला पूर्वपक्ष ।

हेतुरूपें अंतरसाक्ष। तोहि मावळला ।।१९।।
आकाश आणि पाताळ। दोनी नामें अंतराळ ।
काढितां दृश्याचें चडळ। अखंड जालें ।।२०।।
तें तों अखंडचि आहे। मन उपाधी लक्षून पाहे ।
उपाधिनिरासें साहे। शब्द कैसा ।।२१।।
शब्दपर कल्पनेपर। मन बुद्धि अगोचर ।
विचारें पाहावा विचार। अंतर्यामीं ।।२२।।
पाहातां पाहातां कळों येतें। कळलें तितुकें वेर्थ जातें ।
अवघड कैसें बोलावें तें। कोण्या प्रकारें ।।२३।।
वाक्यार्थवाच्यांश शोधिला। अलक्षीं लक्ष्यांश बुडाला ।
पुढें समजोन बोला। कोणीतरी ।।२४।।
शाश्वतास शोधीत गेला। तेणें ज्ञानी साच जाला ।
विकार सांडून मिळाला। निर्विकारीं ।।२५।।
दुःस्वप्न उदंड देखिलें। जागें होतां लटिकें जालें ।
पुन्हां जरी आठवलें। तरी तें मिथ्या ।।२६।।
प्रारब्धयोगें देह असे। असे अथवा नासे ।
विचार अंतरीं बैसे। चळेना ऐसा ।।२७।।
बीज अग्नीनें भाजलें। त्याचें वाढणें खुंटलें ।
ज्ञात्यास तैसे जालें। वासनाबीज ।।२८।।
विचारें निश्चळ जाली बुद्धि। बुद्धिपासीं कार्यसिद्धि ।
पाहातां वडिलांची बुद्धि। निश्चळीं गेलीं ।।२९।।
निश्चळास ध्यातो तो निश्चळ। चंचळास ध्यातो तो चंचळ ।
भूतास ध्यातो तो केवळ। भूत होये ।।३०।।
जो पावला सेवटवरी। तयास हें कांहींच न करी ।
अंतरिनिष्ठा बाजीगरी। तैसी माया ।।३१।।
मिथ्या ऐसें कळों आलें। विचारानें सदृढ जालें ।
अवघें भयेंचि उडालें। अकस्मात ।।३२।।

उपासनेचें उत्तिर्ण व्हावें। भक्तजनें वाढवावें ।
अंतरीं विवेकें उमजावें। सकळ कांहीं ।।३३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सिद्धांतनिरूपणनाम समास दहावा ।।१०।।१५. १०
।।दशक पंधरावा समाप्त ।।

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १६ ||

।।दशक सोळावा : सप्ततिन्वय ।।१६।।
समास पहिला : वाल्मीकि स्तवननिरूपण
।।श्रीराम ।।
धन्य धन्य तो वाल्मीक। ऋषीमाजी पुण्यश्लोक ।
जयाचेन हा त्रिलोक्य। पावनजाला ।।१।।
भविष्य आणी शतकोटी। हें तों नाहीं देखिलें दृष्टीं ।
धांडोळितां सकळ सृष्टि। श्रुत नव्हे ।।२।।
भविष्याचें येक वचन। कदाचित जालें प्रमाण ।
तरी आश्चिर्य मानिती जन । भूमंडळीचे ।।३।।
नसतां रघुनाथअवतार। नाहीं पाहिला शास्त्राधार ।
रामकथेचा विस्तार। विस्तारिला जेणें ।।४।।
ऐसा जयाचा वाग्विळास। ऐकोनी संतोषला महेश ।
मग विभागिलें त्रयलोक्यास। शतकोटी रामायेण ।। ५।।
ज्याचें कवित्व शंकरें पाहिलें। इतरां न वचे अनुमानलें ।
रामउपासकांसी जालें। परम समाधान ।।६।।
ऋषी होते थोर थोर। बहुतीं केला कवित्वविचार ।

परी वाल्मीकासारिखा कवेश्वर। न भूतो न भविष्यति ।।७।।
पूर्वी केली दृष्ट कर्मे। परी पावन जाला रामनामें ।
नाम जपतां दृढ नेमें। पुण्यें सीमा सांडिली ।।८।।
उफराटे नाम म्हणतां वाचें। पर्वत फुटले पापाचे ।
ध्वज उभारले पुण्याचे। ब्रह्मांडावरुते ।।९।।
वाल्मीकें जेथें तप केलें। तें वन पुण्यपावन जालें ।
शुष्क काष्ठीं अंकुर फुटले। तपोबळें जयाच्या ।।१०।।
पूर्वी होता वाल्हाकोळी। जीवघातकी भूमंडळीं ।
तोचि वंदिजे सकळीं। विबुधीं आणि ऋषेश्वरीं ।।११।।
उपरती आणि अनुताप। तेथें कैंचें उरेल पाप ।
देह्यांततपें पुण्यरूप। दुसरा जन्म जाला ।।१२।।
अनुतापें आसन घातलें। देह्यांचें वारुळ जालें ।
तेंचि नाम पुढें पडिलें। वाल्मीक ऐसें ।।१३।।
वारुळास वाल्मीक बोलिजे। म्हणोनि वाल्मीक नाम साजे ।
जयाच्या तीव्र तपें झिजे। हृदय तापसाचें ।।१४।।
जो तापसांमाजीं श्रेष्ठ। जो कवेश्वरांमधें वरिष्ठ ।
जयाचें बोलणें पष्ट। निश्चयाचें ।।१५।।
जो निष्ठावंतांचें मंडण। रघुनाथभक्तांचें भूषण ।
ज्याची धारणा असाधारण। साधकां सदृढ करी ।।१६।।
धन्य वाल्मीक ऋषेश्वर। समर्थाचा कवेश्वर ।
तयासी माझा नमस्कार। साष्टांगभावें ।।१७।।
वाल्मीक ऋषी बोलिला नसता। तरी आम्हांसी कैंची रामकथा ।
म्हणोनियां समर्था। काय म्हणोनी वर्णावें ।।१८।।
रघुनथकीर्ति प्रगट केली। तेणें तयची महिमा वाढली ।
भक्त मंडळी सुखी जाली। श्रवणमात्रें ।।१९।।
आपुला काळ सार्थक केला। रघुनाथकीर्तिमधें बुडाला ।
भूमंडळीं उधरिला। बहुत लोक ।।२०।।

रघुनाथ भक्त थोर थोर। महिमा जयांचा अपार ।
त्या समस्तांचा किंकर। रामदास म्हणे ।।२१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
वाल्मीकस्तवननिरूपणनाम समास पहिला ।।१।।१६. १

समास दुसरा : सूर्यस्तवननिरूपण
।।श्रीरामसमर्थ ।।
धन्य धन्य हा सूर्यवौंश। सकळ वौंशामधें विशेष ।
मार्तंडमंडळाचा प्रकाश। फांकला भूमंडळीं ।।१।।
सोमाआंगीं आहे लांछन। पक्षा येका होय क्षीण ।
रविकिर्ण फांकता आपण। कळाहीन होये ।।२।।
याकारणें सूर्यापुढें। दुसरी साम्यता न घडे ।
जयाच्या प्रकाशें उजेडे। प्राणीमात्रासी ।।३।।
नाना धर्म नाना कर्में। उत्तमें मध्यमें अधमें ।
सुगमें दुर्गमें नित्य नेमें। सृष्टीमधें चालती ।।४।।
वेदशास्त्रें आणी पुराणें। मंत्र यंत्र नाना साधनें ।
संध्या स्नान पूजाविधानें। सूर्येविण बापुडीं ।।५।।
नाना योग ना मतें। पाहों जातां असंख्यातें ।
जाती आपुलाल्या पंथें। सूर्यउदय जालियां ।।६।।
प्रपंचिक अथवा परमार्थिक। कार्य करणें कोणीयेक ।
दिवसेंविण निरार्थक। सार्थक नव्हे ।।७।।
सूर्याचें अधिष्ठान डोळे। डोळे नसतां सर्व आंधळे ।
याकारणें कांहींच न चले। सूर्येविण ।।८।।
म्हणाल अंध कवित्वें करिती। तरी हेहि सुर्याचीच गती ।
थंड जालियां आपुली मती। मग मतिप्रकाश कैंचा ।।९।।
उष्ण प्रकाश तो सूर्याचा। शीत प्रकाश तो चंद्राचा ।
उष्णत्व नस्तां देह्याचा। घात होये ।।१०।।

याकारणें सूर्येंविण। सहसा न चले कारण ।
श्रोते तुम्ही विचक्षण। शोधून पाहा ।।११।।
हरिहरांच्या अवतरमूर्ती। शिवशक्तीच्या अनंत वेक्ती ।
यापूर्वीं होता गभस्ती। आतां हि आहे ।।१२।।
जितुके संसारासि आले। तितुके सूर्याखालें वर्तले ।
अंती देहे त्यागून गेले। प्रभाकरादेखतां ।।१३।।
चंद्र ऐलीकडे जाला। क्षीरसागरीं मधून काढिला ।
चौदा रत्नांमधें आला। बंधु लक्षुमीचा ।।१४।।
विश्वचक्षु हा भास्कर। ऐसें जाणती लाहानथोर ।
याकारणें दिवाकर। श्रेष्ठांहून श्रेष्ठ ।।१५।।
अपार नभमार्ग क्रमणें। ऐसैंचि प्रत्यहीं येणें जाणें ।
या लोकोपकाराकारणें। आज्ञा समर्थाची ।।१६।।
दिवस नस्तां अंधकार। सर्वांसी नकळे सारासार ।
दिवसेंविण तश्कर। कां दिवाभीत पक्षी ।।१७।।
सूर्यापुढें आणिक दुसरें। कोण आणावें सामोरें ।
तेजोरासी निर्धारें। उपमेरहित ।।१८।।
ऐसा हा सविता सकळांचा। पूर्वज होय रघुनाथाचा ।
अगाध महिमा मानवी वाचा। काये म्हणोनि वर्णावी ।।१९।।
रघुनाथवौंश पूर्वापर। येकाहूनि येक थोर ।
मज मतिमंदास हा विचार। काये कळे ।।२०।।
रघुनाथाचा समुदाव। तेथें गुंतला अंतर्भाव ।
म्हणोनी वर्णितां महत्व। वाग्दुर्बळ मी ।।२१।।
सकळ दोषाचा परिहार। करितां सूर्यास नमस्कार ।
स्फूर्ति वाढे निरंतर। सूर्यदर्शन घेतां ।।२२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सूर्यस्तवननिरूपणनाम समास दुसरा ।।२।।१६. २

समास तिसरा : पृथ्वीस्तवननिरूपण

||श्रीरामसमर्थ ||

धन्य धन्य हे वसुमती। इचा महिमा सांगों किती ।
प्राणीमात्र तितुके राहाती। तिच्या आधारें ||१||
अंतरिक्ष राहाती जीव। तोहि पृथ्वीचा स्वभाव ।
देहे जड नस्तां जीव। कैसे तगती ||२||
जाळिती पोळिती कुदळिती। नांगरिती उकरिती खाणती ।
मळ मूत्र तिजवरी करिती। आणी वमन ||३||
नासकें कुजकें जर्जर। पृथ्वीविण कैंची थार ।
देह्यांतकाळीं शरीर। तिजवरी पडे ||४||
बरें वाईट सकळ कांहीं। पृथ्वीविण थार नाहीं ।
नाना धातु द्रव्य तें हि। भूमीचे पोटीं ||५||
येकास येक संव्हारिती। प्राणी भूमीवरी असती ।
भूमी सांडून जाती। कोणीकडे ||६||
गड कोठ पुरें पट्टणें। नाना देश कळती अटणें ।
देव दानव मानव राहाणें। पृथ्वीवरी ||७||
नाना रत्नें हिरे परीस। नाना धातु द्रव्यांश ।
गुप्त प्रगट कराव्यास। पृथ्वीविण नाहीं ||८||
मेरुमांदार हिमाचळ। नाना अष्टकुळाचळ ।
नाना पक्षी मछ व्याळ। भूमंडळीं ||९||
नाना समुद्रापैलीकडे। भोंवतें आवर्णोदका कडें ।
असंभाव्य तुटले कडे। भूमंडळाचे ||१०||
त्यामधें गुप्त विवरें। लाहानथोरें अपारें ।
तेथें निबिड अंधकारें। वस्ती कीजे ||११||
आवर्णोदक तें अपार। त्याचा कोण जाणे पार ।
उदंड दाटले जळचर। असंभाव्य मोठे ||१२||
त्या जीवनास आधार पवन। निबिड दाट आणी घन ।

फुटों शकेना जीवन। कोणेकडे ।।१३।।
त्या प्रभंजनासी आधार। कठिणपणें अहंकार ।
ऐसा त्या भूगोळाचा पार। कोण जाणे ।।१४।।
नाना पदार्थांच्या खाणी। धातुरत्नांच्या दाटणी ।
कल्पतरु चिंतामणी। अमृतकुंडें ।।१५।।
नाना दीपें नाना खंडें। वसती उद्वसें उदंडें ।
तेथें नाना जीवनाचीं बंडें। वेगळालीं ।।१६।।
मेरुभोंवते कडे कापले। असंभाव्य कडोसें पडिलें ।
निबिड तरु लागले। नाना जिनसी ।।१७।।
त्यासन्निध लोकालोक। जेथें सूर्याचें फिरे चाक ।
चंद्रादि द्रोणाद्रि मैनाक। माहां गिरी ।।१८।।
नाना देशीं पाषाणभेद। नाना जिनसी मृत्तिकाभेद ।
नाना विभूति छंद बंद। नाना खाणी ।।१९।।
बहुरत्न हे वसुंदरा। ऐसा पदार्थ कैचा दुसरा ।
अफट पडिलें सैरावैरा। जिकडे तिकडे ।।२०।।
अवघी पृथ्वी फिरोन पाहे। ऐसा प्राणी कोण आहे ।
दुजी तुळणा न साहे। धरणीविषीं ।।२१।।
नाना वल्ली नाना पिकें। देसोदेसी अनेकें ।
पाहों जातां सारिख्या सारिखें। येक हि नाहीं ।।२२।।
स्वर्ग मृत्यु आणिपाताळें। अपूर्व रचिलीं तीन ताळें ।
पाताळलोकीं माहां व्याळें। वस्ती कीजे ।।२३।।
नान वल्ली बीजांची खाणी। ते हे विशाळ धरणी ।
अभिनव कर्त्याची करणी। होऊन गेली ।।२४।।
गड कोठ नाना नगरें। पुरें पट्टणें मनोहरें ।
सकळां ठाईं जगदेश्वरें। वस्ती कीजे ।।२५।।
माहां बळी होऊन गेले। पृथ्वीवरी चौताळले ।
सामर्थ्यें निराळे राहिले। हें तों घडेना ।।२६।।

असंभाव्य हे जगती। जीव कितीयेक जाती ।
नाना अवतारपंगती। भूमंडळावरी ।।२७।।
सध्यां रोकडे प्रमाण। कांहीं करावा नलगे अनुमान ।
नाना प्रकारीचें जीवन। पृथ्वीचेनि आधारें ।।२८।।
कित्तेक भूमी माझी म्हणती। सेवटीं आपणचि मरोन जाती ।
कित्तेक काळ होतां जगती। जैसी तैसी ।। २९।।
ऐसा पृथ्वीचा महिमा। दुसरी काये द्यावी उपमा ।
ब्रह्मादिकापासुनी आम्हां। आश्रयोचि आहे ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
पृथ्वीस्तवननिरूपणनाम समास तिसरा ।।३।।१६. ३

समास चौथा : आपनिरूपण

।।श्रीरामसमर्थ ।।

आतां सकळांचे ज्नमस्थान। सकळ जीवांचे जीवन ।
जयास आपोनारायेण। ऐसें बोलिजे ।।१।।
पृथ्वीस आधार आवर्णोदक। सप्तसिंधूचें सिंधोदक ।
नाना मेघीचें मेघोदक। भूमंडळीं चालिलें ।।२।।
नाना नद्या नाना देसीं। वाहात मिळाल्या सागरासी ।
लाहानथोर पुण्यरासी। अगाध महिमे ।।३।।
नद्या पर्वतींहून कोंसळल्या। नाना सांकडीमधें रिचविल्या ।
धबाबां खळाळां चालिल्या। असंभाव्य ।।४।।
कूप बावी सरोवरें। उदंड तळीं थोरथोरें ।
निर्मळें उचंबळती नीरें। नाना देसीं ।।५।।
गायेमुखें पाट जाती। नाना कालवे वाहती ।
नाना झऱ्या झिरपती। झरती नीरें ।।६।।
डुरें विहीरें पाझर। पर्वत फुटोन वाहे नीर ।
ऐसे उदकाचे प्रकर। भूमंडळीं ।।७।।

जितुके गिरी तितुक्या धारा। कोंसळती भयंकरा ।
पाभळ वाहाळा अपारा। उकळ्या सांडिती ।।८।।
भूमंडळीचें जळ आघवें। किती म्हणोनी सांगावें ।
नाना कारंजीं आणावें। बांधोनी पाणी ।।९।।
डोहो डवंके खबाडीं टांकीं। नाना गिरिकंदरीं अनेकीं ।
नाना जळें नाना लोकीं। वेगळालीं ।।१०।।
तीर्थें येकाहून येक। माहां पवित्र पुण्यदायक ।
अगाध महिमा शास्त्रकारक। बोलोनि गेले ।।११।।
नाना तीर्थांची पुण्योदकें। नाना स्थळोस्थळीं सीतळोदकें ।
तैसींच नाना उष्णोदकें। ठाईं ठाईं ।।१२।।
नाना वल्लीमधें जीवन। नाना फळीं फुलीं जीवन ।
नाना कंदीं मुळीं जीवन। गुणकारकें ।।१३।।
क्षीरोदकें सिंधोदकें। विषोदकें पीयूषोदकें ।
नाना स्थळांतरीं उदकें। नाना गुणाचीं ।।१४।।
नाना युक्षदंडाचे रस। नाना फळांचे नाना रस ।
नाना प्रकारीचे गोरस। मद पारा गुळत्र ।।१५।।
नाना मुक्तफळांचें पाणी। नाना रत्नी तळपें पाणी ।
नाना शस्त्रामधें पाणी। नाना गुणाचें ।।१६।।
शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद। नाना उदकाचे नाना भेद ।
विवरोन पाहातां विशद। होत जातें ।।१७।।
उदकाचे देह केवळ। उदकाचेंचि भूमंडळ ।
चंद्रमंडळ सूर्यमंडळ। उदकाकरितां ।।१८।।
क्षारसिंधु क्षीरसिंधु। सुरासिंधु आज्यसिंधु ।
दधिसिंधु युक्षरससिंधु। शुद्ध सिंधु उदकाचा ।।१९।।
ऐसें उदक विस्तारलें। मुळापासून सेवटा आलें ।
मधेहि ठाईं ठाईं उमटलें। ठाईं ठाईं गुप्त ।।२०।।
जे जे बीजीं मिश्रीत जालें। तो तो स्वाद घेऊन उठिलें ।

उसामधें गोडीस आलें। परम सुंदर ||२१||
उदकाचें बांधा हें शरीर। उदक चि पाहिजे तदनंतर |
उदकचि उत्पत्तिविस्तार। किती म्हणोनी सांगावा ||२२||
उदक तारक उदक मारक। उदक नाना सौख्यदायेक |
पाहातं उदकाचा विवेक। अलोलिक आहे ||२३||
भूमंडळीं धांवे नीर। नाना ध्वनी त्या सुंदर |
धबाबां धबाबां थोर। रिचवती धारा ||२४||
ठाईं ठाईं डोहो तुंबती। विशाळ तळीं डबाबिती |
चबाबिती थबाबिती | कालवे पाट ||२५||
येकी पालथ्या गंगा वाहाती। उदकें सन्निधचि असती |
खळाळां झरे वाहाती। भूमीचे पोटीं ||२६||
भूगर्भी डोहो भरलें। कोण्ही देखिले ना ऐकिले |
ठाईं ठाईं झोवीरे जाले। विदुल्यतांचे ||२७||
पृथ्वीतळीं पाणी भरलें। पृथ्वीमधें पाणी खेळे |
पृथ्वी प्रग्टलें। उदंड पाणी ||२८||
स्वर्गमृत्यपाताळीं। येक नदी तीन ताळीं |
मेघोदक अंतराळीं। वृष्टी करी ||२९||
पृथ्वीचें मूळ जीवन। जीवनाचें मूळ दहन |
दहनाचें मूळ पवन। थोराहून थोर ||३०||
त्याहून थोर परमेश्वर। महद्भूतांचा विचार |
त्याहून थोर परात्पर। परब्रह्म जाणावें ||३१||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आपनिरूपणनाम समास चौथा ||४||१६. ४

समास पांचवा : अग्निनिरूपण

||श्रीरामसमर्थ ||

धन्य धन्य हा वैश्वानरु। होये रघुनाथाचा श्वशुरु |

विश्वव्यापक विश्वंभरु। पिता जानकीचा ।।१।।
ज्याच्या मुखें भगवंत भोक्ता। जो ऋषीचा फळदाता ।
तमहिमरोगहर्ता। भर्ता विश्वजनाचा ।।२।।
नाना वर्ण नाना भेद। जीवमात्रास अभेद ।
अभेद आणी परम शुध। ब्रम्हादिकासी ।।३।।
अग्नीकरितां सृष्टी चाले। अग्नीकरितां लोक धाले ।
अग्नीकरितां सकळ ज्याले। लाहानथोर ।।४।।
अग्नीनें आळलें भूमंडळ। लोकांस राहव्या जालें स्थळ ।
दीप दीपिका नाना ज्वाळ। जेथें तेथें ।।५।।
पोटामधें जठराग्नी। तेणें क्षुधा लागे जनीं ।
अग्नीकरितां भोजनीं। रुची येते ।।६।।
अग्नी सर्वांगीं व्यापक। उष्णें राहे कोओणी येक ।
उष्ण नस्तां सकळ लोक। मरोन जाती ।।७।।
आधीं अग्नी मंद होतो। पुढें प्राणी तो नासतो ।
ऐसा ह्ा अनुभव येतो। प्राणीमात्रासी ।।८।।
असतां अग्नीचें बळ। शत्रु जिंके तात्काळ ।
अग्नी आहे तावत्काळ। जिणें आहे ।।९।।
नाना रस निर्माण जाले। अग्नीकरितां निपजले ।
माहांरोगी आरोग्य जाले। निमिषमात्रें ।।१०।।
सूर्य सकळांहून विशेष। सूर्याउपरी अग्नीप्रवेश ।
रात्रभागीं लोक अग्नीस। साहें करिती ।।११।।
अंत्यजगृहींचा अग्नी आणिला। त्यास दोष नाहीं बोलिला ।
सकळां गृहीं पवित्र जाला। वैश्वानरु ।।१२।।
अग्नीहोत्र नाना याग। अग्नीकरितां होती सांग ।
अग्नी तृप्त होतां मग। सुप्रसन्न होतो ।।१३।।
देव दानव मानव। अग्नीकरितां चाले सर्व ।
सकळ जनासी उपाव। अग्नी आहे ।।१४।।

लग्नें करिती थोर थोर। नाना दारूचा प्रकार ।
भूमंडळीं यात्रा थोर। दारूनें शोभती ।।१५।।
नाना लोक रोगी होती। उष्ण औशधें सेविती ।
तेणे लोक आरोग्य होती। वन्हीकरितां ।।१६।।
ब्रह्मणास तनुमनु। सूर्यदेव हुताशनु ।
येतद्विषईं अनुमानु। कांहींच नाहीं ।।१७।।
लोकामध्यें जठरानळु। सागरीं आहे वडवनाळु ।
भूगोळाबाहेर आवर्णानळु। शिवनेत्रीं विदुल्यता ।।१८।।
कुपीपासून अग्नी होतो। उंचदर्पणीं अग्नी निघतो ।
काष्ठमंथनी प्रगटतो। चकमकेनें ।।१९।।
अग्नी सकळां ठाईं आहे। कठीण घिसणीं प्रगट होये ।
आग्यासर्पें दग्ध होये। गिरिकंदरें ।।२०।।
अग्नीकरितां नाना उपाये। अग्नीकरितां नाना अपाय ।
विवेकेंविण सकल होये। निरार्थक ।।२१।।
भूमंडळीं लाहानथोर। सकळांस वन्हीचा आधार ।
अग्निमुखें परमेश्वर। संतुष्ट होये ।।२२।।
ऐसा अग्नीचा महिमा। बोलिजे तितुकी उणी उपमा ।
उत्तरोत्तर अगाध महिमा। अग्नीपुरुषाचा ।।२३।।
जीत असतां सुखी करी। मेल्यां प्रेत भस्म करी ।
सर्वभक्षकु त्याची थोरी। काये म्हणोनी सांगावी ।।२४।।
सकळ सृष्टीचा संव्हार। प्रळय करी वैश्वानर ।
वैश्वानरें पदार्थमात्र। कांहींच उरेना ।।२५।।
नाना होम उदंड करिती। घरोघरीं वैशदेव चालती ।
नाना क्षेत्रीं दीप जळती। देवापासीं ।।२६।।
दीपाराधनें निलांजनें। देव वोवाळिजे जनें ।
खरें खोटें निवडणें। दिव्य होतां ।।२७।।
अष्टधा प्रकुर्ती लोक तिन्ही। सकळ व्यापून राहिला वन्ही ।

अगाध महिमा वदनीं। किती म्हणोनी बोलावा ||२८||
च्यारी श्रृंगें त्रिपदीं जात। दोनी शिरें सप्त हात ।
ऐसा बोलिला शास्त्रार्थ। प्रचितीविण ||२९||
ऐसा वन्ही उष्णमूर्ती। तो मी बोलिलों येथामती ।
न्यून्यपूर्ण क्षमा श्रोतीं। केलें पाहिजे ||३०||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
अग्निनिरूपणनाम समास पांचवा ||५||१६. ५

समास सहावा : वायुस्तवन
||श्रीरामसमर्थ ||
धन्य धन्य हा वायुदेव। याचा विचित्र स्वभाव ।
वायोकरितां सकळ जीव। वर्तती जनीं ||१||
वायोकरितां श्वासोश्वास। नाना विद्यांचा अभ्यास ।
वायोकरितां शरीरास। चळण घडे ||२||
चळण वळण प्रासारण। निरोधन आणी आकोचन ।
प्राण अपान व्यान उदान। समान वायु ||३||
नाग कूर्म कर्कश वायो। देवदत्त धनंजयो ।
ऐसे हे वायोचे स्वभावो। उदंड असती ||४||
वायो ब्रह्मांडीं प्रगटला। ब्रह्मांडदेवतांस पुरवला ।
तेथुनी पिंडी प्रगटला। नाना गुणें ||५||
स्वर्गलोकीं सकळ देव। तैसेचि पुरुषार्थी दानव ।
मृत्यलोकींचे मानव। विख्यात राजे ||६||
नरदेहीं नाना भेदे। अनंत भेदाचीं श्वापदें ।
वनचरें जळचरें आनंदें। क्रीडा करिती ||७||
त्या समस्तांमधें वायु खेळे। खेचरकुळ अवघें चळे ।
उठती वन्हीचे उबाळे। वायोकरितां ||८||
वायो मेघाचें भरण भरी। सवेंच पिटून परतें सारी ।

वायो ऐसा कारबरी। दुसरा नाहीं ।।९।।
परी ते आत्मयाची सत्ता। वर्ते शरीरीं तत्वता ।
परी व्यापकपणें या समर्था। तुळणा नाहीं ।।१०।।
गिरीहून दाट फौजा। मेघ उठिले लोककाजा ।
गर्जगर्जों तडक विजा। वायोबळें ।।११।।
चंद्रसूर्य नक्षत्रमाळा। ग्रहमंडळें मेघमाळा ।
यें ब्रह्मांडीं नाना कळा। वायोकरितां ।।१२।।
येकवटलें तें निवडेना। कालवलें तें वेगळें होयेना ।
तैसें हे बेंचाड नाना। केवी कळे ।।१३।।
वायो सुटे सरारां। असंभाव्य पडतीगारा ।
तैसे जीव हे नीरा-। सरिसे पडती ।।१४।।
वायुरूपें कमळकळा। तोचि आधार जळा ।
तया जळाच्या आधारें भूगोळा। शेषें धरिलें ।।१५।।
शेषास पवनाचा आहार। आहारें फुगे शरीर ।
तरी मग घेतला भार । भूमंडळाचा ।।१६।।
माहांकूर्माचें शरीर भलें। नेणों ब्रह्मांड पालथें घातलें ।
येवढें शरीर तें राहिलें। वायोचेनी ।।१७।।
वाराहें आपुलें दंतीं। पृथ्वी धरिली होती ।
तयाची येवढी शक्ती। वायुबळें ।।१८।।
ब्रह्म विष्णु महेश्वर। चौथा आपण जगदेश्वर ।
वायोस्वरूप विचार। विवेकी जाणती ।।१९।।
तेतिस कोटी सुरवर। अठ्यासी सहस्र ऋषेश्वर ।
सिध योगी भारेंभार। वायोकरितां ।।२०।।
नव कोटी कात्यायणी। छेपन कोटी च्यामुंडिणी ।
औट कोटी भूतखाणी। वायोरूपें ।।२१।।
भूतें देवतें नाना शक्ती। वायोरूप त्यांच्या वेक्ती ।
नाना जीव नेणो किती। भूमंडळीं ।।२२।।

पिंडीं ब्रह्मांडीं पुरवला। बाहेर कंचुकास गेला ।
सकळां ठाईं पुरवला। समर्थ वायु ।।२३।।
ऐसा हा समर्थ पवन। हनुमंत जयाचा नंदन ।
रघुनाथस्मरणीं तनमन। हनुमंताचें ।।२४।।
हनुमंत वायोचा प्रसीध। पित्यापुत्रांस नाहीं भेद ।
म्हणोनि दोघेहि अभेद। पुरुषार्थविषीं ।।२५।।
हनुमंतास बोलिजे प्राणनाथ। येणें गुणें हा समर्थ ।
प्राणेंविण सकळ वेर्थ। होत जातें ।।२६।।
मागें मृत्य आला हनुमंता। तेव्हां वायो रोधला होता ।
सकळ देवांस आवस्ता। प्राणांत मांडलें ।।२७।।
देव सकळ मिळोन। केलें वायुचें स्तवन ।
वायो प्रसन्न होऊन। मोकळें केलें ।।२८।।
म्हणोनि प्रतपी थोर। हनुमंत ईश्वरी अवतार ।
यचा पुरुषार्थ सुरवर। पाहातचि राहिले ।।२९।।
देव कारागृहीं होते। हनुमंतें देखिलें अवचितें ।
संव्हार करूनी लंकेभोंवतें। विटंबून पाडिलें ।।३०।।
उसिणें घेतलें देवांचें। मूळ शोधिलें राक्षसांचें ।
मोठें कौतुक पुछ्यकेताचें। आश्चर्य वाटे ।।३१।।
रावण होता सिंह्यासनावरी। तेथें जाऊन ठोंसरे मारी ।
लंकेमधें निरोध करी। उदक कैचें ।।३२।।
देवास आधार वाटला। मोठा पुरुषार्थ देखिला ।
मनामधें रघुनाथाला। करुणा करिती ।।३३।।
दैत्य आवघे संव्हारिले। देव तत्काळ सोडिले ।
प्राणीमात्र सुखी जाले। त्रयलोक्यवासी ।।३४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
वायोस्तवननिरूपणनाम समास सहावा ।।६।।१६. ६

समास सातवा : महद्भूतनिरूपण

।।श्रीरामसमर्थ ।।

पृथ्वीचें मूळ जीवन। जीवनाचें मूळ अग्न ।
अग्नीचें मूळ पवन। मागां निरोपिलें ।।१।।
आतां ऐका पवनाचें मूळ। तो हा अंतरात्माचि केवळ ।
अत्यंतचि चंचळ। सकळांमधें ।।२।।
तो येतो जातो दिसेना। स्थिर होऊन बैसेना ।
ज्याचें रूप अनुमानेना। वेदश्रुतीसी ।।३।।
मुळीं मुळींचें स्फुर्ण। तेंचि अंतरात्म्याचें लक्षण ।
जगदेश्वरापासून त्रिगुण। पुढें जालें ।।४।।
त्रिगुणापासून जालीं भूतें। पावलीं पष्ट दशेतें ।
त्या भूतांचें स्वरूप तें। विवेकें वोळखावें ।।५।।
त्यामधें मुख्य आकाश। चौ भूतांमधें विशेष ।
याच्या प्रकाशें प्रकाश। सकळ कांहीं ।।६।।
येक विष्णु महद्भूत। ऐसा भूतांचा संकेत ।
परंतु याची प्रचीत। पाहिली पाहिजे ।।७।।
विस्तारें बोलिलीं भूतें। त्या भूतामधें व्यापक तें ।
विवरोन पाहातां येतें। प्रत्ययासी ।।८।।
आत्मयाच्या चपळपणापुढें। वायो तें किती बापुडें ।
आत्म्याचें चपळपण रोकडें। समजोन पाहावें ।।९।।
आत्म्यावेगळें काम चालेना। आत्मा दिसेना ना आडळेना ।
गुप्तरूपें विचार नाना। पाहोन सोडी ।।१०।।
पिंड ब्रह्मांड व्यापून धरिलें। नाना शरीरीं विळासलें ।
विवेकी जनासी भासलें। जगदांतरी ।।११।।
आत्म्याविण देहे चालती। हें तों न घडे कल्पांतीं ।
अष्टधा प्रकृतींच्या वेक्ती। रूपासी आल्या ।।१२।।
मूळापासून सेवटवरी। सकळ कांहीं आत्माच करी ।

आत्म्यापैलीकडे निर्विकारी। परब्रह्म तें ।।१३।।
आत्मा शरीरीं वर्ततो। इंद्रियेंग्राम चेष्टवितो ।
नाना सुखदुःखें भोगितो। देह्यात्मयोगें ।।१४।।
सप्तकंचुक हें ब्रह्मांड। त्यामधें सप्तकंचुक पिंड ।
त्या पिंडामधें आत्मा जाड। विवेकें वोळखा ।।१५।।
शब्द ऐकोन समजतो। समजोन प्रत्योत्तर देतो ।
कठीण मृद सीतोष्ण जाणतो। त्वचेमधें ।।१६।।
नेत्रीं भरोनी पदार्थ पाहाणें। नाना पदार्थ परीक्षणें ।
उंच नीच समजणें। मनामधें ।।१७।।
क्रूरदृष्टी सौम्यदृष्टी। कपटदृष्टी कृपादृष्टी ।
नाना प्रकारींच्या दृष्टी। भेद जाणे ।।१८।।
जिव्हेमधें नाना स्वाद। निवडून जाणे भेदाभेद ।
जें जें जाणें तें तें विशद। करुनी बोले ।।१९।।
उत्तम अन्नाचे परिमळ। नाना सुगंध परिमळ ।
नाना फळांचे परिमळ। घ्राणइंद्रियें जाणे ।।२०।।
जिव्हेनें स्वाद घेणें बोलणें। पाणीईइंद्रियें घेणें देणें ।
पादइंद्रियें येणें जाणें। सर्वकाळ ।।२१।।
शिस्नइंद्रियें सुरतभोग। गुदइंद्रियें मळोत्सर्ग ।
मनेंकरूनी सकळ सांग। कल्पून पाहे ।।२२।।
ऐसें व्यापार परोपरी। त्रिभुवनीं येकलाचि करी ।
त्याची वर्णावया थोरी। दुसरा नाहीं ।।२३।।
त्याविण दुसरा कैचा। जे महिमा सांगावा तयाचा ।
व्याप आटोप आत्मयाचा। न भूतो न भविष्यति ।।२४।।
चौदा विद्या चौसष्टी कळा। धूर्तपणाच्या नाना कळा ।
वेद शास्त्र पुराण जिव्हाळा। तेणेंविण कैचा ।।२५।।
येहलोकींचा आचार। परलोकीं सारासारविचार ।
उभय लोकींचा निर्धार। आत्माच करी ।।२६।।

नाना मतें नाना भेद। नाना संवाद वेवाद ।
नाना निश्चय भेदाभेद। आत्माच करी ।।२७।।
मुख्यतत्व विस्तारलें। तेणें तयास रूप आणिलें ।
येणेंकरितां सार्थक जालें। सकळ कांहीं ।।२८।।
लिहिणें वाचणें पाठांतर करणें। पुसणें सांगणें अर्थ करणें ।
गाणें बाजवणें नाचणें। आत्म्याचकरितां ।।२९।।
नाना सुखें आनंदतो। नाना दुःखें कष्टी होतो ।
देहे धरितो आणी सोडितो। नानाप्रकारें ।।३०।।
येकलाचि नाना देहे धरी। येकलाचि नटे परोपरी ।
नट नाट्यकळा कुसरी। त्याविण नाहीं ।।३१।।
येकलाचि जाला बहुरूपी। बहुरूपी बहुसाक्षपी ।
बहुरूपें बहुप्रतापी। आणी लंडी ।।३२।।
येकलाचि विस्तारला कैसा। पाहे बहुविध तमासा ।
दंपत्येंविण कैसा। विस्तारला ।।३३।।
स्त्रियांस पाहिजे पुरुष। पुरुषासी पाहिजे स्त्रीवेष ।
ऐसा आवडीचा संतोष। परस्परें ।।३४।।
स्थूळाचें मूळ तें लिंग। लिंगामधें हें प्रसंग ।
येणें प्रकारें जग। प्रत्यक्ष चाले ।।३५।।
पुरुषांचा जीव स्त्रियांची जीवी। ऐसी होते उठाठेवी ।
परी या सूक्ष्माची गोवी। समजली पाहिजे ।।३६।।
स्थूळांकरितां वाटे भेद। सूक्षमीं आवघेंचि अभेद ।
ऐसें बोलणें निरुध। प्रत्यया आलें ।।३७।।
बायकोनें बायकोस भोगिलें। ऐसें नाहीं कीं घडलें ।
बायकोस अंतरी लागलें। ध्यान पुरुषाचें ।।३८।।
स्त्रीसी पुरुष पुरुषास वधु। ऐसा आहे हा समंधु ।
याकारणें सूक्ष्म संवादु। सुक्ष्मीं च आहे ।।३९।।
पुरुषइछेमधें प्रकृती। प्रकृतीमधें पुरुषवेक्ती ।

प्रकृतीपुरुष बोलती। येणें न्यायें ।।४०।।
पिंडावरून ब्रह्मांड पाहावें। प्रचीतीनें प्रचीतीस घ्यावें ।
उमजेना तरी उमजावें। विवराविवरों ।।४१।।
द्वैतइछ्या होते मुळीं। तरी ते आली भूमंडळीं ।
भूमंडळीं आणी मुळीं। रुजु पाहावें ।।४२।।
येथें मोठा जाला साक्षेप। फिटला श्रोतयांचा आक्षेप ।
जे प्रकृतीपुरुषाचें रूप। निवडोन गेलें ।।४३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
महद्भूतनिरूपणनाम समास सातवा ।।७।।१६. ७

समास आठवा : आत्मारामनिरूपण
।।श्रीरामसमर्थ ।।
नमूं गणपती मंगळमूर्ती। जयाचेनि मतिस्फूर्ती ।
लोक भजनी स्तवन करिती। आत्मयाचें ।।१।।
नमूं वैखरी वागेश्वरी। अभ्यांतरीं प्रकाश करी ।
नाना भरोवरी विवरी। नाना विद्या ।।२।।
सकळ जनांमधें नाम। रामनाम उत्तमोत्तम ।
श्रम जाउनी विश्राम। चंद्रमौळी पावला ।।३।।
नामाचा महिमा थोर। रूप कैसें उत्तरोत्तर ।
परात्पर परमेश्वर। त्रयलोक्यधर्ता ।।४।।
आत्माराम चहुंकडे। लोक वावडे जिकडे तिकडे ।
देहे पडे मृत्य घडे। आत्मयाविण ।।५।।
जीवात्मा शिवात्मा परमात्मा। जगदात्मा विश्वात्मा गुप्तात्मा ।
आत्मा अंतरत्मा सूक्ष्मात्मा। देवदानवमानवीं ।।६।।
सकळ मार्ग चालती बोलती। अवतारपंगतीची गती ।
आत्म्याकरितां होत जाती। ब्रह्मादिक ।।७।।
नादरूप जोतीरूप। साक्षरूप सत्तारूप ।

चैतन्यरूप सस्वरूप। द्रष्टारूप जाणिजे ।।८।।
नरोत्तमु विरोत्तमु। पुरुषोत्तमु रघोत्तमु ।
सर्वोत्तमु उत्तमोत्तमु। त्रयलोक्यवासी ।।९।।
नाना खतपट आणी चटपट। नाना लटपट आणि झटपट ।
आत्मा नसतां सर्व सपाट। चहुंकडे ।।१०।।
आत्म्याविण वेडें कुडें। अत्म्याविण मडें बापुडें ।
आत्म्याविण थडें रोकडें। शरीराचें ।।११।।
आत्मज्ञानी समजे मनीं। पाहे जनी आत्मयालागुनी ।
भुवनी अथवा त्रिभुवनीं। अत्म्याविणें वोस ।।१२।।
परम सुंदर आणि चतुर। जाणे सकळ सारासार ।
आत्म्याविण अंधकार। उभय लोकीं ।।१३।।
सर्वांगीं सिध सावध। नाना भेद नाना वेध ।
नाना खेद आणी आनंद। तेणेंचिकरितां ।।१४।।
रंक अथवा ब्रह्मादिक। येकचि चालवी अनेक ।
पाहावा नित्यानित्यविवेक। कोण्हियेकें ।।१५।।
ज्याचे घरी पद्मिणी नारी। आत्मा तंवरी आवडी धरी ।
आत्मा गेलियां शरीरीं। तेज कैचें ।।१६।।
आत्मा दिसेना ना भासेना। बाह्याकारें अनुमानेना ।
नाना मनाच्या कल्पना। आत्मयाचेनी ।।१७।।
आत्मा शरीरीं वास्तव्य करी। अवघें ब्रह्मांड विवरी भरी ।
वासना भावना परोपरीं। किती म्हणोनी सांगाव्या ।।१८।।
मनाच्या अनंत वृत्ती। अनंत कल्पना धरिती ।
अनंत प्राणी सांगो किती। अंतर त्यांचें ।।१९।।
अनंत राजकारणें धरणें। कुबुधी सुबुधी विवरणें ।
कळों नेदणें चुकावणें। प्राणीमात्रासी ।।२०।।
येकास येक जपती टपती। येकास येक खपती लपती ।
शत्रुपणाची स्थिती गती। चहुंकडे ।।२१।।

पृथ्वीमधें परोपरीं। येकास येक सिंतरी ।
कित्तेक भक्त परोपरीं। परोपकार करिती ।।२२।।
येक आत्मा अनंत भेद। देहेपरत्वें घेती स्वाद ।
आत्मा ठाईंचा अभेद। भेद हि धरी ।।२३।।
पुरुषास स्त्री पाहिजे। स्त्रीस पुरुष पाहिजे ।
नवरीस नवरी पाहिजे। हें तों घडेना ।।२४।।
पुरुषाचा जीव स्त्रीयांची जीवी। ऐसी नाहीं उठाठेवी ।
विषयसुखाची गोवी। तेथें भेद आहे ।।२५।।
ज्या प्राण्यास जो आहार। तेथेंचि होती तत्पर ।
पशूचे आहारीं नर। अनादरें वर्तती ।।२६।।
आहारभेद देहेभेद। गुप्त प्रगट उदंड भेद ।
तैसाचि जाणावा आनंद। वेगळाला ।।२७।।
सिंधु भूगर्भीचीं नीरें। त्या नीरामधील शरीरें ।
आवर्णोदकाचीं जळचरें। अत्यंत मोठी ।।२८।।
सूक्ष्म दृष्टीं आणितां मना। शरीराचा अंत लागेना ।
मा तो अंतरात्मा अनुमाना। कैसा येतो ।।२९।।
देह्यात्मयोग शोधून पाहिला। तेणें कांहीं अनुमानला ।
स्थूळसूक्ष्माचा गलबला। गथागोवी ।।३०।।
गथागोवी उगवाव्याकारणें। केलीं नाना निरूपणें ।
अंतरात्मा कृपाळुपणें। बहुतां मुखें बोलिला ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मारामनिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।१६. ८

समास नववा : नाना उपासनानिरूपण
||श्रीरामसमर्थ ||
पृथ्वीमधें लोक नाना। त्यास नाना उपासना ।
भावार्थें प्रवर्तले भजना। ठाईं ठाईं ।।१।।

अपुल्या देवास भजती। नाना स्तुती स्तवनें करिती ।
जे जे निर्गुण म्हणिती। उपासनेसी ।।२।।
याचा कैसा आहे भाव। मज सांगिजे अभिप्राव ।
अरे हा स्तुतीचा स्वभाव। ऐसा आहे ।।३।।
निर्गुण म्हणिजे बहुगुण। बहुगुणी अंतरात्मा जाण ।
सकळ त्याचे अंश हें प्रमाण। प्रचित पाहा ।।४।।
सकळ जनासी मानावें तें। येका अंतरात्म्यास पावतें ।
अधिकारपरत्वें तें। मान्य कीजे ।।५।।
श्रोता म्हणे हा अनुमान। मुळीं घालावें जीवन ।
तें पावे पानोपान। हे सध्या प्रचिती ।।६।।
वक्ता म्हणे तुळसीवरी। उदक घालावें पात्रभरी ।
परी न थिरे निमिषभरी। भूमीस भेदे ।।७।।
थोरा वृक्षास कैसें करावें। सेंड्या पात्र कैसें न्यावें ।
याचा अभिप्राव देवें। मज निरोपावा ।।८।।
प्रजन्याचें उदक पडतें। तें तों मुळाकडे येतें ।
हात चि पावेना तेथें। काये करिती ।।९।।
सकळास मूळ सांपडे। ऐसें पुण्य कैचें घडे ।
साधुजनाचें पवाडे। विवेकीं मन ।।१०।।
तथापी वृक्षांचेनि पडिपाडें। जीवन घालितां कोठें पडे ।
ये गोष्टीचें सांकडें। कांहींच नाहीं ।।११।।
मागील आशंकेचें निर्शन। होतां जालें समाधान ।
आतां गुणास निर्गुण। कैसें म्हणती ।।१२।।
चंचळपणें विकारलें। सगुण ऐसें बोलिलें ।
येर तें निर्गुण उरलें। गुणातीत ।।१३।।
वक्ता म्हणे हा विचार। शोधून पाहावें सारासार ।
अंतरीं राहातां निर्धार। नांव नाहीं ।।१४।।
विवेकेंचि तो मुख्य राजा। आणि सेवकाचें नांव राजा ।

याचा विचार समजा। वेवाद खोटा ।।१५।।
कल्पांतप्रळईं जें उरलें। तें निर्गुण ऐसें बोलिलें ।
येर तें अवघेंचि जालें। मायेमधें ।।१६।।
सेना शाहार बाजार। नाना यात्रा लाहानथोर ।
शब्द उठती अपार। कैसे निवडावे ।।१७।।
काळामधें प्रज्यन्यकाळ। मध्यरात्रीं होतां निवळ ।
नाना जीव बोलती सकळ। कैसे निवडावे ।।१८।।
नाना देश भाषा मतें। भूमंडळीं असंख्यातें ।
बहु ॠषी बहु मतें। कैसीं निवडावीं ।।१९।।
वृष्टी होतां च अंकुर। सृष्टीवरी निघती अपार ।
नाना तरु लाहानथोर। कैसे निवडावे ।।२०।।
खेचरें भूचरें जळचरें। नाना प्रकारींचीं शरीरें ।
नाना रंग चित्रविचित्रें। कैसी निवडावीं ।।२१।।
कैसें दृश्य आकारलें। नानापरीं विकारलें ।
उदंडचि पैसावलें। कैसें निवडावें ।।२२।।
पोकळीमधें गंधर्वनगरें। नाना रंग लाहनथोरें ।
बहु वेक्ति बहु प्रकारें। कैसीं निवडावीं ।।२३।।
दिवसरजनीचे प्रकार। चांदिणें आणी अंधकार ।
विचार आणी अविचार। कैसा निवडावा ।।२४।।
विसर आणी आठवण। नेमस्त आणी बाष्कळपण ।
प्रचित आणी अनुमान। येणें रितीं ।।२५।।
न्याय आणी अन्याय। होय आणी न होये ।
विवेकेंविण काये। उमजों जाणे ।।२६।।
कार्यकर्ता आणी निकामी। शूर आणी कुकर्मी ।
धर्मी आणी अधर्मी। कळला पाहिजे ।।२७।।
धनाढ्य आणि दिवाळखोर। साव आणि तश्कर ।
खरें खोटें हा विचार। कळला पाहिजे ।।२८।।

वरिष्ठ आणि कनिष्ठ। भ्रष्ट आणी अंतरनिष्ठ ।
सारासार विचार पष्ट। कळला पाहिजे ।।२९।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
नाना उपासनानिरूपणनाम समास नववा ।।९।।१६. ९

समास दहावा : गुणभूतनिरूपण
।।श्रीरामसमर्थ ।।
पंचभूतें चाले जग। पंचभूतांची लगबग ।
पंचभूतें गेलियां मग। काये आहे ।।१।।
श्रोता वक्तयास बोले। भूतांचे महिमे वाढविले ।
आणि त्रिगुण कोठें गेले। सांगा स्वामी ।।२।।
अंतरात्मा पांचवे भूत। त्रिगुण त्याचें अंगभूत ।
सावध करूनियां चित्त। बरें पाहें ।।३।।
भूत म्हणिजे जितुकें जालें। त्रिगुण जाल्यांत आले ।
इतुकेन मूळ खंडलें। आशंकेचें ।।४।।
भूतांवेगळें कांहीं नाहीं। भूतजात हें सर्व हि ।
येकावेगळें येक कांहीं। घडेचिना ।।५।।
आत्म्याचेनी जाला पवन। पवनाचेन प्रगटे अग्न ।
अग्नीपासून जीवन। ऐसें बोलती ।।६।।
जीवन आवघें डबाबिलें। तें रविमंडळें आळलें ।
वन्हीवायोचेन जालें। भूमंडळ ।।७।।
वन्ही वायो रवी नस्तां। तरी होते उदंड सीतळता ।
ते सीतळतेमधें उष्णता। येणें न्यायें ।।८।।
आवघें वर्मासी वर्म केलें। तरीच येवढें फांपावलें ।
देहेमात्र तितुकें जालें। वर्माकरितां ।।९।।
आवघें सीतळचि असतें। तरी प्राणीमात्र मरोनी जातें ।
आवघ्या उष्णेंचि करपते। सकळ कांहीं ।।१०।।

भूमंडळ आळोन गोठलें। तें रविकिर्णें वाळोन गेलें ।
मग सहज चि देवें रचिलें। उपायासी ।।११।।
म्हणोनी केला प्रज्यन्यकाळ। थंड जालें भूमंडळ ।
पुढेंउष्ण कांहीं सीतळ। सीतकाळ जाणावा ।।१२।।
सीतकाळें कष्टले लोक। कर्पोन गेलें वृक्षादिक ।
म्हणोन पुढें कौतुक। उष्णकाळाचें ।।१३।।
त्याह्मिमधें प्रातःकाळ। माध्यानकाळ सायंकाळ ।
सीतकाळ उष्णकाळ। निर्माण केले ।।१४।।
ऐसें येकामागें येक केलें। विलेनें नेमस्त लाविलें ।
येणेंकरितां जगले। प्राणीमात्र ।।१५।।
नाना रसें रोग कठिण। म्हणोनी औषधी केल्या निर्माण ।
परंतु सृष्टीचें विवरण। कळलें पाहिजे ।।१६।।
देहेमूळ रक्त रेत। त्या आपाचे होती दात ।
ऐसीच भूमंडळीं प्रचित। नाना रत्नांची ।।१७।।
सकळांसी मूळ जीवन बांधा। जीवनें चाले सकळ धंदा ।
जीवनेंविण हरिगोविंदा। प्राणी कैचे ।।१८।।
जीवनाचें मुक्ताफळ। शुक्रासारिखें सुढाळ ।
हिरे माणिके इंद्रनीळ। ते जळें जाले ।।१९।।
महिमा कोणाचा सांगावा। जाला कर्दमुचि आघवा ।
वेगळवेगळु निवडावा। कोण्या प्रकारें ।।२०।।
परंतु बोलिलें कांहींयेक। मनास कळावया विवेक ।
जनामधें तार्किक लोक। समजती आघवें ।।२१।।
आवघें समजलें हें घडेना। शास्त्रांशास्त्रांसीं पडेना ।
अनुमानें निश्चय होयेना। कांहींयेक ।।२२।।
अगाध गुण भगवंताचे। शेष वर्णूं न शके वाचें ।
वेदविधी तेहि काचे। देवेंविण ।।२३।।
आत्माराम सकळां पाळी। आवघें त्रयलोक्य सांभाळी ।

तया येकेंविण धुळी। होये सर्वत्रांची ।।२४।।
जेथें आत्माराम नाहीं। तेथें उरों न शके कांहीं ।
त्रयलोकीचे प्राणी सर्व हि। प्रेतरूपी ।।२५।।
आत्मा नस्तां येती मरणें। आत्म्याविण कैचें जिणें ।
बरा विवेक समजणें। अंतर्यामीं ।।२६।।
समजणें जें विवेकाचें। तेंहि आत्म्याविण कैचें ।
कोणीयेकें जगदीशाचें। भजन करावें ।।२७।।
उपासना प्रगट जाली। तरी हे विचारणा कळली ।
याकारणें पाहिजे केली। विचारणा देवाची ।।२८।।
उपासनेचा मोठा आश्रयो। उपासनेविण निराश्रयो ।
उदंड केलें तरी तो जयो। प्राप्त नाहीं ।।२९।।
समर्थाची नाहीं पाठी। तयास भलताच कुटी ।
याकारणें उठाउठी। भजन करावें ।।३०।।
भजन साधन अभ्यास। येणें पाविजे परलोकास ।
दास म्हणे हा विश्वास। धरिला पाहिजे ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
गुणभूतनिरूपणनाम समास दहावा ।।१०।।१६. १०
।।दशक सोळावा स्मास्त ।।

।।समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १७ ।। **||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १७ ||**

||दशक सतरावा : प्रकृति पुरुष ||१७|| समास पहिला : प्रकृतिपुरुषनाम ||श्रीराम || निश्चळ ब्रह्मी चंचळ आत्मा| सकळां पर जो परमात्मा | चैतन्य साक्षी ज्ञानात्मा| शड्गुणैश्वरु ||१|| सकळ जगाचा ईश्वरु| म्हणौन नामें जगदेश्वरु | तयापासून विस्तारु| विस्तारला ||२|| शिवशक्ती जगदेश्वरी| प्रकृतिपुरुष परमेश्वरी | मूळमाया गुणेश्वरी| गुणक्षोभिणी ||३|| क्षेत्रज्ञ द्रष्टा कूटस्त साक्षी| अंतरात्मा सर्वसाक्षी | सुद्धसत्व महत्तत्त्व परीक्षी| जाणता साधु ||४|| ब्रह्मा विष्णु महेश्वरु| नाना पिंडी जीवेश्वरु | त्यास

भासती प्राणीमात्रु| लहानथोर ||५|| देहदेउळामधें बैसला| न भजतां मारितो देहाला | म्हणौनि त्याच्या भेणें तयाला| भजती लोक ||६|| जे वेळेसी भजन चुकले| तें तें तेव्हां पछयाडिलें | आवडीनें भजों लागले| सकळ लोक ||७|| जें जें जेव्हां आक्षेपिले| तें तें तत्काळचि दिधलें | त्रैलोक्य भजों लागलें| येणें प्रकरें ||८|| पांचा विषयांचा नैव्यद्य| जेव्हां पाहिजे तेव्हां सिद्ध | ऐसें न करितां सद्य| रोग होती ||९|| जेणें काळें नैव्यद्य पावेना| तेणें काळें देव राहेना | भाग्य वैभव पदार्थ नाना| सांडून जातो ||१०|| जातो तों कळो देईना| कोणास ठाउकें होयेना | देवेंविण अनुमानेना| कोणास देव ||११|| देव पाहावयकारणें| देउळें लागती पाहाणें | कोठेंतरी देउळाच्या गुणें| देव प्रगटे ||१२|| देउळें म्हणिजे नाना शरीरें| तेथें राहिजें जीवेश्वेरे | नान शरीरें नाना प्रकारें| अनंत भेदें ||१३|| चालतीं बोलतीं देउळें| त्यामधें राहिजें राउळें | जितुकीं देउळें तितुकीं सकळें| कळली पाहिजे ||१४|| मछ कूर्म वाराह देउळें| भूगोळ धरिला सर्वकाळें | कराळें विक्राळें निर्मळें| कितियेक ||१५|| कित्येक देऊळीं सौख्य पाहे| भरतां आवघें सिंध आहे | परी तें सर्वकाळ न राहे| अशाश्वत ||१६|| अशाश्वताचा मस्तकमणीं| जयाची येवढी करणी | दिसेना तरी काय जालें धनी| तयासीच म्हणावें ||१७|| उद्ववोन्मुख होतां अभेद| विमुख होतां उदंड खेद | ऐसा अधोर्ध संवाद| होत जातो ||१८|| सकळांचे मूळ दिसेना| भव्य भारी आणी भासेना | निमिष्य येक वसेना| येके ठाइं ||१९|| ऐसा अगाध परमात्मा| कोण जाणे त्याचा महिमा | तुझी लीळा सर्वोत्तमा| तूंच जाणसी ||२०|| संसारा आलियाचें सार्थक| जेथें नित्यानित्यविवेक | येहलोक आणी परलोक| दोनीं साधिले ||२१|| मननसीळ लोकांपासीं| अखंड देव आहिर्निशीं | पाहातां त्यांच्या पूर्वसंचितासी| जोडा नाहीं ||२२|| अखंड योग म्हणोनि योगी| योग नाहीं तो वियोगी | वियोगी तोहि योगी| योगबळें ||२३|| भल्यांची महिमा ऐसी| जे सन्मार्ग लावी लोकांसी | पोहणार असतां बुडतयासी| बुडों नेदावें ||२४|| स्थूळसूक्ष्मतत्वझाडा| पिंडब्रह्मांडाचा निवाडा | प्रचित पाहे ऐसा थोडा| भूमंडळीं ||२५|| वेदांतीचें पंचिकर्ण| अखंड तयाचें विवर्ण | महांवाक्यें अंतःकरण| रहस्य पाहे ||२६|| ये पृथ्वीमधें विवेकी असती| धन्य तयांची संगती | श्रवणमात्रें पावती गती| प्राणीमात्र ||२७|| सत्संग आणी सत्शास्त्रश्रवण| अखंड होतसे विवर्ण | नाना सत्संग आणी उत्तम गुण| परोपकाराचे ||२८|| जे सद्कीर्तीचे पुरुष| ते परमेश्वराचे अंश | धर्मस्थापनेचा हव्यास| तेथेंचि वसे ||२९|| विशेष सारासार विचार| तेणें होय जग्गोद्धार | संगत्यागें निरंतर| होऊन गेले ||३०|| इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे देवबळात्कारनाम समास पहिला ||१||१७. १

समास दुसरा : शिवशक्तिनिरूपण ||श्रीराम || ब्रह्म निर्मळ निश्चळ| जैसें गगन अंतराळ | निराकार केवळ| निर्विकारी ||१|| अंतचि नाहीं तें अनंत| शाश्वत आणी सदोदित | असंत नव्हे तें संत| सर्वकाळ ||२|| परब्रह्म तें अविनाश| जैसें आकाश अवकाश | न तुटे न फुटे सावकास| जैसें तैसें ||३|| तेथें ज्ञान ना अज्ञान| तेथें स्मरण ना विस्मरण | तेथें अखंड निर्गुण| निरावलंबी ||४|| तेथें चंद्र सूर्य ना पावक| नव्हे काळोखें ना प्रकाशक | उपाधीवेगळें येक| निरोपाधी ब्रह्म ||५|| निश्चळीं स्मरण चेतलें| त्यास

चैतन्य ऐसें कल्पिलें | गुणासमत्वें जालें| गुणसाम्य ऐसें ||६|| गगनीं आली अभ्रछ्याया| तैसी जाणिजे मूळमाया | उद्भव आणी विलया| वेळ नाहीं ||७|| निर्गुणीं गुणविकारु| तोचि शड्गुणैश्वरु | अर्धनारीनटेश्वरु| तयास म्हणिजे ||८|| आदिशक्ति शिवशक्ति| मुळीं आहे सर्वशक्ति | तेथेऊन पुढें नाना वेक्ती| निर्माण जाल्या ||९|| तेथून पुढें शुद्धसत्व| रजतमाचें गूढत्व | तयासि म्हणिजे महत्तत्त्व| गुणक्षोभिणी ||१०|| मुळीं असेचिना वेक्ती| तेथें कैंची शिवशक्ती | ऐसें म्हणाल तरी चित्तीं| सावधान असावें ||११|| ब्रह्मांडावरून पिंड| अथवा पिंडावरून ब्रह्मांड | अधोर्ध पाहातां निवाड| कळों येतो ||१२|| बीज फोडून आणिलें मना| तेथें फळ तों दिसेना | वाढत वाढत पुढें नाना| फळें येती ||१३|| फळ फोडितां बीज दिसे| बीज फोडितां फळ नसे | तैसा विचार असे| पिंडब्रह्मांडीं ||१४|| नर नारी दोनी भेद| पिंडीं दिसती प्रसिद्ध | मुळी नस्तां विशद| होतील कैसीं ||१५|| नाना बीजरूप कल्पना| तींत काये येक असेना | सूक्ष्म म्हणोनि भासेना| येकायेकीं ||१६|| स्थूळाचें मूळ ते वासना| ते वासना आधीं दिसेना | स्थूळावेगळें अनुमानेना| सकळ कांहीं ||१७|| कल्पनेची सृष्टी केली| ऐसीं वेदशास्त्रें बोलिलीं | दिसेना म्हणोन मिथ्या केली| न पाहिजेत कीं ||१८|| पडदा येका येका जन्माचा| तेथें विचार कळे कैंचा | परंतु गूढत्व हा नेमाचा| ठाव आहे ||१९|| नाना पुरुषांचे जीव| नाना स्त्रियांचे जीव | येकचि परी देहस्वभाव| वेगळाले ||२०|| नवरीस नवरी नलगे| ऐसा भेद दिसों लागे | पिंडावरून उमगे| ब्रह्मांडबीज ||२१|| नवरीचें मन नवऱ्यावरी| नवऱ्याचें मन नवरीवरी | ऐसी वासनेची परी| मुळींहून पाहावी ||२२|| वासना मुळींची अभेद| देहसमंधें जाला भेद | तुटतां देहाच समंध| भेद जेला ||२३|| नरनारीचें बीजकारण| शिवशक्तीमधें जाण | देह धरितां प्रमाण| कळों आलें ||२४|| नाना प्रीतीच्या वासना| येकाचें येकास कळेना | तिक्षण दृष्टीनें अनुमाना| कांहींसें येतें ||२५|| बाळकास वाढवी जननी| हें तों नव्हे पुरुषाचेनी | उपाधी वाढे जयेचेनी| ते हे वनिता ||२६|| वीट नाहीं कंटाळानाहीं| आलस्य नाहीं त्रास नाहीं | इतुकी माया कोठेंचि ना हीं| मातेगेगळी ||२७|| नाना उपाधी वाढऊं जाणे| नाना मायेनें गोऊं जाणे | नाना प्रीती लाऊं जाणे| नाना प्रपंचाची ||२८|| पुरुषास स्त्रीचा विश्वास| स्त्रीस पुरुषाचा संतोष | परस्परें वासनेस| बांधोन टकिलें ||२९|| ईश्वरें मोठें सूत्र केलें| मनुष्यमात्र गुंतोन राहिलें | लोभाचें गुंडाळें केलें| उगवेना ऐसें ||३०|| ऐसी परस्परें आवडी| स्त्रीपुरुषांची माहां गोडी | हे मुळींहून चालिली रोकडी| विवेकें पाहावी ||३१|| मुळीं सूक्ष्म निर्माण जालें| पुढें पष्ट दिसोन आलें | उत्पतीचें कार्य चाले| उभयतांकरितां ||३२|| मुळीं शिवशक्ती खरें| पुढें जालीं वधुवरें | चौऱ्यासि लक्ष विस्तारें| विस्तारली जे ||३३|| येथें शिवशक्तीचें रूप केलें| श्रोतीं मनास पाहिजे आणिलें | विवरलियांविण बोलिलें| तें वेर्थ जाणावें ||३४|| इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे शिवशक्तिनिरूपणनाम समास दुसरा ||२||१७. २

समास तिसरा : श्रवणनिरूपण ||श्रीराम || थांबाथांबा ऐका ऐका| आधींच ग्रंथ सोडूं नका | सांगितलें तें ऐका| सावधपणें ||१|| श्रव्णनामध्यें सार श्रवण| तें हें अध्यात्मनिरूपण | सुचित करून अंतःकर्ण|

ग्रन्थामधें विवरावें ||२|| श्रवणमननाचा विचार| निजध्यासें साक्षात्कार | रोकडा मोक्षाचा उधार| बोलोंचि नये ||३|| नाना रत्नें परीक्षितां| अथवा वजनें करितां | उत्तम सोनें पुटीं घालतां| सावधान असावें ||४|| नाना नाणीं मोजून घेणें| नाना परीक्षा करणें | विवेकी मनुष्यासी बोलणें| सावधपणें ||५|| जैसें लाखोलीचें धान्य| निवडून वेंचितां होते मान्य | सगट मानितां अमान्य| देव क्षोभे ||६|| येकांतीं नाजुक कारबार| तेथें असावें अति तत्पर | त्याच्या कोटिगुणें विचार| अध्यात्मग्रन्थीं ||७|| काह्ण्यिा कथा गोष्टी पवाड| नाना अवतारचरित्रें वाड | त्या समस्तांमध्यें जाड| अध्यात्मविद्या ||८|| गत गोष्टीस ऐकिलें| तेणें काये हातास आलें | म्हणती पुण्य प्राप्त जालें| परी तें दिसेना कीं ||९|| तैसें नव्हे अध्यात्मसार| हा प्रचितीचा विचार | कळतां अनुमानाचा संव्हार| होत जातो ||१०|| मोठे मोठे येऊन गेले| आत्म्याकरितांच वर्तले | त्या आत्म्याचा महिमा बोले| ऐसा कवणु ||११|| युगानयुगें येकटा येक| चालवितो तिनी लोक | त्या आत्म्याचा विवेक| पाहिलाच पाहावा ||१२|| प्राणी आले येऊन गेले| ते जैसे जैसे वर्तले | ते वर्तणुकेचें कथन केलें| इछेसारिखें ||१३|| जेथें आत्मा नाहीं दाट| तेथें अवघें सरसपाट | अत्म्याविण बापुडें काष्ठ| काये जाणे ||१४|| ऐसें वरिष्ठ आत्मज्ञान| दुसरें नाहीं यासमान | सृष्टीमधें विवेकी सज्जन| तेचि हें जाणती ||१५|| पृथ्वी आणी आप तेज| याचा पृथिवीमध्यें समज | अंतरात्मा तत्वबीज| तें वेगळेंचि राहिलें ||१६|| वायोपासून पैलिकडे| जो कोणी विवेकें पवाडे | जवळीच आत्मा सांपडे| त्या पुरुषासी ||१७|| वायो आकाश गुणमाया| प्रकृतिपुरुष मूळमाया | सूक्ष्मरूपें प्रचित येया| कठीण आहे ||१८|| मायादेवीच्या धांदली| सूक्ष्मीं कोण मन घाली | समजला त्यची तुटली| संदेहवृत्ती ||१९|| मूळमाया चौथा देह| जाला पाहिजे विदेह | देहातीत होऊन राहे| धन्य तो साधु ||२०|| विचारें ऊर्ध चढती| तयासी च ऊर्धगती | येरां सकळां अधोगती| पदार्थज्ञानें ||२१|| पदार्थ चांगले दिसती| परी ते सवेंचि नासती | अतो भ्रष्ट ततो भ्रष्ट होती| लोक तेणें ||२२|| याकारळें पदार्थज्ञान| नाना जिनसीचा अनुमान | सर्व सांडून निरंजन| धुंडीत जावें| २३|| अष्टांग योग पिंडदज्ञान| त्याहून थोर तत्वज्ञान | त्याहून थोर आत्मज्ञान| तें पाहिलें पाहिजे ||२४|| मूळमायेचे सेवटीं| हरिसंकल्प मुळीं उठी | उपासनायोगें इठी| तेथें घातली पाहिजे ||२५|| मन त्यापलिकडे जाण| निखळ ब्रह्म निर्गुण | निर्मळ निश्चळ त्याची खूण| गगनासारिखी ||२६|| येथून तेथवरी दाटलें| प्राणीमात्रास भेटलें | पदार्थमात्रीं लिगटलें| व्यापून आहे ||२७|| त्याऐसें नाहीं थोर| सूक्ष्माहून सूक्ष्म विचार | पिंडब्रह्माचा संव्हार| होतां कळे ||२८|| अथवा पिंड ब्रह्मांड असतां| विवेकप्रळये पाहों जातां | शाश्वत कोण हें तत्वता| उमजों लागे ||२९|| करून अवघा तत्वझाडा| सारासाराचा निवाडा | सावधपणें ग्रन्थ सोडा| सुखिनावें ||३०|| इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे श्रवणनिरूपणनाम समास तिसरा ||३||१७. ३

समास चौथा : अनुमाननिरसन ||श्रीराम || बहुत जनासी उपाये| वक्तयास पुसतां त्रासों नये | बोलतां बोलतां अन्वयें| सांडूं नये ||१|| श्रोत्यानें आशंका घेतली| तै तत्काळ पाहिजे फेडिली | स्वगोष्टीनें

सगोष्टी पेंचली| ऐसें न व्हावें ||२|| पुढें धरितां मागें पेंचला| मागें धरितां पुढें उडाला | ऐसा सांपडतचि गेला| ठाइं ठाइं ||३|| पोहणारचि गुचक्या खातो| जनास कैसा काढूं पाहातो | आशय लोकांच राहातो| ठाइं ठाइं ||३|| आपणचि बोलिला संव्हार| आपणचि बोलिजे सर्वसार | दुस्तर मायेचा पार| टाकिला पाहिजे ||५|| जें जें सूक्ष्म नाम घ्यावें| त्याचें रूप बिंबऊन द्यावें | तरीच वक्ता म्हणवावें| विचारवंत ||६|| ब्रह्म कैसें मूळमाया कैसी| अष्टधाप्रकृती शिवशक्ती कैसी | शड्गुणेश्वराची स्थिति कैसी| गुणसाम्याची ||७|| अर्धनारीनटेश्वर| प्रकृतिपुरुषाचा विचार | गुणक्षोभिणी तदनंतर| त्रिगुण कैसे ||८|| पूर्वकक्ष कोठून कोठवरी| वाच्यांशलक्ष्यांशाची परी | सूक्ष्म नाना विचार करी| धन्य तो साधु ||९|| नान पाल्हाळीं पडेना| बोलिलेंचि बोलावेना | मौन्यगर्भ अनुमाना| आणून सोडी ||१०|| घडी येक विमळ ब्रह्म| घडी येक सर्व ब्रह्म | द्रष्टा साक्षी सत्ता ब्रह्म| क्षण येक ||११|| निश्चळ तेंचि जालें चंचळ| चंचळ तेंचि ब्रह्म केवळ | नाना प्रसंगीं खळखळ| निवाडा नाहीं ||१२|| चळतें आणी निश्चळ| अवघें चैतन्यचि केवळ | रूपें वेगळालीं प्रांजळ| कदापी बोलवेना ||१३|| ठगीच करी गथागोवी| तो लोकांस कैसें ठगवी | नाना निश्चयें नाना गोवी| पडत जाते ||१४|| भ्रमास म्हणे परब्रह्म| परब्रह्मास ह्मणे भ्रम | ज्ञातेपणाचा संभ्रम| बोलोन दावी ||१५|| घाली शास्त्रांची दडपण| प्रचितिविण निरूपण | पुसों जातां उगाच सीण| अत्यंत मानी ||१६|| ज्ञात्यास आणि पदार्थभिडा| तो काय बोलेल बापुडा | सारासाराचा निवाडा| जाला पाहिजे ||१७|| वैद्य मात्रेची स्तुती करी| मात्रा गुण कांहींच न करी | प्रचितिविण तैसी परी| ज्ञानाची जाली ||१८|| तेथें नाहीं सारासार| तेथें अवघा अंधकार | नाना परीक्षेचा विचार| राहिला तेथें ||१९|| पाप पुण्य स्वर्ग नर्क| विवेक आणि अविवेक | सर्वब्रह्मीं काये येक| सांपडलें नाहीं ||२०|| पावन आणि तें पतन| दोनीं मानिलीं तत्समान | निश्चये आणि अनुमान| ब्रह्मरूप ||२१|| ब्रह्मरूप जालें आघवें| तेथें काये निवडावें | आवघी साकरचि टाकावें| काये कोठें ||२२|| तैसें सार आणि असार| अवघा जाला येकंकार | तेथें बळावळा अविचार| विचार कैंचा ||२३|| वंद्य निंद्य येक जालें| तेथें काये हाता आलें | उन्मत्त द्रव्यें जें भुललें| तें भलतेंच बोले ||२४|| तैसा अज्ञान भ्रमें भुलला| सर्व ब्रह्म म्हणोन बैसला | माहांपापी आणि भला| येकचि मानी ||२५|| सर्वसंगपरित्याग| अव्हासवा विषयेभोग | दोघे येकचि मानितां मग| काये उरलें ||२६|| भेद ईश्वर करून गेला| त्याच्या वाचेन न वचे मोडिला | मुखामधें घांस घातला| तो अपानीं घालावा ||२७|| ज्या इंद्रियास जो भोग| तो तो करी येथासांग | ईश्वराचें केलें जग| मोडितां उरेना ||२८|| अवघी भ्रांतीची भुटाटकी| प्रचितिविण गोष्टी लटकी | वेड लागलें जे बटकी| ते भलतेंचि बोले ||२९|| प्रत्ययज्ञाता सावधान| त्याचें ऐकावें निरूपण | आत्मसाक्षात्काराची खूण| तत्काळ बाणें ||३०|| वेडें वांकडे जाणावें| आंधळें पाउलीं वोळखावें | बाश्कळ बोलणें सांडावें| वमक जैसें ||३१|| इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे अनुमाननिर्शननाम समास चौथा ||४||१७. ४

समास पांचवा : अजपानिरूपण ||श्रीराम || येकवीस सहश्र सासें जपा| नेमून गेली ते अजपा | विचार पाहातां सोपा| सकळ कांहीं ||१|| मुखीं नासिकीं असिजे प्राणें| तयास अखंड येणें जाणें | याचा विचार

पाहाणें| सूक्ष्मदृष्टीं ||२|| मुळीं पाहातां येक स्वर| त्याचा तार मंद्र घोर | त्या घोराहून सूक्ष्म विचार| अजपाचा ||३|| सरिगमपदनिस| सरिं मात्रुका सायास | प्रथम स्वरें मात्रुकांस| म्हणोन पाहवें ||४|| परेवाचेहून आर्तें| आणि पश्यंती खालतें | स्वराचे जन्मस्थान तें| तेथून उठे ||५|| येकांतीं उगेंच बैसावें| तेथें हें समजोन पाहावें | अखंड घ्यावें सांडावें| प्रभंजनासी ||६|| येकांतीं मौन्य धरून बैसे| सावध पाहातां कैसें भासे | सोहं सोहं ऐसे| शब्द होती ||७|| उच्चरेंविण जे शब्द| ते जाणावे सहजशब्द | प्रत्ययायेती परंतु नाद| कांहींच नाहीं ||८|| ते शब्द सांडून बैसला| तो मौनी म्हणावा भला | योगाभ्यासाचा गल्बला| याकारणें ||९|| येकांतीं मौन्य धरून बैसला| तेणें कोण शब्द जाला | सोहं ऐसा भासला| अंतर्यामीं ||१०|| धरितां सो सांडितां हं| अखंड चाले सोहं सोहं | याचा विचार पाहातं बहु| विस्तारला ||११|| देहधारक तितुका प्राणी| श्वेतजउद्विजादिक खाणी | स्वासोस्वास नस्तां प्राणी| कैसे जिती ||१२|| ऐसी हे अजपा सकळासी| परंतु कळे जाणत्यासी | सहज सांडून सायासी| पडोंच नये ||१३|| सहज देव असतचि असे| सायासें देव फुटे नासे | नासिवंत देवास विश्वासे| ऐसा कवणु ||१४|| जगदांतराचें दर्शन| सहज घडे अखंड ध्यान | आत्मइछेनें जन| सकळ वर्तती ||१५|| आत्मयाचें समाधान| घडे तैसेंचि आशन | सांडिलें फिटले समर्पण| तयासीच होये ||१६|| अग्नपुरुष पोटीं वसती| तयास अवदानें सकळ देती | लोक आज्ञेमधें असती| आत्मयांचे ||१७|| सहज देवजपध्यानें| सहज चालणें स्तुती स्तवनें | सहज घडे तें भगवान्नें| मान्य कीजे ||१८|| सहज समजायाकारणें| नाना हटयोग करणें | परंतु येकायेकीं समजणें| घडत नाहीं ||१९|| द्रव्य चुकतें दरिद्र येतें| तळीं लक्ष्मी वरी वर्ततें | प्राणी काये करील तें| ठाउकें नाहीं ||२०|| तळघरामधें उदंड द्रव्य| भिंतीमधें घातलें द्रव्य | स्तंभीं तुळवटीं द्रव्य| आपण मधें ||२१|| लक्ष्मीमध्यें करंटा नांदे| त्याचें दरिद्र अधिक सांदे | नवल केलें परमानंदें| परमपुरुष ||२२|| येक पाहाती येक खाती| ऐसी विवेकाची गती | प्रवृत्ति अथवा निवृत्ती| येणेंचि ज्ञायें ||२३|| अंतरीं वसतां नारायेणें| लक्ष्मीस काये उणें | ज्याची लक्ष्मी तो आपणें| बळकट धरावा ||२४|| इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे अजपानिरूपणनाम समास पांचवा ||५||१७. ५

समास सहावा : देहात्मनिरूपण ||श्रीराम || आत्मा देहाअध्यें असतो| नाना सुखदुखें भोगितो | सेवटीं शरीर सांडून जातो| येकायेकीं ||१|| शरीरीं शक्ति तारुण्यपणीं| नाना सुखें भोगी प्राणी | अशक्त होतां वृद्धपणीं| दुःखें भोगी ||२|| मरावेना ऐसी आवडी| हातपाये खोडून प्राण सोडी | नाना दुःखें अवघडी| वृद्धपणीं ||३|| देहआत्मयांची संगती| कांहींयेक सुख भोगिती | चर्फडचर्फडून जाती| देहांतकाळीं ||४|| ऐसा आत्मा दुःखदायेक| येकांचे प्राण घेती येक | आणी सेवटीं निरार्थक| कांहींच नाहीं ||५|| ऐसा दों दिसांचा भ्रम| त्यास म्हणती परब्रह्म | नाना दुःखाचा संभ्रम| मानून घेतला |||६|| दुःखी होऊन चर्फडून गेले| तेथें कोण समाधान जालें | कांहींयेकसुख भोगिलें| तों सवेंचि दुःख ||७|| जन्म दारभ्य आठवावें| म्हणिजे अवघें पडेल ठावें | नाना दुःख मोजावें| काये म्हणोनी ||८|| ऐसी आत्मयाची संगती| नाना दुःखें प्राप्त होती | दैन्यवाणे होऊन जाती| प्राणीमात्र ||९|| कांहीं आनंद कांहीं खेद| जन्मवरी पडिला

समंध | नाना प्रकरीं विरुद्ध| तडातोडी ||१०|| निद्राकाळीं ढेकुण पिसा| नाना प्रकारीं वळसा | नाना उपायें वळसा| त्यांस होये ||११|| भोजनकाळी माश्या येती| नाना पदार्थ उंदीर नेती | पुढें त्यांची हि फजिती| मार्जरें करिती ||१२|| वा चामवा गोंचिड| गांधेलें कानटें उदंड | येकास येक चर्फड| दोहिकडे ||१३|| विंचु सर्प वाग रिसें| सुसरी लांडिगे माणसास माणसें | परस्परें सुखसंतोषें| येकहि नाहीं ||१४|| चौऱ्यासि लक्ष उत्पत्ती| येकास येक भक्षिती | नाना पीडा दुःखणी किती| म्हणौन सांगावें ||१५|| ऐसी अंतरात्म्याची करणी| नाना जीव दाटले धरणीं | परस्परें संव्हारणी| येकयेकांची ||१६|| अखंड रडती| चर्फडिती| विवळविवळों प्राण देती | मूर्ख प्राणी त्यास म्हणती| परब्रह्म ||१७|| परब्रह्म जाणार नाहीं| कोणास दुःख देणार नाहीं | स्तुती निंदा दोनी नाहीं| परब्रह्मीं ||१८|| उदंड शिव्या दिधल्या| तितुक्या अंतरात्म्यास लागल्या | विचार पाहतां प्रत्यया आल्या| येथातथ्य ||१९|| धगडीचा बटकीचा लवंडीचा| गधडीचा कुतरीचा वोंगळीचा | ऐसा हिशेब सिव्यांचा| किती म्हणोनि सांगावा ||२०|| इतुकें परब्रह्मीं लागेना| तेथें कल्पनाचि चालेना | तडातोडीचें ज्ञान मानेना| कोणीयेकासी ||२१|| सृष्टीमधें सकळ जीव| सकळांस कैचें वैभव | याकारणें ठायाठाव| निर्मिला देवें ||२२|| उदंड लोक बाजारीचे| जें जें आलें तें तें वेंचे | उत्तम तितुके भाग्याचें| लोक घेती ||२३|| येणें न्यायें अन्न वसन| येणेंचि न्यायें देवतार्चन | येणेंचि न्यायें ब्रह्मज्ञान| प्राप्तव्यासारिखें ||२४|| अवघेच लोक सुखी असती| संसार गोड करून नेती | माहाराजे वैभव भोगती| तें करंट्यास कैचें ||२५|| परंतु अंतीं नाना दुःखें| तेथें होतें सगट सारिखें | पूर्वी भोगिलीं नाना सुखें| अंतीं दुःख सोसवेना ||२६|| कठिण दुःख सोसवेना| प्राण शरीर सोडिना | मृत्यदुःख सगट जना| कासाविस करी ||२७|| नाना अवेवहीन जालें| तैसेंचि पाहिजे वर्तलें | प्राणीं अंतकाळीं गेलें| कासाविस होउनी ||२८|| रूप लावण्य अवघें जातें| शरीरसामर्थ्य अवघें राहातें | कोणी नस्तां मरतें| आपदआपदों ||२९|| अंतकाळ दैन्य दीन| सकळिकांस तत्समान | ऐसें चंचळ अवलक्षण| दुःखकारी ||३०|| भोगून अभोक्ता म्हणती| हे तों अवघीच फजिती | लोक उगेच बोलती| पाहिल्याविण ||३१|| अंतकाळ आहे कठिण| शेरीर सोडिना प्राण | बराड्यासारिखें लक्षण| अंतकाळीं ||३२|| इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे देहात्मनिरूपणनाम समास सहावा ||६||१७. ६

समास सातवा : जगजीवननिरूपण ||श्रीराम || मुळीं उदक निवळ असतें| नाना वल्लिमधें जातें | संगदोषें तैसें होतें| आंब्ल तिक्षण कडवट ||१|| आत्मा आत्मपणें असतो| देहसंगें विकारतो | साभिमानें भरीं भरतो| भलतिकडे ||२|| बरी संगती सांपडली| जैसी उंसास गोडी आली | विषवल्ली फांपावली| घातकी प्राणी ||३|| अठराभार वनस्पती| गुण सांगावे ते किती | नाना देहाचे संगती| आत्मयास होये ||४|| त्यामधें कोणी भले| ते संतसंगें निघाले | देहाभिमान सांडून गेले| विवेकबळें ||५|| उदकाचा नाशचि होतो| आत्मा विवेकें निघतो | ऐसा आहे प्रत्यय तो| विवेकें पाहा ||६|| ज्यास स्वहितचि करणें| त्यास किती म्हणौन सांगणें | हें ज्याचें त्यानें समजणें| सकळ कांहीं ||७|| आपला आपण करी कुडावा| तो आपला मित्र जाणावा | आपला नाश करी तो समजावा| वैरी ऐसा ||८|| आपलें

आपण अन्हित करावें| त्यास आडवें कोणें निघावें | येकांती जाऊन जीवें| मारी आपणासी ||९|| जो आपला आपण घातकी| तो आत्महत्यारा पातकी | याकारणें विवेकी| धन्य साधु ||१०|| पुण्य्वंतां सत्संगती| पापिष्टां असत्संगती | गति आणि अवगती| संगतीयोगें ||११|| उत्तम संगती धरावी| आपली आपण चिंता करावी | अंतरी बरी विवरावी| बुद्धि जाणत्याची ||१२|| इहलोक आणि परलोक| जाणता तो सुखदायेक | नेणत्याकरितां अविवेक| प्राप्त होतो ||१३|| जाणता देवाचा अंश| नेणता म्हणिजे तो राक्षस | यामधें जें विशेष| तें जाणोन घ्यावें ||१४|| जाणतां तो सकळां मान्य| नेणता होतो अमान्य | जेणेंकरितां होईजे धन्य| तेंचि घ्यावें ||१५|| साक्षपी शाहाण्याची संगती| तेणें साक्षपी शाहाणे होती | आळसी मूर्खाची संगती| आळसी मूर्ख ||१६|| उत्तम संगतीचें फळ सुख| अद्धम संगतीचें फळ दुःख | आनंद सांडुनियां शोक| कैसा घावा ||१७|| ऐसें हें प्रगट दिसे| जनामधें उदंड भासे | प्राणीमात्र वर्ततसे| उभयेयोगें ||१८|| येका योगें सकळ योग| येका योगें सकळ वियोग | विवेकयोगें सकळ प्रयोग| करीत जवे ||१९|| अवचितें सांकडींत पडिलें| तरी तेथून पाहिजे निघालें | निघोन जातां जालें| परम समाधान ||२०|| नाना दुर्जनांचा संग| क्षणक्षणा मनभंग | याकारणें कांहीं रंग| राखोन जावें ||२१|| शाहाणा येत्न त्याच्या गुणें| पाहों जातां काये उणें | सुख संतोष भोगणें| नाना श्लाघ्यता ||२२|| अतां लोकीं ऐसें आहे| सृष्टीमधें वर्तताहे | जो कोणी समजोन पाहे| त्यास घडे ||२३|| बहुरत्न वसुंधरा| जाणजाणों विचार करा | समजल्यां प्रत्ययो अंतरा-| माजीं येतो ||२४|| दुर्बळ अणि संपन्न| वेडें आणि वित्पन्न | हें अखंड दंडायमान| असतचि असे ||२५|| येक भाग्यपुरुष मोडती| येक नवे भाग्यवंत होती | तैसीच विद्या वित्पती| होत जाते ||२६|| येक भरे येक रितें| रितें मागुतें भरतें | भरतेंहि रितें होतें| काळांतरीं ||२७|| ऐसी हे सृष्टीची चाली| संपत्ति दुपारची साउली | वयेसा तरी निघोन गेली| हळुहळु ||२८|| बाळ तारुण्य आपुलें| वृधाप्य प्रचितीस आलें | ऐसें जाणोन सार्थक केलें| पाहिजे कोणियेकें ||२९|| देह जैसें केलें तैसें होतें| येत्न केल्यां कार्ये साधतें | तरी मग कष्टावें तें| काय निमित्य ||३०|| इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे जगजीवननिरूपणनाम समास सातवा ||७||१७. ७

समास आठवा : तत्त्वनिरसन ||श्रीराम || नाभीपासून उन्मेषवृत्ती| तेचि परा जाणिजे श्रोतीं | ध्वनिरूप पश्यंती| ह्रदईं वसे ||१|| कंठापासून नाद जाला| मध्यमा वाचा बोलिजे त्याला | उच्चर होतां अक्षराला| वैखरी बोलिजे ||२|| नाभिस्थानीं परा वाचा| तोचि ठाव अंतःकर्णाचा | अंतःकर्णपंचकाचा| निवाडा ऐसा ||३|| निर्विकल्प जें स्फुरण| उगेंच असतां आठवण | तें जाणावें अंतःकर्ण| जाणतीकळा ||४|| अंतःकर्ण आठवलें| पुढें होये नव्हेसें गमलें | करूं न करूं ऐसें वाटलें| तेंचि मन ||५|| संकल्प विकल्प तेंचि मन| जेणें करितां अनुमान | पुढें निश्चयो तो जाण| रूप बुद्धीचें ||६|| करीनचि अथवा न करी| ऐसा निश्चयोचि करी | तेचि बुद्धि हे अंतरीं| विवेकें जाणावी ||७|| जे वस्तुचा निश्चये केला| पुढें तेचि चिंतूं लागला | तें चित्त बोलिल्या बोला| येथार्थ मानावें ||८|| पुढें कार्याचा अभिमान धरणें| हें कार्ये तों अगत्य करणें | ऐस्या कार्यास प्रवर्तणें| तोचि अहंकारु ||९|| ऐसें अंतःकर्णपंचक| पंच वृत्ती

मिळोन येक | कार्यभागें प्रकारपंचक| वेगळाले ||१०|| जैक्षे पांचहि प्राण| कार्यभागें वेगळाले जाण |
नाहीं तरी वायोचें लक्षण| येकचि असे ||११|| सर्वांगीं व्यान नाभी समान| कंठी उदान गुदीं अपान |
मुखीं नासिकीं प्राण| नेमस्त जाणावा ||१२|| बोलिलें हें प्राणपंचक| आतां ज्ञानइंद्रियेंपंचक | श्रोत्र
त्वचा चक्षु जिव्हा नासिक| ऐसीं हें ज्ञानेंद्रियें ||१३|| वाचा पाणी पाद शिस्न गुद| हे कर्मइंद्रियें प्रसिद्ध |
शब्द स्परुष रूप रस गंध| ऐसें हें विषयपंचक ||१४|| अंतःकर्ण प्राणपंचक| ज्ञानेंद्रियें कर्मेंद्रिये पंचक |
पांचवें विषयपंचक| ऐसीं हे पांच पंचकें ||१५|| ऐसें हे पंचविस गुण| मिळोन सूक्ष्म देह जाण | याच
कर्दम बोलिला श्रवण| केलें पाहिजे ||१६|| अंतःकर्ण व्यान श्रवण वाचा| शब्द विषये आकाशाचा | पुढें
विस्तार वायोचा| बोलिला असे ||१७|| मन समान त्वचा पाणी| स्पर्श रूप हा पवनीं | ऐसे हे अडाखे
साधुनी| कोठा करावा ||१८|| बुद्धि उदान नयेन चरण| रूपविषयाचें दर्शन | संकेतें बोलिलें मन| घालून
पाहिजे ||१९|| चित्त अपान जिव्हा शिस्न| रसविषये आप जाण | पुढें ऐका सावधान| पृथ्वीचें रूप ||२०||
अहंकार प्राण घ्राण| गुद गंधविषये जाण | ऐसे केलें निरूपण| शास्त्रमतें ||२१|| ऐसा हा सूक्ष्म देहे|
पाहातां होईजे निसंदेहे | येथें मन घालून पाहे| त्यासीच हें उमजे ||२२|| ऐसें सूक्ष्म देहे बोलिलें| पुढें
स्थूळ निरोपिलें | आकाश पंचगुणें वर्तलें| कैसें स्थुळीं ||२३|| काम क्रोध शोक मोहो भये| हा पंचविध
आकाशाचा अन्वये | पुढें पंचविध वायो| निरोपिला ||२४|| चळण वळण प्रासारण| निरोध आणि
आकोचन | हें पंचविध लक्षण| प्रभंजनाचें ||२५|| क्षुधा त्रुषा आलस्य निद्रा मैथुन| हे तेजाचे पंचविध
गुण | आतां पुढें आपलक्षण| निरोपिलें पाहिजे ||२६|| शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद| हा पंचविध
आपाचा भेद | पुढें पृथ्वी विशद| केली पाहिजे ||२७|| अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम| हे पृथ्वीचे पंचविध
धर्म | ऐसे स्थूळ देहाचें वर्म| बोलिलें असे ||२८|| पृथ्वी आप तेज वायो आकाश| हे पांचाचे पंचविस |
ऐसें मिळोन स्थूळ देहास| बोलिजेतें ||२९|| तिसरा देह कारण अज्ञान| चौथा माहांकारण ज्ञान | हे
च्यारी देह निर्शितां विज्ञान| परब्रह्म तें ||३०|| विचारें चौदेहावेगळें केलें| मीपण तत्वासरिसें गेलें |
अनन्य आत्मनिवेदन जालें| परब्रह्मीं ||३१|| विवेकें चुकला जन्म मृत्य| नरदेहीं साधिलें महत्कृत्य |
भक्तियोगें कृत्यकृत्य| सार्थक जालें ||३२|| इति श्री पंचीकर्ण| केलेंचि करावें विवर्ण | लोहाचें जालें
सुवर्ण| परिसाचेनयोगें ||३३|| हाहि दृष्टांत घडेना| परिसाचेन परीस करवेना | शरण जातां साधुजना|
साधुच होइजे ||३४|| इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवाअदे तत्वनिरूपणनाम समास आठवा ||८||१७. ८

समास नवना : तनुचतुष्टयनिरूपण ||श्रीराम || स्थूळ सूक्ष्म कारण माहाकारण| ऐसे हे चत्वार देह
जाण | जागृति स्वप्न सुषुप्ति पूर्ण| तुर्या जाणावी ||१|| विश्व तैजस प्राज्ञ| प्रत्यगात्मा हे अभिमान |
नेत्रस्थान कंठस्थान हृदयस्थान| मूर्धनी ते ||२|| स्थूळभोग प्रविक्तभोग| आनंदभोग
आनंदावभासभोग | ऐसे हे चत्वार भोग| चौंदेहाचे ||३|| अकार उकार मकार| अर्धमात्रा तो ईश्वर |
ऐस्या मात्रा चत्वार| चौंदेहाच्या| | ४|| तमोगुण रजोगुण| सत्वगुण शुद्धसत्वगुण | ऐसे हे चत्वार
गुण| चौंदेहाचे ||५|| क्रियाशक्ति द्रव्याशक्ती| इछाशक्ति ज्ञानशक्ती | ऐशा चत्वार शक्ती| चौंदेहाच्या ||६||

ऐसीं हे बत्तिस तत्वें| दोहींचीं पन्नास तत्वें | अवघीं मिळोन ब्यासि तत्वें| अज्ञान आणी ज्ञान ||७|| ऐसीं हे तत्वें जाणावीं| जाणोन माइक वोळखावीं | आपण साक्षी निरसावीं| येणें रितीं ||८|| साक्षी म्हणिजे ज्ञान| ज्ञानें वोळखावें अज्ञान | ज्ञानाज्ञानाचें निर्शन| देहासरिसें ||९|| ब्रह्मांडीं देह कल्पिले| विराट हिरण्यगर्भ बोलिले | ते हे विवेकें निर्शले| आत्मज्ञानें ||१०|| आत्मानात्माविवेक करितां| सारासारविचार पाहतां | पंचभूतांची माइक वार्ता| प्रचित आली ||११|| अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम| हे पांचहि पृथ्वीचे गुणधर्म | प्रत्यक्ष शरीरीं हें वर्म| शोधून पाहावें ||१२|| शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद| हे आपाचे पंचकभेद | तत्वें समजोन विशद| करून घावीं ||१३|| क्षुधा त्रुषा आलस्य निद्रा मैथुन| हे पांचहि तेजाचे गुण | या तत्वांचें निरूपण| केलेंचि करावें ||१४|| चळण वळण प्रासारण| निरोध आणि आकोचन | हें पंचहि वायोचे गुण| श्रोतीं जाणावे ||१५|| काम क्रोध शोक मोहो भये| हा आकाशाचा परिपाये | हें विवरल्याविण काये| समजों जाणें ||१६|| असो ऐसें हें स्थूळ शरीर| पंचविस तत्वांचा विस्तार | आतां सूक्ष्मदेहाचा विचार| बोलिजेल ||१७|| अंतःकर्ण मन बुद्धि चित्त अहंकार| आकाशपंचकाचा विचार | पुढें वायो निरोत्तर| होऊन ऐका ||१८|| व्यान समान उदान| प्राण आणी अपान | ऐसे हे पांचहि गुण| वायोतत्वाचे ||१९|| श्रोत्र त्वचा चक्षु जिव्हा घ्राण| हें पांचहि तेजाचे गुण | आतां आप सावधान| होऊन ऐका ||२०|| वाचा पाणी पाद शिस्न गुद| हे आपाचे गुण विशद | आतां पृथ्वी विशद| निरोपिली ||२१|| शब्द स्पर्श रूप रस गंध| हे पृथ्वीचे गुण विशद | ऐसे हे पंचवीस तत्वभेद| सूक्ष्म देहाचे ||२२|| इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवाअदे तनुचतुष्टयेनाम समास नववा ||९||१७. ९

समास दहावा : टोणपसिद्धलक्षण ||श्रीराम || आवर्णोदकीं हटकेश्वर| त्यास घडे नमस्कार | महिमा अत्यंतचि थोर| तया पाताळलिंगाचा ||१|| परंतु तेथें जाववेना| शरीरें दर्शन घडेना | विवेकें आणावें अनुमाना| तया ईश्वरासी ||२|| सातां समुद्रांचे वेडे| उदंड भूमि पैलिकडे | सेवटीं तुटले कडे| भूमंडळाचे ||३|| सात समुद्र वोलांडावे| तेथें जाणें कैसें फावे | म्हणोन विवेकी असावे| साधुजन ||४|| जें आपणास नव्हे ठावें| तें जाणतयास पुसावें | मनोवेगें तनें फिरावें| हें तों घडेना ||५|| जें चर्मदृष्टीस नव्हे ठावें| तें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें | ब्रह्मांड विवरोन राहावें| समाधानें ||६|| मध्यें आहे भूमीचें चडळ| म्हणौन आकाश आणि पाताळ | तें चडळ नस्तां अंतराळ| चहुंकडे ||७|| तयास परब्रह्म म्हणावें| जें उपाधीवेगळें स्वभावें | जेथें दृश्यमायेच्या नांवें| सुन्याकार ||८|| दृष्टीचें देखणें दृश्य| मनाचें देखणें भास | मनातीत निराभास| विवेकें जाणावें ||९|| दृश्य भास अवघा विघडे| विवेक तेथें पवाडे | भूमंडळीं ज्ञाते थोडे| सूक्ष्मदृष्टीचे ||१०|| वाच्यांश वाचेनें बोलावा| न बोलतां लक्ष्यांश जाणावा | निर्गुण अनुभवास आणावा| गुणाचेनयोगें ||११|| नाना गुणास आहे नाश| निर्गुण तें अविनाश | ढोबळ्याहून विशेष| सूक्ष्म देखणें ||१२|| जें दृष्टीस न पडे ठावें| तें ऐकोन जाणावें | श्रवणमननें पडे ठावें| सकळ कांहीं ||१३|| अष्टधेचे जिनस नाना| उदंड पाहातां कळेना | अवघें सगट पिटावेना| कोणियेकें ||१४|| सगट सारिखी स्थिती

जाली| तेथें परीक्षाच बुडाली | चविनटानें कालविलीं| नाना अन्नें ||१५|| टोणपा नव्हे गुणग्राहिक| मुर्खास कळेना विवेक | विवेक आणि अविवेक| येकचि म्हणती ||१६|| ऊंच नीच कळेना ज्याला| तेथें अभासचि बुडाला | नाना अभ्यासें प्राणियाला| सुटिका कैंची ||१७|| वेड लागोन जालें वोंगळ| त्यास सारिखेंच वाटे सकळ | तें जाणावें बाश्कळ| विवेकी नव्हेती ||१८|| ज्यास अखंड होतो नाश| त्यासीच म्हणती अविनाश | बहुचकीच्या लोकांस| काये म्हणावें ||१९|| ईश्वरें नाना भेद केले| भेदें सकळ सृष्टी चाले | आंधळे परीक्षवंत मिळाले| तेथें परीक्षा कैंची ||२०|| जेथें परीक्षेचा अभाव| तो टोणपा समुदाव | गुणचि नाहीं गौरव| येईल कैंचें ||२१|| खरें खोटें येकचि जालें| विवेकानें काय केलें | असार सांडून सार घेतलें| साधुजनीं ||२२|| उत्तम वस्तूचि परीक्षा| कैसी घडे नतद्रक्षा | दीक्षाहीनापासीं दीक्षा| येईल कैंची ||२३|| आपलेन वोंगळपणें| दिशाकरून शौच्य नेणे | वेद शास्त्रें पुराणें| त्यास काये करिती ||२४|| आधीं राखावा आचार| मग पाहावा विचार | आचारविचारें पैलपार| पाविजेतो ||२५|| जे नेमकास न कळे| तें बश्कळास केवी कळे | डोळस ठकती आंधळे| कोण्या कामाचे ||२६|| पापपुण्य स्वर्ग नर्क| अवघेंच मानिलें येक | विवेक आणी अविवेक| काये मानावें ||२७|| अमृत विष येक म्हणती| परी विष घेतां प्राण जाती | कुकर्मे होते फजिती| सत्कर्मे कीर्ति वाढे ||२८|| इहलोक आणि परलोक| जेथें नाहीं साकल्प विवेक | तेथें अवघेच निरार्थक| सकळ कांहीं ||२९|| म्हणौन संतसंगेंचि जावें| सत्शास्त्रचि श्रवण करावें | उत्तम गुणास अभासावें| नाना प्रयेत्नें ||३०|| इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे टोणपसिद्धलक्षणनाम समास दहावा ||१०||१७. १० ||दशक सतरावा समाप्त ||

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १८ ||

||दशक अठरावा : बहुजिनसी ||१८||

समास पहिला : बहुदेवस्थाननाम

||श्रीराम ||

तुज नमूं गजवदना| तुझा महिमा कळेना |
विद्या बुद्धि देसी जना| लाहानथोरांसी ||१||
तुज नमूं सरस्वती| च्यारी वाचा तुझेन स्फूर्ती |
तुझें निजरूप जाणती| ऐसे थोडे ||२||
धन्य धन्य चतुरानना| तां केली सृष्टीरचना |

वेद शास्त्रें भेद नाना। प्रगट केले ||३||
धन्य विष्णु पाळण करिसी। येकांशें सकळ जीवांसी ।
वाढविसी वर्तविसी। जाणजाणों ||४||
धन्य धन्य भोओळाशंकर। जयाच्या देण्यास नाहीं पार ।
रामनाम निरंतर। जपत आहे ||५||
धन्य धन्य इंद्रदेव। सकळ देवांचाहि देव ।
इंद्रलोकींचें वैभव। काये म्हणौनि सांगावें ||६||
धन्य धन्य येमधर्म। सकळ जाणती धर्माधर्म ।
प्राणीमात्राचें वर्म। ठाईं पाडिती ||७||
वेंकटेंसीं महिमा किती। भले उभ्यां अन्न खाती ।
वडे धिरडीं स्वाद घेती। आतळस आपालांचा ||८||
धन्य तूं वो बनशंकरी। उदंड शाखांचिया हारी ।
विवरविवरों भोजन करी। ऐसा कैंचा ||९||
धन्य भीम गोलांगुळा। कोरवड्यांच्या उदंड माळा ।
दहि वडे खातां सकळां। समाधान होये ||१०||
धन्य तूं खंडेराया। भंडारें होये पिंवळी काया ।
कांदेभरीत रोटगे खाया। सिद्ध होती ||११||
धन्य तुळजाभोवानी। भक्तां प्रसन्न होते जनीं ।
गुणवैभवास गणी। ऐसा कैंचा ||१२||
धन्य धन्य पांडुरंग। अखंड कथेचा होतो धिंग ।
तानमानें रागरंग। नाना प्रकारीं ||१३||
धन्य तूं गा क्षत्रपाळा। उदंड जना लाविला चाळा ।
भावें भक्ति करितां फळा। वेळ नाहीं ||१४||
रामकृष्णादिक अवतार। त्यांचा महिमा अपार ।
उपासनेस बहुत नर। तत्पर जाले ||१५||
सकळ देवांचे मूळ। तो हा अंतरात्माचि केवळ ।
भूमंडळीं भोग सकळ। त्यासीच घडे ||१६||

नाना देव होऊन बैसला। नाना शक्तिरूपें जाला ।
भोक्ता सकळ वैभवाला। तोचि येक ।।१७।।
याचा पाहावा विचार। उदंड लांबला जोजार ।
होती जाती देव नर। किती म्हणोनि ।।१८।।
कीर्ति आणि अपकीर्ति। उदंड निंदा उदंड स्तुती ।
सर्वत्रांची भोगप्राप्ती। अंतरात्म्यासीच घडे ।।१९।।
कोण देहीं काये करितो। कोण देहीं काये भोगितो ।
भोगी त्यागी वीतरागी तो। येकचि आत्मा ।।२०।।
प्राणी साभिमानें भुलले। देह्याकडे पाहात गेले ।
मुख्य अंतरात्म्यास चुकलें। अंतरीं असोनी ।।२१।।
आरे या आत्मयाची चळवळ पाहे। ऐसा भूमंडळीं कोण आहे ।
अगाध पुण्यें अनुसंधान राहे। कांहींयेक ।।२२।।
त्या अनुसंधानासरिसें। जळोनी जाईजे किल्मिषें ।
अंतरनिष्ठ ज्ञानी ऐसे। विवरोन पाहाती ।।२३।।
अंतरनिष्ठ तितुके तरले। अंतरभ्रष्ट तितुके बुडाले ।
बाह्यात्कारें भरंगळले। लोकाचारें ।।२४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
बहुदेवस्थाननिरूपणनाम समास पहिला ।।१।।१८. १

समास दुसरा : सर्वज्ञसंगनिरूपण
।।श्रीरामसमर्थ ।।
नेणपणें जालें तें जालें। जालें तें होऊन गेलें ।
जाणतेपणें वर्तलें। पाहिजे नेमस्त ।।१।।
जाणत्याची संगती धरावी। जाणत्याची सेवा करावी ।
जाणत्याची सद्बुद्धि घ्यावी। हळुहळु ।।२।।
जाणत्यापासीं लेहों सिकावें। जाणत्यापासीं वाचूं सिकावें ।
जाणत्यापासीं पुसावें। सकळ कांहीं ।।३।।

जाणत्यास करावा उपकार। जाणत्यास झिजवावें शरीर ।
जाणत्याचा पाहावा विचार। कैसा आहे ।।४।।
जाणत्याचे संगतीनें भजावें। जाणत्याचे संगतीनें झिजावें ।
जाणत्याचे संगतीनें रिझावें। विवरविवरों ।।५।।
जाणत्याचे गावें गाणें। जाणत्यापासीं वाजवणें ।
नाना आळाप सिकणें। जाणत्यापासीं ।।६।।
जाणत्याचे कासेसी लागावें। जाणत्याचें औषध घ्यावें ।
जाणतां सांगेल तें करावें। पथ्य आधीं ।।७।।
जाणत्यापासीं परीक्षा सिकणें। जाणत्यापासीं तालिम करणें ।
जाणत्यापासीं पोहणें। अभ्यासावें ।।८।।
जाणता बोलेले तैसें बोलावें। जाणता सांगेल तैसें चालावें ।
जाणत्याचें ध्यान घ्यावें। नाना प्रकरीं ।।९।।
जाणत्याच्या कथा सिकाव्या। जाणत्याच्या युक्ति समजाव्या ।
जाणत्याच्या गोष्टी विवराव्या। सकळ कांहीं ।।१०।।
जाणत्याचे पेंच जाणावे। जाणत्याचे पीळ उकलावे ।
जाणता राखेल तैसे राखावे। लोक राजी ।।११।।
जाणत्याचे जाणावे प्रसंग। जाणत्याचे घ्यावे रंग ।
जाणत्याचे स्फूर्तीचे तरंग। अभ्यासावे ।।१२।।
जाणत्याचा साक्षेप घ्यावा। जाणत्याचा तर्क जाणावा ।
जाणत्याचा उल्लेख समजावा। न बोलतांचि ।।१३।।
जाणत्याचें धूर्तपण। जाणत्याचें राजकारण ।
जाणत्याचें निरूपण। ऐकत जावें ।।१४।।
जाण्त्याची कवित्वें सिकावीं। गद्यें पद्यें वोळखावी ।
माधुर्यवचनें समजावीं। अंतर्यामीं ।।१५।।
जाणत्याचें पाहावे प्रबंद। जाणत्याचे वचनभेद ।
जाणत्याचे नाना संवाद। बरे शोधावे ।।१६।।
जाणत्याची तीक्षणता। जाणत्याची सहिष्णता ।

जाणत्याची उदारत। समजोन घ्यावी ।।१७।।
जाणत्याची नाना कल्पना। जाणत्याची दीर्घ सूचना ।
जाणत्याची विवंचना। समजोन घ्यावी ।।१८।।
जाणत्याचा काळ सार्थक। जाणत्याचा अध्यात्मविवेक ।
जाणत्याचे गुण अनेक। आवघेच घ्यावे ।।१९।।
जाणत्याचा भक्तिमार्ग। जाणत्याचा वैराग्ययोग ।
जाणत्याचा अवघा प्रसंग। समजोन घ्यावा ।।२०।।
जाणत्याचें पाहावें ज्ञान। जाणत्याचें सिकावें ध्यान ।
जाणत्याचें सूक्ष्म चिन्ह। समजोन घावें ।।२१।।
जाणत्याचें अलिप्तपण। जाणत्याचें विदेहलक्षण ।
जाणत्याचें ब्रह्मविवरण। समजोन घ्यावें ।।२२।।
जाणत येक अंतरात्मा। त्याचा काये सांगावा महिमा ।
विद्याकळागुणसीमा। कोणें करावी ।।२३।।
परमेश्वरांचे गुणानुवाद। अखंड करावा संवाद ।
तेणेंकरितां आनंद। उदंड होतो ।।२४।।
परमेश्वरें निर्मिलें तें। अखंड दृष्टीस पडतें ।
विवरविवरों समजावें तें। विवेकी जनीं ।।२५।।
जितुकें कांहीं निर्माण जालें। तितुकें जगदेश्वरें निर्मिलें ।
निर्माण वेगळें केलें। पाहिजे आधीं ।।२६।।
तो निर्माण करतो जना। परी पाहों जातां दिसेना ।
विवेकबळें अनुमाना। आणीत जावा ।।२७।।
त्याचें अखंड लागतां ध्यान। कृपाळुपणें देतो आशन ।
सर्वकाळ संभाषण। तदांशेंचि करावें ।।२८।।
ध्यान धरीना तो अभक्त। ध्यान धरील तो भक्त ।
संसारापासुनी मुक्त। भक्तांस करी ।।२९।।
उपासनेचे सेवटीं। देवां भक्तां अखंड भेटी ।
अवुभवी जाणेल गोष्टी। प्रत्ययाची ।।३०।।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सर्वज्ञसंगनिरूपणनाम समास दुसरा ||२||१८. २

समास तिसरा : निस्पृहशिकवण

||श्रीराम ||

दुल्लभ शरीरीं दुल्लभ आयुष्य। याचा करूं नये नास ।
दास म्हणे सावकास। विवेक करावा ||१||
न पाहातां उत्तम विवेक। अवघा होतो अविवेक ।
अविवेकें प्राणी रंक। ऐसा दिसे ||२||
हें आपलें आपण केलें। आळसें उदास नागविलें ।
वाईट संगतीनें बुडविलें। देखत देखतां ||३||
मूर्खपणाचा अभ्यास जाला। बाष्कळपणें घातला घाला ।
काम चांडाळा उठिला। तरुणपणीं ||४||
मूर्ख आळसी आणि तरुणा। सर्वांविषीं दैन्यवाणा ।
कांहीं मिळेना कोणा। काये म्हणावें ||५||
जें जें पाहिजे तें तें नाहीं। अन्नवस्त्र तेंहि नाहीं ।
उत्तम गुण कांहींच नाहीं। अंतर्यामीं ||६||
बोलतां येना बैसतां येना। प्रसंग कांहींच कळेना ।
शरीर मन हें वळेना। अभ्यासाकडे ||७||
लिहिणें नाहीं वाचणें नाहीं। पुसणें नाहीं सांगणें नाहीं ।
नेमस्तपणाचा अभ्यास नाहीं। बाष्कळपणें ||८||
आपणांस कांहींच येना। आणी सिकविलेंहि मानेना ।
आपण वेडा आणि सज्जना। बोल ठेवी ||९||
अंतरी येक बाहेरी येक। ऐसा जयाचा विवेक ।
परलोकाचें सार्थक। कैसें घडे ||१०||
आपला संसार नासला। मनामधें प्रस्तावला ।
तरी मग अभ्यास केला। पाहिजे विवेकाचा ||११||

येकाग्र करूनिया मन। बळेंचि धरावें साधन ।
येत्रीं आळसाचें दर्शन। होऊंच नये ।।१२।।
अवगुण अवघेचि सांडावे। उत्तम गुण अभ्यासावे ।
प्रबंद पाठ करीत जावें। जाड अर्थ ।।१३।।
पदप्रबंद श्लोकप्रबंद। नाना धाटी मुद्रा छंद ।
प्रसंगज्ञानेंचि आनंद। होत आहे ।।१४।।
कोणे प्रसंगीं काये म्हणावें। ऐसें समजोन जाणावें ।
उगेंचि वाउगें सिणावें। कासयासी ।।१५।।
दुसऱ्याचें अंतर जाणावें। आदर देखोन म्हणावें ।
जें आठवेल तें गावें। हें मूर्खपण ।।१६।।
जयाची जैसी उपासना। तेंचि गावें चुकावेना ।
रागज्ञाना ताळज्ञाना। अभ्यासावें ।।१७।।
साहित संगीत प्रसंग मानें। करावीं कथेंचीं घमशानें ।
अर्थांतर श्रवणमननें। काढीत जावें ।।१८।।
पाठ उदंडचि असावें। सर्वकाळ उजळीत जावें ।
सांगितलें गोष्टीचें असावें। स्मरण अंतरीं ।।१९।।
अखंड येकांत सेवावा। ग्रन्थमात्र धांडोळावा ।
प्रचित येईल तो घ्यावा। अर्थ मनीं ।।२०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
निस्पृहशिकवणनिरूपणनाम समास तिसरा ।।३।।१८. ३

समास चौथा : देहदुर्लभनिरूपण

||श्रीराम ||

देह्याकरितां गणेशपूजन। देह्याकरितां शारदावंदन ।
देह्याकरितां गुरु सज्जन। संत श्रोते ।।१।।
देह्याकरितां कवित्वें चालती। देह्याकरितां अधेनें करिती ।
देह्याकरितां अभ्यासिती। नाना विद्या ।।२।।

देह्याकरितां ग्रंथलेखन। नाना लिपीवोळखण ।
नाना पदार्थशोधन। देह्याकरितां ।।३।।
देह्याकरितां माहांज्ञानी। सिद्ध सधु ऋषी मुनी ।
देह्याकरितां तीर्थाटणीं। फिरती प्राणी ।।४।।
देह्याकरितां श्रवण घडे। देह्याकरितां मननीं पवाडे ।
देह्याकरितां देहीं आतुडे। मुख्य परमात्मा ।।५।।
देह्याकरितां कर्ममार्ग। देह्याकरितां उपासनामार्ग ।
देह्याकरितां ज्ञानमार्ग। भूमंडळीं ।।६।।
योगी वीतरागी तापसी। देह्याकरितां नाना सायासी ।।
देह्याकरितां आत्मयासी। प्रगटणें घडे ।।७।।
येहलोक आणि परलोक। देह्याकरितां सकळ सार्थक ।
देहेंविण निरार्थक। सकळ कांहीं ।।८।।
पुरश्चरणें अनुष्ठानें। गोरांजनें धूम्रपानें ।
सीतोष्ण पंचाग्नी साधणें। देह्याकरितां ।।९।।
देह्याकरितां पुण्यसीळ। देह्याकरितां पापी केवळ ।
देह्याकरितां अनर्गळ। सुचिस्मंत ।।१०।।
देह्याकरितां अवतारी। देह्याकरितां वेषधारी ।
नाना बंडें पाषांडें करी। देह्याकरितां ।।११।।
देह्याकरितां विषयभोग। देह्याकरितां सकळ त्याग ।
होती जाती नाना रोग। देह्याकरितां ।।१२।।
देह्याकरितां नवविधा भक्ती। देह्याकरितां चतुर्विधा मुक्ती ।
देह्याकरितां नाना युक्ती। नाना मतें ।।१३।।
देह्याकरितां दानधर्म। देह्याकरितां नाना वर्म ।
देह्याकरितां पूर्वकर्म। म्हणती जनीं ।।१४।।
देह्याकरितां नाना स्वार्थ। देह्याकरितां नाना अर्थ ।
देह्याकरितां होईजे वेर्थ। आणी धन्य ।।१५।।
देह्याकरितां नाना कळा। देह्याकरितां उणा आगळा ।

देह्याकरितां जिव्हाळा। भक्तिमार्गाचा ।।१६।।
नाना सन्मार्गसाधनें। देह्याकरितां तुटती बंधनें ।
देह्याकरितां निवेदनें। मोक्ष लाभे ।।१७।।
देहे सकळामधें उत्तमु। देहीं राहिला आत्मारामु ।
सकळां घटीं पुरुषोत्तमु। विवेकी जाणती ।।१८।।
देह्याकरितां नाना कीर्ती। अथवा नाना अपकीर्ती ।
देह्याकरितां होती जाती। अवतारमाळिका ।।१९।।
देह्याकरितां नाना भ्रम। देह्याकरितां नाना संभ्रम ।
देह्याचेन उत्तमोत्तम। भोगिती पदें ।।२०।।
देह्याकरितां सकळ कांहीं। देह्याविण कांहीं नाहीं ।
आत्मा विरे ठाईं ठाईं। नव्हताच जैसा ।।२१।।
देहे परलोकींचें तारूं। नाना गुणांचा गुणागरु ।
नाना रत्नांचा विचारु। देह्याचेनी ।।२२।।
देह्याचेन गायेनकळा। देह्याचेन संगीतकळा ।
देह्याचेन अंतर्कळा। ठाईं पडे ।।२३।।
देहे ब्रह्मांडाचें फळ। देहे दुल्लभचि केवळ ।
परी या देह्यास निवळ। उमजवावें ।।२४।।
देह्याकरितां लहनथोर। करिती आपुलाले व्यापार ।
त्याह्मिमधें लाहानथोर। कितीयेक ।।२५।।
जे जे देहे धरुनी आले। ते ते कांहीं करून गेले ।
हरिभजनें पावन जाले। कितीयेक ।।२६।।
अष्टधा प्रकृतीचें मूळ। संकल्परूपचि केवळ ।
नाना संकल्पें देहेफळ। घेऊन आलें ।।२७।।
हरिसंकल्प मुळीं होता। तोचि फळीं पाहावा आतां ।
नाना देह्यांतरीं तत्वता। शोधितां कळे ।।२८।।
वेलाचे मुळीं बीज। उदकरूप वेली समज ।
पुढें फळामधें बीज। मुळींच्या अंशें ।।२९।।

मुळाकरितां फळ येतें। फळाकरितां मूळ होतें ।
येणेंकरितां होत जातें। भूमंडळ ।।३०।।
असो कांहीं येक करणें। कैसें घडे देह्याविणें ।
देहे सर्थकीं लावणें। म्हणिजे बरें ।।३१।।
आत्म्याकरितां देहे जाला। देह्याकरितां आत्मा तगला ।
उभययोगें उदंड चालिला। कार्यभाग ।।३२।।
चोरून गुप्तरूपें करावें। तें आत्मयासी पडे ठावें ।
कर्तुत्व याचेन स्वभावें। सकळ कांहीं ।।३३।।
देह्यामधें आत्मा असतो। देहे पूजितां आत्मा तोषतो ।
देहे पीडितां आत्मा क्षोभतो। प्रत्यक्ष आतां ।।३४।।
देह्यावेग्ळी पूजा पावेना। देह्याविण पूजा फावेना ।
जनीं जनार्दन म्हणोनी जना। संतुष्ट करावें ।।३५।।
उदंड प्रगटला विचार। धर्मस्थापना तदनंतर ।
तेथेंच पूजेस अधिकार। पुण्यशरीरीं ।।३६।।
सगट भजन करूं येतें। तरी मूर्खपण आंगीं लागतें ।
गाढवासी पूजितां कळतें। काये त्याला ।।३७।।
पूज्य पूजेसी अधिकार। उगेचि तोषवावे इतर ।
दुखऊं नये कोणाचें अंतर। म्हणिजे बरें ।।३८।।
सकळ जगदांतरींचा देव। क्षोभता राहाव्या कोठें ठाव ।
जनावेगळा जनास उपाव। आणीक नाहीं ।।३९।।
परमेश्वराचे अनंत गुण। मनुष्यें काये सांगावी खूण ।
परंतु अध्यात्मग्रंथश्रवण। होतां उमजे ।।४०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
देहदुर्लभनिरूपणनाम समास चौथा ।।४।।१८. ४

समास पांचवा : करंटपरीक्षानिरूपण

||श्रीराम ||

धान्य उदंड मोजिलें। परी त्या मापें नाहीं भक्षिलें ।
विवरल्यविण तैसें जालें। प्राणीमात्रासी ।।१।।
पाठ म्हणतां आवरेना। पुसतां कांहींच कळेना ।
अनुभव पाहातां अनुमाना-। मधें पडें ।।२।।
शब्दरत्नें परीक्षावीं। प्रत्ययाचीं पाहोन घ्यावीं ।
येर ते अवघीं सांडावीं। येकीकडे ।।३।।
नावरूप आवघें सांडावें। मग अनुभवास मांडावें ।
सार असार येकचि करावें। हें मूर्खपण ।।४।।
लेखकें कुळ समजवावें। किंवा उगेंच वाचावें ।
येणें दृष्टांतें समजावें। कोणींतरी ।।५।।
जेथें नाहीं समजावीस। तेथें आवघी कुसमुस ।
पुसों जातां वसवस। वक्ता करी ।।६।।
नान शब्द येकवटिले। प्रचीतीवीण उपाव केले ।
परी ते अवघेचि वेर्थ गेले। फडप्रसंगीं ।।७।।
पसेवरी वैरण घातलें। तांतडीनें जातें वोडिलें ।
तेणें पीठ बारीक आलें। हें तो घडेना ।।८।।
घांसामागें घांस घातला। आवकाश नाहीं चावायाला ।
अवघा बोकणा भरिला। पुढें कैसें ।।९।।
ऐका फडनिसीचें लक्षण। विरंग जाऊं नेदी क्षण ।
समस्तांचें अंतःकर्ण। सांभाळीत जावें ।।१०।।
सूक्ष्म नामें सुखें घ्यावीं। तितुकीं रूपें वोळखावीं ।
वोळखोन समजवावीं। श्रोतयांसी ।।११।।
समशा पुरतां सुखी होती। श्रोते अवघे आनंदती ।
अवघे क्षणक्षणा वंदिती। गोसावियांसी ।।१२।।
समशा पुरतां वंदिती। समशा न पुरतां निंदिती ।
गोसांवी चिणचिण करिती। कोण्या हिशेबें ।।१३।।
शुध सोनें पाहोन घ्यावें। कसीं लाउनी तावावें ।

श्रवणमननें जाणावें। प्रत्ययासी ।।१४।।
वैद्याची प्रचित येना। वेथा परती होयेना ।
आणी रागेजावें जना। कोण्या हिशेबें ।।१५।।
खोटें कोठेंचि चालेना। खोटें कोणास मानेना ।
याकारणें अनुमाना। खरें आणावें ।।१६।।
लिहिणें न येतां व्यापार केला। कांहीं येक दिवस चालिला ।
पुसता सुरनीस भेटला। तेव्हां खोटें ।।१७।।
सर्व आवघें हिशेबीं ठावें। प्रत्यय साक्षीनें बोलावें ।
मग सुरनीसें काये करावें। सांगाना ना ।।१८।।
स्वये आपणचि गुंते। समजावीस कैसे होते ।
नेणतां कोणीयेक ते। आपदों लागती ।।१९।।
बळेंविण युद्धास गेला। तो सर्वस्वें नागवला ।
शब्द ठेवावा कोणाला। कोण कैसा ।।२०।।
जे प्रचीतीस आलें खरें। तेंचि घ्यावें अत्यादरें ।
अनुभवेंविण जें उत्तरें। तें फलकटें जाणावीं ।।२१।।
सिकऊं जातां राग चढे। परंतु पुढें आदळ घडे ।
खोटा निश्चय तात्काळ उडे। लोकामधें ।।२२।।
खरें सांडुनी खोटें घेणें। भकाधेस काये उणें ।
त्रिभुवनीं नारायणे। न्याय केला ।।२३।।
तो न्याय सांडितां सेवटीं। अवघें जगचि लागे पाठीं ।
जनीं भंडभांडों हिंपुटीं। किती व्हावें ।।२४।।
अन्यायें बहुतांस पुरवलें। हें देखिलें ना ऐकिलें ।
वेडें उगेंचि भरीं भरलें। असत्याचे ।।२५।।
असत्य म्हणिजे तेंचि पाप। सत्य जाणावें स्वरूप ।
दोहींमधें साक्षप। कोणाचा करावा ।।२६।।
मायेमधें बोलणें चालणें साचें। माया नस्तां बोलणें कैंचें ।
याकारणें निशब्दाचें। मूळ शोधावें ।।२७।।

वच्यांश जाणोनि सांडावा। लक्ष्यांश विवरोन घ्यावा ।
याकारणें निशब्द मुळाचा गोवा। आढळेना ।।२८।।
अष्टधा प्रकृती पूर्वपक्ष। सांडून अलक्षीं लावावें लक्ष ।
मननसीळ परम दक्ष। तोचि जाणे ।।२९।।
नाना भूस आणि कण। येकचि म्हणणें अप्रमाण ।
रस चोवडिया कोण। शाहाणा सेवी ।। ३०।।
पिंडीं नित्यानित्य विवेक। ब्रह्मांडीं सारासार अनेक ।
सकळ शोधूनियां येक। सार घ्यावें ।।३१।।
मायेकरितां कोणीयेक। अन्वय आणि वीतरेक ।
ते माया नस्तां विवेक। कैसा करावा ।।३२।।
तत्वें तत्व शोधावें। माहांवाकीं प्रवेशावें ।
आत्मनिवेदनें पावावें। समाधान ।।३३।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
करंटपरीक्षानिरूपणनाम समास पांचवा ।।५।।१८. ५

समास सहावा : उत्तमपुरुषनिरूपण

||श्रीराम ||

नाना वस्त्रें नाना भूषणें। येणें शरीर श्रृंघारणें ।
विवेकें विचारें राजकरणें। अंतर श्रृंघारिजे ।।११।
शरीर सुंदर सतेज। वस्त्रें भूषणें केले सज्ज ।
अंतरीं नस्तां च्यातुर्यबीज। कदापि शोभा न पवे ।।२।।
तुंड हेंकाड कठोर वचनी। अखंड तोले साभिमानी ।
न्याय नीति अंतःकर्णीं। घेणार नाहीं ।।३।।
तऱ्हे सीघ्रकोपी सदा। कदापि न धरी मर्यादा ।
राजकारण संवादा। मिळोंचि नेणें ।।४।।
ऐसें लौंद बेइमानी। कदापि सत्य नाहीं वचनीं ।
पापी अपस्मार जनीं। राक्षेस जाणावें ।।५।।

समयासारिखा समयो येना। नेम सहसा चलेना ।
नेम धरितां राजकारणा। अंतर पडे ।।६।।
अति सर्वत्र वर्जावें। प्रसंग पाहोन चालावें ।
हटनिग्रहीं न पडावें। विवेकीं पुरुषें ।।७।।
बहुतचि करितां हट। तेथें येऊन पडेल तट ।
कोणीयेकाचा सेवट। जाला पाहिजे ।।८।।
बरें ईश्वर आहे साभिमानी। विशेष तुळजाभोवानी ।
परंतु विचार पाहोनी। कार्य करणें ।।९।।
अखंडचि सावधाना। बहुत काये करावी सूचना ।
परंतु कांहीं येक अनुमाना। आणिलें पाहिजे ।।१०।।
समर्थापासीं बहुत जन। राहिला पाहिजे साभिमान ।
निश्चळ करूनियां मन। लोक असती ।।११।।
म्लेच दुर्जन उदंड। बहुतां दिसाचें माजलें बंड ।
याकार्णें अखंड। सावधान असावें ।।१२।।
सकळकर्ता तो ईश्वरु। तेणें केला अंगिकारुं ।
तया पुरुषाचा विचारु। विरुअळा जाणे ।।१३।।
न्याय नीति विवेक विचार। नाना प्रसंगप्रकार ।
परीक्षिणें परांतर। देणें ईश्वराचें ।।१४।।
माहायेत्न सावधपणें। समईं धारिष्ट धरणें ।
अद्भूतचि कार्य करणें। देणें ईश्वराचें ।।१५।।
येश कीर्ति प्रताप महिमा। उत्तम गुणासी नाहीं सीमा ।
नाहीं दुसती उपमा। देणें ईश्वराचें ।।१६।।
देव ब्रह्मण आचार विचार। कितेक जनासी आधार ।
सदा घडे परोपकार। देणें ईश्वराचें ।।१७।।
येहलोक परलोक पाहाणें। अखंड सावधपणें राहाणें ।
बहुत जनाचें साहाणें। देणें ईश्वराचें ।।१८।।
देवाचा कैपक्ष घेणे। ब्रह्माणाची चिंता वाहाणें ।

बहु जनासी पाळणें। देणें ईश्वराचें ।।१९।।
धर्मस्थापनेचे नर। ते ईश्वराचे अवतार ।
जाले आहेत पुढें होणार। देणें ईश्वराचें ।।२०।।
उत्तम गुणाचा ग्राहिक। तर्क तीक्षण विवेक ।
धर्मवासना पुण्यश्लोक। देणें ईश्वराचें ।।२१।।
सकळ गुणांमधें सार। तजविजा विवेक विचार ।
जेणें पाविजे पैलपार। अरत्रपरत्रींचा ।।२२।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
उत्तमपुरुषनिरूपणनाम समास सहावा ।।६।।१८. ६

समास सातवा : जनस्वभावनिरूपण

||श्रीराम ||

जनाचा लालची स्वभाव। आरंभीं म्हणती देव ।
म्हनिजे मला कांहीं देव। ऐसी वासना ।।१।।
कांहींच भक्ती केली नस्तां। आणी इछिती प्रसन्नता ।
जैसें कांहींच सेवा न करिता। स्वामीस मागती ।।२।।
कष्टेंविण फळ नाहीं। कष्टेंविण राज्य नाहीं ।
केल्याविण होत नाहीं। साध्य जनीं ।।३।।
आळसें काम नसतें। हें तों प्रत्ययास येतें ।
कष्टाकडे चुकावितें। हीन जन ।।४।।
आधीं कष्टाचें दुःख सोसिति। ते पुढें सुखाचें फळ भोगिती ।
आधीं आळसें सुखावती। त्यासी पुढें दुःख ।।५।।
येहलोक अथवा परलोक। दोहिंकडे सारिखाच विवेक ।
दीर्घ सूचनेचें कौतुक। कळलें पाहिजे ।।६।।
मेळविती तितुकें भक्षिती। ते कठीण काळीं मरोन जाती ।
दीर्घ सूचनेनें वर्तती। तेचि भले ।।७।।
येहलोकींचा संचितार्थ। परलोकींचा परमार्थ ।

संचितेंविण वेर्थ। जीत मेलें ।।८।।
येकदां मेल्यानें सुटेना। पुन्हा जन्मोजन्मीं यातना ।
आपणास मारी वांचविना। तो आत्महत्यारा ।।९।।
प्रतिजन्मीं आत्मघात। कोणें करावें गणीत ।
याकारणें जन्ममृत्य। केवी चुके ।।१०।।
देव सकळ कांहीं करितो। ऐसें प्राणीमात्र बोलतो ।
त्याचे भेटीचा लाभ तो। अकस्मात जाला ।।११।।
विवेकाच लाभ घडे। जेणें परमात्मा ठाईं पडे ।
विवेक पाहातां सांपडे। विवेकीं जनीं ।।१२।।
देव पाहातां आहे येक। परंतु करितो अनेक ।
त्या अनेकास येक। म्हणों नये कीं ।।१३।।
देवाचें कर्तुत्व आणि देव। कळला पाहिजे अभिप्राव ।
कळल्याविण कितेक जीव। उगेच बोलती ।।१४।।
उगेच बोलती मूर्खपणें। शाहाणपण वाढायाकारणें ।
त्रुप्तिलागीं उपाव करणें। ऐसें जालें ।।१५।।
जेहीं उदंड कष्ट केले। ते भाग्य भोगून ठेले ।
येर ते बोलतचि राहिले। करंटे जन ।।१६।।
करंट्याचें करंट लक्षण। समजोन जाती विचक्षण ।
भरल्याचें उत्तम लक्षण। करंट्यास कळेना ।।१७।।
त्याची पैसावली कुबुद्धी। तेथें कैंची असेल शुद्धी ।
कुबुद्धी तेचि सुबुद्धी। ऐसी वाटे ।।१८।।
मनुष्य शुद्धीस सांडावें। त्याचें काये खरें मानावें ।
जेथें विचाराच्या नावें। सुन्याकार ।।१९।।
विचारें येहलोक परलोक। विचारें होतसे सार्थक ।
विचारें नित्यानित्य विवेक। पाहिला पाहिजे ।।२०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
जनस्वभावनिरूपणनाम समास सातवा ।।७।।१८. ७

समास आठवा : अंतर्देवनिरूपण

||श्रीराम ||

ब्रह्म निराकार निश्चळ। आत्म्यास विकार चंचळ ।
तयास म्हणती सकळ। देव ऐसें ||१||
देवाचा ठावचि लागेना। येक देव नेमस्त कळेना ।
बहुत देवीं अनुमानेना। येक देव ||२||
म्हणोनी विचार असावा। विचारें देव शोधावा ।
बहुत देवांचा गोवा। पडोंचि नये ||३||
देव क्षत्रीं पाहिला। त्यासारिखा धातूचा केला ।
पृथ्वीमधें दंडक चालिला। येणें रीतीं ||४||
नाना प्रतिमादेवांचें मूळ। तो हा क्षत्रदेवचि केवळ ।
नाना क्षत्रें भूमंडळ। शोधून पाहावें ||५||
क्षत्रदेव पाषाणाचा। विचार पाहातां तयाचा ।
तंत लागला मुळाचा। अवताराकडे ||६||
अवतारी देव संपले। देहे धरुनी वर्तोन गेले ।
त्याहून थोर अनुमानले। ब्रह्मा विष्णु महेश ||७||
त्या तिही देवांस ज्याची सत्ता। तो अंतरात्माचि पाहातां ।
कर्ता भोक्ता तत्वता। प्रतक्ष आहे ||८||
युगानयुगें तिन्ही लोक। येकचि चालवी अनेक ।
हा निश्चयाचा विवेक। वेदशास्त्रीं पाहावा ||९||
आत्मा वर्तवितो शरीर। तोचि देव उत्तरोत्तर ।
जाणीवरूपें कळिवर। विवेकें वर्तवी ||१०||
तो अंतर्देव चुकती। धांवा घेऊन तीर्था जाती ।
प्राणी बापुडे कष्टती। देवास नेणतां ||११||
मग विचारिती अंतःकर्णी। जेथें तेथें धोंडा पाणी ।
उगेंचि वणवण हिंडोनि। काये होतें ||१२||

ऐसा ज्यासी विचार कळला। तेणें सत्संग धरिला ।
सत्संगें देव सांपडला। बहुत जनासी ।।१३।।
ऐसीं हे विवेकाचीं कामें। विवेकी जाणतील नेमें ।
अविवेकी भुलले भ्रमें। त्यांस हें कळेना ।।१४।।
अंतरवेधी अंतर जाणे। बाहेरमुद्रा कांहींच नेणें ।
म्हणोन विवेकी शाहणे। अंतर शोधिती ।।१५।।
विवेकेंविण जो भाव। तो भावचि अभाव ।
मुर्खस्य प्रतिमा देव। ऐसें वचन ।।१६।।
पाहात समजत सेवटा गेला। तोचि विवेकी भला ।
तत्वें सांडुनी पावला। निरंजनीं ।।१७।।
आरे जें आकारासी येतें। तें अवघेंच नासोन जतें ।
मग गल्बल्यावेगळें तें। परब्रह्म जाणावें ।।१८।।
चंचळ देव निश्चळ ब्रह्म। परब्रह्मीं नाहीं भ्रम ।
प्रत्ययज्ञानें निभ्रम। होईजेतें ।।१९।।
प्रचीतीविण जें केलें। तें तें अवघें वेर्थ गेलें ।
प्राणी कष्टकष्टेंचि मेलें। कर्मकचाटें ।।२०।।
कर्मावेगळें न व्हावें। तरी देवास कासया भजावें ।
विवेकी जाणती स्वभावें। मूर्ख नेणे ।।२१।।
कांहीं अनुमानलें विचारें। देव आहे जगदांतरें ।
सगुणाकरितां निर्धारें। निर्गुण पाविजे ।।२२।।
सगुण पाहातां मुळास गेला। सहजचि निर्गुण पावला ।
संगत्यागें मोकळा जाला। वस्तुरूप ।।२३।।
परमेश्वरीं अनुसंधान। लावितां होईजे पावन ।
मुख्य ज्ञानेंचि विज्ञान। पाविजेतें ।।२४।।
ऐसीं हे विवेकाचीं विवर्णें। पाहावीं सुचित अंतःकर्णें ।
नित्यानित्य विवेकश्रवणें। जगदोधार ।। २५।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

अंतर्देवनिरूपणनाम समास आठवा ||८||१८. ८

समास नववा : निद्रानिरूपण

||श्रीराम ||

वंदूनियां आदिपुरुष। बोलों निद्रेचा विळास ।
निद्रा आलियां सावकास। जाणार नाहीं ||१||
निद्रेनें व्यापिली काया। आळस आंग मोडे जांभया ।
तेणेंकरितां बैसावया। धीर नाहीं ||२||
कडकडां जांभया येती। चटचटां चटक्या वाजती ।
डकडकां डुकल्या देती। सावकास ||३||
येकाचे डोळे झांकती। येकाचे डोळे लागती ।
येक ते वचकोन पाहाती। चहुंकडे ||४||
येक उलथोन पडिले। तिहीं ब्रह्मविणे फोडिले ।
हुडकाचे टुकडे जाले। सुधी नाहीं ||५||
येक टेंकोन बैसले। तेथेंचि घोरों लागले ।
येक उताणे पसरलें। सावकास ||६||
कोणी मुर्कुंडी घालिती। कोणी कानवडें निजती ।
कोणी चक्रीं फिरती। चहुंकडे ||७||
येक हात हालविती। येक पाये हालविती ।
येक दांत खाती। कर्कराटें ||८||
येकांचीं वस्त्रें निघोनि गेलीं। ते नागवींच लोळों लागलीं ।
येकाचीं मुंडासीं गडबडलीं। चहुंकडे ||९||
येक निजेलीं अव्यावेस्तें। येक दिसती जैसीं प्रेते ।
दांत पसरुनी जैसीं भूतें। वाईट दिसती ||१०||
येक वोसणतचि उठिले। येक अंधारीं फिरों लागले ।
येक जाऊन निजेले। उकरड्यावरी ||११||
येक मडकीं उतरिती। येक भोई चांचपती ।

येक उठोन वाटा लागती। भलतीकडे ।।१२।।
येक प्राणी वोसणाती। येक फुंदफुंदों रडती ।
येक खदखदां हासती। सावकास ।।१३।।
येक हाका मारूं लागले। येक बोंबलित उठिले ।
येक वचकोन राहिले। आपुले ठाईं ।।१४।।
येक क्षणक्षणा खुरडती। येक डोई खाजविती ।
येक कढों लागती। सावकास ।।१५।।
येकाच्या लाळा गळाल्या। येकाच्या पिका सांडल्या ।
येकीं लघुशंका केल्या। सावकास ।।१६।।
येक राउत सोडिती। येक कर्पट ढेंकर देती ।
येक खांकरुनी थुंकिती। भलतीकडे ।।१७।।
येक हागती येक वोकिती। येक खोंकिती येक सिंकिती ।
येक ते पाणी मागती। निदसुऱ्या स्वरें ।।१८।।
येक दुस्वप्नें निर्बुजले। येक सुस्वप्नें संतोषले ।
येक ते गाढमुढी पडिले। सुषुप्तिमधें ।।१९।।
इकडे उजेडाया जालें। कोण्हीं पढणें आरंभिलें ।
कोणीं प्रातस्मरामि मांडिलें। हरिकिर्तन ।।२०।।
कोणीं आठविल्या ध्यानमूर्ति। कोणी येकांतीं जप करिती ।
कोणी पाठांतर उजळिती। नाना प्रकारें ।।२१।।
नाना विद्या नाना कळा। आपलाल्या सिकती सकळा ।
तानमानें गायेनकळा। येक गाती ।।२२।।
मागें निद्रा संपली। पुढें जागृती प्राप्त जाली ।
वेवसाईं बुद्धी आपुली। प्रेरिते जाले ।।२३।।
ज्ञाता तत्वें सांडून पळाला। तुर्येपैलिकडे गेला ।
आत्मनिवेदनें जाला। ब्रह्मरूप ।।२४।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
निद्रानिरूपणनाम समास नववा ।।९।।१८. ९

समास दहावा : श्रोताअवलक्षणनिरूपण

||श्रीराम ||

कोणीयेका कार्याचा साक्षप। कांहीं तऱ्ही घडे विक्षेप ।
काळ साहे तें आपेंआप। होत जातें ||१||
कार्यभाग होत चालिला। तेणें प्राणी शोक जाला ।
विचारहि सुचों लागला। दिवसेंदेवस ||२||
कोणीयेक प्राणी जन्मासी येतो। कांहीं तऱ्ही काळ साहे होतो ।
दुःखाउपरी सुख देतो। देव कृपाळुपणें ||३||
अवघाचि काळ जरी सजे। तरी अवघेचि होती राजे ।
कांहीं सजे कांहीं न सजे। ऐसें आहे ||४||
येकलोक अथवा परलोक। साधतां कोणीयेक विवेक ।
अद्भूत होये स्वाभाविक। देणें ईश्वराचें ||५||
ऐकल्याविण कळलें। शिकल्याविण शहाणपण आलें ।
देखिलें ना ऐकिलें। भूमंडळीं ||६||
सकळ कांहीं ऐकतां कळे। कळतां कळतां वृत्ति निवळे ।
नेमस्त मनामधें आकळे। सारासार ||७||
श्रवण म्हणिजे ऐकावें। मनन म्हणिजे मनीं धरावें ।
येणें उपायें स्वभावें। त्रयलोक्य चाले ||८||
श्रवणाआड विक्षेप येती। नाना जिनस सांगो किती ।
सावध असतां प्रत्यय येती। सकळ कांहीं ||९||
श्रवणीं लोक बैसले। बोलतां बोलतां येकाग्र जाले ।
त्याउपरी जे नूतन आले। ते येकाग्र नव्हेती ||१०||
मनुष्य बाहेर हिंडोनी आलें। नाना प्रकारीचें ऐकिलें ।
उदंड गलबलूं लागलें। उगें असेना ||११||
प्रसंग पाहोन चालती। ऐसे लोक थोडे असती ।
श्रवणीं नाना विक्षेप होती। ते हे ऐका ||१२||

श्रवणीं बैसले ऐकाया। अडों लागलीसें काया ।
येती कडकडां जांभया। निद्राभरें ||१३||
बैसले सुचित करूनि मना। परी तें मनचि ऐकेना ।
मागें होतें ऐकिलें नाना। तेंचि धरुनी बैसलें ||१४||
तत्पर केलें शरीर। परी मनामधें आणीक विचार ।
कल्पना कल्पी तो विस्तार। किती म्हणौनि सांगावा ||१५||
जें जें कांहीं श्रवणीं पडिलें। तितुकें समजोन विवरलें ।
तरीच कांहीं सार्थक जालें। निरूपणीं ||१६||
मन दिसतें मां धरावें। ज्याचें त्यानें आवरावें ।
आवरून विवेकें धरवें। अर्थांतरीं ||१७||
निरूपणीं येऊन बैसला। परी तो उदंड जेऊन आला ।
बैसतांच कासाविस जाला। त्रुषाकांत ||१८||
आधीं उदक आणविलें। घळघळां उदंड घेतलें ।
तेणें मळमळूं लागलें। उठोनी गेला ||१९||
कर्पट ढेंकर उचक्या देती। वारा सरतां मोठी फजिती ।
क्षणक्षणा उठोनी जाती। लघुशंकेसी ||२०||
दिशेनें कासाविस केला। आवघेंचि सांडून धांविला ।
निरूपणप्रसंगीं निघोन गेला। अखंड ऐसा ||२१||
दृष्टांती कांहीं अपूर्व आलें। अंतःकर्ण तेथेंचि राहिलें ।
कोठवरी काये वाचिलें। कांहीं कळेना ||२२||
निरूपणीं येऊन बैसला। तो विंचुवें फणकाविला ।
कैचें निरूपण जाला। कासाविस ||२३||
पोटामधें तिडिक उठिली। पाठीमधें करक भरली ।
चालक चिखल्या पुळी जाली। बैसवेना ||२४||
पिसोळा चाऊन पळाला। तेणें प्राणी दुश्चीत जाला ।
कोणें नेटें गल्बला केला। तेथेंचि धावें ||२५||
विषइ लोक श्रवणीं येती। ते बायेकांकडेच पाहाती ।

चोरटे लोक चोरून जाती। पादरक्षा ।।२६।।
होये नव्हे वादवेवाद। तेणें उदंड जाला खेद ।
सिव्या गाळी अप्रमाद। होतां चुकला ।।२७।।
कोणी निरूपणीं बैसती। सावकस गोष्टी लाविती ।
हरिदास ते रें रें करिती। पोटासाठीं ।।२८।।
बहुत जाणते मिळाले। येकापुढें येक बोले ।
लोकांचे आशये राहिले। कोण जाणे ।।२९।।
माझें होये तुझें नव्हे। ऐसी अखंड जयास सवे ।
न्याये नीति सांडून धावे। अन्यायाकडे ।।३०।।
आपल्य थोरपणासाठीं। अच्यावाच्या तोंड पिटी ।
न्याये नाहीं ते सेवटीं। परम अन्याई ।।३१।।
येकेकडे अभिमान उठे। दूसरेकडे उदंड पेटे ।
ऐसे श्रोते खरे खोटे। कोण जाणे ।।३२।।
म्हणोन जाणते विचक्षण। तें आधींच धरिती नेणेपण ।
मूर्ख टोणपा आपण। कांहींच नाहीं ।।३३।।
आपणाहून देव थोर। ऐसा जयास कळला विचार ।
सकळ कांहीं जगदांतर। तेहिं राखावें ।।३४।।
सभेमधें कळहो जाला। शब्द येतो जाणत्याला ।
अंतरें राखों नाहीं सिकला। कैसा योगी। ३५।।
वैर करितां वैरचि वाढे। आपणास दुःख भोग्णें घडे ।
म्हणोनि शाहाण्याचे कुकडे। कळों आलें ।।३६।।
अखंड आपणा सांभळिती। क्षुल्लकपण येऊं नेदिती ।
थोर लोकांस क्ष्मा शांति। अगत्य करणें ।।३७।।
अवगुणापासीं बैसला गुणी। आवगुण कळतो ततक्षणीं ।
विवेकी पुरुषाची करणी। विवेकें होते ।।३८।।
उपाये परियाये दीर्घ प्रेत्न। विवेकबळें नाना येत्न ।
करील तयाचें महिमान। तोचि जाणे ।।३९।।

दुर्जनीं वेवदरून घेतला। बाश्कळ लोकीं घसरिला ।
विवेकापासून चेवला। विवेकी कैसा ।।४०।।
न्याये परियाये उपाये। मूर्खास हें कळे काये ।
मूर्खाकरितां चिवडा होये। मज्यालसीचा ।।४१।।
मग ते शाहाणे नीट करिती। स्वयें साहोन साहविती ।
स्वयें करून करविती। लोकांकरवीं ।।४२।।
पृथ्वीमधें उदंड जन। जनामधें असती सज्जन ।
जयांकरितां समाधान। प्राणीमात्रासी ।।४३।।
तो मनोगतांचीं आंगें जाणे। मान प्रसंग समये जाणे ।
संतप्तालागीं निवऊ जाणे। नाना प्रकारें ।।४४।।
ऐसा तो जाणता लोक। समर्थ तयाचा विवेक ।
त्यचें करणें कांहिं येक। जनास कळेना ।।४५।।
बहुत जनस चलवी। नाना मंडळें हालवी ।
ऐसी हे समर्थपदवी। विवेकें होते ।।४६।।
विवेक एकांती करावा। जगदीश धारणेनें धरावा ।
लोक आपला आणी परावा। म्हणोंचि नये ।।४७।।
येकांती विवेक ठाईं पडे। येकांतीं येत्न सांपडे ।
येकांतीं तर्क वावडे। ब्रह्मांडगोळीं ।।४८।।
येकांती स्मरण करावें। चुकलें निधान पडे ठावें ।
अंतरात्म्यासरिसें फिरावें। कांहीं तरी ।।४९।।
जयास येकांत मानला। अवघ्या आधीं कळे त्याला ।
त्यावेगळें वडिलपणाला। ठवचि नाहीं ।।५०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
श्रोताअवलक्षणनिरूपणनाम समास दहावा ।।१०।।१८. १०
।।दशक अठरावा समाप्त ।।

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.

```
%@@1
% File name             : dAsabodh18.itx
%---------------------------------------------
% Text title            : Dasabodh dAsabodha
% Author                : Swami Samartha Ramadas
% Language              : Marathi, Sanskrit
% Subject               :
philosophy/hinduism/religion
% Description/comments  :
% Transliterated by     : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Proofread by          : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in,
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Latest update         : May 16, 2009
% Send corrections to   : sanskrit@cheerful.com
%
% Special Instructions:
%
i1h.hdr,ijag.inc,itrans.sty,multicol.sty,iarticle.s
ty
% Transliteration scheme: ITRANS 5.2
% Site access  :
% http://sanskritdocuments.org/
% http://sanskrit.gde.to/
%----------------------------------------------------
---
% The text is to be used for personal studies and
research only.
% Any use for commercial purpose is prohibited as a
'gentleman's'
% agreement.
% @@2
%
% Commands upto engtitle are
```

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १९ ||

||दशक एकोणिसावा : शिकवण ||१९||

समास पहिला : लेखनक्रियानिरूपण

||श्रीराम ||

ब्राह्मणें बाळबोध अक्षर। घडसुनी करावें सुंदर ।
जें देखतांचि चतुर। समाधान पावती ||१||
वाटोळें सरळें मोकळें। वोतलें मसीचें काळें ।
कुळकुळीत वळी चालिल्या ढाळें। मुक्तमाळा जैशा ||२||
अक्षरमात्र तितुकें नीट। नेमस्त पैस काने नीट ।
आडव्या मात्रा त्या हि नीट। आर्कुलीं वेलांड्या ||३||
पहिलें अक्षर जें काढिलें। ग्रंथ संपेतों पाहात गेलें ।
येका टांकेंचि लिहिलें। ऐसें वाटे ||४||
अक्षराचें काळेपण। टांकाचें ठोसरपण ।
तैसेंचि वळण वांकाण। सारिखेंचि ||५||

वोळीस वोळी लागेना। आर्कुली मात्रा भेदीना ।
खालिले वोळीस स्पर्शेना। अथवा लंबाकार ।।६।।
पान शिषानें रेखाटावें। त्यावरी नेमकचि ल्याहावें ।
दुरी जवळी न व्हावें। अंतर वोळींचे ।।७।।
कोठें शोधासी आडेना। चुकी पाहातां सांपडेना ।
गरज केली हें घडेना। लेखकापसुनी ।।८।।
ज्याचें वय आहे नूतन। त्यानें ल्याहावें जपोन ।
जनासी पडे मोहन। ऐसें करावें ।।९।।
बहु बारिक तरुणपणीं। कामा नये म्हातारपणीं ।
मध्यस्त लिहिण्याची करणी। केली पाहिजे ।।१०।।
भोंवतें स्थळ सोडून द्यावें। मधेंचि चमचमित ल्याहावें ।
कागद झडतांहि झडावें। नलगेचि अक्षर ।।११।।
ऐसा ग्रंथ जपोनी ल्याहावा। प्राणी मात्रास उपजे हेवा ।
ऐसा पुरुष तो पाहावा। म्हणती लोक ।।१२।।
काया बहुत कष्टवावी। उत्कट कीर्ति उरवावी ।
चटक लाउनी सोडावी। कांहीं येक ।। १३।।
घट्य कागद आणावे। जपोन नेमस्त खळावे ।
लिहिण्याचे सामे असावे। नानापरी ।।१४।।
सुऱ्या कातऱ्या जागाईत। खळी घोंटाळें तागाईत ।
नाना सुरंग मिश्रित। जाणोनि घ्यावें ।।१५।।
नाना देसीचे बरु आणावे। घटी बारिक सरळे घ्यावे ।
नाना रंगाचे आणावे। नाना जिनसी ।।१६।।
नाना जिनसी टांकतोडणी। नाना प्रकारें रेखाटणी ।
चित्रविचित्र करणी। सिसेंलोळ्या ।।१७।।
हिंगुळ संग्रहीं असावे। वळले आळिते पाहोन घ्यावे ।
सोपें भिजउनी वाळवावे। संग्रह मसीचे ।।१८।।
तगटी इतिश्रया कराव्या। बंदरी फळ्या घोटाव्या ।

नाना चित्रीं चिताराव्या। ऊंच चित्रें ||१९||
नाना गोप नाना बासनें। मेणकापडें सिंदुरवणें ।
पेट्या कुलुपें जपणें। पुस्तकाकारणें ||२०||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
लेखनक्रियानिरूपणनाम समास पहिला ||१||१९. १

समास दुसरा : विवरणनिरूपण
||श्रीरामसमर्थ ||
मागां बोलिले लेखनभेद। आतां ऐका अर्थभेद ।
नाना प्रकारीचे संवाद। समजोन घ्यावे ||१||
शब्दभेद अर्थभेद। मुद्राभेद प्रबंधभेद ।
नाना शब्दाचे शब्दभेद। जाणोनी पाहावे ||२||
नाना आशंका प्रत्योत्तरें। नाना प्रचित साक्षात्कारें ।
जेणें करितां जगदांतरें। चमत्कारती ||३||
नाना पूर्वपक्ष सिद्धांत। प्रत्ययो पाहावा नेमस्त ।
अनुमानाचे स्वस्तवेस्त। बोलोंचि नये ||४||
प्रवृत्ति अथवा निवृत्ती। प्रचितीविण अवघी भ्रांती ।
गलंग्यांमधील जगज्जोति। चेतेल कोठें ||५||
हेत समजोन उत्तर देणें। दुसऱ्याचे जीवीचें समजणें ।
मुख्य चातुर्याचीं लक्षणें। तें हें ऐसीं ||६||
चातुर्येविण खटपट। ते विद्यादि फलकट ।
सभेमधें आटघाट। समाधान कैचें ||७||
बहुत बोलणें ऐकावें। तेथें मोन्यचि धरावें ।
अल्पचिन्हें समजावें। जगदांतर ||८||
बाष्कळामधें बैसो नये। उद्धटासिं तंडों नये ।
आपणाकरितां खंडों नये। समाधान जनाचें ||९||
नेणतपण सोडूं नये। जाणपणें फुगो नये ।

नाना जनाचें हृदये। मृद शब्दें उकलावें ।।१०।।
प्रसंग जाणावा नेटका। बहुतांसी जाझु नका ।
खरें असतांचि नासका। फड होतो ।।११।।
शोध घेतां आळसों नये। भ्रष्ट लोकीं बैसों नये ।
बैसलें तरी टाकूं नये। मिथ्या दोष ।।१२।।
अंतर आर्ताचें शोधावें। प्रसंगीं थोडें चि वाचावें ।
चटक लाउनी सोडावें। भल्या मनुष्यासी ।।१३।।
मज्यालसींत बैसों नये। समाराधनेसी जाऊं नये ।
जातां येळीलवाणें होये। जिणें आपुलें ।।१४।।
उत्तम गुण प्रगटवावे। मग भलत्यासी बोलतां फावे ।
भले पाहोन करावे। शोधून मित्र ।।१५।।
उपासनेसारिखें बोलावें। सर्व जनासि तोषवावें ।
सगट बरेंपण राखावें। कोण्हीयेकासी ।।१६।।
ठाईं ठाईं शोध घ्यावा। मग ग्रामीं प्रवेश करावा ।
प्राणीमात्र बोलवावा। आप्तपणें ।।१७।।
उंच नीच म्हणों नये। सकळांचें निववावें हृदये ।
अस्तमानीं जाऊं नये। कोठें तऱ्ही ।।१८।।
जगामधें जगमित्र। जिव्हेपासीं आहे सूत्र ।
कोठें तऱ्ही सत्पात्र। शोधून काढावें ।।१९।।
कथा होती तेथें जावें। दुरी दीनासारिखें बैसावें ।
तेथील सकळ हरद्र घ्यावें। अंतर्यामीं ।।२०।।
तेथें भले आडळती। व्यापा ते हि कळों येती ।
हळुहळु मंदगती। रीग करावा ।।२१।।
सकळामधें विशेष श्रवण। श्रवणाहुनी थोर मनन ।
मननें होये समाधान। बहुत जनाचें ।।२२।।
धूर्तपणें सकळ जाणावें अंतरीं अंतर बाणावें ।
समजल्याविण सिणावें। कासयासी ।।२३।।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
विवरणनिरूपणनाम समास दुसरा ||२||१९. २

समास तिसरा : करंटलक्षणनिरूपण
||श्रीरामसमर्थ ||
सुचित करूनी अंतःकर्ण| ऐका करंटलक्षण |
हें त्यागितां सदेवलक्षण| आंगीं बाणें ||१||
पापाकरितां दरिद्र प्राप्त| दरिद्रें होये पापसंचित |
ऐसेंचि होत जात| क्षणक्षणा ||२||
याकारणें करंटलक्षणें| ऐकोनी त्यागचि करणें |
म्हणिजे कांहीं येक बाणें| सदेवलक्षण ||३||
करंट्यास आळस आवडे| यत्न कदापि नावडे |
त्याची वासना वावडे| अधर्मीं सदा ||४||
सदा भ्रमिष्ट निदसुरा| उगेंचि बोले सैरावैरा |
कोणीयेकाच्या अंतरा| मानेचिना ||५||
लेहों नेणे वाचूं नेणे| सवदासुत घेऊं नेणे |
हिशेब कितेब राखों नेणे| धारणा नाहीं ||६||
हारवी सांडी पाडी फोडी| विसरे चुके नाना खोडी |
भल्याचे संगतीची आवडी| कदापी नाहीं ||७||
चाट गडी मेळविले| कुकर्मी मित्र केले |
खट नट येकवटिले| चोरटे पापी ||८||
ज्यासीं त्यासीं कळकटा| स्वयें सदाचा चोरटा |
परघातकी धाटामोटा| वाटा पाडी ||९||
दीर्घ सूचना सुचेचिना| न्याय नीति हे रुचेना |
परअभिळासीं वासना| निरंतर ||१०||
आळसें शरीर पाळिलें| परंतु पोटेंविण गेलें |
सुडकें मिळेनासें जालें| पांघराया ||११||

आळसे शरीर पाळी। अखंड कुंसी कांडोळी ।
निद्रेचे पाडी सुकाळीं। आपणासी ।।१२।।
जनासीं मीत्री करीना। कठिण शब्द बोले नाना ।
मूर्खपणें आवरेना। कोणीयेकासी ।।१३।।
पवित्र लोकांमधें भिडावे। वोंगळामधें निशंक धांवे ।
सदा मनापासून भावे। जननिंद्य क्रिया ।।१४।।
तेथें कैचा परोपकार। केला बहुतांचा संव्हार ।
पापी अनर्थी अपस्मार। सर्वअबद्धी ।।१५।।
शब्द सांभळून बोलेना। आवरितां आवरेना ।
कोणीयेकासी मानेना। बोलणें त्याचें ।।१६।।
कोणीयेकास विश्वास नाहीं। कोणीयेकासीं सख्य नाहीं ।
विद्या वैभव कांहींच नाहीं। उगाचि ताठा ।।१७।।
राखावीं बहुतांची अंतरें। भाग्य येतें तदनंतरें ।
ऐसीं हें विवेकाचीं उत्तरें। ऐकणार नाहीं ।।१८।।
स्वयें आपणास कळेना। शिकविलें तें ऐकेना ।
तयासी उपाय नाना। काये करिती ।।१९।।
कल्पना करी उदंड कांहीं। प्राप्तव्य तों कांहींच नहीं ।
अखंड पडिला संदेहीं। अनुमानाचे ।।२०।।
पुण्य मार्ग संडिला मनें। पाप झडावें काशानें ।
निश्चय नाहीं अनुमानें। नास केला ।।२१।।
कांहींयेक पुर्तें कळेना। सभेमधें बोलों राहेना ।
बाष्कळ लाबाड ऐसें जना। कळों आलें ।।२२।।
कांहीं नेमकपण आपुलें। बहुत जनासी कळों आलें ।
तेंचि मनुष्य मान्य जालें। भूमंडळीं ।।२३।।
झिजल्यावांचून कीर्ति कैंची। मान्यता नव्हे कीं फुकाची ।
जिकडे तिकडे होते ची ची। अवलक्षणें ।।२४।।
भल्याची संगती धरीना। आपणासी शाहाणे करीना ।

तो आपला आपण वैरी जाणा। स्वहित नेणे ।।२५।।
लोकांसी बरें करवें। तें उसिणें सवेंचि घ्यावें ।
ऐसें जयाच्या जीवें। जाणिजेना ।।२६।।
जेथें नाहीं उत्तम गुण। तें करंट्याचें लक्षण ।
बहुतांसीं न मने तें अवलक्षण। सहजचि जालें ।।२७।।
कार्याकारण सकळ कांहीं। कार्येंविण तो कांहींच नाहीं ।
निकामी तो दुःखप्रवाहीं। वाहातचि गेला ।।२८।।
बहुतांसीं मान्य थोडा। त्याच्या पापासी नाहीं जोडा ।
निराश्रई पडे उघडा। जेथें तेथें ।।२९।।
याकारणें अवगुण त्यागावे। उत्तम गुण समजोन घ्यावे ।
तेणें मनासारिखें फावे। सकळ कांहीं ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
करंटलक्षणनिरूपणनाम समास तिसरा ।।३।।१९. ३

समास चौथा : सदेवलक्षणनिरूपण
||श्रीरामसमर्थ ||
मागां बोलिले करंटलक्षण। तें विवेकें सांडावें संपूर्ण ।
आतां ऐका सदेवलक्षण। परम सौख्यदायेक ।।१।।
उपजतगुण शरीरीं। परोपकारी नानापरी ।
आवडे सर्वांचे अंतरीं। सर्वकाळ ।।२।।
सुंदर अक्षर लेहो जाणे। चपळ शुद्ध वाचूं जाणे ।
अर्थांतर सांगों जाणे। सकळ कांहीं ।।३।।
कोणाचें मनोगत तोडिना। भल्यांची संगती सोडिना ।
सदेवलक्षण अनुमाना। आणून ठेवी ।।४।।
तो सकळ जनासी व्हावा। जेथें तेथें नित्य नवा ।
मूर्खपणें अनुमानगोवा। कांहींच नाहीं ।।५।।
नाना उत्तम गुण सत्पात्र। तेचि मनुष्य जगमित्र ।

प्रगट कीर्ती स्वतंत्र। पराधेन नाहीं ।।६।।
राखे सकळांचें अंतर। उदंड करी पाठांतर ।
नेमस्तपणाचा विसर। पडणार नाहीं ।।७।।
नम्रपणें पुसों जाणे। नेमस्त अर्थ सांगों जाणे ।
बोलाऐसें वर्तों जाणे। उत्तम क्रिया ।।८।।
तो मानला बहुतांसी। कोणी बोलों न शके त्यासी ।
धगधगीत पुण्यरासी। माहांपुरुष ।।९।।
तो परोपकार करितांचि गेला। पाहिजे तो ज्याला त्याला ।
मग काय उणें तयाला। भूमंडळीं ।।१०।।
बहुत जन वास पाहे। वेळेसी तत्काळ उभा राहे ।
उणें कोणाचें न साहे। तया पुरुषासी ।।११।।
चौदा विद्या चौसष्टी कळा। जाणे संगीत गायेनकळा ।
आत्मविद्येचा जिव्हाळा। उदंड तेथें ।।१२।।
सकळांसी नम्र बोलणें। मनोगत राखोन चालणें ।
अखंड कोणीयेकाचे उणें। पडोंचि नेदी ।।१३।।
न्याय नीति भजन मर्याद। काळ सार्थक करी सदा ।
दरिद्रपणाची आपदा। तेथें कैची ।।१४।।
उत्तम गुणें श्रृंघारला। तो बहुतांमधें शोभला ।
प्रगट प्रतापें उगवला। मार्तंड जैसा ।।१५।।
जाणता पुरुष असेल जेथें। कळहो कैचा उठेल तेथें ।
उत्तम गुणाविषीं रितें। तें प्राणी करंटे ।।१६।।
प्रपंची जाणे राजकारण। परमार्थी साकल्य विवरण ।
सर्वांमधें उत्तम गुण। त्याचा भोक्ता ।।१७।।
मागें येक पुढें येक। ऐसा कदापी नाहीं दंडक ।
सर्वत्रांसीं अलोलिक। तया पुरुषाची ।।१८।।
अंतरासी लागेल ढका। ऐसी वर्तणूक करूं नका ।
जेथें तेथें विवेका। प्रगट करी ।।१९।।

कर्मविधी उपासनाविधी। ज्ञानविधी वैराग्यविधी ।
विशाळ ज्ञात्रुत्वाची बुद्धी। चळेल कैसी ।।२०।।
पाहातां अवघे उत्तम गुण। तयास वाईट म्हणेल कोण ।
जैसा आत्मा संपूर्ण। सर्वां घटीं ।।२१।।
आपल्या कार्यास तत्पर। लोक असती लाहानथोर ।
तैसाचि करी परोपकार। मनापासुनी ।।२२।।
दुसऱ्याच्या दुःखें दुखवे। दुसऱ्याच्या सुखें सुखावे ।
आवघेचि सुखी असावे। ऐसी वासना ।।२३।।
उदंड मुलें नानापरी। वडिलांचें मन अवघ्यांवरी ।
तैसी अवघ्यांची चिंता करी। माहांपुरुष ।।२४।।
जयास कोणाचें सोसेना। तयाची निःकांचन वासना ।
धीकारिल्या धीकारेना। तोचि महापुरुष ।।२५।।
मिथ्या शरीर निंदलें। तरी याचें काये गेलें ।
ज्ञात्यासी आणि जिंतिलें। देहेबुद्धीनें ।।२६।।
हें अवघें अवलक्षण। ज्ञाता देहीं विलक्षण ।
कांहीं तऱ्ही उत्तम गुण। जनीं दाखवावे ।।२७।।
उत्तम गुणास मनुष्य वेधे। वाईट गुणासी प्राणी खेदे ।
तीक्षण बुद्धि लोक साधें। काये जाणती ।।२८।।
लोकीं अत्यंत क्षमा करिती। आलियां लोकांचे प्रचिती ।
मग ते लोक पाठी राखती। नाना प्रकारीं ।।२९।।
बहुतांसी वाटे मी थोर। सर्वमान्य पाहिजे विचार ।
धीर उदार गंभीर। माहांपुरुष ।।३०।।
जितुके कांहीं उत्तम गुण। तें समर्थाचें लक्षण ।
अवगुण तें करंटलक्षण। सहजचि जालें ।।३१।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सदेवलक्षणनिरूपणनाम समास चौथा ।।४।।१९. ४

समास पांचवा : देहमान्यणनिरूपण

||श्रीरामसमर्थ ||

मातीचे देव धोंड्याचे देव। सोन्याचे देव रुप्याचे देव ।
काशाचे देव पितळेचे देव। तांब्याचे देव चित्रलेपे ||१||
रुविच्या लांकडाचे देव पोंवळ्य्यांचे देव। बाण तांदळे नर्मदे देव ।
शालिग्राम काश्मिरी देव। सूर्यकांत सोमकांत ||२||
तांब्रनाणीं हेमनाणी। कोणी पूजिती देवार्चनीं ।
चक्रांगीत चक्रतीर्थाहुनी। घेऊन येती ||३||
उदंड उपासनेचे भेद। किती करावे विशद ।
आपलाले आवडीचा वेध। लागला जनीं ||४||
परी त्या सकळांचें हि कारण। मुळीं पाहावें स्मरण ।
तया स्मरणाचे अंश जाण। नाना देवतें ||५||
मुळीं द्रष्टा देव तो येक। त्याचे जाहाले अनेक ।
समजोन पाहातां विवेक। उमजों लागे ||६||
देह्यावेगळी भक्ति फावेना। देह्यावेगळा देव पावेना ।
याकारणें मूळ भजना। देहेचि आहे ||७||
देहे मुळींच केला वाव। तरी भजनासी कैंचा ठाव ।
म्हणोनी भजनाचा उपाव। देह्यात्मयोगें ||८||
देहेंविण देव कैसा भजावा। देहेंविण देव कैसा पुजावा ।
देह्याविण मोहछाव कैसा करावा। कोण्या प्रकारें ||९||
अन्न गंध पत्र पुष्प। फल तांबोल धूप दीप ।
नाना भजनाचा साक्षेप। कोठें करावा ||१०||
देवाचें तीर्थ कैसें घ्यावें। देवासी गंध कोठें लावावें ।
मंत्रपुष्प तरी वावें। कोणें ठाईं ||११||
म्हणोनी देह्याविण आडतें। अवघें सांकडेंचि पडतें ।
देह्याकरितां घडतें। भजन कांहीं ||१२||
देव देवता भूतें देवतें। मुळींचे सामर्थ्ये आहे तेथें ।

अधिकारें नाना देवतें। भजत जावीं ।।१३।।
नाना देवीं भजन केलें। तें मूळ पुरुषासी पावलें ।
याकारणें सन्मानिलें। पाहिजे सकळ कांहीं ।।१४।।
मायावल्ली फांपावली। नाना देहेफळीं लगडली ।
मुळींची जाणीव कळों आली। फळामधें ।।१५।।
म्हणोनी येळील न करावें। पाहाणें तें येथेंचि पाहावें ।
ताळा पडतां राहावें। समाधानें ।।१६।।
प्राणी संसार टाकिती। देवास धुंडीत फिरती ।
नाना अनुमानीं पडती। जेथ तेथें ।।१७।।
लोकांची पाहातां रिती। लोक देवार्चनें करिती ।
अथवा क्षत्रदेव पाहाती। ठाईं ठाईं ।।१८।।
अथवा नाना अवतार। ऐकोनी धरिती निर्धार ।
परी तें अवघें सविस्तर। होऊन गेलें ।।१९।।
येक ब्रह्माविष्णुमहेश। ऐकोन म्हणतीं हे विशेष ।
गुणातीत जो जगदीश। तो पाहिला पाहिजे ।।२०।।
देवासी नाहीं थानमान। कोठें करावें भजन ।
हा विचार पाहातां अनुमान। होत जातो ।।२१।।
नसतां देवाचें दर्शन। कैसेन होईजे पावन ।
धन्य धन्य ते साधुजन। सकळ जाणती ।।२२।।
भूमंडळी देव नाना। त्यांची भीड उलंघेना ।
मुख्य देव तो कळेना। कांहीं केल्यां ।।२३।।
कर्तुत्व वेगळें करावें। मग त्या देवासी पाहावें ।
तरीच कांहींयेक पडे ठावें। गौप्यगुह्य ।।२४।।
तें दिसेना ना भासेना। कल्पांतीं हि नासेना ।
सुकृतावेगळें विश्वासेना। तेथें मन ।।२५।।
उदंड कल्पिते कल्पना। उदंड इछिते वासना ।
अभ्यांतरीं तरंग नाना। उदयातें पावती ।।२६।।

म्हणोनी कल्पनारहित। तेचि वस्तु शाश्वत ।
अंत नाहीं म्हणोनी अनंत। बोलिजे तया ।।२७।।
हें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें। पाहोनी तेथेंचि राहावें ।
निजध्यासें तद्रूप व्हावें। संगत्यागें ।।२८।।
नाना लीळा नाना लघवें। तें काये जाणिजे बापुड्या जीवें ।
संतसंगें स्वानुभवें। स्थिति बाणे ।।२९।।
ऐसी सूक्ष्म स्थिति गती। कळतां चुके अधोगती ।
सद्गुरुचेनि सद्गती। तत्काळ होते ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
देहमान्यणनिरूपणनाम समास पांचवा ।।५।।१९. ५

समास सहावा : बुद्धिवादनिरूपण
।।श्रीरामसमर्थ ।।
परमार्थी आणि विवेकी। त्याचें करणें माने लोकीं ।
कां जे विवरविवरों चुकी। पडोंचि नेदी ।।१।।
जो जो संदेह वाटे जना। तो तो कदापी करीना ।
आदिअंत अनुमाना। आणून सोडी ।।२।।
स्वतां निस्पृह असेना। त्याचें बोलणेंचि मानेना ।
कठिण आहे जनार्दना। राजी राखणें ।।३।।
कोणी दटून उपदेश देती। कोणी मध्यावर्ती घालिती ।
ते सहजचि हळु पडती। लालचीनें ।।४।।
जयास सांगावा विवेक। तोचि जाणावा प्रतिकुंचक ।
पुढें पुढें नासक। कारबार होतो ।।५।।
भावास भाऊ उपदेश देती। पुढें पुढें होते फजिती ।
वोळकीच्या लोकांत महंती। मांडूंचि नये ।।६।।
पहिलें दिसे परी नासे। विवेकी मान्य करिती कैसे ।
अविवेकी ते जैसे तैसें। मिळती तेथें ।।७।।

भ्रतार शिष्य स्त्री गुरु। हाहि फटकाळ विचारु ।
नाना भ्रष्टाकारी प्रकारु। तैसाचि आहे ।।८।।
प्रगट विवेक बोलेना। झांकातापा करी जना ।
मुख्य निश्चय अनुमाना। आणूंच नेदी ।।९।।
हुकीसरिसा भरीं भरे। विवेक सांगतां न धरे ।
दुरीदृष्टीचे पुरे। साधु नव्हेती ।।१०।।
कोण्हास कांहींच न मागावें। भगवद्भजन वाढवावें ।
विवेकबळें जन लावावे। भजनाकडे ।।११।।
परांतर रक्षायाचीं कामें। बहुत कठीण विवेकवर्में ।
स्वइछेनें स्वधर्में। लोकराहाटी ।।१२।।
आपण तुरुक गुरु केला। शिष्य चांभार मेळविला ।
नीच यातीनें नासला। समुदाव ।।१३।।
ब्रह्मणमंडळ्या मेळवाव्या। भक्तमंडळ्या मानाव्या ।
संतमंडळ्या शोधाव्या। भूमंडळीं ।।१४।।
उत्कट भव्य तेंचि घ्यावें। मळमळीत अवघेंचि टाकावें ।
निस्पृहपणें विख्यात व्हावें। भूमंडळीं ।।१५।।
अक्षर बरें वाचणें बरें। अर्थांतर सांगणें बरें ।
गाणें नाचणें अवघेंचि बरें। पाठांतर ।।१६।।
दीक्षा बरी मित्री बरी। तीक्षण बुधी राजकारणी बरी ।
आपणास राखे नानापरी। अलिप्तपणें ।।१७।।
अखंड हरिकथेचा छंदु। सकळांस लागे नामवेदु ।
प्रगट जयाचा प्रबोधु। सूर्य जैसा ।।१८।।
दुर्जनासी राखों जाणे। सज्जनासी निवऊं जाणे ।
सकळांचे मनीचें जाणे। ज्याचें त्यापरीं ।।१९।।
संगतीचें मनुष्य पालटे। उत्तम गुण तत्काळ उठे ।
अखंड अभ्यासीं लगटे। समुदाव ।।२०।।
जेथें तेथें नित्य नवा। जनासी वाटे हा असावा ।

परंतु लालचीचा गोवा। पडोंचि नेदी ||२१||
उत्कट भक्ति उत्कट ज्ञान। उत्कट च्यातुर्य उत्कट भजन ।
उत्कट योग अनुष्ठान। ठाईं ठाईं ||२२||
उत्कट निस्पृहता धरिली। त्याची कीर्ति दिगांतीं फांकली ।
उत्कट भक्तीनें निवाली। जनमंडळी ||२३||
कांहीं येक उत्कटेविण। कीर्ति कदापि नव्हे जाण ।
उगेंच वणवण हिंडोन। काये होतें ||२४||
नाहीं देह्याचा भरंवसा। केव्हां सरेल वयसा ।
प्रसंग पडेल कैसा। कोण जाणे ||२५||
याकारणें सावधान असावें। जितुकें होईल तितुकें करावें ।
भगवत्कीर्तीनें करावें। भूमंडळ ||२६||
आपणास जें जें अनुकूळ। तें तें करावें तत्काळ ।
होईना त्यास निवळ। विवेक उमजावा ||२७||
विवेकामधें सापडेना। ऐसें तो कांहींच असेना ।
येकांतीं विवेक अनुमाना। आणून सोडी ||२८||
अखंड तजवीजा चाळणा जेथें। पाहातं काय उणें तेथें ।
येकांतेंविण प्राणीयांतें। बुद्धि कैसी ||२९||
येकांती विवेक करावा। आत्माराम वोळखावा ।
येथून तेथवरी गोवा। कांहींच नाहीं ||३०||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
बुद्धिवादनिरूपणनाम समास सहावा ||६||१९. ६

समास सातवा : यत्ननिरूपण
||श्रीरामसमर्थ ||
कथेचें घमंड भरून द्यावें। आणी निरूपणीं विवरावें ।
उणें पडोंचि नेदावें। कोणीयेकविषीं ||१||
भेजणार खालें पडिला। तो भेजणारी जाणितला ।

नेणता लोक उगाच राहिला। टकमकां पाहात ।।२।।
उत्तर विलंबीं पडिलें। श्रोतयांस कळों आलें ।
म्हणिजे महत्व उडालें। वक्तयाचें ।।३।।
थोडें बोलोनि समाधान करणें। रागेजोन तरी मन धरणें ।
मनुष्य वेधींच लावणें। कोणीयेक ।।४।।
सोसवेना चिणचिण केली। तेथें तामसवृत्ती दिसोन आली ।
आवघी आवडी उडाली। श्रोतयाची ।।५।।
कोण कोण राजी राखिले। कोण कोण मनी भंगिले ।
क्षणक्षणा परीक्षिले। पाहिजे लोक ।।६।।
शिष्य विकल्पें रान घेत। गुरु मागें मागें धांवतो ।
विचार पाहों जातां तो। विकल्पचि अवघा ।।७।।
आशाबद्धी क्रियेयाहीन। नाहीं च्यातुर्याचें लक्षण ।
ते महंतीची भणभण। बंद नाहीं ।।८।।
ऐसे गोसावी हळु पडती। ठाईं ठाईं कष्टी होती ।
तेथें संगतीचे लोक पावती। सुख कैचें ।।९।।
जिकडे तिकडे कीर्ति माजे। सगट लोकांस हव्यास उपजे ।
लोक राजी राखोन कीजे। सकळ कांहीं ।।१०।।
परलोकीं वास करावा। समुदाव उगाच पाहावा ।
मागण्याचा तगादा न लवावा। कांहीं येक ।।११।।
जिकडे जग तिकडे जगन्नायेक। कळला पाहिजे विवेक ।
रात्रीदिवस विवेकी लोक। सांभाळीत जाती ।।१२।।
जो जो लोक दृष्टीस पडिला। तो तो नष्ट ऐसा कळला ।
अवघेच नष्ट येकला भला। काशावरुनी ।।१३।।
वोस मुलकीं काये पाहावें। लोकांवेगळें कोठें राहावें ।
तऱ्हे खोटी सांडतें घ्यावें। कांहीं येक ।।१४।।
तस्मात लोकिकीं वर्ततां नये। त्यास महंती कामा नये ।
परत्र साधनाचा उपाये। श्रवण करून असावें ।।१५।।

आपणासी बरें पोहतां नये। लोक बुडवावयाचें कोण कार्य ।
गोडी आवडी वायां जाये। विकल्पचि अवघा ।।१६।।
अभ्यासें प्रगट व्हावें। नाहीं तरी झांकोन असावें ।
प्रगट होऊन नासावें। हें बरें नव्हे ।।१७।।
मंद हळु हळु चालतो। चपळ कैसा अटोपतो ।
अरबी फिरवणार तो। कैसा असावा ।।१८।।
हे धकाधकीचीं कामें। तिक्षण बुद्धीचीं वर्मे ।
भोळ्या भावार्थें संभ्रमें। कैसें घडे ।।१९।।
सेत केलें परी वाहेना। जवार केलें परी फिरेना ।
जन मेळविलें परी धरेना। अंतर्यामीं ।।२०।।
जरी चढती वाढती आवडी उठे। तरी परमार्थ प्रगटे ।
घसघस करितां विटे। सगट लोकु ।।२१।।
आपलें लोकांस मानेना। लोकांचें आपणांस मानेना ।
अवघा विकल्पचि मना। समाधान कैचें ।।२२।।
नासक दीक्षा सिंतरु लोक। तेथें कैचा असेल विवेक ।
जेथें बळावला अविवेक। तेथें राहणें खोटें ।।२३।।
बहुत दिवस श्रम केला। सेवटीं अवघाचि वेर्थ गेला ।
आपणास ठाकेना गल्बला। कोणें करावा ।।२४।।
संगीत चालिला तरी तो व्याप। नाहीं तरी अवघाचि संताप ।
क्षणक्षणा विक्षेप। किती म्हणौनि संगावा ।।२५।।
मूर्ख मूर्खपणें भरंगळती। ज्ञातेपणें कळ्हो करिती ।
होते दोहींकडे फजिती। लोकांमधें ।।२६।।
कारबार आटोपेना करवेना। आणि उगेंहि राहेना ।
याकारणें सकळ जना। काये म्हणावें ।।२७।।
नासक उपाधीस सोडावें। वय सार्थकीं घालावें ।
परिभ्रमणें कंठावें। कोठें तरी ।।२८।।
परिभ्रमण करीना। दुसऱ्याचें कांहींच सोसीना ।

तरी मग उदंड यतना। विकल्पाची ।।२९।।
आतां हें आपणाचिपासीं। बरें विचारावें आपणासी ।
अनुकुळ पडेल तैसी। वर्तणूक करावी ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
येत्ननिरूपणनाम समास सातवा ।।७।।१९. ७

समास आठवा : उपाधिलक्षणनिरूपण
।।श्रीरामसमर्थ ।।
सृष्टीमधें बहू लोक। परिभ्रमणें कळे कौतुक ।
नाना प्रकारीचे विवेक। आडळों लागती ।।१।।
किती प्रपंची जन। अखंड वृत्ति उदासीन ।
सुखदुःखें समाधान। दंडळेना ।।२।।
स्वभावेंचि नेमक बोलती। सहजचि नेमक चालती ।
अपूर्व बोलण्याची स्थिती। सकळांसी माने ।।३।।
सहजचि ताळज्ञान येतें। स्वभावेंचि रागज्ञान उमटतें ।
सहजचि कळत जातें। न्यायेनीतिलक्षण ।।४।।
येखादा आडळे गाजी। सकळ लोक अखंड राजी ।
सदा सर्वदा आवडी ताजी। प्राणीमात्राची ।।५।।
चुकोन उदंड आढळतें। भारी मनुष्य दृष्टीस पडतें ।
महंताचें लक्षणसें वाटतें। अकस्मात ।।६।।
ऐसा आडळतां लोक। चमत्कारें गुणग्राहिक ।
क्रिया बोलणें नेमक। प्रत्ययाचें ।।७।।
सकळ अवगुणामधें अवगुण। आपले अवगुण वाटती गुण ।
मोठें पाप करंटपण। चुकेना कीं ।।८।।
ढाळेंचि काम होतें सदा। जें जपल्यानें नव्हे सर्वदा ।
तेथें पीळपेंचाची आपदा। आडळेचिना ।।९।।
येकासी अभ्यासितां न ये। येकासी स्वभावेंचि ये ।

ऐसा भगवंताचा महिमा काये। कैसा कळेना ।।१०।।
मोठीं राजकारणें चुकती। राजकारणा वढा लागती ।
नाना चुकीची फजिती। चहुंकडे ।।११।।
याकारणें चुकों नये। म्हणिजे उदंड उपाये ।
उपायाचा अपाये। चुकतां होये ।।१२।।
काये चुकलें तें कळेना। मनुष्याचें मनचि वळेना ।
खवळला अभिमान गळेना। दोहिंकडे ।।१३।।
आवघे फडचि नासती। लोकांचीं मनें भंगती ।
कोठें चुकते युक्ती। कांहीं कळेना ।।१४।।
व्यापेंविण आटोप केला। तो अवघा घसरतचि गेला ।
अकलेचा बंद नाहीं घातला। दुरीदृष्टीनें ।।१५।।
येखादें मनुष्य तें सिळें। त्याचें करणेंचि बावळें
नाना विकल्पाचें जाळें। करून टाकी ।।१६।।
तें आपणासी उकलेना। दुसऱ्यास कांहींच कळेना ।
नाचे विकल्पें कल्पना। ठाईं ठाईं ।।१७।।
त्या गुप्त कल्पना कोणास कळाव्या। कोणें येऊन आटोपाव्या ।
ज्याच्या त्यानें कराव्या। बळकट बुद्धि ।।१८।।
ज्यासी उपाधी आवरेना। तेणें उपाधी वाढवावीना ।
सावचित करूनियां मना। समाधानें असावें ।।१९।।
धांवधावों उपाधी वेष्टी। आपण कष्टी लोक हि कष्टी ।
हे कामा नये गोष्टी। कुसमुसेची ।।२०।।
लोक बहुत कष्टी जाला। आपणहि अत्यंत त्रासला ।
वेर्थचि केला गल्बला। काअसयासी ।।२१।।
असो उपाधीचें काम ऐसें। कांहीं बरें कांहीं काणोंसें ।
सकळ समजोन ऐसें। वर्ततां बरें ।।२२।।
लोकांपासीं भावार्थ कैचा। आपण जगवावा तयांचा ।
सेवट उपंढर कोणाचा। पडोंचि नये ।।२३।।

अंतरात्म्याकडे सकळ लागे। निर्गुणीं हें कांहींच न लगे ।
नाना प्रकारीचे दगे। चंचळामधें ।।२४।।
शुद्ध विश्रांतीचें स्थळ। तें एक निर्मळ निश्चळ ।
तेथें विकारचि सकळ। निर्विकार होती ।।२५।।
उद्वेग अवघे तुटोनि जाती। मनासी वाटे विश्रांती ।
ऐसी दुल्लभ परब्रह्मस्थिती। विवेकें सांभाळावी ।।२६।।
आपणास उपाधी मुळींच नाहीं। रुणानुबंधें मिळाले सर्वहि ।
आल्यागेल्याची क्षिती नाहीं। ऐसें जालें पाहिजे ।।२७।।
जो उपाधीस कंटाळला। तो निवांत होऊन बैसला ।
आटोपेना तो गल्बला। कासयासी ।।२८।।
कांहीं गल्बला कांहीं निवळ। ऐसा कंठीत जावा काळ ।
जेणेंकरितां विश्रांती वेळ। आपणासी फावे ।।२९।।
उपाधी कांहीं राहात नाहीं। समाधानायेवढें थोर नाहीं ।
नरदेहे प्राप्त होत नाहीं। क्षणक्षणा ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
उपाधिलक्षणनिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।१९. ८

समास नववा : राजकारणनिरूपण
||श्रीरामसमर्थ ||
ज्ञानी आणी उदास। समुदायाचा हव्यास ।
तेणें अखंड सावकाश। येकांत सेवावा ।।१।।
जेथें तजवीजा कळती। अखंड चाळणा निघती ।
प्राणीमात्राची स्थिती गती। कळों येते ।।२।।
जरी हा चाळणाचि करीना। तरी कांहींच उमजेना ।
हिसेबझाडाचि पाहीना। दिवाळखोर ।।३।।
येक मिरासी साधिती। येक सीध्या गवाविती ।
व्यापकपणाची स्थिती। ऐसी आहे ।।४।।

जेणें जें जें मनीं धरिलें। तें तें आधींच समजलें ।
कृत्रिम अवघेंचि खुंटलें। सहजचि येणें ।।५।।
अखंड राहतां सलगी होते। अतिपरिचयें अवज्ञा घडते ।
याकारणें विश्रांती ते। घेतां नये ।।६।।
आळसें आळस केला। तरी मग कारबारचि बुडाला ।
अंतरहेत चुकत गेला। समुदायाचा ।।७।।
उदंड उपासनेचीं कामें। लावीत जावीं नित्यनेमें ।
अवकाश कैंचा कृत्रिमें। करावयासी ।।८।।
चोर भांडारी करावा। घसरतांच सांभाळावा ।
गोवा मूर्खपणाचा काढावा। हळु हळु ।।९।।
या अवघ्या पहिल्याच गोष्टी। प्राणी कोणी नव्हता कष्टी ।
राजकारणें मंडळ वेष्टी। चहुंकडे ।।१०।।
नष्टासी नष्ट योजावे। वाचळासी वाचाळ आणावे ।
आपणावरी विकल्पाचे गोवे। पडोंच नेदी ।।११।।
कांटीनें कांटी झाडावी। झाडावी परी ते कळों नेदावी ।
कळकटेपणाची पदवी। असों द्यावी ।।१२।।
न कळतां करी कार्य जें तें। तें काम तत्काळचि होतें ।
गचगचेंत पडतां तें। चमत्कारें नव्हे ।।१३।।
ऐकोनी आवडी लागावी। देखोनी बळकटचि व्हावी ।
सलगीनें आपली पदवी। सेवकामधें ।।१४।।
कोणीयेक काम करितां होतें। न करितां तें मागें पडतें ।
या कारणें ढिलेपण तें। असोंचि नये ।।१५।।
जो दुसऱ्यावरी विश्वासला। त्याचा कार्यभाग बुडाला ।
जो आपणचि कष्टत गेला। तोचि भला ।।१६।।
अवघ्यास अवघें कळलें। तेव्हां तें रितें पडिलें ।
याकारणें ऐसें घडलें। न पाहिजे कीं ।।१७।।
मुख्य सूत्र हातीं घ्यावें। करणें तें लोकांकरवीं करवावें ।

कित्तेक खलक उगवावे। राजकारणामधें ।।१८।।
बोलके पहिलवान कळकटे। तयासीच घ्यावे झटे ।
दुर्जनें राजकारण दाटे। ऐसें न करावें ।।१९।।
ग्रामण्य वर्मी सांपडावें। रगडून पीठचि करावें ।
करूनि मागुती सांवरावें। बुडऊं नये ।।२०।।
खळदुर्जनासी भ्यालें। राजकारण नाहीं राखिलें ।
तेणें अवघें प्रगट जालें। बरें वाईट ।।२१।।
समुदाव पाहिजे मोठा। तरी तनावा असाव्या बळकटा ।
मठ करुनी ताठा। धरूं नये ।।२२।।
दुर्जन प्राणी समजावे। परी ते प्रगट न करावे ।
सज्जनापरीस आळवावे। महत्व देउनी ।।२३।।
जनामधें दुर्जन प्रगट। तरी मग अखंड खटखट ।
याकारणें ते वाट। बुझूनि टाकावी ।।२४।।
गनीमाच्या देखतां फौजा। रणशूरांच्या फुर्फुरिती भुजा ।
ऐसा पाहिजे किं राजा। कैपक्षी परमार्थी ।।२५।।
तयास देखतां दुर्जन धाके। बैसवी प्रचितीचे तडाखे ।
बंडपाषांडाचे वाखे। सहजचि होती ।।२६।।
हे धूर्तपणाचीं कामें। राजकारण करावें नेमें ।
ढिलेपणाच्या संभ्रमें। जाऊं नये ।।२७।।
कोठेंच पडेना दृष्टीं। ठाईं ठाईं त्याच्या गोष्टी ।
वाग्विळासें सकळ सृष्टी। वेधिली तेणें ।।२८।।
हुंब्यासीं हुंबा लाऊन द्यावा। टोणप्यास टोणपा आणावा ।
लौंदास पुढें उभा करावा। दुसरा लौंद ।।२९।।
धटासी आणावा धट। उत्धटासी पाहिजे उत्धट ।
खटनटासी खटनट। अगत्य करी ।।३०।।
जैशास तैसा जेव्हां भेटे। तेव्हां मज्यालसी थाटे ।
इतुकें होतें परी धनी कोठें। दृष्टीस न पडे ।।३१।।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
राजकारणनिरूपणनाम समास नववा ||९||१९. ९

समास दहावा : विवेकलक्षणनिरूपण

||श्रीरामसमर्थ ||

जेथें अखंड नाना चाळणा| जेथें अखंड नाना धारणा |
जेथें अखंड राजकारणा| मनासी आणिती ||१||
सृष्टीमधें उत्तम गुण| तितुकें चाले निरूपण |
निरूपणाविण क्षण| रिकामा नाहीं ||२||
चर्चा आशंका प्रत्योत्तरें| कोण खोटें कोण खरें |
नाना वगत्रुत्वें शास्त्राधारें| नाना चर्चा ||३||
भक्तिमार्ग विशद कळे| उपासनामार्ग आकळे |
ज्ञानविचार निवळे| अंतर्यामीं ||४||
वैराग्याची बहु आवडी| उदास वृत्तीची गोडी |
उदंड उपाधी तरी सोडी| लागोंच नेदी ||५||
प्रबंदाचीं पाठांतरें| उत्तरासी संगीत उत्तरें |
नेमक बोलतां अंतरें| निववी सकळांचीं ||६||
आवडी लागली बहु जना| तेथें कोणाचें कांहीं चालेना |
दळवट पडिला अनुमाना| येईल कैसा ||७||
उपासना करूनियां पुढें| पुरवलें पाहिजे चहुंकडे |
भूमंडळीं जिकडे तिकडे| जाणती तया ||८||
जाणती परी आडळेना| काये करितो तें कळेना |
नाना देसीचे लोक नाना| येऊन जाती ||९||
तितुक्यांचीं अंतरें धरावीं| विवेकें विचारें भरावीं |
कडोविकडीचीं विवरावीं| अंतःकर्णे ||१०||
किती लोक तें कळेना| किती समुदाव आकळेना |
सकळ लोक श्रवणमनना| मध्यें घाली ||११||

फड समजाविसी करणें। गद्यपद्य सांगणें ।
परांतरासी राखणें। सर्वकाळ ।।१२।।
ऐसा ज्याचा दंडक। अखंड पाहाणें विवेक ।
सावधापुढें अविवेक। येईल कैचा ।।१३।।
जितुकें कांहीं आपणासी ठावें। तितुकें हळुहळु सिकवावें ।
शाहाणें करूनी सोडावे। बहुत जन ।।१४।।
परोपरीं सिकवणें। आडणुका सांगत जाणें ।
निवळ करुनी सोडणें। निस्पृहासी ।।१५।।
होईल तें आपण करावें। न होतां जनाकरवीं करवावें ।
भगवद्भजन राहावें। हा धर्म नव्हे ।।१६।।
आपण करावें करवावें। आपण विवरावें विवरवावें ।
आपण धरावें धरवावें। भजनमार्गासी ।।१७।।
जुन्या लोकांचा कंटाळा आला। तरी नूतन प्रांत पाहिजे धरिला ।
जितुकें होईल तितुक्याला। आळस करूं नये ।।१८।।
देह्याचा अभ्यास बुडाला। म्हणिजे महंत बुडाला ।
लागवेगें नूतन लोकांला। शाहाणे करावें ।।१९।।
उपाधींत सांपडों नये। उपाधीस कंटाळों नये ।
निसुगपण कामा नये। कोणीयेकविषीं ।।२०।।
काम नासणार नासतें। आपण वेडें उगें च पाहातें ।
आळसी हृदयसुन्य तें। काये करूं जाणें ।।२१।।
धकाधकीचा मामला। कैसा घडे अशक्ताला ।
नाना बुद्धि शक्ताला। म्हणोनी शिकवाव्या ।।२२।।
व्याप होईल तों राहावें। व्याप राहातां उठोन जावें ।
आनंदरूप फिरावें। कोठें तऱ्ही ।।२३।।
उपाधीपासून सुटला। तो निस्पृहपणें बळावला ।
जिकडे सानुकूळ तिकडे चालिला। सावकास ।।२४।।
कीर्ति पाहातं सुख नाहीं। सुख पाहातां कीर्ति नाहीं ।

केल्याविण कांहींच नाहीं। कोठें तऱ्ही ||२५||
 येरवीं काय राहातें। होणार तितुकें होऊन जातें |
प्राणी मात्र अशक्त तें। पुढें आहे ||२६||
अर्धींच तकवा सोडिला। मधेंचि धीवसा सांडिला |
तरी संसार हा सेवटाला। कैसा पावे ||२७||
संसार मुळींच नासका। विवेकें करावा नेटका |
नेटका करितां फिका। होत जातो ||२८||
ऐसा याचा जिनसाना। पाहातां कळों येतें मना |
परंतु धीर सांडावाना। कोणीयेकें ||२९||
धीर सांडितां कये होतें। अवघें सोसावें लागतें |
नाना बुद्धि नाना मतें। शाहाणा जाणे ||३०||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
विवेकलक्षणनिरूपणनाम समास दहावा ||१०||१९. १०
दशक एकोणविसावा समाप्त ||

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.

```
%@@1
% File name               : dAsabodh19.itx
%----------------------------------------------
% Text title              : Dasabodh dAsabodha
% Author                  : Swami Samartha Ramadas
% Language                : Marathi, Sanskrit
% Subject                 :
philosophy/hinduism/religion
% Description/comments    :
% Transliterated by       : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
```

```
% Proofread by          : Vishwas Bhide
vishwas_bhide@yahoo.com, santsahitya@yahoo.co.in,
Sunder Hattangadi sunderh@hotmail.com, NA
% Latest update         : May 16, 2009
% Send corrections to   : sanskrit@cheerful.com
%
% Special Instructions:
%
i1h.hdr,ijag.inc,itrans.sty,multicol.sty,iarticle.s
ty
% Transliteration scheme: ITRANS 5.2
% Site access  :
% http://sanskritdocuments.org/
% http://sanskrit.gde.to/
%----------------------------------------------------
---
% The text is to be used for personal studies and
research only.
% Any use for commercial purpose is prohibited as a
'gentleman's'
% agreement.
% @@2
%
% Commands upto engtitle are
% needed for devanaagarii output and formatting.
%----------------------------------------------------
------
```

This page uses Unicode utf-8 encoding for devanagari. Please set the fonts and languages setting in your web browser to display the correct Unicode font. Some help is available at Notes on Viewing and Creating Devanagari Documents with Unicode Support. Some of the Unicode fonts for Devanagari are linked at http://devanaagarii.net and for Sanskrit Transliteration/Diacritics are available at IndUni Fonts.

Questions, comments? Write to sanskrit@cheerful.com .

05/17/2009 01:14:29

||समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक २० ||

||दशक विसावा : पूर्णनाम ||२०||

समास पहिला : पूर्णापूर्णनिरूपण

||श्रीराम ||

प्राणीव्यापक मन व्यापक। पृथ्वी व्यापक तेज व्यापक ।
वायो आकाश त्रिगुण व्यापक। अंतरात्मा मूळमाया ||१||
निर्गुण ब्रह्म तें व्यापक। ऐसें अवघेंच व्यापक ।
तरी हें सगट किं काये येक। भेद आहे ||२||
आत्मा आणि निरंजन। येणेंहि वाटतो अनुमान ।
आत्मा सगुण किं निर्गुण। आणि निरंजन ||३||
श्रोता संदेहीं पदिला। तेणें संदेह वाढला ।
अनुमान धरून बैसला। कोण तो कैसा ||४||
ऐका पहिली आशंका। अवघा गल्बला करूं नका ।
प्रगट करून विवेका। प्रत्यये पाहावा ||५||
शरीपाडें सामर्थ्यपाडें। प्राणी व्याप करी निवाडें ।
परी पाहतां मनायेवढें। चपळ नाहीं ||६||
चपळपण येकदेसी। पूर्ण व्यापकता नव्हे त्यासी ।
पाहातां पृथ्वीच्या व्यापासी। सीमा आहे ||७||
तैसेंचि आप आणि तेज। अपूर्ण दिसती सहज ।
वायो चपळ समज। येकदेसी ||८||
गगन आणि निरंजन। तें पूर्ण व्यापक सघन ।
कोणीयेक अनुमान। तेथें असेचिना ||९||
त्रिगुण गुणक्षोभिणी माया। माईक जाईल विलया ।
अपूर्ण येकदेसी तया। पूर्ण व्यापकता न घडे ||१०||
आत्मा आणि निरंजन। हें दोहिकडे नामाभिधान ।
अर्थान्वये समजोन। बोलणें करावें ||११||

आत्मा मन अत्यंत चपळ। तरी हें व्यापक नव्हेचि केवळ ।
सुचित अंतःकर्ण निवळ। करून पाहावें ।।१२।।
अंतराळीं पाहातां पाताळी नाहीं। पाताळीं पाहातां अंतराळीं नाहीं ।
पूर्णपणें वसत नाहीं। चहुंकडे ।।१३।।
पुढें पाहातां मागें नाहीं। मागें पाहातां पुढें नाहीं ।
वाम सव्य व्याप नाहीं। दशदिशा ।।१४।।
चहुंकडे निशाणें मांडावीं। येकसरीं कैसीं सिवावीं ।
याकारणें समजोन उगवी। प्रत्ययें आपणासी ।।१५।।
सूर्य आला प्रतिबिंबला। हाहि दृष्टांत न घडे वस्तुला ।
वस्तुरूप निर्गुणाला। म्हणिजेत आहे ।।१६।।
घटाकाश मठकाश। हाहि दृष्टांत विशेष ।
तुळूं जातां निर्गुणास। साम्यता येते ।।१७।।
ब्रह्मींचा अंश आकाश। आणी आत्म्याचा अंश मानस ।
दोहींचा अनुभव प्रत्ययास। येथें घ्यावा ।।१८।।
गगन आणि हें मन। कैसे होती समान ।
मननसीळ महाजन। सकळहि जाणती ।।१९।।
मन हें पुढें वावडे। मागें आवघेंचि रितें पडे ।
पूर्ण गगनास साम्यता घडे। कोण्या प्रकारें ।।२०।।
परब्रह्मचि अचळ। आणि पर्वतासहि म्हणती अचळ ।
दिनीही येक केवळ। हें कैसें म्हणावें ।।२१।।
ज्ञान विज्ञान विपरितज्ञान। तिनी कैसीं होती समान ।
याचा प्रत्ययो मनन। करून पाहावा ।।२२।।
ज्ञान म्हणिजे जाणणें। अज्ञान म्हणिजे नेणणें ।
विपरितज्ञान म्हणिजे देखणें। येकाचें येक ।।२३।।
जाणणें नेणणें वेगळें केलें। ढोबळें पंचभूतिक उरलें ।
विपरीतज्ञान समजलें। पाहिजे जीवीं ।।२४।।
द्रष्टा साक्षी अंतरात्मा। जीवात्माची होये शिवात्मा ।

पुढें शिवात्मा तोचि जीवात्मा। जन्म घेतो ।।२५।।
आत्मत्वीं जन्ममरण लागे। आत्मत्वीं जन्ममरण न भंगे ।
संभवामि युगे युगे। ऐसे हें वचन ।।२६।।
जीव येकदेसी नर। विचारें जाला विश्वंभर ।
विश्वंभरास संसार। चुकेना कीं ।।२७।।
ज्ञान आणि अज्ञान। वृत्तिरूपें हें समान ।
निवृत्तिरूपें विज्ञान। जालें पाहिजे ।।२८।।
ज्ञानें येवढें ब्रह्मांड केलें। ज्ञानें येवढें वाढविलें ।
नाना विकाराचें वळलें। तें हें ज्ञान ।।२९।।
आठवें देह ब्रह्मांडीचें। तें हें ज्ञान साचें ।
विज्ञानरूप विदेहाचें। पद पाविजे ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
पूर्णापूर्णनिरूपणनाम समास पहिला ।।१।।२०. १

समास दुसरा : सृष्टीत्रिविधलक्षणनिरूपण

||श्रीराम ||

मूळमाया नस्तां चंचळ। निर्गुण ब्रह्म तें निश्चळ ।
जैसें गगन अंतराळ। चहुंकडे ।।१।।
दृश्य आलें आणि गेलें। परी तें ब्रह्म संचलें ।
जैसें गगन कोंदाटलें। चहुंकडे ।।२।।
जिकडे पाहावें तिकडे अपार। कोणेकडे नाहीं पार ।
येकजिनसी स्वतंत्र। दुसरें नाहीं ।।३।।
ब्रह्मांडावरतें बैसावें। अवकाश भकास अवलोकावें ।
तेथें चंचळ व्यापकाच्या नांवें। सुन्याकार ।।४।।
दृश्य विवेकें काढिलें। मग परब्रह्म कोंदाटलें ।
कोणासीच अनुमानलें। नाहीं कदा ।।५।।
अधोर्ध पाहातां चहुंकडे। निर्गुण ब्रह्म जिकडे तिकडे ।

मन धांवेल कोणेकडे। अंत पाहावया ।।६।।
दृश्य चळे ब्रह्म चळेना। दृश्य कळे ब्रह्म कळेना ।
दृश्य आकळे ब्रह्म आकळेना। कल्पनेसी ।।७।।
कल्पना म्हणिजे कांहींच नाहीं। ब्रह्म दाटले ठाईंचा ठाईं ।
वाक्यार्थ विवरत जाई। म्हणिजे बरें ।।८।।
परब्रह्मायेवढें थोर नाहीं। श्रवणापरतें साधन नाहीं ।
कळल्याविण कांहींच नाहीं। समाधान ।।९।।
पिप्लीकामार्गें हळु हळु घडे। विहंगमें फळासी गांठी पडे ।
साधक मननीं पवाडे। म्हणिजे बरें ।।१०।।
परब्रह्मासारिखें दुसरें। कांहींच नाहीं खरें ।
निंदा आणि स्तुतिउत्तरें। परब्रह्मीं नाहीं ।।११।।
ऐसे परब्रह्म येकजिनसी। कांहीं तुळेना तयासी ।
मानुभव पुण्यरासी। तेथें पवाडती ।।१२।।
चंचळें होते दुःखप्राप्ती। निश्चळायेवडी नाहीं विश्रांती ।
निश्चळ प्रत्ययें पाहाती। माहानुभाव ।।१३।।
मुळापासून शेवटवरी। विचारणा केलीच करी ।
प्रत्ययाचा निश्चयो अंतरीं। तयासीच फावे ।।१४।।
कल्पनेचि सृष्टी जाली। त्रिविध प्रकारें भासली ।
तिक्षण बुद्धीनें आणिली। पाहिजे मना ।।१५।।
मूळमायेपासून त्रिगुण। अवघें येकदेसी लक्षण ।
पांचा भूतांचा ढोबळा गुण। दिसत आहे ।।१६।।
पृथ्वीपासून च्यारी खाणी। चत्वार वेगळाली करणी ।
सकळ सृष्टीचि चाली येथुनी। पुढें नाहीं ।।१७।।
सृष्टीचें विविध लक्षण। विशद करूं निरूपण ।
श्रोतीं सुचित अंतःकर्ण। केलें पाहिजे ।।१८।।
मूळमाया जाणीवेची। मुळीं सूक्ष्म कल्पनेची ।
जैसी स्थिती परे वाचेची। तद्रूपचि ते ।।१९।।

अष्टधा प्रकृतीचें मूळ। ते हे मूळमायाच केवळ ।
सूक्ष्मरूप बीज सकळ। मुळींच आहे ।।२०।।
जड पदार्थ चेतवितें तें। म्हणौन चैतन्य बोलिजेतें ।
सूक्ष्म रूपें संकेतें। समजोन घ्यावीं ।।२१।।
प्रकृती पुरुषाचा विचार। अर्धनारीनटेश्वर ।
अष्टधा प्रकृतीचा विचार। सकळ कांहीं ।।२२।।
गुप्त त्रिगुणाचें गूढत्व। म्हणौन संकेत महत्तत्त्व ।
गुप्तरूपें शुद्धसत्व। तेथेंचि वसे ।।२३।।
जेथून गुण प्रगटती। तीस गुणक्षोभिणी म्हणती ।
त्रिगुणाचीं रूपें समजती। धन्य ते साधु ।।२४।।
गुप्तरूपें गुणसौम्य। म्हणौनि बोलिजे गुणसाम्य ।
सूक्ष्म संकेत अगम्य। बहुतांस कैंचा ।।२५।।
मूळमायेपासून त्रिगुण। चंचळ येकदेसी लक्षण ।
प्रत्ययें पाहातां खूण। अंतरीं येते ।।२६।।
पुढें पंचभूतांचीं बंडें। वाढलीं विशाळें उदंडें ।
सप्तद्वीपें नवखंडें। वसुंधरा हे ।।२७।।
त्रिगुणापासून पृथ्वीवरी। दुसऱ्या जिनसान्याची परी ।
दोनी जिनस याउपरी। तिसरा ऐका ।।२८।।
पृथ्वी नाना जिनसाचें बीज। अंडज जारज श्वेतज उद्भिज ।
च्यारी खाणी च्यारी वाणी सहज। निर्माण जाल्या ।।२९।।
खाणी वाणी होती जाती। परंतु तैसीच आहे जगती ।
ऐसे होती आणी जाती। उदंड प्राणी ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सृष्टीत्रिविधलक्षणनिरूपणनाम समास दुसरा ।।२।।२०. २

समास तिसरा : सूक्ष्मनामाभिधाननिरूपण

||श्रीराम ||

मुळींहून सेवटवरी। विस्तार बोलिला नानापरी ।
पुन्हा विवरत विरत माघारी। वृत्ति न्यावी ।।१।।
च्यारी खाणी च्यारी वाणी। चौऱ्यासी लक्ष जीवयोनी ।
नाना प्रकारीचे प्राणी। जन्मास येती ।।२।।
अवघे होती पृथ्वीपासूनी। पृथ्वीमधें जाती नासोनी ।
अनेक येती जाती परी अवनी। तैसीच आहे ।।३।।
ऐसें हें सेंड्याकडिल खांड। दुसरें भूतांचें बंड ।
तिसरें नामाभिधानें उदंड। सूक्ष्मरूपें ।।४।।
स्थूळ अवघें सांडून द्यावें। सूक्ष्मरूपें वोळखावें ।
गुणापासून पाहिलेच पाहावें। सूक्ष्मदृष्टीं ।।५।।
गुणाचीं रूपें जाणिव नेणीव। पाहिलाच पाहावा अभिप्राव ।
सूक्ष्मदृष्टीचें लाघव। येथून पुढें ।।६।।
शुद्ध नेणीव तमोगुण। शुद्ध जाणीव सत्वगुण ।
जाणीवनेणीव रजोगुण। मिश्रित चालिला ।।७।।
त्रिगुणाचीं रूपें ऐसीं। कळों लागलीं अपैसीं ।
गुणापुढील कर्दमासी। गुणक्षोभिणी बोलिजे ।।८।।
रज तम आणि सत्व। तिहींचें जेथें गूढत्व ।
तें जाणिजे महत्तत्त्व। कर्दमरूप ।।९।।
प्रकृती पुरुष शिवशक्ति। अर्धनारीनटेश्वर म्हणती ।
परी याची स्वरूपस्थिती। कर्दमरूप ।।१०।।
सूक्ष्मरूपें गुणसौम्य। त्यास बोलिजे गुणसाम्य ।
तैसेंचि चैतन्य अगम्य। सूक्ष्मरूपी ।।११।।
बहुजिनसी मूळमाया। माहांकारण ब्रह्मांडीची काया ।
ऐसिया सूक्ष्म अन्वया। पाहिलेंचि पाहावें ।।१२।।
च्यारी खाणी पांच भूतें। चौदा सूक्ष्म संकेतें ।
काये पाहणें तें येथें। शोधून पाहावें ।।१३।।
आहाच पाहातां कळेना। गरज केल्यां समजेना ।

नाना प्रकारीं जनाच्या मना। संदेह पडती ।।१४।।
चौदा पांच येकोणीस। येकोणीस च्यारी तेविस ।
यांमधें मूळ चतुर्दश। पाहिलेंचि पाहावें ।।१५।।
जो विवरोन समजला। तेथें संदेह नाहीं उरला ।
समजल्याविण जो गल्बला। तो निरर्थक ।।१६।।
सकळ सृष्टीचें बीज। मूळमायेंत असे सहज ।
अवघें समजतां सज्ज। परमार्थ होतो ।।१७।।
समजलें माणूस चावळेना। निश्चइ अनुमान धरीना ।
सावळगोंदा करीना। परमार्थ कदा ।।१८।।
शब्दातीत बोलतां आलें। त्यास वाच्यांश बोलिलें ।
शुद्ध लक्ष्यांश लक्षिलें। पाहिजे विवेकें ।।१९।।
पूर्वपक्ष म्हणिजे माया। सिद्धांतें जाये विलया ।
माया नस्तां मग तया। काये म्हणावें ।।२०।।
अन्वये आणी वीतरेक। हा पूर्वपक्षाचा विवेक ।
सिद्धांत म्हणिजे शुद्ध येक। दुसरें नाहीं ।।२१।।
अधोमुखें भेद वाढतो। ऊर्धमुखें भेद तुटतो ।
निःसंगपणें निर्गुणी तो। माहांयोगी ।।२२।।
माया मिथ्या ऐसी कळली। तरी मग भीड कां लागली ।
मायेचें भिडेनें घसरली। स्वरूपस्थिती ।।२३।।
लटके मायेनें दपटावें। सत्य परब्रह्म सांडावें ।
मुख्य निश्चयें हिंडावें। कासयासी ।।२४।।
पृथ्वीमधें बहुत जन। त्यामधें असती सज्जन ।
परी साधूस वोळखतो कोण। साधुवेगळा ।।२५।।
म्हणौन संसार सांडावा। मग साधूचा शोध घ्यावा ।
फिरफिरों ठाइं पाडावा। साधुजन ।।२६।।
उदंड हुडकावे संत। सांपडे प्रचितीचा महंत ।
प्रचितीविण स्वहित। होणार नाहीं ।।२७।।

प्रपंच अथवा परमार्थ। प्रचितीविण अवघें वेर्थ ।
प्रत्ययेज्ञानी तो समर्थ। सकळांमध्यें ।।२८।।
रात्रंदिवस पाहावा अर्थ। अर्थ पाहेल तो समर्थ ।
परलोकींच निजस्वार्थ। तेथेंचि घडे ।।२९।।
म्हणौन पाहिलेंचि पाहावें। आणि शोधिलेंचि शोधावें ।
अवघें कळतां स्वभावें। संदेह तुटती ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सूक्ष्मनामाभिधाननिरूपणनाम समास तिसरा ।।३।।२०. ३

समास चौथा : आत्मानिरूपण

||श्रीराम ||

सकळ जनास प्रार्थना। उगेंच उदास करावेंना ।
निरूपण आणावें मना। प्रत्ययाचें ।।१।।
प्रत्यये राहिला येकेकडे। आपण धांवतो भलतेकडे ।
तरी सारासाराचे निवाडे। कैसे होती ।।२।।
उगिच पाहातां सृष्टी। गल्बला दिसतो दृष्टीं ।
परी ते राजसत्तेची गोष्टी। वेगळीच ।।३।।
पृथ्वीमधें जितुकीं शरीरें। तितुकीं भगवंताचीं घरें ।
नाना सुखें येणें द्वारें। प्राप्त होती ।।४।।
त्याचा महिमा कळेल कोणाला। माता वांटून कृपाळु जाला ।
प्रत्यक्ष जगदीश जगाला। रक्षितसे ।।५।।
सत्त पृथ्वीमधें वांटली। जेथें तेथें विभागली ।
कळेनें सृष्टि चालिली। भगवंताचे ।।६।।
मूळ जाणत्या पुरुषाची सत्ता। शरीरीं विभागली तत्वता ।
सकळ कळा चातुर्यता। तेथें वसे ।।७।।
सकळ पुराचा ईश। जगामध्यें तो जगदीश ।
नाना शरीरीं सावकास। करूं लागे ।।८।।

पाहातां सृष्टिची रचना। ते येकाचेन चालेना ।
येकचि चालवी नाना। देह धरुनी ।।९।।
नाहीं उंच नीच विचारिलें। नाहीं बरें वाईट पाहिलें ।
कार्ये चालों ऐसें जालें। भगवंतासी ।।१०।।
किंवा नेणणें आडवें केलें। किंवा अभ्यासीं घातलें ।
हें कैसें कैसें केलें। त्याचा तोचि जाणे ।।११।।
जगदांतरीं अनुसंधान। बरें पाहाणें हेंचि ध्यान ।
ध्यान आणी तें ज्ञान। येकरूप ।।१२।।
प्राणी संसारास आला। कांहीं येक शाहाणा जाला ।
मग तो विवरों लागला। भूमंडळीं ।।१३।।
प्रगट रामाचें निशाण। आत्माराम ज्ञानघन ।
विश्वंभर विद्यमान। भाग्यें कळे ।।१४।।
उपासना धुंडुन वासना धरिली। तरी ते लांबतचि गेली ।
महिमा न कळे बोलिली। येथार्थ आहे ।।१५।।
द्रष्टा म्हणिजे पाहाता। साक्षी म्हणिजे जाणता ।
अनंतरूपी अनंता। वोळखावें ।।१६।।
संगती असावी भल्यांची। धाटी कथा निरूपणाची ।
कांहीं येक मनाची। विश्रांती आहे ।।१७।।
त्याहिमधें प्रत्ययेज्ञान। जाळून टाकिला अनुमान ।
प्रचितीविण समाधान। पाविजेल कैंचें ।।१८।।
मूळसंकल्प तो हरिसंकल्प। मूळमायेमधील साक्षेप ।
जगदांतरीं तेंचि रूप। देखिजेतें ।।१९।।
उपासना ज्ञानस्वरूप। ज्ञानीं चौथा देह आरोप ।
याकारणें सर्व संकल्प। सोडून द्यावा ।।२०।।
पुढें परब्रह्म विशाळ। गगनासारिखें पोकळ ।
घन पातळ कोमळ। काये म्हणावें ।।२१।।
उपासना म्हणिजे ज्ञान। ज्ञानें पाविजे निरंजन ।

योगियांचें समाधान। येणें रितीं ।।२२।।
विचार नेहटूनसा पाहे। तरी उपासना आपणचि आहे ।
येक जाये एक आहे। देह धरुनी ।।२३।।
अखंड ऐसी घालमेली। पूर्वापार होत गेली ।
आतां हि तैसीच चालिली। उत्पत्ति स्थिती ।।२४।।
बनावरी बनचरांची सत्ता। जळावरी जळचरांची सत्ता ।
भूमंडळीं भूपाळां समस्तां। येणेंचि न्यायें ।।२५।।
सामर्थ्य आहे चळवळेचें। जो जो करील तयाचें ।
परंतु येथें भगवंताचें। अधिष्ठान पाहिजे ।।२६।।
कर्ता जगदीश हें तों खरें। परी विभाग आला पृथकाकारें ।
तेथें अहंतेचें काविरें। बाधिजेना ।।२७।।
हरिर्दाता हरिर्भोक्ता। ऐसें चालतें तत्वता ।
ये गोष्टीचा आतां। विचार पाहावा ।।२८।।
सकळ कर्ता परमेश्वरु। आपला माइक विचारु ।
जैसें कळेल तैसें करूं। जगदांतरें ।।२९।।
देवायेवढें चपळ नाहीं। ब्रह्मायेवढें निश्चळ नाहीं ।
पाइरी चढोन पाहीं। मूळपरियंत ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मानिरूपणनाम समास चौथा ।।४।।२०. ४

समास पांचवा : चत्वारजिन्नसनिरूपण

||श्रीराम ||

येथून पाहातां तेथवरी। चत्वार जीनस अवधारीं ।
येक चौदा पांच च्यारी। ऐसें आहे ।।१।।
परब्रह्म सकळांहून वेगळें। परब्रह्म सकळांहून आगळें ।
नाना कल्पनेनिराळें। परब्रह्म तें ।।२।।
परब्रह्माचा विचार। नाना कल्पनेहून पर ।

निर्मळ निश्चळ निर्विकार। अखंड आहे ।।३।।
परब्रह्मास कांहींच तुळेना। हा येक मुख्य जिनसाना ।
दुसरा जिनस नाना कल्पना। मूळमाया ।।४।।
नाना सूक्ष्मरूप। सूक्ष्म आणी कर्दमरूप ।
मुळींच्या संकल्पाचा आरोप। मूळमाया ।।५।।
हरिसंकल्प मुळींचा। आत्माराम सकळांचा ।
संकेत नामाभिधानाचा। येणें प्रकारें ।।६।।
निश्चळीं चंचळ चेतलें। म्हणौनि चैतन्य बोलिलें ।
गुणसामानत्वें जालें। गुणसाम्य ऐसें ।।७।।
अर्धनारीनटेश्वर। तोचि शड्गुणैश्वर ।
प्रकृतिपुरुषाचा विचार। शिवशक्ती ।।८।।
सुद्धसत्वगुणाची मांडणी। अर्धमात्रा गुणक्षोभिणी ।
पुढें तिही गुणांची करणी। प्रगट जाली ।।९।।
मन माया अंतरात्मा। चौदा जिनसांची सीमा ।
विद्यमान ज्ञानात्मा। इतुके ठाइं ।।१०।।
ऐसा दुसरा जिनस। अभिधानें चतुर्दश ।
आतां तिसरा जिनस। पंचमाहाभूतें ।।११।।
येथें पाहातां जाणीव थोडी। आदिअंत हे रोकडी ।
खाणी निरोपिल्या तांतडी। तो चौथा जिनस ।।१२।।
च्यारी खाणी अनंत प्राणी। जाणीवेची जाली दाटणी ।
च्यारी जिनस येथूनी। संपूर्ण जाले ।।१३।।
बीज थोडें पेरिजेतें। पुढें त्याचें उदंड होतें ।
तैसें जालें आत्मयातें। खाणी वाणी प्रगटतां ।।१४।।
ऐसी सत्ता प्रबळली। थोडे सत्तेचि उदंड जाली ।
मनुष्यवेषें सृष्टी भोगिली। नान प्रकारें ।।१५।।
प्राणी मारून स्वापद पळे। वरकड त्यास काये कळे ।
नाना भोग तो निवळे। मनुष्यदेहीं ।।१६।।

नाना शब्द नाना स्पर्श। नाना रूप नाना रस ।
नाना गंध ते विशेष। नरदेह जाणे ।।१७।।
अमोल्य रत्नें नाना वस्त्रें। नाना यानें नाना शस्त्रें ।
नाना विद्या कळा शास्त्रें। नरदेह जाणे ।।१८।।
पृथ्वी सत्तेनें व्यापिली। स्थळोस्थळीं आटोपिली ।
नाना विद्या कळा केली। नाना धारणा ।।१९।।
दृश्य अवघेंचि पाहावें। स्थानमान सांभाळावें ।
सारासार विचारावें। नरदेहे जालियां ।।२०।।
येहलोक आणी परलोक। नाना प्रकारींचा विवेक ।
विवेक आणी अविवेक। मनुष्य जाणे ।।२१।।
नाना पिंडीं ब्रह्मांडरचना। नाना मुळींची कल्पना ।
नाना प्रकारीं धारणा। मनुष्य जाणे ।।२२।।
अष्टभोग नवरस। नाना प्रकारींचा विळास ।
वाच्यांश लक्ष्यांश सारांश। मनुष्य जाणे ।।२३।।
मनुष्यें सकळांस आळिलें। त्या मनुष्यास देवें पाळिलें ।
ऐसें हें अवघें कळलें। नरदेहयोगें ।।२४।।
नरदेह परम दुल्लभ। येणें घडे अलभ्य लाभ ।
दुल्लभ तें सुल्लभ। होत आहे ।।२५।।
बरकड देहे हें काबाड। नरदेह मोठें घबाड ।
परंतु पाहिजे जाड। विवेकरचना ।।२६।।
येथें जेणें आळस केला। तो सर्वस्वें बुडाला ।
देव नाहीं वोळखिला। विवेकबळें ।।२७।।
नर तोचि नारायेण। जरी प्रत्ययें करी श्रवण ।
मननशीळ अंतःकर्ण। सर्वकाळ ।।२८।।
जेणें स्वयेंचि पोहावें। त्यास कासेस नलगे लागावें ।
स्वतंत्रपणें शोधावें। सकळ कांहीं ।।२९।।
सकळ शोधून राहिला। संदेह कैचा तयाला ।

पुढें विचार कैसा जाला। त्याचा तोचि जाणे ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चत्वारजिनसनाम समास पांचवा ।।५।।२०. ५

समास सहावा : आत्मागुणनिरूपण
।।श्रीराम ।।
पाहों जातां भूमंडळ। ठाईं ठाईं आहे जळ ।
कित्तेक तें निर्मळ माळ। जळेंविण पृथ्वी ।।१।।
तैसें दृश्य विस्तारलें। कांहींयेक जाणिवेनें शोभलें ।
जाणीवरहित उरलें। कीतीयेक दृश्य ।।२।।
च्यारी खाणी च्यारी वाणी। चौऱ्यासी लक्ष जीवयोनी ।
शास्त्रीं अवघें नेमुनी। बोलिलें असे ।।३।।

।।श्लोक ।।
जलजा नवलक्षाश्च दशलक्षाश्च पक्षिणः ।
कृमयो रुद्रलक्षाश्च विंशल्लक्षा गवादयः ।।
स्थावरा स्त्रिंशल्लक्षाश्च चतुर्लक्षाश्च मानवाः ।
पापपुण्यं समं कृत्वा नरयोनिषु जायते ।।

मनुष्यें च्यारी लक्ष। पशु वीस लक्ष ।
क्रिम आक्रा लक्ष। बोलिलें शास्त्रीं ।।४।।
दाहा लक्ष ते खेचर। नव लक्ष जळचर ।
तीस लक्ष स्थावर। बोलिलें शास्त्रीं ।।५।।
ऐसी चौऱ्यासी लक्ष योनी। जितुका तितुका जाणता प्राणी ।
अनंत देह्याची मांडणी। मर्यादा कैंची ।।६।।
अनंत प्राणी होत जाती। त्यांचें अधिष्ठान जगती ।
जगतीवेगळी स्थिती। त्यास कैंची ।।७।।

पुढें पाहातां पंचभूतें। पावलीं पष्टदशेतें ।
कोणी विद्यमान कोणी तें। ठगीच असती ।।८।।
अंतरात्म्याची वोळखण। तेचि जेथें चपळपण ।
जाणीवेचें अधिष्ठान। सावध ऐका ।।९।।
सुखदुख जाणता जीव। तैसाचि जाणावा सद शिव ।
अंतःकर्णपंचक अपूर्व। अंश आत्मयाचा ।।१०।।
स्थुळीं आकाशाचे गुण। अंश आत्मयाचे जाण ।
सत्व रज तमोगुण। गुण आत्मयाचे ।।११।।
नाना चाळणा नाना धृती। नवविधा भक्ति चतुर्विधा मुक्ती ।
अलिप्तपण सहजस्थिती। गुण आत्मयाचे ।।१२।।
द्रष्टा साक्षी ज्ञानघन। सत्ता चैतन्य पुरातन ।
श्रवण मनन विवरण। गुण आत्मयाचे ।।१३।।
दृश्य द्रष्टा दर्शन। ध्येय ध्याता ध्यान ।
ज्ञेय ज्ञाता ज्ञान। गुण आत्मयाचे ।।१४।।
वेदशास्त्रपुराणअर्थ। गुप्त चालिला परमार्थ ।
सर्वज्ञपणें समर्थ। गुण आत्मयाचे ।।१५।।
बद्ध मुमुक्षु साधक सिद्ध। विचार पाहाणें शुद्ध ।
बोध आणी प्रबोध। गुण आत्मयाचे ।।१६।।
जागृति स्वप्न सुषुप्ति तुर्या। प्रकृतिपुरुष मूळमाया ।
पिंड ब्रह्मांड अष्टकाया। गुण आत्मयाचे ।।१७।।
परमात्मा आणि परमेश्वरी। जगदात्मा आणीई जगदेश्वरी ।
महेश आणी माहेश्वरी। गुण आत्मयाचे ।।१८।।
सूक्ष्म जितुकें नामरूप। तितुकें आत्मयाचें स्वरूप ।
संकेतनामाभिधानें अमूप। सीमा नाहीं ।।१९।।
आदिशक्ती शिवशक्ती। मुख्य मूळमाया सर्वशक्ती ।
नाना जीनस उत्पती स्थिती। तितुके गुण आत्मयाचे ।।२०।।
पूर्वपक्ष आणी सिद्धांत। गाणें वाजवणें संगीत ।

नाना विद्या अद्भुत। गुण आत्मयाचे ।।२१।।
ज्ञान अज्ञान विपरीतज्ञान। असद्‌वृति सद्‌वृति जाण ।
ज्ञेप्तिमात्र अलिप्तपण। गुण आत्मयाचे ।।२२।।
पिंड ब्रह्मांड तत्वझाडा। नाना तत्वांचा निवाडा ।
विचार पाहाणें उघडा। गुण आत्मयाचे ।।२३।।
नाना ध्यानें अनुसंधानें। नाना स्थिति नाना ज्ञानें ।
अनन्य आत्मनिवेदनें। गुण आत्मयाचे ।।२४।।
तेतीस कोटी सुरवर। आठ्यासी सहश्र ऋषेश्वर ।
भूत खेचर अपार। गुण आत्मयाचे ।।२५।।
भूतावळी औट कोटी। च्यामुंडा छपन्न कोटी ।
कात्यायेणी नव कोटी। गुण आत्मयाचे ।।२६।।
चंद्र सूर्य तारामंडळें। नाना नक्षत्रें ग्रहमंडळें ।
शेष कूर्म मेघमंडळें। गुण आत्मयाचे ।।२७।।
देव दानव मानव। नाना प्रकारीचे जीव ।
पाहातां सकळ भावाभाव। गुण आत्मयाचे ।।२८।।
आत्मयाचे नाना गुण। ब्रह्म निर्विकार निर्गुण ।
जाणणें येकदेसी पूर्ण। गुण आत्मयाचे ।।२९।।
आत्मरामउपासना। तेणें पावले निरंजना ।
निसंदेहे अनुष्ठना। ठावचि नाहीं ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मागुणनिरूपणनाम समास सहावा ।।६।।२०. ६

समास सातवा : आत्मानिरूपण

||श्रीराम ||

अनुर्वाच्य समाधान जालें। तें पाहिजे बोलिलें ।
बोलिल्यासाठीं समाधान गेलें। हें तों घडेना ।।१।।
कांहीं सांडावें लागत नाहीं। कांहीं मांडावें लागत नाहीं ।

येक विचार शोधून पाहीं। म्हणिजे कळे ।।२।।
मुख्य कासीविश्वेश्वर। श्वेतबंद रामेश्वर ।
मलकार्जुन भीमाशंकर। गुण आत्मयाचे ।।३।।
जैसीं मुख्य बारा लिंगें। यावेगळीं अनंत लिंगें ।
प्रचित जाणिजेत जगें। गुण आत्मयाचे ।।४।।
भूमंडळीं अनंत शक्ति। नाना साक्षात्कार चमत्कार होती ।
नाना देवांच्या सामर्थ्यमूर्ती। गुण आत्मयाचे ।।५।।
नाना सिद्धांचीं सामर्थ्यें। नाना मंत्रांचीं सामर्थ्यें ।
नानामोहरेवल्लींत सामर्थ्यें। गुण आत्मयाचे ।।६।।
नाना तीर्थांचीं सामर्थ्यें। नाना क्षेत्रांचीं सामर्थ्यें ।
नाना भूमंडळीं सामर्थ्यें । गुण आत्मयाचे ।। ७।।
जितुके कांहीं उत्तम गुण। तितुकें आत्मयाचें लक्षण ।
बरें वाईट तितुकें जाण। आत्म्याचकरितां ।।८।।
शुद्ध आत्मा उत्तम गुणी। सबळ आत्मा अवलक्षणी ।
बरी वाईट आवघी करणी। आत्मयाची ।।९।।
नाना साभिमान धरणें। नाना प्रतिसृष्टी करणें ।
नाना श्रापउश्रापलक्षणें आत्मयाचेनी ।।१०।।
पिंडाचा बरा शोध घ्यावा। तत्वांचा पिंड शोधावा ।
तत्वें शोधितां पिंड आघवा। कळों येतो ।।११।।
जड देह भूतांचा। चंचळ गुण आत्मयाचा ।
निश्चळ ब्रह्मावेगळा ठाव कैचा। जेथें तेथें ।।१२।।
निश्चळ चंचळ आणी जड। पिंडीं करावा निवाड ।
प्रत्ययवेगळें जाड। बोलणें नाहीं ।।१३।।
पिंडामधून आत्मा जातो। तेव्हां निवाडा कळों येतो ।
देहे जड हा पडतो। देखतदेखतां ।।१४।।
जड तितुकें पडिलें। चंचळ तितुकें निघोनी गेलें ।
जडचंचळाचें रूप आलें। प्रत्ययासी ।।१५।।

निश्चळ आहे सकळां ठाईं। हें तों पाहाणें नलगे कांहीं ।
गुणविकार तेथें नाहीं। निश्चळासी ।।१६।।
जैसें पिंड तैसें ब्रह्मांड। विचार दिसतो उघड ।
जड चंचळ जातां जाड। परब्रह्मचि आहे ।।१७।।
माहांभूतांचा खंबीर केला। आत्मा घालून पुतळा जाला ।
चालिला सृष्टीचा गल्बला। येणें रितीं ।।१८।।
आत्मा माया विकार करी। आळ घालिती ब्रह्मावरी ।
प्रत्ययें सकळ कांहीं विवरी। तोचि भला ।।१९।।
ब्रह्म व्यापक अखंड। वरकड व्यापकता खंड ।
शोधून पाहातं जड। कांहींच नाहीं ।।२०।।
गगनासी खंडता नये। गगनाचें नासेल काये ।
जरी जाला माहांप्रळये। सृष्टीसंव्हार ।।२१।।
जें संव्हारामध्यें सापडले। तें सहजचि नासिवंत जालें ।
जाणते लोकीं उगविलें। पाहिजे कोडें ।।२२।।
न कळतां वाटे कोडें। कळतां आवघें दिसें उघडें ।
म्हणोनी येकांतीं निवाडे। विचार पाहावा ।।२३।।
मिळता प्रत्ययाचे संत। येकांपरीस येकांत ।
केली पाहिजे सावचित। नाना चर्चा ।।२४।।
पाहिल्यावेगळें कळत नाहीं। कळतां कळतां संदेह नाहीं ।
विवेक पाहातां कोठेंचि नाहीं। मायाजाळ ।।२५।।
गगनीं आभाळ आलें। मागुती सर्वेचि उडालें ।
आत्म्याकरितां दृश्य जालें। उडेल तैसें ।।२६।।
मुळापासून सेवटवरी। विवेकी विवेकें विवरी ।
तोचि निश्चय थावरी। चळेना ऐसा ।।२७।।
वरकड निश्चय अनुमानाचे। अनुमानें बोलतां काये वेंचे ।
जाणते पुरुष प्रचितीचे। ते तों मानीतना ।।२८।।
उगेंच बोलणें अनुमानाचें। अनुमानाचें कोण्या कामाचें ।

येथें सगट विचाराचें। काम नाहीं ||२९||
सगट विचार तो अविचार। कित्येक म्हणती येकंकार ।
येकंकार भ्रष्टाकार। करूं नये ||३०||
कृत्रिम अवघें सांडावें। कांहीं येक शुद्ध घ्यावें ।
जाणजाणों निवडावें। सारासार ||३१||
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मानिरूपणनाम समास सतवा ||७||२०. ७

समास आठवा : देहेक्षेत्रनिरूपण

||श्रीराम ||

विधीप्रपंचतरु वाढला। वाढतां वाढतां विस्तीर्ण जाला ।
फळें येतां विश्रांती पावला। बहुत गुणी ||१||
नाना फळें रसाळें लागलीं। नाना जिनसी गोडीस आलीं ।
गोडी पाहावया निर्माण केलीं। नाना शरीरें ||२||
निर्माण जाले उत्तम विषये। शरीरेंविण भोगितां नये ।
म्हणोनी निर्मिला उपाये। नाना शरीरें ||३||
ज्ञानइंद्रियें निर्माण केलीं। भिन्न भिन्न गुणांचीं निर्मिलीं ।
येका शरीरासी लागलीं। परी वेगळालीं ||४||
श्रोत्रइंद्रिंई शब्द पडिला। त्याचा भेद पाहिजे कळला ।
ऐसा उपाये निर्माण केला। इंद्रियांमधें ||५||
त्वचेइंद्रियें सीतोष्ण भासे। चक्षुइंद्रियें सकळ दिसे ।
इंद्रियांमधें गुण ऐसे। वेगळाले ||६||
जिव्हेमधें रस चाखणें। घ्राणामधें परिमळ घेणें ।
इंद्रियांमधें वेगळाल्या गुणें। भेद केले ||७||
वायोपंचकीं अंतःकर्णपंचक। मिसळोनि फिरे निशंक ।
ज्ञानइंद्रियें कर्मइंद्रियें सकळिक। सावकास पाहे ||८||
कर्मइंद्रियें लागवेगीं। जीव भोगीं विषयांलागीं ।

ऐसा ह्या उपाये जगीं। ईश्वरें केला ||९||
निषय निर्माण जाले बरवे। शरीरेंविण कैसें भोगावे ।
नाना शरीराचे गोवे। याकारणें ||१०||
अस्तीमांशाचे शरीर। त्यामधें गुणप्रकार ।
शरीरासारिखें यंत्र। आणीक नाहीं ||११||
ऐसीं शरीरें निर्माण केलीं। विषयभोगें वाढविलीं ।
लाहानथोर निर्माण जालीं। येणें प्रकारें ||१२||
अस्तीमांशांचीं शरीरें। निर्माण केली जगदेश्वरें ।
विवेकें गुणविचारें। करूनियां ||१३||
अस्तिमौंशाचा पुतळा। जेणें ज्ञानें सकळ कळा ।
शरीरभेद वेगळा। ठाईं ठाईं ||१४||
तो भेद कार्याकारण। त्याचा उदंड आहे गुण ।
सकळ तीक्ष्ण बुद्धीविण। काये कळे ||१५||
सकळ करणें ईश्वराला। म्हणोनी भेद निर्माण जाला ।
ऊर्धमुख होतां भेदाला। ठाव कैंचा ||१६||
सृष्टिकर्णीं आगत्य भेद। संव्हारें सहजचि अभेद ।
भेद अभेद हा संवाद। मायागुणें ||१७||
मायेमधें अंतरात्मा। नकळे तयाचा महिमा ।
जाला चतुर्मुख ब्रह्मा। तोहि संदेहीं पडे ||१८||
पीळ पेंच कडोविकडीं। तर्क तीक्षण घडीनें घडी ।
मनासी होये तांतडी। विवरण करितां ||१९||
आत्मत्वें लागतें सकळ कांहीं। निरंजनीं हे कांहींच नाहीं ।
येकांतकाळीं समजोन पाहीं। म्हणिजे बरें ||२०||
देहे सामर्थ्यानुसार। सकळ करी जगदेश्वर ।
थोर सामर्थ्यें अवतार। बोलिजेती ||२१||
शेष कूर्म वऱ्हाव जाले। येवढे देहे विशाळ धरिले ।
तेणें करितां रचना चाले। सकळ सृष्टीची ||२२||

ईश्वरें केवढें सूत्र केलें। सूर्यबिंब धावाया लाविलें ।
धुकटाकरवीं धरविलें। अगाध पाणी ।।२३।।
पर्वताऐसे ढग उचलिती। सूर्यबिंबासी अछ्यादिति ।
तेथें सवेंचि वायोची गती। प्रगट होये ।।२४।।
झिडकझिडकुं धांवे वारा। जैसा काळाचा म्हणियारा ।
ढग मारुनी दिनकरा। मोकळे करी ।।२५।।
बैसती विजांचे तडाखे। प्राणीमात्र अवचिता धाके ।
गगन कडकडून तडके। स्थळांवरी ।।२६।।
येहलोकासी येक वर्म केलें। महद्भूतें महद्भूत आळिलें ।
सकळां समभागें चालिलें। सृष्टिरचनेसी ।।२७।।
ऐसे अनंत भेद आत्मयाचे। सकळ जाणती ऐसे कैंचें ।
विवरतां विवरतां मनाचे। फडके होती ।।२८।।
ऐसी माझी उपासना। उपासकीं आणावी मना ।
अगाध महिमा चतुरानना। काये कळे ।।२९।।
आवाहन विसर्जन। हें चि भजनाचें लक्षण ।
सकळ जाणती सज्जन। मी काय सांगों ।।३०।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
देहेक्षेत्रनिरूपणनाम समास आठवा ।।८।।२०. ८

समास नववा : स्य्यक्ष्मनिरूपण

||श्रीराम ||

मृतिकापूजन करावें। आणी सवेंचि विसर्जावें ।
हें मानेना स्वभावें। अंतःकर्णासी ।।१।।
देव पूजावा आणी टाकावा। हें प्रशस्त न वटे जीवा ।
याचा विचार पाहावा। अंतर्यामीं ।।२।।
देव करिजे ऐसा नाहीं। देव टाकिजे ऐसा नाहीं ।
म्हणोनि याचा कांहीं। विचार पाहावा ।।३।।

देव नाना शरीरें धरितो। धरुनी मागुती सोडितो ।
तरी तो देव कैसा आहे तो। विवेकें वोळखावा ।।४।।
नाना साधनें निरूपणें। देव शोधायाकारणें ।
सकळ आपुले अंतःकर्णे। समजलें पाहिजे ।।५।।
ब्रह्मज्ञाचा उपाये। समजल्याविण देतां नये ।
पदार्थ आहे मा घे जाये। ऐसें म्हणावें ।।६।।
सगट लोकांचे अंतरींचा भाव। मज प्रतक्ष भेटवावा देव ।
परंतु विवेकाचा उपाव। वेगळाचि आहे ।।७।।
विचार पाहातां तगेना। त्यास देव ऐसें म्हणावेना ।
परंतु जन राहेना। काये करावें ।।८।।
थोर लोक मरोनि जाती। त्यांच्या सुरता करुनी पाहाती ।
तैसीच आहे हेहि गती। उपासनेची ।।९।।
थोर व्यापार ठाकेना जनीं। म्हणोनि केली रखतवानी ।
राजसंपदा तयाचेनी। प्राप्त कैची ।।१०।।
म्हणोनि जितुका भोळा भाव। तितुका अज्ञानाचा स्वभाव ।
अज्ञानें तरी देवाधिदेव। पाविजेल कैचा ।।११।।
अज्ञासी ज्ञान न माने। ज्ञात्यास अनुमान न माने ।
म्हणोनि सिद्धांचिये खुणें। पावलें पाहिजे ।।१२।।
माया सांडून मुळास जावें। तरीच समाधान पावावें ।
ऐसें न होतां भरंगळावें। भलतीकडे ।।१३।।
माया उलंघायाकारणें। देवासी नाना उपाय करणें ।
अध्यात्मश्रवणपंथेंचि जाणें। प्रत्ययानें ।।१४।।
ऐसें न करितां लोकिकीं। अवघीच होते चुकामुकी ।
स्थिति खरी आणि लटकी। ऐसी वोळखावी ।।१५।।
खोट्याचे वाटे जाऊं नये। खोट्याची संगती धरूं नये ।
खोटें संग्रहीं करूं नये। कांहींयेक ।।१६।।
खोटें तें खोटेंचि खोटें। खऱ्यासी तगेनात बालटें ।

मन अधोमुख उफराटें। केलें पाहिजे ||१७||
अध्यात्मश्रवण करीत जावें। म्हणिजे सकळ कांहीं फावे |
नाना प्रकारीचे गोवे। तुटोनी जाती ||१८||
सूत गुंतलें तें उकलावें। तैसे मन उगवावें |
मानत मानत घालावें। मुळाकडे ||१९||
सकळ कांहीं कालवलें। त्या सकळाचें सकळ जालें |
शरीरीं विभागले। सकळ कांहीं ||२०||
काये तें येथेंचि पाहावें। कैसें तें येथेंचि शोधावें |
सूक्ष्माचीं चौदा नांवें। येथेंचि समजावी ||२१||
निर्गुण निर्विकारी येक। तें सर्वां ठाईं व्यापक |
देह्यामधें तें निष्कळंक। आहे कीं नाहीं ||२२||
मूळमाया संकल्परूप। तें अंतःकर्णाचें स्वरूप |
जड चेतवी चैतन्यरूप। तें हि शरीरीं आहे ||२३||
समानगुण गुणसाम्य। सूक्ष्म विचार तो अगम्य |
सूक्ष्म साधु जाणते प्रणम्य। तया समस्तांसी ||२४||
द्विधा भासतें शरीर। वामांग दक्षिणांग विचार |
तोंचि अर्धनारीनटेश्वर। पिंडीं वोळखावा ||२५||
तोचि प्रकृतिपुरुष जाणिजे। शिवशक्ती वोळखिजे |
शडगुणईश्वर बोलिजे। तया कर्दमासी ||२६||
तयासीच म्हणिजे महत्तत्त्व। जेथें त्रिगुणाचें गूढत्व |
अर्धमात्रा शुद्धसत्व। गुणक्षोभिणा ||२७||
त्रिगुणें चालतें शरीर। प्रतक्ष दिसतो विचार |
मुळींच्या कर्दमाचें शरीर। ऐसें जाणावें ||२८||
मन माया आणि जीव। हाहि दिसतो स्वभाव |
चौदा नामांचा अभिप्राव। पिंडीं पाहावा ||२९||
पिंड पडतां अवघेंचि जातें। परंतु परब्रह्म राहातें |
शाश्वत समजोन मग तें। दृढ धरावें ||३०||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सूक्ष्मनिरूपणनाम समास नववा ||९||२०. ९

समास दहावा : विमलब्रह्मनिरूपण

||श्रीराम ||

धरूं जातां धरितां न ये| टाकूं जातां टाकितां न ये |
जेथें तेथें आहेच आहे| परब्रह्म तें ||१||
जिकडे तिकडे जेथें तेथें| विन्मुख होतां सन्मुख होतें |
सन्मुखपण चुकेना तें| कांहीं केल्या ||२||
बैसलें माणूस उठोन गेलें| तेथें आकाशचि राहिलें |
आकाश चहुंकडे पाहिलें| तरी सन्मुखचि आहे ||३||
जिकडेतिकडे प्राणी पळोन जातें| तिकडे आकाशचि भोवतें |
बळें आकाशाबाहेर| कैसें जावें ||४||
जिकडेतिकडे प्राणी पाहे| तिकडे तें सन्मुखचि आहे |
समस्तांचें मस्तकीं राहे| माध्यानीं मार्तंड जैसा ||५||
परी तो आहे येकदेसी| दृष्टांत न घडे वस्तुसी |
कांहीं येक चमत्कारासी| देउनी पाहिलें ||६||
नाना तीर्थें नाना देसीं| कष्टत जावें पाहाव्यासी |
तैसें न लगे परब्रह्मासी| बैसलें ठाईं ||७||
प्राणी बैसोनीच राहातां| अथवा बहुत पळोन जातां |
परब्रह्म तें तत्वतां| समागमें ||८||
पक्षी अंतराळीं गेलां| भोवतें आकाशचि तयाला |
तैसे ब्रह्म प्राणीयाला| व्यापून आहे ||९||
परब्रह्म पोकळ घनदाट| ब्रह्म सेवटाचा सेवट |
ज्यासी त्यासी ब्रह्म नीट| सर्वकाळ ||१०||
दृश्या सबाहे अंतरीं| ब्रह्म दाटलें ब्रह्मांडोदरीं |
आरे त्या विमळाची सरी| कोणास द्यावी ||११||

वैकुंठकैळासस्वर्गलोकीं। इंद्रलोकीं चौदा लोकीं ।
पन्नगादिकपाताळलोकीं। तेथेंचि आहे ।।१२।।
कासीपासून रामेश्वर। आवघें दाटलें अपार ।
परता परता पारावार। त्यास नाहीं ।।१३।।
परब्रह्म तें येकलें। येकदांचि सकळांसी व्यापिले ।
सकळांस स्पर्शोन राहिलें। सकळां ठाईं ।।१४।।
परब्रह्म पाउसें भिजेना। अथवा चिखलानें भरेना ।
पुरामधें परी वाहेना। पुरासमागमें ।।१५।।
येकसरें सन्मुक विमुख। वाम सव्य दोहिंकडे येक ।
आर्धऊर्ध प्राणी सकळीक। व्यापून आहे ।।१६।।
आकाशाचा डोहो भरला। कदापी नाहीं उचंबळला ।
असंभाव्य पसरला। जिकडे तिकडे ।।१७।।
येकजिनसि गगन उदास। जेथें नाहीं दृश्यभास ।
भासेंविण निराभास। परब्रह्म जाणावें ।। १८।।
संतसाधुमहानुभावां। देवदानवमानवां ।
ब्रह्म सकळांसी विसांवा। विश्रांतिठाव ।।१९।।
कोणेकडे सेवटा जावें। कोणेकडे काये पाहावें ।
असंभाव्य तें नेमावें। काये म्हणोनी ।।२०।।
स्थूळ नव्हे सूक्ष्म नव्हे। कांहीं येकासारिखें नव्हे ।
ज्ञानदृष्टीविण नव्हे समधान ।।२१।।
पिंडब्रह्मांडनिरास। मग तें ब्रह्म निराभास ।
येथून तेथवरी अवकास। भकासरूप ।।२२।।
ब्रह्म व्यापक हें तो खरें। दृश्य आहे तों हें उत्तरें ।
व्यापेंविण कोण्या प्रकारें। व्यापक म्हणावें ।।२३।।
ब्रह्मासी शब्दचि लागेना। कल्पना कल्पूं शकेना ।
कल्पनेतीत निरंजना। विवेकें वोळखावें ।।२४।।
शुद्ध सार श्रवण। शुद्ध प्रत्ययाचें मनन ।

विज्ञानी पावतां उन्मन। सहजचि होतें ।।२५।।
जालें साधनाचें फळ। संसार जाला सफळ ।
निर्गुण ब्रह्म तें निश्चळ। अंतरीं बिंबलें ।।२६।।
हिसेब जाला मायेचा। जाला निवाडा तत्वांचा ।
साध्य होतां साधनाचा। ठाव नाहीं ।।२७।।
स्वप्नीं जें जें देखिलें। तें तें जागृतीस उडालें ।
सहजचि अनुर्वाच्य जालें। बोलतां न ये ।।२८।।
ऐसें हें विवेकें जाणावें। प्रत्ययें खुणेंसी बाणावें ।
जन्ममृत्याच्या नांवें। सुन्याकार ।।२९।।
भक्तांचेनि साभिमानें। कृपा केली दाशरथीनें ।
समर्थकृपेचीं वचनें। तो हा दासबोध ।।३०।।
वीस दशक दासबोध। श्रवणद्वारें घेतां शोध ।
मनकर्त्यास विशद। परमार्थ होतो ।।३१।।
वीस दशक दोनीसें समास। साधकें पाहावें सावकास ।
विवरतं विशेषाविशेष। कळों लागे ।।३२।।
ग्रंथाचें करावेंस्तवन। स्तवनाचें काये प्रयोजन ।
येथें प्रत्ययास कारण। प्रत्ययो पाहावा ।।३३।।
देहे तंव पांचा भूतांचा। कर्ता आत्मा तेथींचा ।
आणी कवित्वप्रकार मनुशाचा। काशावरुनी ।।३४।।
सकळ करणें जगदीशाचें। आणी कवित्वचि काय मानुशाचें ।
ऐशा अप्रमाण बोलण्याचें काये घावें ।।३५।।
सकळ देह्याचा झाडा केला। तत्वसमुदाव उडाला ।
तेथें कोण्या पदार्थाला। आपुलें म्हणावें ।।३६।।
ऐसीं हें विचाराचीं कामें। उगेंच भ्रमों नये भ्रमें ।
जगदेश्वरें अनुक्रमें। सकळ केलें ।।३७।।
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
विमळब्रह्मनिरूपणनाम समास दहावा ।।१०।।२०. १०

||दशक विसावा समाप्त ||
